

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیهما السلام

www. **Ghaemiyeh** .com
www. **Ghaemiyeh** .org
www. **Ghaemiyeh** .net
www. **Ghaemiyeh** .ir

ترجمہ

تفسیر جوامع الکلام

شیخ طبری

جلد (۳)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ترجمه تفسیر جوامع الجامع

نویسنده:

فضل بن حسن طبرسی

ناشر چاپی:

بنیاد پژوهشهای اسلامی

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵ فهرست
۳۹ ترجمه تفسیر جوامع الجامع جلد ۳
۳۹ مشخصات کتاب
۴۰ جلد سوم
۴۰ [ادامه سوره توبه] ص: ۵
۴۰ اشاره
۴۰ [سوره التوبه (۹): آیات ۹۴ تا ۹۶] ص: ۷
۴۰ اشاره
۴۰ ترجمه: ص: ۷
۴۱ تفسیر: ص: ۸
۴۱ [سوره التوبه (۹): آیات ۹۷ تا ۹۹] ص: ۹
۴۱ اشاره
۴۲ ترجمه: ص: ۹
۴۲ تفسیر: ص: ۱۰
۴۳ [سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۰] ص: ۱۱
۴۳ اشاره
۴۳ ترجمه: ص: ۱۱
۴۳ تفسیر: ص: ۱۱
۴۳ [سوره التوبه (۹): آیات ۱۰۱ تا ۱۰۲] ص: ۱۲
۴۳ اشاره
۴۳ ترجمه: ص: ۱۲
۴۴ تفسیر: ص: ۱۲
۴۵ [سوره التوبه (۹): آیات ۱۰۳ تا ۱۰۵] ص: ۱۴

۴۵ اشاره
۴۵ ترجمه: ص: ۱۴
۴۵ تفسیر: ص: ۱۵
۴۶ [سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۶] ص: ۱۶
۴۶ اشاره
۴۶ ترجمه: ص: ۱۶
۴۶ تفسیر: ص: ۱۶
۴۶ [سوره التوبه (۹): آیات ۱۰۷ تا ۱۱۰] ص: ۱۷
۴۶ اشاره
۴۷ ترجمه: ص: ۱۷
۴۷ تفسیر: ص: ۱۸
۴۹ [سوره التوبه (۹): آیات ۱۱۱ تا ۱۱۲] ص: ۲۱
۴۹ اشاره
۴۹ ترجمه: ص: ۲۲
۴۹ تفسیر: ص: ۲۲
۵۱ [سوره التوبه (۹): آیات ۱۱۳ تا ۱۱۴] ص: ۲۴
۵۱ اشاره
۵۱ ترجمه: ص: ۲۴
۵۱ تفسیر: ص: ۲۵
۵۱ [سوره التوبه (۹): آیات ۱۱۵ تا ۱۱۶] ص: ۲۵
۵۱ اشاره
۵۲ ترجمه: ص: ۲۶
۵۲ تفسیر: ص: ۲۶
۵۲ [سوره التوبه (۹): آیات ۱۱۷ تا ۱۱۹] ص: ۲۶

۵۲ اشاره
۵۲ ترجمه: ص: ۲۷
۵۳ تفسیر: ص: ۲۷
۵۴ [سوره التوبه (۹): آیات ۱۲۰ تا ۱۲۱] ص: ۳۰
۵۴ اشاره
۵۴ ترجمه: ص: ۳۰
۵۵ تفسیر: ص: ۳۱
۵۵ [سوره التوبه (۹): آیات ۱۲۲ تا ۱۲۵] ص: ۳۲
۵۵ اشاره
۵۵ ترجمه: ص: ۳۲
۵۶ تفسیر: ص: ۳۳
۵۶ [سوره التوبه (۹): آیات ۱۲۶ تا ۱۲۹] ص: ۳۴
۵۶ اشاره
۵۷ ترجمه: ص: ۳۴
۵۷ تفسیر: ص: ۳۵
۵۸ سوره یونس ص: ۳۷
۵۸ اشاره
۵۸ [فضیلت قرائت این سوره]: ص: ۳۷
۵۸ [سوره یونس (۱۰): آیات ۱ تا ۲] ص: ۳۷
۵۸ اشاره
۵۸ ترجمه: ص: ۳۸
۵۹ تفسیر: ص: ۳۸
۵۹ [سوره یونس (۱۰): آیات ۳ تا ۴] ص: ۳۹
۵۹ اشاره

۵۹	ترجمه: ص: ۳۹
۶۰	تفسیر: ص: ۴۰
۶۰	[سوره یونس (۱۰): آیات ۵ تا ۶] ص: ۴۱
۶۰	اشاره
۶۰	ترجمه: ص: ۴۱
۶۱	تفسیر: ص: ۴۱
۶۱	[سوره یونس (۱۰): آیات ۷ تا ۱۰] ص: ۴۲
۶۱	اشاره
۶۱	ترجمه: ص: ۴۲
۶۱	تفسیر: ص: ۴۳
۶۲	[سوره یونس (۱۰): آیات ۱۱ تا ۱۲] ص: ۴۴
۶۲	اشاره
۶۲	ترجمه: ص: ۴۴
۶۳	تفسیر: ص: ۴۵
۶۳	[سوره یونس (۱۰): آیات ۱۳ تا ۱۴] ص: ۴۶
۶۳	اشاره
۶۳	ترجمه: ص: ۴۶
۶۴	تفسیر: ص: ۴۶
۶۴	[سوره یونس (۱۰): آیات ۱۵ تا ۱۷] ص: ۴۷
۶۴	اشاره
۶۵	ترجمه: ص: ۴۸
۶۵	تفسیر: ص: ۴۸
۶۶	[سوره یونس (۱۰): آیات ۱۸ تا ۱۹] ص: ۴۹
۶۶	اشاره

- ۶۶ ترجمه: ص: ۵۰
 ۶۶ تفسیر: ص: ۵۰
 ۶۷ [سوره یونس (۱۰): آیات ۲۰ تا ۲۱] ص: ۵۱
 ۶۷ اشاره
 ۶۷ ترجمه: ص: ۵۱
 ۶۷ تفسیر: ص: ۵۲
 ۶۸ [سوره یونس (۱۰): آیات ۲۲ تا ۲۳] ص: ۵۳
 ۶۸ اشاره
 ۶۸ ترجمه: ص: ۵۳
 ۶۸ تفسیر: ص: ۵۳
 ۶۹ [سوره یونس (۱۰): آیات ۲۴ تا ۲۶] ص: ۵۵
 ۶۹ اشاره
 ۷۰ ترجمه: ص: ۵۶
 ۷۰ تفسیر: ص: ۵۶
 ۷۱ [سوره یونس (۱۰): آیات ۲۷ تا ۳۰] ص: ۵۸
 ۷۱ اشاره
 ۷۱ ترجمه: ص: ۵۹
 ۷۱ تفسیر: ص: ۵۹
 ۷۲ [سوره یونس (۱۰): آیات ۳۱ تا ۳۳] ص: ۶۱
 ۷۲ اشاره
 ۷۳ ترجمه: ص: ۶۱
 ۷۳ تفسیر: ص: ۶۱
 ۷۳ [سوره یونس (۱۰): آیات ۳۴ تا ۳۶] ص: ۶۲
 ۷۳ اشاره

۷۴	ترجمه: ص: ۶۳
۷۴	تفسیر: ص: ۶۳
۷۴	[سوره یونس (۱۰): آیات ۳۷ تا ۴۰] ص: ۶۴
۷۵	اشاره
۷۵	ترجمه: ص: ۶۵
۷۵	تفسیر: ص: ۶۵
۷۶	[سوره یونس (۱۰): آیات ۴۱ تا ۴۴] ص: ۶۷
۷۶	اشاره
۷۶	ترجمه: ص: ۶۷
۷۶	تفسیر: ص: ۶۸
۷۷	[سوره یونس (۱۰): آیات ۴۵ تا ۴۷] ص: ۶۹
۷۷	اشاره
۷۷	ترجمه: ص: ۶۹
۷۷	تفسیر: ص: ۶۹
۷۸	[سوره یونس (۱۰): آیات ۴۸ تا ۵۲] ص: ۷۱
۷۸	اشاره
۷۸	ترجمه: ص: ۷۱
۷۹	تفسیر: ص: ۷۲
۸۰	[سوره یونس (۱۰): آیات ۵۳ تا ۵۶] ص: ۷۳
۸۰	اشاره
۸۰	ترجمه: ص: ۷۴
۸۰	تفسیر: ص: ۷۴
۸۱	[سوره یونس (۱۰): آیات ۵۷ تا ۶۰] ص: ۷۵
۸۱	اشاره

- ۸۱ ترجمه: ص: ۷۶
 ۸۱ تفسیر: ص: ۷۶
 ۸۲ [سوره یونس (۱۰): آیات ۶۱ تا ۶۵] ص: ۷۸
 ۸۲ اشاره
 ۸۲ ترجمه: ص: ۷۸
 ۸۳ تفسیر: ص: ۷۹
 ۸۴ [سوره یونس (۱۰): آیات ۶۶ تا ۷۰] ص: ۸۱
 ۸۴ اشاره
 ۸۴ ترجمه: ص: ۸۲
 ۸۵ تفسیر: ص: ۸۲
 ۸۶ [سوره یونس (۱۰): آیات ۷۱ تا ۷۳] ص: ۸۴
 ۸۶ اشاره
 ۸۶ ترجمه: ص: ۸۴
 ۸۶ تفسیر: ص: ۸۴
 ۸۷ [سوره یونس (۱۰): آیات ۷۴ تا ۷۸] ص: ۸۶
 ۸۷ اشاره
 ۸۷ ترجمه: ص: ۸۷
 ۸۸ تفسیر: ص: ۸۷
 ۸۹ [سوره یونس (۱۰): آیات ۷۹ تا ۸۳] ص: ۸۹
 ۸۹ اشاره
 ۸۹ ترجمه: ص: ۸۹
 ۸۹ تفسیر: ص: ۹۰
 ۹۰ [سوره یونس (۱۰): آیات ۸۴ تا ۸۶] ص: ۹۱
 ۹۰ اشاره

- ۹۰ ترجمه: ص: ۹۱
- ۹۰ تفسیر: ص: ۹۱
- ۹۰ [سوره یونس (۱۰): آیات ۸۷ تا ۸۹] ص: ۹۲
- ۹۱ اشاره
- ۹۱ ترجمه: ص: ۹۲
- ۹۱ تفسیر: ص: ۹۳
- ۹۲ [سوره یونس (۱۰): آیات ۹۰ تا ۹۲] ص: ۹۴
- ۹۲ اشاره
- ۹۲ ترجمه: ص: ۹۴
- ۹۲ تفسیر: ص: ۹۵
- ۹۳ [سوره یونس (۱۰): آیات ۹۳ تا ۹۷] ص: ۹۶
- ۹۳ اشاره
- ۹۳ ترجمه: ص: ۹۶
- ۹۴ تفسیر: ص: ۹۷
- ۹۵ [سوره یونس (۱۰): آیات ۹۸ تا ۹۹] ص: ۹۸
- ۹۵ اشاره
- ۹۵ ترجمه: ص: ۹۹
- ۹۵ تفسیر: ص: ۹۹
- ۹۶ [سوره یونس (۱۰): آیات ۱۰۰ تا ۱۰۳] ص: ۱۰۰
- ۹۶ اشاره
- ۹۶ ترجمه: ص: ۱۰۰
- ۹۶ تفسیر: ص: ۱۰۱
- ۹۷ [سوره یونس (۱۰): آیات ۱۰۴ تا ۱۰۹] ص: ۱۰۲
- ۹۷ اشاره

۹۷	ترجمه: ص: ۱۰۳
۹۷	تفسیر: ص: ۱۰۳
۹۸	سوره هود علیه السلام ص: ۱۰۵
۹۸	اشاره
۹۸	[فضیلت قرائت این سوره]: ص: ۱۰۵
۹۹	[سوره هود (۱۱): آیات ۱ تا ۵] ص: ۱۰۶
۹۹	اشاره
۹۹	ترجمه: ص: ۱۰۶
۹۹	تفسیر: ص: ۱۰۶
۱۰۱	[سوره هود (۱۱): آیات ۶ تا ۸] ص: ۱۱۳
۱۰۱	اشاره
۱۰۱	ترجمه: ص: ۱۱۳
۱۰۱	تفسیر: ص: ۱۱۴
۱۰۲	[سوره هود (۱۱): آیات ۹ تا ۱۱] ص: ۱۱۵
۱۰۲	اشاره
۱۰۳	ترجمه: ص: ۱۱۶
۱۰۳	تفسیر: ص: ۱۱۶
۱۰۳	[سوره هود (۱۱): آیات ۱۲ تا ۱۴] ص: ۱۱۶
۱۰۳	اشاره
۱۰۳	ترجمه: ص: ۱۱۷
۱۰۳	تفسیر: ص: ۱۱۷
۱۰۴	[سوره هود (۱۱): آیات ۱۵ تا ۱۷] ص: ۱۱۸
۱۰۴	اشاره
۱۰۴	ترجمه: ص: ۱۱۹

- تفسیر: ص: ۱۱۹ ۱۰۵
- [سوره هود (۱۱): آیات ۱۸ تا ۲۲] ص: ۱۲۱ ۱۰۵
- اشاره ۱۰۵
- ترجمه: ص: ۱۲۱ ۱۰۶
- تفسیر: ص: ۱۲۲ ۱۰۶
- [سوره هود (۱۱): آیات ۲۳ تا ۲۴] ص: ۱۲۳ ۱۰۷
- اشاره ۱۰۷
- ترجمه: ص: ۱۲۳ ۱۰۷
- تفسیر: ص: ۱۲۳ ۱۰۷
- [سوره هود (۱۱): آیات ۲۵ تا ۲۸] ص: ۱۲۴ ۱۰۷
- اشاره ۱۰۷
- ترجمه: ص: ۱۲۴ ۱۰۸
- تفسیر: ص: ۱۲۵ ۱۰۸
- [سوره هود (۱۱): آیات ۲۹ تا ۳۱] ص: ۱۲۶ ۱۰۹
- اشاره ۱۰۹
- ترجمه: ص: ۱۲۷ ۱۰۹
- تفسیر: ص: ۱۲۷ ۱۰۹
- [سوره هود (۱۱): آیات ۳۲ تا ۳۵] ص: ۱۲۸ ۱۱۰
- اشاره ۱۱۰
- ترجمه: ص: ۱۲۸ ۱۱۰
- تفسیر: ص: ۱۲۹ ۱۱۱
- [سوره هود (۱۱): آیات ۳۶ تا ۳۹] ص: ۱۳۰ ۱۱۱
- اشاره ۱۱۱
- ترجمه: ص: ۱۳۰ ۱۱۱

- ۱۱۲ تفسیر: ص: ۱۳۰
- ۱۱۲ [سوره هود (۱۱): آیات ۴۰ تا ۴۳] ص: ۱۳۲
- ۱۱۲ اشاره -
- ۱۱۳ ترجمه: ص: ۱۳۲
- ۱۱۳ تفسیر: ص: ۱۳۳
- ۱۱۴ [سوره هود (۱۱): آیات ۴۴ تا ۴۹] ص: ۱۳۵
- ۱۱۴ اشاره -
- ۱۱۵ ترجمه: ص: ۱۳۶
- ۱۱۵ تفسیر: ص: ۱۳۷
- ۱۱۶ [سوره هود (۱۱): آیات ۵۰ تا ۶۰] ص: ۱۳۹
- ۱۱۷ اشاره -
- ۱۱۷ ترجمه: ص: ۱۴۰
- ۱۱۸ تفسیر: ص: ۱۴۱
- ۱۱۹ [سوره هود (۱۱): آیات ۶۱ تا ۶۸] ص: ۱۴۵
- ۱۲۰ اشاره -
- ۱۲۰ ترجمه: ص: ۱۴۶
- ۱۲۰ تفسیر: ص: ۱۴۶
- ۱۲۲ [سوره هود (۱۱): آیات ۶۹ تا ۷۶] ص: ۱۴۹
- ۱۲۲ اشاره -
- ۱۲۲ ترجمه: ص: ۱۴۹
- ۱۲۳ تفسیر: ص: ۱۵۰
- ۱۲۴ [سوره هود (۱۱): آیات ۷۷ تا ۸۳] ص: ۱۵۳
- ۱۲۵ اشاره -
- ۱۲۵ ترجمه: ص: ۱۵۴

- تفسیر: ص: ۱۵۵ ۱۲۵
- [سوره هود (۱۱): آیات ۸۴ تا ۹۰] ص: ۱۵۸ ۱۲۷
- اشاره ۱۲۷
- ترجمه: ص: ۱۵۹ ۱۲۷
- تفسیر: ص: ۱۶۰ ۱۲۸
- [سوره هود (۱۱): آیات ۹۱ تا ۹۵] ص: ۱۶۲ ۱۲۹
- اشاره ۱۲۹
- ترجمه: ص: ۱۶۳ ۱۳۰
- تفسیر: ص: ۱۶۳ ۱۳۰
- [سوره هود (۱۱): آیات ۹۶ تا ۱۰۵] ص: ۱۶۵ ۱۳۱
- اشاره ۱۳۱
- ترجمه: ص: ۱۶۶ ۱۳۱
- تفسیر: ص: ۱۶۶ ۱۳۲
- [سوره هود (۱۱): آیات ۱۰۶ تا ۱۱۰] ص: ۱۷۰ ۱۳۴
- اشاره ۱۳۴
- ترجمه: ص: ۱۷۰ ۱۳۴
- تفسیر: ص: ۱۷۱ ۱۳۴
- [سوره هود (۱۱): آیات ۱۱۱ تا ۱۱۳] ص: ۱۷۳ ۱۳۶
- اشاره ۱۳۶
- ترجمه: ص: ۱۷۴ ۱۳۶
- تفسیر: ص: ۱۷۴ ۱۳۶
- [سوره هود (۱۱): آیات ۱۱۴ تا ۱۱۶] ص: ۱۷۶ ۱۳۷
- اشاره ۱۳۷
- ترجمه: ص: ۱۷۶ ۱۳۸

- تفسیر: ص: ۱۷۷ ۱۳۸
- [سوره هود (۱۱): آیات ۱۱۷ تا ۱۲۳] ص: ۱۷۹ ۱۳۹
- اشاره ۱۳۹
- ترجمه: ص: ۱۷۹ ۱۳۹
- تفسیر: ص: ۱۸۰ ۱۴۰
- سوره یوسف علیه السلام ص: ۱۸۲ ۱۴۰
- اشاره ۱۴۰
- [فضیلت قرائت این سوره]: ص: ۱۸۲ ۱۴۱
- [سوره یوسف (۱۲): آیات ۱ تا ۵] ص: ۱۸۲ ۱۴۱
- اشاره ۱۴۱
- ترجمه: ص: ۱۸۳ ۱۴۱
- تفسیر: ص: ۱۸۳ ۱۴۲
- [سوره یوسف (۱۲): آیات ۶ تا ۹] ص: ۱۸۵ ۱۴۳
- اشاره ۱۴۳
- ترجمه: ص: ۱۸۵ ۱۴۳
- تفسیر: ص: ۱۸۶ ۱۴۳
- [سوره یوسف (۱۲): آیات ۱۰ تا ۱۴] ص: ۱۸۸ ۱۴۴
- اشاره ۱۴۴
- ترجمه: ص: ۱۸۸ ۱۴۴
- تفسیر: ص: ۱۸۹ ۱۴۵
- [سوره یوسف (۱۲): آیات ۱۵ تا ۱۸] ص: ۱۹۰ ۱۴۶
- اشاره ۱۴۶
- ترجمه: ص: ۱۹۱ ۱۴۶
- تفسیر: ص: ۱۹۱ ۱۴۶

- ۱۴۷ [سوره یوسف (۱۲): آیات ۱۹ تا ۲۰] ص: ۱۹۳
 اشاره ۱۴۸
 ترجمه: ص: ۱۹۴ ۱۴۸
 تفسیر: ص: ۱۹۴ ۱۴۸
 [سوره یوسف (۱۲): آیات ۲۱ تا ۲۳] ص: ۱۹۵ ۱۴۹
 اشاره ۱۴۹
 ترجمه: ص: ۱۹۶ ۱۴۹
 تفسیر: ص: ۱۹۶ ۱۴۹
 [سوره یوسف (۱۲): آیات ۲۴ تا ۲۹] ص: ۱۹۸ ۱۵۰
 اشاره ۱۵۰
 ترجمه: ص: ۱۹۹ ۱۵۱
 تفسیر: ص: ۲۰۰ ۱۵۱
 [سوره یوسف (۱۲): آیات ۳۰ تا ۳۵] ص: ۲۰۲ ۱۵۲
 اشاره ۱۵۲
 ترجمه: ص: ۲۰۲ ۱۵۲
 تفسیر: ص: ۲۰۳ ۱۵۳
 [سوره یوسف (۱۲): آیات ۳۶ تا ۴۰] ص: ۲۰۷ ۱۵۵
 اشاره ۱۵۵
 ترجمه: ص: ۲۰۸ ۱۵۶
 تفسیر: ص: ۲۰۸ ۱۵۶
 [سوره یوسف (۱۲): آیات ۴۱ تا ۴۲] ص: ۲۱۱ ۱۵۷
 اشاره ۱۵۷
 ترجمه: ص: ۲۱۱ ۱۵۸
 تفسیر: ص: ۲۱۱ ۱۵۸

۱۵۸	[سوره یوسف (۱۲): آیات ۴۳ تا ۴۹] ص: ۲۱۲
۱۵۸	اشاره
۱۵۹	ترجمه: ص: ۲۱۳
۱۵۹	تفسیر: ص: ۲۱۳
۱۶۱	[سوره یوسف (۱۲): آیات ۵۰ تا ۵۲] ص: ۲۱۶
۱۶۱	اشاره
۱۶۱	ترجمه: ص: ۲۱۶
۱۶۱	تفسیر: ص: ۲۱۷
۱۶۲	[سوره یوسف (۱۲): آیات ۵۳ تا ۵۷] ص: ۲۲۱
۱۶۲	اشاره
۱۶۲	ترجمه: ص: ۲۲۱
۱۶۲	تفسیر: ص: ۲۲۲
۱۶۳	[سوره یوسف (۱۲): آیات ۵۸ تا ۶۲] ص: ۲۲۴
۱۶۳	اشاره
۱۶۴	ترجمه: ص: ۲۲۴
۱۶۴	تفسیر: ص: ۲۲۴
۱۶۵	[سوره یوسف (۱۲): آیات ۶۳ تا ۶۶] ص: ۲۲۶
۱۶۵	اشاره
۱۶۵	ترجمه: ص: ۲۲۷
۱۶۵	تفسیر: ص: ۲۲۷
۱۶۷	[سوره یوسف (۱۲): آیات ۶۷ تا ۶۸] ص: ۲۲۹
۱۶۷	اشاره
۱۶۷	ترجمه: ص: ۲۳۰
۱۶۷	تفسیر: ص: ۲۳۰

- ۱۶۷ [سوره یوسف (۱۲): آیات ۶۹ تا ۷۶] ص: ۲۳۱
 اشاره
 ترجمه: ص: ۲۳۱
 تفسیر: ص: ۲۳۲
 ۱۶۸ [سوره یوسف (۱۲): آیات ۷۷ تا ۸۰] ص: ۲۳۵
 اشاره
 ترجمه: ص: ۲۳۵
 تفسیر: ص: ۲۳۶
 ۱۷۰ [سوره یوسف (۱۲): آیات ۸۱ تا ۸۷] ص: ۲۳۹
 اشاره
 ترجمه: ص: ۲۳۹
 تفسیر: ص: ۲۴۰
 ۱۷۲ [سوره یوسف (۱۲): آیات ۸۸ تا ۹۳] ص: ۲۴۲
 اشاره
 ترجمه: ص: ۲۴۳
 تفسیر: ص: ۲۴۳
 ۱۷۴ [سوره یوسف (۱۲): آیات ۹۴ تا ۹۸] ص: ۲۴۵
 اشاره
 ترجمه: ص: ۲۴۵
 تفسیر: ص: ۲۴۶
 ۱۷۶ [سوره یوسف (۱۲): آیات ۹۹ تا ۱۰۲] ص: ۲۴۷
 اشاره
 ترجمه: ص: ۲۴۷
 تفسیر: ص: ۲۴۸

- ۱۷۹ [سوره یوسف (۱۲): آیات ۱۰۳ تا ۱۰۹] ص: ۲۵۰
 اشاره ۱۷۹
 ترجمه: ص: ۲۵۱ ۱۷۹
 تفسیر: ص: ۲۵۱ ۱۷۹
 ۱۸۰ [سوره یوسف (۱۲): آیات ۱۱۰ تا ۱۱۱] ص: ۲۵۳
 اشاره ۱۸۰
 ترجمه: ص: ۲۵۳ ۱۸۰
 تفسیر: ص: ۲۵۳ ۱۸۱
 سوره رعد ص: ۲۵۵ ۱۸۱
 اشاره ۱۸۱
 [فضیلت قرائت این سوره]: ص: ۲۵۵ ۱۸۱
 ۱۸۲ [سوره الرعد (۱۳): آیات ۱ تا ۳] ص: ۲۵۶
 اشاره ۱۸۲
 ترجمه: ص: ۲۵۶ ۱۸۲
 تفسیر: ص: ۲۵۷ ۱۸۳
 ۱۸۳ [سوره الرعد (۱۳): آیات ۴ تا ۵] ص: ۲۵۸
 اشاره ۱۸۳
 ترجمه: ص: ۲۵۸ ۱۸۳
 تفسیر: ص: ۲۵۸ ۱۸۴
 ۱۸۵ [سوره الرعد (۱۳): آیات ۶ تا ۱۱] ص: ۲۶۰
 اشاره ۱۸۵
 ترجمه: ص: ۲۶۰ ۱۸۵
 تفسیر: ص: ۲۶۱ ۱۸۵
 ۱۸۷ [سوره الرعد (۱۳): آیات ۱۲ تا ۱۵] ص: ۲۶۵
 اشاره ۱۸۷
 ترجمه: ص: ۲۶۵ ۱۸۷
 تفسیر: ص: ۲۶۶ ۱۸۷

- ۱۸۷ اشاره
- ۱۸۷ ترجمه: ص: ۲۶۵
- ۱۸۸ تفسیر: ص: ۲۶۶
- ۱۸۹ [سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۶] ص: ۲۶۸
- ۱۸۹ اشاره
- ۱۸۹ ترجمه: ص: ۲۶۹
- ۱۸۹ تفسیر: ص: ۲۶۹
- ۱۹۰ [سوره الرعد (۱۳): آیات ۱۷ تا ۱۸] ص: ۲۷۰
- ۱۹۰ اشاره
- ۱۹۰ ترجمه: ص: ۲۷۰
- ۱۹۱ تفسیر: ص: ۲۷۱
- ۱۹۲ [سوره الرعد (۱۳): آیات ۱۹ تا ۲۴] ص: ۲۷۳
- ۱۹۲ اشاره
- ۱۹۲ ترجمه: ص: ۲۷۳
- ۱۹۲ تفسیر: ص: ۲۷۳
- ۱۹۴ [سوره الرعد (۱۳): آیات ۲۵ تا ۳۰] ص: ۲۷۶
- ۱۹۴ اشاره
- ۱۹۴ ترجمه: ص: ۲۷۷
- ۱۹۴ تفسیر: ص: ۲۷۷
- ۱۹۶ [سوره الرعد (۱۳): آیات ۳۱ تا ۳۴] ص: ۲۷۹
- ۱۹۶ اشاره
- ۱۹۶ ترجمه: ص: ۲۸۰
- ۱۹۶ تفسیر: ص: ۲۸۱
- ۱۹۸ [سوره الرعد (۱۳): آیات ۳۵ تا ۳۷] ص: ۲۸۴

- ۱۹۸ اشاره
- ۱۹۸ ترجمه: ص: ۲۸۴
- ۱۹۹ تفسیر: ص: ۲۸۵
- ۲۰۰ [سوره الرعد (۱۳): آیات ۳۸ تا ۴۰] ص: ۲۸۷
- ۲۰۰ اشاره
- ۲۰۰ ترجمه: ص: ۲۸۷
- ۲۰۰ تفسیر: ص: ۲۸۷
- ۲۰۱ [سوره الرعد (۱۳): آیات ۴۱ تا ۴۳] ص: ۲۸۹
- ۲۰۱ اشاره
- ۲۰۱ ترجمه: ص: ۲۸۹
- ۲۰۱ تفسیر: ص: ۲۸۹
- ۲۰۲ سوره ابراهیم علیه السلام ص: ۲۹۲
- ۲۰۲ اشاره
- ۲۰۲ [فضیلت ثواب قرائت این سوره]: ص: ۲۹۲
- ۲۰۳ [سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۱ تا ۴] ص: ۲۹۳
- ۲۰۳ اشاره
- ۲۰۳ ترجمه: ص: ۲۹۳
- ۲۰۳ تفسیر: ص: ۲۹۳
- ۲۰۴ [سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۵ تا ۸] ص: ۲۹۵
- ۲۰۴ اشاره
- ۲۰۴ ترجمه: ص: ۲۹۶
- ۲۰۵ تفسیر: ص: ۲۹۶
- ۲۰۶ [سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۹ تا ۱۰] ص: ۲۹۸
- ۲۰۶ اشاره

- ۲۰۶ ترجمه: ص: ۲۹۸
 ۲۰۶ تفسیر: ص: ۲۹۹
 ۲۰۷ [سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۱۱ تا ۱۲] ص: ۳۰۰
 ۲۰۷ اشاره
 ۲۰۷ ترجمه: ص: ۳۰۱
 ۲۰۸ تفسیر: ص: ۳۰۱
 ۲۰۸ [سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۱۳ تا ۱۸] ص: ۳۰۲
 ۲۰۸ اشاره
 ۲۰۸ ترجمه: ص: ۳۰۲
 ۲۰۹ تفسیر: ص: ۳۰۳
 ۲۱۰ [سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۱۹ تا ۲۱] ص: ۳۰۵
 ۲۱۰ اشاره
 ۲۱۰ ترجمه: ص: ۳۰۶
 ۲۱۱ تفسیر: ص: ۳۰۶
 ۲۱۱ [سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۲۲ تا ۲۳] ص: ۳۰۷
 ۲۱۱ اشاره
 ۲۱۱ ترجمه: ص: ۳۰۷
 ۲۱۱ تفسیر: ص: ۳۰۸
 ۲۱۲ [سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۲۴ تا ۳۰] ص: ۳۰۹
 ۲۱۲ اشاره
 ۲۱۳ ترجمه: ص: ۳۱۰
 ۲۱۳ تفسیر: ص: ۳۱۰
 ۲۱۵ [سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۳۱ تا ۳۴] ص: ۳۱۴
 ۲۱۵ اشاره

- ۲۱۵ ترجمه: ص: ۳۱۴
- ۲۱۵ تفسیر: ص: ۳۱۵
- ۲۱۷ [سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۳۵ تا ۴۱] ص: ۳۱۶
- ۲۱۷ اشاره
- ۲۱۷ ترجمه: ص: ۳۱۷
- ۲۱۷ تفسیر: ص: ۳۱۸
- ۲۱۹ [سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۴۲ تا ۴۵] ص: ۳۲۱
- ۲۱۹ اشاره
- ۲۱۹ ترجمه: ص: ۳۲۱
- ۲۲۰ تفسیر: ص: ۳۲۲
- ۲۲۱ [سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۴۶ تا ۵۲] ص: ۳۲۳
- ۲۲۱ اشاره
- ۲۲۱ ترجمه: ص: ۳۲۴
- ۲۲۱ تفسیر: ص: ۳۲۴
- ۲۲۳ سوره حجر ص: ۳۳۱
- ۲۲۳ اشاره
- ۲۲۳ فضیلت قرائت این سوره: ص: ۳۳۱
- ۲۲۳ [سوره الحجر (۱۵): آیات ۱ تا ۸] ص: ۳۳۱
- ۲۲۳ اشاره
- ۲۲۴ ترجمه: ص: ۳۳۲
- ۲۲۴ تفسیر: ص: ۳۳۲
- ۲۲۵ [سوره الحجر (۱۵): آیات ۹ تا ۱۸] ص: ۳۳۴
- ۲۲۵ اشاره
- ۲۲۵ ترجمه: ص: ۳۳۵

- تفسیر: ص: ۳۳۵ ۲۲۶
- [سوره الحجر (۱۵): آیات ۱۹ تا ۲۵] ص: ۳۳۷ ۲۲۷
- اشاره ۲۲۷
- ترجمه: ص: ۳۳۸ ۲۲۷
- تفسیر: ص: ۳۳۸ ۲۲۷
- [سوره الحجر (۱۵): آیات ۲۶ تا ۴۰] ص: ۳۴۰ ۲۲۹
- اشاره ۲۲۹
- ترجمه: ص: ۳۴۱ ۲۲۹
- تفسیر: ص: ۳۴۲ ۲۳۰
- [سوره الحجر (۱۵): آیات ۴۱ تا ۵۰] ص: ۳۴۴ ۲۳۱
- اشاره ۲۳۱
- ترجمه: ص: ۳۴۴ ۲۳۱
- تفسیر: ص: ۳۴۵ ۲۳۱
- [سوره الحجر (۱۵): آیات ۵۱ تا ۶۰] ص: ۳۴۶ ۲۳۲
- اشاره ۲۳۲
- ترجمه: ص: ۳۴۶ ۲۳۲
- تفسیر: ص: ۳۴۷ ۲۳۳
- [سوره الحجر (۱۵): آیات ۶۱ تا ۷۷] ص: ۳۴۹ ۲۳۴
- اشاره ۲۳۴
- ترجمه: ص: ۳۵۰ ۲۳۴
- تفسیر: ص: ۳۵۰ ۲۳۵
- [سوره الحجر (۱۵): آیات ۷۸ تا ۸۶] ص: ۳۵۳ ۲۳۷
- اشاره ۲۳۷
- ترجمه: ص: ۳۵۴ ۲۳۷

- تفسیر: ص: ۳۵۴ ۲۳۷
- [سوره الحجر (۱۵): آیات ۸۷ تا ۹۶] ص: ۳۵۶ ۲۳۸
- اشاره ۲۳۸
- ترجمه: ص: ۳۵۶ ۲۳۸
- تفسیر: ص: ۳۵۶ ۲۳۹
- [سوره الحجر (۱۵): آیات ۹۷ تا ۹۹] ص: ۳۵۹ ۲۴۰
- اشاره ۲۴۰
- ترجمه: ص: ۳۵۹ ۲۴۰
- تفسیر: ص: ۳۵۹ ۲۴۰
- سوره نحل ص: ۳۶۱ ۲۴۱
- اشاره ۲۴۱
- [فضیلت قرائت این سوره]: ص: ۳۶۱ ۲۴۱
- [سوره النحل (۱۶): آیات ۱ تا ۷] ص: ۳۶۲ ۲۴۱
- اشاره ۲۴۲
- ترجمه: ص: ۳۶۲ ۲۴۲
- تفسیر: ص: ۳۶۳ ۲۴۲
- [سوره النحل (۱۶): آیات ۸ تا ۱۳] ص: ۳۶۶ ۲۴۴
- اشاره ۲۴۴
- ترجمه: ص: ۳۶۶ ۲۴۴
- تفسیر: ص: ۳۶۷ ۲۴۴
- [سوره النحل (۱۶): آیات ۱۴ تا ۱۸] ص: ۳۶۹ ۲۴۶
- اشاره ۲۴۶
- ترجمه: ص: ۳۷۰ ۲۴۶
- تفسیر: ص: ۳۷۰ ۲۴۶

۲۴۷	[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۹ تا ۲۳] ص: ۳۷۲
۲۴۷	اشاره
۲۴۸	ترجمه: ص: ۳۷۲
۲۴۸	تفسیر: ص: ۳۷۳
۲۴۸	[سوره النحل (۱۶): آیات ۲۴ تا ۲۹] ص: ۳۷۳
۲۴۸	اشاره
۲۴۹	ترجمه: ص: ۳۷۴
۲۴۹	تفسیر: ص: ۳۷۵
۲۵۰	[سوره النحل (۱۶): آیات ۳۰ تا ۳۴] ص: ۳۷۷
۲۵۰	اشاره
۲۵۱	ترجمه: ص: ۳۷۸
۲۵۱	تفسیر: ص: ۳۷۸
۲۵۲	[سوره النحل (۱۶): آیات ۳۵ تا ۳۷] ص: ۳۷۹
۲۵۲	اشاره
۲۵۲	ترجمه: ص: ۳۸۰
۲۵۲	تفسیر: ص: ۳۸۰
۲۵۳	[سوره النحل (۱۶): آیات ۳۸ تا ۴۰] ص: ۳۸۱
۲۵۳	اشاره
۲۵۳	ترجمه: ص: ۳۸۱
۲۵۳	تفسیر: ص: ۳۸۲
۲۵۴	[سوره النحل (۱۶): آیات ۴۱ تا ۴۴] ص: ۳۸۳
۲۵۴	اشاره
۲۵۴	ترجمه: ص: ۳۸۳
۲۵۴	تفسیر: ص: ۳۸۳

- ۲۵۵ [سوره النحل (۱۶): آیات ۴۵ تا ۵۰] ص: ۳۸۵
 اشاره
 ترجمه: ص: ۳۸۶
 تفسیر: ص: ۳۸۶
 ۲۵۷ [سوره النحل (۱۶): آیات ۵۱ تا ۵۵] ص: ۳۸۹
 اشاره
 ترجمه: ص: ۳۸۹
 تفسیر: ص: ۳۸۹
 ۲۵۹ [سوره النحل (۱۶): آیات ۵۶ تا ۶۰] ص: ۳۹۱
 اشاره
 ترجمه: ص: ۳۹۱
 تفسیر: ص: ۳۹۲
 ۲۶۰ [سوره النحل (۱۶): آیات ۶۱ تا ۶۵] ص: ۳۹۳
 اشاره
 ترجمه: ص: ۳۹۴
 تفسیر: ص: ۳۹۴
 ۲۶۲ [سوره النحل (۱۶): آیات ۶۶ تا ۷۰] ص: ۳۹۶
 اشاره
 ترجمه: ص: ۳۹۶
 تفسیر: ص: ۳۹۷
 ۲۶۴ [سوره النحل (۱۶): آیات ۷۱ تا ۷۴] ص: ۴۰۰
 اشاره
 ترجمه: ص: ۴۰۱
 تفسیر: ص: ۴۰۱

- ۲۶۶ [سوره النحل (۱۶): آیات ۷۵ تا ۷۷] ص: ۴۰۳
 اشاره
 ترجمه: ص: ۴۰۴
 تفسیر: ص: ۴۰۴
 ۲۶۷ [سوره النحل (۱۶): آیات ۷۸ تا ۸۰] ص: ۴۰۶
 اشاره
 ترجمه: ص: ۴۰۶
 تفسیر: ص: ۴۰۷
 ۲۶۸ [سوره النحل (۱۶): آیات ۸۱ تا ۸۵] ص: ۴۰۸
 اشاره
 ترجمه: ص: ۴۰۸
 تفسیر: ص: ۴۰۹
 ۲۷۰ [سوره النحل (۱۶): آیات ۸۶ تا ۹۰] ص: ۴۱۰
 اشاره
 ترجمه: ص: ۴۱۱
 تفسیر: ص: ۴۱۱
 ۲۷۱ [سوره النحل (۱۶): آیات ۹۱ تا ۹۴] ص: ۴۱۳
 اشاره
 ترجمه: ص: ۴۱۳
 تفسیر: ص: ۴۱۴
 ۲۷۳ [سوره النحل (۱۶): آیات ۹۵ تا ۱۰۰] ص: ۴۱۶
 اشاره
 ترجمه: ص: ۴۱۷
 تفسیر: ص: ۴۱۷

- ۲۷۴ [سوره النحل (۱۶): آیات ۱۰۱ تا ۱۰۵] ص: ۴۱۸
 اشاره ۲۷۴
 ترجمه: ص: ۴۱۹ ۲۷۴
 تفسیر: ص: ۴۱۹ ۲۷۵
 [سوره النحل (۱۶): آیات ۱۰۶ تا ۱۱۰] ص: ۴۲۱ ۲۷۶
 اشاره ۲۷۶
 ترجمه: ص: ۴۲۲ ۲۷۶
 تفسیر: ص: ۴۲۲ ۲۷۶
 [سوره النحل (۱۶): آیات ۱۱۱ تا ۱۱۵] ص: ۴۲۴ ۲۷۷
 اشاره ۲۷۷
 ترجمه: ص: ۴۲۴ ۲۷۸
 تفسیر: ص: ۴۲۵ ۲۷۸
 [سوره النحل (۱۶): آیات ۱۱۶ تا ۱۱۹] ص: ۴۲۶ ۲۷۹
 اشاره ۲۷۹
 ترجمه: ص: ۴۲۶ ۲۷۹
 تفسیر: ص: ۴۲۷ ۲۷۹
 [سوره النحل (۱۶): آیات ۱۲۰ تا ۱۲۴] ص: ۴۲۸ ۲۸۰
 اشاره ۲۸۰
 ترجمه: ص: ۴۲۸ ۲۸۰
 تفسیر: ص: ۴۲۹ ۲۸۰
 [سوره النحل (۱۶): آیات ۱۲۵ تا ۱۲۸] ص: ۴۳۰ ۲۸۱
 اشاره ۲۸۱
 ترجمه: ص: ۴۳۱ ۲۸۱
 تفسیر: ص: ۴۳۱ ۲۸۲

- سوره‌ی اسراء ص: ۴۳۵ ۲۸۳
- اشاره ۲۸۳
- [فضیلت قرائت این سوره]: ص: ۴۳۵ ۲۸۳
- [سوره‌ی الاسراء (۱۷): آیات ۱ تا ۳] ص: ۴۳۵ ۲۸۳
- اشاره ۲۸۳
- ترجمه: ص: ۴۳۶ ۲۸۳
- تفسیر: ص: ۴۳۶ ۲۸۳
- [سوره‌ی الاسراء (۱۷): آیات ۴ تا ۸] ص: ۴۳۹ ۲۸۵
- اشاره ۲۸۵
- ترجمه: ص: ۴۳۹ ۲۸۵
- تفسیر: ص: ۴۴۰ ۲۸۶
- [سوره‌ی الاسراء (۱۷): آیات ۹ تا ۱۲] ص: ۴۴۲ ۲۸۷
- اشاره ۲۸۷
- ترجمه: ص: ۴۴۲ ۲۸۷
- تفسیر: ص: ۴۴۳ ۲۸۷
- [سوره‌ی الاسراء (۱۷): آیات ۱۳ تا ۱۵] ص: ۴۴۴ ۲۸۸
- اشاره ۲۸۸
- ترجمه: ص: ۴۴۴ ۲۸۸
- تفسیر: ص: ۴۴۵ ۲۸۸
- [سوره‌ی الاسراء (۱۷): آیات ۱۶ تا ۲۲] ص: ۴۴۶ ۲۸۹
- اشاره ۲۸۹
- ترجمه: ص: ۴۴۶ ۲۸۹
- تفسیر: ص: ۴۴۷ ۲۹۰
- [سوره‌ی الاسراء (۱۷): آیات ۲۳ تا ۲۵] ص: ۴۵۰ ۲۹۱

- ۲۹۱ اشاره
- ۲۹۱ ترجمه: ص: ۴۵۰
- ۲۹۲ تفسیر: ص: ۴۵۰
- ۲۹۳ [سوره الإسراء (۱۷): آیات ۲۶ تا ۳۰] ص: ۴۵۳
- ۲۹۳ اشاره
- ۲۹۴ ترجمه: ص: ۴۵۴
- ۲۹۴ تفسیر: ص: ۴۵۴
- ۲۹۵ [سوره الإسراء (۱۷): آیات ۳۱ تا ۳۵] ص: ۴۵۶
- ۲۹۵ اشاره
- ۲۹۵ ترجمه: ص: ۴۵۶
- ۲۹۶ تفسیر: ص: ۴۵۷
- ۲۹۷ [سوره الإسراء (۱۷): آیات ۳۶ تا ۴۰] ص: ۴۵۹
- ۲۹۷ اشاره
- ۲۹۷ ترجمه: ص: ۴۵۹
- ۲۹۷ تفسیر: ص: ۴۵۹
- ۲۹۸ [سوره الإسراء (۱۷): آیات ۴۱ تا ۴۴] ص: ۴۶۱
- ۲۹۸ اشاره
- ۲۹۸ ترجمه: ص: ۴۶۱
- ۲۹۹ تفسیر: ص: ۴۶۲
- ۲۹۹ [سوره الإسراء (۱۷): آیات ۴۵ تا ۴۹] ص: ۴۶۳
- ۳۰۰ اشاره
- ۳۰۰ ترجمه: ص: ۴۶۴
- ۳۰۰ تفسیر: ص: ۴۶۴
- ۳۰۱ [سوره الإسراء (۱۷): آیات ۵۰ تا ۵۵] ص: ۴۶۵

- ۳۰۱ اشاره
- ۳۰۱ ترجمه: ص: ۴۶۶
- ۳۰۱ تفسیر: ص: ۴۶۶
- ۳۰۳ [سوره الإسراء (۱۷): آیات ۵۶ تا ۶۰] ص: ۴۶۹
- ۳۰۳ اشاره
- ۳۰۳ ترجمه: ص: ۴۶۹
- ۳۰۳ تفسیر: ص: ۴۷۰
- ۳۰۵ [سوره الإسراء (۱۷): آیات ۶۱ تا ۶۵] ص: ۴۷۳
- ۳۰۵ اشاره
- ۳۰۵ ترجمه: ص: ۴۷۴
- ۳۰۶ تفسیر: ص: ۴۷۴
- ۳۰۷ [سوره الإسراء (۱۷): آیات ۶۶ تا ۶۹] ص: ۴۷۶
- ۳۰۷ اشاره
- ۳۰۷ ترجمه: ص: ۴۷۷
- ۳۰۷ تفسیر: ص: ۴۷۷
- ۳۰۸ [سوره الإسراء (۱۷): آیات ۷۰ تا ۷۲] ص: ۴۷۹
- ۳۰۸ اشاره
- ۳۰۸ ترجمه: ص: ۴۷۹
- ۳۰۹ تفسیر: ص: ۴۷۹
- ۳۱۰ [سوره الإسراء (۱۷): آیات ۷۳ تا ۷۷] ص: ۴۸۱
- ۳۱۰ اشاره
- ۳۱۰ ترجمه: ص: ۴۸۱
- ۳۱۰ تفسیر: ص: ۴۸۲
- ۳۱۱ [سوره الإسراء (۱۷): آیات ۷۸ تا ۸۲] ص: ۴۸۳

- ۳۱۱ اشاره
- ۳۱۱ ترجمه: ص: ۴۸۴
- ۳۱۲ تفسیر: ص: ۴۸۴
- ۳۱۳ [سوره الإسراء (۱۷): آیات ۸۳ تا ۸۷] ص: ۴۸۷
- ۳۱۳ اشاره
- ۳۱۳ ترجمه: ص: ۴۸۷
- ۳۱۴ تفسیر: ص: ۴۸۸
- ۳۱۵ [سوره الإسراء (۱۷): آیات ۸۸ تا ۹۳] ص: ۴۸۹
- ۳۱۵ اشاره
- ۳۱۵ ترجمه: ص: ۴۹۰
- ۳۱۵ تفسیر: ص: ۴۹۰
- ۳۱۶ [سوره الإسراء (۱۷): آیات ۹۴ تا ۱۰۰] ص: ۴۹۲
- ۳۱۶ اشاره
- ۳۱۶ ترجمه: ص: ۴۹۳
- ۳۱۷ تفسیر: ص: ۴۹۳
- ۳۱۸ [سوره الإسراء (۱۷): آیات ۱۰۱ تا ۱۰۵] ص: ۴۹۶
- ۳۱۸ اشاره
- ۳۱۸ ترجمه: ص: ۴۹۶
- ۳۱۹ تفسیر: ص: ۴۹۷
- ۳۲۰ [سوره الإسراء (۱۷): آیات ۱۰۶ تا ۱۱۱] ص: ۴۹۹
- ۳۲۰ اشاره
- ۳۲۰ ترجمه: ص: ۴۹۹
- ۳۲۰ تفسیر: ص: ۵۰۰
- ۳۲۲ سوره کهف ص: ۵۰۳

- ۳۲۲ اشاره
- ۳۲۲ [فضیلت قرائت این سوره]: ص: ۵۰۳
- ۳۲۲ [سوره الکهف (۱۸): آیات ۱ تا ۵] ص: ۵۰۳
- ۳۲۲ اشاره
- ۳۲۲ ترجمه: ص: ۵۰۴
- ۳۲۳ تفسیر: ص: ۵۰۴
- ۳۲۳ [سوره الکهف (۱۸): آیات ۶ تا ۸] ص: ۵۰۶
- ۳۲۴ اشاره
- ۳۲۴ ترجمه: ص: ۵۰۶
- ۳۲۴ تفسیر: ص: ۵۰۶
- ۳۲۴ [سوره الکهف (۱۸): آیات ۹ تا ۱۲] ص: ۵۰۷
- ۳۲۴ اشاره
- ۳۲۴ ترجمه: ص: ۵۰۷
- ۳۲۵ تفسیر: ص: ۵۰۷
- ۳۲۶ [سوره الکهف (۱۸): آیات ۱۳ تا ۱۶] ص: ۵۰۹
- ۳۲۶ اشاره
- ۳۲۶ ترجمه: ص: ۵۰۹
- ۳۲۶ تفسیر: ص: ۵۱۰
- ۳۲۷ [سوره الکهف (۱۸): آیات ۱۷ تا ۲۰] ص: ۵۱۱
- ۳۲۷ اشاره
- ۳۲۷ ترجمه: ص: ۵۱۲
- ۳۲۸ تفسیر: ص: ۵۱۲
- ۳۲۹ [سوره الکهف (۱۸): آیات ۲۱ تا ۲۴] ص: ۵۱۴
- ۳۲۹ اشاره

- ۳۲۹ ترجمه: ص: ۵۱۵
- ۳۳۰ تفسیر: ص: ۵۱۶
- ۳۳۱ [سوره الکهف (۱۸): آیات ۲۵ تا ۲۹] ص: ۵۱۹
- ۳۳۱ اشاره
- ۳۳۲ ترجمه: ص: ۵۱۹
- ۳۳۲ تفسیر: ص: ۵۲۰
- ۳۳۴ [سوره الکهف (۱۸): آیات ۳۰ تا ۳۱] ص: ۵۲۳
- ۳۳۴ اشاره
- ۳۳۴ ترجمه: ص: ۵۲۳
- ۳۳۴ تفسیر: ص: ۵۲۳
- ۳۳۴ [سوره الکهف (۱۸): آیات ۳۲ تا ۳۶] ص: ۵۲۴
- ۳۳۴ اشاره
- ۳۳۴ ترجمه: ص: ۵۲۴
- ۳۳۵ تفسیر: ص: ۵۲۵
- ۳۳۶ [سوره الکهف (۱۸): آیات ۳۷ تا ۴۴] ص: ۵۲۶
- ۳۳۶ اشاره
- ۳۳۶ ترجمه: ص: ۵۲۶
- ۳۳۶ تفسیر: ص: ۵۲۷
- ۳۳۸ [سوره الکهف (۱۸): آیات ۴۵ تا ۴۹] ص: ۵۳۰
- ۳۳۸ اشاره
- ۳۳۸ ترجمه: ص: ۵۳۰
- ۳۳۸ تفسیر: ص: ۵۳۱
- ۳۳۹ [سوره الکهف (۱۸): آیات ۵۰ تا ۵۵] ص: ۵۳۳
- ۳۳۹ اشاره

- ۳۴۰ ترجمه: ص: ۵۳۳
- ۳۴۰ تفسیر: ص: ۵۳۴
- ۳۴۱ [سوره الکهف (۱۸): آیات ۵۶ تا ۵۹] ص: ۵۳۶
- ۳۴۱ اشاره
- ۳۴۱ ترجمه: ص: ۵۳۶
- ۳۴۲ تفسیر: ص: ۵۳۷
- ۳۴۳ [سوره الکهف (۱۸): آیات ۶۰ تا ۶۴] ص: ۵۳۸
- ۳۴۳ اشاره
- ۳۴۳ ترجمه: ص: ۵۳۹
- ۳۴۳ تفسیر: ص: ۵۳۹
- ۳۴۴ [سوره الکهف (۱۸): آیات ۶۵ تا ۷۴] ص: ۵۴۱
- ۳۴۴ اشاره
- ۳۴۵ ترجمه: ص: ۵۴۲
- ۳۴۵ تفسیر: ص: ۵۴۳
- ۳۴۶ درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

ترجمه تفسیر جوامع الجامع جلد ۳

مشخصات کتاب

سرشناسه: طبرسی، فضل بن حسن ۴۶۸-۵۴۸ ق.

عنوان قراردادی: جوامع الجامع. فارسی

عنوان و نام پدیدآور: ترجمه تفسیر جوامع الجامع / ابوعلی فضل بن حسن طبرسی؛ ترجمه احمد امیری شادمهری؛ با مقدمه واعظزاده خراسانی.

مشخصات نشر: مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۷۴.

مشخصات ظاهری: ۶ ج.

شابک: ۱۱۵۰۰ ریال: دوره ۸-۱۸-۴۴۴-۹۶۴؛ ۴۰۰۰۰۰ ریال (دوره؛) ج. ۱: ۲-۱۷۰-۴۴۴-۹۶۴؛ ۳۰۰۰۰ ریال: ج. ۱، چاپ دوم ۷-۶۹۱-۴۴۴-۹۶۴؛ ۵۵۰۰۰ ریال (ج. ۱، چاپ ششم)؛ ۱۲۰۰۰ ریال: ج. ۲-۹۲-۱۷۲-۴۴۴-۹۶۴؛ ۱۳۰۰۰ ریال: ج. ۲، چاپ دوم: ۰-۱۷۱-۴۴۴-۹۶۴؛ ۲۵۰۰۰ ریال (ج. ۲، چاپ سوم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۲، چاپ پنجم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۲، چاپ ششم)؛ ۴۰۰۰۰ ریال: ج. ۲، چاپ هفتم ۷-۰۸۷-۹۶۴-۹۷۱-۹۷۸؛ ۱۳۰۰۰ ریال: ج. ۳-۶۳-۱۹-۴۴۴-۹۶۴؛ ۳۳۰۰۰ ریال (ج. ۳، چاپ سوم)؛ ۴۰۰۰۰ ریال (ج. ۳، چاپ پنجم)؛ ۲۳۰۰۰ ریال (ج. ۳، چاپ چهارم)؛ ۴۰۰۰۰ ریال (ج. ۳، چاپ ششم)؛ ج. ۳، چاپ هفتم ۷-۹۷۱-۹۶۴-۹۷۸-۴-۰۸۸؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۴، چاپ سوم: ۶-۱۹-۴۴۴-۹۶۴؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۴، چاپ چهارم)؛ ۱۴۰۰۰ ریال: ج. ۵: ۴۴۴-۹۶۴-۱۱۵-X؛ ۴۵۰۰۰ ریال (ج. ۵، چاپ دوم)؛ ۴۵۰۰۰ ریال (ج. ۵، چاپ سوم)؛ ۱۵۰۰۰ ریال: ج. ۶: ۹-۱۲۴-۴۴۴-۹۶۴؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ دوم)؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ سوم)؛ ۴۰۰۰۰ ریال: ج. ۶، چاپ چهارم: ۴-۰۹۱-۹۶۴-۹۷۸

یادداشت: مترجم هر جلد متفاوت است.

یادداشت: مترجم جلد ششم عبدالعلی صاحبی است.

یادداشت: مترجمین جلد دوم و چهارم حبیب روحانی - علی عبدالحمیدی است.

یادداشت: مترجم جلد دوم اکبر غفوری □ حبیب روحانی □ احمد امیری شاد مهری است.

یادداشت: مترجم جلد سوم حبیب روحانی است.

یادداشت: مترجم جلد پنجم علی عبدالحمید و عبدالعلی صاحبی است.

یادداشت: ج. ۱ (چاپ هفتم: ۱۳۸۷).

یادداشت: ج. ۱ (چاپ ششم: ۱۳۸۶).

یادداشت: ج. ۲ (چاپ دوم: ۱۳۷۷).

یادداشت: ج. ۲ (چاپ پنجم: ۱۳۸۵).

یادداشت: ج. ۲ (چاپ ششم: ۱۳۸۶).

یادداشت: ج. ۲ (چاپ هفتم: ۱۳۸۷).

یادداشت: ج. ۱-۳ (چاپ سوم: ۱۳۸۳).

یادداشت: ج. ۳ (چاپ چهارم: ۱۳۸۴).

یادداشت: ج. ۲ و ۳ (چاپ پنجم: ۱۳۸۵).

یادداشت: ج. ۳ (چاپ ششم: ۱۳۸۶).

یادداشت: ج. ۳ (چاپ هفتم: ۱۳۸۷).

یادداشت: ج. ۴ (چاپ سوم: ۱۳۸۵).

یادداشت: ج. ۴ (چاپ چهارم: ۱۳۸۶).

یادداشت: ج. ۵ و ۶ (چاپ دوم: ۱۳۸۵).

یادداشت: ج. ۵ و ۶ (چاپ سوم: ۱۳۸۶).

یادداشت: ج. ۶ (چاپ چهارم: ۱۳۸۷).

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: تفاسیر شیعه — قرن ۶ ق

شناسه افزوده: امیری شادمهری، احمد، ۱۳۴۱-، مترجم

شناسه افزوده: واعظ زاده خراسانی، محمد، ۱۳۰۴-، مقدمه‌نویس

شناسه افزوده: بنیاد پژوهش‌های اسلامی

رده بندی کنگره: BP۹۴/۵/ط۲ ج ۹۰۴۱ ۱۳۷۴

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۱۷۲۶

شماره کتابشناسی ملی: م ۳۲۳۶-۷۵

جلد سوم

[ادامه سوره توبه] ص: ۵

اشاره

جزء یازدهم از سوره توبه آیه ۹۴ تا سوره هود آیه ۵

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۷

[سوره التوبه (۹): آیات ۹۴ تا ۹۶] ص: ۷

اشاره

يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَّأَنَا اللَّهُ مِنْ أَخْبَارِكُمْ وَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۹۴) سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لَتُعْرِضُوا عَنْهُمْ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ إِنَّهُمْ رَجِسٌ وَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۹۵) يَحْلِفُونَ لَكُمْ لَتَرْضُوا عَنْهُمْ فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَىٰ عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ (۹۶)

ترجمه: ص: ۷

وقتی که شما به سویشان برمی‌گردید، از شما عذر خواهی می‌کنند، بگو: عذر خواهی نکنید ما، هرگز به شما ایمان نخواهیم آورد چرا که خدا ما را از خبرهایتان آگاه ساخته، و خدا و رسولش کارهای شما را می‌بینند، و سپس بسوی کسی که از پنهان و آشکار آگاه است باز می‌گردید و او شما را به آنچه انجام می‌دادید خبردار می‌سازد. (۹۴)

هنگامی که بسوی آنان باز گردید برایتان سوگند یاد خواهند کرد که از آنها صرف نظر کنید، پس شما از آنها روی برگردانید چرا که آنها پلیدند و جایگاهشان دوزخ است به کیفر اعمالی که انجام می‌دادند. (۹۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۸

برای شما قسم یاد می‌کنند که از آنها راضی شوید، اگر از آنها راضی شوید، خداوند از جمعیت فاسقان راضی نمی‌شود. (۹۶)

تفسیر: ص: ۸

لَنْ تُؤْمِنَ لَكُمْ این جمله علت نهی از عذر آوردن است، زیرا کسی که معذرت می‌خواهد قصدش آن است که عذرش را بپذیرند اما وقتی دانست که او را دروغگو می‌دانند و عذرش را نمی‌پذیرند، سزاوار است که لب به عذر خواهی نگشاید.

قَدْ نَبَأْنَا اللَّهُ مِنْ أَخْبَارِكُمْ در این عبارت بیان شده است که چرا عذرهای آنها پذیرفته نیست، زیرا وقتی خداوند سرگذشت حال و رازهای درونی آنها را به مؤمنان خبر داده، راهی برای پذیرفتن عذر و بهانه‌های آنان نمی‌ماند.

وَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ و در آینده نزدیک خدا و رسولش اعمال شما را می‌بینند که با توبه یا با کفر به سویشان خواهید رفت.

ثُمَّ تَرُدُّونَ سِيسَ به سوی او که دانای هر حضور و غیاب و هر نهان و آشکار است باز می‌گردید، و او شما را بر حسب استحقاق، پاداش و یا کیفر می‌دهد.

لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ تا از گناهشان درگذرید و آنان را بر خطاهایشان سرزنش نکنید.

فَاعْرِضُوا عَنْهُمْ خواسته آنها را به ایشان بدهید. «انهم رجس» این جمله در مقام تعلیل بر عدم نکوهش آنهاست. توضیح این که سرزنش کردن آنها اثری ندارد و آنها را اصلاح نمی‌کند، بلکه کسی مورد سرزنش واقع می‌شود که در اصلاحش امیدی باشد (۱)

و یا مؤمنی باشد که سهوا لغزشی کرده است، که ممکن است این توبیخ او را وادار به توبه کند و پاک شود اما اینها که در کل پلید و نجس‌اند و راهی برای

۱- اِنَّمَا يَعْتَابُ الْاَدِيمِ ذُو الْبَشْرَةِ- پوستی که خوب، موهایش نرفته به دباغی برگشت داده می‌شود- مقصود از این ضرب المثل در

اینجا این است: کسی مورد عتاب واقع می‌شود که برای اصلاحش امیدی باشد (لسان العرب با تلخیص). [.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۹

تطهیرشان نیست.

لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ غرض اینها از قسم خوردن، طلب رضایت شماست که شاید برای دنیایشان سودی داشته باشد، و حال آن که وقتی که خداوند بر آنها خشمناک باشد خشنودی شما به حالشان نفعی ندارد.

[سوره التوبه (۹): آیات ۹۷ تا ۹۹] ص: ۹

اشاره

الْاَغْرَابُ اَشَدُّ كُفْرًا وَ نِفَاقًا وَ اَخْبَدَرُ اَلَّا يَعْلَمُوْا حُدُوْدَ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰی رَسُوْلِهِ وَ اللّٰهُ عَلِيْمٌ حَكِيْمٌ (۹۷) وَ مِنَ الْاَغْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَ يَتَرَبَّصُّ بِكُمْ الدَّوَابِّرُ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السُّوْءِ وَ اللّٰهُ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ (۹۸) وَ مِنَ الْاَغْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَ الْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ عِنْدَ اللّٰهِ وَ صَلَوَاتِ الرَّسُوْلِ اَلَّا اِنَّهَا قُرْبَةٌ لَّهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللّٰهُ فِي رَحْمَتِهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَحِيْمٌ (۹۹)

ترجمه: ص: ۹

عربهای بادیه نشین، کفر و نفاقشان شدیدتر است و به نادانی از حدود آنچه خدا بر پیامبرش نازل کرده، سزاوارترند، و خداوند، بسیار دانا و حکیم است. (۹۷)

بعضی از این اعراب آنچه را انفاق می‌کنند، غرامت حساب می‌کنند، و انتظار حوادث دردناکی برای شما می‌کشند، حوادث دردناک برای آنهاست، و خداوند شنوا و داناست. (۹۸)

و بعضی از این عربهای بادیه نشین ایمان به خدا و روز رستاخیر دارند و آنچه را انفاق می‌کنند مایه تقرب نزد خدا و دعاهای پیامبر می‌دانند، آگاه باشید، اینها مایه تقرب آنهاست خداوند بزودی آنان را در رحمت خود وارد خواهد ساخت، چرا که خداوند آمرزنده و مهربان است. (۹۹)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۰

تفسیر: ص: ۱۰

مقصود از کلمه «اعراب» عربهای بیابان نشین است.

أَشَدُّ كُفْرًا وَ نِفَاقًا کفر و نفاق اینها از متمدنین بیشتر است، زیرا سنگدل و خطا کارند، و از حضور دانشمندان و شنیدن وحی و آیات الهی دورند، و سزاوارترند که حدود شرایع الهی و احکامی که نازل می‌شود، ندانسته باشند «و اللهَ عَلِيمٌ» و خداوند به حال مردمان بیابان نشین و شهرنشین دانا و آگاه است و هر حکمی که بر آنها کند مصلحت آن را می‌داند.

«مغرما» غرامت و خسران، یعنی: چیزی انفاق نمی‌کنند مگر به خاطر ترس از مسلمانان، و خودنمایی و ریا، نه برای خداوند. وَيَتَرَبَّصُّ بِكُمْ الدَّوَائِرُ منتظر پیشامدهای زمان و گرفتاریهای روزگارند که برای شما پیدا شود تا دیگر شما تسلطی بر آنها نداشته باشید و از صدقه دادن نجات پیدا کنند.

عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السُّوءِ این جمله معترضه و نفرینی در حق اعراب است سوء به ضم سین هم قرائت شده که مصدر و به معنای عذاب است، ولی با فتحه (صفت و مضاف الیه) برای دائره است، چنان که گویند رجل سوء، و نقیض آن رجل صدق است، مثل قول شاعر:

و كنت كذّاب السوء لما رأی دما بصاحبه یوما احوال علی الدم «۱»

و اللهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ خداوند گفته‌های آنها را می‌شنود و به جای حالشان آگاه است.

قُرْبَاتٍ این کلمه، مفعول دوم برای فعل یتخذ است: آنچه او انفاق می‌کند سبب نزدیک شدن وی به خداست.

۱- تو، مانند گرگ بدی بودی که اگر روزی رفیقش را خون آلود ببیند حمله به خون می‌کند. شاعر، رفیقش را مذمت به بی‌وفایی و جفاکاری می‌کند- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۱

عِنْدَ اللَّهِ وَ صَلَوَاتِ الرَّسُولِ زیرا رسول اکرم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ برای صدقه دهندگان دعای خیر و برکت و برای ایشان طلب مغفرت می‌کرد، چنان که وقتی ابو اوفی صدقه داد، آن حضرت گفت: خدایا آل ابو اوفی را رحمت کن، و چون انفاق سبب مغفرت و دعا می‌شود، خداوند فرموده است: يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ ... و صلوات: آنچه انفاق می‌کند تقرب به خدا و دعای خیر پیامبر حساب می‌کند.

أَلَا إِنَّهَا قُرْبِيَّةٌ در این عبارت خداوند گواهی می‌دهد که آنچه انفاق کننده معتقد است، راست است: داده‌هایش باعث نزدیکی او به خدا و دعای پیامبرش می‌باشد، و به وسیله دو حرف تنبیه: «الا» و تحقیق: «انها» که حاکی از ثبات امر و تحقق آن است، جمله را شروع، و امیدواری انفاق کننده را تصدیق فرموده است، و جمله: «سَيَدْخُلُهُمُ اللَّهُ» نیز به همین منظور است، زیرا «سین» مفید تأکید و تحقق وعده است، «قربیه» با ضمّه «راء» نیز قرائت شده است.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۰۰] ص: ۱۱

اشاره

وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۱۰۰)

ترجمه: ص: ۱۱

و پیشگامان نخستین از مهاجرین و انصار، و آنان که به نیکی از اینها پیروی کردند، خدا از آنها خوشنود و آنان نیز از خدا خوشنودند، و برایشان باغهایی از بهشت آماده ساخته که جویها، در آن روان است، و برای همیشه در آن، جاودانند، و این است کامیابی بزرگ. (۱۰۰)

تفسیر: ص: ۱۱

وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ این گروه، کسانی‌اند که به هر دو قبله نماز خواندند، و بعضی گفته‌اند: کسانی هستند که در جنگ بدر شرکت داشتند. ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۲

«الانصار» مراد، اهل بیعت عقبه نخستین است که دوازده نفر، و نیز اهل عقبه دوم که هفتاد نفر بودند و کسانی که وقتی «مصعب بن عمیر» پیش آنها آمد ایمان آوردند و به آنها قرآن را تعلیم داد. کلمه «انصار» را به رفع نیز خوانده‌اند که عطف بر «و السَّابِقُونَ» باشد که آن هم مبتداست و خبرش «رضی الله عنهم» می‌باشد.

ابن کثیر «من تحتها» خوانده است. در قرائت مشهور منصوب و بدون «من» است.

[سوره التوبه (۹): آیات ۱۰۱ تا ۱۰۲] ص: ۱۲

اشاره

وَمِمَّنْ حَوْلَكُم مِّنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُمْ مَّرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ (۱۰۱) وَآخِرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَىٰ اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (۱۰۲)

ترجمه: ص: ۱۲

و جمعی از بادیه‌نشینان عرب که اطراف شمایند، منافقند، و نیز از اهل مدینه، گروهی، سخت به نفاق پای بندند که تو آنها را

نمی‌شناسی و ما آنان را می‌شناسیم، بزودی آنها را دو بار مجازات می‌کنیم، سپس به سوی کیفری بزرگ فرستاده می‌شوند. (۱۰۱) و گروهی دیگر، که به گناهان خود اعتراف کردند، و عمل شایسته و ناشایست را به هم درآمیختند، امید است که خداوند، توبه آنها را بپذیرد که همانا خدا، بسیار آمرزنده و مهربان است. (۱۰۲)

تفسیر: ص: ۱۲

مِنَ الْأَعْرَابِ برخی از عربهایی که در اطراف شهر شما مدینه قرار دارند، منافقند،

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۳

و آنها قبایل: «جهینه» و «أسلم» و «غفار» و «اشجع» و «مزینه» می‌باشند که مسکن آنها اطراف شهر مدینه بود.

وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ این عبارت عطف بر، و مَمَّنْ حولکم، است که خبر مبتدا می‌باشد و نیز می‌توانیم آن را جمله‌ای بگیریم عطف بر مبتدا و خبر، که تقدیرش چنین باشد: «و من اهل المدینه قوم- مردوا علی النفاق» بنا بر این که فعل «مردوا» صفت برای موصوف محذوف باشد، مثل قول شاعر:

أنا بن جلا و طلاع الثنایا «۱»

، یعنی انا بن رجل وضح امره (من پسر مردی هستم که امرش روشن است و کارهایش بزرگ، رجل محذوف و موصوف برای جلا و طلاع...).

مَرَدُوا عَلَى النَّفَاقِ در امر نفاق ورزیدگی و مهارت دارند. مرد فلان علی عمله، و مرد علیه: چنان در کار خود ورزیده شده است که در نهایت سهولت بر آن دست می‌یابد، و شاهد بر این معنا جمله بعدی است: «لا تعلمهم»: از بس که واردند خود را حفظ کنند که شکی به آنها برده نشود، امر را بر تو هم می‌پوشانند، با این که در فراست و باهوشی تو شکی و شبهه‌ای نیست، و سپس می‌فرماید: نحن نعلمهم:

کسی بر باطن امر آنها اطلاعی نمی‌یابد مگر خداوندی که از بطون کارها آگاه است، چرا که آنان در ضمیر خود، کفر را مخفی داشته و برای تو، ایمان را آشکار می‌سازند، و چنان اخلاصی را وانمود می‌کنند که هیچ گونه شکی به آنها نبوی. سَعَدُ بِهِمْ مَرَّتَيْنِ دو کیفر عبارتند از: اول: هنگام قبض روح، فرشتگان عذاب الهی، با تازیانه به صورت و پشت‌های آنها می‌زنند. دوم: همان عذاب قبر است.

ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ سپس به طرف عقوبتی بزرگ برده می‌شوند، منظور آتش دوزخ است.

۱- مصراع دوم این شعر این است:

متی اضع العمامة تعرفونی

(هر گاه عمامه را بر سر نهم مرا می‌شناسید).

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۴

وَ آخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ عده دیگر که به گناهان خود، اعتراف کردند و مثل دیگران به بهانه‌های دروغین متوسط نشدند، اینها سه نفر از انصار بودند:

الف) ابو لبابه پسر عبد المنذر، ب) اوس، پسر خدام، ج) ثعلبه پسر ودیعه.

خَطُّوا عَمَلًا این جمله، بر باطل بودن نظریه احباط دلالت دارد، زیرا اگر یکی از دو عمل، دیگری را حبط کند، برای فعل خلط، موردی باقی نمی‌ماند، چرا که لازمه «خلط» اجتماع است، خواه در آن امتزاج هم باشد، مثل شیر و آب و خواه نباشد مثل در هم

ریختن درهم و دینار. (در هر صورت با از بین رفتن یکی، جایی برای مخلوط شدن باقی نمی‌ماند، و اگر خلط صورت گیرد، حبیطی در کار نیست).

وَ آخَرَ و عمل دیگر (گناهی است که امید است خدا توبه آنها را بر آن پذیرد و خدا غفور و رحیم است).

[سوره التوبه (۹): آیات ۱۰۳ تا ۱۰۵] ص: ۱۴

اشاره

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَ تُزَكِّيهِمْ بِهَا وَ صَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صِلَاتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۱۰۳) أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَ يَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (۱۰۴) وَ قُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَ رَسُولُهُ وَ الْمُؤْمِنُونَ وَ سَتَرْدُونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ فَيَبْئُتُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۱۰۵)

ترجمه: ص: ۱۴

از میان اموال آنها صدقه‌ای (زکات) را بگیر تا پاکشان سازد (تا پاکشان سازی) و با آن وسیله پاکیزه‌شان گردانی، و برایشان دعا کن که دعای تو آرامشی است برای آنها، و خداوند بسیار شنوا و داناست. (۱۰۳)

آیا نمی‌دانند که براستی خدا، توبه بندگانش را می‌پذیرد و صدقات را می‌گیرد و تنها خداست که بسیار توبه پذیر و رحیم است. (۱۰۴)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۵

بگو: به عمل کوشید که خدا عملتان را خواهد دید، پیامبر او، و مؤمنان نیز، و بزودی بسوی خدای دانای غیب و شهود باز خواهید گشت، و او، شما را بدانچه می‌کردید خبر می‌دهد. (۱۰۵)

تفسیر: ص: ۱۵

تُطَهِّرُهُمْ این جمله صفت است برای «صدقه» و «تا» برای خطاب است:

صدقه‌ای که به آن وسیله تو آنها را پاک و تزکیه می‌کنی، و با این وجه، هر دو فعل به پیامبر اسناد داده می‌شود. وجه دیگر آن است که «تا» در «تطهرهم» تأنیث باشد برای صدقه. یعنی صدقه آنها را پاک و مطهر می‌سازد، و در «تزکیهم» خطاب به رسول اکرم، یعنی تو آنها را به پاکی نسبت می‌دهی. تزکیه به دو معنی است:

۱- مبالغه و زیادی در تطهیر و پاکی.

۲- برکت و افزایش در مال و ثروت.

وَ صَلِّ عَلَيْهِمْ با دعا کردن برای پذیرفته شدن صدقات آنها برایشان آمرزش بخواه.

إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ دعاهای تو باعث تسکین خاطر و آرامش قلب آنهاست.

«وَ اللَّهُ سَمِيعٌ»، خدا دعای تو را برای آنان می‌شنود، «عَلِيمٌ» و از وضع حالشان آگاه است. بعضی در این سوره و در سوره هود به صورت مفرد «صلواتک» خوانده‌اند.

أَلَمْ يَعْلَمُوا ... آیا اینها نمی‌دانند که خدا توبه را قبول می‌کند، هر گاه صحیح باشد، و صدقات را می‌پذیرد، هر گاه از روی خلوص

نیت واقع شود؟

هُوَ برای اختصاص، و نیز تأکید می‌آید و انَّ الله از شأن خداست که توبه توبه کنندگان را بپذیرد. وَقُلْ به این توبه کنندگان بگو: بکوشید که عمل شما، بر خدا و رسول و اهل ایمان پوشیده نیست چه خوب باشد و چه بد. چنان که اصحاب ما (شیعه) روایت ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۶ کرده‌اند که اعمال امت در هر دوشنبه و پنجشنبه به حضور پیامبر عرضه می‌شود و سپس بر امامان علیه السلام که جانشین او هستند، و مراد از مؤمنان در آیه نیز امامان می‌باشد. وَ سَتَرْدُونَ بزودی به سوی خدایی که از نهان و آشکار آگاه است خواهید رفت. فَيَبْئُكُم پس از کارهایتان به شما خبر می‌دهد و بر آنها مجازاتان می‌کند.

[سوره التوبة (۹): آیه ۱۰۶] ص: ۱۶

اشاره

وَ آخِرُونَ مُرْجُونَ لِأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۱۰۶)

ترجمه: ص: ۱۶

گروهی دیگر و گذار به فرمان خدا شده‌اند، یا آنها را عذاب می‌کند و یا توبه آنان را می‌پذیرد، و خداوند بسیار دانا و حکیم است. (۱۰۶)

تفسیر: ص: ۱۶

مُرْجُونَ «مرجون» نیز خوانده شده، از «أرجيته» و «أرجأته» آن را به تأخیر انداختم. گروه دیگری از تخلف کنندگان کارشان معلوم نیست بلکه موقوف به مشیت خداست، یا آنها را عذاب می‌کند، و این، در صورتی است که بر کار خود اصرار داشته و توبه نکنند، و یا این که آنها را مورد عفو و مغفرت قرار می‌دهد، و این، در صورتی است که به سوی خدا توبه و بازگشت نمایند، و این گروه، سه نفر بودند: کعب بن مالک، هلال بن امیه، و مراره بن ربیع. و پیغمبر اکرم به مردم دستور داد که با آنها حرف نزنند، مردم نیز چنین کردند، امّا پس از مدّت پنجاه روز خداوند توبه آنها را پذیرفت، و کعب در ازای شکر و سپاس خداوند که توبه‌اش را پذیرفت یک سوم ثروتش را صدقه داد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۷

[سوره التوبة (۹): آیات ۱۰۷ تا ۱۱۰] ص: ۱۷

اشاره

وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَ كُفْرًا وَ تَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ إِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَ لِيُخْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَى وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (۱۰۷) لا- تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لَمَسْجِدٍ أُسَسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ (۱۰۸) أَمْ مَنْ أَسَسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَى مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَسَ بُنْيَانَهُ عَلَى شَفَا جُرْفٍ هَارٍ

فَأَنهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۱۰۹) لا- يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَهُ فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۱۱۰)

ترجمه: ص: ۱۷

و آنان که به منظور زیان زدن، و کفر، و ایجاد تفرقه میان مؤمنان و (تشکیل) پایگاه برای کسانی که پیش از این با خدا و رسولش، ستیز کرده، مسجدی را بنا کرده و سوگند یاد می‌کنند که: ما غیر از نیکی نظری نداشته‌ایم، و خدا گواهی می‌دهد که حتما آنها دروغ گویانند. (۱۰۷)

هرگز در آن نماز مخوان. مسجدی که از نخستین روز بر پایه تقوا بنا شده سزاوارتر است که در آن نماز بخوانی، چرا که در آن جا مردانی هستند که پاکیزگی را دوست می‌دارند، و خدا نیز پاکیزگان را دوست دارد. (۱۰۸)

آیا کسی که پایه بنای خود را بر تقوا گذاشته بهتر است یا آنکه شالوده‌اش را بر لب پرتگاه سستی بنا نهاده که در آتش دوزخش اندازد، و خدا مردم ستمکار را هدایت نمی‌کند. (۱۰۹)

پیوسته این بنایی را که ساخته‌اند، مایه اضطراب و حیرت دل‌های ایشان است، مگر آن که دل‌هایشان پاره پاره شود، و خداوند بسیار دانا و با حکمت است. (۱۱۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۸

تفسیر: ص: ۱۸

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا اهلِ مَدِينَةٍ وَ شام، آغاز این آیه را بدون حرف «واو» خوانده و در نوشته‌هایشان نیز چنین ثبت شده و آن را داستانی جداگانه دانسته‌اند:

روایت شده است که وقتی قبیلہ بنی عمرو بن عوف مسجد قبا را ساختند و رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله در آن نماز خواند، برادران آنها: فرزندان غنم بن عوف بر آنها حسد ورزیدند و گفتند: ما نیز مسجدی بنا می‌کنیم و در آن نماز می‌خوانیم و در جماعت محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله شرکت نمی‌کنیم. نزدیک مسجد قبا، جایی ساختند و به حضرت پیامبر در حالی که عازم جنگ تبوک بود، گفتند، ما دوست داریم شما به مسجد ما بیایید و در آنجا نماز بخوانید، حضرت فرمود: من عازم سفرم، و هنگامی هم که از تبوک مراجعت فرمود آیه فوق نازل شد. پیغمبر کسی را فرستاد و رفت، مسجد را خراب کرد و آنچه بر جای مانده بود، سوزانید، و دستور داد آن را زباله‌دانی قرار دهند و مردارها و کثافات را در آن بریزند.

ضراً برای ضرر رساندن به برادرانشان: اهل مسجد قبا که رقیب آنها بودند.

وَ كُفْرًا وَ به منظور تقویت نفاق. وَ تَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ چون مؤمنان، در مسجد قبا به طور دسته جمعی نماز می‌خواندند خواستند آنها را متفرق کنند و وحدت کلمه ایشان را بر هم زنند.

وَ إِزْصَادًا لِمَنْ تا پایگاهی تهیه کنند برای کسی که با خدا و رسولش جنگ داشته، یعنی ابو عامر راهب که در زمان جاهلیت راهب شده و لباسهای موئین و خشن بر تن می‌کرد، و زمانی که پیامبر به مدینه آمده بود حسادتش کرد و به حزب بازی و گروه‌گرایی پرداخت. پس از فتح مکه به طرف روم گریخت و نصرانی شد. (او پدر حنظله معروف به غسیل الملائکه است که در جنگ احد به شهادت رسید و چون تازه داماد بود و بامداد همان شب به میدان جنگ آمده و فرصت غسل پیدا نکرد پس از شهادت فرشتگان او را غسل جنابت دادند.) (۱)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۹

این گروه انتظار داشتند که «ابو عامر» بسوی آنها برگردد و این مسجد را برای او ساختند که بیاید، در آنجا نماز بخواند و کارش بالا گیرد.

مِنْ قَبْلِ اِین کلمه (ظرف) متعلق به فعل: اتخذوا و تقدیر آن چنین است:

اتَّخَذُوا مَسْجِدًا مِنْ قَبْلِ، اِنْ يَنَافِقُ هَؤُلَاءِ بِالَّتَخَلُّفِ، پيش از آن که این گروه با تخلف از راه پیامبر، منافق شوند، این مسجد را گرفتند (ساختند) و ممکن است متعلق به فعل «حارب» باشد یعنی: لأجل من حارب الله و رسوله، من قبل ان يتخذوا المسجد بخاطر کسی که پيش از مسجد ساختن آنها، با خدا و رسولش جنگید.

وَلَيُخْلِفَنَّ اِین گروه منافق قسم می‌خورند که هیچ اراده نکرده‌اند مگر کار نیک و یا اراده نیکی را، که عبارت است از نماز و ذکر خدا، و گسترش امکانات برای اهل نماز.

لَا تَقُمْ فِيهِ اَبْدًا هرگز در آن جا نماز مخوان. مثل: فلان يقوم بالليل: فلانی در شب نماز می‌خواند.

لَمَسَّ جِدُّ اُسْسٍ عَلَيَّ التَّقْوَى منظور مسجد قباست که پیامبر آن را پایه‌ریزی کرد و چند روزی که در محله قبا بود همانجا نماز خواند. بعضی گفته‌اند، مراد مسجد پیغمبر در مدینه است.

مِنْ اَوَّلِ يَوْمٍ از زمان وجودش. اَحَقُّ اَنْ تَقُومَ فِيهِ: سزاوارتر است به این که در آن نماز بخوانی.

فِيهِ رِجَالٌ در آن مسجد مردانی هستند که دوست دارند پاک باشند: روایت شده است که رسول خدا به اهل مسجد قبا، گفت: خداوند متعال شما را ستوده است، در طهارت خود، چه کاری انجام می‌دهید؟ گفتند: اثر غائط را با آب می‌شوئیم، پس

۱- از نسخه تصحیح استاد گرجی.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۰

پیامبر فرمود: خدا درباره شما، چنین فرموده است: وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ خداوند دوست می‌دارد کسانی را که پاکیزگی را دوست می‌دارند، آنان پاکیزگی را دوست می‌داشتند، یعنی آن را انتخاب می‌کردند و بر آن حرص می‌ورزیدند. و معنای این که خدا آنها را دوست می‌دارد، این است که از آنها خشنود است و به ایشان نیکی می‌کند همان کاری که دوست نسبت به دوست خود انجام می‌دهد.

اُسْسٌ بُنْيَانُهُ بعضی «اُسْسِ بُنْيَانَهُ» مبنی للمفعول خوانده‌اند، و بندرت: «اُسْسِ بُنْيَانَهُ» به صورت اضافه نیز خوانده شده است که جمع «اساس» باشد.

معنای آیه این است: آیا کسی که ساختمان دیانت خود را بر پایه محکم حق و حقیقت استوار ساخته است که همان تقوای خدا، و خشنودی او می‌باشد، بهتر است، یا کسی که آن را بر باطل و نفاق قرار داده که دارای ضعیفترین و کم دوامترین پایه است، و مثل آن در بی ثباتی مثل پرتگاهی است که در شرف سقوط و خرابی است؟. شفا: شفیر لب.

جرف الوادی کناره درّه که بن آن با نم آب، چاله می‌شود و سیل، آن را فرو می‌ریزد.

«هار» قسمتی از لبه درّه که در حال سقوط و خرابی است، بر وزن «فعل» است که در اصل «هائر» بوده و کوتاه شده است مثل «خلف» از «خالف» و مانند «شاک» و «صات» از «شائک» و «صائت» این الف فاعل نیست، بلکه در اصل هور و سوک و صوت بوده است. (۱)

فَأَنهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ با توجه به این که در عبارت قبل به طور مجاز، از باطل

۱- الف، منقلب از «و» است که عین الفعل کلمه می‌باشد، و الف فعل برای تخفیف حذف شده است چنان که الف، خالف حذف، و خلف شده، الف «هائر» هم حذف شده، اما چون در این جا کلمه متصل بوده، «و» تبدیل به الف، و «هار» گردیده است. با توضیح از کشاف- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۱

تعبیر به جرف هار: (کناره درّه که در حال سقوط است) کرده، با این عبارت آن را تکمیل فرمود: پس ناگهان او را در آتش جهنّم ساقط کند، پس گویا اهل باطل ساختمانی را بر لبه جهنّم بنا کرده که در حال سقوط به قعر آن می‌باشد. ریبّه منظور نفاق و شکّ در دین است و معنای آیه چنین می‌شود: خرابی ساختمان مسجد ضرار، پیوسته در دل‌های گروه منافق، سبب شکّ و نفاق است و از بین نمی‌رود.

إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ مگر آن دل‌ها از جا کنده و قطعه قطعه شود که در آن صورت آن را فراموش کنند و شکّ و شبهه‌ای باقی نماند. «تقطع» با تشدید و تخفیف هر دو خوانده شده است. و می‌توان گفت: قطع دل‌های منافقان در حقیقت آن است که آنها را به قتل برسانند، و یا در آتش دوزخشان افکنند.

در قرائت امام صادق علیه السلام به جای کلمه «إِلَّا» إلى خوانده شد. و در قرائت عبد الله، و لو تقطعت قلوبهم گفته شده است. بعضی در معنای «قطع» چنین گفته‌اند: مگر این که توبه کنند، و از پشیمانی بر کار خود دل‌هایشان از شکّ و نفاق بریده و جدا شود.

[سوره التوبه (۹): آیات ۱۱۱ تا ۱۱۲] ص: ۲۱

اشاره

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعِدًّا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمِنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۱۱۱) التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ (۱۱۲)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۲

ترجمه: ص: ۲۲

خداوند از مؤمنان جانها و مال‌هایشان را می‌خرد تا به آنها بهشت دهد، آنها در راه خدا پیکار می‌کنند، می‌کشند و کشته می‌شوند، این وعده‌ای است بر خدا، که در تورات و انجیل و قرآن قطعی شده و چه کسی از خدا به عهدش وفادارتر است، پس بدین معامله که انجام داده‌اید خرسند باشید، و این است کامیابی بزرگ. (۱۱۱)

این مؤمنان، توبه کنندگان و عبادتکاران و سپاس‌گویان، و سیاحت کنندگان و رکوع گزاران و سجده‌آوران، و آمران به معروف و نهی کنندگان از منکر و مرزداران قانون الهی می‌باشند، و به این مؤمنان مژده و بشارت بده. (۱۱۲)

تفسیر: ص: ۲۲

أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ خداوند سب‌حان در این آیه از این معنا که: وقتی اهل ایمان، جان و مال بذل می‌کنند در ازایش به بهشت نائل می‌شوند، تعبیر به خرید کرده، و از باب تشبیه، ثواب را «بها» و کارهای نیک آنها را هم، کالا قرار داده است. روایت شده است که

خداوند با مؤمنان، معامله می‌کند و در این معامله بهایی را که از آنها دریافت می‌دارد بسیار بالا برده است. از امام صادق علیه السلام نقل شده است: برای بدنهای شما، بهایی، جز بهشت نیست، پس جز به بهشت آنها را معامله نکنید. «۱» از حسن نقل شده است: جانها را او آفریده و ثروتها را هم او داده است. روایت شده است که وقتی انصار در عقبه با پیامبر بیعت کردند، عبد الله بن رواحه گفت: یا رسول خدا آنچه می‌خواهی برای پروردگارت و خودت در این قرارداد شرط کن. رسول خدا فرمود: برای پروردگارم شرط می‌کنم که او را بپرستید و برای او شرک

-۱

لیس لأبدانکم ثمن الا الجنة فلا تبعوها الا بها.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۳

نیاورید، و برای خودم شرط می‌کنم که از آنچه برای خود نمی‌پسندید برای من هم نپسندید. ابن رواحه گفت: وقتی که چنین کردیم جز ایمان چیست؟ پیامبر فرمود:

بهشت شما راست. آنها گفتند: معامله امضا شد، اقاله نمی‌کنیم، و تقاضای اقاله هم نداریم.

يُقْتَلُونَ فعل مضارع به معنای امر به کار رفته: باید مبارزه کنند، مثل آیه:

تُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ «۱» در راه خدا جهاد کنید. و بعد، می‌فرماید: يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ «۲»، تا خدا گناهانتان را بیامرزد.

فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ اول معلوم و دوم مجهول، و بر عکس نیز خوانده شده است.

وَعِدَاءٌ عَلَيْهِ حَقًّا مصدر تأکید کننده است: وعده‌ای که خداوند به مبارزان در راهش داده و وعده‌ای است ثابت که در تورات و انجیل آن را ثبت نموده، چنان که در قرآن ذکر کرده است.

وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ هیچ کس از خداوند به عهد خود وفا کننده تر نیست، چرا که خلف وعده و پیمان شکنی زشت و انسان کریم چنین کاری نمی‌کند- گر چه بر انسانها بخاطر نیازشان جایز است- تا چه رسد خداوند کریم که هیچ گونه نیازی ندارد و هیچ قبیحی از او روا نیست.

فَأَشْتَبِحُوا از این داد و ستد شادمان باشید که کالایی فناپذیر را به بهایی جاودان فروختید، و زایل شونده‌ای را دادید و بی‌زوالی را گرفتید.

وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ، وَالظَّفْرُ، الْعَظِيمُ این است پیروزی بزرگ و هیچ عبارتی برای تشویق به جهاد، نیکوتر و رساتر از این نیست.

التَّائِبُونَ مرفوع به مدح است به تقدیر: هم التائبون و مراد مؤمنان یاد شده است.

۱- صف ۱۱ و ۱۲. و- مجزوم بودن «یغفر» دلیل بر این است که «تجاهدون» به معنای امر است.

۲- همان.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۴

ابی بن کعب و عبد الله، و امام باقر و صادق علیه السلام نیز نصب را در: «التائبين» تا «و الحافظين» از باب مدح دانسته‌اند و می‌توان گفت مجرور است که صفت برای «مؤمنين» در آیه قبل باشد، وجه دیگر: «التائبون» مبتدا، و خبرش: «العابدون» و ما بعدش خبر بعد از خبر است. معنای آیه این است: توبه کنندگان از کفر در حقیقت، جمع کنندگان این خصلتهایند، و عبادت کنندگان، کسانی‌اند که در عبادت خداوند اخلاص دارند.

السَّائِحُونَ روزه گیران، از این جهت که از به کار بردن شهوات نفسانی امتناع می‌کنند تشبیه شده‌اند به کسانی که در روی زمین به

سیاحت می‌پردازند.

بعضی گفته‌اند: منظور طالبان علم‌اند که در زمین به گردش می‌پردازند و علم را هر آنجا که گمان می‌برند، جستجو می‌کنند. وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ کسانی که فرمانهای الهی را رعایت و از منهیات خداوند، اجتناب و دوری می‌کنند.

[سوره التوبه (۹): آیات ۱۱۳ تا ۱۱۴] ص: ۲۴

اشاره

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أَوْلَىٰ قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ (۱۱۳) وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَّهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ (۱۱۴)

ترجمه: ص: ۲۴

پیامبر و مؤمنان حق ندارند که برای مشرکین طلب آمرزش کنند، پس از آن که برایشان روشن شد که اینها اهل دوزخند، هر چند که از خویشانشان باشند. (۱۱۳)

ابراهیم که برای پدرش طلب آمرزش کرد فقط به جهت وعده‌ای بود که به او داده بود اما وقتی که برایش روشن شد که او، دشمن خداست، از او بیزاری جست، زیرا ابراهیم بسیار توبه کننده و بردبار بود. (۱۱۴)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۵

تفسیر: ص: ۲۵

از حسن نقل شده است که گروهی از مسلمانان به پیامبر گفتند: آیا برای پدران و مادرانمان که در زمان جاهلیت و بی دینی از دنیا رفته‌اند نمی‌توانیم از خداوند طلب آمرزش کنیم؟ آیه مورد بحث در این باره نازل شد که هیچ پیامبر و مؤمنی را سزاوار نیست که در حق کافر دعا و طلب مغفرت کند، و این امر از نظر حکمت الهی درست نیست، اگر چه از خویشانشان باشند، و این حکم، در صورتی است که معلوم باشد که آنها، مشرک از دنیا رفته‌اند.

إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَّهَا إِيَّاهُ مگر این که به آنها قولی داده باشد، چنان که حضرت ابراهیم قبلاً به پدر خوانده‌اش وعده داده بود که برایش طلب آمرزش کند و گفت:

لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ «۱». قرائت حسن در آیه مورد بحث: وعده‌ا بآه، نیز بر همین معنا دلالت می‌کند.

فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ وَقْتِي که از طریق وحی برای ابراهیم معلوم شد که او در حالت کفر مرده و اصلاً ایمان نداشته، از او بیزاری جست.

لَأَوَّاهٌ بر وزن فَعَالٍ از «أوه»: ناله کردن، کسی که بسیار ناله و گریه و دعا کند، و فراوان به یاد خدا باشد.

[سوره التوبه (۹): آیات ۱۱۵ تا ۱۱۶] ص: ۲۵

اشاره

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَاهُمْ حَتَّىٰ يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۱۱۵) إِنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ (۱۱۶)

۱- (ممتحنه / ۴).

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۶

ترجمه: ص: ۲۶

هرگز چنین نبوده است که خداوند، پس از آن که گروهی را هدایت کرده، گمراهشان سازد، مگر آنچه را که باید از آن پرهیزند برایشان بیان کند، زیرا خداوند به هر چیز داناست. (۱۱۵)

حکومت آسمانها و زمین از آن خداست، او زنده می‌کند و می‌میراند، و برای شما، جز خداوند، دوست و یآوری نیست. (۱۱۶)

تفسیر: ص: ۲۶

خداوند بندگانش را که به سوی دین اسلام هدایت کرده، مورد مؤاخذه و کیفر قرار نمی‌دهد آنان را گمراه نمی‌نامد، و به خاطر مرتکب شدن برخی کارهای خلاف آنان را به خواری و ذلت نمی‌کشانند مگر، پس از آن که ممنوعیت آنها را برایشان بیان کرده و به آنان گفته باشد که از این امور باید پرهیزید، زیرا عقوبت پیش از بیان سزاوار نیست.

ما یَتَّقُونَ مراد چیزهایی است که به خاطر نهی تشریحی باید از آن، دوری کرد، اما چیزهایی که زشتی و ممنوعیت آنها از طریق عقل معلوم است نیازی به منع از راه وحی ندارد.

[سوره التوبه (۹): آیات ۱۱۷ تا ۱۱۹] ص: ۲۶**اشاره**

لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبَ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رُؤُفٌ رَحِيمٌ (۱۱۷) وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِفُوا حَتَّىٰ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (۱۱۸) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ (۱۱۹)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۷

ترجمه: ص: ۲۷

همانا خداوند توبه پیامبر و مهاجران و انصار را که در زمان عسرت و شدت، از او، پیروی کردند، پذیرفت، پس از آن که نزدیک بود دل‌های گروهی از آنان، از حق منحرف شود، سپس خداوند توبه آنها را پذیرفت، چرا که او نسبت به آنان مهربان و بسیار رحیم است. (۱۱۷)

و نیز آن، سه نفر را که (از جنگ) بازماندند، تا زمانی که زمین با همه وسعتش بر آنها تنگ شد، و جانهایشان بر آنان به تنگ آمد، و دانستند که از خدا پناهگاهی جز به سوی او نیست، پس در آن هنگام خداوند آنان را مشمول رحمت خود ساخت تا بر توبه خود ثابت بمانند، که خداوند توبه پذیر و مهربان است. (۱۱۸)

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، تقوای خدا پیشه کنید، و با راستگویان باشید. (۱۱۹)

تفسیر: ص: ۲۷

ذکر پیامبر در زمره توبه کنندگان فقط به عنوان تبرک است و به این جهت که آن حضرت، سبب توبه آنها بود، و گرنه معلوم است که او، کاری خلاف انجام نداده بود که لازم باشد توبه کند. روایت شده است که حضرت رضا علیه السلام آیه را چنین قرائت می‌کردند:

لقد تاب الله بالثبتي على المهاجرين ...

«خدا به واسطه پیامبر توبه آنها را قبول کرده است». در این آیه خداوند مؤمنان را وادار به توبه کرده و بیان فرموده است که هیچ مؤمنی بی‌نیاز از توبه و استغفار نیست.

فی ساعة العسرة در وقت سختی، گاهی کلمه «ساعة» به معنای مطلق زمان به کار ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۸ می‌رود مثل «غدا» و «عشیه» و «یوم»، مثل قول شاعر:

عشیه قارعنا جذام و حمیرا (۱)

و مثل شعر دیگر:

غداه طفت علماء بکر بن وائل (۲)

(علماء علی الماء) عشیه و غداه به معنای مطلق زمان به کار رفته است.

العسرة منظور حالت سختی است که مردم در جنگ تبوک داشتند که ده نفر به تناوب، بر یک شتر سوار می‌شدند، خوراکیشان جو، با سبوس و خرما کرم زده و چربی گوشت فاسد شده بود. سختی بر آنها به حدی رسیده بود که یک خرما را بین دو نفر تقسیم می‌کردند، و چه بسا که یک خرما را چند نفر به نوبت می‌مکیدند تا آب دهانشان را با آن بیالایند، و در شدت گرمای تابستان، از قحطی و نیز کم آبی در مضیقه و سختی بودند.

كادَ يزيغُ قلوبُ فَرِيْقٍ مِنْهُمْ (۳) نزدیک بود دل‌های گروهی از آنان در این جنگ از راه ایمان، یا از پیروی پیامبر، منحرف شود. در فعل «کاد» ضمیر «أمر» و «شأن» نهفته است، و سیبویه این را شبیه به قول عربها دانسته است که می‌گویند: لیس خلق الله مثله. «(۴) «یزيغ» به «ی»: مفرد مذکر غایب، نیز خوانده شده است. بعضی گفته‌اند: یک عده از مسلمانان، تصمیم گرفتند بدون اجازه از جنگ منصرف شوند، اما خداوند آنان را حفظ کرد تا این که به جنگ رفتند.

۱- زمانی که با «جذام» و «حمیر» می‌جنگیدیم: مراد این است که وقتی با این دو قبیله روبرو شدیم دانستیم که چنان که ما خیال می‌کردیم ناتوان نیستند بلکه قوی و نیرومند هستند.

۲- زمانی که قبیله بکر بن وائل بر روی آب قرار گرفت، کنایه از این که این گروه مقامی عالی دارند که هیچ کس بر آنها برتری ندارد مثل این که چیزی بر روی آب قرار دارد هیچ روی آن نمی‌تواند واقع شود «علماء» مخفف علی الماء است یعنی بر روی آب.

۳- مرحوم طبرسی اصل قرائت در آیه را، با «ت» گرفته و قرائت با «ی» را هم قول دیگر شمرده و حال آن که صورت مشهور در قرآن قرائت با «ی» است. پاورقی تصحیح استاد گرجی.

۴- چنین چیزی نیست که خداوند مثل خود را آفریده باشد، در این جمله، امر در تقدیر است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۹

ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ پس از این انحراف، خداوند توبه آنها را پذیرفت، زیرا او، نسبت به آنان مهربان و رحیم است: گذشته آنها را با رأفت و رحمت خود جبران فرمود.

وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا سَهْ نَفْرًا: کعب پسر مالک، مراره پسر ربیع، و هلال پسر امیه، بودند. از قبول توبه باز ماندند و با پذیرش توبه دیگران (ابو لبابه و یارانش) «۱» قبولی توبه آنها به تأخیر افتاد. بعضی گفته‌اند: وقتی که از رفتن به جنگ تبوک، سرباز زدند، مسلمانان آنها را پشت سر گذاشتند. فعل «خلفوا» به قرائت اهل بیت: و ابو عبد الرحمن سلمی، «خالفوا» خوانده شده است. بِمَا رَحِبَتْ زَمِينٌ با وسعتش (بر آنها تنگ شد) این کنایه است از تحیر آنها در کارشان: که گویا در روی زمین پهناور، جایی برای سکونت خود نمی‌یافتند. وَصَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ از بسیاری وحشت و غم، دل‌هایشان تنگ شده بود، احساس دل‌تنگی می‌کردند. وَظَنُّوا دَانَسْتُمْ، جایی که از خشم خداوند به آن پناه ببرند، جز به سوی او نیست. ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا خداوند چند مرتبه توبه آنها را پذیرفت و بر آنها رحمت کرد تا بر توبه خود ثابت قدم بمانند، یا به این جهت که باز هم اگر از آنها گناهی سرزد در آینده، توبه کنند، زیرا می‌دانند که خداوند بسیار پذیرنده است، توبه کسی را که توبه کند، هر چند در روزی هفتاد مرتبه توبه خود را بهم زند. مَعَ الصَّادِقِينَ ... با کسانی باشید که در دین خدا از نظر نیت و گفتار و کردار راستی و صداقت، دارند.

۱- کشاف.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۰

به قول امام باقر علیه السلام یعنی: با آل محمد صلی الله علیه و آله باشید. و ابن عباس: «من الصادقین» خوانده و این قرائت از امام صادق علیه السلام نیز نقل شده است.

[سوره التوبه (۹): آیات ۱۲۰ تا ۱۲۱] ص: ۳۰

اشاره

مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَطَؤُونَ مَوْطِنًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نِيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ (۱۲۰) وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۲۱)

ترجمه: ص: ۳۰

سزاوار نیست که اهل مدینه و بادیه نشینانی که اطراف آنها را رسول خدا تخلف جویند، و برای حفظ جان خویش نباید از جان او چشم ببوشند، زیرا در راه خدا به آنها هیچ تشنگی و خستگی و گرسنگی، نخواهد رسید، و هیچ گامی که موجب خشم کافران شود بر نمی‌دارند و ضربه‌ای از دشمن نمی‌خورند مگر این که به آن سبب عمل صالحی برایشان نوشته می‌شود، زیرا خداوند پاداش نیکوکاران را ضایع نمی‌کند. (۱۲۰)

و هیچ نفقه کوچک و بزرگی انفاق نمی‌کنند و هیچ سرزمینی را نمی‌پیمایند مگر این که برای آنها نوشته می‌شود، تا خداوند آنها را به عنوان بهترین اعمالشان پاداش دهد. (۱۲۱)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۱

تفسیر: ص: ۳۱

ظاهر این آیه خبر و معنایش نهی است، مثل این قول خداوند: «وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ» «نباید رسول خدا را آزار دهید». (احزاب / ۵۳) «وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ» در این بخش از آیه خداوند مردم را امر کرده است که در سختیها و گرفتاریها با پیامبر همراه باشند و ناملایمات را همراه او، با میل و رغبت بچشند.

«ذلک» اشاره به مطلبی است که جمله: «مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَتَخَلَّفُوا» بر آن دلالت دارد، یعنی مخالفت نکردن با پیامبر واجب است، زیرا در راه جهاد، هیچ تشنگی طاقت فرسا و رنج فوق العاده و گرسنگی بسیاری را تحمل نمی‌کنند، و گامهای خود، و لگدهای اسبان و پاهای شترهایشان را در جایی که کافران را به خشم در آورد نمی‌گذارند، و در سرزمین کافران تصرفی که مایه دلتنگی آنها باشد، انجام نمی‌دهند، و هیچ ضربه‌ای از دشمن نمی‌خورند. هیچ مصیبتی از قبیل کشتن یا اسارت یا هر امری که آنها را غمگین کند، از دشمن نمی‌بینند، مگر این که در مقابل هر یک از این صدمات خداوند برایشان عمل صالحی ثبت و ضبط می‌فرماید، و در نزد خداوند استحقاق ثواب می‌یابند. «موطئ» ممکن است (محل ورود باشد)، مثل «مورد» و ممکن است اسم مکان باشد. «نیل» ممکن است مصدر تأکید کننده باشد، و جایز است به معنای «نیل» (اسم مفعول بر وزن مبیع) باشد، و شامل هر چیزی است که باعث ناراحتی و ضرر آنها باشد.

وَلَا يَقْطَعُونَ وادياً در راه رفت و برگشت از هیچ زمینی عبور نمی‌کنند، «وادی»:

کناره‌های کوه‌ها و نزارها که محل عبور سیل است می‌باشد اسم فاعل از «ودی» به معنای: «سال» روان شد. «ودی» نیز از همین ماده است (وادی، ودی، ودی آبی که بعد از بول بیرون می‌آید. شرح استاد گرجی نقل از صحاح).

إِلَّا كَتَبَ لَهُمْ مگر این که این انفاقها و طی طریقهها برای آنها نوشته می‌شود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۲

لِيَجْزِيَهُمْ متعلق به «کتب» است، یعنی نفقات و پیمودن بیابانها در نامه اعمالشان نوشته می‌شود که پاداش آنها به حساب آید.

[سوره التوبة (۹): آیات ۱۲۲ تا ۱۲۵] ص: ۳۲

اشاره

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْ لَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَ لِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ (۱۲۲) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَ لِيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ (۱۲۳) وَ إِذَا مَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَانًا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَ هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ (۱۲۴) وَ أَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ وَ مَاتُوا وَ هُمْ كَافِرُونَ (۱۲۵)

ترجمه: ص: ۳۲

شایسته نیست که همه مؤمنان (برای طلب علم) کوچ کنند، (حال که این امکان ندارد) پس چرا از هر فرقه‌ای، گروهی کوچ نکنند که در مسائل دینی تحقیق کنند و وقتی که به سوی قوم خود برگشتند آنها را انداز کنند تا شاید بترسند. (۱۲۲) ای کسانی که ایمان آورده‌اید، با کافرانی که مجاور شمایند پیکار کنید، و باید آنها در شما خشونت‌ی احساس کنند، و این را بدانید که خداوند با پرهیزکاران است. (۱۲۳)

حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ (۱۲۸) فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ (۱۲۹)

ترجمه: ص: ۳۴

آیا نمی‌بینند که در هر سال یکی یا دو مرتبه آزمایش می‌شوند، باز هم توبه نمی‌کنند و متذکر نمی‌شوند. (۱۲۶)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۵

و هر وقت سوره‌ای نازل می‌شود بعضی از آنها به بعض دیگر نگاه می‌کنند (و می‌گویند): آیا کسی شما را می‌بیند، آن گاه باز می‌گردند، خدا دل‌هایشان را برگرداند، زیرا قومی نادانند. (۱۲۷)

پیامبری از خود شما به سویتان آمد، که رنج بردن شما بر او گران است، و اصرار به هدایت شما دارد و نسبت به مؤمنان رؤوف و مهربان است. (۱۲۸)

پس اگر روی برگردانند، بگو: خدا مرا بس است، معبودی جز او نیست، توکلم بر اوست، او پروردگار عرش بزرگ است. (۱۲۹)

تفسیر: ص: ۳۵

أَوْ لَا يَرَوْنَ به صیغه مخاطب نیز خوانده شده: «او لا ترون».

يُفْتَنُونَ به وسیله بیماری و قحطی و گرفتاریهای دیگر، آزمایش می‌شوند، و باز هم دست بردار نیستند، و از نفاق خود توبه نمی‌کنند، و متذکر نمی‌شوند، عبرت نمی‌گیرند. معنای دیگر آیه این است که مبتلا می‌شوند، به جهاد با پیامبر اکرم، و مشاهده می‌کنند که خداوند یاری و پیروزی بر او نازل می‌کند.

معنای سوم این که شیطان آنها را مفتون می‌سازد، پس عهدی را که با رسول خدا بسته‌اند در هم می‌شکنند، و او آنها را به قتل می‌رساند و خوارشان می‌سازد، باز هم ترك نفاق نمی‌کنند.

نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ با حالتی که منکر وحی بودند با چشمان خود به هم دیگر اشاره می‌کردند، و می‌گفتند: آیا کسی از مسلمانان شما را می‌بیند، زیرا ما می‌خواهیم برویم چرا که حوصله شنیدن سخنان او (پیامبر صلی الله علیه و آله) را نداریم. معنای دیگر این آیه این است: با زیر چشمی به هم نگاه و مشورت می‌کردند که چگونه از مجلس بیرون بروند و فرار کنند و بالاخره در رفتند.

صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ این جمله نفرینی است برای منافقان: خدا خوارشان سازد. و می‌توان جمله را خبری دانست یعنی: خداوند دل‌های آنها را از آنچه در دل‌های

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۶

مؤمنان قرار دارد که همان شرح صدر است خالی و بی‌بهره قرار داده است، زیرا آنها قومی نادانند.

لَا يَفْقَهُونَ تَدَبَّر نمی‌کنند تا بفهمند و آگاه شوند.

مِنْ أَنْفُسِكُمْ پیامبری از جنس و از فامیل شما: عربی و قرشی مثل خودتان، و چون جزئی از شماست، بر او سخت است که ببیند بر شما امر ناپسند و مکروهی برسد، و از این می‌ترسد که سرانجام به کیفری سخت و عذابی دردناک مبتلا شوید.

حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ نمی‌خواهد که حتی یک نفر از شما، از سعادت و نیک‌بختی که در سایه دین و آئین او، وجود دارد، محروم و بی‌نصیب شود.

بِالْمُؤْمِنِينَ نسبت به اهل ایمان، خواه از شما باشند یا غیر شما رؤوف و مهربان است.

مِنْ أَنْفُسِكُمْ بِا فِتْحِ «فا» نیز خوانده شده: از شریفترین و با فضیلتترین شما، و بعضی گفته‌اند: این قرائت رسول خدا و فاطمه زهرا علیهما السلام است.

فَبِأَنْ تَوَلَّوْا پَسِ اگَر از ایمان آوردن به تو اعراض کنند، از خدا کمک بگیر و کارت را به او واگذار کن که او در مقابل آنها تو را بس است و تو را بر آنها پیروز گرداند.

بعضی گفته‌اند: این آیه آخرین آیه‌ای است که بر پیامبر نازل شده، و این سوره آخرین سوره کاملی است که فرود آمده است. سعید بن جبیر می‌گوید: از ابن عباس درباره سوره توبه، سؤال کردم، گفت: این سوره رسوا کننده است: آن قدر با نزول کلمات «منهم» و «منهم» برای شرح حال منافقان، ادامه می‌داد تا آنجا که ترسیدیم کسی از ما باقی نماند جز این که نامش جزء منافقان برده شود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۷

سوره یونس ص: ۳۷

اشاره

این سوره مکی است و دارای یکصد و نه آیه است.

[فضیلت قرائت این سوره]: ص: ۳۷

ابی از پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ نقل کرده است که هر کس این سوره را بخواند، خداوند به تعداد هر یک از افرادی که به یونس ایمان آورده و آنهایی که او را تکذیب کردند و نیز به عدد آنهایی که با فرعون غرق شدند، ده حسنه در نامه عمل او بنویسد. از امام صادق علیه السّلام نقل شده است: هر کس این سوره را در هر دو ماه بخواند، بیم آن نمی‌رود که از جاهلان به حساب آید، و روز قیامت از مقربان خواهد بود. «۱»

[سوره یونس (۱۰): آیات ۱ تا ۲] ص: ۳۷

اشاره

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ (۱) اْ كَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا اَنْ اَوْحَيْنَا اِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ اَنْ اَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الدِّينَ اٰمَنُوْا اَنْ لَهُمْ قَدَمٌ صِدْقٍ
عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُوْنَ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ مُّبِيْنٌ (۲)

-۱

من قرأها في كل شهرين لم يخف عليه أن يكون من الجاهلين، و كان يوم القيامة من المقرّيين.

[.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۸

ترجمه: ص: ۳۸

الف، لام، راء. اینها آیات کتاب با حکمت است. (۱)

آیا این امر برای مردم شگفت آور است که: به مردی از ایشان وحی کردیم که مردم را بیم دهد و آنان را که ایمان آورده‌اند بشارت، که بر ایشان مقامی والا نزد پروردگارشان می‌باشد، کافران گفتند: برآستی که این مرد، جادوگری است آشکار. (۲)

تفسیر: ص: ۳۸

تِلْكَ اشاره است به آیات و نشانه‌هایی که در این سوره وجود دارد.

الْكِتَابِ الْحَكِيمِ مراد، لوح محفوظ یا قرآن است که چون متضمن حکمت است، و به حکمت سخن می‌گوید، پس حکیم است. أ كَانِ لِلنَّاسِ عَجَبًا همزه برای انکار تعجب است، «أَن اَوْحِينَا»، اسم «كَانَ» و «عَجَبًا» خبر آن است و معنای «لِ» در لِلنَّاسِ این است که مردم این امر را برای خود وسیله تعجب قرار داده بودند و آن را مایه شگفتی می‌دانستند که چگونه به بشری وحی می‌شود که مثل خود آنهاست، نه از رؤسا و بزرگانشان، امّا این شگفتی ندارد، زیرا خداوند کسی را برای این امر اختیار می‌کند که بتواند بار رسالت را بر دوش گیرد.

أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ «أَنْ» تفسیر کننده است، چرا که «اَوْحِينَا» متضمن معنای «قول» است. و نیز جایز است که «أَنْ» مخفف از مَثَل و اصلش این باشد: أَنَّهُ أَنْذَرَ النَّاسَ «به طور حتم مردم را بترسان». «أَنْ لَّهُمْ» در اصل بَأَنْ لَهُمْ، بوده و «بَا» حذف شده است. قَدَمٌ صِدْقٍ سابقه نیکو و فضیلتی است، نزد پروردگارشان. و چون سعی و کوشش و سبقت گرفتن در امور معمولاً با قدمها انجام می‌شود نتیجه خوب سعی و عمل هم، قدم نامیده شده است، چنان که نعمت را «ید» و «باع» می‌گویند، زیرا نعمت با دست عطا می‌شود، و صاحب آن دستش را دراز می‌کند، و اضافه «قدم» به ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۹ «صدق» دلالت می‌کند بر زیادی فضیلت آن و این که از پیش فرستاده‌های با عظمت است.

إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ به یقین که این کتاب، سحر است، «ساحر» نیز خوانده شده، و با این قرائت «هذا» اشاره است به رسول خدا. به هر حال، این جمله از قول کافران دلیل بر ناتوانی و اقرار بر عجزشان در برابر قرآن است، اگر چه در این که آن را سحر نامیده‌اند خلافاً و دروغگویند.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۳ تا ۴] ص: ۳۹

اشاره

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ (۳) إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا وَعِندَ اللَّهِ حَقًّا إِنَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ (۴)

ترجمه: ص: ۳۹

همانا پروردگار شما خداوندی است که آسمانها و زمین را در شش روز آفرید و سپس بر عرش قرار گرفت، به تدبیر امور پرداخت، هیچ شفاعت کننده‌ای جز به اذن او، وجود ندارد، او خدا است، پروردگار شما، پس او را بپرستید، آیا متذکر نمی‌شوید. (۳) بازگشت همه شما به سوی او است، خدا، وعده حق فرموده، او آفرینش را آغاز کرده، و سپس آن را باز می‌گرداند، تا کسانی را

که ایمان آورده و عمل صالح انجام داده‌اند به عدالت پاداش دهد، و برای کافران شرابی از مایع سوزان و عذابی دردناک است، به دلیل این که کفر می‌ورزیدند. (۴)
ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۰

تفسیر: ص: ۴۰

يُدَبِّرُ الْأُمْرَ کار خلقت را به جریان انداخت و بر نظام احسن آن را مرتب و مستحکم ساخت همچون مهندسی که در استحکام بنا نظارت می‌کند، و منظور از «امر» تمام کار آفرینش است. توضیح این که خداوند در اول آیه، با بیان آفرینش آسمانها و زمین در این مدت اندک، با همه وسعت و پهناوری آنها، و استواری بر عرش، عظمت و بزرگی حیطه تصرف خود را متذکر می‌شود و سپس به منظور تأکید بر عظمت آن جمله «يُدَبِّرُ الْأُمْرَ» را ذکر می‌کند. این جمله دلالت می‌کند بر این که هیچ چیز از دایره قضا و قدر او بیرون نیست. و نیز جمله: «مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ»، دلیل بر عزت و کبریایی اوست.
ذَلِكُمْ اشاره است به آفریننده با عظمتی که بزرگی او بیشتر بیان گردید یعنی این ذات با عظمتی که وصفش بیان شد، خداوندی است که سزاوار پرستش است و او پروردگار شماسست. پس تنها او را پرستید و هیچ یک از آفریده‌های او را شریکش قرار ندهید، خواه فرشته باشد خواه انسان، تا چه رسد به جماد که هیچ زیان و سودی ندارد.

أَفَلَا تَذَكَّرُونَ در اصل «تذکرون» بوده و مراد این است که شما با کمترین توجه به خطایی که در عقیده‌تان وجود دارد پی می‌برید. إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا سرانجام برگشت همه شما به سوی اوست، پس خود را برای دیدار او آماده کنید. وَعَدَ اللَّهُ مصدر تأکید کننده برای: «إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ» و «حَقًّا» مصدر تأکید کننده برای «وَعَدَ اللَّهُ» می‌باشد.

إِنَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ جمله مستأنفه و علت، برای وجوب برگشتن به سوی اوست یعنی غرض از آفریدن موجودات و میراندن آنها، پاداش مکلفین در مقابل کارهایشان می‌باشد «أنه»: بفتح نیز خوانده شده که در اصل «لأنه» بوده یا منصوب به ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۱

همان فعلی است که «وَعَدَ اللَّهُ» را نصب داده و تقدیر این است: وَعَدَ اللَّهُ وَعَدَا اِبْدَاءَ الْخَلْقِ ثم اعادته خدا وعده داده است که عالم را پس از آفرینش به فنا برگرداند.

بِالْقِسْطِ به معنای عدل و متعلق به «لیجزی» است: تا به عدل خود به آنها پاداش دهد، و مزد آنها را به حد کافی ایفا کند، یا این که به واسطه عدل خود به آنها که ایمان آورده و عمل صالح انجام داده‌اند پاداش دهد، زیرا شرک، ظلم است. دلیل بر این معنا این است که در طرف مقابل می‌گوید: بما كانوا يكفرون.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۵ تا ۶] ص: ۴۱

اشاره

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۵) إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُتَّقُونَ (۶)

ترجمه: ص: ۴۱

او کسی است که خورشید را درخشان و ماه را تابان قرار داد و برای آن، منزلگاهها مقدر کرد تا شماره سالها و حساب را بدانید، خداوند آن را جز بحق نیافریده و آیات خود را برای گروهی که می‌دانند شرح می‌دهد. (۵)

به طور مسلم، در آمد و شد شب و روز و آنچه خداوند در آسمانها و زمین آفریده نشانه‌هایی است برای آنها که پرهیزکارند. (۶)

تفسیر: ص: ۴۱

«یاء» در کلمه «ضیاء» منقلب از «واو» است که به دلیل کسره ما قبل به یاء تبدیل شده. «ضیاء» به روشنایی گفته می‌شود که از نور، قویتر است. «قدره» برای قمر منازلی مقدر فرمود، یعنی برای آن منازلی قرار داد. می‌توان گفت: در مسیر آن ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۲

منزلهایی قرار داد مثل: وَالْقَمَرَ قَدْرَنَاهُ مَنَازِلَ. (یس / ۳۹) وَالْحِسَابَ مَنْظُورٍ حساب وقتهاست از قبیل ماهها، روزها و شبها. ذلک اشاره است به آنچه قبلا ذکر شد. یعنی اینها را نیافریده است مگر به حق که همان حکمت بالغه‌اش می‌باشد و هیچ کدام را عبث و بیهوده نیافریده است.

دلیل اختصاص این امر به اهل تقوا این است که تنها آنها نگران سرانجام، و عاقبت کار هستند، و این امر آنان را به تأمل و اندیشه وا می‌دارد.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۷ تا ۱۰] ص: ۴۲

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنَّنُوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ (۷) أُولَئِكَ مَاوَاهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۸) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ (۹) دَعَاؤُهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۱۰)

ترجمه: ص: ۴۲

آنان امیدوار به دیدار ما نیستند، و با زندگانی دنیا خوش و به آن مطمئن‌اند، و نیز کسانی که از آیات ما غافلند. (۷)

اینجا جایگاهشان آتش است به دلیل کارهایی که انجام می‌دادند. (۸)

آنان که ایمان آوردند و اعمال نیک بجای آوردند خداوند آنها را در پرتو ایمانشان هدایت می‌کند، از زیر قصرهایشان در باغهای پر نعمت نهرها جریان دارد. (۹)

دعای آنها در بهشت این است: خدایا تو، پاک و منزهی، و تحیت آنها، سلام، و دعای پایانی‌شان این است: ستایش، ویژه پروردگار جهانیان است. (۱۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۳

تفسیر: ص: ۴۳

لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا امید به خوبی دیدار ما ندارند، چنان که نیک‌بختان امیدوارند، یا این که از حالت بدی که هنگام ملاقات ما برایشان

به وجود می‌آید، ترسی ندارند.

وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا بِزَادِهَا دُنْيَا بِجَايِ عَالَمِ آخِرَتِ قَنَاعَتِ كَرْدِه‌اند، و اندك فناپذیر را بر بسیاری جاوید برگزیده‌اند. «وَاطْمَأْنَنُوا بِهَا» و دل بر آن بسته‌اند مانند کسانی که هیچ گونه ناراحتی از آن حس نمی‌کنند.

وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ آنها که از اندیشه در آیات ما و تأمل در آن، غفلت دارند «جایگاهشان آتش است...».

يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ پروردگار آنها به سبب ایمانشان آنها را (در دنیا) موفق می‌دارد، زیرا در آن راهی که آنها را به اجر و پاداش برساند پا بر جا هستند.

تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ در حالی که از جلو روی آنها رودها جاری است... این جمله به عنوان تفسیر برای عبارت قبل بیان شده، چرا که تمسک به ایمان که سبب سعادت است، مانند رسیدن به خود سعادت است (که همان بهشت است). و می‌توان گفت معنایش این است که آنها را در آخرت، به سبب ایمانی که در دنیا داشتند، به طریق بهشت راهنمایی می‌کند. مثل: يَشْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ «در آخرت نور اهل ایمان پیش رو و در سمت راستشان آنها را راهنمایی می‌کند».

(حدید/ ۱۲) دَعَاؤُهُمْ دَعَائِهِمْ در بهشت: «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ» است، یعنی خدایا تو را تسبیح می‌گوییم، چنان که در دعای قنوت آمده است: اللَّهُمَّ يَا كُنُودًا، و لَكَ نَصَلِي وَنَسْجِدُ:

خدایا تو را می‌پرستیم و برای تو نماز می‌خوانیم و سجد می‌کنیم. ممکن است مراد از «دعاء» عبادت باشد، به این معنا که در بهشت، نه تکلیفی است و نه عبادتی، تنها عبادت بهشتیان این است که خدای را تسبیح گویند و او را بستانند و این را هم بدون زحمت بلکه از روی لذت و میل و رغبت می‌گویند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۴

وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ فِيهَا سَلَامٌ بَعْضِي مِنْ بَعْضِي دَعَائِهِمْ در پایان دعایشان می‌گویند: الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.

وَ تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ بعضی از ایشان به بعضی دیگر برای تحیت سلام می‌کنند.

بعضی گفته‌اند: ملائکه بر آنها درود و تحیت نثار می‌کنند. بنا بر معنای اخیر، مصدر، اضافه به مفعول شده است. بعضی گفته‌اند: تحیت خدای برای آنهاست. بنا بر این «أَنْ» مخففه است که در اصل: «أَنَّ الْحَمْدَ لِلَّهِ» بوده است.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۱۱ تا ۱۲] ص: ۴۴

اشاره

وَلَوْ يُعْجِلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقَضَىٰ إِلَيْهِمْ أَجْلَهُمْ فَذَرُوا الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (۱۱) وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَا إِلَىٰ ضُرِّ مَسَّهُ كَذَلِكَ زِينٌ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۲)

ترجمه: ص: ۴۴

اگر خداوند در مورد دعای شرّ، برای مردم، شتاب می‌کرد هم چنان که آنها در دعای خیر می‌خواهند، عمرشان پایان رسیده بود، ولی، ما کسانی را که امید لقای ما را ندارند، به حال خودشان واگذار می‌کنیم تا در طغیانشان سرگردان شوند. (۱۱)

و هر گاه به انسان ضرری برسد، ما را می‌خواند، در حالی که به پهلو خوابیده یا نشسته یا ایستاده باشد، اما هنگامی که محنت را از او برطرف کنیم، چنان می‌رود که گویا هرگز ما را برای حلّ مشکلی که به او رسیده بود نخوانده است، این چنین برای اسرافگران،

کارهایشان زینت داده شده است. (۱۲)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۵

تفسیر: ص: ۴۵

اَسْتَيْعِبَالَهُمْ بِالْخَيْرِ این جمله بجای «تعجیله (۱) لهم الخیر» آمده است، تا بفهماند که آن چنان خداوند در اجابت دعای خیر آنها شتاب می‌کند که گویا شتاب آنان در خیر، شتاب او در خیر است. منظور از این آیه، گفتار کسی است که گفت: فَأَمْطِرُ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ السَّمَاءِ «پس از آسمان بر ما سنگ بباران». (انفال / ۳۲) مراد این است که اگر در بدی که آنها در دعا برای خود طلب می‌کنند، عجله و شتاب می‌کردیم هم چنان که در امر خیر زود جواب آنها را می‌دهیم، می‌مردند، و هلاک می‌شدند:

لَقَضِيَ إِلَيْهِمْ أَجْلُهُمْ بَعْضِي آیه را به صورت معلوم خوانده‌اند: لَقَضِيَ إِلَيْهِمْ أَجْلُهُمْ: خداوند عمر آنها را بپایان می‌رساند مؤید این قرائت، قول عبد الله است که چنین خوانده است: لَقَضِينَا إِلَيْهِمْ ...

فَنَذَرُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا معنای آیه این است که در رساندن بدی به کسانی که امید لقای ما را ندارند، شتاب نمی‌کنیم و به زندگیشان خاتمه نمی‌دهیم.

فَنَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ از باب اتمام حجت، آنها را در طغیان و سرکشی‌شان مهلت می‌دهیم.

لِحَبْنِهِ در محلّ حال است: در حالت خوابیده، منظور این که، انسان پیوسته دعا می‌کند و از دعا کردن، خسته نمی‌شود، تا وقتی که بلا از او برداشته شود، بنا بر این، در تمام احوال دعا می‌کند و دفع بلا را می‌خواهد. «الإنسان» مراد، جنس انسان است «فَلَمَّا كَشَفْنَا» وقتی که بلا را از او برکنار کردیم، «مَرَّ» راه قلبی خود را که هنوز ضرری به او نرسیده بود، ادامه می‌دهد، یا این که دست از حالت دعا و تضرّع برمی‌دارد و هرگز به آن بر نمی‌گردد. گویا که اصلاً چنان

۱- مفعول مطلق «يعجل» است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۶

وضعی نداشته است. «كان» مخفف كانّ و ضمیر شأن از آن حذف شده است، مثل:

كان ظيية تعطو الي وارق السلم. (۱)

كَذَلِكَ این چنین، کار اسرافکاران زینت داده شده: شیطان، با وسوسه‌های خود برای آنها، ترک دعا را در موقع آسایش زینت می‌دهد و پیروی تمایلات شهوانی، و آرزوهای باطل را می‌آراید.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۱۳ تا ۱۴] ص: ۴۶

اشاره

وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِن قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ (۱۳) ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ (۱۴)

ترجمه: ص: ۴۶

ما امتهای پیش از شما را هنگامی که ظلم کردند هلاک کردیم، در حالی که پیامبرانشان با دلایل روشن بسراغشان آمدند، ولی آنها ایمان نیاوردند، این گونه گروه مجرم را مجازات می‌کنیم. (۱۳)

سپس شما را بعد از آنها جانشینان در روی زمین قرار دادیم، تا بنگریم: چگونه عمل می‌کنید. (۱۴)

تفسیر: ص: ۴۶

«لما» ظرف است برای: اهلکنا. «واو» در «و جاءتهم» حالیه است. یعنی این امتها با تکذیب و انکار، ستم کردند، در حالی که پیامبرانشان، دلایله و معجزات آورده

۱- تقدیر: کأنها ظیبه بوده است، مصراع قبلش:

و یوما توافینا بوجه مقسم.

معنای شعر:

روزی که با چهره بشاش به ما پاداش می‌دهد/ مانند آهوئی است که به سوی درخت سبز «سلم» میل می‌کند.

(سلم: درختی است مثل سدر که با آن دباغی می‌کنند: ترجمه منجد الطلاب).

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۷

بودند.

وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا «لام» برای تأکید نفی است: حتما و یقینا ایمان نیاوردند به این معنا که علت هلاکت اینها آن است که پیامبران را تکذیب می‌کردند و خدا می‌دانست که در کفرشان پافشاری دارند و پس از این که با فرستادن پیامبران بر آنها حجّت را تمام کرده بود، مهلت دادن به آنها هیچ اثری نداشت.

كَذَلِكَ با کیفری این چنین، همه مشرکان را که ایمان نیاوردند نیز در آینده کیفر و مجازات می‌کنیم، این عبارت، وعیدی است برای اهل مکه.

ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ سَپس شما را در روی زمین به جانشینی گرفتیم یعنی پس از امتهایی که هلاکشان ساختیم، تا بنگریم که آیا کار خوب انجام می‌دهید یا کارهای بد، تا بر حسب اعمالتان با شما معامله کنیم. «کیف» در محل نصب به فعل «تعملون» است، یا بنا بر حالت و یا مفعول مطلق است، «نظر» در این جا به معنای علم حقیقی نسبت به چیزی است که وجود دارد و از حیث واقعیت و تحقق، به دیدار بیننده و معاینه کردن معاینه کننده تشبیه شده است.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۱۵ تا ۱۷] ص: ۴۷

اشاره

وَ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا إِنَّتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدَّلَهُ قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تَلْقَائِ نَفْسِي إِنْ أُنْتَعِ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ إِنْنِي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابٌ يَوْمَ عَظِيمٍ (۱۵) قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرَاكُمْ بِهِ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (۱۶) فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ (۱۷)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۸

ترجمه: ص: ۴۸

هر گاه آیات ما بر آنها خوانده شود، کسانی که امید به دیدار ما ندارند می‌گویند: قرآنی غیر از این بیاور یا آن را عوض کن، بگو، مرا نرسد که از پیش خود آن را تبدیل کنم، من پیروی نمی‌کنم مگر آنچه را که به من وحی شود، براستی اگر نافرمانی پروردگام را انجام دهم از عذاب روز بزرگ می‌ترسم. (۱۵)

بگو اگر خدا می‌خواست من آن را بر شما نمی‌خواندم و خداوند به آن آگاهتان نمی‌ساخت «۱» که من روزگار درازی میان شما زیسته‌ام، آیا تعقل نمی‌کنید. (۱۶)

پس چه کسی ستمکارتر است از آن که به خدا دروغ ببندد یا آیه‌های او را دروغ شمارد، براستی که بزهکاران رستگار نخواهند شد. (۱۷)

تفسیر: ص: ۴۸

اِنَّ بَقْرَانَ كَفْتَنَد: قرآن دیگری بیاور که از عبادت کردن بتها بدگویی نکند و وعده عذاب به عبادت کنندگان آنها در آن نباشد، زیرا این امر، ما را به خشم می‌آورد.

اَوْ يَدُلُّهُ تَبْدِيلُ اَنْ اَسْتِ كِه بَه جَاي آيَه عَذَابِ آيَه رَحْمَتِ قَرَار دَهْد و بَدگویی از بتها و پرستش آنها را حذف کند. در مقابل این دو درخواست کافران، خدا پیامبر را به پاسخ‌گویی از درخواست دوم مأمور کرد، زیرا اجابت این درخواست تحت قدرت انسان است و او می‌تواند آیات را عوض کند اما قرآن دیگری آوردن مقدر انسان نیست. لذا فرمود: بگو «مَا يَكُونُ لِي» سزاوار من نیست که از پیش خودم بدون امر از طرف پروردگام آن را تبدیل کنم.

اِنَّ اَتَيْعُ اِلَّا مَا يُوحَى اِلَيْهِ هِيَج كَدَام از این امور را نه ترک می‌کنم و نه انجام می‌دهم مگر برای پیروی از وحی الهی: اگر آیه‌ای نسخ، یا بدل به آیه‌ای دیگر شود

۱- این ترجمه با توجه به متن تفسیر، و نیز ترجمه متن مجمع البیان برگزیده شده است - م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۹

آن را متابعت می‌کنم، اما خودم، اجازه تبدیل و نسخ ندارم.

اِنِّي اَخَافُ اِنَّ عَصَيْتُ رَبِّي مِنْ اَز كَيْفَرِ رَوْزِ بَزْرَكِ بِيَم دَارم كِه پَروردگام را گناه كنم و آيَه‌اي را از پيش خود تبديل يا نسخ سازم. قُلْ لَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ مَرَاد اِنْ اَسْت: آنچه بر شما می‌خوانم تنها به مشیت و خواست خداوند است که امری شگفت و خارق العاده ایجاد کرده، یعنی مرد درس ناخوانده‌ای، که یک لحظه از عمر خود را از کسی تعلیم نگرفته و در سرزمینی هم که مرکز دانشمندان باشد تولد و رشد نیافته، پا به عرصه وجود گذاشته است، و کتابی برایتان می‌خواند که از حیث فصاحت و روانی بر تمام سخنان فصیح برتری دارد، دربردارنده تمام دانشهای فرعی و اصلی و مشتمل بر خبرهای گذشته و آینده است که جز خدا کسی نمی‌داند، در حالی که مدت چهل سال از عمرش را در میان شما نشو و نما کرده و تا کنون یک حرف از این امور را از او نشنیده بودید.

وَلَا اَدْرَاكُمْ بِهِ و بر زبان من شما را به آن آگاهی نمی‌داد. قرائت دیگر: «و لأدریکم به» مثبت (نه منفی) و با لام ابتداء است یعنی: اگر خدا می‌خواست من آن را بر شما نمی‌خواندم، بلکه بر زبان غیر من شما را بر آن، آگاهی می‌داد، اما او خود مرا به این کرامت اختصاص داد.

فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا از کودکی تا جوانی و از جوانی تا پیری با شما بودم، و چیزی از من ندیدید که بتوانید مرا متهم کنید که آن را از پیش خود آورده‌ام.

أَفَلَا تَعْقِلُونَ آیا نمی‌اندیشید تا بفهمید که این آیات از طرف خداوند است؟

[سوره یونس (۱۰): آیات ۱۸ تا ۱۹] ص: ۴۹

اشاره

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ أَتُبْتُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ (۱۸) وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْ لَا كَلِمَةُ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۱۹)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۰

ترجمه: ص: ۵۰

و غیر از خدا چیزهایی را عبادت می‌کنند که هیچ سود و زیانی برایشان ندارد، و می‌گویند: اینها شفیعان ما نزد خداوندند. بگو آیا خبر می‌دهید خدای را به چیزی که در آسمانها و زمین علمی به آن ندارد، او منزّه و بلند مرتبه است از آنچه برایش شریک می‌آورند. (۱۸)

مردم در گذشته، امتی یگانه بودند، سپس مختلف شدند و اگر فرمان پروردگار تو، از پیش نگذشته بود، حتماً میان آنها درباره چیزهایی که اختلاف می‌کنند، داوری شده بود. (۱۹)

تفسیر: ص: ۵۰

اهل طائف «لات» را می‌پرستیدند، و اهل مکه عَزَّ، و مناه، و هبل، و إساف و نائله را عبادت می‌کردند، و می‌گفتند: اینها شفیعان ما نزد خداوندند.

قُلْ أَتُبْتُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ اللَّهُ آیا به خدا چیزی را خبر می‌دهید که در آسمانها و زمین وجود ندارد همین که می‌گویند بتها نزد خداوند شفیع می‌باشند، خبر دادن از چیزی است که برای خدا نامعلوم است، وقتی چیزی برای خدایی که با لذات دانا و محیط به تمام دانستیهاست، معلوم نباشد، پس چیزی نیست و وجود ندارد. اصولاً «شیء» چیزی است که تحت آگاهی در آید، و آنچه صحیح نباشد که معلوم شود، شیء نیست، و شما در این جا، خبر از چیزی می‌دهید که صحیح نیست که به علم در آید، پس وجود ندارد.

فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ این جمله تأکید برای نفی است، زیرا آنچه در آسمانها و زمین یافت نشود، وجود ندارد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۱

عَمَّا يُشْرِكُونَ «ما» موصوله، یا مصدریه است یعنی خدا از شریکهایی که برایش قائلند، یا از شریک قائل شدن برای او مبراست، «تشرکون» با «تاء» (به صیغه مخاطب) نیز خوانده شده است.

وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً مردم بر ملتی واحد و دینی یگانه اتفاق داشتند و هیچ گونه اختلافی نداشتند. و این، در زمان حضرت آدم بود تا زمانی که قابیل هابیل را کشت (و به دو گروه تقسیم شدند و اختلاف به وجود آمد) و بعضی گفته‌اند: تا بعد از طوفان

(که خداوند هیچ کافری روزی زمین نگذاشت).

وَلَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ إِذْ أَنْزَلْنَا الْقُرْآنَ عَلَى الْمُجْرِمِينَ لَمَنْعُوا خُدَّاءَهُمْ مِنَ الْإِسْلَامِ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ (که اگر از خداوند عهدی نگذاشته بود که کافر و پادشاهها به روز قیامت باقی می ماند، حکم آنها صادر و کار هر کس فیصله می شد و اهل حق از باطل مشخص می گردید اما حکمت الهی اقتضا می کند که دنیا سرای تکلیف و آخرت، جای پادشاه و کافر باشد.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۲۰ تا ۲۱] ص: ۵۱

اشاره

وَيَقُولُونَ لَوْ لَا أُنزِلَ عَلَيْنَا آيَةٌ مِنْ رَبِّي فَقُلْ إِنَّمَا الْعَجِبُ لِلَّهِ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ (۲۰) وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَاءٍ مَسَّتْهُمْ إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِي آيَاتِنَا قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ (۲۱)

ترجمه: ص: ۵۱

می گویند: چرا معجزه‌ای از جانب پروردگارش بر او نازل نمی شود، بگو: غیب ویژه خداوند است، شما منتظر باشید، من نیز با شما منتظرم. (۲۰)

و هنگامی که به مردم، پس از زینانی که به آنها رسیده، رحمتی بچشانیم، در آیات ما مکر می کنند، بگو: مکر خداوند سریعتر است، و فرستادگان ما، می نویسند آنچه را که شما مکر می کنید. (۲۱)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۲

تفسیر: ص: ۵۲

مراد از آیه من ربه معجزاتی است که مشرکان با بهانه جویی درخواست می کردند.

فَقُلْ إِنَّمَا الْعَجِبُ لِلَّهِ غَيْبٌ رَحْمَةً مِنْ رَبِّي فَانْتَظِرُوا (۲۰) فَانْتَظِرُوا (۲۰) آنچه را خدا می داند، آنچه مانع از فرستادن معجزات الهی است امر غیبی است که هیچ کس جز خدا نمی داند «فانتظروا» آنچه را می خواهید به انتظارش بنشینید.

إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ (۲۱) من نیز با شما انتظار می کشم که خدا به خاطر عنادتان و منکر شدن معجزات با شما چه خواهد کرد، معجزاتی که بر هیچ یک از پیامبران، مثل آنها نازل نشده است و ازین میان، قرآن معجزه‌ای است که برای همیشه بر چهره روزگار باقی و جاودان است.

«اذا» ی اولی، شرط و دومی جواب آن و ظرف مکان است.

«مکر» هر گونه چاره اندیشی توأم با پنهانکاری و پیچیدگی. الجاریه الممکوره کنیز نقابدار.

مَسَّتْهُمْ ضَرَرٌ مِنْ رَبِّكَ إِذْ أَنْزَلْنَا الْقُرْآنَ عَلَى الْمُجْرِمِينَ (۲۱) چنان بر آنها وارد شده بود که اثرش را در خود احساس می کردند و شرح آن، چنین است که خداوند هفت سال بر مردم مکه قحطی فرستاد تا جایی که نزدیک بود هلاک شوند، اما وقتی که با فرستادن باران و فراوانی، بر آنها ترحم فرمود، شروع کردند به طعنه زدن به آیات خداوند و دشمنی با پیغمبر و فریبکاری و نیرنگ بازی. از این رو خداوند آنها را بسرعت در مکر توصیف کرده و کلمه «اذا» مفاعلات آورده و گویا چنین فرموده است: ناگهان فریبکاری از آنها صادر شد و به سوی نیرنگ بازی شتافتند.

قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكَرًا خدایوند در کيفر شما اندیشمندان کار می‌کند و پیش از آن که شما در خاموش ساختن نور اسلام بیندیشید عذابش را بر شما وارد می‌سازد.

إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ این جمله اعلام می‌کند که آنچه را شما پنهان خیال می‌کنید، در نزد خدا آشکار است.
ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۳

[سوره یونس (۱۰): آیات ۲۲ تا ۲۳] ص: ۵۳

اشاره

هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنِ أَنْجَيْتَنَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ (۲۲) فَلَمَّا أَنْجَاهُمْ إِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَغَيْتُمْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۲۳)

ترجمه: ص: ۵۳

او کسی است که شما را در خشکی و دریا سیر می‌دهد، تا وقتی که در کشتی قرار می‌گیرید و بادهای موافق آن را حرکت می‌دهد و خوش حال می‌شوند، ناگهان بادی سهمگین می‌وزد و امواج از هر سو به سراغشان می‌آید و گمان می‌برند که هلاک خواهند شد، در این موقع خدا را از روی اخلاص عقیده می‌خوانند که: اگر ما را نجات دهی، حتماً از سپاسگزاران خواهیم بود. (۲۲)
پس وقتی که آنها را رهایی بخشید، بدون حق در زمین ستم می‌کنند، ای مردم، ستمهایتان به زیان خود شماست و تنها بهره‌ای است از زندگانی دنیا، سپس به سوی او باز می‌گردید، پس به آنچه که عمل می‌کردید خبرتان می‌دهد. (۲۳)

تفسیر: ص: ۵۳

فعل «يُسَيِّرُكُمْ» را بعضی «ینشرکم» از «نشر» قرائت کرده‌اند، مثل: ثُمَّ إِذَا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ (روم / ۲۰) «خدایوند کسی است که با فراهم ساختن اسباب سیر، شما را ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۴
قدرت داد که در خشکی و دریا به گردش پردازید، چهارپایان را آفرید و در اختیارتان گذارد تا بتوانید در خشکی سیر کنید، و برای سیر دریا هم بادها را فرستاد تا کشتیها را در جهات مختلف به راه اندازد».
حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ این جا خطاب را ویژه سواران دریایی قرار داده: هر گاه که شما در کشتیها قرار گیرید.
وَ جَرَيْنَ بِهِمْ در این جمله (التفات رعایت شده) از خطاب به غیبت رفته، و این برای مبالغه است، مثل این که حال دریانوردان را برای دیگران نقل می‌کند تا دیگران از این امر به حالت تعجب در آیند و معنایش این است: و کشتیها مردم را سیر دهند.
بَرِيحٍ طَيِّبَةٍ نسیم ملایمی که از آن لذت می‌برند.

جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ جواب برای «اذا» است: طوفان شدید و ترس آوری بر آن بوزد.

وَ جَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ از هر طرف، موج آنها را فرا گرفت.

وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ چنان گمان می‌برند که موج آنها را احاطه کرده است. این مثلی است برای هلاکت آنان.

دَعَوُا اللَّهَ بدل از فعل «ظنوا» است چون دعایشان از لوازم گمان به هلاکشان و مانند آن است، و جمله شرطیه‌ای که بعد از «حتی»

قرار دارد هدف سیر را نشان می‌دهد و گویا چنین فرموده است: خدا کسی است که شما را سیر می‌دهد تا حوادثی از قبیل، آمدن بادهای سخت و تراکم امواج واقع شود و شما گمان کنید که هلاک می‌شوید و آن گاه دست به دعا بردارید. مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ «۱» در این حالت واقعا عقیده آنها خالص است و در توجه به خدا هیچ کس دیگر را شریک نمی‌سازند.

۱- در حالی که عقیده خود را برای خدا خالص می‌کنند- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۵

لَيْسَ أَنْجِيَّتَنَا به تقدیر قول است: در حالی که می‌گویید: اگر ما را نجات دهی، و می‌توان گفت: فعل «دعوا» متضمن معنای قول است. يَبْعُونَ فِي الْأَرْضِ در زمین فساد می‌کنند و به این امر ادامه می‌دهند.

مَتَاعِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا به رفع و نصب «متاع» خوانده شده است، فرق در این است که اگر مرفوع باشد خبر برای «بغیکم» می‌باشد و «علی أَنْفُسِكُمْ» صله آن است مثل:

فَبَغَى عَلَيْهِمْ. «۱» بنا بر این معنای آیه این می‌شود: ستم شما بر افرادی همانند خودتان سود زندگانی دنیاست که هیچ بقایی برایش نیست.

و اگر منصوب باشد، «علی أَنْفُسِكُمْ» خبر خواهد بود، و معنای جمله این می‌شود: ستم شما مایه بدبختی خودتان می‌باشد، و بنا بر این «متاع» مصدر تأکید کننده خواهد بود. «۲» چنان که در حدیث آمده است:

لا تمكر ولا تعن ماكرا، ولا تبغ ولا تعن باغيا، ولا تنكث ولا تعن ناكثا

: «فریب مده، و فریبکار را یاری مکن، ستم روا مدار و ستمکار را یاری مکن، پیمان را مشکن و پیمان شکن را یاری مکن». راوی می‌گوید که حضرت سخنان خود را با این آیه ختم می‌فرمود.

روایت دیگری چنین نقل شده است: »

ثنتان يعجلهما الله في الدنيا: البغي، و عقوق الوالدين.

دو گناه وجود دارد که خداوند در همین دنیا کیفرش را می‌دهد:

ستمکاری و عقوق والدین.

۱- ص / ۷۶.

۲- یعنی مفعول مطلق و تقدیرش چنین است: تمتعون متاع الحياوة الدنيا. (- كشاف).

[سوره یونس (۱۰): آیات ۲۴ تا ۲۶] ص: ۵۵

اشاره

إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتَّى إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازْبَيَّتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَاهَا أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَنْ لَمْ تَغْن بِالْأَمْسِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (۲۴) وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۲۵) لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۲۶)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۶

ترجمه: ص: ۵۶

به تحقیق، چهره زندگانی دنیا همانند آبی است که آن را از آسمان فرو فرستیم پس به سبب آن، گیاهان زمین، از آنچه مردمان و چهارپایان خورند، به هم پیوسته شود، و چون زمین رونق خویش گیرد و آراسته شود و اهل آن گمان برند که قادر بر استفاده از آن هستند، ناگهان در شب یا روز فرمان ما، در رسیده و آن چنان آن را درو می‌کنیم که گویا دیروز نرویده بود، این چنین آیات خود را برای گروهی که تفکر نمی‌کنند، شرح می‌دهیم. (۲۴)

و خداوند دعوت به سرای صلح و سلامت می‌کند و هر کس را بخواهد، به راه راست هدایت می‌فرماید. (۲۵)

برای آنان که کار نیک کرده‌اند پاداش نیکوتر، و زیاده است و گرد سختی و زبونی چهره‌شان را فرا نگیرد، اینها اهل بهشت‌اند و در آن جاویدان خواهند بود. (۲۶)

تفسیر: ص: ۵۶

در این آیه خداوند وضع دنیا را از لحاظ زودگذر بودنش تشبیه به رویدنیهای زمین کرده که حالت سبزی و طراوت آن بسرعت به خشکی و پژمردگی مبدل می‌شود.

فَاخْتَلَطَ بِهٖ بِاَمْدِنِ بَارَانِ اَنْ چنان رشد می‌کنند که شاخه‌هایشان در هم داخل شده و مخلوط می‌گرداند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۷

أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ در این عبارت خداوند زمین را به تازه عروسی تشبیه کرده است که لباسهای فاخر و زیبا، با رنگهای مختلف پوشیده و با انواعی از زینتها، خود را آرایش داده است. «ازَّيَّنَتْ» در اصل «تَزَيَّنَتْ» بوده است. قَادِرُونَ عَلَیْهَا به آنها دسترسی دارند و از منافع آن استفاده می‌کنند.

آنها اَمْزَنًا منظور از امر خداوند که بر آنها فرود آمد کیفر الهی است، در حالی که آنان مطمئن بودند که هیچ صدمه‌ای نمی‌بینند و سالم زندگی می‌کنند، بلا و آفت فرا رسید و تمام مزارع آنها را از بین برد. خداوند می‌فرماید: تمام کشت و زرعهای آنها را درو کردیم، یعنی قطعه قطعه شدند، مثل محصولات درو شده «كَأَنَّ لَمْ تَعْنَنَّ» گویا اصلاً نرویده بود. مضاف و مضاف الیه حذف شده که در تقدیر: «کان لم تغن زرعها» بوده است. و حذف مضاف در این موارد لازم است، و گر نه مفهوم سخن معلوم نمی‌شود. حسن: «کان لم یغن» را با «ی» بصورت غایب خوانده است که ضمیر غایب به مضاف محذوف: (زرع) برمی‌گردد. «امس» این کلمه ضرب المثل برای نشان دادن زمان نزدیک است و عبارت را چنین می‌توان معنا کرد: گویا قبلاً وجود نداشته است.

دارِ السَّلَامِ منظور بهشت است و برای تعظیم اضافه شده، و بعضی گفته‌اند: سلام به معنای تندرستی است، و بهشت را سرای تندرستی گفته‌اند به این دلیل که اهلش از هر مکره‌ای در امانند. و یا برای این است که به همدیگر سلام می‌کنند و فرشتگان نیز آنها را مورد تحیت و سلام قرار می‌دهند.

وَيَهْدِي توفیق می‌دهد. «من یشاء» هر کس را که بخواهد و آنها کسانی‌اند که لطف الهی به حالشان سودمند است. «الحسنی» ثواب نیکو، و زیاده: و علاوه بر ثواب نیکو تفضّل الهی است که شاهد بر این قول خداوند است: وَ يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۸

«۱» از حضرت علی علیه السلام نقل شده است که منظور از «زیاده» اطاقی است که از یک پارچه لؤلؤ ساخته شده است. «۲» ابن عباس می‌گوید: زیاده، ده برابر است.

مجاهد: زیاده، آمرزش خداوند و خشنودی اوست.

وَلَا يَزْهَقُ وُجُوهُهُمْ صَوْرَتَهَايَ أَنَّهُمْ رَا نَمِي پُوشَانَد، «قتر»: غبار سیاه، «وَلَا ذِلَّةٌ»: نه اثر خواری و ذلّتی، مراد این است که، خاک سیاه مذلت و خواری که صورت‌های اهل دوزخ را می‌پوشاند، بر چهره‌های نورانی اهل بهشت فرو نمی‌نشیند، چنان که می‌فرماید: «تَرْهَقُهَا قَتْرَةٌ» (۳) و «تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ». (۴).

[سوره یونس (۱۰): آیات ۲۷ تا ۳۰] ص: ۵۸

اشاره

وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۲۷) وَ يَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ أَنْتُمْ وَ شُرَكَاءُكُمْ فَزَلْنَا بَيْنَهُمْ وَ قَالَ شُرَكَاءُهُمْ مَا كُنْتُمْ إِلَّا نَارًا تَغْبِطُونَ (۲۸) فَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا وَ بَيْنَكُمْ إِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لِغَافِلِينَ (۲۹) هُنَالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْلَفَتْ وَ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقُّ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (۳۰)

۱- نساء ۱۷۳ و شوری / ۲۶.

۲-

الزَّيَادَةُ غَرَفَةٌ مِنْ لُؤْلُؤَةٍ وَاحِدَةٌ.

۳- عبس / ۴۱.

۴- همین سوره آیه بعد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۹

ترجمه: ص: ۵۹

و کسانی که کارهای بد انجام دادند، جزای بدی همانند آن دارند و خواری و ذلت چهره‌های آنها را می‌پوشاند، و هیچ چیز آنها را از کیفر الهی حفظ نمی‌کند، گویی پاره‌هایی از شب تاریک چهره‌های آنان را پوشانده، آنها اهل آتش و در آن جاودانند. (۲۷) و به یاد آورید روزی را که همه‌شان را گرد می‌آوریم، و سپس به مشرکان می‌گوییم: شما و معبودهایتان در جای خود بایستید، و سپس میان‌شان جدایی می‌افکنیم، و معبودهایشان به آنان می‌گویند: شما که ما را عبادت نمی‌کردید. (۲۸)

همین بس که خدا میان ما و شما گواه است که ما از عبادت کردن شما بی‌خبر بودیم. (۲۹)

در آن موقع هر کس عملی را که انجام داده می‌آزماید و همگی به سوی خدا، مولا و سرپرست حقیقی خود باز می‌گردند و آنچه را بدروغ شریک خدا قرار داده بودند، نابود و گم می‌شود. (۳۰)

تفسیر: ص: ۵۹

وَالَّذِينَ كَسَبُوا این جمله، می‌تواند عطف بر «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا» باشد. و گویا، چنین گفته شده است: و للذین کسبوا «السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا»: و برای آنان که کارهای بد انجام داده‌اند جزای بدی همانند آن است و می‌تواند، تقدیرش این باشد: و جزاء الذین کسبوا

(الی آخر)، یعنی مجازات آنها این است که در ازای هر گناهی یک کیفر داده می‌شوند بدون زیادی، و این وجه اخیر بهتر از اول است زیرا در اول عطف بر دو عامل است (و بعضی جایز ندانسته‌اند) «۱» و بنا بر وجه اخیر (که جمله مبتدا و خبر و مستقل است) دلالت دارد بر این که مقصود از «زیاده» فضل است.

مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ هِيَچ کس نمی‌تواند، آنها را از خشم خدا و کیفر او نجات دهد، یا برای آنها از ناحیه خداوند کسی که آنان را حافظ باشد وجود ندارد، چنان که

۱- اگر چه اخفش آن را جایز دانسته است. کشف.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۶۰

برای مؤمنان وجود دارد. «مظلما» حال برای «لیل» است. کسی که «قطعا» را با سکون (ط) خوانده آن را هم صفت برای «لیل» قرار داده است.

مَكَانِكُمْ الزموا مکانکم جای خود باشید، و تکان نخورید، تا ببینید چه بر سرتان می‌آید، «أنتم» تأکید است برای ضمیر در «مکانکم» که جای فعل را گرفته و «شراؤکم»، عطف است.

فَزَلَّلْنَا بَيْنَهُمْ أَنهَآ را از هم جدا و ارتباطی را که در دنیا میانشان بود قطع می‌کنیم.

مَا كُنْتُمْ إِيَّانَا تَعْبُدُونَ (شریکانی را که به عبادت گرفته بودند می‌گویند): شما ما را عبادت نمی‌کردید بلکه شیاطین را می‌پرستیدید، زیرا آنها شما را به شریک گرفتن برای خدا امر می‌کردند و شما هم از آنها اطاعت کردید.

إِنْ كُنَّا مَا از عبادت شما غافل بودیم. «ان» مخفف از ثقیله، و «لام» در لغافیلین آخر آیه قرینه است.

شریکانی که چنین خواهند گفت عبارتند از: فرشتگان، حضرت مسیح، و دیگر صاحبان عقل، جز خدا، که مورد پرستش آنها قرار می‌گرفتند. بعضی گفته‌اند: مراد بتهاست که روز قیامت خداوند آنها را به سخن در می‌آورد، و بجای این که از پیروان خود شفاعت کنند این حرفها را می‌گویند.

هُنَالِكَ در آن موقعیت، یا در آن زمان، اشاره به مکان، از باب استعاره است.

تَبَلَّوْا كُلُّ نَفْسٍ مَا أَسْلَفَتْ هر کس از آنچه جلو فرستاده و از هر عملی که انجام داده، آگاه می‌شود و می‌فهمد که چگونه است، سودمند است یا زیان آور، مقبول است یا مردود، یَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ «روزی که نهانها آشکار شود». (طارق / ۸) «تتلو» نیز قرائت شده:

هر کس دنبال چیزی می‌رود که از پیش فرستاده است، چرا که همان عملش او را به سوی بهشت یا جهنم راهنمایی می‌کند، یا هر کس در نامه عملش می‌خواند آنچه را پیش فرستاده، از خیر یا شر.

مَوْلَاهُمْ الْحَقُّ سرپرست حقیقی آنها خداست و یا کسی که در مقام حساب اعمال آنان عدل را به کار می‌برد و ذره‌ای ستم نمی‌کند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۶۱

وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ آنچه را که آنان ادعا می‌کردند شریک خداوند ناپدید می‌شوند.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۳۱ تا ۳۳] ص: ۶۱

اشاره

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ (۳۱) فَذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ الْحَقُّ فَمَا ذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ فَأَنَّى تُصِرُّونَ (۳۲) كَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَةُ

رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۳۳)

ترجمه: ص: ۶۱

بگو: چه کسی شما را از آسمان و زمین، روزی می‌دهد، و یا چه کسی مالک گوش و چشمهاست، و چه کسی زنده را از مرده و مرده را از زنده، خارج می‌سازد، و چه کسی امر جهان را تدبیر می‌کند؟ بزودی خواهند گفت: خدا. بگو: پس چرا تقوا پیشه نمی‌کنید. (۳۱)

این است خدای شما، پروردگار حقیقی شما، آیا بعد از حق چیزی جز گمراهی است، پس کجا می‌روید. (۳۲)

این چنین کلام پروردگارت بر فاسقان مسلم شده است که آنها ایمان نمی‌آورند. (۳۳)

تفسیر: ص: ۶۱

مَنْ يَرْزُقُكُمْ چه کسی از آسمان و زمین روزی شما را می‌دهد. در فرستادن روزی شما به یک سمت بسنده نکرده بلکه از هر طرف نعمتش را بر شما فرو می‌ریزد.

أَمْ مَنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ یا چه کسی قدرت بر این دارد که این دو عضو ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۶۲ (گوش و چشم) را با این ظرافت و تعادل بیافریند، یا چه کسی آنها را از آفات و نارساییها نگهداری می‌کند. وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ چه کسی تدبیر امر تمام جهان را بر عهده دارد؟ أَفَلَا تَتَّقُونَ پس آیا از شرک به خدا و کفر او بیم ندارید و غیرش را عبادت می‌کنید؟ فَذَلِكُمْ این کلمه اشاره به هر کسی است که صفات و کارهایش چنین باشد.

اللَّهُ رَبُّكُمْ الْحَقُّ خدا پروردگار بر حق شماست، و برای هر کس که درباره او بیندیشد، بدون شک ربوبیت و الوهیتش ثابت است. فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ چون میان حق و باطل واسطه‌ای نیست پس هر کس از حق بگذرد در گمراهی افتد. فَأَنْتَى تُصْرَفُونَ پس، از حقیقت به کجا می‌گریزید؟ كَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ همان طور که ثابت شد، بعد از حق گمراهی است، به همین طریق کلام پروردگار تو ثابت شده است. عَلَى الَّذِينَ بر کسانی که در کفر فرو رفته و در آن به مرحله نهایی رسیده‌اند.

أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ این جمله بدل از «کلمه» است، یعنی ثابت شده است که اینها ایمان نمی‌آورند و این را خداوند درباره آنها می‌داند و نیز ممکن است از «کلمه» اراده کفر و عذاب شود و جمله «أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ» علت برای آن باشد: به دلیل این که آنها ایمان نمی‌آورند.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۳۴ تا ۳۶] ص: ۶۲

اشاره

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَدْعُوا الْخُلُقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ قُلِ اللَّهُ يَبْدُو الْخُلُقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ فَأَنْتَى تُؤْفَكُونَ (۳۴) قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يُهْدَى فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ (۳۵) وَ مَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ (۳۶)

اشاره

وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَىٰ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۳۷) أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَدْعَيْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۳۸) بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ (۳۹) وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ (۴۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۶۵

ترجمه: ص: ۶۵

چنان نیست که این قرآن بدون وحی الهی به خدا نسبت داده شود بلکه تصدیق برای کتابهایی است که پیش از آن بوده و تشریحی است برای آنها، شکی در آن نیست که از طرف پروردگار جهانیان است. (۳۷)
آیا آنها می‌گویند: او قرآن را به دروغ به خدا نسبت داده، بگو: اگر راست می‌گویید، یک سوره همانندش بیاورید و هر کس را می‌توانید غیر از خدا به یاری طلب کنید، اگر راست می‌گویید. (۳۸)
بلکه این‌ها چیزی را که به آن علم ندارند بدروغ نسبت می‌دهند و حال آن که هنوز واقعیتش بر ایشان روشن نیست، این چنین پیشینیان آنها نیز تکذیب کردند، پس بنگر که سرانجام کار ستمکاران چگونه بود. (۳۹)
بعضی از آنها به آن ایمان می‌آوردند و برخی نه، و پروردگارت بر حال تبه‌کاران آشناتر است. (۴۰)

تفسیر: ص: ۶۵

وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَىٰ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَاز ناحیه غیر خدا نبوده است.
وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ أَمَا کتابهایی را که پیش از آن نازل شده تصدیق می‌کند، زیرا معجزه است و ملاک درستی و گواه بر صحت این کتابهاست اما آنها خود معجزه نیستند. ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۶۶
وَمَا كَانَ أَنْ يُفْتَرَىٰ مِنْ دُونِ اللَّهِ این جمله این است: صحیح نیست و حتی محال است که قرآن با این اعجاز و بلندی مقامش افترا باشد. وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ احکامی را که فرض و مقرر گردیده است، بیان می‌کند، چنان که می‌فرماید: كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ «۱» «و لکن» اما این قرآن تصدیق کننده کتابهای آسمانی و بیان کننده احکام شرعی است، و بدون شک از طرف پروردگار جهانیان است.
أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ بلکه آیا می‌گویند: او خود آن را ساخته است؟ همزه، یا برای بیان و تقریر الزام حجت بر آنهاست و یا برای بعید شمردن و انکار سخن آنها. و این دو معنا نزدیک به یکدیگر است.
«قل» بگو: اگر چنان که شما گمان می‌برید: من آن را بدروغ به خدا نسبت داده‌ام شما هم یک سوره مثل آن در بلاغت و خوش نظمی بیاورید، زیرا شما هم در عربی دانی و فصاحت مانند من هستید.
وَادْعُوا مَنِ اسْتَدْعَيْتُمْ هر کس را می‌توانید به کمک برای آوردن مثل آن بخوانید مِنْ دُونِ اللَّهِ غیر از خدا، منظور این است که تنها خداست که می‌تواند مثل آن بیاورد، و غیر از او هیچ کس قدرت بر آن ندارد، پس اگر شما راست می‌گویید که این افترا است به هر کس غیر از خدا که می‌توانید متوسل شوید.
بَلْ كَذَّبُوا بلکه اینها قرآن را تکذیب کردند، پیش از آن که حقیقت امر آن را بدانند و از تأویلها و معانی آن آگاه شوند، زیرا اینها اساسا با آنچه مخالف دین آبا و اجدادشان باشد دشمنی دارند.

بعضی در معنای: «وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ» گفته‌اند: هنوز تأویل آن نرسیده بود یعنی موقع خبرهای غیبی که قرآن گفته بود نرسیده بود تا برای شان معلوم شود که راست گفته است یا دروغ. مراد از این جمله آن است که قرآن از دو جهت معجزه است:

۱- نساء / ۲۴.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۶۷

یکی از جهت نظم و عبارت، و دیگری از جهت خبرهای غیبی، و دشمنان پیش از آن که در جهت نظم و بلاغت آن بیندیشند و نیز قبل از آن که صداقت خبرهای غیبی آن را بیازمایند، آن را عجولانه تکذیب کردند.

وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِبَعْضِ أَیَاتِ الْقُرْآنِ وَنُفِرَ عَنْهَا غَثًّا وَرُفِثَتْ مِنْهَا كَافِرُونَ وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهَا كُلِّهَا وَنُفِرَ عَنْهَا غَثًّا وَرُفِثَتْ مِنْهَا كَافِرُونَ

وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ بَعْضٌ مِنْهَا وَنُفِرَ عَنْهَا غَثًّا وَرُفِثَتْ مِنْهَا كَافِرُونَ

بعضی بزودی در آینده ایمان خواهند آورد و برخی بر کفر خود اصرار دارند و اصلاً ایمان نمی‌آورند.

وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ منظور از مفسدان اهل عناد و یا کسانی هستند که در انکار پافشاری می‌کنند.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۴۱ تا ۴۴] ص: ۶۷

اشاره

وَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِي عَمَلِي وَلكُمْ عَمَلُكُمْ أَنْتُمْ بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ (۴۱) وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ (۴۲) وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تَهْدِي الْعُمْىَ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ (۴۳) إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئاً وَلَكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ (۴۴)

ترجمه: ص: ۶۷

و اگر تو را تکذیب کردند بگو: عمل من برای خودم و عمل شما برای خودتان است. شما از آنچه من انجام می‌دهم بیزارید و من از آنچه شما عمل می‌کنید بیزارم. (۴۱)

و بعضی از آنها به تو گوش فرا می‌دهند، آیا تو می‌توانی سخن خود را به گوش کران برسانی، هر چند که عقل نداشته باشند؟ (۴۲) و بعضی به تو نگاه می‌کنند، پس آیا تو می‌توانی نابینایان را هدایت کنی هر چند نبینند؟ (۴۳)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۶۸

براستی که خداوند هیچ به مردم ستم نمی‌کند اما مردم به خود ستم می‌کنند. (۴۴)

تفسیر: ص: ۶۸

وَإِنْ أَجَابَتْهُمْ آيَاتُنَا فَأَنْتُمْ مُجْرِمُونَ (۴۵) وَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ (۴۶) وَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ (۴۷) وَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ (۴۸) وَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ (۴۹)

من از آنچه شما انجام می‌دهید بیزارم (شعرا / ۲۱۶) قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ ... تا آخر سوره «۱»: بعضی گفته‌اند این آیات به آیه قتال نسخ شده است.

وَ مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ بَعْضِي از مردم هستند که وقتی قرآن می‌خوانی و احکام را تعلیم می‌دهی به سوی تو گوش فرا می‌دهند اما نمی‌پذیرند و در آن نمی‌اندیشند، و عده‌ای از مردم به سوی تو نگاه می‌کنند و راهنمایی‌های تو را می‌نگرند و به علامت‌های نبوت تو، می‌اندیشند اما آنها را تصدیق نمی‌کنند. سپس خدا فرمود: آیا تو، می‌توانی صدایت را به گوش ناشنوا برسانی مخصوصاً موقعی که بی‌عقلی هم با آن ضمیمه شده باشد؟ زیرا ناشنوای خردمند گاهی ممکن است توجه به استدلال داشته باشد. بعد فرمود و آیا میل داری که بتوانی نابینا را هدایت کنی بویژه اگر با نبودن چشم، بصیرت هم نداشته باشد؟ منظور این که این مردم از لحاظ عدم پذیرش حق و تصدیق آن، مانند اشخاص کر و کوری هستند که عقل و بصیرت هم ندارند.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا در معنای این عبارت دو احتمال وجود دارد:

۱- هیچ چیز از آنچه مربوط به مصلحت انسان‌ها باشد از آنان کاسته نمی‌شود.

۲- از این که گنهکاران را روز قیامت عذاب می‌کند، ظلمی به آنها نمی‌شود، بلکه

۱- کافرون.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۶۹

آن عذاب از روی عدل و استحقاق بر آنها وارد می‌شود.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۴۵ تا ۴۷] ص: ۶۹

اشاره

و يَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَأَنْ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ وَ مَا كَانُوا مُهْتَدِينَ (۴۵) وَ إِمَّا تُرِيتُكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ تَتَوَفَّيْتُكَ فَإِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ (۴۶) وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَ هُمْ لَا يَظْلَمُونَ (۴۷)

ترجمه: ص: ۶۹

به یاد آور روزی را که خداوند آنها را محشور کند، چنانند که گویا بیش از یک ساعت در دنیا توقف نکردند، یکدیگر را می‌شناسند، براستی آنان که دیدار پروردگار را تکذیب کردند زیان بردند و هدایت یافته نبودند. (۴۵) و اگر شمه‌ای از مجازات‌هایی که به آنها وعده داده‌ایم، به تو نشان دهیم (که هیچ) و اگر (قبلاً) تو را از دنیا ببریم، بالاخره بازگشت آنها به سوی ماست، پس خدا شاهد است به آنچه انجام می‌دهند. (۴۶)

و هر امتی را پیامبری است، و چون پیامبرشان بیاید میان آنان به عدالت داوری شود، و مورد ظلم قرار نمی‌گیرند. (۴۷)

تفسیر: ص: ۶۹

از آیه چنین استفاده می‌شود که اهل عذاب در قیامت مدت توقفشان را در دنیا اندک می‌شمارند، زیرا از عمر خود برای آخرت سودی نجستند. بعضی گفته‌اند:

مدت توقف در قبر را اندک می‌شمارند به خاطر هول و هراسی که اکنون آنها را فرا گرفته است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۷۰

يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ همدیگر را چنان می‌شناسند که گویا، مدّت بسیار اندکی از هم جدا بوده‌اند، و این حالت، موقعی است که از گورها بیرون آمده‌اند، اما پس از آن، به سبب هول و هراسی که بر آنها وارد می‌شود همدیگر را فراموش دارند. كَذَانُ لَمْ يَلْبُثُوا این جمله حال از «هم» می‌باشد، یعنی آنها را محشور می‌کنیم در صورتی که احوالشان مانند احوال کسانی است که جز یک ساعت درنگ نداشتند، و «یتعارفون» جمله‌ای است که: كَذَانُ لَمْ يَلْبُثُوا إِلَّا سَاعَةً را بیان می‌کند، زیرا شناسایی یکدیگر در تمام مدّت باقی نمی‌ماند بلکه به ناشناسی تبدیل می‌شود، و می‌توان گفت جمله «یتعارفون» متعلق به ظرف: (بینهم) است. قَدْ خَسِرَ یعنی آنها در این داد و ستد که ایمان را به کفر فروختند زیان کردند.

در تفسیر این جمله دو احتمال وجود دارد:

نخست این که مقول قول باشد، یعنی در حالی که یکدیگر را می‌شناسند این سخن را می‌گویند.

دوم، این که خداوند بر زیانکاری آنها چنین گواهی می‌دهد.

وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ هدایت یافته نبودند و در تجارتشان شناختی نداشتند، جمله استینافیه و مفید معنای تعجب است گویا چنین گفته است: ما اخسرهم چه زیانکارند اینها! فَالَيْنَا مَرْجِعُهُمْ این جمله جواب «توفینک» است و جواب «نرینک» محذوف است و گویا چنین گفته است: و اما نرینک بعضی الذی نعدهم فی الدنيا فذاک او توفینک قبل ان نری که، فحن نری که فی الآخرة: «اگر برخی از عذابها که به آنها وعده داده‌ایم در دنیا به تو نشان دهیم (پس آن را می‌بینی) و اما اگر چنان شد که پیش از نشان دادن آن تو را از دنیا بردیم، آن وقت در آخرت آن را به تو نشان خواهیم داد».

ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ مراد از گواهی دادن خدا در این جا، آثار آن است که کیفر و عقاب می‌باشد، پس گویا چنین گفته است: بنا بر این، خداوند آنها را بر آنچه انجام می‌دهند کیفر خواهد کرد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۷۱

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولٌ برای هر امتی پیامبری فرستاده می‌شود، پس هر گاه پیامبر آنان با معجزاتش به سوی آنها آمد و ایشان او را تکذیب کردند، بین آنها و پیغمبرشان به عدل و داد داوری می‌شود: پیامبر نجات یافته، و تکذیب کنندگان کیفر و مجازات می‌شوند.

بعضی گفته‌اند معنای آیه این است: روز قیامت که هر گروهی به پیامبری نسبت داده می‌شود، آن گاه که در موقع حساب پیامبرشان حاضر شود، و بر آنها گواهی به کفر، یا ایمان بدهد، در میان آنها به عدل قضاوت می‌شود.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۴۸ تا ۵۲] ص: ۷۱

اشاره

وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۴۸) قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ إِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْذِنُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ (۴۹) قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتًا أَوْ نَهَارًا مَاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ (۵۰) أَلَمْ إِذَا مَا وَقَعَ آمَنْتُمْ بِهِ آلآنَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ (۵۱) ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ (۵۲)

ترجمه: ص: ۷۱

و می‌گویند این وعده (مجازات، قیامت) کی عملی می‌شود، اگر شما راست می‌گویید. (۴۸)

[سوره یونس (۱۰): آیات ۵۳ تا ۵۶] ص: ۷۳

اشاره

وَيَسْتَبِئُونَكَ أَحَقُّ هُوَ قُلُّ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ (۵۳) وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي الْأَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهِ وَأَسَرُّوا
النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ وَفُتِنَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (۵۴) أَلَا- إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَلَا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَكِنَّ
أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۵۵) هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۵۶)

۱- اعراف / ۸- ۹۷. [.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۷۴

ترجمه: ص: ۷۴

و از تو می پرسند که آیا (اینها که تو می گویی) حق است؟
بگو: آری، سوگند به پروردگرم که حقیقت است و شما نمی توانید آن را از بین ببرید. (۵۳)
و هر کس ستم کرده اگر تمام آنچه روی زمین است در اختیار داشته باشد آن را فدا می کند، و وقتی که (این ستمکاران) عذاب را
می بینند، پشیمانی خود را می پوشانند، و در میان آنان به عدالت داوری می شود، و مورد ستم قرار نمی گیرند. (۵۴)
آگاه باش که آنچه در آسمانها و زمین است از آن خدا است، آگاه باش که وعده خدا حق است، ولی اکثر آنها نمی دانند. (۵۵)
او زنده می کند و می میراند، و به سوی او، باز می گردید. (۵۶)

تفسیر: ص: ۷۴

از تو، کسب خبر می کنند و می گویند: أحق هو؟: این استفهام و پرسش از روی انکار و مسخره است. خدا به پیامبرش می فرماید: در
پاسخ آنها بگو: ای هو و ربی آری به پروردگرم سوگند. کلمه «ای» در این جا که جمله قسم است به معنای «نعم» آمده چنان که
«هل» در جمله استفهامی به معنای «قد» می آید. «۱»
وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ شما نمی توانید عذاب خدا را از خود دفع کنید بلکه ناچار بر شما وارد می شود.
ظَلَمَتْ صفت برای نفس است، یعنی اگر برای هر نفس ستمکاری آنچه امروز در دنیا وجود دارد از خزاین و اموال با همه فراوانی
آن باشد، تمام آنها را می دهد تا

۱- به تفسیر هل أتى على الإنسان سوره دهر مراجعه شود- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۷۵

خود را نجات دهد. فداه: آن را فدا کرد و پذیرفته شد.

وَأَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ هنگامی که عذاب الهی را می بینند پشیمانی خود را کتمان می کنند چون مبهوت و از خود بی خود
می شوند، زیرا در مقابل مشکلاتی قرار گرفته اند که قبلا آن را به حساب نمی آوردند: صحنه هولناکی که تاب و توانشان را ربوده
است چنان که نه، قدرت گریه کردن را دارند و نه، فرصت فریاد زدن و جز پنهان ساختن پشیمانی در دلهای خود چاره ای ندارند.

بعضی گفته‌اند معنای آیه این است: در روز قیامت، سردمداران ستمگر، پشیمانی خود را از زیر دستان و پیروان خود می‌پوشانند، زیرا شرم دارند از این که مورد سرزنش و توبیخ آنان واقع شوند، و بعضی گفته‌اند: یعنی پشیمانی را خالص می‌نمایند زیرا «سَرّ شیء» به معنای خالص آن است، و نیز گفته‌اند: اظهار ندامت و پشیمانی می‌کنند.

وَقَصِيصَى بَيْنَهُمْ میان ستمکاران و ستمکشانشان به عدالت داوری می‌شود. بعد از این، خداوند، بیان می‌دارد که تمام هستی از آن خود اوست، و هم او پاداش می‌دهد و کیفر می‌نماید، و آنچه وعده می‌دهد حقّ است و او می‌تواند زنده کند و بمیراند، و غیر او، چنین توانایی ندارد، و بازگشت همه به سوی حساب و جزای اوست، اینها را بیان فرمود تا همه این امر را بدانند و ترس و امیدشان از او، به او باشد.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۵۷ تا ۶۰] ص: ۷۵

اشاره

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَ تَكْوِينُكُمْ مَوْعِدَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ (۵۷) قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ (۵۸) قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا قُلْ اللَّهُ أَدْنَىٰ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ (۵۹) وَمَا ظُنُّوا الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ (۶۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۷۶

ترجمه: ص: ۷۶

ای مردم برای شما از سوی پروردگارتان پند و اندرز آمده، و درمانی برای آنچه در سینه‌هاست و هدایت و رحمت برای مؤمنان. (۵۷)

بگو: بفضل و رحمت خدا است، پس به همان خوشحال باشید، که آن بهتر است از آنچه آنها جمع می‌کنند. (۵۸)

بگو: آیا متوجه شدید، روزی را که خداوند برایتان نازل کرد، بعضی از آن را حرام و بعضی را حلال کردید؟ بگو: آیا خدا به شما چنین اجازه‌ای داد یا به خدا افترا می‌بندید؟ (۵۹)

آنهايي که بر خدا افترا می‌بندند، نسبت به روز قیامت چه گمان می‌برند، بطور حتم خداوند به همه مردم فضل و بخشش دارد، اما بیشتر آنها سپاسگزار نیستند. (۶۰)

تفسیر: ص: ۷۶

ای مردم برای شما کتابی آمده است که شامل فواید ذیل می‌باشد:

الف) اندرز و توجه به توحید ب) درمان و دوا برای عقاید نادرستی که در دلها قرار دارد ج) هدایت و ارشاد به راهی که به حقیقت رساند د) سرانجام، رحمت برای هر کس که به آن ایمان آورد و به آنچه در آن است عمل کند.

آیه دوم، در تقدیر این است: قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فليفرحوا. و جمله فبذلك فليفرحوا، برای تأکید و اثبات اختصاص است، یعنی مهمترین و عالیترین نعمتی که شایسته است، آدمی به آن، شاد شود تنها این دو صفت: فضل و رحمت اوست، نه فواید دیگر. یکی از دو فعل در آیه حذف شده، زیرا دیگری بر آن، دلالت می‌کند، و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۷۷

دخول «فاء» به دلیل معنای شرط است، یعنی ان فرحوا بشيء فليخصوهما بالفرح فانه لا مفروح به، احق منهما: اگر از چیزی شاد می‌شوند باید شادی را ویژه این دو قرار دهند زیرا چیزی از این دو سزاوارتر به شاد شدن از آن نیست. فلتفرحوا: با «ت» صیغه خطاب مطابق اصل و قیاس نیز خوانده‌اند. در معانی فضل الله، و رحمته:

بعضی گفته‌اند: مراد از فضل الله دین اسلام و مراد از رحمت او، قرآن است. از امام باقر علیه السلام نقل شده است: فضل الله: رسول الله، و رحمته علی بن ابی طالب.

أَرَأَيْتُمْ اخبرونی: به من خبر دهید ما انزل الله: «ما» منصوب، به «انزل» یا به «أَرَأَيْتُمْ» و به معنای «اخبرونی» می‌باشد یعنی مرا از آن آگاه سازید.

فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا خداوند تمام آن را روزی حلال قرار داد اما شما بعضی از آن را حلال و بعضی را حرام ساختید، چنان که گفتند: هَذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ «اینها چهارپایان و زراعت‌هایی هستند که (ویژه بتها و) حرام هستند».

(انعام/ ۱۳۸) قُلْ أَللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ «قل» تکرار شده، و «أَللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ» متعلق به «أَرَأَيْتُمْ» است یعنی به من خبر دهید که آیا خدا به شما اذن داده است که بعضی را حلال و بعضی را حرام کنید یا این که در نسبت دادن این امر به خدا دروغ می‌گویید؟ می‌توان گفت: «ام» منقطعه و مفید معنای تأکید، برای افتراء است، یعنی بلکه به طور حتم و یقین به خدا افتراء بسته‌اید.

تنها همین آیه انسان را کافی است که او را از تصرف و تغییر در احکام شرع مقدس باز دارد، و احتیاط را بر او واجب کند تا هیچ گاه بدون دلیل و برهان نگوید:

این جایز است و این غیر جایز، تا از مفتریان به خداوند نباشد.

وَمَا ظَنُّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ أَنَّهُمْ لَا يَأْتِيهِمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ خدا و حق افتراء می‌بندند، در روز قیامت چه می‌اندیشند: به گمان خودشان چه باید درباره آنان انجام شود، زیرا آن روز، وقت پاداش و کیفر در برابر نیکها و بدیهاست. این آیه تهدید بزرگی برای اینهاست، زیرا کیفر آنها را بطور ابهام ذکر کرده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۷۸

إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ خداوند با این همه نعمتها که در دنیا به آدمی داده، نسبت به مردم بخشنده و کریم است. وَلَكِنْ أَكْثَرُهُمْ ... اما اکثریت آنها شکر نعمتهایش را به جا نمی‌آورند.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۶۱ تا ۶۵] ص: ۷۸

اشاره

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْمَازُزِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَضِغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ (۶۱) أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۶۲) الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ (۶۳) لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۶۴) وَلَا يَحْزُنُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۶۵)

ترجمه: ص: ۷۸

در هیچ حالتی نیستی و هیچ قسمتی از قرآن را تلاوت نمی‌کنی، و هیچ عملی را انجام نمی‌دهی، مگر آن که وقتی وارد بر آن

می‌شوید، ما بر شما ناظریم، و هیچ چیز در زمین و آسمان از پروردگار تو مخفی نمی‌ماند به اندازه سنگینی ذره‌ای، نه کوچکتر و نه بزرگتر از آن، مگر این که در کتاب آشکار ثبت است. (۶۱)

آگاه باشید که اولیای خدا، نه بیمی دارند و نه اندوهگین می‌شوند. (۶۲)

کسانی که ایمان آورده و تقوا داشتند. (۶۳)

در زندگانی دنیا و آخرت شادند، وعده‌های خدا تغییر نمی‌کند، این همان رستگاری بزرگ است. (۶۴)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۷۹

و گفتار آنان تو را اندوهگین نسازد، تمام عزت از آن خداست و او شنوا و دانا است. (۶۵)

تفسیر: ص: ۷۹

«ما» نافی، و خطاب به رسول خداست. «شأن» به معنای امر، و کار، است از «شأنت شأنه» گرفته شده، به معنای «قصده قصده» و ضمیر در «منه» برای «شأن» می‌باشد، زیرا تلاوت قرآن شأن بزرگی از شأنهای رسول خداست، و می‌توان گفت: ضمیر به «تنزیل» برمی‌گردد: «وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ» التنزیل «مِنْ قُرْآنٍ» و این اضممار قبل از ذکر و مفید تفخیم است.

و لا تعملون، انتم جميعا من عمل الا کنا علیکم شاهدین به عالمین و همه شما- پیامبر و امتش- هیچ عملی را انجام نمی‌دهید مگر این که ما بر آن، شاهد و از آن آگاهیم.

إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ افاض فی العمل به آن کار شتافت.

وَمَا يَعْزُبُ بِأَضْمٍ وَ كَسْرٍ «ز» هر دو خوانده شده است: کوچکترین ذره‌ای از علم پروردگارت پنهان و دور نیست. عبارت: مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ در محل رفع و فاعل است.

و لا- أَضْمٍ عَزَمَ مِنْ ذَلِكَ وَ لَا أَكْبَرَ این عبارت، به نصب و رفع، هر دو خوانده شده است رفعش بنا بر ابتداءست تا خود سخنی مستقل باشد، و نصب آن، به سبب لا- نفی جنس است. امّا اگر بگوییم در حالت رفع، عطف بر محل «مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ» است. و در حالت نصب، عطف بر لفظ «مِثْقَال» که در حالت جرّ فتحه گرفته است، هیچ کدام از این دو وجه درست نیست، چرا که اگر بگوییم در تقدیر: لا يعزب عنه شيء الا في كتاب» بوده، (چیزی از پروردگارت پنهان نیست مگر در کتابی) خلاف است.

أَلَا- إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ اولیای خدا کسانی هستند که با اطاعت و عبادت خدا به او نزدیک می‌شوند، و خداوند به حفظ و کرامتش به آنها

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۸۰

نزدیک می‌شود، و در آیه بعد این مطلب را روشن فرموده است: الَّذِينَ آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ کسانی که ایمان آورده و اهل تقوا بوده‌اند.

سعید بن جبیر می‌گوید از پیامبر صلی الله علیه و آله درباره اولیای خدا سؤال شد. فرمود:

کسانی‌اند که انسان از دیدن سیمای آنها و چهره تابناکشان به یاد خدا می‌افتد. بعضی گفته‌اند: آنها کسانی‌اند که برای خدا دوست یکدیگرند.

الَّذِينَ آمَنُوا ممکن است منصوب باشد، بنا بر مدح، و یا مرفوع باشد، بنا بر مبتدا و خبر.

مُ الْبُشْرَى

بشارت چیزی است که خداوند در بسیاری از مواضع قرآن به اهل تقوا وعده داده است و از پیامبر نقل شده است که بشارت در دنیا، رؤیای صالحه است که مؤمن برای خودش در خواب می‌بیند یا دیگران برای او خواب می‌بینند.

و منظور از بشارت در آخرت بهشت است. از معصوم نقل شده است: ذهب النبوة و بقیت المبشرات: پیامبر از دنیا رفت و با مرگ آن حضرت اساس نبوت در هم پیچید و ختم شد، اما نسیمهای مژده دهنده برای بندگان نیکوکار هم چنان باقی است. از عطاء نقل شده است که هنگام مرگ، فرشتگان به سوی مؤمنان می آیند و آنها را به رحمت الهی مژده می دهند چنان که می فرماید: تَنْزَلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا (۱) و نیز عطاء می گوید: بشارت در آخرت آن است که فرشتگان به دیدار آنها می آیند، بر آنها سلام می کنند و آنان را به پیروزی و کامیابی و کرامت الهی و دیگر مژدگانیها بشارت می دهند که از جمله آنها دادن نامه‌های اعمال به دست راست آنان و سفیدی و روشنی چهره‌هایشان می باشد.

تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ

تغییری در گفتارهای خداوند و خلافتی در وعده‌های او یافت نمی شود.

۱- فضلت / ۳۰.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۸۱

ک

اشاره است به این که مؤمنان در هر دو جهان بشارت داده می شوند، و این دو جمله (۱- لا تبدیل لکلمات الله. ۲- ذلک هو الفوز العظیم) معترضه است.

و لا- یخزُنْکَ قَوْلُهُمْ گفتار آنها که تو را تکذیب کرده و درباره بی ارزش نشان دادن کار تو کوشش می کنند، تو را اندوهگین نسازد.

إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ این جمله، مستأنفه و در مقام تعلیل است. گویا پیامبر پس از این که خدا وی را از غمگین شدن نهی فرموده، گفته است چگونه اندوهناک نباشم، خدا فرموده است: به این دلیل که تمام عزت و پیروزی از آن خداوند و در تصرف اوست. هیچ چیز از آن را هیچ کس غیر او در اختیار ندارد، پس همان خدا بر همه آنها غالب است و تو را بر ایشان پیروز می گرداند مثل: إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا. (۱)

هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ خداوند آنچه می گویند می شنوند و به هر چه تصمیم دارند آگاه است، و با این حساب با آنان معامله می کند.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۶۶ تا ۷۰] ص: ۸۱

اشاره

أَلَا- إِنَّ لِلَّهِ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ (۶۶) هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ (۶۷) قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ إِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهَذَا أَوْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۶۸) قُلْ إِنْ الَّذِينَ يَفْتُرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ لَا يُفْلِحُونَ (۶۹) مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذِيقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ (۷۰)

۱- مؤمن / ۵۱: ما پیامبرانمان و ... را یاری می کنیم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۸۲

ترجمه: ص: ۸۲

آگاه باشید که هر چه و هر که در آسمانها و زمین است، از آن خداست، و آنها که غیر خدا را شریک او می‌خوانند، جز از ظنّ و گمان پیروی نمی‌کنند، و فقط تخمین می‌زنند. (۶۶)

او، کسی است که شب را برای آسایش شما و روز را روشنی‌بخش شما قرار داد، براستی که در این امر، نشانه‌هایی است برای مردمی که حقیقت شنو باشند. (۶۷)

گفتند: خداوند برای خود فرزندی انتخاب کرده، او از این امر منزّه و بی‌نیاز است، هر چه در آسمانها و زمین است از اوست، شما هیچ دلیلی بر این ادعایتان ندارید، آیا به خداوند چیزی نسبت می‌دهید که نمی‌دانید. (۶۸)

بگو: آنها که به خدا دروغ نسبت می‌دهند رستگار نمی‌شوند. (۶۹)

بهره اندکی در دنیا است و سپس بازگشت آنها به سوی ما است، و آن گاه به کیفر کفرشان عذاب سخت را به آنان بچشانیم. (۷۰)

تفسیر: ص: ۸۲

مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ مراد خردمندان و اهل تمیز، از ملائکه و جنّ و انس می‌باشند. وقتی عقلا در ملک و تصرف او، و بنده او باشند و هیچ کدامشان صلاحیت برای الوهیت نداشته باشند، غیر آنها که عقل و ادراک ندارند سزاوارتر به آنند که شریک او نشوند.

وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَعْنِي این مشرکها در حقیقت شریکها را پیروی نمی‌کنند، زیرا شرکت خدا در الهیت محال و غیر ممکن است. إِنَّ يَتَّبِعُونَ إِلَّا: متابعت نمی‌کنند مگر آنچه را که شریک خدا گمان می‌کنند. إِنَّ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ: به فرضهای باطل متوسل می‌شوند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۸۳

می‌توان گفت: «وَمَا يَتَّبِعُ» استفهامی است، یعنی چه چیز را پیروی می‌کنند.

بنا بر وجه اخیر شرکاء منصوب به فعل یدعون و بنا بر وجه اول به فعل «يَتَّبِعُ» می‌باشد و حقیقت معنای جمله این است: و کسانی که غیر خدا را شریک خدا می‌دانند شریک را پیروی نمی‌کنند، یکی از دو کلمه «شرکاء»، به دلیل قرینه حذف شده است. و می‌توان گفت: ما، موصول و عطف بر «من» و تقدیر آن چنین است.

و لِّلّٰهِ مَا يَتَّبِعُهُ الَّذِينَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُرَكَاءَ «شریکهایی را هم که می‌خوانند، از آن خدایند.»

پس از آن که خداوند شریکهای مشرکان را ردّ می‌کند و آنها را به عظمت و بزرگی نعمتهای خود متوجه می‌سازد می‌فرماید: جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ: خداوند شب را تاریک و روز را روشن قرار داد تا این که آنها در شب سکونت و آرامش یابند و در روز برای طلب معاش و روزی خود، راه تلاش را دریابند. سبحانه: خداوند با این سخن خود را از گرفتن فرزند تبرئه و تنزیه می‌فرماید.

هُوَ الْغَنِيُّ این عبارت علت برای نفی ولد است، زیرا هیچ چیز و هیچ کس طلب فرزند نمی‌کند مگر به خاطر نیاز و احتیاجی که به آن دارد و کسی را که نیاز و احتیاج نباشد فرزند نیز نخواهد بود.

لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ چون همه چیز ملک اوست پس نیازی به آن ندارد که یکی از آنها را فرزند خود قرار دهد.

إِنَّ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ شَمًا را هیچ دلیل و برهانی برای این گفتارتان نیست. او چون از مشرکین در برابر گفتارشان نفی حجت کرد، آنها را نادان به حساب آورد. و به این ترتیب نشان داد که هر گفتار بدون دلیل و برهان، جهل است، نه علم و دانش.

إِنَّ الَّذِينَ يُفْتَرُونَ کسانی که با نسبت دادن فرزند به خدا به او افترا می‌بندند.

مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا این افترایشان بهره‌ای اندک و سود کمی در دنیا است، که به دنبالش ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۸۴

بدبختی و شقاوت جاویدان را مشاهده می‌کنند.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۷۱ تا ۷۳] ص: ۸۴

اشاره

وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَ تَذَكِيرِي بِآيَاتِ اللَّهِ فَاعْلَى اللَّهُ تَوَكَّلْتُ فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَ شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَ لَا تَنْظُرُونِ (۷۱) فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَاءَ لَكُمْ مِنْ أُجْرِي إِنْ أَعْرَىٰ اللَّهُ وَ أَمَرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ (۷۲) فَكَذَّبُوهُ فَجَعَلْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَ جَعَلْنَاهُمْ خَلَائِفَ وَ أَعْرَفْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُتَدَبِّرِينَ (۷۳)

ترجمه: ص: ۸۴

سرگذشت نوح علیه السلام را بر آنها بخوان، آن هنگام که به قوم خود گفت: ای قوم من، اگر موقعیت و یادآوری من نسبت به آیات الهی، بر شما سنگین می‌آید، من به خدا توکل کرده‌ام شما هم با معبودهایتان تصمیم خود را درباره من بگیرید، و کارتان بر خودتان مخفی نباشد، و سپس به حیات من پایان دهید و به من مهلت ندهید. (۷۱)
پس اگر از قبول دعوت من روی بگردانید، من از شما مزدی نمی‌خواهم، مزد من تنها بر خداست و من مأمورم که از تسلیم شدگان (فرمان خدا) باشم. (۷۲)
اما آنها او را تکذیب کردند، و ما او، و کسانی را که با او در کشتی بودند نجات دادیم و آنها را جانشین ساختیم و کسانی را که آیات ما را تکذیب کرده بودند غرق نمودیم، پس ببین که سرانجام انداز شدگان چگونه بود. (۷۳)

تفسیر: ص: ۸۴

إِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَ تَذَكِيرِي بِآيَاتِ اللَّهِ فَاعْلَى اللَّهُ تَوَكَّلْتُ فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَ شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَ لَا تَنْظُرُونِ (۷۱) فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَاءَ لَكُمْ مِنْ أُجْرِي إِنْ أَعْرَىٰ اللَّهُ وَ أَمَرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ (۷۲) فَكَذَّبُوهُ فَجَعَلْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَ جَعَلْنَاهُمْ خَلَائِفَ وَ أَعْرَفْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُتَدَبِّرِينَ (۷۳)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۸۵

منظور از کلمه (مقامی) خود آن حضرت است، مثل فعلت کذا لمكان فلان: این کار را برای شخص فلانی انجام دادم. مثل: وَ لِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ «۱» یعنی، خاف ربه: کسی که از پروردگار خویش می‌ترسد.

و نیز می‌توان معنای لغوی آن را اراده کرد، یعنی اگر طولانی بودن مدت اقامت، و یا بر پا ایستادن و «تذکیری» موعظه‌های من که شما را به یاد آیات خدا می‌اندازم [بر شما سنگین تمام می‌شود] این جمله اشاره به این است که سخنران معمولاً هنگام موعظه بر پا می‌ایستادند تا خوب صدایشان شنیده شود (و مردم نشسته بودند).

فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ اجمع علی الامر، و اجمع الأمر، و از معه تصمیم به آن کار گرفت.

«واو» به معنای «مع» است، شما با معبودهای خود تصمیمتان را بگیرید و درباره نابود کردن من که خواسته شماست، اجتماع کنید و کوشش خود را در این امر مبذول دارید.

ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً قصدی که در دل دارید و می‌خواهید مرا به هلاکت برسانید بر جمع خودتان مخفی و پوشیده نباشد، بلکه باید ظاهر و علنی باشد و مرا از این امر آگاه سازید.

غمه پوشش: غمه: آن را مستور کرد و به همین معناست حدیث:

لا غمّة فی فرائض اللّٰه: لا تستروا و لكن تجاهروا بها

: فرائض الهی را علنی انجام دهید، نه مخفیانه.

می‌توان گفت معنای آیه چنین است: پس مرا به هلاکت رسانید تا این که به سبب وجود من عیشتان بر هم نخورد و به هم و غم تبدیل نشود. غمّه و غمّ به یک معناست مثل: «کربه و کرب».

ثُمَّ اقضوا إِلَيَّ كاری را که درباره من می‌خواهید انجام دهید: حقی را که تصور

۱- الرحمن / ۴۶.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۸۶

می‌کنید نزد خود دارید، که همان هلاک ساختن من است، ادا کنید، کما یقضی الرّجل غریمه: هم چنان که انسان قرض خود را ادا می‌کند.

و لا تنظرون، مرا مهلت ندهید.

فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ پس اگر از نصیحت‌های من و پیروی کردن از حق روبر گردانید، فما سألتکم من اجر: پس من برای اندرز دادن به شما از شما اجر و مزدی نمی‌خواهم و طمع به مال شما ندارم، بنا بر این چیزی که باعث تنفّر شما از من باشد نزد من نیست.

إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ مَزِدْ مِنْ، تنها بر خداست، و آن ثوابی است که خدا در آخرت به من خواهد داد.

وَأُمْرٌ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ مأمور شده‌ام، از کسانی باشم که تسلیم فرمان خدایند، و یاور آنان که به سبب یاد دادن معارف دین، اجر و مزدی طلب نمی‌کنند، و مقصودشان رسیدن به دنیا نیست بلکه آن را وظیفه دینی خود می‌دانند.

فَكَذَّبُوهُ تَكْذِيبًا او را به مرحله نهایی رساندند و تا آخرین مدّت درازی که به تکذیب او می‌پرداختند مثل همان روزهای اول به اصرار خود باقی بودند.

فَنَجَّيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ او را با کسانی که با وی در کشتی بودند نجات دادیم.

وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَائِفَ و آنها را با زنده نگهداشتن، جانشین کسانی قرار دادیم که به سبب غرق شدن از دنیا رفته بودند.

فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُؤْمِنِينَ این عبارت حکایت از بزرگی کیفر و عقوبتی می‌کند که بر آنها وارد شد، و تهدیدی است برای تکذیب کنندگان پیامبر اسلام که آنها نیز از چنین بلایی خلاصی ندارند.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۷۴ تا ۷۸] ص: ۸۶

اشاره

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا إِلَى قَوْمِهِمْ فَجَاؤُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ نَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ (۷۴) ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَى وَ هَارُونَ إِلَى فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ بِآيَاتِنَا فَاسْتَكْبَرُوا وَ كَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ (۷۵) فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ مُبِينٌ (۷۶) قَالَ مُوسَى لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَكُمْ أَسِحْرٌ هَذَا وَ لَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ (۷۷) قَالُوا أَجِئْتَنَا لِنَلْفِتْنَا عَمَّا وَحَدَّثَنَا عَلَيْهِ آبَاءُنَا وَ تَكُونُ لَكُمْ الْكِبْرِيَاءُ فِي الْأَرْضِ وَ مَا نَحْنُ لَكُمْ بِمُؤْمِنِينَ (۷۸)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۸۷

ترجمه: ص: ۸۷

پس بعد از نوح علیه السلام پیامبرانی به سوی قومشان فرستادیم و آنها با دلیلهای روشن بسراغ ایشان رفتند، ولی آن اقوام به چیزی که پیش از آن تکذیب کرده بودند ایمان نیاوردند، این چنین بر دل‌های تجاوزکاران مهر می‌نهمیم. (۷۴)

بعد از آنها موسی و هارون را با آیات خود به سوی فرعون و اطرافیانش فرستادیم اما آنها کبر ورزیدند، آنها گروهی مجرم بودند. (۷۵)

پس وقتی که حق از نزد ما، به سویشان آمد گفتند این سحری آشکار است. (۷۶)

موسی گفت: آیا حق را که به سوی شما آمده سحر می‌شمرد، آیا این سحر است، در حالی که ساحران رستگار نمی‌شوند؟ (۷۷)

گفتند: آیا آمده‌ای که ما را از آنچه که پدرانمان را بر آن یافتیم منصرف سازی، و عظمت روی زمین مال شما (دو نفر) باشد، ما به شما ایمان نمی‌آوریم. (۷۸)

تفسیر: ص: ۸۷

بَعْنَا مِنْ بَعْدِهِ نُوْحَ «رسلا» مراد، پیامبران: هود و صالح و ابراهیم و لوط و شعیب می‌باشند.
فَجَاؤُهُمْ بِاٰیٰتٍ مُّوْحٰیٰتٍ لِّیُؤْمِنُوْا غَیْرِ مُمَكِّنٍ بِوَدَّیْهِمْ اٰیٰتٍ مُّوْحٰیٰتٍ لِّیُؤْمِنُوْا غَیْرِ مُمَكِّنٍ بِوَدَّیْهِمْ
فَمَا كَانُوْا لِيُؤْمِنُوْا غَیْرِ مُمَكِّنٍ بِوَدَّیْهِمْ اٰیٰتٍ مُّوْحٰیٰتٍ لِّیُؤْمِنُوْا غَیْرِ مُمَكِّنٍ بِوَدَّیْهِمْ
بِمَا كَذَّبُوْا بِهٖ مِنْ قَبْلُ مَنْظُوْرٍ اِیْنَ كِهٖ اِیْنَ مَرْدَمِ، اهل جاهلیت دوران قبل از بعثت
ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۸۸

پیامبران بودند و اکنون فرقی نکرده‌اند و حالت قبل و بعد از بعثت پیامبران بر ایشان یکسان است.
كَذٰلِكَ نَطْبَعُ عَلٰی قُلُوْبِ الْمُعْتَدِیْنَ اِیْنَ چَیْنِیْنَ بِرِ دِلَیْهِی تَجَاوُزِ كِرَانِ، مهر می‌نهمیم.
مهر نهادن کنایه از عناد و دشمنی مخالفان است، که مایه خواری و خذلان آنهاست، و خداوند آنان را به تجاوزگری نسبت داده است. من بعدهم بعد از پیامبران.

فَاَسْتَكْبَرُوْا بِاٰیٰتِیْهِی وَجُوْدِ رُوْشِنِ بُوْدِنِ اٰیٰتِیْهِی، از قبول آنها، سرباز زدند.
وَ كَانُوْا قَوْمًا مُّجْرِمِیْنَ اَنَّهُا مَرْدَمِی كَافِرٍ وَ دَارَی كِنَاهَانِ بَزْرَگِ بُوْدِنِدِ، و بدین سبب از پذیرفتن آیات الهی سرباز زدند و جرأت بر رد آنها پیدا کردند، و چون شناختند که قرآن حق و از نزد خداست گفتند: این سحر آشکار است.
أَتَقُوْلُوْنَ لِلْحَقِّ حَضْرَتِ مَوْسٰی بِهٖ مَرْدَمِ كَفْتِ: اٰیَا حَقِّ رَا عِیْبِجُوْبِی مِی كِنِیْدِ وَ مَوْرِدِ طَعْنِ خُوْدِ قَرَارِ مِی دِهَیْدِ (قول در این جا به معنای عیب‌جویی به کار رفته چنان که در بعضی موارد «ذکر» به این معنا به کار رفته است) مثل: سَمِعْنَا فَتٰی یَذُكُرُهُمْ «شنیدیم از جوانی که از بتها بدگویی می‌کرد.» (انبیاء/ ۶) به معنای «یعیبهم» آنها را بدگویی می‌کرد.

أَسِحْرٌ هٰذَا اٰیَا اِیْنَ كِهٖ پِیَا مَبْرِ اَوْرِدِهٖ سِحْرِ اَسْتِ؟ اِیْنَ جَمْلَهٗ اَزِ اَسْتَفْهَامِ اِنْكَارِی اَسْتِ دَر بَارَهٗ اَنّٰی كِهٖ كَافِرَانِ رَا جِعِ بِهٖ اٰیٰتِیْهِی مِی كَفْتِنِدِ. مِی تَوَانِ كَفْتِ: مَفْعُوْلُ «أَتَقُوْلُوْنَ» مَحْذُوْفُ اَسْتِ. وَ اَنْ، مَدْلُوْلُ جَمْلَهٗ: «إِنَّ هٰذَا لَسِحْرٌ مُّبِیْنٌ» اَسْتِ كِهٖ دَر اٰخِرِ اٰیَهٗ قَبْلِ ذِكْرِ شُدِهٖ اَسْتِ وَ بَعْدِ بِاَسْتَفْهَامِ اِنْكَارِی خَطَابِ بِهٖ اَنَّهُا فَرْمُوْدَهٗ اَسْتِ: أَسِحْرٌ هٰذَا؟
لِتَلْفِتُنَا تَا مَا رَا مَنصَرَفِ كِنِی «لفت» و «فتل» به یک معناست، و مطاوعه آنها:
«الفتات» و انفتال می‌باشد.

عَمَّا وَجَدْنَا عَلَیْهِ اٰبَاءَنَا تَا مَا رَا اَزِ اَنّٰی كِهٖ پِیَا مَبْرِ اَوْرِدِهٖ سِحْرِ اَسْتِ، مَنصَرَفِ سَا زِی.
و مراد عبادت بتهاست.

وَ تَكُونَنَّ لَكُمْ أَلْكَبْرِيَاءَ وَ سُلْطَنَةً لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ بِرَأْيِ رَبِّكَ فَتَكُونَنَّ
 «یکون»: به صورت غایب نیز خوانده شده است.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۷۹ تا ۸۳] ص: ۸۹

اشاره

وَ قَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونِي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ (۷۹) فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالَ لَهُمْ مُوسَى اأَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ (۸۰) فَلَمَّا أَلْقَوْا قَالَ مُوسَى مَا جِئْتُمْ بِهِ
 السَّحْرُ إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ إِنَّ اللَّهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ (۸۱) وَ يُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ (۸۲) فَمَا آمَنَ لِمُوسَى إِلَّا
 ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ عَلَى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِمْ أَنْ يُفْتِنَهُمْ وَ إِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ وَ إِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ (۸۳)

ترجمه: ص: ۸۹

و فرعون گفت: تمام ساحران دانشمند را نزد من آورید. (۷۹)

و چون ساحران آمدند، موسی بدانها گفت: آنچه می‌خواهید بیفکنید، بیفکنید. (۸۰)

و چون بیفکنند موسی گفت: آنچه که شما آوردید جادو است و خداوند بزودی آن را باطل می‌سازد، براستی که خداوند عمل
 تبهکاران را اصلاح نمی‌کند. (۸۱)

و خداوند با کلمات خویش حق را آشکار و ثابت می‌کند، هر چند تبهکاران کراحت داشته باشند. (۸۲)

هیچکس به موسی ایمان نیاورد مگر فرزندان از قوم او، و آن هم از روی ترس و بیم که از فرعون و اطرافیانش داشتند که مبادا آنها
 را منحرف سازند، و براستی که فرعون در روی زمین طغیانگر و از اسرافکاران است. (۸۳)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۹۰

تفسیر: ص: ۹۰

ما جِئْتُمْ بِهِ «ما» موصوله، و «سحر» خبر مبتداست: آنچه که شما آوردید سحر است نه معجزات (من) که شما آنها را سحر می‌نامید.

بعضی «السحر» به طریق استفهام خوانده‌اند و بنا بر این «ما» استفهامیه است، یعنی: چه چیز آورده‌اید، آیا آن، سحر است؟

إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ خدا بزودی بطلان آن را آشکار می‌سازد.

لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ عمل آنها را ثابت نمی‌گذارد و مستدام نمی‌دارد بلکه آن را منهدم و ویران می‌سازد.

وَ يُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ خدا حق را ثابت و مستدام می‌دارد.

بِكَلِمَاتِهِ با قضایا و وعده‌های پیروزی آن.

فَمَا آمَنَ لِمُوسَى در اول امر، کسی به موسی ایمان نیاورد، إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ بجز طایفه‌ای از فرزندان بنی اسرائیل. تقدیر عبارت چنین
 است: الا- اولاد من اولاد قومه: مگر فرزندان از فرزندان قومش، زیرا موسی علیه السلام پدران و مادران را دعوت کرد و آنها از
 ترس فرعون پاسخ او را ندادند.

بعضی گفته‌اند آنها بنی اسرائیل بودند که تعدادشان به ششصد هزار نفر می‌رسید.

وقتی که یعقوب با آنها داخل مصر شد هفتاد و دو نفر بیش نبودند، و علت این که این جمعیت بسیار را با لفظ تصغیر «ذریه» آورده،

بدان سبب است که آنها نسبت به قوم فرعون، کم بودند.

بعضی گفته‌اند: ضمیر در «قومه» برای فرعون است و منظور از «ذریّه» مؤمن آل فرعون، و آسیه، همسر فرعون، و خزینه دار، و زن خزینه دار، و آرایشگر زن او می‌باشند، و ضمیر در «ملائهم» به فرعون برمی‌گردد و به معنای حزب آل فرعون است، چنان که می‌گوید: ربیعہ، و مضر، (که منظور، حزب ربیعہ و مضر است).

ممکن است مرجع ضمیر را «ذریّه» بگیریم یعنی: به خاطر ترس از فرعون و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۹۱

اشراف بنی اسرائیل، زیرا اشراف، مردم را از ایمان آوردن منع می‌کردند، چرا که از فرعون بر خود و بر آنها بیم داشتند و دلیل بر این معنا جمله آن یافتنهم می‌باشد یعنی:

این که فرعون آنها را شکنجه و عذاب کند. و آن فرعون لعال، فرعون ستمگر است، در روی زمین. و آنه لمن المفسرین فرعون از بس که ستمگر و تبهکار و متکبر و سرکش است از جمله تجاوزگران و اسراف کنندگان به حساب می‌آید.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۸۴ تا ۸۶] ص: ۹۱

اشاره

وَقَالَ مُوسَىٰ يَا قَوْمِ إِن كُنتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا إِن كُنتُمْ مُسْلِمِينَ (۸۴) فَقَالُوا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۸۵) وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (۸۶)

ترجمه: ص: ۹۱

موسی گفت: ای قوم من اگر ایمان به خدا آورده‌اید به او توکل کنید، اگر تسلیم فرمان اوید. (۸۴)

پس گفتند بر خدا توکل داریم، پروردگارا ما را تحت تأثیر گروه ستمگر قرار مده (۸۵)

و ما را به رحمت خود از گروه کافران رهایی بخش. (۸۶)

تفسیر: ص: ۹۱

فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا برای نجات از فرعون امورتان را به خدا بسپارید. خداوند در این آیه شرط توکل را اسلام قرار داده، بدین ترتیب که نفوس خود را خالصانه تسلیم خداوند نمایند به گونه‌ای که هیچ بهره‌ای از شیطان در آن نباشد.

فَقَالُوا: عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا: وقتی که گفتند: به خدا توکل کردیم، خداوند توکلشان را پذیرفت، دعایشان را مستجاب کرد و آنان را نجات داد و دشمنانشان را به هلاکت رساند و آنها را جانشینان در روی زمین قرار داد.

لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً معانی فتنه: الف: (عذاب) ما را مورد فتنه یعنی عذاب قرار مده که ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۹۲

ما را شکنجه کنند، ب: (انحراف) که ما را از دینمان منحرف سازند. ج: (آزمایش) به وسیله ما آزمایش شوند و بگویند: اگر اینها بر حق می‌بودند، این گونه مصیبت زده و گرفتار نمی‌شدند.

وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنْ وَهْمِ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ و به رحمت خود ما را از قوم فرعون نجات ده، و از این که ما را به بردگی و فرمان‌بری خود بگیرند، برهان.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۸۷ تا ۸۹] ص: ۹۲

اشاره

وَ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّءَ لِقَوْمِكُمْ بِمِصْرَ مِثْرًا وَ اجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَ اقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ (۸۷) وَ قَالَ مُوسَىٰ رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَ مَلَآءَهُ زِينَةً وَ أَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَىٰ أَمْوَالِهِمْ وَ اشْدُدْ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّىٰ يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ (۸۸) قَالَ قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا وَ لَا تَتَّبِعَنَّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ (۸۹)

ترجمه: ص: ۹۲

به موسی و برادرش وحی کردیم که برای خود در سرزمین مصر خانه‌هایی انتخاب کنید و آن خانه‌هایتان را مرکز عبادت، یا روبروی هم قرار دهید، و نماز را بپا دارید، و به مؤمنان بشارت ده. (۸۷)

موسی گفت: پروردگارا تو فرعون و اطرافیانش را در زندگی دنیا، زینت و اموال دادی، پروردگارا، تا بدین وسیله مردم را از تو گمراه کنند، پروردگارا اموالشان را نابود کن و دل‌هایشان را سخت ساز که ایمان نیاورند تا وقتی که عذاب دردناک را ببینند. (۸۸)

خداوند فرمود: دعای شما پذیرفته شد پایدار باشید و از راه کسانی که نمی‌دانند پیروی نکنید. (۸۹)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۹۳

تفسیر: ص: ۹۳

تَبَوَّءَ الْمَكَانَ مَكَانَ رَا بَرِگَرِید، مثل: تَوَطَّنَ الْمَكَانَ: آن را به عنوان جایگاه برگزید.

معنای این عبارت این است: برای پیروانان از خانه‌های مصر مکانی را انتخاب کنید و آن را مرجعی قرار دهید که آنان به این مکان رجوع کنند.

وَ اجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ ذَلِكِ، «قبله» و آن خانه‌هایتان را مساجدی قرار دهید که در آنجا نام خدا برده شود یا خانه‌هایتان را مقابل یکدیگر بسازید.

وَ اقِيمُوا الصَّلَاةَ برای انجام دادن نماز مداومت داشته باشید.

وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ خطاب به حضرت موسی است، و برخی گفته‌اند: خطاب به حضرت محمد صلی الله علیه و آله است. «زینت» یعنی چیزی که مایه آراستگی است، از قبیل زیور آلات، لباس، و فرش و جز اینها.

لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ بعضی گفته‌اند این جمله: دعاست. مثل: رَبَّنَا اطْمِسْ، و اشدد، چون حضرت موسی امیدی به ایمان آوردن قومش نداشت بر آنها خشم گرفت و آنچه آنها سزاوارش بودند از خدا برایشان خواست، تا به آنها بفهماند که جز خذلان و بدبختی استحقاق ندارند، و نیز آنها را به گمراهیشان واگذارد.

معنای طمس نسبت به اموال: تغییر دادن آنها از یک حالت به حالت دیگری که نفعی از آن برده نشود، بعضی گفته‌اند: تمام اموالشان سنگ شد.

مراد از شدت بر قلوب: خذلان و مهر نهادن بر دلهاست و جمله فَلَا يُؤْمِنُوا جواب برای دعاست و بعضی گفته‌اند: «لام» در «ليُضِلُّوا» برای تعلیل است، یعنی چون فرعون و پیروانش نعمت خدا را سبب گمراهی ساختند، گویی نعمتها به آنها داده شد تا مردم را از راه حق منحرف سازند و فلا- یؤمنوا: عطف بر لیضلوا، و رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَىٰ أَمْوَالِهِمْ وَ اشْدُدْ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ دعایی است که میان معطوف و معطوف علیه به صورت جمله معترضه قرار گرفته است. حضرت موسی دعا می‌کرد

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۹۴

و هارون آمین می گفت، از این رو خدا هر دو را دعا کننده به حساب آورده است.

فَاشْتَقِيْمَا بِرِ اَنْجَحِهٖ اَز دَعْوَتِ وَ بَرِهَانِ وَ حُجَّتِ هَسْتِيْدِ، ثَابِتِ قَدَمِ بَاشِيْدِ. اِمَامِ صَادِقِ عَلَيْهِ السَّلَامِ مِي فَرْمَايِد:

مَكْتُ فِرْعَوْنَ بَعْدَ هَذَا الدَّعَاءِ، اَرْبَعِيْنَ سَنَةً

: فِرْعَوْنَ پَسِ اَز اَيْنِ دَعَا، چَهْلِ سَالِ زَنْدَگِي كَرْد.

وَ لَا تَتَّبِعَنَّ سَبِيْلَ الذِّئْبِ لَا يَعْلَمُوْنَ رُوشَ جَاهِلَانِ رَا پِيْرُوِي نَكْنِيْدِ وَ شَتَابِ نَمَايِيْدِ، وَ لَا تَتَّبِعَنَّ بِهٖ نُونِ تَاكِيْدِ خَفِيْفِهٖ وَ كَسْرِ اَنْ بَدَلِيْلِ التَّقَايِ سَاكْنِيْنَ وَ بِهٖ سَبَبِ تَشْبِيْهِ اَنْ بِهٖ نُونِ مَثْنَاَسْتِ.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۹۰ تا ۹۲] ص: ۹۴

اشاره

وَ جَاوَزْنَا بَيْنِيْ اِسْرَائِيْلَ الْبَحْرَ فَمَا تَبِعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَ جُنُوْدُهُ بَغِيًّا وَ عَيْدُوًّا حَتَّى اِذَا اَدْرَكَهُ الْعَرْقُ قَالَ اٰمَنْتُ اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا الَّذِيْ اٰمَنْتُ بِهٖ بَنُوْا اِسْرَائِيْلَ وَ اَنَا مِنَ الْمُسْلِمِيْنَ (۹۰) اَلَا اَنْ وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَ كُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِيْنَ (۹۱) فَالْيَوْمَ نُنَجِّيْكَ بِبَدْنِكَ لِيَتَّكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً وَ اِنَّ كَثِيْرًا مِنَ النَّاسِ عَنَّا اِيَاتِنَا لَغَافِلُوْنَ (۹۲)

ترجمه: ص: ۹۴

ما بنی اسرائیل را از دریا (ی نیل) عبور دادیم، پس فرعون و لشکرش از روی ظلم و تجاوز به دنبال آنها رفتند، تا هنگامی که غرقاب دامن او را گرفت، گفت ایمان آوردم که هیچ معبودی جز کسی که بنی اسرائیل به او ایمان آورده‌اند وجود ندارد، و من از تسلیم شدگانم. (۹۰)

آیا حالا ایمان می‌آوری و حال آن که پیش از این عصیان کردی و از تبهکاران بودی؟ (۹۱)

پس امروز بدنت را نجات می‌دهیم تا عبرتی برای آیندگان باشی، و براستی که بسیاری از مردم از آیات ما غافلند. (۹۲)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۹۵

تفسیر: ص: ۹۵

آنها را از دریا عبور دادیم، تا با سلامت از آن گذشتند.

فَأَتَّبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَ سَپَاهِيَانِسْ بِهٖ اَنْهَآ مَلْحَقُ شَدْنِدِ، مَثَلِ تَبَعْتِهٖ حَتَّى اَتَّبَعْتِهٖ: اَز اَو پِيْرُوِي كَرْدَم تَا بِهٖ اَو رَسِيْدَم. «اَنَّهُ» بِهٖ فَتْحِ وَ حَذْفِ بَاءِ وَ بِهٖ كَسْرٍ، بِنَا بَرِ اسْتِيْنَاْفِ خَوَانْدِهٖ شَدِهٖ وَ، بَدَلِ اَز «اٰمَنْتُ» مِي بَاشِد.

بِنَا بَرِ اَيْنِ، تَنهَآ يَكْ مَعْنَا كِهٖ عِبَارَتِ اَز اِقْرَارِ فِرْعَوْنَ بِهٖ اِيْمَانِ اسْتِ، بِهٖ دَلِيْلِ اَهْمِيْتِ وَ پَذِيْرَشِ اَنْ، سَهٗ بَارِ، بَا سَهٗ عِبَارَتِ: (اٰمَنْتُ - اَنَّهُ - لَا - اِلٰهَ) تَكَرَّرِ شَدِهٖ وَ دَرِ عِيْنِ حَالِ اَز اَو پَذِيْرَفْتِهٖ نَشْدِ، زِيْرَا دَرِ اِنْتِخَابِ وَقْتِ اَنْ بِهٖ خَطَا رَفْتِ وَ اَيْنِ اِقْرَارِ رَا دَرِ هَنْگَامِ نَاچَارِي اِظْهَارِ كَرْدِ، وَ حَالِ اَنْكِهٖ اِگَرِ دَرِ وَقْتِ اِخْتِيَارِ وَ بَقَايِ تَكْلِيْفِ چَنِينِ اِظْهَارِ مِي كَرْدِ يَكْ دَفْعِهٖ هَمْ كَافِي بُوْد.

اَلَا اَنْ حَالِ كِهٖ غَرَقَابِ تُو رَا فِرَاگَرَفْتِهٖ وَ بِيْچَارِهٖ شَدِي اِيْمَانِ مِي اَوْرِي؟ نَقْلِ شَدِهٖ اسْتِ: وَ قَتِي كِهٖ فِرْعَوْنَ كَفْتِ: «اٰمَنْتُ» اِيْمَانِ اَوْرَدَم، جِبْرِيْلِ قَدْرِي اَز لَجْنَهَايِ دَرِيَا گَرَفْتِ وَ بِهٖ دِهَانَ اَو اِنْدَاخْتِ. «۱» وَ كَفْتِ: كُنْتُ مِنَ الْمُفْسِدِيْنَ: اَز گَمْرَاهَانِ وَ گَمْرَاهَانِ كَنْنَدگان بُوْدِي.

تَنْجِيكَ بدون تشدید هم خوانده شده است: جسد تو را از میان اجساد قومت دور می‌سازیم و بعضی گفته‌اند معنایش این است تو را در جای بلندی از روی زمین می‌اندازیم.

۱- مجمع البیان از علی بن ابراهیم نقل کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: از هنگام هلاکت فرعون جبرئیل پیوسته غمگین بود تا وقتی که مأمور نزول این آیه بر پیامبر شد با خوشحالی و خندان آمد، حضرت سؤال کرد: حبیبی جبرئیل! تا حال هر وقت به مأموریت وحی می‌آمدی غمگین بودی چگونه است که اکنون تو را خوشحال می‌بینم. جبرئیل پس از نقل جریان هلاکت فرعون و ردّ و بدل سخنان بالا گفت وقتی مشتی لجن به دهانش زد و این سخنان را با او گفتم، خوف مرا برداشت که نکند رحمت بی‌پایان خدا شاملش شود و خداوند بر این عمل مرا کیفر سازد، حال که مأمور شدم این آیه را آوردم فهمیدم که آنچه کردم مورد رضایت خدا بوده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۹۶

بَيِّنِكَ در محل حال است، یعنی در حالی که روح در بدنت نیست. بعضی گفته‌اند: در حالی که بدنت کامل و سالم و بدون زیاد و نقص خواهد بود، یا منظور این است که زرعت را نجات می‌دهیم. فرعون زرهی مخصوص از طلا داشت که بدنش با آن شناخته می‌شد.

لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً تا نشانه‌ای باشی برای مردم دیگر، یعنی بنی اسرائیل که خیال می‌کردند فرعون بزرگتر از آن است که غرق شود. بنا بر این خداوند او را بر ساحل رود نیل انداخت، تا او را مشاهده کنند. نشانه بودن او بدین معناست که برای مردم ذلت و خواری او ظاهر شود، و نیز معلوم گردد که ربوبیتی که برای خود ادعا می‌کرد امری محال است و همچنین عبرت امتهای بعد شود، تا جرئت نکنند آنچه او ادعا کرد ادعا کنند.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۹۳ تا ۹۷] ص: ۹۶

اشاره

وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مُبَوَّأً صِدْقٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّىٰ جَاءَهُمُ الْعِلْمُ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۹۳) فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَسِئَلِ الَّذِينَ يُقْرُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ (۹۴) وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَتَكُونُوا مِنَ الْخَاسِرِينَ (۹۵) إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ (۹۶) وَلَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتَّىٰ يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ (۹۷)

ترجمه: ص: ۹۶

ما بنی اسرائیل را در جایگاهی درست منزل دادیم و از نعمتهای پاک و پاکیزه روزیشان دادیم، پس اختلاف نکردند مگر بعد از آن که علم و آگاهی یافتند، همانا پروردگار تو روز قیامت میان آنها درباره آنچه اختلاف داشتند حکم خواهد کرد. (۹۳)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۹۷

و اگر درباره آنچه بر تو نازل کردیم شکی داری، از کسانی که پیش از تو کتاب آسمانی را می‌خواندند، سؤال کن. بطور قطع، حق از طرف پروردگارت به سوی تو آمده است. پس مبدا که از تردید کنندگان باشی. (۹۴)

و از کسانی نباش که آیات الهی را تکذیب کردند که در این صورت از زیانکاران خواهی بود. (۹۵)

براستی آنها که فرمان خدا برایشان تحقق یافته ایمان نمی‌آورند. (۹۶)
اگر چه همه گونه معجزه و آیتی برای آنان بیاید، تا وقتی که عذاب دردناک را ببینند. (۹۷)

تفسیر: ص: ۹۷

مُبَوَّأ صِدْقٍ منزلی نیکو و پسندیده که مقصود بیت المقدس و شام است.
وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ منظور چیزهای لذیذ است.

فَمَا اخْتَلَفُوا در دین خود اختلاف نکردند و به گروه‌های گوناگون در نیامدند.

حَتَّى جَاءَهُمُ الْعِلْمُ تا موقعی که به دین حق علم پیدا کردند و بر آنها لازم شد که در دین خود ثابت قدم باشند. بعضی گفته‌اند: مراد، علم به پیامبر و صفات اوست. و اختلاف آنها درباره او این است که آیا او همان پیامبر موعود است یا نه؟
فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ بر فرض این که برای تو شکّی پدید آید، آن را از دانشمندان اهل کتاب بپرس زیرا آنها یقین دارند که تو، راست می‌گویی.

از امام صادق علیه السلام نقل شده است که:

لم يشك و لم يسأل

هرگز آن حضرت شک نکرد، و از اهل کتاب هم سؤال نکرد.

لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ به وسیله آیات و دلیلهای محکم در نزد تو ثابت شده است که آنچه به سوی تو آمده حقیقتی است مسلمّ که جایی برای شکّ در آن وجود ندارد.

فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْتَرِكِينَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ پس این حالت

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۹۸

خود را که هیچ گونه شکّی نداری و آیات الهی را تکذیب نمی‌کنی، ادامه بده و بر آن ثابت قدم باش.

بعضی گفته‌اند: گرچه مخاطب پیامبر است ولی مراد امت او می‌باشد و معنای آیه این است: اگر شما نسبت به آنچه ما برایتان نازل کردیم در شکّ هستید نظیر آیه:

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا، «۱» ما نور مبین را (که قرآن است) به سوی شما فرستادیم. [در این آیه مراد امت پیامبر است].

بعضی گفته‌اند: خطاب به شنوندگانی است که شکّ بر آنها رواست، مثل قول عرب: «إذا عَزَّ اخوك فهن وقتي برادرت بر تو مسلط شد و تاب مقاومت با او نداری، نرمی را پیشه کن.

بعضی گفته‌اند: «ان» نافیه است یعنی: فما كنت في شك ... یعنی: دلیل این که تو را امر می‌کنیم که از اهل کتاب بپرس، این نیست که تو را اهل شک بدانیم بلکه می‌خواهیم به این وسیله علم و یقینت را افزایش دهیم، چنان که ابراهیم با مشاهده زنده شدن مرده‌ها یقینش زیاد شد.

حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ سخن خداوند که در لوح محفوظ نوشت و فرشتگان را به آن خبر داد، مبنی بر این که دشمنان با حالت کفر می‌میرند، بر آنها ثابت شد، و منظور از نوشتن در لوح محفوظ کتابت علم است نه اراده که خداوند از آن بری است. منظور این که خداوند نسبت به بندگانش اراده شرّ نمی‌کند بلکه از یک واقعیت خبر می‌دهد که آنها با اراده خود کافر می‌شوند.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۹۸ تا ۹۹] ص: ۹۸

اشاره

فَلَوْ لَا كَانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَهَا إِيمَانُهَا إِلَّا قَوْمٌ يُونُسَ لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ مَتَّعْنَاهُمْ إِلَىٰ حِينٍ (۹۸) وَ لَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلَّهُمْ جَمِيعًا أَ فَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ (۹۹)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۹۹

ترجمه: ص: ۹۹

چرا هیچ قریه‌ای نبود که ایمان اهلش برایشان سودی داشته باشد به جز قوم یونس که وقتی ایمان آوردند، عذاب رسوا کننده زندگی دنیا را از آنان بر طرف ساختیم، و تا مدتی آنها را بهره‌مند نمودیم. (۹۸)

و اگر پروردگار تو می‌خواست تمام کسانی که روی زمین اند ایمان می‌آوردند. آیا تو مردم را مجبور می‌کنی که ایمان بیاورند؟ (۹۹)

تفسیر: ص: ۹۹

چرا چنین نبود که هیچ قریه‌ای از آبادیها که هلاکشان ساختیم، پیش از روبرو شدن با عذاب و هنگامی که هنوز تکلیف باقی بود، ایمان آوردند، و توبه را به تأخیر نینداختند، چنان که فرعون تا وقتی که با غرقاب مواجه شد آن را به تأخیر انداخت فنفعها ایمانها که ایمانشان را خداوند بپذیرد.

إِلَّا قَوْمٌ يُونُسَ استثنای از قری است، زیرا منظور اهالی قریه‌ها می‌باشد. این استثنا منقطع است و به این معناست: «و لکن قوم یونس»، «۱» اما قوم یونس، و جایز است که مستثنای متصل و جمله در معنای نفی باشد، مثل این که چنین گفته است: ما آمنت قریه من القرى الهالکة الا قوم یونس: از سرزمینهای هلاک شده هیچ کدام ایمان نیاوردند مگر پیروان یونس.

یونس پیامبر از طرف خداوند بسوی مردم شهر نینوا از سرزمین موصل مبعوث شد، و چون مردم او را تکذیب کردند با حالت خشم از میان آنها فرار کرد، ولی مردم وقتی دیدند پیامبر از میانشان رفته، از آمدن عذاب الهی ترسیدند، لباسهای خشن

۱- کشف: و لکن قوم یونس لَمَّا آمَنُوا: اما پیروان یونس وقتی که ایمان آوردند ...

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۰۰

پوشیدند در پیشگاه خداوند به گریه و ناله پرداختند، حق تعالی عذاب را از آنها برداشت و حال آن که بر بالای سر آنان فرود آمده بود.

فضیل بن عیاض می‌گوید: قوم حضرت یونس این دعا را خواندند: اللَّهُمَّ ان ذنوبنا قد عظمت و جلّت، و انت اعظم منها و اجل، افعل بنا ما انت اهله و لا- تفعل بنا ما نحن اهله: خدایا گناهان ما بزرگ است اما لطف تو بزرگتر از اینهاست، نسبت به ما آن کن که تو خود اهل آنی، نه آنچه ما سزاوار آنیم.

وَ لَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلَّهُمْ جَمِيعًا أَ فَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ تَنْهَا خدایا می‌تواند مردم را مجبور کند، نه تو، زیرا

او قدرت دارد بر این که درباره آنها کاری انجام دهد که ناچار شوند به او ایمان آورند، اما این از توان بشر خارج است، و اجبار هم از تقدیر خداوند نیست.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۱۰۰ تا ۱۰۳] ص: ۱۰۰

اشاره

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَجْعَلُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ (۱۰۰) قُلِ انظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا تُعْنِي الْآيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ (۱۰۱) فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ إِلَّا مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ قُلِ فَانظُرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنتَظِرِينَ (۱۰۲) ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ (۱۰۳)

ترجمه: ص: ۱۰۰

هیچ کس نمی‌تواند ایمان بیاورد مگر به اذن خداوند، و پلیدی را قرار می‌دهد بر آنان که تعقل نمی‌کنند. (۱۰۰)
بگو: نگاه کنید

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۰۱

به آنچه که در آسمانها و زمین است، و این آیات و اندازها به کسانی که ایمان نمی‌آورند مفید نخواهد بود. (۱۰۱)

آیا آنها جز همانند روزهای اقوام پیشین را انتظار می‌کشند؟ بگو: منتظر باشید، من نیز با شما از منتظرانم. (۱۰۲)

سپس ما نجات می‌دادیم، فرستادگان خود و کسانی را که به آنان ایمان می‌آوردند، و این چنین بر ما سزاوار است که مؤمنان را نجات دهیم. (۱۰۳).

تفسیر: ص: ۱۰۱

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَجْعَلُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ در مقابل اذن و توفیق برای مؤمنان، خذلان و پلیدی برای اینهاست. الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ کسانی که اصرار و لجاجت بر کفرشان دارند، مثل: صُمُّ بَكْمٌ عُمِّيٌّ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ «۱»، علمت این که خذلان را خداوند رجس نامیده آن است که خذلان سبب پلیدی است.

ماذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ منظور وسیله‌های عبرت و نشانه‌های بیدار کننده است.

وَمَا تُعْنِي الْآيَاتُ وَالنُّذُرُ مراد پیامبران بیم دهنده یا خود اندازهاست.

عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ مردمی که ایمان از آنها انتظار نمی‌رود «ما» می‌تواند نافیه و یا استفهامیه باشد. «۲»

۱- بقره/ ۱۷۱.

۲- اگر نافیه باشد معنایش چنین است: آیات، اندازها فایده‌ای ندارد، و اگر استفهامی باشد چنین است:

آیات و اندازها چه فایده‌ای دارد؟- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۰۲

أَيَّامَ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ روزگاری است که خداوند بر سر پیشینیان بی ایمان آورد. ایام العرب: وقایع و حوادث عربها. ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا این جمله عطف بر جمله محذوفی است که ما قبلش بر آن دلالت می کند، مثل این که از باب حکایت اوضاع گذشته، چنین گفته است: نهلك الامم ثم ننجي رسلنا امتهای بی ایمان را هلاک می کردیم و سپس پیامبرانمان و کسانی را که با آنها ایمان آورده بودند نجات می دادیم. كَذَلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ: همین طور مؤمنان شما را نجات می دهیم و اهل شرک را به هلاکت می رسانیم. حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ: به تشدید (ننجی) نیز خوانده شده است. جمله معترضه است: این حق ماست که نجات دهیم اهل ایمان را.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۱۰۴ تا ۱۰۹] ص: ۱۰۲

اشاره

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي فَلَا أَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ وَأَمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۱۰۴) وَأَنْ أَقِمَّ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۰۵) وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ فَإِنْ فَعَلْتَ فَإِنَّكَ إِذَا مِنْ الظَّالِمِينَ (۱۰۶) وَإِنْ يَمَسَّ شَكَّ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (۱۰۷) قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ (۱۰۸) وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ (۱۰۹)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۰۳

ترجمه: ص: ۱۰۳

بگو: ای مردم اگر در دین من شک دارید، من هرگز چیزی را که شما غیر از خدا می پرستید نمی پرستم، اما خدایی را می پرستم که شما را می میراند، و من مأمورم که از مؤمنان باشم. (۱۰۴) و این که پیوسته روی اخلاص، بسوی این دین بیاور، و مبدا که از مشرکان باشی. (۱۰۵) و چیزی غیر از خدا را که سودت ندهد و زیانت نرساند، مخوان، که از ستمکاران خواهی بود. (۱۰۶) و اگر خداوند زبانی بتو رساند، هیچ کس جز او آن را برطرف نسازد و اگر خیری برای تو خواهد، کسی نتواند فضل او را باز گرداند، و آن را به هر یک از بندگانش بخواهد می رساند، و او بسی آمرزنده و مهربان است. (۱۰۷) بگو: ای مردم، حق از جانب پروردگارتان به سراغتان آمد، پس هر کس هدایت یافت، برای خود هدایت یافته، و هر که گمراه شد به زیان خود گمراه گشته، و من نگهدارنده شما نیستم. (۱۰۸) و آنچه را بر تو، وحی می شود پیروی کن، و شکبیا باش، تا خدا فرمان دهد، و او بهترین حاکمان است. (۱۰۹)

تفسیر: ص: ۱۰۳

إِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي فَإِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِ مَنْ فِيكُمْ فَاسْتَشِيرُوا وَاعْلَمُوا:

«لا اعبد»: سنگها و جماداتی را که غیر از پروردگار عالمیان و معبود بر حق، شما عبادت می کنید، من عبادت نمی کنم.

وَ لَكِنْ اَعْبُدُ اللّٰهَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ خدایی که شما را می میراند، سزاوار است به این که مورد خوف و رجا واقع شود و عبادت شود.

وَ اُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ مِنْ مَّا مَرَّ شَدْمٌ كَمَا تَصَدَّقُ كُنْتَهُ بِه تَوْحِيدًا بِاشْم.

وَ اَنْ اَقِمَّ «باء» محذوف است و در تقدیر «بأن اكون و بأن اقم بوده است»، زیرا «أن» به فعل امر و نهی متصل می شود، و این را که

فعل امر عطف بر مضارع شده تشبیه به این جمله کرده اند: انت الذی تفعل که صله الّذی را بجای غایب مخاطب آورده اند،

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۰۴

زیرا غرض این است که «أن» متصل به فعلی شود که در معنای مصدر باشد، و امر و نهی هم مانند بقیه افعال دلالت بر مصدر می کند.

اَقِمَّ وَجْهَكَ رُویت را به سوی دین راست بگیر و به طرف راست و چپ تمایل پیدا نکن. «حنیفا» حال است، از دین، یا از وجه.

فَمَاِنْ فَعَلَتْ یعنی فان دعوت اگر چیزهایی غیر از خدا را بخوانی که سود و زیانی ندارد. به دلیل ایجاز و اختصار، به جای «دعوت»، «فعلت» آمده است.

فَاِنَّكَ اِذَا مِنْ الظَّالِمِيْنَ جزای شرط و جواب سؤال مقدر است، که گویا سائلی، درباره پیامد ناروای عبادت غیر خدا سؤال می کند (خداوند چنین پاسخ می دهد) زیرا شرک بزرگترین ستم است. سپس بعد از آن که نهی می کند از پرستش کردن چیزی که سود و

زیانی ندارد، هشدار می دهد که تنها خدا زیان رساننده و سود دهنده‌ای است که اگر ضرری برساند، هیچ کس جز خود او، قادر بر کشف آن نیست و اگر اراده خیری کند، احدی نمی تواند فضل و کرم او را برگرداند، پس او سزاوار پرستیدن است، نه بتها.

قَدْ جَاءَكُمْ الْحَقُّ حق برای شما روشن شد، نه عذری برایتان باقی است و نه حجّتی بر خدا دارید. فمن: پس هر که هدایت را برگزید و پیروی از حق کرد سودی حاصل نکرد، جز برای خودش، و من: و هر کس گمراه شدن را برگزید زیانی نرسانید جز به خودش، در جمله نخست «لام» و در جمله دوم «علی» بر معنای سود و زیان دلالت دارد.

وَ مَا اَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيْلٍ من نگهبان شما نیستم که امورتان به من واگذار شده باشد که به هر چه بخواهم شما را وادارم، بلکه من، فقط مژده دهنده و بیم دهنده‌ام.

وَ اصْبِرْ بر دعوت آنها به سوی حق و تحمل آزارهای آنان، صابر و شکیبیا باش.

حَتّٰى يَحْكُمَ اللّٰهُ تا این که خدا به پیروزی تو بر آنها حکم دهد، وَ هُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِيْنَ و او بهترین حاکمان است، زیرا حکم نمی کند مگر به حق و عدالت

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۰۵

سوره هود علیه السلام ص: ۱۰۵

اشاره

این سوره مکی است، و عدد آیاتش بر طبق قرائت قرآء بصری یکصد و بیست و یک آیه و بر طبق گفته کوفی صد و بیست و سه آیه است. کوفی هر کدام از عبارات ذیل را یک آیه دانسته است: الف: بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُوْنَ (۵۴) ب: فِي قَوْمٍ لُّوطٍ (۷۴)

[فضیلت قرائت این سوره]: ص: ۱۰۵

درباره فضیلت قرائت این سوره این حدیث را ابی بن کعب نقل کرده است: «۱» هر کس آن را بخواند به تعداد هر یک از افرادی

که به نوح، هود، صالح، شعیب، لوط، ابراهیم، و موسی ایمان آورده، و یا آنها را تکذیب کرده‌اند، ده حسنه به او عطا می‌شود، و در روز قیامت از سعادت‌مندان باشد.

امام باقر علیه السلام نیز فرموده‌اند:

من قرأها فی کلّ جمعه بعثه الله یوم القیامه فی زمره النبیین و حوسب حسابا یسیرا و لم تعرف له خطیئه عملها یوم القیامه

: کسی که این سوره را در هر جمعه بخواند، خداوند روز قیامت او را در زمره انبیاء محشور کند، و به آسانی مورد محاسبه قرار گیرد، در روز قیامت برای او گناهی شناخته نشود که آن را انجام داده باشد.

۱- از رسول خدا، ترجمه مجمع البیان.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۰۶

[سوره هود (۱۱): آیات ۱ تا ۵] ص: ۱۰۶

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الر كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ (۱) أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ (۲) وَ أَنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسِينًا إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَ يُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ (۳) إِلَىٰ اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ وَ هُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۴)
أَلَا إِنَّهُمْ يَتَّبِعُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ أَلَا حِينَ يَسْتَعْشُونَ نِيَابَهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَ مَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۵)

ترجمه: ص: ۱۰۶

الف، لام، راء، این کتابی که آیاتش استوار، و سپس شرح و بیان شده از جانب خدای با حکمت و آگاه می‌باشد. (۱)
تا شما جز خدای را نپرستید، براستی که من از جانب او شما را بیم دهنده و نوید بخشم. (۲)
و این که از پروردگارتان آمرزش بخواهید و به درگاهش توبه کنید تا از بهره‌ای نیکو، در مدتی معین شما را بهره‌ور سازد، و فضل هر صاحب فضیلتی را به او بدهد، و اگر روی بگردانید، من از عذاب آن روز بزرگ بر شما بیمناکم. (۳)
بازگشت شما به سوی خداست، و او، بر همه چیز تواناست. (۴)
آگاه باشید که آنها، دل‌های خود را (از فهم حقیقت) بگردانند، تا خود را از آن مخفی سازند، آگاه باشید که وقتی آنها جامه‌هایشان را بر خود می‌پيچند، خدا از درون و برون آنها با خبر است، به درستی که او از اسرار درون سینه‌ها با خبر است. (۵)

تفسیر: ص: ۱۰۶

أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ دَارِي أَنْ چنان نظمی استوار است که هیچ گونه نقص و خللی در

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۰۷

آن وجود ندارد، مانند ساختمانی محکم، یا این که آیاتش دارای حکمت است:

«حکم»: با حکمت شد مثل قول خداوند: آیاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ «۱» یا این که از فساد باز داشته شده است أَحْكَمُ الدَّابَّةِ: افسار بر دهان اسب زد تا او را از سرکشی بازدارد، چنان که جریر می‌گوید:

أَبْنَى حَنِيفَهُ أَحْكَمُوا سَفَهَاءَ كَمْ أَنِي أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ اغْضَبَا «۲»

ثُمَّ فَضَّلْتُ هَمَّ چنان که قلاده، بند بند می‌شود، قرآن هم با دلائل توحید، و مواعظ، و احکام، و قصص، بند بند و از هم جدا شده است. و ممکن است منظور این باشد که دارای فصول شده: آیه، آیه و سوره سوره، یا بتدریج نازل شده نه، دفعی و یک مرتبه‌ای. «ثم» برای تراخی در حال است، نه در وقت، چنان که گویی: این عبارت دارای نیکوترین استحکام است، و بعد بهترین تفصیل را داراست. «۳» «کتاب» خبر مبتدای محذوف است.

مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ آیات را استحکام داده است. خیر عالمی که آن را تفصیل داده، یعنی تشریح و بیان کرده است. أَلَّا تَعْبُدُوا این عبارت مفعول له است: لان لا تعبدوا برای این که جز خدا را نپرستید.

می‌توان گفت: «أن» مفسره است زیرا تفصیل آیات به معنای قول است مثل این که گفته‌اند: گفت، عبادت نکنید جز خدای را، یا شما را امر کرد که عبادت نکنید جز خدای را، یا، شما را امر به توحید کرد.

۱- یونس / ۱.

۲- ای بنی حنیفه نادانهای خودتان را از آزار من بازدارید که می‌ترسم سخت بر شما خشناک شوم.

۳- هی محکمه احسن الاحکام، ثم مفضله احسن التفصیل.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۰۸

وَأَنْ اسْتَعْفِرُوا شَمَّا را امر به آمرزش خواستن کرد. ضمیر در «منه» برای «الله» است: من برای شما از طرف خدا ترساننده و بشارت دهنده‌ام، مثل: رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ «۱» و ممکن است، صله برای «نذیر» باشد، یعنی اگر کفر ورزید، شما را از طرف خدا و عقوبت او بیم می‌دهم و اگر ایمان آورید شما را به اجر و پاداش او مژده می‌دهم.

ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ از شرک استغفار کنید و سپس توبه را خالص سازید و بر آن پایدار باشید، مثل: ثُمَّ اسْتَقَامُوا. «۲» يُمَتِّعْكُمْ تا در دنیا شما را از نعمتهای فراوان و منافع پشت سر هم بهره‌مند سازد.

إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى تا زمانی که شما را بمیراند.

وَيُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ هر کسی هر چه در دنیا عمل نیک کرده در قیامت ثوابش را می‌بیند و هر چه بر آن افزوده خدا نیز بر ثوابش می‌افزاید و از پاداش و درجه‌های او کم نمی‌کند.

وَإِنْ تَوَلَّوْا در اصل «تتولوا» بوده و یکی از دو «تاء» حذف شده است.

عَذَابٍ يَوْمٍ كَبِيرٍ منظور روز قیامت است.

در آیه بعد خداوند نوع عذاب را معین کرده است، بدین ترتیب که بازگشت آنها به سوی خدایی است که هر گونه بخواهد می‌تواند آنان را عذاب کند.

يَثْنُونَ صِدْقَهُمْ از حق، دور و منحرف می‌شوند، چون هر کس به چیزی رو آورد به تمام دل از آن پذیرا می‌شود و کسی که از چیزی منحرف و روگردان شود دل از آن برمی‌دارد. در قرائت اهل بیت علیه السلام

یثوننی صدورهم

« بر وزن «یفوعل» از «ثنی» بر مبنای مبالغه، و نیز با «ت» و «ی» غایب و خطاب، هر دو خوانده شده است.

لِيَسْتَحْفُوا مِنْهُ می‌خواهند از خدا پنهان شوند تا پیامبر و مؤمنان از انحرافات آنها

۱- بینه / ۲. [.....]

۲- بینه / ۲.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۰۹

آگاه نگردند.

الّا- حِينَ يَسْتَعْشُونَ ثِيَابَهُمْ وقتی که با جامه‌های خود، خودشان را می‌پوشانند، چون دوست ندارند که سخن خدا را بشنوند، مثل: جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَعْشَوْا ثِيَابَهُمْ «۱» يَغْلَمُ مَا يُسْتَرُونَ وَ مَا يُعْلِنُونَ مراد این است که تفاوتی نمی‌کند در علم خدا میان این که آنها کار خود را پنهان کنند یا آشکار.

۱- نوح / ۷.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۱۱

جزء دوازدهم از سوره هود آیه ۶ تا سوره یوسف آیه ۵۲

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۱۳

[سوره هود (۱۱): آیات ۶ تا ۸] ص: ۱۱۳

اشاره

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ (۶) وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَلَئِنْ قُلْتُمْ إِنَّا نَكُفِّرُ بَعَثْتُمْ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيُقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ (۷) وَلَئِنْ أَخْرْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِلَىٰ أُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ لَيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ إِلَّا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (۸)

ترجمه: ص: ۱۱۳

هیچ جنبه‌ای در زمین نیست، مگر این که روزی او بر خدا است، او قرارگاه و محلّ نقل و انتقالش را می‌داند، همه اینها در کتاب مبین ثبت است. (۶)

او کسی است که آسمانها و زمین را در شش روز آفرید- و عرش او بر آب قرار داشت- تا این که شما را بیازماید که کدام یک عملتان بهتر است، و اگر بگویی شما پس از مرگ برانگیخته می‌شوید، آنها که کافرند می‌گویند: این نیست مگر سحری آشکار. (۷)

و اگر عذاب را تا زمانی محدود بتأخیر اندازیم، می‌گویند: چه چیز باعث تأخیر آن شد، آگاه باشید آن روز که به سراغشان آید هیچ چیز آن را از آنها باز نخواهد داشت و آنچه را که مسخره می‌کردند دامنشان را می‌گیرد. (۸)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۱۴

تفسیر: ص: ۱۱۴

ترجمه: ص: ۱۱۶

اگر ما به انسان نعمتی بچشانیم و سپس آن را از او بگیریم، بسیار نومید و ناسپاس می‌باشد. (۹)
و اگر نعمتهایی، پس از سختی و ناراحتی به او بچشانیم، می‌گوید: بدیها از من دور شد، شادمان گردید، و به خود ببالد (۱۰)
مگر کسانی که شکیبایی کرده و کارهای نیکو انجام داده‌اند، که برایشان آرزوی و پاداش بزرگی است. (۱۱)

تفسیر: ص: ۱۱۶

الْإِنْسَانَ مراد، جنس انسان است. «رحمة» نعمت: تندرستی، یا ثروت و غیر آن ثُمَّ نَزَعْنَاهَا آن را از او سلب کردیم. «إِنَّهُ لَيُؤَسُّ» سخت ناامید، ناامید از این که نعمت، گرفته شده به او برگردد، امیدش از رحمت و اسعه الهی قطع می‌شود.
«كفور» بسیار کفران کننده نعمتهای خداوند. ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي ناملايماتی که مرا بد حال و غمگین ساخته بود، از من برطرف شد.
«إِنَّهُ لَفَرِحٌ»، سرمست و ناسپاس «فخور» به نعمتهایی که خدا به او داده بر مردم می‌بald، و شادی و افتخار او را از شکر خداوند باز می‌دارد. إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا مگر آنها که در مقابل سختیها صبر کردند و نعمتها را شکر و سپاس نمودند.

[سوره هود (۱۱): آیات ۱۲ تا ۱۴] ص: ۱۱۶**اشاره**

فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ أَنْ يَقُولُوا لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ كِتَابًا أَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ (۱۲) أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ اسْتَبَعْتُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۱۳) فَالِمَ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أُنزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَأَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (۱۴)
ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۱۷

ترجمه: ص: ۱۱۷

شاید بعضی از چیزهایی را که به تو وحی می‌شود، واگذاری و از ناراحتی این که بگویند: چرا گنجی بر او فرود نیاید و یا فرشته‌ای همراهش نیاید، دلتنگ شوی، اما تو تنها بیم دهنده‌ای و خدا بر هر چیز نگهبان است. (۱۲)
بلکه می‌گویند: بدروغ قرآن را به خدا نسبت می‌دهد، بگو: شما هم اگر راست می‌گویید ده سوره مانند سوره‌های دروغین بیاورید، و هر کسی را غیر از خدا که می‌توانید به این امر، دعوت کنید. (۱۳)
و اگر آنها دعوت شما را نپذیرفتند بدانید که به علم الهی نازل شده، و هیچ معبودی جز او نیست، آیا با این حال اسلام می‌آورید؟ (۱۴)

تفسیر: ص: ۱۱۷

کافران به خاطر به درد سر انداختن پیامبر از او، چیزهایی درخواست می‌کردند و از جمله می‌گفتند: لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ كِتَابًا، أَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ و آن حضرت از گفته‌های آنها، حوصله‌اش تنگی می‌کرد. أَنْ يَقُولُوا چون دوست نمی‌داشت که بگویند: چرا آنچه از گنجها

و فرشتگان که از او طلب کرده‌ایم بر او نازل نشده و چرا آنچه ما نخواسته‌ایم بر او نازل می‌شود؟

إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ تُوَظِّفُهُ أَي نَدَارِي مَكْرَ اَيْنَ كَه أَنهَآ رَا بَه چيزی كَه بَه سَوی تُو وَحی شَدَه اَسْت، بيم دَهی.

وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ خدَا آنچه رَا می گویند حَفْظ می كند و سِپس نَسبَت بَه أَنان آنچه لازم اَسْت اَنجَام می دَهَد. بِنَا بَر اَيْن، تُو كَار خُود رَا بَه اُو واگذاَر: آنچه بَر تُو وَحی می شُود بَه أَنهَآ بَر سَان بَدُون اَيْن كَه اَعْتِنَايِي بَه كَفتَه‌هَآی أَنهَآ دَاشْتَه باشی و مَتُوجِه كَارَهَآی أَنهَآ باشی، كَه از قَبول حَق سَرِيبِجِي می كَنند و وَحی و نَبوت رَا بَه اَسْتَهزَاء می گيرند.

أَمْ مَنْقَطَعَةٌ اَسْت و ضَمير دَر «اَفْتَرَاه» بَه مَا يُوحى إِلَيْكَ بَر مِي گَردد: بَلَكه آنچه كَه بَه سَوی تُو، وَحی می شُود بَه دَرُوع نَسبَت می دَهند. و دَر قَسْمَت بَعْد أَنهَآ رَا بَه مَبَارَزَه

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۱۸

طَلبیده اَسْت كَه اِگر می تَوانید دَه سوره بیاورید و آن گاه كَه نَاتوانی أَنهَآ رَا دَر بَارَه دَه سوره ثَابِت كَرْد يَك سوره از أَنهَآ خَواست. «مَثَلَه» بَه مَعنَاي اَمثَال اَسْت، زِيْرَا مَقْصُود مَشَابَهت هَر كَدَام از أَنهَآ بَه دِیْگَرِي اَسْت.

مُفْتَرِيَاتٍ صَفْت اَسْت بَرَاي «عَشْر سُوْر»: فَرَض كَنید كَه مَن چَنان كَه شَمَا تَصَوْر می كَنید، از پِيش خُود قُرْآن رَا آورده‌ام، حَالَا شَمَا هَم از پِيش خُود سَخْنِي كَه دَر فَصَاْحَت و نِيكِي نَظْم مَانند آن باشد بیاورید، زِيْرَا شَمَا هَم مَثَل مَن فَصِيْح هَسْتيد و می تَوانید مَثَل مَن سَخْن بگويد.

فَالَّذِينَ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ بَرَاي تُو، و مُؤْمِنَان. «فَاعْلَمُوا»: پَس اِي مُؤْمِنَان بَر عَقِيدَه خُود و عِلْمِي كَه دَاريد (كَه اَيْنهَآ از طَرَف خُدَاست) ثَابِت قَدَم باشيد و بَر يَقين خُود بيفزايد.

أَنَّمَا أَنْزَلَ بِعِلْمِ اللَّهِ اَيْنَ قُرْآن بَه كُونَه‌آي نازل شَدَه اَسْت كَه آن رَا جَز خُدَاوند هِيچ كَس نَمي دَاند و آن، نَظْمِي اَسْت كَه تَمَام خَلْقِ اللَّهِ از سَاخْتَن آن عَاجَزند، و نيز خَبَر دَادَن از اَمُور غِيبِي كَه جَز حَق تَعَالِي كَسِي رَا رَاهِي بَه آن نِيسْت، و بَدَانيد كَه مَعْبُودِي جَز خُدَاي يَكْتَا دَر صَحْنَه وَجُود نِيسْت، يَكْتَا دَانَسْتَن اُو حَق اَسْت، و شَرَك بَه اُو ظَلَم صَرِيح. فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ: اِيَا پَس از اَقَامَه اَيْن دَلِيل يَقين و اِخْلَاص پيدا می كَنید و مَعْتَقَد می شويد بَر اَيْن كَه اَيْنَ قُرْآن كَلَام خُدَاست و سَاخْتَه بَشَر نِيسْت؟

مَمْكَن اَسْت مَخَاطَب اَيْن آيَه: فَالَّذِينَ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ رَا كَفَار بَگيريم (نَه پِیغمبر و مُؤْمِنَان) و چَنين مَعنَا كَنيم: اِگر كَسَانِي رَا كَه بَرَاي مَعَارِضَه بَا قُرْآن دَعُوت می كَنید نَتَوانند بَه شَمَا پَاَسَخ مَثَبْتِي بَدَهند، حَجَّت بَر شَمَا تَمَام خَواهد بُود، اِيَا اَكْتُون تَبَعِيْت از اِسْلَام می كَنید و مَعْتَقَد بَه تُوْحيد می شويد (يا نَه)؟

[سوره هود (۱۱): آیات ۱۵ تا ۱۷] ص: ۱۱۸

اشاره

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوفَّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُنْحَسُونَ (۱۵) أُولَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَ حَبِطَ مَا صَبَّحُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۶) أَفَمَنْ كَانَ عَلَى بَيْتِهِ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمَنْ قَبْلَهُ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ فَلَا تَكُ فِي مَرْيَةِ مِنْهُ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ (۱۷)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۱۹

ترجمه: ص: ۱۱۹

آنان که زندگی دنیا و زینت آن را بخواهند سزای عملشان را بدون کم و کاست در همین عالم بدانها می‌دهیم، و در آن زبانی

نمی‌بینند. (۱۵)

اینها کسانی‌اند که در آخرت، نصیبی غیر از آتش ندارند و آنچه در دنیا انجام داده‌اند بر باد می‌رود و اعمالشان باطل می‌شود. (۱۶)
آیا کسی که برهانی روشن از پروردگار خویش دارد و شاهدی از او به دنبال دارد، و پیش از آن، کتاب موسی که پیشوا و رحمت بود (مثل کسی است که چنین نباشد؟) این گروه، به قرآن ایمان می‌آورند، و هر یک از گروه‌ها که به او کفر ورزند وعده گاهشان آتش است، پس شکی در آن مدار که او حق است از پروردگارت، اما اکثر مردم ایمان نمی‌آورند. (۱۷)

تفسیر: ص: ۱۱۹

نُوفَ إِلَيْهِمْ پاداش کارهایشان را در همین دنیا بدون هیچ کم و کاستی، با فراوانی به آنها می‌دهیم، و آن عبارت است از تندرستی و نعمتهایی که به آنها ارزانی می‌شود، و بعضی گفته‌اند: اینها ریاکاران می‌باشند.
وَ حَبِطَ مَا صَنَعُوا یا ضمیر محذوف است: «صنعه»، یا این که «ما» مصدریه است: «صنیعهم».

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۲۰

فیها در آخرت، خلاصه معنا: برای عمل آنها ثوابی نخواهد بود، زیرا آنها در اعمالشان، قصد اجر آخرتی نداشته‌اند، بلکه قصدشان دنیا بوده و آن را هم بدست آورده‌اند.

وَ باطِلٌ ما كانوا يَعْمَلُونَ عملشان در اصل باطل بوده، چون بر وجه صحیحی که طلب خشنودی خداوند است انجام نشده، پس نه شایسته مزد است و نه در خور پاداش.

أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيْنَةٍ مِنْ رَبِّهِ تقدیرش چنین است: کمن کان یرید حیاة الدنیا.

منظور از عبارة: عَلَىٰ بَيْنَةٍ مِنْ رَبِّهِ این است: دلیلی از طرف خداوند و حجّتی روشن دارند بر این که دین اسلام بر حق است و آن، دلیل عقل می‌باشد، یعنی مقام و منزلت آنها مثل اینها نیست و میان دو گروه تفاوت بسیار، و فرق زیادی است.

وَ يَتْلُوهُ و در پی برهان عقلی، «شاهد» و دلیل نقلی که خود قرآن است به درستی و صحت آن گواهی می‌دهد. «منه»: از خداوند.
بعضی گفته‌اند: «بینه»، قرآن، و «شاهد»، جبرئیل است که آن را تلاوت می‌کند. بعضی دیگر گفته‌اند: منظور از:

«أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيْنَةٍ»، پیامبر اکرم، و «شاهدٌ مِنْهُ» علی بن ابی طالب علیه السلام است که برای آن حضرت شهادت می‌دهد و از خود اوست، و این وجه، از اهل بیت علیهم السلام نقل شده است.

وَ مِنْ قَبْلِهِ پیش از قرآن، (کتاب موسی) تورات است که از جهت تصدیق کردن بعد از «شاهد» است. «اماما» در حالی که پیشوا و مقتدا در دین است. «و رحمة» و برای اهلش نعمت بزرگی است. «اولئک»: اینها که دلیل و برهان دارند. «يُؤْمِنُونَ بِهِ»:

به قرآن ایمان می‌آورند.

وَ مَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ منظور از گروه‌هایی که به قرآن کفر می‌ورزند، اهل مکه و کسانی است که از گروه‌های دیگر که بر ضدّ رسول خدا با آنها هم‌رأی و همراه باشند. ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۲۱

فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ فَلَا تَكُ فِي مَرْيَةٍ دَرَبَارَهٗ قرآن و یا وعده‌گاه، بر تو شکی عارض نشود.

[سوره هود (۱۱): آیات ۱۸ تا ۲۲] ص: ۱۲۱

اشاره

وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أُولَٰئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَىٰ رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ هَٰؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَىٰ

الظَّالِمِينَ (۱۸) الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ (۱۹) أُولَئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءٍ يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ (۲۰) أُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (۲۱) لَا جَرَمَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمْ الْأَخْسَرُونَ (۲۲)

ترجمه: ص: ۱۲۱

چه کسی ستمکارتر از آنها است که بر خدا دروغ می‌بندند؟ آنان بر پروردگارشان عرضه می‌شوند، و گواهان خواهند گفت: اینها بودند که به پروردگارشان دروغ بستند، آگاه باشید: لعنت خدا بر ستمکاران. (۱۸)

همان کسانی که مردم را از راه خدا بازدارند، و آن را به کثی و اعوجاج توصیف کنند و همان‌ها به آخرت کافرنند. (۱۹) اینها هرگز توانایی فرار در زمین ندارند، و جز خدا، دوستان و یارانی ندارند، عذابشان دو چندان خواهد شد، آنها توان شنیدن حق و دیدن آن را نداشتند. (۲۰)

اینها کسانی‌اند که سرمایه وجود خودشان را از دست دادند، و دروغهایی را که می‌بستند نابود گردید و گم شد. (۲۱)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۲۲

بناچار اینها در آخرت، زیانکارتر خواهند بود. (۲۲)

تفسیر: ص: ۱۲۲

يُعْرَضُونَ عَلَى رَبِّهِمْ به منظور پرسش و سؤال از آنچه انجام داده‌اند، در محلی نگهداشته می‌شوند که خلاق ایشان را می‌بینند و آنجا مورد محاسبه واقع می‌شوند، و گواهان که عبارتند از فرشتگان محافظت کننده و پیامبران، شهادت می‌دهند که اینها به خدا دروغ بسته و گفته‌اند: خدا فرزند و شریک دارد. و آنچه خدا نازل نکرده به او نسبت داده‌اند. و بعد، این گواهان می‌گویند: آگاه باشید، لعنت خدا بر ستمکاران باد. الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ: کسانی که مردم را گمراه می‌کنند و از راه دین خدا بیرونشان می‌برند. وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا و راه مستقیم الهی را که هیچ کثی و ناراستی ندارد به کجی و اعوجاج نسبت می‌دهند. و یا این که رهروان راه خدای را به ارتداد و انحراف می‌کشاند.

«هم» دومی ضمیر فصل است که کفر آنها نسبت به آخرت به وسیله این ضمیر تأکید شده است.

أُولَئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ اگر خدا می‌خواست در دنیا آنها را عقوبت کند، قدرت آن را نداشتند که او را از این کار ناتوان سازند. «وَمَا كَانَ لَهُمْ»: و کسی نبود که پشتیبان آنها باشد، تا آنان را یاری کند و از کیفر الهی نجاتشان دهد، بلکه خداوند آنها را مهلت داده و کیفرشان را تا امروز (قیامت) به تأخیر انداخته است. اینها که گفته شد سخنانی است که «اشهاد»، یعنی گواهان در روز قیامت می‌گویند.

«يُضَاعَفُ» نیز خوانده شده است.

مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ به دلیل این که آنها در گوش ندادن به حق زیاده روی می‌کردند. به منزله این فرض شده‌اند که قدرت بر شنیدن نداشته‌اند.

خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ

در این معامله خود را به زیان افکندند: بندگی خداوند را به پرستش بتها فروختند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۲۳
 لا- جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْآخَسِرُونَ اینها در آخرت زیانکارترند، در این معامله سودی نبردند، این عملشان برای آنها زیان بار آورد. بعضی گفته‌اند معنایش این است: به حق درباره آنها می‌توان گفت که اینها در آخرت زیانکارترین مردمند.

[سوره هود (۱۱): آیات ۲۳ تا ۲۴] ص: ۱۲۳

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَخْبَتُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۲۳) مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَىٰ وَالْأَصْمَىٰ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا أَفَلَا تَذَكَّرُونَ (۲۴)

ترجمه: ص: ۱۲۳

کسانی که ایمان آوردند و کارهای نیکو انجام دادند و به سوی پروردگار خود رفتند، اینها اهل بهشتند و جاودانه در آن هستند. (۲۳)

حکایت حال این دو گروه همانند حال نابینا، و ناشنوا، و بینا و شنواست، آیا این دو با هم یکسانند، آیا فکر نمی‌کنید. (۲۴)

تفسیر: ص: ۱۲۳

أَخْبَتُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ به پروردگار خود اعتماد کردند و برای او فروتنی کردند و از همه چیز دل بردند و به عبادت و یاد او رو آوردند، از ماده «خبت»: زمین پایین و هموار.

كَالْأَعْمَىٰ وَالْأَصْمَىٰ در این آیه، گروه کافر به مردم نابینا (کور) و ناشنوا (کر)، و مردمان با ایمان به اشخاص بینا و شنوا تشبیه شده‌اند، و در این عبارت صنعت لف و نشر و طباق نیز وجود دارد، و این صنعت به دو معنا به کار می‌رود: اول این که یک گروه به دو چیز تشبیه می‌شود، چنان که امرؤ القیس دل‌های پرندگان را به خرما می‌مصرف نارس، و به عتاب تشبیه کرده و گفته است:

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۲۴

كان قلوب الطير رطبا و يابساً لذي و کرها العتاب و الحشف البالی «۱»

دوم این که این گروه تشبیه می‌شوند به چیزی که جمع می‌کند میان کوری و کری و میان شنوایی و بینایی بنا بر این که «او» در «و الْأَصْمَىٰ» و در «و السَّمِيعِ» برای عطف صفت بر صفت باشد. هل یستویان؟ آیا این دو گروه از لحاظ تشبیه یکسانند؟

[سوره هود (۱۱): آیات ۲۵ تا ۲۸] ص: ۱۲۴

اشاره

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ (۲۵) أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمِ أَلِيمٍ (۲۶) فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا تَرَاكَ إِلَّا- بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا تَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا- الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا بِادِّى الرَّأْيِ وَمَا نَرَىٰ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ (۲۷) قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيْتِهِ مِنْ رَبِّي وَآتَانِي رَحْمَةً مِنْ عِنْدِهِ فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْ أَنُلْزِمُكُمُوهَا وَأَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ (۲۸)

ترجمه: ص: ۱۲۴

ما نوح را بسوی قومش فرستادیم که بگوید: من برای شما بیم دهنده آشکارم. (۲۵)
این که جز خدای را عبادت نکنید که من بر شما از عذاب روز دردناکی می‌ترسم. (۲۶)
پس اشراف کافر قومش گفتند: ما تو را جز بشری همانند خود، نمی‌بینیم، و کسانی را که تو را پیروی کرده‌اند، جز گروهی پست و ساده لوح از خودمان نمی‌یابیم. و برای شما نسبت به خودمان برتری مشاهده نمی‌کنیم، بلکه شما را دروغگو می‌دانیم. (۲۷)
نوح گفت: ای قوم اگر ببینید که من، با دلیل

۱- دل‌های پرندگان که عقاب برای غذای بچه‌هایش صید می‌کند و به لانه‌اش می‌برد، تازه‌هایش در طراوت و خوش رنگی مانند عنب، و خشکیده‌اش مانند خرما پست نارس، و بی مصرف است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۲۵

روشنی از جانب پروردگار آمده‌ام، و او رحمتی از جانب خود به من داده است که بر شما پنهان مانده، آیا چگونه می‌توانم شما را با تنفری که از آن دارید، به پذیرش آن، وادارم؟ (۲۸)

تفسیر: ص: ۱۲۵

إِنِّي به فتح و کسر، هر دو خوانده شده، حال اگر مفتوح باشد تقدیرش این است:
ارسلناه بَأَنِي لَكُمْ نَذِيرٌ «با» به معنای التباس است: نوح را با جمله: إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ فرستادیم، که در اصل مکسور بوده ولی چون حرف جرّ به آن چسبیده فتحه گرفته مثل «كَأَنَّ» که اصلاً: ان زيدا كالأسد. و مکسور بوده است. اما اگر مکسور خوانده شود به تقدیر قول است. «۱»

أَنْ لَا تَعْبُدُوا این جمله بدل از «انی لکم» می‌باشد: او را برای این فرستادیم که غیر از خدای را نپرستید، و نیز ممکن است که «أَنْ» تفسیریّه، و متعلق به «ارسلناه» یا «نذیر» باشد.

أَلِيمٌ صفت مجازی برای «یوم» یا صفت برای «عذاب» است، زیرا در حقیقت آنچه دردناک است عذاب کننده می‌باشد، مثل: نهاره صائم، و ليله قائم.

«اعلا» سردمداران و اشرافند که هیبتشان دلها را پر از ترس می‌کند.

مَا تَرَكَ إِلَّا بَشَرًا مِّثْلَنَا مردم خیال می‌کردند که پیامبر باید از جنس غیر انسان باشد.

«اراذل» جمع «ارذل». «بَادِيَ الرَّأْيِ»: با همزه: بادئ، و بدون همزه: بادی، هر دو خوانده شده است: در ابتدای امر، یا در ظاهر، از تو پیروی می‌کنند، منصوب است بنا بر ظرفیت: هنگام پیدایش اولین فکرشان یا هنگام رسیدن ظاهر اندیشه‌شان،

۱- قائلًا إِنِّي نذیر- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۲۶

مضاف حذف شده، و مراد این است که پیروی آنها از تو بالبداهه و بدون فکر و توجه است. این که کافران، پیروان حضرت نوح را اراذل و پست می‌شمردند بخاطر ناداری و تنگدستی آنان بود.

وَمَا نَرَى لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ وَبِهِ مُؤْمِنَانِ كَفْتَنَد: ما برای شما بر خودمان زیادی شرافتی نمی‌بینیم که اهمیتی برای نبوت داشته باشید. أَرَأَيْتُمْ (حضرت نوح به قوم نافرمانش می‌گوید): به من بگویید که آیا اگر از طرف پروردگارم برایم دلیل و برهانی باشد که شهادت به درستی نبوت من دهد. «و آتانی رحمه من عنده» ممکن است مراد از «رحمه» دلیل آشکار باشد، و ممکن است مراد از «بینه» معجزه، و از «رحمه» نبوت باشد.

فَعَمِيَّتْ عَلَيْكُمْ با وجود معجزات و دلیلهای آشکار باز هم نبوت و هدایت بر شما پوشیده بماند. «فعمیت» با تشدید و مجهول، و بدون تشدید به صورت معلوم، هر دو صورت خوانده شده است. أَنْزَلِمُكُمُوهَا وَأَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ آیا در این صورت درست است که من شما را بر قبول نبوت اجبار کنم با این که شما آن را دوست نمی‌دارید و از آن اکراه دارید و با این که در دین اکراهی وجود ندارد؟

[سوره هود (۱۱): آیات ۲۹ تا ۳۱] ص: ۱۲۶

اشاره

وَيَا قَوْمِ لَا أَسئَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَ مَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَلَكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ (۲۹) وَيَا قَوْمِ مَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ طَرَدْتُهُمْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ (۳۰) وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبِ وَلَا أَقُولُ إِنِّي مَلَكٌ وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ إِنِّي إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ (۳۱)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۲۷

ترجمه: ص: ۱۲۷

ای قوم! من در برابر این دعوت از شما تقاضای مال و ثروتی ندارم، مزد من تنها بر خداست و من کسانی را که ایمان آورده‌اند، طرد نمی‌کنم، آنها پروردگارشان را ملاقات خواهند کرد، اما شما را مردمی نادان می‌بینم. (۲۹)

وای مردم! چه کسی مرا از عذاب الهی نگهداری می‌کند، اگر آنها را طرد کنم، آیا اندیشه نمی‌کنید. (۳۰)

من هرگز به شما نمی‌گویم: خزاین الهی نزد من است و ادعای غیب‌دانی نمی‌کنم و نمی‌گویم: فرشته‌ام، و درباره کسانی که در نظر شما، خوار می‌آیند، نمی‌گویم که خداوند خیری به آنها نخواهد داد، خدا از دل آنها آگاهتر است (زیرا اگر چنین باشم) حتما از ستمکاران خواهم بود. (۳۱)

تفسیر: ص: ۱۲۷

ضمیر در «علیه» بر می‌گردد به: إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ. «۱»

إِنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ آنها خدای را ملاقات می‌کنند و او کسانی را که ایشان را طرد کرده‌اند، کیفر و مجازات می‌کند. معنای دیگر این که وقتی مؤمنان خدای خود را ملاقات می‌کنند به آنها مزد و پاداش می‌دهد، حال این پاداش، یا بخاطر ایمان خالصی است که در دل دارند و من آن را می‌فهمم، یا به عنوان اجر تهمت‌هایی است که شما به آنها نسبت می‌دهید.

تَجْهَلُونَ سه معنا درباره آن گفته‌اند:

الف: نسبت به حق و اهلش جاهلید: آنها را نمی‌شناسید.

ب: مؤمنان را به سفاقت (ساده لوحی) نسبت می‌دهید.
ح: نسبت به ملاقات پروردگارتان جاهلید، و به آن توجه ندارید.

۱- آیه ۲۵ همین سوره.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۲۸

مَنْ يُضْرَبِ مِنَ اللَّهِ؟ اگر آنها را از خودم دور کنم، چه کسی مرا از انتقام خداوند، و کیفر او نجات خواهد داد؟، کفار به علت خود خواهی و کبری که داشتند و نمی‌خواستند با مؤمنان بی‌بضاعت مساوی باشند از پیامبر درخواست می‌کردند که آنها را از خود دور کند تا خود ایمان بیاورند.

وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ بِأَنْ نُوْحَ بِه قَوْمِش مِی گوید: من نمی‌گویم: خزاین علم خدا نزد من است، تا بر شما ادعای برتری در دنیا کنم و شما هم فضیلت مرا انکار کنید، و بگویید: «وَمَا نَرَى لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ» و نیز ادعا نمی‌کنم که علم غیب می‌دانم که از بواطن پیروانم آگاه و به آنچه در دل دارند دانا باشم، و نمی‌گویم که من یک فرشته هستم تا شما بگویید: «مَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا»، و با کسانی هم که شما پست و فرومایه‌شان می‌شمارید، هرگز به ناحق نمی‌گویم: «لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا» خدا چون آنها را پست می‌داند هرگز خیری به ایشان نمی‌دهد، چنان که شما می‌گویید.

إِنِّي إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ اگر چیزی از این حرفها را بگویم از ستمکاران خواهم بود.
از دراء بر وزن افتعال از «زری علیه»: آن را عیبجویی کرد.

[سوره هود (۱۱): آیات ۳۲ تا ۳۵] ص: ۱۲۸

اشاره

قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۳۲) قَالَ إِنَّمَا يَأْتِيكُمْ بِهِ اللَّهُ إِنْ شَاءَ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ (۳۳) وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ إِنْ كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۳۴) أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنْ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَىٰ إِجْرَامِي وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تُجْرَمُونَ (۳۵)

ترجمه: ص: ۱۲۸

گفتند: ای نوح! تو با ما مجادله کردی و جدال با ما را از حد گذراندی، اکنون اگر راست می‌گویی عذابی را که به ما وعده می‌دهی بیاور. (۳۲)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۲۹

گفت: آن را خداوند اگر بخواهد حتما برایتان خواهد آورد، و شما نتوانید از آن فرار کنید. (۳۳)

و اگر خدا بخواهد که شما را گمراه کند، نصیحت من هم اگر چه بخواهم نصیحتتان کنم سودتان ندهد، فقط او پروردگار شماست و بسوی او برگشت داده می‌شوید. (۳۴)

مشرکان می‌گویند: «محمّد صلی الله علیه و آله» این سخنان را بدروغ نسبت به خدا داده، بگو: اگر من اینها را از پیش خود ساخته باشم گنااهش به عهده من است، اما من از گناهان شما نمی‌گذرم. (۳۵)

تفسیر: ص: ۱۲۹

ای نوح با ما محاجه کردی و در مجادله با ما از حد کفایت فراتر رفتی.

فَاتِنَا بِمَا تَعِدُنَا عَذَابِيْ كِهْ بَرَايِ مَآ وَعَدَهْ دَادِي بِيَاوَر، زِيْرَا مَآ بَهْ تُو اِيْمَانِ نَمِيْ اَوْرِيْم.

قَالَ اِنَّمَا يَاْتِيْكُم بِهِ اللّٰهْ اَوْرَدَنَ عَذَابِ مَرْبُوْطِ بَهْ مَن نِيْسْت، اِگَر خُدَا بَخُوَاهَدِ شْتَابِ كَنْدِ خُوْدِ مِيْ اَوْرَد.

اِنْ كَانَ اللّٰهْ يُرِيْدُ اَنْ يُغْوِيْكُم اِيْنِ جَمْلَهْ شَرْطِ اسْتِ وَ جَزَايِشِ چِيْزِيْ اسْتِ كِهْ جَمْلَه: «لَا- يَنْفَعُكُمْ نَصِيْحِي»، بَرِ اَنْ دِلَالْتِ مِيْ كَنْد، وَ چُونِ اِيْنِ دَالِّ دَرِ حَكْمِ مَدْلُوْلِ عَلِيْهْ اسْتِ قَبْلِ اَزِ شَرْطِ وَاقَعِ شُدَهْ، چَنَانِ كِهْ دَرِ مَثَالِ ذِيْلِ جَوَابِ شَرْطِ بَهْ شَرْطِ دِيْگَرِيْ مَتَّصِلِ شُدَهْ اسْت: اِنْ اِحْسَنْتَ اِلَى اِحْسَنْتَ اِلَيْكَ اِنْ اِمْكَنْتِي.

معنای: «اِنْ كَانَ اللّٰهْ يُرِيْدُ اَنْ يُغْوِيْكُم» اِيْنِ اسْتِ كِهْ وَقْتِيْ خُدَاوَنْدِ بَدَانَدِ كِهْ كَافِر، بَرِ كَفْرِ خُوْدِ اِصْرَارِ مِيْ وِرْزْدِ اُوْ رَا بَهْ خُوْدِشِ وَاْمِيْ گِذَارْدِ وَ وِيْ رَا وَاْدَارِ بَهْ اِيْمَانِ اَوْرَدَنَ نَمِيْ كَنْد، اِيْنِ اَمْرِ دَرِ قُرْآنِ، اِغْوَا وَ اِضْلَالِ نَاْمِيْدَهْ شُدَهْ، چَنَانِ كِهْ هَرِ گَاهِ شَخْصِ بَخُوَاهَدِ بَهْ اِيْمَانِ رُوْ اَوْرَدِ، وَ خُدَاوَنْدِ بَهْ اُوْ لَطْفِ كَرْدَهْ بَاشْد، اَرْشَادِ وَ هِدَايْتِ نَاْمِيْدَهْ مِيْ شُوْد.

فَعَلَىٰ اِجْرَامِيْ اِگَرِ اَنْجَهْ اَنُهَا مِيْ گُوِيْنْد، دَرْسْتِ بَاشْد وَ ثَابِتِ شُوْدِ كِهْ مَنِ اِيْنِ قُرْآنِ رَا بَدْرُوْغِ بَهْ خُدَا نَسْبْتِ مِيْ دَهْمِ كِيْفَرِ اِفْتِرَاءِ رَا خُوْدِ مِيْ چَشْمِ، وَ دَرِ اِيْنِ صُوْرْتِ سَزَاوَارْمِ كِهْ شَمَا اَزِ مَنِ دُوْرِيْ كَنْيْد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۳۰

وَ اَنَا بَرِيٌّ وَ حَالِ اَنْ كِهْ ثَابِتِ نَشُدَهْ وَ مَنِ اَزِ اِيْنِ اِفْتِرَاءِ دُوْرَم.

مِمَّا تُجْرِمُوْنَ مَنِ اَزِ جَرْمِيْ كِهْ شَمَا مَرْتَكَبِ مِيْ شُوِيْدِ وَ مَرَا بَهْ اِفْتِرَاءِ زَدَنِ نَسْبْتِ مِيْ دَهِيْدِ، دُوْرَم، پَسِ دِلِيْلِيْ بَرَايِ اِعْرَاضِ كَرْدَنِ شَمَا اَزِ مَنِ وَجُوْدِ نَدَارْد.

[سوره هود (۱۱): آیات ۳۶ تا ۳۹] ص: ۱۳۰

اشاره

وَ اُوْحِيَ اِلَى نُوْحٍ اَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ اِلَّا- مَنْ قَدْ اَمَنَ فَلَآ- تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوْا يَفْعَلُوْنَ (۳۶) وَ اَصْبَحَ الْفُلُكُ بِاَعْيُنِنَا وَ وَحَيْنَا وَ لَا تُخَاطِبُنِيْ فِي الدِّيْنِ ظَلْمِيْوَا اِنَّهُمْ مُّغْرَقُوْنَ (۳۷) وَ يَصْبَحُ الْفُلُكُ وَ كَلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوْا مِنْهُ قَالَ اِنْ تَسْخَرُوْا مِنَّا فَاِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُوْنَ (۳۸) فَسَوْفَ تَعْلَمُوْنَ مَنْ يَأْتِيْهِ عَذَابٌ يُخْزِيْهِ وَ يَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُّقِيمٌ (۳۹)

ترجمه: ص: ۱۳۰

بِهْ حَضْرْتِ نُوْحِ وَحِيْ رَسِيْد: كِهْ اَزِ مِيْآنِ قَوْمِ تُو، جَزِ اَنُهَا كِهْ اِيْمَانِ اَوْرَدَهْ اَنْد، دِيْگَرِ كَسِيْ اِيْمَانِ نَخُوَاهَدِ اَوْرَد. بِنَا بَرِ اِيْنِ اَزِ كَارِهَايِيْ كِهْ مَرْتَكَبِ مِيْ شُوْنْدِ غَمْگِيْنِ مَبَاش. (۳۶)

كَشْتِيْ رَا تَحْتِ نِظَارْتِ مَآ، وَ بَرِ طَبَقِ وَحِيْ مَآ، بَسَازِ، وَ دَرْبَارَهْ اَنُهَايِيْ كِهْ سَتَمِ كَرْدَهْ اَنْدِ شَفَاعَتِ مَكْنِ، كِهْ اَنُهَا غَرَقِ شُدْنِيْ هَسْتَنْد. (۳۷)

اُو، مَشْغُوْلِ سَاخْتِنِ كَشْتِيْ بُوْد، وَ هَرِ زَمَانِ گَرْوَهِيْ اَزِ اِشْرَافِ قَوْمِشِ بَرِ اُو، مِيْ گِذَشْتَنْد. وِيْ رَا مَسْخَرَهْ مِيْ كَرْدَنْد، نُوْحِ گَفْت: اِگَرِ مَآ رَا مَسْخَرَهْ مِيْ كَنْيْد، مَآ نِيْزِ شَمَا رَا هَمِيْنِ گُوْنَهْ مَسْخَرَهْ خُوَاهِيْمِ كَرْد. (۳۸)

پَسِ بَزُوْدِيْ خُوَاهِيْدِ دَاَنْسْتِ كِهْ بَرِ چَهْ كَسِيْ عَذَابِيْ خُوَارِ كَنْنَدَهْ وَاْرَدِ، وَ كِيْفَرِيْ جَاوْدَاْنَهْ وَاقَعِ خُوَاهَدِ شُد. (۳۹)

تفسیر: ص: ۱۳۰

خداوند سبحان در این آیه حضرت نوح را از ایمان آوردن قومش در آینده ناامید ساخته و فرموده: **إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ**: مگر آنها که تا کنون ایمان آورده و انتظار می‌رفت

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۳۱

که ایمان بیاورند، و کلمه «قد» برای توقع و انتظار است.

فَلَا تَبْتَئِسْ پس مانند شخصی مفلوک و بی‌نوا، غمگین و اندوهناک باش. شاعر عرب چنین سروده:

ما يقسم الله فاقبل غير مبتئس منه و اقعده كريما ناعم البال «۱»

مراد از آیه این است: بنا بر این، از آنچه قومت انجام دادند: تو را تکذیب کردند آزار دادند، اندوهناک باش، اکنون وقت آن رسیده است که ما برای تو از آنان انتقام بگیریم و تو را از دست ایشان نجات دهیم.

بِأَعْيُنِنَا در محلّ حال است: کشتی را در حالی که تحت نظارت و دید ماست بساز، گویی خداوند برای خود، جاسوسهایی قرار داده است که از نوح حراست کنند تا در ساختن کشتی دچار انحراف نشود.

وَوَحِينَا ما به تو وحی و الهام می‌کنیم که چگونه آن را بسازی. ابن عباس می‌گوید: حضرت نوح نمی‌دانست کشتی را چگونه بسازد. خدا به او وحی کرد که ساختمان آن را مانند سینه پرندگان قرار دهد.

وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا مرا درباره قومت مخوان و از من نخواه که به سبب شفاعت تو، عذاب را از آنها بردارم، **إِنَّهُمْ مُعْرِقُونَ**: آنها محکوم به غرق شدن می‌باشند و این امری ثابت است و هیچ راهی برای بازداشتن از آن وجود ندارد.

وَيَضَعُ الْفُلُكَ حکایت حال در زمان گذشته است. **«سَخِرُوا مِنْهُ»**: حضرت نوح، و کشتی سازی او را به مسخره می‌گرفتند و ریشخند می‌کردند. او، کشتی را در دورترین نقطه از آب، می‌ساخت، مردم می‌خندیدند و می‌گفتند: ای نوح بعد از مدت‌ها که پیغمبر بودی، حالا نجار شدی!

۱- آنچه که خدا قسمت می‌کند بپذیر و از او غمگین باش / و با بزرگواری و خوش حالی به جای خود بنشین.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۳۲

فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ ما در آینده شما را مسخره خواهیم کرد، یعنی آن گاه که در دنیا دچار غرقاب و در آخرت گرفتار عذاب شوید، **«كَمَا تَسْخَرُونَ»** چنان که حالا ما را مسخره می‌کنید.

مَنْ يَأْتِيهِ در محلّ نصب به فعل «تعلمون» است: بزودی کسی را که عذاب به سویش آید و او را به ذلّت و خواری دچار کند خواهید دانست، منظور کیفر دنیوی است.

وَيَحِلُّ عَلَيْهِ و مانند سر رسید قرض و حقّ ثابت، عذاب جاودان برایش سر می‌رسد و آن عذاب آخرت است. می‌توان گفت «من» استفهامیه است و فعل «تعلمون» در او عمل نکرده است.

[سوره هود (۱۱): آیات ۴۰ تا ۴۳] ص: ۱۳۲

اشاره

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ آمَنَ وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ (۴۰) وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (۴۱) وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ وَ

كَانَ فِي مَعْرَلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ (۴۲) قَالَ سَأْوِي إِلَى جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُعْرَجِينَ (۴۳)

ترجمه: ص: ۱۳۲

تا وقتی که فرمان ما رسید و تنور جوشیدن گرفت، ما به نوح گفتیم: از هر جفتی، یک زوج در کشتی حمل کن، همچنین خاندانت را، مگر آنها که در پیش وعده هلاکشان داده شده است، و همچنین مؤمنان را، ولی جز اندکی به او ایمان نیاوردند. (۴۰) ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۳۳

و گفت: به نام خدا در آن سوار شوید، و به هنگام حرکت و توقف آن یاد او کنید، که پروردگرم بسیار آمرزنده و مهربان است. (۴۱)

کشتی آنها را در لابلای امواجی مانند کوه‌ها حرکت می‌داد، در آن موقع حضرت نوح، فرزندش را که در گوشه‌ای قرار داشت، فریاد زد: پسر! همراه ما سوار شو، و با کافران مباش. (۴۲)

پسر گفت: به کوهی پناه می‌برم که مرا از آب حفظ می‌کند. نوح گفت: امروز هیچ حافظی در برابر فرمان خدا نیست، مگر کسی را که او، رحم کند، در این حال موجی میان آن دو، حائل شد و او از غرق شدگان گردید. (۴۳)

تفسیر: ص: ۱۳۳

«حتی» کلمه‌ای است که جمله با آن آغاز می‌شود، و بر تمام جمله، یعنی شرط و جزا داخل شده است. وَفَارَ التَّنُورُ «بالماء» آب در حالی که با شدت می‌جوشید بالا آمد، مراد تنوری است که نان پخت می‌کردند و در ناحیه کوفه قرار داشت. بعضی گفته‌اند: مراد از تنور، روی زمین است.

وَأَهْلَكَكَ عَطْفَ بَرِّ «اثنین» می‌باشد، و همچنین جمله: وَمَنْ آمَنَ: پس خانواده خود و مؤمنان از غیر آنها را بر کشتی حمل کن. «اثنین» مفعول «احمل» منظور از «كُلُّ زَوْجَيْنِ» (با اضافه) گسترده‌گی و فراگیری است. و با تنوین و حذف مضاف الیه:

من کل شیء زوجین نیز خوانده شده است، بنا بر این، منصوب بودن اثنین بدان جهت است که صفت «زوجین» باشد. آن گاه، «مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ» از اهل نوح استثنا شده، به این معنا که چون وی کفر را بر می‌گزیند، جهنمی و اهل آتش است.

وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ مؤمنان، هشت نفر یا هفتاد و دو نفر مرد و زن بودند.

نوح به همراهانش گفت: به کشتی سوار شوید. «مجرها»: با ضم و فتح میم خوانده شده.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۳۴

مُزَسَّاهَا تمام قراء «میم» را ضمّه داده‌اند، جز این که ابن محیص «میم» را در هر دو کلمه فتحه داده و آنها را از ثلاثی مجرّد: «جری و رسا» دانسته است، اینها از نظر ریخت کلمه: مصدر (میمی) یا اسم زمان، و یا مکان‌اند.

معنای آیه این است: سوار بر کشتی شوید در حالی که نام خدا را می‌برید، یا در حالی که می‌گویید: بسم الله، در وقت راندن و موقع نگهداشتن (با قرائت ضم میم) یا وقت رفتن و ایستادن کشتی، بنا بر قرائت دیگر این دو معنا در صورتی است که آنها را اسم زمان بگیریم یا مصدری که مضافش (وقت) حذف شده مثل «خفوق النجم» و مقدم الحاج «۱» و ممکن است آنها را اسم مکان گرفت: جای راندن و جای توقف دادن. (از باب افعال با ضم میم).

نصب این دو کلمه به وسیله «بسم الله» است که معنای فعل دارد، یا کلمه قول در آن اراده می‌شود. روایت شده است که نوح علیه

السَّيْلَامِ هِرْ وَتَمِ مِ خَوَاسْتِ كَشْتِي بَرَاهِ اَفْتَدِ مِي كَفْت: بِسْمِ اللّٰهِ وَ هِرْ كَاغِ مِي خَوَاسْتِ بَايَسْتَدِ نِيْزِ هَمِيْنِ سَخْنِ رَا مِي كَفْت: مَمْكَنْ اَسْتِ اَزِ كَلْمَه: بِسْمِ اللّٰهِ چِنِيْنِ اِرَادَه شُوْد: بِاللّٰهِ اَجْرَاوْهَا وَ اِرْسَاوْهَا: رَاَنْدَنْ وَ تَوْقِفِ دَاْدَنْشِ بَه فَرْمَانِ وَ خَوَاسْتَه خَدَاوَنْدِ اَسْت. كَلْمَه «اَسْم» بِيْنِ جَاَزْ وَ مَجْرُوْرِ بَه جِهْتِ تَقْوِيْتِ دَلَالْتِ لَفْظِ جَلَالَه بَرِ عَظْمْتِ وَ قَدْرْتِ اَسْت.

وَ هِي تَجْرِيْ بِيْهَمْ كَشْتِي حَضْرْتِ نُوْحِ وَ هَمْرَاهَانَشِ رَا بَرِ رُوِيْ اَبِ سِيْرِ مِي دَاْد، دَرِ مِيَاْنِ اَمَوَاجِيْ كِه اَزِ بَزْرُگِيْ وَ بَلَنْدِيْ مَانَنْدِ كُوْهَهَا بُوْدَنْد.

وَ نَادِيْ نُوْحٌ اِبْنُهُ بَعْضِي: «اِبْنَهَا» خَوَانْدَه‌اَنْدِ كِه مَرَاْدِ اَزِ ضَمِيْرِ مُؤْنْتِ، هَمْسَرِ نُوْحِ بَاشْد، وَ عَلِيْ عَلِيْهِ السَّيْلَامِ «اِبْنَه» خَوَانْدَه وَ اَزِ الفِ، بَه فَتْحَه اَكْتِفَاءِ فَرْمُوْدَه اَسْت.

وَ كَانْ فِيْ مَغْزَلٍ بَرِ وَزْنِ «مَفْعَل»: عَزْلَه عَنْه: اَوْ رَا، رَاَنْدِ وَ دُوْرِ كَرْد. پَسْرَشِ دَرِ

۱- كِه دَرِ تَقْدِيْر: وَتِ خَفُوْقِ النَّجْمِ وَ وَتِ مَقْدَمِ الْحَاجِ مِي بَاشْد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۳۵

مَكَانِيْ قَرَارِ دَاشْتِ كِه خُوْدِ رَا اَزِ پَدْرَشِ وَ اَزِ اَنِ كَشْتِي كِه مُؤْمِنَانِ دَرِ اَنِ بُوْدَنْدِ دُوْرِ سَاخْتَه بُوْد، بَعْضِي كَفْتَه‌اَنْد: يَعْْنِيْ اَزِ دِيْنِ وَ اَيِيْنِ پَدْرَشِ دُوْرِ بُوْد. «يَا بَنِي» بَا فَتْحِ وَ كَسْرِ «ي» خَوَانْدَه شُوْدَه، كَسْرِ بَه سَبَبِ اَكْتِفَاءِ بَه اَنِ اَزِ «ي» اِضَافِي (مَتَكَلَّم)، اَمَّا فَتْحِ، بَه اِيْنِ جِهْتِ كِه اَزِ الفِ مَبْدَلِ اَزِ «ي» اِضَافَه دَرِ «يَا بَنِيَا» بِي نِيَازِ شُوْد، وَ مِي تُوَانِ كَفْتِ الفِ وَ يَا هِرْ دُوْ بَه دَلِيْلِ التَّقَاْءِ سَاكِنِيْنِ حَذْفِ شُوْدَه زِيْرَا حَرْفِ «رَا» دَرِ «اَرْكَب» نِيْزِ سَاكِنِ اَسْت.

لا- عَاصِمِ الْيَوْمِ اَمْرُوْزِ بَرَايِ هِيْچِ نَكْهَدَارَنْدَه‌اِيْ دَرِ بَرَابَرِ طُوْفَانِ نِيْسْت، «إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللّٰهُ»: جَايِيْ بَرَايِ مَحَافِظْتِ اَزِ طُوْفَانِ نِيْسْت، مَكْرِ اَنْجَا كِه خَدَاوَنْدِ مُؤْمِنَانِ رَا مَوْرِدِ رَحْمْتِ خُوْدِ قَرَارِ دَاْدَه يَعْْنِيْ كَشْتِي، يَا اِيْنِ كِه اَمْرُوْزِ نَكْهَدَاْرِيْ جِزِ رَحْمِ كَنْدَه نِيْسْت وَ اَوْ خَدَاَسْت. بَعْضِي كَفْتَه‌اَنْدِ مَعْنَايِ «لَا عَاصِمِ» اِيْنِ اَسْت كِه هِيْچِ كَسِ مَحْفُوْظِ نَمِيْ مَانْدِ مَكْرِ كَسِي كِه خَدَا بَه اَوْ رَحْمِ كَنْد، مَثَل: «مَاءٌ دَافِقٌ» وَ «عِيْشَةُ رَاضِيَةٌ» (۱) وَ بَعْضِي دِيْگَرِ كَفْتَه‌اَنْد: «إِلَّا مَنْ رَحِمَ» مَسْتَثْنَايِ مَنْقَطَعِ اَسْت وَ كُوْيَا چِنِيْنِ كَفْتَه شُوْدَه: اَمَّا كَسِي رَا كِه خَدَا مَوْرِدِ رَحْمْتِ قَرَارِ دَهْدِ مَحْفُوْظِ اَسْت.

[سوره هود (۱۱): آيات ۴۴ تا ۴۹] ص: ۱۳۵

اشاره

وَ قِيْلَ يَا اَرْضُ اَبْلَعِيْ مَاءَكِ وَ يَا سَمَاءُ اَقْلَعِيْ وَ غِيْضَ الْمَاءِ وَ قُضِيَ الْاَمْرُ وَ اَسِيْتَوْتُ عَلٰى الْجُوْدِيْ وَ قِيْلَ بُعِدًا لِلْقَوْمِ الظّٰلِمِيْنَ (۴۴) وَ نَادٰى نُوْحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ اِنَّ اِيْنِيْ مِنْ اَهْلِيْ وَ اِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَ اَنْتَ اَحْكَمُ الْحَاكِمِيْنَ (۴۵) قَالَ يَا نُوْحُ اِنَّهٗ لَيْسَ مِنْ اَهْلِكَ اِنَّهٗ عَمَلٌ غَيْبٌ صَالِحٌ فَلَا تَسْمَعْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ اِنِّيْ اَعْطٰكَ اَنْ تَكُوْنَ مِنَ الْجَاهِلِيْنَ (۴۶) قَالَ رَبِّ اِنِّيْ اَعُوْذُ بِكَ اَنْ اَسْئَلَكَ مَا لَيْسَ لِيْ بِهٖ عِلْمٌ وَ اِلَّا- تَغْفِرْ لِيْ وَ تَرْحَمْنِيْ اَكُنْ مِنَ الْخٰسِرِيْنَ (۴۷) قِيْلَ يَا نُوْحُ اَهْبِطْ بِسَلَامٍ مِّنَّا وَ بَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَ عَلٰى اُمَمٍ مِّمَّنْ مَعَكَ وَ اُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمْسُهُمْ مِّنَّا عَذَابٌ اَلِيْمٌ (۴۸)

تِلْكَ مِنْ اَنْبَاِ الْعَيْبِ نُوْحِيْهَا اِلَيْكَ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا اَنْتَ وَ لَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هٰذَا فَاصْبِرْ اِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِيْنَ (۴۹)

۱- يَعْْنِيْ مَاءِ مَدْفِرُقِ، وَ عِيْشَةُ مَرْضِيَّة: اَبِ رِيْخْتَه شُوْدَه وَ زَنْدِگَانِيْ پَسَنْدِيْدَه شُوْدَه- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۳۶

ترجمه: ص: ۱۳۶

گفته شد: ای زمین آب خود را فرو ببر، و ای آسمان خودداری کن، آب فرو نشست و کار پایان یافت، و کشتی بر دامنه کوه جودی پهلو گرفت، و گفته شد: دور باد قوم ستمگر. (۴۴)

نوح علیه السلام پروردگارش ندا کرد و گفت: پروردگارا! پسر من از خاندانم است و وعده تو حق، و تو، از همه حکم کنندگان برتری. (۴۵)

خداوند فرمود:

ای نوح، او از اهل تو نیست، او، عمل ناصالحی است، بنا بر این آنچه را که از آن آگاه نیستی از من مخواه، من به تو اندرز می‌دهم که مبادا از جاهلان باشی. (۴۶)

حضرت نوح، عرض کرد: پروردگارا! من به تو پناه می‌برم که از تو چیزی بخواهم که از آن آگاهی ندارم و هر گاه مرا نبخشی و به من رحم نکنی از زیانکاران خواهم بود. (۴۷)

خطاب شد: ای نوح! با سلامت و برکت، از ناحیه ما بر تو و بر تمام امتهایی که با تو، فرود آی، و امتهایی نیز هستند که ما آنها را از نعمتها بهره‌مند می‌سازیم، سپس عذاب دردناکی از سوی ما به آنها می‌رسد. (۴۸)

اینها از خبرهای غیب است که به تو وحی می‌کنیم، نه تو، و نه قوم تو اینها را قبل از این نمی‌دانستند، بنا بر این صبر و استقامت کن که عاقبت از آن پرهیزکاران است. (۴۹)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۳۷

تفسیر: ص: ۱۳۷

در این آیه آسمان و زمین به گونه‌ای مورد ندا واقع شده‌اند که عقلا ندا می‌شوند، و این بر کمال عزت و اقتدار دلالت می‌کند و حکایت از این می‌کند که این کرات با عظمت در آنچه خدا بخواهد و دستور دهد مطیع فرمانند و هرگز از امر او امتناع و سرپیچی نمی‌کنند، گویا خردمندان اهل تمیز هستند که بزرگواری و عظمت او را می‌شناسند، و به این دلیل تسلیم اویند و بدون هیچ کندی فرمانش را امتثال می‌کنند.

«بلع»: خشک کردن فرو بردن. «إقلاع»: امساک، خودداری کردن. «غیض الماء»:

«غاضه»: از آن کم کرد ناقصش کرد. وَقُضِيَ الْأَمْرُ: وعده هلاکت آن مردم قطعی شد.

وَاسْتَوَتْ کشتی بر «جودی» که کوهی است در موصل، استقرار یافت.

و قیل: بعدا بعد بعدا و بعدا، وقتی چنین می‌گویند که فرد از جهت مرگ و هلاکت و سایر بدبختیها در کمال دوری از رحمت حق باشد، و بدین جهت این واژه در مورد نفرین بکار می‌رود.

فعلهایی که در این آیه به صورت مجهول آمده بر جلال و عظمت و این که این امور مهمّ واقع نمی‌شود مگر به فعل خدای قاهر و قادری که هیچ کس را شرکت در کار او نشاید، دلالت می‌کند. پس هیچ کسی توهم نمی‌کند که غیر خدا بگوید: ای زمین! ای آسمان! و نیز توهم نمی‌کند که غیر از او چنین امری کند.

إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي گفت پسر من جزئی از خانواده‌ام می‌باشد، چون از صلب او بود.

وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ شکی نیست که وعده تو، قطعی است و تو وعده دادی که خانواده من را از غرقاب نجات دهی. وَأَنْتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ: تو عادلترین و داناترین حاکمانی.

إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ او از اهلی، که بتو وعده نجاتشان را داده‌ایم، نیست، زیرا او بر دین تو نمی‌باشد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۳۸

إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ در این عبارت خداوند دلیل می‌آورد که چرا فرزند نوح از اهلیش نیست، چون او دارای عمل شایسته‌ای نیست و این مطلب حکایت از آن می‌کند که قرابت دینی و اعتقادی بر قرابت نسب و خویشاوندی می‌چربد. خدا از باب مبالغه در مذمت، خود فرزند نوح را کار ناشایست نامیده است، چنان که خنساء، شاعر عرب گفته است:

فَأَنَا هِيَ أَقْبَالُ وَادْبَارُ

: دنیا یک نوع اقبال و ادبار است. و «إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ»، یعنی به صورت فعل ماضی، نه مصدر مجزّد، نیز خوانده شده است.

فَلَا تَسْتَمْلِنُ با کسر نون بدون «ی» و با «ی» نیز خوانده شده است. «فلا تستملن» با تشدید نون مفتوحه، «فلا تستملنی» با نون مکسور، و اثبات «ی» و عدم آن نیز قرائت شده، و معنای آیه این است: از من خواهشی مکن که نمی‌دانی درست است یا نادرست، مگر این که حقیقت آن را بدانی. این که خداوند ندای حضرت نوح را سؤال نامیده و می‌فرماید: «فَلَا تَسْتَمْلِنُ» نشان دهنده آن است که ندای او، قبل از غرق شدن فرزندش بوده است. خداوند پس از آن که سؤال درباره امری را که حقیقتش معلوم نیست، جهل نامید، به موعظه نوح پرداخت، تا وی دوباره به این اعتراض برنگردد و یا نظیر این را که از کارهای جاهلان است انجام ندهد.

أَنْ أَشِئْتَلْكَ نوح عرض کرد خدایا به تو پناه می‌برم که در آینده چیزی از تو طلب کنم که به درستی آن آگاهی نداشته باشم، خدایا پند و اندرزی که دادی با کمال ادب پذیرایم.

وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي أَكُنْ مِنَ الْخَاسِرِينَ نوح علیه السلام از باب فروتنی و خضوع در پیشگاه خداوند و اظهار کوچکی و بندگی به این سخنان و جملات پرداخت.

بِسَلَامٍ مِّنَّا در حالی که از ناحیه ما سالم و محفوظ هستی، یا، با تحیت و سلامی که از ما بر تو است.

وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ و به تو برکت می‌دهیم، منظور از برکات، خیرات و خوبیهای در حال رشد است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۳۹

وَعَلَىٰ أُمَمٍ مِّمَّنْ مَعَيْكَ «من» بیانیه است و مراد گروه‌هایی است که با آن حضرت در کشتی قرار داشتند، که جماعت‌های گوناگونی بودند، و امتهای روی زمین از اینها به وجود آمدند و می‌توان گفت: «من» برای ابتدای غایت است: بر امتهایی که از این امت به وجود می‌آیند یعنی تمام امتهای تا آخر الزمان، و این تفسیر، بهتر است.

«وَأُمَمٍ» مبتدا و مرفوع، و «سَيُؤْمِنُكُمْ» صفت آن، و خبرش محذوف، و تقدیر جمله این است: و ممن معک امم سنمتهم مراد این که درود و تحیت و برکتهای ما بر تو، و بر امتهای با ایمانی که از صلب اینها که با تو هستند به وجود می‌آیند، و از برخی از آنان که با تو هستند گروه‌هایی خواهند بود که بهره از دنیا و لذائد آن می‌برند و سرانجام کار آنها به دوزخ و آتش جهنم است. توضیح آن که حضرت نوح، پدر پیامبران و مردمی بود که پس از طوفان، از صلب او، و از کسانی که در کشتی با او بودند به وجود آمدند.

«تِلْكَ» اشاره به داستان نوح است و محلّ اعرابش رفع به ابتدا و جمله‌های بعد، خبرهای آن می‌باشد: ای پیامبر این داستان یکی از خبرهای غیبی است که به سوی تو وحی شده، پیش از این، نزد تو، و قومت مجهول بود.

مِنْ قَبْلِ هَذَا قَبْلُ از این که من به تو وحی کنم، یا پیش از این علمی که به وسیله وحی به دست آوردی و یا پیش از این وقت.

فَاصْبِرْ پس، بر تبلیغ رسالت و آزار قومت صبر کن چنان که نوح صبر و تحمل کرد، چرا که سرانجام، فتح و پیروزی و نصر و غلبه، برای پرهیزکاران است.

اشاره

وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُفْتَرُونَ (۵۰) يَا قَوْمِ لَا أَسئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَىٰ الَّذِي فَطَرَنِي أَفَلَا تَعْقِلُونَ (۵۱) وَيَا قَوْمِ اسئَلُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تَوَبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَىٰ قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ (۵۲) قَالُوا يَا هُودُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ (۵۳) إِنْ نَقُولُ إِلَّا اعْتِرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوءٍ قَالَ إِنِّي أُشْهِدُ اللَّهَ وَاشْهَدُوا أَنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ (۵۴)

مِنْ دُونِهِ فَكَيْدُونِي جَمِيعًا ثُمَّ لَا تُنظِرُونِ (۵۵) إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَىٰ اللَّهِ رَبِّي وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِئَتِهَا إِنْ رَبِّي عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۵۶) فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ مَا أُرْسَلْتُ بِهِ إِلَيْكُمْ وَيَسْتَخْلِفُ رَبِّي قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا إِنْ رَبِّي عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَفِيفٌ (۵۷) وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ (۵۸) وَتِلْكَ آيَاتُ رِبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَاتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ (۵۹)

وَ اتَّبَعُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلَا إِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلَا بُعْدًا لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ (۶۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۴۰

ترجمه: ص: ۱۴۰

ما به سوی قوم عاد، برادرشان «هود» را فرستادیم، گفت: ای قوم، خدایی را پرستید که جز او معبودی برای شما نیست، و شما فقط افتراء می‌بندید. (۵۰)

ای قوم من از شما پاداشی نمی‌خواهم، پاداش من، تنها بر کسی است که مرا آفریده، آیا نمی‌فهمید. (۵۱)

و ای قوم از پروردگارتان آمرزش بخواهید، سپس به سوی او، بازگردید تا باران آسمان را پی در پی بر شما بفرستد، و نیرویی بر نیروی شما بیفزاید، و روی برنتابید و گناه نکنید. (۵۲)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۴۱

گفتند: ای هود تو برای ما دلیل روشنی نیاوردی و ما، به حرف تو خدایانمان را رها نمی‌کنیم، و ما به تو ایمان نمی‌آوریم. (۵۳)

ما همین می‌گوییم که بعضی از خدایان ما به تو زیان رسانده‌اند، حضرت هود گفت: من خدا را گواه می‌گیرم شما نیز گواه باشید که من از آنچه شما برای خدا شریک قرار می‌دهید بیزارم. (۵۴)

از غیر، او، بنا بر این همگی به من مکر کنید و مهلتم ندهید. (۵۵)

من توکل به خدا کردم که پروردگار من و شمامست، هیچ جنبنده‌ای نیست مگر این که او بر وی تسلط دارد، آری پروردگار من بر صراط مستقیم پایدار است. (۵۶)

پس اگر روی بر گردانید، من رسالتی را که مأمور بودم به شما رساندم، و خداوند گروه دیگری را جانشین شما می‌کند و شما کمترین ضرری به او نمی‌رسانید، چرا که پروردگارم بر هر چیز نگهبان است. (۵۷)

هنگامی که فرمان ما رسید، هود و آنها را که با او ایمان آورده بودند، به رحمت خود نجات دادیم و از عذاب سختی رهایشان ساختیم. (۵۸)

این قوم عاد بودند که آیات پروردگارش را انکار کردند، و رسولان او را معصیت نمودند، و فرمان هر ستمگر ستیزه‌جو را پیروی کردند. (۵۹)

و در این جهان و در قیامت، به وسیله لعنت پیروی می‌شوند، آگاه باشید که «عاد» به پروردگار خود کفر ورزیدند، هان! لعنت خدا

بر «عاد: قوم هود!» (۶۰)

تفسیر: ص: ۱۴۱

أَخَاهُمْ برادر نسبی آنها، نه دینی (چون آنان بت پرست بودند)، یعنی یکی از آنها را، عطف بر «أَرْسَلْنَا نُوحًا» می‌باشد، و «هودا» عطف بیان است.

إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُتَّرُونَ شما بر خدا دروغ می‌بندید، زیرا بتها را شریک او می‌دانید.

أَفَلَا تَعْقِلُونَ مگر عقل ندارید که نمی‌پذیرید نصیحت کسی را که برای عمل

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۴۲

خود، جز از خدا مزدی طلب نمی‌کند و هیچ چیز برای ریشه کن کردن تهمت بهتر از قطع طمع نیست.

وَمَدْرَارًا پر ریزش، مثل «مغزار»: فراوان، مبالغه در فراوانی و کثرت خداوند با بیان فراوانی باران و افزایش نیروی بدنی، قوم هود را به ایمان آوردن تشویق کرده است، زیرا آنها صاحبان مزرعه و باغها بودند و از طرفی به زور بازو و قدرت و نیروی جسمانی توجه زیادی داشتند.

از امام حسن علیه السلام نقل شده که آن حضرت پیش معاویه رفت، موقعی که بیرون می‌آمد یکی از دربانان معاویه به دنبال او آمد و گفت: من مال فراوان دارم ولی بچه‌دار نمی‌شوم. دعایی به من تعلیم کن شاید خدا فرزندی به من دهد. امام فرمود: استغفار را پیشه خود ساز، لذا آن مرد بسیار استغفار می‌کرد، حتی بعضی روزها هفتصد مرتبه این ذکر را می‌گفت. خدا به او ده پسر داد. این خبر به معاویه رسید.

وی به آن مرد گفت: چرا از امام نپرسیدی که به چه دلیل استغفار چنین خاصیتی دارد؟ وقت دیگری که خدمت امام رسید از او علت را جویا شد، امام فرمود: آیا نشنیدی که خداوند در داستان هود می‌فرماید: وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَىٰ قُوَّتِكُمْ، و در قصه نوح: وَ يُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَ بَنِينَ؟ «۱» وَ لَا تَتَوَلَّوْا مِنْهُ وَ آتِجْهُم بِمَا رَكِبُوا مِنْ دُونِهِ، وَ لَا تَعْلَمُوا لَهُ سَبِيلًا. «۲»

مُجْرِمِينَ در حالی که به جرمها و گناهانتان اصرار دارید.

مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ این سخن کافران است که دروغ و انکار حقیقت می‌باشد چنان که قریش به پیغمبر اسلام می‌گفتند: «لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ آيَةً مِنْ رَبِّهِ» چرا بر او نشانه‌ای از سوی پروردگارش نازل نمی‌شود «۲» با آن همه معجزاتی که از طرف خدا بر او نازل

۱- نوح / ۱۲.

۲- یونس / ۲۰.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۴۳

می‌شد.

عَنْ قَوْلِكَ حال است از ضمیر در «بِتَارِكِي آلِهَتِنَا»: ما به گفته تو، خدایانمان را ترک نمی‌گوییم.

إِنْ نَقُولُ إِلَّا اعْتَرَاكَ ... اعتراض مفعول: «نقول» ما: جز این حرف به تو نمی‌گوییم که از بس خدایان ما را ناسزا گفتی و با آنها دشمنی کردی، بعضی از آنها به عنوان مکافات عملت عقل تو را از تو گرفتند و تو را دیوانه کردند، و از این رو حرفهای دیوانگان را می‌زنی.

قَالَ إِنِّي أَشْهَدُ اللَّهَ حضرت هود این چنین مردم را به خدا واگذار کرد، چون به طرفداری و نگهداری خدا از وی، اعتماد کامل داشت، چنان که حضرت نوح به قومش گفت: آنچه می‌توانید درباره من انجام دهید و مرا مهلت ندهید: ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَ لَا تُنظِرُونِ.

(۱)

مِمَّا تُشْرِكُونَ مِنْ دُونِهِ از شریک‌هایی که برای خدا قائل می‌شوید: شما آنها را شریک خداوند قرار می‌دهید، ولی او برای خود شریکی قائل نیست.

فَكَيْدُونِي جَمِيعاً همه شما و خدایاتان بدون مهلت به من مکر کنید، که من از نیرنگ و فریب شما باکی ندارم. پس از این که حضرت هود توکل و اعتماد خود بر خدا را بیان می‌کند، به ذکر چیزهایی می‌پردازد که توکل بر او را واجب می‌سازد، و آن عبارت است از احاطه ذات اقدس الهی بر خود وی و قومش، و این که هر جنبه‌ای تحت سیطره و حکومت اوست و جمله: **أَخِذْ بِنَاصِيَتِهَا**، که تسلط کامل او را می‌فهماند مثالی است برای بیان همین موضوع. **إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ** پروردگار من بر طریق حق و دادگری قرار دارد،

۱- یونس / ۷۱.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۴۴

چنان که هیچ ستمگری از چنگش بیرون نمی‌رود. **فَإِنْ تَوَلَّوْا** پس اگر نپذیرفتید، من، به دلیل کوتاهی در ابلاغ رسالت سرزنش نمی‌شوم، زیرا آنچه مأمور بودم به شما ابلاغ کردم، ولی شما نپذیرفتید و آن را تکذیب کردید. **وَيَسْتَخْلِفُ رَبِّي** مطلب مستقلی است و منظور آن است که خداوند شما را هلاک می‌کند و مردمی دیگر می‌آورد که در خانه‌هایتان جای می‌گیرند و بر اموال شما تصرف مالکانه پیدا می‌کنند.

وَلَا تَضُرُّوهُ با اعراض و پشت کردتان هیچ گونه زبانی نمی‌توانید به او برسانید، بلکه تنها به خودتان ضرر می‌زنید. **إِنَّ رَبِّي عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ** پروردگار من بر هر چیز ناظر و مسلط است، بنا بر این هیچ کاری از کارهای شما بر او پوشیده نیست و از مجازات کردن شما غفلتی ندارد.

وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا و **وَالَّذِينَ آمَنُوا** وقتی که نوح و مؤمنان به او را به رحمت خود، با هلاک ساختن دشمنانشان نجات دادیم، و آنها را از عذابی سخت رهانیدیم.

این عذاب باد گرمی بود که در بینی‌های آنان می‌وزید و از نشستگاه‌هایشان بیرون می‌رفت و عضو عضو آنها را تکه تکه می‌کرد. و بعضی گفته‌اند: مراد از نجات دادن دوم نجات از عذاب آخرت است.

وَتِلْكَ عَادٌ اشاره است به آثار باقیمانده و قبرهایشان. سپس خداوند به وصف حال آنها پرداخته، می‌فرماید: **جَحَدُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ** و **عَصَوْا رُسُلَهُ** آیات پروردگارش را انکار و با پیامبرانش مخالفت کردند، زیرا وقتی که با پیامبر خودشان مخالفت کردند در واقع با همه مخالفت کرده‌اند. **كُلٌّ جِبَارٌ** عنید. منظور سردمداران‌شان و کسانی هستند که آنها را به مخالفت و تکذیب پیامبران دعوت می‌کردند.

وَأَتَّبِعُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةَ خداوند در این آیه لعنت را پشت سر آنها قرار داده که در دنیا و آخرت به دنبال آنها می‌رود تا سرانجام، آنها را به رو در آتش دوزخ اندازد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۴۵

تکرار حرف «ألا» در آیه اخیر، و نیز شهادت به کفر پیروان هود، و نفرین بر آنها، به منظور توجه دادن به وضعیت دشوار آنها و پند گرفتن از آن است، تا دیگران سعی کنند، به وضعیت اینها گرفتار نشوند.

[سوره هود (۱۱): آیات ۶۱ تا ۶۸] ص: ۱۴۵

اشاره

وَإِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَكْبَرُوا فَاسْتَنْفَرْتَهُمْ ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ
 إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ (۶۱) قَالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هَذَا أَتَنْهَانَا أَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا وَإِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ
 مُرِيبٍ (۶۲) قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَآتَانِي مِنْهُ رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ عَصَيْتُهُ فَمَا تَزِيدُونَنِي غَيْرَ تَخْسِيرٍ
 (۶۳) وَ يَا قَوْمِ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ (۶۴) فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا
 فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ذَلِكَ وَعَدْ غَيْرُ مَكْدُوبٍ (۶۵)

فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ (۶۶) وَ أَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ
 فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ (۶۷) كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا أَلَا إِنَّ ثَمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلَا بُعْدًا لِثَمُودَ (۶۸)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۴۶

ترجمه: ص: ۱۴۶

و بسوی قوم ثمود برادرشان صالح را فرستادیم گفت: ای قوم من، «الله» را پرستید که معبودی جز او برایتان نیست، او شما را از زمین به وجود آورد و آبادی آن را به شما واگذار ساخت، پس از او آمرزش طلب کنید، و سپس به سوی او بازگردید که پروردگار من نزدیک و اجابت کننده است. (۶۱)

گفتند: ای صالح تو پیش از این مایه امید ما بودی آیا ما را از پرستش آنچه پدرانمان می پرستیدند نهی می کنی؟ ما، در مورد آنچه تو ما را به سوی آن دعوت می کنی، در شک و تردید هستیم. (۶۲)

گفت: ای قوم آیا اگر من دلیل آشکاری از پروردگارم داشته باشم و رحمت او به سراغ من آمده باشد، اگر من نافرمانی او کنم چه کسی می تواند مرا در برابر وی یاری دهد، بنا بر این، شما جز زیان رساندن بر من چیزی نمی افزایید. (۶۳)

ای قوم این ناقه خداوند است که برای شما نشانه‌ای است، پس بگذارید در زمین خدا به چرا مشغول شود، و هیچ گونه آزاری به آن نرسانید که بزودی عذاب خدا شما را فرو خواهد گرفت. (۶۴)

پس آن را از پای در آوردند، به آنها گفت: سه روز در خانه‌هایتان از زندگی بهره ببرید این وعده‌ای است که دروغ نخواهد بود. (۶۵)

پس همین که فرمان ما فرا رسید صالح و کسانی را که با او ایمان آورده بودند به رحمت خود، و از رسوایی آن روز، رهایی بخشیدیم، چرا که پروردگارت قوی و شکست ناپذیر است. (۶۶)

و کسانی را که ستم کرده بودند، فریاد آسمانی فرا گرفت و در خانه‌هایشان به روی افتادند و مردند. (۶۷)

گویا که هرگز ساکن آن دیار نبودند، بدانید که قوم ثمود پیامبرشان را انکار کردند، هان: دوری باد برای قوم ثمود. (۶۸)

تفسیر: ص: ۱۴۶

هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَكْبَرُوا فَاسْتَنْفَرْتَهُمْ ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ
 آبادی در آن امر نکرده است، به وجود

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۴۷

آوردن آنها را از زمین بدین ترتیب است که خدا آنان را از خاک آفرید. بعضی گفته‌اند: «استعمرکم» از ماده «عمر» می آید، مثل

«استبقاکم» که از «بقاء» می‌آید، و بعضی گفته‌اند از «عمری» است یعنی «اعمرکم»: خانه‌های شما را در روی زمین آباد کرد و شما را در آن ساکن کرد و هر گاه عمر شما به پایان رسید او خود زمین را از شما به ارث می‌برد، و نیز ممکن است به این معنا باشد: خداوند شما را چنان قرار داد که دیگران را در خانه‌های خود سکونت دهید، زیرا وقتی انسان می‌میرد و خانه‌اش را به دیگری به ارث وامی‌گذارد گویا مدتها به او در آنجا عمر می‌دهد، چون ما دام العمر او را در آنجا سکونت می‌دهد، و سپس او هم آن را به دیگران می‌بخشد.

إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ رَحِمْتُ پروردگارم نزدیک است، او کسی را اجابت می‌کند که او را بخواند.

كُنْتُ فِينَا در میان ما، مایه امیدواری بودی، از تو امید خیر می‌رفت، زیرا آثار آن در تو مشاهده می‌شد، بنا بر این در نقشه‌هایمان از تو راهنمایی می‌گرفتیم و در کارهایمان با تو مشورت می‌کردیم، ولی اکنون امید ما از تو قطع شده و می‌دانیم که در تو خیری نیست.

يَعْبُدُ آبَاؤُنَا این جمله حکایت وضعیتی گذشته است. «مریب» از فعل «ارابه» (او را به شبهه انداخت) که متعدی می‌باشد، گرفته شده است، یا از: ارباب الرّجل وقتی که مردی در امری شک داشته باشد، که به معنای لازم است. وَ آتَانِي مِنْهُ رَحْمَةً، منظور نبوت است. فَمَا تَزِيدُونِي غَيْرَ تَخْسِيرٍ با این حرفها که می‌گویند چیزی بر من نمی‌افزاید جز این که شما را به خسران نسبت دهم و بگویم: شما زیانکارید.

«آیه» حال است و عاملش معنای اشاره (هذه) می‌باشد، و «لکم» نیز حال از «آیه» است که بر آن مقدم شده، زیرا اگر مؤخر شود صفت است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۴۸

فَدَرَوْهَا تَأْكُلُ بگذازید آن ناقه را آزادانه در زمین بچرد و او را نیازارید و گرنه عذابی زودرس بدون تأخیر شما را از پا، در می‌آورد.

فَعَقَرُوهَا ناقه را پی کردند، حضرت صالح آنها را تهدید کرد که تنها سه روز مهلت دارید در شهر خود از زندگی بهره‌مند شوید. بعضی گفته‌اند روز چهارشنبه ناقه را کشتند و روز شنبه به هلاکت رسیدند، از شهر تعبیر به «دار» می‌شود، زیرا مردم با تصرفاتی که انجام می‌دهند، در آن جا دور می‌زنند، «دیار بکر»: شهرهای آنها مراد است.

ذَلِكَ وَعَدُّ غَيْرُ مَكْدُوبٍ در این جا «فیه» به دلیل اتّساع در ظرف حذف، و جاری مجرای مفعول واقع شده، مثل:

و یوم شهدناه سلیمان و عامرا

«۱» و می‌توان گفت:

«مکذوب» مصدر است مثل معقول، و مجلود، یعنی: وعده‌ای که دروغ نباشد.

وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ «یوم» مفتوح المیم، چون مضاف به «اذ» و آن مبنی است، مثل قول شاعر:

علی حین عاتبت المثیر علی الصبا «۲»

(حین مبنی است چون اضافه به مبنی (جمله) شده است). با کسر میم نیز خوانده شده که معرب و مجرور به اضافه باشد، «نَجَّيْنَا»: آنها را از بدبختی و پستی و خواری و رسوایی آن روز نجات دادیم، چنان که خداوند فرموده است: وَ نَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ و هیچ بدبختی، بزرگتر از بدبختی کسی نیست که نابودیش به سبب خشم و غضب خدا باشد.

در همه جای قرآن: إِنَّ تَمُودَ و «لِتَمُودَ»: با تنوین و بدون تنوین، منصرف و

قلیل سوی الطعن النّھال نوافله.

در اصل: و ربّ یوم شھدنا، فیه» بوده که از راه جواز و اتّساع در ظروف، حرف جرّ حذف، و ضمیر، به مفعول اولی برای «شھدنا» تشبیه شده است و «قلیل» صفت برای «یوم» و «نوافله» فاعل آن است.

معنا: بسا روزی که در آن، دو قبیله سلیم و عامر را مشاهده کردیم که جز ضربت نیزه آب دیده یا سوارکار تشنه غنیمتی وجود نداشت. با استفاده از تفسیر کشاف پاورقی ۲/ ۴۰۸.

۲- در موقعی که پیری را بر کارهای جوانی سرزنش می کردم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۴۹

غیر منصرف هر دو خوانده شده است. اما منصرف به علت این که نام قبیله به اعتبار مذکور بودن ثمود یا پدر بزرگتر آنهاست و منع صرف به علت معرفه بودن و مؤنث بودن است به معنای قبیله ثمود باشد.

[سوره هود (۱۱): آیات ۶۹ تا ۷۶] ص: ۱۴۹

اشاره

وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامًا قَالُوا قَدْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيدٍ (۶۹) فَلَمَّا رَأَى أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمِ لُوطٍ (۷۰) وَامْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ (۷۱) قَالَتْ يَا وَيْلَتَى أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ (۷۲) قَالُوا أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحِمَتُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ (۷۳)

فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ (۷۴) إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ (۷۵) يَا إِبْرَاهِيمُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا إِنَّهُ قَدْ جَاءَ أَمْرٌ رَبِّكَ وَإِنَّهُمْ آتِيهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ (۷۶)

ترجمه: ص: ۱۴۹

فرستادگان ما، با بشارت نزد ابراهیم آمدند و گفتند: سلام، او نیز سلام گفت، و طولی نکشید که گوساله بریانی برای آنها آورد. (۶۹)

پس وقتی که دید دستهای آنها به سوی آن دراز نمی شود آنها را بیگانه یافت و در دل احساس ترس کرد، آنها گفتند: نترس، ما به سوی قوم لوط فرستاده شده ایم. (۷۰)

و همسرش که ایستاده بود خندید او را بشارت به اسحاق و پس از او به یعقوب دادیم. (۷۱)

گفت: ای وای بر من، آیا من فرزند می آوردم در حالی که پیر زنم و این شوهر پیر مردی است؟ این راستی چیز عجیبی است. (۷۲)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۵۰

گفتند: آیا از فرمان خدا شگفتی می کنی؟ رحمت خدا و برکاتش بر شما خانواده است چرا که او بسیار ستوده و بزرگوار است. (۷۳)

وقتی که ترس از ابراهیم فرو نشست و بشارت به او رسید، با ما، درباره قوم لوط به مجادله برخاست. (۷۴)

زیرا ابراهیم بردبار، بسیار دلسوز و بازگشت کننده بود. (۷۵)

ای ابراهیم از این کار صرف نظر کن که فرمان پروردگارت فرا رسیده و عذاب الهی به طور قطع به سراغ آنها می آید و برگشت

ندارد. (۷۶)

تفسیر: ص: ۱۵۰

رُسُلُنَا منظور فرشتگان سه گانه است: جبرئیل، میکائیل و اسرافیل.

امام صادق علیه السلام فرمود: چهار نفر بودند و چهارمشان فرشته دیگری بود. «۱»

بعضی گفته‌اند: نه نفر، و بعضی دیگر گفته‌اند: یازده نفر و به شکل غلامان بوده‌اند. بالبشری: مراد بشارت به اسحاق است، از امام

باقر علیه السلام نقل شده است که مقصود بشارت به اسماعیل از هاجر است. «۲»

قَالُوا سَلَامًا أَي سَلَمْنَا عَلَيْكَ سَلَامًا بِر تُو سَلَامٍ مِي كَنِيم. يَا اَصْبَت سَلَامًا: تُو سَلَامٍ دَرِيَا فِت كَرْدِي. (بنا بر این که «سلاما» مفعول مطلق باشد یا مفعول به).

قال، ابراهیم، سلم کار شما سلام است: امر کم سلام، «سلام» نیز خوانده شده، و آن هم به معنای «سلام» است، مثل: حَلَّ و حلال، حرم، و حرام.

شاعر می گوید:

مررنا فقلنا: ایه، سلم فسلمت کما اکتل بالبرق الغمام الزائح

-۱

کانوا اربعة و رابعهم ملک آخر.

[.....] ۲-

و ان هذه البشارة كانت بإسماعيل من هاجر.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۵۱

به هم رسیدیم به او گفتم با من سخن بگو، و انس بگیر، پس او مانند روشن شدن، ابرهای روشن سلام کرد.

فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيدٍ در آوردن طعام هیچ درنگ نکرد بلکه شتاب کرد:

آوردنش طولی نکشید. «حنید»: بریان شده به وسیله سنگی که در میان گودالی از زمین سرخ می شود. بعضی گفته‌اند چنان بریانی است که روغن از آن می چکد، و عبارت: بِعِجْلٍ سَمِينٍ، «۱» بر همین معنا دلالت می کند.

فَلَمَّا رَأَى وَاقْتِي كِه ابراهیم دید دستهای فرشتگان به طرف گوساله بریان دراز نمی شود آنها را شناخت. «نکره و انکره، و استنکره» به معنای عدم شناخت و زشت بودن است، ابراهیم ترسید که مبادا آنان برای امری از قوم او فرود آمده باشند که خدا آن را زشت می داند. بدین جهت آنها گفتند: ترس که ما به سوی قوم لوط فرستاده شدیم، و ابراهیم ترس خود را از آنان پنهان می داشت.

وَ امْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ زَنْش پست پرده ایستاده بود و گفتگوی آنها را می شنید، یا مشغول خدمت آنها بود. فضحکت: از خوشحالی که ترسش برداشته شد یا به علت نابود شدن گناهکاران، خندید. بعضی گفته‌اند، یعنی حیض شد. این زن، ساره دختر عموی ابراهیم

بود. «فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَاقَ»: او را به اسحاق که پیامبری در میان دو پیامبر «۲» بود بشارت دادیم. منظور از «وراء» فرزندان پدر است.

«يعقوب» نصب آن بنا بر مفعولیت است مثل این که گفته شده است: و وهبنا له اسحق و من وراء اسحق يعقوب، و مثل قول شاعر:

مشائيم ليسوا مصلحين عشيرة و لا ناعب الا بشؤم غرابها «۳»

۲- پدر اسحاق: ابراهیم پیامبر بود، و فرزند او هم پیامبر بود.

۳- نصب «ناعبا» بنا بر عطف بر «مصلحین» و رفعش بنا بر قطع: و لاغرابها ناعب الالبین، و جرش بر توهم «با» در مصلحین است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۵۲

اینها مردم بدی هستند که خویشان خود را اصلاح نمی‌کنند، و جز به فریاد شوم کلاغ، آنها فریادی ندارند و رفع «یعقوب» به ابتداست که خبرش محذوف باشد:

موجود، یا ظرف باشد: «من بعده». الف، در کلمه «یا ویلتی» بدل از «یاء» اضافه است مثل «یا عجا» و یا «لهفا».

«شَیْخًا» منصوب بنا بر حالت و عامل آن، معنای اشاره است، همسر ابراهیم هفتاد و هشت و خودش صد ساله بود. «إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ»: این امر عجیبی است که از دو شخص پیر و کهنسال فرزندی به وجود آید.

رَحْمَتُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ ای خاندان نبوت، این مسأله و امثال آن از چیزهایی است که خداوند شما را به آنها گرامی داشته، و جای تعجب نیست، و گفته‌اند: مراد از رحمت، نبوت و منظور از «برکات» اولاد و طوایفی از بنی اسرائیل است، چرا که پیامبران از آنها هستند.

«حَمِيدٌ» کسی که کاری انجام دهد که به آن سبب از سوی بندگانش استحقاق حمد و ثنا پیدا می‌کند.

«مَجِيدٌ» بزرگوار و بخشنده‌ای که احسان او به بندگانش فراوان است.

اهل البیت منصوب است بنا بر ندا، یا بنا بر مدح.

فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ موقعی که خوف و بیم ابراهیم که از مهمانانش داشت، بر طرف شد و دلش آرام گرفت، و به سبب مژده فرزند که به او داده شد تمام غم و غصه‌اش به سرور و خوشحالی تبدیل گردید آماده بحث و جدال شد. جواب «لَمَّا» محذوف، و تقدیر آن: اجترأ علی خطابنا، (جرأت کرد که با ما سخن بگوید) یا قال کیت و کیت (چنین و چنان گفت).

يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ اگر چنان که گفتیم: جواب لَمَّا محذوف باشد این جمله آغاز سخن است یعنی شروع کرد به مجادله با ما، درباره قوم لوط، و اگر محذوف نگیریم، خود همین جمله جواب خواهد بود، و فعل مضارع به معنای حکایت حال

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۵۳

در گذشته است، یا چنان که گفته‌اند: «لَمَّا» فعل مضارع را به معنای ماضی تبدیل می‌کند، چنان که حرف «إن» معنای فعل ماضی را به مستقبل می‌برد. بعضی گفته‌اند معنایش این است: «اخذ يجادلنا»، یا «اقبل يجادلنا» خلاصه معنا این که با فرشتگان فرستاده ما درباره آنچه آنان نسبت به قوم لوط می‌خواستند انجام دهند به مجادله پرداخت و گفت آیا اگر در میان آنها پنجاه نفر از اهل ایمان باشند باز هم هلاکشان خواهید ساخت؟ گفتند: نه، بعد گفت: اگر چهل نفر باشند، باز هم گفتند: نه، به همین طریق عدد را کم می‌کرد و می‌پرسید تا رسید به یکی، باز هم پاسخ دادند: نه، این جا ابراهیم گفت: پس لوط که در میان آنهاست (نباید عذاب شوند) آنها جواب دادند، ما بهتر می‌دانیم که چه کسی در میان آنهاست، ما او را با اهلش نجات می‌دهیم.

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ ابراهیم بردبار است و در عقوبت هر کس که به او بدی کند شتاب نمی‌کند، «اواه»: فراوان دعا می‌کند «منیب»: در تمام کارهایش با عشق و خشنودی به سوی خدا می‌رود. از سیاق کلام چنین معلوم می‌شود که ابراهیم به دلیل داشتن این صفات بدین امید درباره قوم لوط به جدال و بحث پرداخت که شاید بتواند از آنها عذاب را بر طرف سازد.

یا إِبْرَاهِيمُ در این جا، قول در تقدیر است یعنی ملائکه به او گفتند: ای ابراهیم: از این اعتراض دست بردار، اگر چه خوی و خصلت تو رحمت است، امّا در این مجادله فایده‌ای نیست، زیرا حکم پروردگارت صادر شده و آن هم بدون حکمت صادر نمی‌شود و عذاب فرود آمده که گریزی از آن نیست و بحث و مجادله آن را بر نمی‌گرداند.

اشاره

وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سَيِّئًا بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالَ هَذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ (۷۷) وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ قَالَ يَا قَوْمِ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ فِي ضَعِيفِي أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ (۷۸) قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا لَنَا فِي بَنَاتِكِ مِنْ حَقٍّ وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرِيدُ (۷۹) قَالَ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةٌ أَوْ آوِي إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ (۸۰) قَالُوا يَا لُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصْرَحُوا بِالْحَقِّ فَأَسِرْ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا أَمْرًا تَكُ إِتَّهَمُ بِهَا مَا أَصَابَهُمْ إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ (۸۱)

فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَابًا مِنْ سَجِيلٍ مُنْضُودٍ (۸۲) مُسَوِّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ (۸۳)
ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۵۴

ترجمه: ص: ۱۵۴

و هنگامی که فرستادگان ما به سوی لوط آمدند و از آمدنشان دلتنگ شد، و گفت: امروز روز سختی است. (۷۷) و قومش به سرعت سراغش آمدند، در حالی که قبلاً کارهای بد انجام می‌دادند، گفت ای قوم اینها دختران منند، اینها برای شما پاکیزه‌ترند، پس از خدا بترسید و مرا در مورد مهمانهایم رسوا نسازید، آیا در میان شما یک مرد هدایت شده وجود ندارد. (۷۸) گفتند: تو خود به خوبی می‌دانی که ما را در دخترانت رغبتی نیست، و خوب می‌دانی که ما، چه می‌خواهیم. (۷۹)

گفت: ای کاش من بر شما قدرتی می‌داشتم، یا پناهگاه محکمی در اختیارم بود. (۸۰) گفتند: ای لوط، ما رسولان پروردگارت هستیم، آنها هرگز به تو دسترسی پیدا نخواهند کرد بنا بر این، در دل شب خانواده‌ات را بیرون ببر، و هیچ یک از شما مخالفت نکنید، مگر همسرت که به او نیز خواهد رسید آنچه به آنها رسیده است، و عده‌گاه ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۵۵

هلاکت آنها صبح است، آیا صبح نزدیک نیست؟ (۸۱)

موقعی که فرمان ما رسید، دیارشان را زیر و رو کردیم و بارانی از سنگ - گلهای متراکم - بر روی هم، بر آنها فرود آوردیم. (۸۲) سنگهایی که نزد پروردگارت نشان‌دار بود، و این عذاب از ستمکاران دور نیست. (۸۳)

تفسیر: ص: ۱۵۵

آمدن رسولان باعث ناراحتی و دل‌تنگی لوط شد، زیرا خیال می‌کرد که اینها از بنی آدمند و جمال زیبا و صورتهای گلگون آنها را مشاهده کرد و از طرفی به زشتکاری و بدرفتاری قومش آگاه بود، لذا بر حال رسولان الهی ترسید.

يَوْمَ عَصِيبٍ عَصِيبٌ و عصبص، به معنای: «سخت» است عصبه: آن را با شدت بست. روایت شده است که جناب لوط جلو افتاد و فرستادگان خدا پشت سر او به سوی منزل روان شدند. او با خود می‌اندیشید که چه کنم؟ آیا اینها را به سوی قومم ببرم در حالی که آنها را می‌شناسم؟ بالاخره رو به سوی آنها برگرداند و گفت: شما به جانب مردمی دارید می‌روید که بدترین خلق خدایند، و چون خداوند به جبرئیل دستور داده بود که آنها را هلاک نکند مگر این که سه مرتبه لوط بر بدی آنان گواهی دهد، این جا جبرئیل گفت: این یکی، لوط به رفتن ادامه داد و سپس بسوی آنان رو کرد سخن پیشین را تکرار کرد، بار سوم که به دروازه شهر رسیدند

لوط همان سخن را گفت، جبرئیل هم گفت: این، سه مرتبه، بالأخره با لوط داخل منزلش شدند در حالی که کسی متوجه نشد، همسرش که اینها را دید بر پشت بام بالا رفت و شروع کرد به کف زدن. وقتی دید که مردم نمی‌شنوند، آتش روشن کرد، مردم که شعله آتش را دیدند بسرعت به سوی خانه لوط روان شدند.

يُهْرَعُونَ آن چنان می‌شتافتند که گویی به جلو رانده می‌شدند.

وَمِنْ قَبْلُ چون این مردم از مدت‌ها قبل پیوسته به کارهای زشت اشتغال داشتند، بدان عادت کرده و علاقه‌مند شده بودند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۵۶

حضرت لوط گفت: ای مردم: اینها دختران منند، یعنی با این دخترانم ازدواج کنید.

توضیح این که قبل از نهی خداوند، ازدواج دختران مسلمان با کفار مانعی نداشت، چنان که رسول خدا صلی الله علیه و آله دو تا از دخترانش را به دو مرد کافر شوهر داد، یکی را به عتبه بن ابی لهب و دومی را به ابی العاص بن ابی ربیع که هنوز اسلام نیاورده بودند «۱» ولی بعضی گفته‌اند: در میان قوم لوط دو نفر آدم مؤمن بود. حضرت لوط آنها را برای ازدواج با دخترانش اراده کرده بود.

هُنَّ أَطَهَّرُ لَكُمْ اینها که زنند از مردان حلال‌ترند. «فَاتَّقُوا اللَّهَ» بنا بر این از مخالفت فرمان خدای پرهیزید، و در آمیختن با ذکور را ترک کنید.

وَلَا تُخْزُونِ مرا مفتضح و رسوا نکنید (از ماده خزی) یا، مرا خجل و شرمسار نکنید: (از خزایه) به معنای شرم و حیاء.

فِي ضَعِيفِي در حق مهمانانم، چرا که وقتی مهمان انسان یا همسایه‌اش خجل یا رسوا شود او خود نیز از این امر رنج می‌برد، و این از بزرگواری آدمی است.

أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ آیا یک مرد در میان شما پیدا نمی‌شود که راه هدایت را بگیرد و از این کارهای زشت دست بردارد؟
قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا لَنَا فِي بَنَاتِكُمْ مِنْ حَقٍّ ما به دختران تو حقی نداریم، زیرا با آنها ازدواج نمی‌کنیم، یا این که نیازی به آنها نداریم، چون میل و رغبتی به آمیزش با زنان نداریم.
وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ ما نرید منظورشان آمیزش با ذکور است.

۱- اولی نامش رقیه، و دومی زینب بود. با خبائثی که پیامبر از این دو مرد نشان داشته، به احتمال قوی اقدام حضرت به این کار و تحویل مشقتها به منظور جمع قدرت برای پیشرفت اسلام بوده چنان که سرانجام ابو العاص در مدینه مسلمان درستی شد- م.
(تصحیح استاد گرجی، پاورقی ۱۵۹/۲).

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۵۷

قَالَ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ جِوَابَ «لَوْ» محذوف است که تقدیرش این می‌شود: لو ان لی بکم قوه لفعلت بکم و صنعت لو قویت علیکم بنفسی او اویت الی قوی امتنع به منکم، لدفعتکم عن اضیافی. اگر بر شما قوتی می‌داشتم آن را به کار می‌بردم، اگر خودم بر شما نیرویی می‌داشتم یا می‌توانستم به نیرومندی پناه ببرم که بتوانم شما را منع کنم همانا شما را از مهمانانم باز می‌داشتم. در این آیه خداوند شخص نیرومند با عزت را تشبیه به کوهی کرده که سخت و محکم است، و به همین جهت بود که جبرئیل گفت: رکن تو محکم است: در را بگشای و ما را با مردم واگذار. لوط در را باز کرد مردم داخل شدند، جبرئیل بالش را به صورت آنان زد چشمهای آنها را محو کرد و ناینایشان ساخت.

إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ فرشتگان گفتند ما برای هلاکت آنها فرستاده شدیم پس غمگین مباش.

لَنْ يَصِلُوا إِلَيْكَ هرگز نمی‌توانند به تو بدی برسانند. «فَأَسِرُّ بِأَهْلِكَ» همزه فعل را بر دو وجه: قطع و وصل خوانده‌اند. شبانه

خانواده‌ات را ببر. «قطع» قسمت بزرگی از شب، چنان که گویا شب دو نیمه شده است. «وَلَا يَلْتَفِتُ مِنْكُمْ أَحَدٌ»: هیچ کدام از شما با دستور خدا مخالفت نکنند، یا، هیچ یک از شما به پشت سرش نگاه نکنند، اما معنای اول بهتر است.

إِلَّا أَمْرَاتِكُ بِالرَّفْعِ وَ النَّصْبِ (هر دو) خوانده شده. روایت شده است که حضرت لوط از رسولان پرسید: چه موقع مأمور هلاکت قوم من هستید؟ آنها جواب دادند:

بامدادان. لوط که حوصله‌اش بسر آمده بود گفت: کاش که زودتر می‌شد، گفتند:

«أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ؟» آیا بامداد نزدیک نیست؟ جَعَلْنَا عَلَيْهَا سَافِلَهَا: جبرئیل بالش را در زیر شهر گذاشت و آن را چنان به آسمان بالا برد که اهل آسمان پارس سگها و صدای خروس را شنیدند و سپس شهر را بر روی مردمش وارونه بر زمین افکندند و در پی آن از بالا سنگریزه‌هایی بر روی آنها فرو انداختند. «سَجِيلٌ» معرّب:

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۵۸

«سنگ و گل» به دلیل: «حِجَارَةٌ مِنْ طِينٍ» (۱).

مَنْصُودٌ در آسمان مرتب روی هم سفت چیده شده بود آماده برای عذاب، بعضی گفته‌اند: به طور پیوسته پشت سر هم بر روی آنها می‌ریخت. «مُسَوَّمَةٌ» روی آنها نشانه عذاب گذاشته شده بود. «وَمَا هِيَ مِنْ»: این گونه عذاب به همه ستمگران نزدیک است، در این جمله وعده عذاب به کفار قریش داده شده است.

[سوره هود (۱۱): آیات ۸۴ تا ۹۰] ص: ۱۵۸

اشاره

وَ إِلَى مَدِينَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ وَلَا تَتَّقُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ (۸۴) وَيَا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْنُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ (۸۵) بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ (۸۶) قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ (۸۷) قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَرَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمُ إِلَىٰ مَا أَنهَآكُمْ عَنْهُ إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ (۸۸) وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَنْ يُصَِّبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ (۸۹) وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ (۹۰)

۱- ذاریات / ۳۳.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۵۹

ترجمه: ص: ۱۵۹

و به سوی مدین برادرشان شعیب را فرستادیم، و او به آنها گفت: ای مردم خدای یگانه را بپرستید که معبودی جز او برایتان نیست، و از پیمان و سنجش، کم ندهید. من شما را در وضع خوبی می‌بینم و از عذاب روز فراگیرنده بر شما بیمناکم. (۸۴)

ای قوم، پیمان و وزن را با عدل وفا کنید، و به مردم در کالاهایشان ضرر وارد نسازید و در زمین به تبهکاری نکوشید. (۸۵)

سرمایه حلالی که خداوند برایتان باقی گذارده بهتر است، اگر با ایمان باشید، و من پاسدار شما نیستم. (۸۶)

گفتند: ای شعیب آیا نمازت تو را دستور می‌دهد که ما آنچه را پدرانمان می‌پرستیدند، ترک گوییم، یا آنچه می‌خواهیم در ثروتهایمان انجام دهیم، حَقًّا که تو بردبار و در هدایت هستی؟! (۸۷)

بگو ای مردم آیا فکر کرده‌اید که هر گاه من، دلیل آشکاری از پروردگارم داشته باشم، و روزی نیکویی به من داده باشد (آیا درست است که او را اطاعت نکنم؟) و حال آن که من هرگز نمی‌خواهم آنچه را که شما را از آن باز می‌دارم خود انجام دهم، زیرا هدف من تا آنجا که بتوانم جز اصلاح نیست و موفقیت من جز با اراده خدا نیست، بروی توکل کنم و به درگاه او، رو آورم. (۸۸) ای قوم، دشمنی و مخالفت با من سبب نشود که شما به همان سرنوشتی دچار شوید که قوم نوح یا هود، یا صالح دچار شدند و قوم لوط چندان از شما دور نیستند. (۸۹)

و از پروردگار خویش آموزش بخواهید و به درگاهش روی توبه آورید، به درستی که پروردگار من بسیار با رحمت و مهربان است. (۹۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۶۰

تفسیر: ص: ۱۶۰

إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ شِمَا رَا دَر وَضَعْ خَوْبِي مِي بَيْنِم: نرخها پایین و ثروتهاتان زیاد است و نیازی به سخت گرفتن و کم فروشی ندارید، یا، من شما را منعم به خیر و نعمت خدا می‌بینم و شما را نصیحت می‌کنم که آن را با کارهایتان از خود زوال نیاورید. يَوْمَ مُحِيطٍ رُوز هَلَاكٍ كَنَنْدِه، شاهد بر این معنا، جمله: وَأَحِيطَ بِثَمَرِهِ: «ثمره و میوه‌هایش نابود شود» (کهف/ ۴۲). و اصل آن از «احاطة العدو» است: دشمن را در محاصره قرار دادن. روز را محیط گفته است به این دلیل که زمان آنچه را در آن واقع می‌شود فرا می‌گیرد.

بخس به معنای نقص و کم کرد. «وَلَا تَعْتَوُوا فِي الْمَآرِضِ مُفْسِدِينَ»: با نهی از فساد، و تبهکاری، نهی از دزدی، غارتگری و راهزنی کرده است. «بَقِيَّتُ اللَّهِ»: پس از دوری از حرام، آنچه خداوند از حلال برای شما باقی می‌گذارد [بهتر است]. خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ شرط این خوبی، ایمان است، زیرا فواید آن، که رسیدن به ثواب و نجات از عقاب است موقعی ظاهر می‌شود، که ایمان وجود داشته باشد.

ممکن است معنایش این باشد که خوبی «بَقِيَّتُ اللَّهِ» مشروط به این است که به حرف من ایمان داشته باشید، و نصیحت مرا بپذیرید. «وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ»: من نگاهبان شما نیستم که اعمال شما را محافظت کنم و جزای آن را به شما بدهم، بلکه من، فقط بیم دهنده و ناصح شما هستم، (و خداست که اعمال شما را حفظ می‌کند و پاداشتان را می‌دهد).

شعیب پیامبر نماز زیاد می‌خواند وقتی که برای ایمان آوردن قومش اصرار کرد آنها به او گفتند: «أَصِيْلَاتُكَ» «۱» تَأْمُرُكَ: آنان با این حرف، نمازهای او را تحقیر و او را

۱- به صورت جمع، این را مصنف به تبعیت از کشاف ترجیح داده زیرا چند سطر بعد می‌گوید:

بعضی هم «أَصِلَاتُكَ» به صورت مفرد خوانده‌اند- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۶۱

مسخره می‌کردند: آیا این نمازی که همیشه به آن اشتغال داری تو را بر آن وامی‌دارد که ما، ترک کنیم آنچه را پدراهایمان عبادت می‌کردند، و یا این که ترک کنیم انجام دادن آنچه در اموالمان می‌خواهیم؟ مضاف حذف شده: «فعل ما نشاء» این حرف را به مسخره گفتند، زیرا انسان به انجام دادن فعل دیگران امر نمی‌شود و حال آن که اینها گفتند نمازت تو را امر کرده که ما، چنین و

چنان کنیم. بعضی هم «أصلاتک» به صورت مفرد خوانده‌اند.

إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ حَقًّا که تو بردبار و آگاه هستی. قوم شعیب از این عبارت خلاف معنایش را اراده کرده و آن بزرگوار را به گمراهی و سفاقت نسبت دادند و او را مسخره کردند.
وَرَزَقْنِي مِنْهُ خَدَاوَنَدُ از نزد خود به من روزی نیکو عطا کرد، منظور نبوت و حکمت است. بعضی گفته‌اند: مراد روزی حلال و پاکیزه و بدون نقص است.

جواب «أرأيتم» محذوف است: (أ يَصْحَ لِي ان لا آمر ...) و معنای آیه این است: به من بگوئید که اگر من از طرف پروردگارم دلیل روشن و یقین آور داشته باشم و به تحقیق پیامبر باشم، آیا برای من درست است که شما را به ترک بت پرستی و کارهای زشت امر نکنم، و حال آن که هیچ پیامبری جز برای این منظور مبعوث نشده است.

وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَخْلَفَكُمْ إِلَيَّ و من چنین اراده ندارم که بر شما سبقت بگیرم و تمایلات نفسانی را که شما را از آن منع می‌کنم، خودم زودتر انجام دهم و در این امر استبداد داشته باشم.

إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ تَهَا خَواسته من این است که با پند و اندرز شما را نصیحت کرده و به خیر و صلاحتان بکشانم. ما استطعت: کلمه «ما» ظرف است تا مدتی که قدرت بر اصلاح دارم و امکانات به من اجازه می‌دهد. و می‌توان آن را بدل از «اصلاح» گرفت، یعنی مقداری از اصلاح که بتوانم، و نیز جایز است که مفعول برای «اصلاح» باشد، مثل قول شاعر:

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۶۲

ضعيف النكايه اعداه

: «۱» هیچ نمی‌خواهم مگر این که اصلاح کنم آنچه از امور فاسد شما را که بر اصلاح آن قدرت داشته باشم.

وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ مَوفِقت من برای رسیدن به حق در هر کاری که انجام می‌دهم یا ترک می‌کنم جز به یاری و کمک خداوند نیست، با این بیان، پیامبر خدا در این که کارهای خود را بر طبق رضایت حق تعالی انجام دهد، از او طلب توفیق می‌کند و می‌خواهد که او را تأیید فرماید و بر دشمنش پیروز گرداند. در ضمن این عبارت، تهدیدی برای کفار و قطع طمع آنها از وی می‌باشد. «لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي»:

مخالفت و دشمنی من، شکنجه و عذاب الهی را برای شما فراهم نکند.

وَمَا قَوْمٌ لَوْ طِ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ قَوم لوط هم در زمانی نزدیک به شما به هلاکت رسید و نزدیکترین هلاک شوندگان به شما هستند. «رَحِيمٌ وَدُودٌ» رحمت و محبت خداوند نسبت به بندگانش زیاد است، زیرا نعمتهای فراوان به آنها می‌دهد و مصالح ایشان را می‌خواهد.

[سوره هود (۱۱): آیات ۹۱ تا ۹۵] ص: ۱۶۲

اشاره

[سوره هود (۱۱): آیات ۹۱ تا ۹۵]

قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ وَإِنَّا لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا وَلَا رَهْطَكَ لَرَجْمْنَاكَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ (۹۱) قَالَ يَا قَوْمِ أَرَهْطِي أَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظَهْرِيًّا إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ (۹۲) وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ وَارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ (۹۳) وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ (۹۴) كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا أَلَا بُعْدًا لِمَدِينٍ كَمَا بَعَدَتْ ثَمُودُ (۹۵)

۱- مصراع دیگرش این است:

یخال الفرار یراخی الاجل

: او که از کشتن دشمنانش ناتوان است پندارد که فرار کردن مرگش را به تأخیر می‌اندازد. اعدائه مفعول نکایه است. م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۶۳

ترجمه: ص: ۱۶۳

گفتند: ای شعیب، ما بسیاری از این چیزها را که تو، می‌گویی نمی‌فهمیم و ما تو را در میان خود، ناتوان می‌بینیم، و اگر به خاطر فامیل و طائفتان نبود سنگسارت می‌کردیم، و گرنه تو خود نزد ما عزیز نیستی. (۹۱)

گفت: ای قوم! آیا طایفه من نزد شما از خدا عزیزترند، و حال آن که شما او را پشت سر انداخته‌اید، براستی که پروردگارم به آنچه شما انجام می‌دهید آگاه است. (۹۲)

و ای مردم آنچه که می‌توانید انجام دهید، من هم کار خود را می‌کنم، بزودی خواهید دانست که چه کسی عذاب خوار کننده به سویس می‌آید و چه کسی دروغگو است، منتظر باشید که من هم با شما منتظرم. (۹۳)

و چون فرمان ما آمد شعیب و کسانی را که به او ایمان آورده بودند به رحمت خود نجاتشان دادیم و کسانی را که ستم کرده بودند فریاد آسمانی فرا گرفت و در خانه‌های خویش بی‌جان شدند. (۹۴)

گویا هیچ گاه از ساکنان آنجا نبودند. دور باشند مردم مدین (از رحمت خدا) چنان که قوم ثمود از رحمت حق دور شدند. (۹۵)

تفسیر: ص: ۱۶۳

مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا ... بسیاری از چیزهایی که می‌گویی، ما نمی‌فهمیم، البتّه می‌فهمیدند، امّا چون آن را نمی‌پذیرفتند، پس گویا نمی‌فهمیدند.

وَ إِنَّا لَنُرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا و ما تو را در میان خودمان ناتوان می‌بینیم: نه نیرویی در میان ما داری و نه عزّتی، بنا بر این اگر بخواهیم به تو صدمه‌ای وارد کنیم، قدرت بر دفاع از خود نداری.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۶۴

وَلَوْ لَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ اگر ملاحظه فامیلت نبود تو را سنگسار می‌کردیم و با بدترین وضع تو را می‌کشتیم. «رهط» گروهی از سه تاده نفر. «وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بَعِزٌّ»:

ولی تو خودت نزد ما عزّتی نداری تا به خاطر عزّت دست از کشتنت برداریم، منتها به واسطه قوم و قبیله‌ات که بر ما حقّ عزّت و شرافت دارند تو را نمی‌کشیم. شعیب در پاسخ آنها زبان به گلایه گشود و فرمود:

أَرْهَطِي أَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَ اتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ أَيَا قَبِيلَهُ مِنْ رَأَى خدای عزیزتر می‌دانید و خدای را از یاد بردید و نام و یادش را پشت سر افکندید و به آن بی‌اعتنایی کردید؟

ظهری منسوب به «ظهر» است و تبدیل فتحه به کسره، از تغییرات قاعده نسبت است.

إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ علم پروردگار من بر همه کارهای شما احاطه دارد، و هیچ چیز از آن بر وی پوشیده نیست.

اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ «مکانه»: مصدر است از باب: مکن مکانه، فهو مکین یا اسم مکان است: مکان و مکانه معنای آیه: با همین

موقعیتی که دارید: مشرکید، و با من دشمنی دارید مصرّانه کارتان را انجام دهید، یا: کار خود را انجام دهید در حالی که توانایی بر دشمنی با من دارید. «إِنِّي عَامِلٌ»: من نیز آنچه در توان و امکانم باشد انجام می‌دهم.

سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِمْ مِنْ يَوْمِ الْقِيَامَةِ: «من» استفهامیه است و لفظ فعل علم را از عمل در خود بازداشته، مثل این که چنین گفته شده: سوف تعلمون ایّنا یأتیه «عَذَابٌ يُخْزِيهِ» و ایّنا «هُوَ كَاذِبٌ» بزودی خواهید دانست برای کدام یک از ما، عذابی خواهد آمد که او را خوار کند، و کدام یک از ما دروغگوست. و می‌توان گفت: «من» موصوله و معنای آیه این است: بزودی خواهید شناخت کسی را که عذاب به سویش آید و او را خوار کند، و خواهید شناخت کسی را که دروغگوست.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۶۵

وَأَرْتَبُوا مُنْتَظِرٍ سَرَانِجَامٍ كَارٍ بِشَيْدٍ. اِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ: من نیز با شما در انتظارم.

«رَقِيبٌ»: نگهبان، محافظ و منتظر مثل راقب، مراقب و مرتقب.

«جائِمين» جاثم: آن که در جای خود مستقر باشد، و به هیچ نحو جای دیگر نرود. روایت شده است که جبرئیل برای هلاکت قوم شعیب چنان فریادی زد که هر کدام هر جا بود قالب تهی کرد.

كَأَنَّ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا كَوِيَا اَصِلَا در خانه‌هایشان اقامت نداشته زندگی و تردّد نداشتند.

[سوره هود (۱۱): آیات ۹۶ تا ۱۰۵] ص: ۱۶۵

اشاره

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ (۹۶) إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَاتَّبَعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ (۹۷) يَقْتُلُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَبِئْسَ الْوَرْدُ الْمُؤْرَدُونَ (۹۸) وَاتَّبَعُوا فِي هَذِهِ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ (۹۹) ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْقُرَىٰ نَقَّصْنَاهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَائِمٌ وَحَصِيدٌ (۱۰۰)

وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ (۱۰۱) وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَىٰ وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ (۱۰۲) إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ ذَلِكَ يَوْمٌ مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ وَذَلِكَ يَوْمٌ مَشْهُودٌ (۱۰۳) وَمَا نُؤَخِّرُهُ إِلَّا لِأَجَلٍ مُعَيَّنٍ يَوْمَ يَأْتِ لَأَن تَكَلَّمَ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ (۱۰۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۶۶

ترجمه: ص: ۱۶۶

ما موسی را با آیات خود و دلیل روشن‌گر فرستادیم. (۹۶)

به سوی فرعون و اطرافیان‌ش، اما آنها فرمان فرعون را پیروی کردند، در حالی که فرمان فرعون مایه رشد و نجات نبود. (۹۷)

او در روز قیامت پیشاپیش پیروانش می‌رود و آنها را داخل دوزخ می‌سازد، و چه بد آبشخوری را وارد می‌شوند. (۹۸)

در این جهان و روز رستاخیز، لعنت را در پی دارند و چه بد پی آمدی به آنها داده می‌شود. (۹۹)

این از خبرهای آبادیهاست که برایت بازگو می‌کنیم که بعضی ایستاده و برخی درو شده‌اند. (۱۰۰)

ما به آنها ستم نکرده‌ایم امّا آنان به خود ستم کردند، و هنگامی که امر پروردگارت فرا رسید، معبودهایی را که غیر از خدای

می‌خواندند از هیچ چیز آنها را بی‌نیاز ساخت و جز هلاکت برایشان نیفزود. (۱۰۱)

و این چنین است مجازات پروردگارت، هر گاه که ملت‌های ستمگر را مجازات کند، آری مجازات او دردناک و سخت است. (۱۰۲) برآستی که در این نشانه‌ای است برای هر کس از عذاب آخرت بیم داشته، و آن، روزی است که مردم در آن گرد می‌آیند، و آن، روزی است که همه در آن مشاهده می‌شوند. (۱۰۳)

و ما آن را جز تا زمان محدودی به تأخیر نمی‌اندازیم. (۱۰۴)

آن روز که فرا رسید کسی جز با اجازه او سخن نمی‌گوید، و از آنها گروهی، بدبخت و گروهی خوش‌بختند. (۱۰۵)

تفسیر: ص: ۱۶۶

بِآيَاتِنَا بِا دَلِيلِهَا وَمَعْجَزَاتِ. «وَسَلْطَانٍ مُّبِينٍ»: دلیل روشنی که هیچ ابهام و اشتباهی در آن نباشد. «وَمَا أَمْرٌ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ»: در کار فرعون هدایتی وجود ندارد بلکه تنها تاریکی و گمراهی است. «يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»: چنان که در دنیا پیشوای گمراهی آنان بود، در قیامت نیز آنها را به سوی آتش می‌برد و آنها هم از پی او می‌روند.

ممکن است که مراد از: «وَمَا أَمْرٌ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ»، این باشد که فرمان فرعون

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۶۷

عاقبت و سرانجام نیکویی ندارد، و جمله «يَقْدُمُ قَوْمَهُ...» تفسیر و توضیح برای آن خواهد بود.

فَأَوْزَدَهُمُ النَّارَ فَعَلَ مَاضِي بِهِ اَيْنَ دَلِيلِ اَسْتِ كِه قَطْعِيْتِ وَ تَحَقَّقَ اَمْرَ رَا بَرَسَانْدِ، يَعْنِي بِه طَوْر قَطْعِ وَ يَقِيْنِ اَنَّهُا رَا وَاْرَدَ اَتَشَ دُوْزَخِ مِي سَاْرَدِ.

وَ بِنَسِّ الْوَرْدِ بَدِ اَبِي اَسْتِ كِه وَاْرَدَشَ مِي شُوْنَدِ (اَتَش) «وَرْد» دَر اَصْلِ بِه مَعْنَا اَبِي اَسْتِ كِه تَشْنَه بَر اَن وَاْرَدِ مِي شُوْدِ، وَ نِيْزِ بِه مَعْنَا شْتَرِي اَسْتِ كِه بَر اَبِ وَاْرَدِ مِي شُوْدِ اَمَّا دَر اَيْنِ جَا مَرَادِ اَز اَن اَتَشِ اَسْتِ كِه ضَدَّ اَبِ مِي بَاشَدِ، (دَر حَقِيْقَتِ تَشْبِيْهِ اَسْتِ) «۱» زِيْرَا اَبِ مَعْمُوْلَا بَرَا اَيْنِ مَوْرَدِ تُوْجِهِ وَاْقَعِ مِي شُوْدِ كِه عَطَشَ رَا تَسْكِيْنِ دِهْدِ وَ تَشْنَكِي دَلْهَا رَا بَر طَرَفِ سَاْرَدِ وَ اَتَشِ بَر خِلَافِ اَن اَسْتِ.

وَ اُنْبُعُوْا فِيْ هَذِهِ دَر دُنْيَا وَ اٰخِرْتِ دَجَارِ لَعْنَتِ وَ غَضَبِ اَلْهِي بَاشَنْدِ.

بِنَسِّ الرَّفْدِ الْمَرْفُوْدُ اَيْنِ كَمَكِ وَ پَشْتُوَانَه، بَدِ كَمَكِي اَسْتِ. تُوْضِيْحِ اَن كِه لَعْنَتِ دَر دُنْيَا پَشْتُوَانَه وَ كَمَكِ بَرَا اَبِي عَذَابِ اَسْتِ وَ اَيْنِ عَذَابِ بِه وَسِيْلَه لَعْنَتِ دَر اٰخِرْتِ اَفْرَايشِ يَافْتَه اَسْتِ، وَ بَعْضِي كَفْتَه‌اَنْدِ اَيْنِ عَطَا وَ بَخْشَشِ، بَدِ عَطَايِي اَسْتِ.

ذَلِكْ مِنْ اَنْبَاءِ الْقُرَى اَيْنِ خَبْرِ كِه بِيَانِ شَدِ جَزْئِي اَز خَبْرَهَايِ شَهْرَهَايِي اَسْتِ كِه اَهْلَشَ بِه هَلَاكْتِ دَجَارِ شَدِه‌اَنْدِ. «نَقُصُّهُ عَلَيْكَ»: دَاَسْتَانَشَ رَا بَر تُو بَاَزِ گُو مِي كَنِيْمِ، خَبْرِ بَعْدِ اَز خَبْرِ اَسْتِ. «مِنْهَا» ضَمِيْر، بَرَا «قُرَى» اَسْتِ: بَعْضِي اَز اَنَّهُا، «قَائِمٌ» پَا بَرِ جَا وَ بَرِ خِي دِيْگَرِ بَا خَاكِ يَكْسَانِ شَدِه مِثْلِ زَرَاْعَتَهَايِي كِه بَعْضِي بَرِ جَايِ مَآْنَدِه وَ بَعْضِي دَرُو شَدِه اَسْتِ.

اَيْنِ جَمْلَه مَسْتَأْنَفَه اَسْتِ وَ مَحَلِّي اَز اَعْرَابِ نَدَاْرَدِ.

وَ مَا ظَلَمْنَا هُمْ بِه اَيْنِ كِه فِرْعَوْنَ وَ پِيْرُوَانَشَ رَا بِه هَلَاكْتِ رَسَاْنَدِيْمِ، بَر اَنَّهُا سَتْمِي نَكْرَدِيْمِ،

۱- دَر اَيْنِ آيَه فِرْعَوْنَ تَشْبِيْهِ بِه كَسِي شَدِه اَسْتِ كِه شْتَرَهَا رَا بِه سُوِي اَبِ هِدَايْتِ مِي كَنْدِ وَ پِيْرُوَانِ او بِه شْتَرَانِ تَشْنَه تَشْبِيْهِ شَدِه‌اَنْدِ. كَشَافِ.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۶۸

وَ لَكِنْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ بَلْكَه اَنَّهُا بَرِ خُوْدَشَانِ سَتْمِ كَرْدَنْدِ، زِيْرَا بِه دَلِيْلِ اَعْمَالِ خُوْدِ بِه هَلَاكْتِ رَسِيْدَنْدِ.

فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمْ خُدَايَاْنِ اَنَّهُا قَاْدِرِ بَرِ اَن نَبُوْدَنْدِ كِه عَذَابِ خُدَا رَا اَز اَنَّهُا بَرْدَاْرَنْدِ.

الَّتِي يَدْعُونَ بَتَهَائِي را که عبادت می‌کنند، فعل مضارع برای حکایت حال گذشته است.

لَمَّا جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ منظور از «امر» پروردگار، عذاب و کیفر اوست، و «لَمَّا» منصوب است به فعل: «ما أَعْنَتَ». «تتیب»: تخسیر: ضرر زدن. «تته»: او را در زیان افکند.

«وَكَذَلِكَ» کاف تشبیه در محل رفع است یعنی چنان که پروردگارت فرعون و پیروانش را به هلاکت رساند آبادیهای ستمکاران را هم نابود می‌کند.

وَ هِيَ ظَالِمَةٌ حال برای «قری» است. «أَلِيمٌ شَدِيدٌ»: مؤاخذه پروردگار برای شخص مورد مؤاخذه بسیار دردآور و سخت است. با این جملات خداوند سبحان هشدار می‌دهد که سرانجام ستمکاری بسیار وخیم است برای مردم آبادیهای ستمکار و یا هر کسی که به خود یا غیر خودش ستم کند. «إِنَّ فِي ذَلِكَ»: اشاره به سرگذشت امت‌هایی است که بر اثر گناهانشان به هلاکت رسیده‌اند و خداوند داستانهای آنان را حکایت کرده است.

«لَأَيُّهَا» نشانه عبرت و پند گرفتن است. «لِمَنْ خَافَ»: برای کسی که ترس داشته باشد، زیرا نگاه می‌کند به آنچه خداوند در دنیا بر گناهکاران روا داشته، و این خود نمونه‌ای است برای گرفتاری آنها در آخرت. وقتی گناهکار شدت و سختی کیفر دنیوی را ببیند، بیشتر به سختی کیفر اخروی پی می‌برد و این لطفی است از خداوند برای او، زیرا این عبرت گرفتن باعث افزایش بیم و خوف او از عقوبت الهی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۶۹

می‌شود، و به همین معناست گفتار خداوند: «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشَى» (۱).

«ذَلِكَ» اشاره به روز قیامت است که عبارت: «عَذَابَ الْآخِرَةِ» بدان دلالت دارد.

«النَّاسُ» مرفوع است به وسیله اسم مفعول که «مَجْمُوعٌ» باشد چنان که با فعل مجهول آن رفع داده می‌شود. «يَجْمَعُ لَهُ النَّاسُ»: معنای آیه: قیامت روزی است که وعده‌گاه تمام مردم است، و این صفت لازم آن است. «وَ ذَلِكَ يَوْمٌ مَشْهُودٌ»: روزی که همه خلائق در آن حضور دارند و هیچ کس غایب نیست. مثل قول شاعر:

فی محفل من نواصي الناس مشهود (۲)

(منظور از «مشهود»، مجلسی است که تمام بزرگان در آن حضور داشتند) «لِأَجَلٍ» بر یک مدت معین، و نیز آخر آن به کار می‌رود. از این رو، می‌گویند: انتهای الاجل (مدت به پایان رسید) و بلغ الأجل آخره (پایان مدت فرا رسید)، حل الاجل مدت معین، سر رسید. فإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ: هر گاه آخر مدت معین فرا رسد، منظور از «عد» نفس مدت است، نه آخر آن، و معنای آیه این است: عذاب را تأخیر نمی‌اندازیم مگر تا انتهای مدت مشخص، بنا بر این مضاف حذف شده است.

يَوْمٌ يَأْتِ بَدُونَ «ی» خوانده شده مثل قول عربها: «لا أدر» که به سبب کسره از «ی» مستغنی شده‌اند، و فاعل «یاتی» الله است نظیر: هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ (۳) وَ جَاءَ رَبُّكَ (۴) و نیز دلیل بر این ادعا، قرائت: «و ما يؤخره» با «ی» و کلمه «بأذنه» می‌باشد. و می‌توان گفت: فاعل «یأت» ضمیری است که به «یوم» بر می‌گردد مثل:

۱- نازعات / ۲۶.

۲- اولش:

و مشهد قد کیفیت الغائبین به.

معنا: چه بسیار مجلسی که معمولاً بزرگان مردم در آن حضور داشتند و بسیار بود که در آن مجلس تنها حضور من کفایت می‌کرد.

۳- بقره / ۱۱۰.

۴- الفجر/ ۲۲.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۷۰

هل ينظرون الا ان تأتيهم «۱» الساعة.

لا تَكَلَّمُ در اصل تتكلم بوده، و ظرف (یوم) منصوب به «تکلم» است. منظور از «آمدن روز قیامت» آمدن هول و هراس و سختیهای آن است.

فَمِنْهُمْ ضمیر به اهل موقف بر می‌گردد و خود آنها ذکر نشده‌اند، زیرا مرجع ضمیر معلوم و مشخص بوده است.

[سوره هود (۱۱): آیات ۱۰۶ تا ۱۱۰] ص: ۱۷۰

اشاره

فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُّوا فَنِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ (۱۰۶) خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ (۱۰۷) وَأَمَّا الَّذِينَ سَعَدُوا فَنِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْذُودٍ (۱۰۸) فَلَا تَكُ فِي مَرْيَةِ مِمَّا يَعْبُدُ هَؤُلَاءِ مَا يَعْبادُونَ إِلَّا كَمَا يَعْبُدُ آبَاؤُهُمْ مِنْ قَبْلُ وَإِنَّا لَمُوفُونَ نَصَبْنَاهُمْ غَيْرَ مَنقُوصٍ (۱۰۹) وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتَلَفَ فِيهِ وَلَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقَضَىٰ بَيْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ (۱۱۰)

ترجمه: ص: ۱۷۰

آنان که بدبخت شدند در آتشند و برای آنها ناله و فریادهای طولانی است. (۱۰۶) جاودانه در آن خواهند ماند، تا آسمان‌ها و زمین بر پاست، مگر آنچه را که پروردگارت بخواهد، که پروردگارت آنچه را اراده کند انجام می‌دهد. (۱۰۷)

اما کسانی که در سعادت بودند در بهشت جاودانه خواهند بود، تا آسمانها و زمین برجاست، مگر آنچه

۱- در قرآن زخرف/ ۶۶ آلا الساعة أن تأتيهم آمده است. تصحیح استاد گرجی پاورقی ص ۱۶۶. [...]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۷۱

پروردگارت بخواهد که بخششی است قطع ناشدنی. (۱۰۸)

بنا بر این، شک و تردیدی در معبودهایی که آنها می‌پرستند به خود راه مده، آنها فقط همان گونه این معبودها را می‌پرستند، که پدرانشان، قبلا می‌پرستیدند، و ما نصیب آنها را بی کم و کاست خواهیم داد. (۱۰۹)

ما، کتاب آسمانی به موسی دادیم، اما در آن اختلاف افتاد، و اگر فرمان قبلی پروردگارت نبود، در میان آنها داوری می‌شد، و آنها در شکی آمیخته با سوء ظن و بدبینی اند. (۱۱۰)

تفسیر: ص: ۱۷۱

«زفیر» بیرون آوردن نفس، و «شهیق» فرو بردن آن است: (دم و بازدم)، شَمَاح، شاعر عرب:

بعید مدی التطریب اول صوته زفیر و يتلوه شهيق محشرج «۱»

ما دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ منظور آسمانها و زمین تبدیل یافته است یعنی آسمانها و زمین آخرت برای همیشه آفریده شده است. توضیح این که هر چه بر فراز قرار دارد آسمان است، بنا بر این برای اهل آخرت نیز آسمانی وجود دارد. بعضی گفته‌اند این عبارت کنایه از ابدیت است، مثل قول عرب: ما لاح کوكب و ما اقام ثبير و رضوی: تا مدتی که ستاره‌ای می‌درخشد، و مادامی که کوه ثبير (در مکه) و کوه رضوی (در مدینه) پا برجاست و جز اینها از عباراتی که ابدیت و جاودانگی را می‌فهماند.

إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ این جمله، از خلود در عذاب آتش و از خلود در نعمتهای بهشتی استثنا شده است، زیرا عذاب اهل جهنم، تنها به آتش نیست بلکه به عذابه‌ای گوناگون گرفتارند و سخت‌ترین این عذابه‌ها عبارت است از خشم خداوند و اهانت

۱- برد آوازش طولانی است، اول آن را به زفیر شروع می‌کند و به دنبالش با زدم می‌آورد که صدا را در حلق و اندرون خود می‌پرورد. شاعر، خر وحشی را در طول نفس و حسن صوت می‌ستاید.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۷۲

او به آنها و نیز برای اهل بهشت لذتهایی بالاتر از بهشت است که بزرگترین آنها، رضوان خدا و توجه کریمانه او می‌باشد، (بنا بر این اشکالی در استثنای از خلود حتمی که قبلا بیان شده پیدا نمی‌شود).

بعضی گفته‌اند: مقصود، استثنای از «خلود اهل شقاوت» آن است که هر کس را خدا بخواهد، به سبب یگانه پرستی و ایمانش از جهنم بیرون می‌آورد و به بهشت داخل می‌کند تا در مقابل طاعتی که انجام داده، پاداش وی را بدهد، بنا بر این «ما» به معنای «من» خواهد بود، چنان که در کلام عرب آمده است: سبحان ما سبحت له:

پاک و منزّه است کسی که او را تسبیح می‌گویم. این سخن را وقتی می‌گویند که صدای رعد را می‌شنوند، و مثل قول خداوند:

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ «کسانی که در آسمانها و زمینند خدای را تسبیح می‌گویند». (حشر/ ۱ و صف/ ۱).

و در جمله: «الَّذِينَ سَعِدُوا» مراد از استثنا، سعادت‌مندی هستند که از جهنم (به دلیل لطف خدا و ایمان و آنچه قبلا گفته شد) به سوی بهشت منتقل می‌شوند، و معنای آیه این است که اشخاص خوشبخت همیشه در بهشت‌اند مگر آن مدّتی که خدا خواسته که قبل از دخول در بهشت آنها را به خاطر گناهانشان به جهنم برده است. بنا بر این «ما» در این جمله به معنای خودش و استثنا هم از زمان است، در حالی که استثنا در جمله اول از اشخاص بود (و «ما» به معنای «من»).

قتاده می‌گوید: خدا خود بهتر می‌داند اما برای ما گفته است که گروهی از مردم به سبب گناهانشان در آخرت بر اثر عذاب آتش رنگ بشره آنها تغییر می‌کند و سپس خداوند تفضّل می‌کند و آنها را داخل بهشت می‌گرداند، این گروه، اهل جهنم، نامیده می‌شوند و اینها کسانی‌اند که وعده عذاب درباره‌شان تحقق یافته و سپس به سبب شفاعت از آن خارج شده‌اند.

سَعِدُوا با قرائت ضمّ سین معنایش این است که خدا او را سعادت‌مند ساخته، و با

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۷۳

قرائت فتح سین لازم خواهد بود مثل: سعد الرجل فهو سعيد و از این قبیل است:

حزن الرّجل و حزنته که هم لازم و هم متعدی هر دو به کار می‌رود.

عَطَاءٌ غَيْرٌ مَجْدُودٍ بخششی که قطع شدنی نیست بلکه تا بی‌نهایت ادامه دارد.

پس از آن که خداوند متعال سرگذشت کفّار و بدبختیهای آنها را بیان فرمود به تکلیف پیامبر درباره آنها پرداخته و می‌فرماید:

فَلَا تَكْفِي فِي مَرْيَةِ مِمَّا يَعْبُدُ هَوْلًا پس از این داستانشان که برای تو درباره سوء عاقبت بدکاران نقل کردیم دیگر هیچ شک و تردیدی نیست که بر سر مشرکان زمان همان آید که بر پیشینیانشان آمد و این سخن را خداوند به منظور تسلای خاطر پیامبر به انتقام از آنها

و تهدیدی برای کفار بیان فرموده است.
 مَا يَعْجِدُونَ إِلَّا كَمَا يَعْجُدُ آبَاؤُهُمْ مِنْ قَبْلُ إِنَّهَا هُمْ فِي شَرِّ مَا يَشْكُرُونَ
 از نظر کفر و عقوبت نیز با آنها یکی خواهند بود. این جمله مستأنفه است و به عنوان علت نهی از شک آورده شده است.
 وَإِنَّا لَمُوفُونَ بِمَا نَصَبْنَاهُمْ مِنْ دُونِهَا مَا يَشْكُرُونَ لَأَنذَرْتَهُمْ يَوْمَئِذٍ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ
 فَاحْتَلَفَ فِيهِ بَعْضَىٰ بِتُورَاتِ إِيْمَانِ آوَرْدَنْد و بعضی به آن کافر شدند چنان که درباره قرآن نیز چنین شد.
 وَلَوْ لَا كَلِمَةٌ أَكْرَمْتَهُمْ لَفَسَدَتْ أَعْيُنُهُمْ فِئْتَنًا بَلِيبًا ذَلَّتْ بِهَا الْأَنْفُسُ أَفَرَأَىٰ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ
 داوری می‌شد. این جمله نیز برای دلداری پیامبر بیان شده است.

[سوره هود (۱۱): آیات ۱۱۱ تا ۱۱۳] ص: ۱۷۳

اشاره

وَإِنَّ كُلًّا لَّمَّا لَيُؤْفِقُنَّهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ إِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۱۱۱) فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطَّغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ
 (۱۱۲) وَلَا تَزْكُوتُوا إِلَىٰ الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءٍ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ (۱۱۳)
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۷۴

ترجمه: ص: ۱۷۴

پروردگار تو اعمال هر یک را بی‌کم و کاست به آنها خواهد داد، او به آنچه که عمل می‌کنند آگاه است. (۱۱۱)
 بنا بر این همان گونه که فرمان یافته‌ای استقامت کن، و نیز کسانی که با تو، به سوی خدا آمده‌اند. و طغیان نکنید که خداوند آنچه
 را انجام می‌دهید می‌بیند. (۱۱۲)
 و تکیه بر ظالمان نکنید که موجب می‌شود آتش شما را فرو گیرد، و در آن حال جز خدا ولی و سرپرستی نخواهید داشت و یاری
 نمی‌شوید. (۱۱۳)

تفسیر: ص: ۱۷۴

وَإِنَّ كُلًّا تَنْوِينُ عَوْضِ مَضَافِ إِلَيْهِ اسْت: «كَلِّهْم»: تمام آنها که در تورات اختلاف کردند.
 لَيُؤْفِقُنَّهُمْ جَوَابِ اسْتِ بَرَاءِ قَسْمِ مَحْذُوفِ، وَ لَامِ دَرِ «لَمَّا» بَرَاءِ آمَادَةِ كَرْدَنِ زَمِينِهِ قَسْمِ اسْتِ، وَ «مَا» زَائِدَةٍ، وَ مَعْنَايِ جَمْلَةٍ اسْتِ: بَه
 خدایا سوگند که پروردگار تو تمام کارهای آنها را از زشت و زیبا و کفر و ایمان، به آنها برمی‌گرداند. به تخفیف نیز خوانده شده
 است: وَإِنَّ كُلًّا بِنَا بَرِ اسْتِ كِه «انْ مَحْفَفَه» بَه اَعْتِبَارِ اَصْلَشِ كِه ثَقِيلَه بَوْدَه، عَمَلِ مِی كِنْد. يَكْ قَرَائْتِ هَمْ اسْتِ كِه «لَمَّا» رَا بَا تَشْدِيدِ
 خوانده‌اند، خواه این که «ان» را ثقیله بخوانند یا خفیفه، ولی این قرائت در هر دو صورت، از دیدگاه نحویان با اشکال مواجه است
 زیرا جایز نیست که در این آیه «لَمَّا» را به معنای وقت و یا به معنای نفی، بگیریم و نیز نمی‌توانیم به معنای «اللّا» بگیریم چنان که در
 این عبارت هست: نَشَدَتْكَ اللَّهُ لَمَّا فَعَلْتَ وَ الْاَفْعَلْتَ، تُو رَا بَه خدایا سوگند می‌دهم که حتما این کار را انجام دهی. «۱»

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۷۵

بهترین راه برای توجیه این قرائت آن است که لَمَّا در اصل «لَمَّا» بوده مثل أَكَلًا لَمَّا «۲» و سپس وقف شده، و در حالت وصل نیز بر

طبق اصل خوانده شده است، و معنای جمله این است: تمام آنها جمیعا، مثل: فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ. «۳»

می‌توان گفت: «لَمَّا»، مصدر بر وزن «فعلی» است «دعوی» و «شروی». «۴»

فَاسْتَقِمَّ كَمَا أُمِرَتْ بر راه راست و بدون انحراف هم چنان که مأمور شدی استقامت کن.

وَمَنْ تَابَ مَعَكَ این جمله عطف است بر ضمیر مستتر در فعل «استقم» و چون میان معطوف (اسم ظاهر) و معطوف علیه (ضمیر مستتر) به وسیله جمله: كَمَا أُمِرَتْ فاصله شده، این عطف مانعی ندارد و لازم نیست که میان آنها ضمیر منفصل فاصله واقع شود.

معنای جمله این است: تو استقامت داشته باش و هر کس از کفر، توبه کند و با تو ایمان بیاورد نیز با استقامت باشد.

وَلَا تَطْغَوْا از حدود الهی خارج نشوید. «إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ»: که او به آنچه شما انجام می‌دهید آگاه است و شما را به آن مجازات

می‌کند. از امام صادق علیه السلام نقل شده است: «فَاسْتَقِمَّ كَمَا أُمِرَتْ»: از خدا بخواه که درست تصمیم بگیری. «۵» و از ابن عباس

نقل شده است: آیه‌ای با مشقّت تر از این آیه بر رسول خدا نازل نشد و به همین دلیل حضرت فرمود:

شبیبتنی هود و الواقعة و اخواتها

: مرا سوره هود، و واقعه و نظایر اینها پیر کرد.

۱- لَمَّا فَعَلْتَ به معنای الّا فَعَلْتَ است و جمله دوم تفسیر و هم تأکید جمله اول است - م.

۲- فجر / ۱۹.

۳- حجر / ۳۰.

۴- مثل و مانند.

۵-

عن الصادق عليه السلام: فَاسْتَقِمَّ كَمَا أُمِرَتْ ای: افتقر الى الله بصحة العزم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۷۶

وَلَا تَزْكُتُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا به کسانی که اهل ستمگری و بیدادگری هستند، میل و رغبتی نداشته باشید. نهی در این آیه کسانی را که با ستمکاران در ستمگری شرکت دارند، یا از عمل آنها اظهار رضایت کنند، یا با آنها همراهی کنند، یا با آنها رفاقت داشته باشند و یا با آنها با تعارف و چرب زبانی رفتار کنند، همگی را در برمی‌گیرد.

حسن بصیری می‌گوید: خداوند در این آیه، حقیقت دین داری را میان دو «لا» قرار داده: «لَا تَطْغَوْا» و «لَا تَزْكُتُوا». در حدیث است که:

من دعا لظالم بالبقاء فقد احب ان يعصى الله في ارضه

«کسی که برای باقی ماندن شخص ستمگری دعا کند، دوست می‌دارد که در روی زمین معصیت خداوند واقع شود.»

وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءٍ این جمله حال از فَتَمَسَّكُمْ النَّارُ می‌باشد: شما را آتش فرا می‌گیرد در حالی که به این وضع دچار هستید، یعنی غیر او یار و یآوری ندارید که بتواند شما را از عذابش رهایی بخشد، و او هم شما را یاری نمی‌کند.

[سوره هود (۱۱): آیات ۱۱۴ تا ۱۱۶] ص: ۱۷۶

اشاره

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرْفَى النَّهَارِ وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُدْهِنُ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ (۱۱۴) وَاصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضَيِّعُ أَجْرَ

الْمُحْسِنِينَ (۱۱۵) فَلَوْ لَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ (۱۱۶)

ترجمه: ص: ۱۷۶

و نماز را در دو طرف روز و پاسی از شب پیای دارد که کارهای نیک بدیها را از بین می‌برد، این، یاد آوری است برای اندرزگیران. (۱۱۴)

شکیبا باش که خداوند پاداش نیکوکاران را ضایع نمی‌کند. (۱۱۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۷۷

پس چرا در میان بازماندگان گذشتگان، جز افراد کمی از آنها، که نجاتشان دادیم افرادی نبودند که از فساد و تباهی در روی زمین جلوگیری کنند؟ و آنان که ستم کردند، پیروی از لذتهایی کردند که بدانها سرگرم شده و مردمی بدکار و مجرم بودند. (۱۱۶)

تفسیر: ص: ۱۷۷

طَرَفِي النَّهَارِ بامدادان و شامگاهان. وَ زُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ: ساعت‌هایی از شب، منظور ساعت‌های نزدیک به آخر شب است: «ازلفه» «قربه»: نزدیک آن، شد.

مراد از «صلوة الغدوه»، نماز صبح، و «صلوة العشیة»، نماز مغرب، و «صلوة الزلف» نماز عشا است.

علت این که ظهر و عصر را نگفته این است که آن دو تا به تبعیت از طرف آخر روز ذکر شده، چون وقت آنها، بعد از زوال خورشید و به آخر روز نزدیکتر است، و خداوند سبحان هم جای دیگر می‌فرماید: أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ: «نماز را پیای دار از زوال خورشید تا پاسی از شب»، (اسراء/ ۷۸) و «دلوک» همان زوال است.

«و زُلْفًا» هم چنان که با ضم اول و فتح دوم است، به ضمتین نیز خوانده شده است.

إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُدْهَبْنَ السَّيِّئَاتِ بعضی در معنای این جمله گفته‌اند: نمازهای پنجگانه گناهی را که در فاصله زمانی میان آنها انجام می‌شود، از بین می‌برد، زیرا «حسنات» معرفه به «ال» است و نماز هم قبلا- ذکر شده است. (پس مراد از حسنات همان نماز است). علی علیه السلام از پیامبر نقل می‌کند: این آیه امیدوار کننده‌ترین آیه در قرآن است:

ارجی آیه فی کتاب الله هذه الآیه.

بعضی دیگر در معنای این جمله گفته‌اند: کارهای نیک به روح انسان، آن چنان لطافتی می‌بخشد که او را وادار به ترک بدیها می‌کند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۷۸

ذَلِكَ اشاره است به: «فَأَسْبَغْتُمْ» و کلمات بعد از آن. «ذِكْرِي لِلذَّاكِرِينَ»: و آنچه بیان کردیم پندی است برای پندگیران. «و اصْبِرْ» شکیبا باش تا بتوانی آنچه مأمور شدی انجام دهی و آنچه از آن نهی شدی ترک کنی، زیرا خداوند پاداش نیکوکاران را ضایع نمی‌کند.

این آیات که ذکر شد، مشتمل است بر مطالب ذیل: استقامت و پایداری، به پای داشتن نمازها، خودداری از طغیان و سرکشی و پناه بردن به ستمگران و تمایل به آنان، و دیگر طاعتها.

فَلَوْ لَا كَانَ چنانچه نیست. «مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةٍ» از ملت‌های پیش از شما، صاحبان فضل و نیکی. و این که فضل وجود را

تفسیر: ص: ۱۸۰

«کان» در این جا به معنای: «صح» و «استقام» می‌باشد یعنی درست است، و «لام» برای تأکید نفی، و «بِظُلْمٍ» حال از فاعل و معنای جمله این است: در حکمت الهی محال و نادرست است که خداوند ظالمانه آبادیهایی را که هلاک سازد، در حالی که اهالی آن سرزمینها مردمی نیکوکار باشند. این جمله را خداوند به منظور پاک و منزّه ساختن ذات خود از ظلم و ستم بیان و اعلام کرده است که هلاک ساختن نیکوکاران ستمکاری می‌باشد. بعضی گفته‌اند: مراد از ظلم، شرک است: خداوند ملت‌هایی را به دلیل مشرک بودنشان به هلاکت نمی‌رساند، در صورتی که نیکوکار باشند و در معاشرتهایشان حق را رعایت کنند و بجز شرک، فساد دیگری نداشته باشند.

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ أَغْرَقْنَاكَ إِنْ كُنَّا صَادِقِينَ
 اَمَّا چنين نكرد بلکه دست آنها را باز گذاشت و به آنها اختیار داد تا در اعمالشان استحقاق اجر و مزد پیدا کنند، بنا بر این بعضی از آنها حق را برگزیدند و بعضی هم باطل را و بالاخره راههای مختلف در پیش گرفتند و همیشه با یکدیگر اختلاف دارند، جز عده‌ای که خداوند آنها را هدایت و به آنان لطف فرموده که بر دین حق اتفاق دارند و هیچ گونه اختلافی ندارند.

«وَلِذَلِكَ» اشاره است به آنچه سخن اول بر آن دلالت می‌کند، یعنی به منظور همین تمکن و اختیاری که مردم از آن استفاده کرده و راههای مختلف را برگزیدند، خداوند آنها را آفریده است، تا آنهایی که به سبب حسن انتخابشان حق را برگزیدند مأجور و مثاب باشند.

وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ مِمَّا فَكَّرَ الْمَلَائِكَةُ مِنْ دُونِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْجَوْنَ
 داستانها را برای تو بازگو می‌کنیم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۸۱

مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ جمله بیان برای «کَلَّمَ» است، و مَا نُتَّبِتُ بِهِ فُؤَادَكَ «بدل از «کَلَّمَ» می‌باشد، و جایز است که معنای عبارت این باشد: هر نوع از انواع داستانها را با اسلوبهای مختلف برای تو، بیان می‌کنیم. «مَا نُتَّبِتُ» مفعول «نَقُصُّ» و معنای تثبیت فؤاد افزایش یقین و طمأنینه قلب پیامبر است، زیرا بسیاری دلیل، هر چه بیشتر باعث تثبیت و تسکین دل می‌شود. و جاءك في هذه: در این سوره یا در این داستانها که برای تو بیان کردیم چیزهایی آمده است که حق و موعظه و تذکر است.

اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ بِرَحْمَتِنَا
 اَعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ بر حالتی که بر آن هستید. اِنَّا عَامِلُونَ ما نیز کار خود را انجام می‌دهیم.

وَانتظروا شما برای ما منتظر حوادث باشید، اَنَا مُنْتَظَرُونَ: ما منتظریم که آنچه خدا بیان فرموده، یعنی گرفتاریهایی که بر امثال شما وارد شده بر شما نیز وارد شود.

وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ هِيَ غَيْبٌ غِيبِي بِرَحْمَتِنَا
 باز می‌گردد، پس ای پیامبر صلی الله علیه و آله خداوند، از آنها به خاطر تو انتقام می‌گیرد، فَأَعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ: بنا بر این او را عبادت کن، و به او توکل کن، که او تو را یاری می‌کند و از شر آنها رهایت می‌سازد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۸۲

سوره یوسف علیه السلام ص: ۱۸۲

این سوره مکی و تعداد آیاتش به اجماع یکصد و یازده آیه است.

[فضیلت قرائت این سوره]: ص: ۱۸۲

در فضیلت آن در حدیث نبوی از ابی‌نقل شده: به بردگانتان سوره یوسف علیه السلام را بیاموزید زیرا هر مسلمانی که آن را بخواند و به خانواده و بردگانش یاد دهد، خداوند سختیهای مرگ را بر او آسان سازد، و به او نیرویی دهد که هیچ گونه حسدی نسبت به مسلمانی نداشته باشد. «۱» و از امام صادق علیه السلام نقل شده است: هر کس این سوره را در هر شب بخواند خداوند در روز قیامت او را در حالی محشور کند که زیبایی چهره‌اش همانند زیبایی یوسف باشد و او را ترس و وحشتی نرسد، و از برگزیدگان بندگان صالح خدا باشد. «۲»

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۱ تا ۵] ص: ۱۸۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ (۱) إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۲) نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الْغَافِلِينَ (۳) إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ (۴)
قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَىٰ إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ (۵)

۱- عَلمُوا ارقائكم سورة يوسف عليه السلام فأیما مسلم تلاها و عَلمها اهله و ما ملكت يمينه هُوَنَ اللهُ عليه سكرات الموت و اعطاه القوه ان لا يحسد مسلما.

۲-

من قراها في كل ليلة بعثه الله يوم القيامة و جماله مثل جمال يوسف عليه السلام و لا يصيبه فزع و كان من خيار عباد الله الصالحين.
ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۸۳

ترجمه: ص: ۱۸۳

الف، لام، راء، اینها آیه‌های کتاب روشنگر است. (۱)

براستی که ما آن را قرآن عربی نازل کردیم به امید این که شما در آن بیندیشید. (۲)

ما از طریق وحی کردن این قرآن به تو، بهترین سرگذشتها را برایت بازگو می‌کنیم، هر چند، پیش از این از بی‌خبران بودی. (۳)

هنگامی که یوسف به پدرش گفت: من یازده ستاره و خورشید و ماه را در خواب دیدم که مرا سجده می‌کردند. (۴)

گفت:

پسرجان! خواب خودت را برای برادرانت نقل مکن، که برایت نقشه‌ای خطرناک می‌کشند، براستی که شیطان برای انسان دشمن

آشکاری است. (۵)

تفسیر: ص: ۱۸۳

الْكِتَابِ الْمُبِينِ کتابی که امرش در معجزه آوردن، روشن است، یا این که خود بیان می‌کند که از نزد خداست نه از نزد بشر، یا این که روشن و آشکار است و معانی آن، بر عرب زبانها پوشیده نیست، چرا که به زبان آنها نازل شده است. (در جای دیگر می‌فرماید):

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا «اگر این کتاب را قرآن نارسایی قرار می‌دادیم بر شما مشتبه و نامفهوم می‌شد». (فصیلت / ۴۴) «قصص» مصدر و به معنای (اسم مفعول)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۸۴

مقصود است، مثل «نقض» و «حسب» (که به معنای منقوض و محسوب، می‌باشد) حال اگر معنای مصدری اراده شود، مفهوم آیه این می‌شود: ما با این سوره که به سوی تو وحی می‌کنیم بهترین داستان‌سرایی را برایت بیان می‌کنیم، و در این صورت «احسن» مفعول مطلق و منصوب به مصدر است، چون اضافه به مصدر شده است. مراد از بهترین داستان‌سرایی این است که با بدیعترین اسلوب و نیکوترین روش و زیباترین نظم، داستان‌سرایی شده است. اما اگر منظور از «قصص» مقصود یعنی اسم مفعول باشد معنای عبارت این می‌شود: ما برای تو از سرگذشتها بهترین احادیث را که در باب خود بیان می‌شود می‌سراییم که مشتمل بر نکته‌ها و حکمتها و عبرتهایی است که در غیر اینها وجود ندارد.

وَإِنْ كُنْتُمْ مَخْفَفَهُ از ثقیله است، و ضمیر در «قَبْلِهِ» بر می‌گردد، به «بِمَا أَوْحَيْنَا» و معنای جمله این است: سخنی است که پیش از وحی کردن ما، تو از آن غافل بودی، و هیچ آگاهی نسبت بدان نداشتی. «إِذْ قَالَ يُوسُفُ»: این عبارت بدل از «أَحْسَنَ الْقَصَصِ» و از نوع بدل اشتمال است چون زمان بیان کردن قصه زمانی را که داستان در آن سروده می‌شود، در برمی‌گیرد.

يَا أَبَتِ به کسر و فتح «تاء» هر دو، خوانده شده، و این تاء علامت تأنیث است و عوض از «ياء» اضافه آمده زیرا تأنیث و اضافه، از این جهت که زایدند و به آخر اسم می‌چسبند، با هم تناسب دارند. فتح «تاء» به این سبب است که در اصل «یا ابا» بوده، الف حذف شده و فتحه به عنوان دلیل بر آن باقی مانده است.

إِنِّي رَأَيْتُ از «رؤیا» به معنای خواب دیدن است. از ابن عباس نقل شده است «که یوسف علیه السلام شب قدر در خواب دید که یازده ستاره از آسمان فرود آمدند و برایش سجده کردند و نیز دید که خورشید و ماه از آسمان آمدند و بر او سجده کردند، خورشید و ماه کنایه از پدر و مادر او، و ستارگان اشاره به یازده برادرش بود».

بعضی گفته‌اند مراد از خورشید پدرش و مراد از ماه، خاله‌اش بود، زیرا مادرش

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۸۵

راحیل از دنیا رفته بود و می‌توان گفت: «واو» به معنای «مع» است: ستارگان را با شمس و قمر در خواب دیدم. رَأَيْتُهُمْ این جمله آغاز سخن است، بنا بر این که سؤالی در تقدیر و این جمله جواب آن باشد، مثل این که یعقوب به یوسف گفت: چگونه آنها را دیدی؟ یوسف گفت: آنها را دیدم که برای من سجده کردند. «قال يعقوب»: یعقوب گفت: خوابت را برای برادرانت نقل مکن، حضرت یعقوب از این ترسید که برادرانش بر او حسد برند و ستم روا دارند زیرا متوجه شد که خواب یوسف نشان دهنده آن است که خداوند برای او شرافت و بزرگواری دنیا و آخرت قرار داده است.

فَيَكِيدُوا فعل مضارع منصوب به «أن» است، یعنی اگر داستان را به برادرانت بگویی با تو مکر خواهند کرد. «یکیدوا»: معنای «يحتالوا» را در بردارد. از این رو متعدی به «لام» شده تا معنای هر دو فعل را بدهد، سپس آن را به وسیله مصدر مؤکد ساخته و «کید» را ذکر کرده است. عدو مبین: دشمنی آشکار است.

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۶ تا ۹] ص: ۱۸۵

اشاره

وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ آلِ يَعْقُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلَىٰ أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۶) لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلِّسَائِلِينَ (۷) إِذْ قَالُوا لِيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيْنَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (۸) اقْتُلُوا يُوسُفَ أَوْ اطْرَحُوهُ أَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهَ أَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ (۹)

ترجمه: ص: ۱۸۵

این چنین پروردگارت تو را برمی‌گزیند و از تعبیر خوابها آگاہت می‌سازد، و نعمتش را بر تو، و بر آل یعقوب تمام و کامل می‌کند همان گونه که پیش از این بر پدرانت: ابراهیم و اسحاق تمام کرد برآستی که پروردگار تو بسیار دانا و حکیم است. (۶) ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۸۶

به طور تحقیق در داستان یوسف و برادرانش نشانه‌هایی برای پرسش کننده بوده است. (۷) موقعی که برادران گفتند: یوسف و برادرش نزد پدرمان از ما محبوبترند، با این که ما گروهی نیرومند هستیم، به طور مسلم پدر ما در گمراهی آشکاری است. (۸) یوسف را بکشید یا او را به سرزمینی بیندازید تا توجه پدرتان، تنها مصروف شما باشد، و بعد از آن مردمی شایسته گردید. (۹)

تفسیر: ص: ۱۸۶

يَجْتَبِيكَ اجْتَبَاءً به معنای «اصطفاء» و برگزیدن است. احادیث به معنای «رؤی» است که جمع «رؤیا» می‌باشد: خواب و رؤیا، یا حدیث نفس است و یا سخن فرشته، و یا وسوسه شیطان. تأویل رؤیا: تفسیر آن و آنچه از آن فهمیده می‌شود، حضرت یوسف علیه السلام در تعبیر خواب و بیان کردن آن از تمام مردم آگاہتر بود. بعضی گفته‌اند:

«تأویل رؤیا» یعنی دانستن معانی کتابهای الهی و سنن پیامبران. وی آنچه از معانی آنها که بر مردم پوشیده بود برای مردم تفسیر می‌کرد و شرح می‌داد. «احادیث» اسم جمع است برای حدیث.

معنای اتمام نعمت، این است که خداوند برای یوسف و پدرانش نعمت دنیا را به نعمت آخرت متصل ساخت و آنها را پیامبران و پادشاهان قرار داد و بعد آنها را به سوی نعمتهای سرای دیگر و درجات بلند بهشت منتقل ساخت.

آلِ يَعْقُوبَ خانواده و فرزندان اوست. در اصل «اهل» بوده چون تصغیر آن «اهیل» است، ولی فقط در موردی از خانواده به کار می‌رود که دارای عظمتی باشند.

مثل «آل النبی» و «آل الملک». «ابراهیم»: عطف بیان برای «ابویک» است.

إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ پروردگارت می‌داند که چه کسانی را برگزیند، و حکیم است در

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۸۷

این که نعمت را برای کسی که شایسته آن است به کمال برساند.

فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ در داستان و سرگذشت آنان، «آیات» نشانه‌ها و دلیلهایی بر حکمت خداوند وجود دارد، یا عبرتها و امور شگفت آوری برای سؤال کنندگان از این سرگذشتها و یا نشانه‌هایی بر نبوت حضرت محمد صلی الله علیه و آله وجود دارد.

لِلسَّائِلِينَ مراد یهودیانی است که از پیامبر درباره گذشتگان سؤال می‌کردند و او بدون این که از کسی شنیده یا در کتابی خوانده باشد بدرستی آنها را پاسخ می‌داد.

روایت شده است که یهودیان به بزرگان مشرکان گفتند: از محمد صلی الله علیه و آله پرسید: چرا آل یعقوب از شام به مصر منتقل شدند و نیز از داستان یوسف. «آیه» به نصب و رفع هر دو خوانده شده است.

يُوسُفُ «لام» ابتداء، برای تأکید و تحقیق مضمون جمله می‌آید. مقصود برادران یوسف این بود که زیادی محبت پدر نسبت به یوسف و برادرش: «بنیامین» امری است ثابت که هیچ شبهه‌ای در آن نیست. و این که تعبیر به «اخوه»: برادرش کردند به این دلیل بود که هر دو از یک مادر بودند.

وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ جمله حالیه است، و مراد این است که پدر این دو برادر را در دوستی بر ما برتری می‌دهد با این که این دو تا کوچکند و کاری از آنها نمی‌آید اما، ما گروهی هستیم متشکل از ده نفر مرد که پشتیبان پدریم و او را حمایت می‌کنیم. إِنَّ أَبَانَا لَفِي قِطْعَا پدیمان از راه درست و حق منحرف شده است.

«العصبه و العصابة» ده نفر و بیشتر چنین گروهی را عصبه می‌گویند چون به وسیله آنها کارها حل و فصل می‌شود. أَقْتَلُوا يُوسُفَ أَوْ اطْرَحُوهُ أَرْضًا یوسف را بکشید یا در یک زمین نامشخصی دور از آبادی او را بیندازید. معنای نکره آوردن «ارض» همین است که هیچ مشخصه‌ای نداشته و از نظرها دور باشد، و نصب آن نیز به دلیل همین ابهام است، مثل ظروف مبهم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۸۸

يَجُلُ لَكُمْ وَجْهٌ أَبِيكُمْ تا پدرتان تنها به شما توجه کند: یکپارچه به شما بنگرد و دیگری را مورد توجه قرار ندهد، بعضی گفته‌اند: از توجه به یوسف فراغت یافته، رو به شما آورد.

وَ تَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ ... و بعد از کشتن یا دور کردن یوسف از ظلمی که نسبت به او مرتکب می‌شوید در پیشگاه خدا توبه خواهید کرد، یا این که دنیایان خوب و کار و بارتان منظم می‌شود.

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۱۰ تا ۱۴] ص: ۱۸۸

اشاره

قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا- تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَ الْقُوَّةُ فِي غِيَابِ الْجَبِّ يَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ (۱۰) قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ وَ إِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ (۱۱) أَرْسَلَهُ مَعَنَا غَدًا يَزْنَعُ وَ يَلْعَبُ وَ إِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ (۱۲) قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ وَ أَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذُّبُّ وَ أَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ (۱۳) قَالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذُّبُّ وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذًا لَخَاسِرُونَ (۱۴)

ترجمه: ص: ۱۸۸

یکی از آنها گفت: یوسف را نکشید، و اگر می‌خواهید کاری کنید، او را در نهانگاه چاه بیفکنید، تا برخی قافله‌ها او را برگیرند. (۱۰)

برادران به یعقوب گفتند: پدرجان! چرا درباره یوسف به ما اعتماد نمی‌کنی، و حال آن که ما، خیرخواه او هستیم؟! (۱۱)

او را فردا با ما بفرست تا غذای کافی بخورد، بازی و تفریح کند، و ما از او نگهداری می‌کنیم. (۱۲)

یعقوب علیه السلام گفت: دوری او مرا اندوهگین می‌سازد، و می‌ترسم شما از او غفلت کنید، و گرگ او را بخورد. (۱۳)

گفتند اگر او را گرگ بخورد- با این که ما گروه نیرومندی هستیم- در این صورت ما حتما زیانکار خواهیم بود (ضررش به خود ما

متوجه است). (۱۴)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۸۹

تفسیر: ص: ۱۸۹

گوینده این حرف «یهودا» بود که درباره یوسف از همه برادرانش رای بهتری داد و همو بود که (در مصر بعد از گیر افتادن بنیامین برادر اصلی یوسف) گفت: من از این جا نمی آیم مگر پدرم اجازه دهد. «۱» او به برادرانش گفت: قتل کار بزرگی است، انجام ندهید، او را در نهانگاه چاهی بیندازید. غیابۀ الجب: گودی چاه، جایی از آن، که از دید بیننده پنهان باشد، و تاریکتر از آن باشد. بعضی این کلمه را در هر دو مورد به صورت جمع: «غیابات» خوانده‌اند. «الجب» چاهی که سنگ چین نشده باشد. تا بعضی راهگذرها او را برگیرند.

إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ اگر می‌خواهید کاری انجام دهید که به مقصودتان برسید، نظر من این است.

مَا لَكُمْ لَا تَأْمَنَّا با دو، نون، و «لا تأمنا» با ادغام به اشمام «۲» و غیر اشمام نیز خوانده شده، و معنایش این است: چرا از ما بر یوسف می‌ترسی، و حال آن که ما، خیر او را می‌خواهیم و او را دوست داریم، و درباره او، کاری را که دلالت کند بر خلاف خیر خواهی مان نسبت به او انجام نداده‌ایم.

يَزْعُ وَيَلْعَبُ در هر دو فعل، با نون، و با «ی» و با جزم، و نیز در اولی با نون، و در دومی با «ی» خوانده شده، و اصل «رتعه»، به معنای فراوانی و گستردگی است. مراد از عبارت این است: آنچه را نیاز داریم تناول کنیم و میوه‌ها و غیر آن را فراوان بخوریم.

۱- آیه ۸۰- فَلَنْ أُبْرَحَ الْأَرْضَ حَتَّى يَأْذَنَ لِي أَبِي.

۲- اشمام در اصطلاح نحویان. با لب اشاره کردن به حرکت حرفی است بدون این که صوت شنیده شود، حرف ساکن را بوی ضمّه دادن بطوری که شنیده نشود، بهم آوردن لبها برای تلفظ ضمّه به طوری که ضمّه تلفظ نشود. فرهنگ عمید. اشمام.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۹۰

قرائت دیگر: «یرتع» به کسر عین، و «یلعب» مجزوم، با «ی» و «نون»، در هر دو، ذکر شده است، از «ارتعی یرتعی». گفته می‌شود: «رعی» و «ارتعی» مثل «شوی و اشتوی»، و گاهی می‌گویند: «یرتع» مجزوم، و یا «نرتع» به کسر عین، در حالی که فقط شتر آنها می‌چرد. بنا بر این مضاف (ابل) حذف شده است.

منظور فرزندان یعقوب، از بازی کردن، بازی مباح بوده مثل تیراندازی و مسابقه دیدن.

لِيَحْزُنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ حضرت یعقوب پیش فرزندانش برای این که یوسف را با خود نبرند دو بهانه آورد: یکی این که دوری و جدایی او باعث غم و اندوهش می‌شود چون حَتَّى یک ساعت طاقت تحمیل دوری‌اش را نداشت، دوم این که می‌ترسید وقتی برادران به خوردن و بازی کردن مشغول و از یوسف غافل باشند، گرگ بر او حمله کند.

لَيْسَ أَكَلُهُ الدُّبُّ «لام» علامت قسم است، و إِنَّا إِذَا لَخَّاسِثُونَ جواب قسم، و نیز جانشین جواب شرط است، «واو» در «وَنَحْنُ عُصِيْبَةٌ» حالیه است: فرزندان یعقوب برای پدر سوگند یاد کردند: اگر چنان باشد که او تصور می‌کند، و می‌ترسد که در میان مردانی چنین نیرومند برادرشان را گرگ مورد حمله قرار دهد، در این صورت آنها مردمی خواهند بود که از ضعف و ناتوانی در شرف هلاکت و نابودی هستند، یا مردمی خواهند بود که سزاوار هلاکتند زیرا امیدی به آنها نیست، و یا جا دارد برای آنها آرزوی بدبختی شود، که آنها حضور داشته باشند و زنده باشند، و گرگ یکی از آنها را بخورد.

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۱۵ تا ۱۸] ص: ۱۹۰

اشاره

فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَاجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غِيَابِ الْجُبِّ وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (۱۵) وَجَاؤُ آبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ (۱۶) قَالُوا يَا أَبَانَا إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَأَكَلَهُ الذُّبُّ وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ (۱۷) وَجَاؤُ عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبِرْ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ (۱۸)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۹۱

ترجمه: ص: ۱۹۱

وقتی که او را با خود بردند و تصمیم گرفتند که او را در مخفیگاه چاه قرار دهند، ما به او وحی فرستادیم که در آینده آنها را از این کارشان با خبر خواهی ساخت در حالی که آنان نمی‌دانند. (۱۵)

شب هنگام در حالی که می‌گریستند پیش پدرشان آمدند. (۱۶)

گفتند:

ای پدر، ما رفتیم به مسابقه و یوسف را نزد اثاثیه خود گذاشتیم، گرگ او را خورد، ولی تو حرف ما را نمی‌پذیری هر چند راستگو باشیم. (۱۷)

و پیراهن وی را با خونی دروغین نزد پدر آوردند، گفت:

هوسهای نفسانی شما این کار را برایتان آراسته است، من شکیبایی زیبا دارم و خداوند بر آنچه شما می‌گویید یار و یاور من است. (۱۸)

تفسیر: ص: ۱۹۱

أَنْ يَجْعَلُوهُ مَفْعُول «اجمعوا» می‌باشد، از باب «اجمع الامر و ازمعه» بر آن کار تصمیم گرفت. جواب «لَمَّا» محذوف و تقدیر این است: فعلوا به ما فعلوا من الأذى، روایت شده است که وقتی او را به بیابان بردند دشمنی خود را با وی آشکار ساختند، او را کتک زدند و آن گاه که خواستند در چاهش اندازند دستهایش را بستند و پیراهنش را از تنش کردند و او را به چاه فرستادند، و چون به نیمه راه رسیده بود، وی را انداختند، چاه آب داشت یوسف در میان آب افتاد پناه به سنگی برد و روی آن ایستاد.

روزی که حضرت ابراهیم را برهنه و عریان در آتش افکندند جبرئیل پیراهنی از حریر بهشتی برایش آورد و بر او پوشانید، بعدها ابراهیم آن را به اسحاق داد و از

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۹۲

اسحاق به یعقوب رسید. و حضرت یعقوب آن را به صورت دعا و حرز در بسته‌ای قرار داده و بگردن یوسف آویزان کرده بود. این جا جبرئیل آمد آن را بیرون آورد و بر تن یوسف پوشانید، و این همان پیراهین است که یعقوب از آن بوی یوسف را شنید و بینا شد: هنگامی که کاروان از مصر آمد. «۱»

وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ فِي صَغُرٍ خَدَّوْنَ بِهٖ يُوْسُفَ وَحَى كَرْدَ چنان که به یحیی و عیسی وحی کرد.

لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا خدایا به یوسف، وحی کرد تا به سرانجام کارش وی را مژده و بشارت دهد، و معنای جمله این است که حتما از

این گرفتاری نجات می‌یابی و برای برادرانت از آنچه بر سرت آورده‌اند نقل خواهی کرد. وَ هُمْ لَا يَشْعُرُونَ: در حالی که به علت بالا رفتن موقعیت و مقامت و این که مدتها از آنها دور شده‌ای نتوانند تو را بشناسند که یوسف هستی، و بعضی گفته‌اند: معنای وَ هُمْ لَا يَشْعُرُونَ این است که آنها از این خبر نداشتند که ما به یوسف وحی می‌کنیم و او را از وحشت و تنهایی بیرون می‌آوریم. آنها خیال می‌کردند که او را مونس نیست.

وَ جَاؤُاْ اَبَاهُمْ عِشَاءَ برادران یوسف در آخر روز، نزدیکیهای شب پیش پدرشان آمدند و شروع به گریه کردند تا به او بفهمانند که راست می‌گویند:

قَالُوا يَا اَبَانَا اِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتِيقُ كَفْتَنَد پدر! ما رفته بودیم برای مسابقه، مسابقه دو، یا تیراندازی، در تفسیر گفته شده: «نتتضل» مسابقه تیراندازی، «وَمَا اَنْتَ»: بمصدق «لَنَا وَ لَوْ كُنَّا: تو اکنون به دلیل علاقه‌ای که به یوسف داری اگر چه ما نزد تو، راستگو باشیم حرف ما را نمی‌پذیری چه رسد به این که اکنون به ما بدگمانی و اعتمادی به گفته ما نداری.

بَدَمٍ كَذِبٍ آلوده به خون دروغی، و می‌توان گفت موصوف به مصدر است برای

۱- لَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ، آیه ۹۴.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۹۳

مبالغه مثل قول شاعر:

فهن به جود و انتم به بخل

: «۱» (جواد و بخیل نگفته، تا افاده مبالغه کند)، روایت شده است که یعقوب پیراهن را گرفت و بر روی صورتش انداخت و بقدری گریست که صورتش با خون پیراهن رنگین شد و گفت: به خدا سوگند تا امروز گرگی را از این، بردبارتر ندیدم که پسر را خورده و پیراهنش را بر تنش ندیده است. «۲»

عَلَى قَمِيصِهِ در محل نصب است بنا بر ظرفیت: جاءوا فوق قميصه بدم کذب: و جایز نیست که حال مقدم باشد، زیرا حال از مجرور بر آن مقدم نمی‌شود.

قَالَ: بَلْ سَوَّلَتْ: گفت هواهای نفسانی‌تان امر عظیمی را برایتان آسان نمود و آزار یوسف را در چشم شما بی اهمیت جلوه داد و این جنایت بزرگ را درباره او مرتکب شدید.

«سول» استرخاء: سهل و آسان شمردن.

فَصَبْرٌ جَمِيلٌ کار من صبر جمیل است، یا صبر جمیل بهتر است، «صبر جمیل»، شکیبایی است که در آن جز به خدا شکایتی نبرند چنان که فرمود: از پریشانی و اندوهم تنها به خدا شکوه می‌برم. «۳»

وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰی و برای تحمل دردی که شما بیان می‌کنید: یوسفم از بین رفته، فقط از خداوند کمک می‌خواهم.

۱- زنان نسبت به او یکپارچه بخشندگی اند، و شما نسبت به او سراسر فرومایگی - م.

-۲

تالله ما رأيت كالیوم ذنبا أحلم من هذا: اكل ابني و لم يمزق عليه قميصه.

[.....] ۳- نَمَا أَشْكُوا بَثِّي وَ حُزْنِي إِلَى اللَّهِ. آیه ۸۶.

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۱۹ تا ۲۰] ص: ۱۹۳

اشاره

وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوَهُ قَالَ يَا بُشْرَى هَذَا غُلَامٌ وَأَسَرُّوهُ بِضَاعَةً وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ (۱۹) وَ شَرُّهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ دَرَاهِمٍ مَعْدُودَةٍ وَ كَانُوا فِيهِ مِنَ الرَّاهِدِينَ (۲۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۹۴

ترجمه: ص: ۱۹۴

و کاروانی فرا رسید و آب آور خود را فرستادند، او، دلو خود را در چاه افکند، و صدا زد: مژده باد، این کودک است، این مطلب را کاروانیان، به عنوان یک سرمایه از دیگران پنهان داشتند، و خداوند به آنچه که آنها انجام می دادند آگاه است. (۱۹) او را به بهای کمی: چند درهم، فروختند و نسبت به او بی اعتنا بودند. (۲۰)

تفسیر: ص: ۱۹۴

«سَيَّارَةٌ» گروهی بودند رهگذر که از ناحیه مدین به طرف مصر می رفتند، و این امر سه روز بعد از آن بود که یوسف را در چاه انداخته بودند. اهل کاروان راه را گم کرده بودند و نزدیک این چاه فرود آمدند. فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ وارد کسی است که بر سر آب می آید تا برای گروهی آب ببرد: آنها مردی را فرستادند تا برایشان آبی پیدا کند، نام او، مالک بن ذعر، بود. فَأَدْلَى دَلْوَهُ سطلش را در چاه افکند، یوسف به ریسمان چسبید، وقتی که آن مرد دلو را بالا کشید ناگهان غلامی بسیار زیبا مشاهده کرد. «قال: یا بُشْرَى»: به خودش گفت: مژده باد مرا، خوشا به حالم، (این معنا در صورتی است که «بشرای» با فتح «ی» خوانده شود که گویا مرحوم مصنف همین قرائت را پذیرفته است) اما اگر بر طبق معمول: «یا بُشْرَى» خوانده شود به این معناست: که آن شخص بشارت را مورد ندا قرار داد و گویا چنین گفت: ای بشارت ای خوشبختی بیا که به وقت آمدی. وَ أَسَرُّوهُ ضَمِير جمع برای تمام اهل کاروان است: از کاروانهای دیگر این امر را مخفی داشتند. بعضی گفته اند: اهل کاروان امر یوسف و این که او را در چاه یافته اند از دیگران مخفی داشتند بلکه می گفتند صاحبان این آب این غلام را به ما سپرده اند که در مصر برایشان بفروشیم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۹۵

ابن عباس می گوید: ضمیر، به برادران یوسف برمی گردد یعنی آنها به دیگران گفتند: این غلام مال ماست و گریخته، پس از ما آن را بخرید، یوسف از ترس این که او را بکشند ساکت بود و هیچ نمی گفت. «بِضَاعَةً» منصوب است بنا بر حالت: او را همچون کالای تجارتي مخفی داشتند. بضاعت به مالی گفته می شود که به منظور تجارت جدا می شود. «وَ شَرُّهُ»: او را فروختند، بِثَمَنِ بَخْسٍ ای مبخوس، یعنی به قیمتی خیلی کمتر از معمول که این کمبود، ظاهر و آشکار بود «دَرَاهِمٍ» درهمهای نقره بود نه دینارهای طلا، «مَعْدُودَةٍ»: خیلی کم بود که شمرده می شد و قابل وزن نبود. از ابن عباس نقل شده است که بیست درهم بود.

وَ كَانُوا فِيهِ مِنَ الرَّاهِدِينَ فروشندگان یوسف در این امر از زاهدان بودند، یعنی کسی که به آنچه در دست دارد تمایلی نشان نمی دهد و آن را به کمترین بها می فروشد. و دلیل عدم تمایل آنها این بود که او را پیدا کرده بودند و هر کس چیزی را پیدا کند به هر قیمت که آن را بفروشد باکی ندارد، و می توان گفت معنایش این است که کاروانیان او را از برادرانش خریدند و برادران

درباره یوسف به قیمت او، از زاهدان بودند یعنی به یوسف دل‌بستگی نداشتند.

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۲۱ تا ۲۳] ص: ۱۹۵

اشاره

وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ لَامْرَأَتِهِ أَكْرَمِي مَثْوَاهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۲۱) وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (۲۲) وَرَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (۲۳)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۹۶

ترجمه: ص: ۱۹۶

کسی که او را در سرزمین مصر خرید، به همسر خود گفت: وی را گرامی دار که امید است برای ما مفید باشد و یا او را فرزند خود بگیریم، و این چنین یوسف را در آن سرزمین متمکن ساختیم، و برای این که تعبیر خواب را یادش دهیم، و خداوند بر کار خود پیروز است اما اکثر مردم نمی‌دانند. (۲۱) و هنگامی که به مرحله بلوغ و قوت رسید، به او، حکم، و علم دادیم، و این چنین نیکوکاران را پاداش می‌دهیم. (۲۲) و آن زن که یوسف در خانه‌اش بود از او تمنای کامجویی کرد و درها را بست و گفت بشتاب بسوی آنچه برایت مهیاست، گفت پناه می‌برم به خدا او «۱» پروردگار من است مقام مرا گرامی داشته، مسلماً ستمکاران رستگار نمی‌شوند. (۲۳)

تفسیر: ص: ۱۹۶

الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ عَزِيزَ مِصْرَ، متصلی خزاین و ارزاق عمومی آن کشور بود. «۲» وی «قطفیر» یا «اطفیر» نام داشت و نام پادشاه مصر یا فرعون آن زمان، «ریان بن ولید» بود.

ابن عباس می‌گوید: عزیز، پادشاه مصر بوده است. وقتی که عزیز مصر یوسف را

۱- معنای دیگر: عزیز مصر صاحب نعمت من است- م.

۲- سمت وزارت یا نخست وزیری فرعون را داشت، از تفسیر نمونه- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۹۷

خرید، وی ده ساله بود و سیزده سال در خانه او اقامت داشت، و در سنّ سی سالگی ریان بن ولید (عزیز مصر) او را به وزارت خود برگزید، و در سی و سه سالگی خداوند به او حکمت و علم آموخت و هنگامی که صد و بیست ساله بود از دنیا رحلت فرمود. گفته شده است: عزیز مصر او را به چهل دینار و یک جفت کفش و دو جامه سفید، خرید، و به همسرش گفت: «اکرمی مثنویه» مقام و منزلتش را گرامی دار چنان که خود یوسف بعدها گفت: «انه ربی احسن مثنوی». معنای قول عزیز، به همسرش این است که با یوسف رفتار نیکو داشته باش تا از مصاحبت با ما خوشحال باشد. «عسی ان ینفعنا»: شاید به سبب شایستگی و امانت داری‌اش سودی

به ما برساند، و یا این که او را فرزند خود بگیریم و جای فرزند خود قرارش دهیم.

عزیز این حرفها را به این دلیل گفت که در یوسف احساس رشادت و شایستگی می‌کرد.

وَ كَذَلِكَ: هم چنان که یوسف را نجات دادیم، و توجه عزیز مصر را به او جلب کردیم، در سرزمین مصر به او قدرت بخشیدیم و او را پادشاه قرار دادیم تا در آن حکم براند.

وَ لِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ این رهایی و دادن قدرت، بدین منظور بود که به او تأویل احادیث بیاموزیم.

وَ اللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ خدا آنچه را بخواهد حکم کند کسی توان جلوگیری ندارد، یا این که خداوند که بر امور یوسف تسلط دارد او را حفظ می‌کند و به دیگران واگذارش نمی‌کند.

در مدت زمان «اشد» اقوالی گفته‌اند: سن دوازده، بیست، سی و سه، و چهل سالگی و بعضی گفته‌اند آخرین حدّش شصت و دو سال است.

حُكْمًا مراد حکمت یعنی نبوّت است، «وَ عِلْمًا» آگاهی به شریعت و دیانت، و بعضی گفته‌اند منظور حکومت بر مردم و آگاهی نسبت به راههای صلاح و مصلحت است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۹۸

وَ كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ مقصود توجه دادن به این امر است که خداوند به حضرت یوسف به عنوان پادشاه اعمال نیک و تقوا و پرهیزکاری اش علم و حکمت آموخت. از حسن نقل شده: من أحسن عبادة ربه في شبیته آتاه الحكمة في اکتھاله:

«کسی که در جوانی عبادت پروردگارش را نیکو انجام دهد، در پیری به او حکمت آموزد.»

مراوده مفاعله از «راد یروود»: آمدن و رفتن، معنای عبارت این است که همسر عزیز مصر یوسف را با نیرنگ به خودش متوجه ساخت. یعنی کاری انجام داد که شخص فریبکار انجام می‌دهد تا طرف مقابلش را با کلک و نیرنگ گول بزند و چیزی را که او در اختیار دارد و نمی‌خواهد از دست بدهد، از وی برباید، و در این جا منظور نیرنگها و چاره اندیشیهایی است که زلیخا انجام داد تا یوسف را به کامجویی وادار سازد. «هَيْتَ لَكَ»: جلو بیا، روی بیاور: به وجوه مختلفی خوانده شده: «هیت لک»: «بضمّ «تاء»، «هیت لک» به کسر «هائه» و فتح «تاء» و «هت» با همزه، و ضمّ «تاء»: آماده شدم برای تو: از «هائه یهیه» و «لام» از متعلقات فعل، و در اصوات برای بیان است مثل این که گفته است: این را برای تو می‌گویم! مَعَاذَ اللَّهِ پناه به خدا می‌برم پناه بردنی. «آنه» ضمیر، برای شأن و حدیث است.

رَبِّي، أَحْسَنَ مَثْوَايَ مبتدا و خبر، و منظور یوسف از این حرف، سخن عزیز مصر است که به همسرش گفت: «او را گرامی دار»، پادشاه سفارشهای او این نیست که درباره همسر و خانواده‌اش بر وی خیانت کنم.

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۲۴ تا ۲۹] ص: ۱۹۸

اشاره

وَ لَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَ هَمَّ بِهَا لَوْ لَا أَنْ رَأَىٰ بُرْهَانَ رَبِّهِ كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَ الْفَحْشَاءَ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ (۲۴) وَ اسْتَبَقَا الْبَابَ وَ قَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَ أَلْفَا سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ قَالَتْ مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُسْجَنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۲۵) قَالَ هِيَ رَاوَدْتَنِي عَنْ نَفْسِي وَ شَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَ هُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ (۲۶) وَ إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَ هُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۲۷) فَلَمَّا رَأَىٰ قَمِيصَهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ (۲۸) يُوسُفُ أَعْرَضَ عَنْ هَذَا وَ اسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ إِنَّكِ كُنْتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ (۲۹)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۱۹۹

ترجمه: ص: ۱۹۹

آن زن قصد یوسف را کرد، و او نیز اگر برهان پروردگارش را نمی‌دید، قصد وی می‌کرد، چنین کردیم، تا، بدی و فحشا را از او دور سازیم، چرا که او از بندگان با اخلاص ما بود. (۲۴)

و هر دو به طرف در دویند و آن زن پیراهن او را از پشت پاره کرد، و در این موقع، آقای آن زن را دم در، یافتند، زن گفت: کیفر کسی که نسبت به اهل تو اراده خیانت کند جز زندان و یا عذاب دردناک نیست. (۲۵)

یوسف گفت: او مرا با اصرار به سوی خود دعوت کرد، و در این هنگام، شاهدی از خانواده زن گواهی داد که اگر پیراهن او از پیش رو پاره شده زن راست می‌گوید و یوسف از دروغگویان است. (۲۶)

و اگر پیراهنش از پشت سر پاره شده، زن دروغ می‌گوید و او از راستگویان است. (۲۷)

وقتی که عزیز مصر دید که پیراهن یوسف از پشت سرش پاره شده، گفت این از مکر و حيله شما زنان است آری نیرنگ شما بزرگ است. (۲۸)

ای یوسف از این موضوع صرف نظر کن، و تو ای زن نیز از گناهت استغفار کن که از خطاکاران بودی. (۲۹)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۰۰

تفسیر: ص: ۲۰۰

هم بالاخر آن کار را قصد کرد و تصمیم بر انجام آن گرفت، یعنی آن زن تصمیم گرفت که با یوسف در آمیزد. او نیز تصمیم گرفت که با وی در آمیزد. «لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ»: جواب شرط محذوف و تقدیر چنین است: لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ لَخَالَطَهَا: اگر یوسف برهان پروردگارش را نمی‌دید با او درمی‌آمیخت، جواب به قرینه: «وَهَمَّ بِهَا» حذف شده است. مثل: هممت بقتله لَوْلَا انی خفت الله که تقدیرش این است: لَوْلَا انی خفت الله لقتلته: اگر چنین نبود که از خدا می‌ترسم او را کشته بودم. مقصود از جمله «وَهَمَّ بِهَا» این است که نفس یوسف میل به آمیزش کرد و به دلیل شهوت جوانی توجهی به زلیخا کرد مثل این که بخواهد قصد و تصمیمی بر آن بگیرد، و (اصولاً) اگر چنین تمایلی که به سبب شدتش تصمیم نامیده می‌شود در آدمی وجود نداشته باشد خودداری کننده از آن در نزد خدا ممدوح و مأجور نخواهد بود، و نیز اگر تصمیم یوسف مانند تصمیم زلیخا می‌بود باز خدا او را چنین نمی‌ستود: که «او از بندگان با اخلاص ما بود». و نیز می‌توان گفت معنای «وَهَمَّ بِهَا» این است: نزدیک بود که یوسف قصد آن زن کند چنان که می‌گویند: قتلته لو لم اخف الله: اگر خوف خدا نمی‌بود او را کشته بودم.

سزاوار است که قاری در جمله «وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ» وقف کند، و سپس قرائت جمله «وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ» را آغاز نماید.

كَذَلِكَ «کاف» در محل نصب و به معنای: مثل ذلك التثیت ثبتناه و یا در محل رفع است (خبر برای مبتدای محذوف) و به معنای: الامر مثل ذلك است.

لِنَصْرِيفٍ عَنْهُ السُّوءَ تا این که از او بدی را که خیانت به آقایش بود، و همچنین «فحشا» را که عبارت از زناست دور سازیم. «إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ» (با کسره لام): کسانی که برای خدا دینشان را خالص ساخته‌اند، و با فتحه، منظور کسانی است که خداوند با توفیق دادنشان آنها را بر اطاعت خودش خالص ساخته است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۰۱

وَاسْتَبَقَا الْبَابَ آن دو به طرف در دویدند: یوسف به منظور فرار از دست آن زن، شتابان به سوی در بیرونی رفت تا خارج گردد و آن زن هم به دنبالش می‌شتافت تا مانع بیرون رفتنش شود.

وَ قَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ پیراهن یوسف را از پشت گرفت و کشید تا پاره شد، وَ أَلْفَا سَيِّدَهَا دم در به شوهر آن زن، قطفیر، برخوردند. «ما» ممکن است نافییه باشد: کیفر کسی که به همسرت خیانت کند جز زندانی شدن نیست، و می‌تواند، سؤالی باشد: کیفر او چیست جز زندان؟ مثل: من فی الدار الا زید: چه کسی غیر از زید در خانه است؟ عذابٌ أَلِيمٌ بعضی گفته‌اند ضربات تازیانه است.

وقتی که یوسف دید در معرض زندان و عذاب دردناک قرار گرفته و زن، واقعه را معکوس کرد لازم دانست که از خودش رفع تهمت کند، این بود که گفت: «هِيَ رَاوَدْتَنِي عَنْ نَفْسِي»: او بود که پیوسته از من این تقاضا را می‌کرد، و اگر برای رفع تهمت نبود، این حرف را نمی‌گفت.

وَ شَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا بعضی گفته‌اند: شاهی از نزدیکان آن زن که بر ضد او گواهی داد پسر عمویش بود و با شوهر او دم در نشسته بود. دیگری گفته است این شاهد پسر خاله‌اش بود که کودکی در گهواره بود. و گفته او را بدان سبب، شهادت نامیده‌اند که باعث ثبوت قول یوسف و بطلان ادعای آن زن شد.

فَلَمَّا رَأَى وقتی که عزیز مصر (قطفیر) واقعه را دید، و فهمید که زنش دروغ و یوسف راست می‌گوید رو، به همسرش کرد و گفت: این سخنت از مکر و فریبهای شما زنان است، و خداوند کید زنان را عظیم شمرده است، زیرا آنها از مردها در فریبکاری دقیقتر و در نیرنگبازی مؤثرترند.

يُوسُفُ منادا و حرف ندا محذوف است، زیرا منادای قریب است: «اعرض عن هذا»: از این امر دوری کن و آن را پنهان دار و به هیچ کس مگو.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۰۲

وَاسْتَعْفِرِي خطاب به زلیخاست که از این گناهت طلب آمرزش کن که در این امر از گناهکارانی هستی که عمدا گناه می‌کنند. «خطأ»: عمدا گناه انجام داد.

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۳۰ تا ۳۵] ص: ۲۰۲

اشاره

وَ قَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا إِنَّا لَنَرَاهَا فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (۳۰) فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكًا وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ (۳۱) قَالَتْ فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ وَ لَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ وَ لَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ مَا أَمَرَهُ لَيَسْجُنَنَّ وَ لَيَكُونَنَّ مِنَ الصَّاعِرِينَ (۳۲) قَالَ رَبِّ السُّجُنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ وَ إِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَ أَكُنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ (۳۳) فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۳۴) ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا الْآيَاتِ لَيْسْجُنَّهُ حَتَّى حِينٍ (۳۵)

ترجمه: ص: ۲۰۲

گروهی از زنان شهر (مصر) گفتند: زن عزیز غلام خود را به کام گرفتن خویش می‌خواند و در دوستی او فریفته شده، براستی که ما

وَاعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَكَأًا «متکأ» یا متکا، چیزی است که بر آن تکیه می‌کنند مثل پشتی و بالش و غیر آن. هدف زن عزیز مصر، از این هیئت لمیده بر بالشهای قیمتی و کارد به دست، آن بود که وقتی او را ببینند مبهوت شوند و از خود فراموش کنند و دستهای خود را ببرند. بعضی گفته‌اند: منظور از «متکأ» مجلس طعام است، زیرا آنها همان طور که عادت مترفین و مردم خوش گذران است لم داده بودند، غذا و شراب می‌خوردند و با هم به حرف و سخن مشغول بودند. دیگری گفته است: منظور از «متکا» طعامی است که قطعه قطعه می‌شود زیرا معمولاً کسی که چیزی را قطع می‌کند، به وسیله کارد بر آن چیز تکیه می‌کند.

أَكْبَرُهُ این زیبایی جامع و جمال درخشان را بزرگ دانستند و مبهوت شدند گفته‌اند: حضرت یوسف وقتی که در میان کوچه‌های مصر راه می‌رفت، نور چهره او

۱- مصراع اول:

أَيَقْتَلُنِي أُنِّي شَعْفَتِ فُؤَادِي كَمَا ...

و مضمونش این است عوض این که او مرا بکشد، من به عشق و محبت خودم دل او را سوزاندم چنان که مرد صاحب شتر با مالیدن روغن مخصوص بر پشت شترش، آن را به سوزش در می‌آورد. در این شعر پریدن دل آن زن از لذت عشق، به سوزش توأم با لذتی که شتر از مالش قطران احساس می‌کند تشبیه شده است. مأخذ پانوش استاد گرجی.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۰۵

که بر دیوارها منعکس و دیده می‌شد چنان که نور منعکس شده خورشید در میان آب دیده می‌شود، بعضی گفته‌اند: یوسف، زیبایی را از جدّه‌اش ساره به ارث برده بود.

وَ قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ دستهای خود را می‌جروح ساختند.

«حاشا» کلمه‌ای که در باب استثناء مفید معنای تنزیه می‌باشد: اساء القوم حاشا زید، پس معنای «حاشا لله» براءت خداوند و تنزیه او از صفات عجز و ناتوانی، و نیز شگفتی از قدرت او بر آفرینش انسانی زیبا مانند یوسف است. و اما این قول خداوند: «حاشا لله ما عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ» به معنای تعجب از قدرت خداوند بر آفرینش شخصی پاک دامن مثل اوست.

ما هذا بَشَرًا از کثرت زیبایی، از او بشریت را نفی کردند و به علت آنچه در اذهان مرکوز است که از فرشته زیباتر وجود ندارد، او را از فرشتگان ذکر کردند.

قَالَتْ فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَنِي فِيهِ كَفَتْ: این همان کسی است که مرا درباره‌اش ملامت می‌کردید. علت این که برای اشاره به یوسف با این که حاضر است، با کلمه «فذلک» اسم اشاره به دور آورده و از «هذا» که اشاره به نزدیک است، دوری کرده، یکی آن است که رفعت مقام او را در نیکی و زیبایی بیان کند و بفهماند که چنین کسی سزاوار است که دوست داشته و به او عشق ورزیده شود وجه دیگر این که مقصود همان اشاره بدور است به این طریق: آن غلام کنعانی همان است که شما در ذهن خود تصوّر کردید و مرا به آن ملامت کردید و اگر چنان که اکنون می‌بینید وی را تصوّر می‌کردید مرا در این فریفتگی معذور می‌داشتید و سرزنش نمی‌کردید.

فَأَسْتَعْصِمَ یوسف با شدت از این امر خودداری کرد چنان که گویا در اصل تحت حفاظت خدا بود و کوشش کرد که این عصمت و حفاظت را افزایش دهد، و از همین قبیل است معنای «استمسک». با بیاناتی که در اعمال یوسف گذشت معلوم

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۰۶

می‌شود که وی از آنچه فرقه حشویه «۱» به او نسبت داده و گفته‌اند تصمیم به انجام دادن گناه گرفته بود، پاک و منزّه است.

وَلَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ مَا آمُرُهُ در اصل، «ما آمر به» بوده: آنچه به او دستور می‌دهم، و حرف جرّ (ب) حذف شده، مثل: امرتک الخیر «۲» تو

را به کار خیر امر کردم.

«لَيْسَ جَنْنٌ» حتما در زندان حبس می‌شود. وَ لَيْكُونًا: مؤکد به نون خفیفه است که حذف و از همین جهت با الف نوشته شده است. قَالَ: رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ زِنْدَانٍ بِرِ مَنَ آسَانَتَرِ اسْتِ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ: از آنچه اینها مرا به آن دعوت می‌کنند: عمل زنا. به عبارت دیگر: زندان رفتن برای من از انجام دادن معصیت دوست داشتنی‌تر است. روایت شده است که وقتی زنان مصر از نزد زن عزیز بیرون رفتند، هر کدام از آنها بطور رمزی از یوسف تقاضای دیدار مجدد کرد (۳) بعضی می‌گویند: به یوسف گفتند از خانمت اطاعت کن که مظلوم واقع شده این قدر به او ستم مکن. بعضی «سجن» به فتح گفته‌اند، بنا بر مصدریت. وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ بِأَيْنِ بِيَانِ يَوْسُفَ، چنان که دأب انبیاء و اولیاء الهی است، به الطاف خداوندی پناه می‌برد تا بتواند [در این باره] صبر کند.

أَصْبُ إِلَيْهِنَّ بِسُؤِي أَنهَآ مِيلَ مِي كَنَم. «وَ أَكُنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ»: و از جاهلان

۱- گروهی‌اند که به ظواهر آیات چنگ زده و معتقد به تجسم شده، و از فرق ضالّه‌اند، و سبکی در شرح اصول ابن حاجب می‌گوید: حشویه از راه راست منحرف شده‌اند و آیات الهی را بر ظاهرش حمل می‌کنند و می‌گویند: مراد همین است. وجه تسمیه این فرقه آن است که اول در حلقه درس حسن بصری بودند و بعد که جدا شدند و حرفه‌ایی می‌گفتند که او نپسندید، به شاگردانش گفت: ردّوا هؤلاء الی حشاء الحلقه: اینها را از میان حلقه درس بیرون کنید، به این دلیل به «حشاء» نسبت داده شده و حشویه نامیده شدند، دکتر گرجی نقل از کشاف، اصطلاحات الفنون، ۱/ ۳۹۶.

۲- در اصل امر تک بالخیر بوده است.

۳- ابو حمزه ثمالی از امام زین العابدین علیه السلام ترجمه مجمع البیان.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۰۷

خواهم بود: آنهایی که به علم خود عمل نمی‌کنند و یا از سفیهان و ابلهان، زیرا عاقل و خردمند، کار زشت انجام نمی‌دهد. ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ فَاعِلٌ «بدا» ضمیری است که مفسر آن «لیسجنه» می‌باشد: برای آنها اندیشه‌ای ظاهر شد که حتما او زندانی می‌شود. مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوْا آيَاتِ: و این اندیشه پس از آن بود که نشانه‌هایی بر پاکدامنی و برائت یوسف از گناه دیدند. «حتی حین» تا زمانی نامعین، و ضمیر در «لهم» برای عزیز مصر، و خانواده اوست.

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۳۶ تا ۴۰] ص: ۲۰۷

اشاره

وَ دَخَلَ مَعَهُ السَّجْنَ فَتَيَانٍ قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا وَقَالَ الْآخَرُ إِنِّي أَرَانِي أُحْمَلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْرًا تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبْنَأُ بِتَأْوِيلِهِ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ (۳۶) قَالَ لَا يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ تُزْرَقَانِهِ إِلَّا نَبَأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكُمَا ذَلِكَمَا مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ (۳۷) وَ اتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ مَا كَانَ لَنَا أَنْ نُشْرِكَ بِاللَّهِ مِنْ شَيْءٍ ذَلِكَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ (۳۸) يَا صَاحِبِي السَّجْنَ أَرَبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (۳۹) مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۴۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۰۸

ترجمه: ص: ۲۰۸

با یوسف دو جوان دیگر هم داخل زندان شدند، و یکی از آن دو، به او گفت: من در خواب دیدم که از انگور خمر می‌گیرم، و دیگری گفت در خواب دیدم که روی سرم نان می‌برم و مرغان از آن می‌خورند، تعبیر آن را به ما بگو، چرا که ما تو را از نیکوکاران می‌بینیم. (۳۶)

یوسف گفت: پیش از آن که سهمیه غذایان بیاید تعبیر آن را برایتان خواهم گفت، این، علمی است که پروردگارم به من آموخته است. من آئین گروهی را که به خدا ایمان نمی‌آورند و نسبت به سرای دیگر کافرند، ترک کرده‌ام. (۳۷)

و آئین پدرانم: ابراهیم، اسحاق و یعقوب را پیروی کرده‌ام، ما را نسزد که چیزی را شریک خدا بدانیم، این از فضل و رحمت خدا است بر ما و بر مردم، اما بیشتر مردم سپاسگزار نیستند. (۳۸)

ای دو رفیق زندانی آیا خدایان پراکنده بهترند یا خدای یکتای مقتدر؟ (۳۹)

آنچه شما غیر از خدا می‌پرستید، جز نامهایی نیست که شما خود و پدرانتان نام گذاری کرده‌اید، و خداوند دلیلی بر آن نفرستاده است. و فرمان جز برای خدا نیست که دستور داده: جز او را پرستش نکنید، آئین پایدار این است، اما بیشتر مردم نمی‌دانند. (۴۰)

تفسیر: ص: ۲۰۸

وَدَخَلَ مَعَهُ السَّجْنَ فَتَيَانِ این دو جوان از غلامان پادشاه یعنی عزیز مصر بودند «مع» دلالت بر مصاحبت می‌کند یعنی همراه یوسف داخل زندان شدند، این دو جوان یکی نان پز عزیز بود و دیگری شراب ساز او، که با یوسف در یک ساعت زندانی شدند، و علت زندانی شدن آنها این بود که بعضی خبر داده بودند که این دو نفر تصمیم دارند عزیز را مسموم سازند.

إِنِّي أَرَانِي در خواب می‌بینم، حکایت حال گذشته است. «أَعَصِرُ خَمْرًا»: انگور می‌فشارم، از انگور تعبیر به «خمر» کرده به اعتبار این که سرانجامش شراب می‌شود.

مِنَ الْمُحْسِنِينَ تو از کسانی هستی که خواب را خوب تعبیر می‌کنند، یا به اهل

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۰۹

زندان نیکی می‌کنند، پس به ما نیکی کن یعنی اگر دستی در تعبیر خواب داری با بیان آن اندوه را از دل ما بردار. روایت شده است که هر وقت یکی از اهل زندان بیمار می‌شد یوسف به حالش رسیدگی می‌کرد و هر گاه یکی، جایش تنگ بود جایی برایش باز می‌کرد و اگر نیازمند بود حاجتش را بر می‌آورد.

از شعبی روایت شده است که این دو جوان یوسف را آزمودند: شرابی گفت: من خواب دیدم در تاکستانی قرار دارم تاک انگوری را گرفتم سه خوشه انگور داشت آنها را کندم در جام شراب شاه فشردم و به او نوشاندم. نان پز شاه گفت: در خواب دیدم که بالای سرم سه سبد حمل کرده‌ام و در میان آن انواع گوناگون غذا وجود دارد و در این حال دیدم پرندگان لاش‌خوار از آن می‌خورند. «نبئنا بتأویل ذلك»: ما را از تعبیر آن آگاه کن.

وقتی که این دو جوان از یوسف تعبیر خواب خواستند و او را به نیکی توصیف کردند، شروع به سخن کرد: در آغاز خود را به داشتن دانشی توصیف کرد که فوق علم تمام دانشمندان است، یعنی خبر دادن از غیب، و به آنها قول داد که وقتی بنا شد غذای آنها حاضر شود پیش از حاضر شدن، آنها را از تعبیر خوابشان خبر دهد، بعد گفت: امروز برای شما غذایی چنین و چنان می‌آید، مشخصات طعام آن روز را بیان کرد، وقتی که غذا آمد دیدند چنان است که او گفته (به او اطمینان بیشتری پیدا کردند) یوسف در این جا فرصت یافت که آنها را به یاد خدای یکتا اندازد و ایمان را بر آنها عرضه بدارد و از شرک به خدا بازشان دارد.

ذَلِكَمَا اشاره است به تعبیر خواب: این تعبیر که گفتیم و خبری که از آینده بیان کردم «مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي»: از علومی است که پروردگارم به من آموخته و به سوی من وحی کرده و آن را از راه کفایت و علم ستاره شناسی نگفته‌ام.

إِنِّي تَرَكْتُ این کلام را می‌توانیم آغاز سخن و استیناف بدانیم، و می‌توانیم بگوییم علت برای ما قبلش هست: پروردگارم این علوم را به من آموخت، زیرا من از

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۱۰

آیین شرک دوری کرده‌ام «اتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي»: و از آیین پدرانم پیروی کردم که دین حنیف است، نام آباء خود را ذکر کرد تا به آن دو جوان بفهماند که او از خانواده نبوت و معدن وحی است. یوسف، به آنها معرفی کرد که او پیامبری است که به سوی او وحی می‌شود، تا آنها را بیشتر در گوش دادن به سخنانش راغب کند.

ما كَانَ لَنَا برای ما گروه انبیا، درست نیست که به خداوند شرک بیاوریم.

«ذَلِكَ» این چنگ زدن به توحید و یکتاپرستی، مِنْ فَضْلِ اللَّهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ:

از فضل خداست بر ما پیامبران و پیروان آنها وَلَكِنْ أَكْثَرُ: اما بیشتر مردم فضل خدا را سپاس نمی‌گذارند و به او شرک می‌ورزند.

یا صَاحِبِ السَّجَنِ منظور دو نفری است که در زندان همراه او بودند، «صاحبی» اضافه به «سجن» شده مثل:

یا سارق اللیلة اهل الدار

، «۱» همان طور که در این شعر «لیل» مسروق فیه است در آیه قرآن نیز «سجن» مصحوب فیه است، نه مصحوب چون مصحوب یوسف است نه خود زندان، و ممکن است مراد از صاحب، ساکن باشد: ای ساکنان زندان، مثل: اصحاب النار و اصحاب الجنة یعنی ساکنان آتش و ساکنان بهشت.

أَرْبَابٌ مُتَّفَرِّقُونَ مراد تشّت در عدد است: آیا این که برای شما خدایان متعدّدی باشد که هر کدام جداگانه شما را به پرستش خود دعوت کند، بهتر است یا این که پروردگاری یکتا و غالب که شریکی در ربوبیت نداشته باشد؟ این ضرب المثلی است که یوسف برای عبادت خدای یکتا و عبادت بتها آورده است.

ما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءٌ اینها که غیر از خدای یکتا عبادت می‌کنید، چیزی نیست، مگر نامهایی خالی که آنها را نام گذاری کرده‌اید، سمیته بزید و سمیته زیدا: هر دو درست است.

ما أَنْزَلَ اللَّهُ خداوند برای نام گذاری بتها دلیل و برهانی نازل نفرموده است.

إِنَّ الْحُكْمَ در امر دین و عبادت هیچ فرمانی جز از خدا پذیرفته نیست، در آخر،

-۱

یا سارق اللیلة اهل الدار یا آخذا مالی و مال جاری

ای دزد شبانه و ای کسی که مال من و همسایه مرا می‌بری از اهل خانه بترس. تصحیح استاد گرجی.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۱۱

حکم خدا را بیان کرده است: أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ، ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ خداوند امر کرده است که جز او را نپرستید، و این است دینی که با دلیل و برهان ثابت شده است.

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۴۱ تا ۴۲] ص: ۲۱۱

يَا صَاحِبِ السَّجَنِ أَمَا أَحَدُكُمَا فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا وَ أَمَّا الْآخَرُ فَيُصِيبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَأْسِهِ قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ (۴۱) وَ قَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ فَأَنسَاءُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السَّجَنِ بِضْعَ سِنِينَ (۴۲)

ترجمه: ص: ۲۱۱

ای دو رفیق زندانی من یکی از شما ساقی شراب برای صاحب خود خواهد بود، و اما دیگری به دار آویخته می‌شود و پرندگان از سر او می‌خورند، و این امری که درباره آن از من نظر می‌خواهید، قطعی و حتمی است. (۴۱)
و به یکی از آن دو نفر که می‌دانست رهایی می‌یابد گفت: مرا نزد صاحبت یادآوری کن ولی شیطان یاد نزد صاحبش را از خاطر وی برد و در نتیجه یوسف چند سال در زندان باقی ماند. (۴۲)

تفسیر: ص: ۲۱۱

أَمَا أَحَدُكُمَا مراد شخص شرابی است، «فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا»: به آقای خود خمر می‌نوشاند.
قُضِيَ الْأَمْرُ امری قطعی و یقینی است، نقل شده که آنها بعد از بیان یوسف، پشیمان شده و گفتند: هیچ در خواب ندیده‌ایم، اما یوسف گفت این امر واقع شدنی است خواه قبول کنید یا نکنید.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۱۲

وَ قَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا «ظَنَّ» اینجا به معنای «علم» است. مثل: إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَّةٍ: «۱» به آن یکی از دو همراهش که می‌دانست از زندان آزاد می‌شوند گفت:

اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ پیش عزیز مصر ویژگیهای مرا بیان کن و او را از حال من با خبر ساز که: من بناحق زندانی شده‌ام. «فَأَنسَاءُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ» شیطان یاد یوسف را نزد عزیز از خاطر شرابی برد، بعضی گفته‌اند: شیطان ذکر خدا را در این هنگام از یاد یوسف برد، که کارش را به غیر خدا واگذار ساخت و به مخلوقی پناهنده شد.

بِضْعَ از سه تا نه و درست‌ترین اقوال این است که هفت سال در زندان باقی ماند.

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۴۳ تا ۴۹] ص: ۲۱۲

اشاره

وَ قَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَ سَبْعَ سُبُلَاتٍ خُضْرٍ وَ أُخْرٍ يَابِسَاتٍ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي رُءْيَايَ إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ (۴۳) قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ وَ مَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعَالَمِينَ (۴۴) وَ قَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا وَ اذْكُرْ بَعْدَ أُمَّهَ أَنَا أُنَبِّئُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ (۴۵) يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا فِي سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَ سَبْعِ سُبُلَاتٍ خُضْرٍ وَ أُخْرٍ يَابِسَاتٍ لَعَلِّي أَرْجِعُ إِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ (۴۶) قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَأَبًا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ (۴۷) ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَحْصِتُمْ يُونُسُ (۴۸) ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَ فِيهِ يَعْصِرُونَ (۴۹)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۱۳

ترجمه: ص: ۲۱۳

عزیز مصر گفت: من در خواب دیدم هفت گاو چاق را که هفت گاو لاغر را می‌خورند. و هفت خوشه سبز و هفت خوشه دیگر، خشک را (که خشکیده‌ها را بر سبزه‌ها پیچیدند و خشکشان کردند)، ای بزرگان اگر تعبیر خواب می‌دانید درباره خواب من نظر دهید. (۴۳)

گفتند اینها خوابهای آشفته است و ما از تعبیر این خوابها آگاه نیستیم. (۴۴)

و آن یکی از آن دو نفر که نجات یافته بود- و پس از مدتی متذکر شد- گفت: من درباره تعبیر این خواب شما را خبر می‌کنم، مرا به سوی این امر بفرستید. (۴۵)

ای یوسف: ای مرد بسیار راستگو! برای ما درباره این خواب که: هفت گاو فربه را هفت گاو لاغر می‌خوردند، و نیز هفت خوشه سبز و هفت خوشه خشک، نظر بده، تا بسوی مردم بازگردم و آنها را آگاه سازم. (۴۶)

یوسف گفت: هفت سال پیوسته کشت می‌کنید و هر چه که از آنها می‌چینید بجز اندکی که می‌خورید، بقیه را در خوشه‌اش بگذارید. (۴۷)

آن گاه از پی آن سالها، هفت سال سخت بیاید که هر چه را ذخیره کرده‌اید می‌خورند به جز اندکی را از آنچه که نگهداری می‌کنید. (۴۸)

سپس سالی فرا می‌رسد که باران فراوان نصیب مردم می‌شود و نجات می‌یابند. (۴۹)

تفسیر: ص: ۲۱۳

امام صادق علیه السلام چنین قرائت فرموده‌اند:

و سبع سنابل یا کلن ما قربتم لهن:

و هفت خوشه چنین و چنان که می‌خورند آنچه برایشان حاضر کردید: وقتی که نجات یوسف از زندان نزدیک شد، عزیز مصر که به نام ریّان بن ولید بود، خواب وحشتناکی دید: هفت گاو چاق از میان نهري خشک بیرون آمدند و هفت گاو لاغر را دید که گاوهای چاق را خوردند، و نیز در خواب دید هفت خوشه سبز را که دانه‌هایشان بسته شده و هفت خوشه دیگر خشک را دید که هنگام درویدنش

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۱۴

رسیده، و این خوشه‌های خشک بر خوشه‌های سبز پیچید، تا آنها را نیز خشک کرد.

عزیز مصر، بزرگان و کاهنان را جمع کرد و داستان را برایشان نقل نمود، و بعد گفت:

آنچه در خواب دیدم برایم تعبیر کنید **إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ** اگر تعبیر خواب را می‌دانید. «عبرت الرؤيا» آخر و عاقبت آن را بیان

کردم. «عبرت النهر» نهر را قطع کردم: از آن گذشتم تا به آخرش رسیدم، و «لام» در «الرؤيا» یا برای بیان است مثل: **وَ كَانُوا فِيهِ مِنْ**

الزَّاهِدِينَ «۱» و یا برای این است که هر گاه معمول بر عاملش مقدم و این عامل در عمل کردنش دچار ضعف شود، لام، برای

تقویت آن آورده می‌شود، چنان که در اسم فاعل به دلیل انحطاط درجه‌اش از فعل، «لام» داخل می‌شود: هو عابر للرؤيا و می‌توان

گفت: «الرؤيا» در جمله بالا، خبر کان است، مثل: **كان فلان لهذا الامر** «فلانی در این کار، ورزیده است، و «تعبرون» خبر بعد از خبر،

یا حال.

«عجاف» جمع «عجفا» است، و علت این امر، با این که وزنه‌های افعال و فعلاء، بر فعال جمع بسته نمی‌شود، آن است که حمل بر «سمان» شده که نقیض آن است و دأب علمای ادب آن است که نظیر را بر نظیر و نقیض را بر نقیض حمل می‌کنند.

وَ أُخْرَ يَابِسَاتٍ وَ هَفْتَايَ دِيْغَرَ خَشْكُ بُوْد.

أَضْغَاثُ أَحْلَامِ خَوَابِهَائِ أَشْفَتَه وَ بِيْهُوْدَه، وَ چيزهائِي نظير و سوسه‌های نفسانی و حدیث نفس، و اصل «اضغاث» عبارت است از آنچه انباشته شود از آشغالهای گیاهان، و مفردش «ضغث» و اضافه به معنای «من» است: مجموعه‌هایی از خوابهای آشفته، معنای آیه: اینها مجموعه‌هایی از خوابهای آشفته است.

وَ اَدَّكَرَ بَعْدَ اَمَّةٍ پَسِ از مدتی دراز بیادش افتاد. «أَنَا أُتْبِكُمْ»: من برای تعبیر این

۱- آیه ۱۹، کشاف در ذیل آیه می‌نویسد: «فیه» برای بیان است از این رو معلوم می‌شود مصنف در این جا «لام» را به «فیه» در آن آیه تشبیه کرده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۱۵

خواب از کسی شما را آگاه می‌کنم که علمش نزد اوست.

فَأَرْسَلُونِ مَرَا بَسُوْیَ اَوْ بَفَرَسْتِيْدَ تَا اَزْ اَوْ پِرْسَمِ وَ دَسْتُوْرَ دِهِيْدِ، تَا اَزْ اَوْ تَعْبِيْرَ خَوَابِ طَلْبِ كَنِمِ، اَوْ رَا بَهْ جَانِبِ يُوْسُفَ فَرَسْتَاْدَنَدِ، اَمَدِ وَ كَفْتِ: «يُوْسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ»: يُوْسُفَ اَيْ بَسِيَارَ رَاَسْتَكُوْ. فَرَسْتَاْدَهْ بَهْ اَيْنِ دَلِيْلَ بَهْ يُوْسُفَ بَهْ اَيْنِ عَنَوَانِ خَطَابِ كَرْدِ، كَهْ صَدَاقَتِ وَ رَاَسْتَكُوْیِيْ اَوْ رَاْ دَرِ تَعْبِيْرِ خَوَابِ خُوْدِ وَ رَفِيْقَشِ دِيْدَهْ بُوْدِ، وَ نِيْزَ بَهْ هَمِيْنِ جِهَتِ بَا اَحْتِيَاْطِ اَوْ رَاْ مُوْرَدِ خَطَابِ قَرَارِ دَاْدِ وَ كَفْتِ: لَعَلِّيْ اَرْجِعُ اِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلمُوْنَ چُونِ قَطْعِ نَدَاشْتِ كَهْ پِيْشِ مَرْدَمِ بَرْ گَرْدَدِ، وَ مَمْكَنِ بُوْدِ بِيْنِ رَاْهِ بَمِيْرَدِ، وَ نِيْزِ يَقِيْنِ نَدَاشْتِ كَهْ اَنُهَا عِلْمِ پِيْدا كَنَنْدِ. لَعَلَّهُمْ يَعْلمُوْنَ»: بَهْ اَمِيْدِ اَيْنِ كَهْ بَهْ فَضْلِ وَ مَوْقِعِيْتِ عِلْمِيْ تُوْ آگَاْهِيْ يَابَنْدِ، وَ بَهْ جَسْتَجُوْیِ تُوْ دَرِ آيْنِدِ وَ تُوْ رَاْ اَزْ زَنْدَاْنِ رَهَائِيْ دَهَنْدِ، اَزْ اَيْنِ عَبَاَسِ نَقْلِ شَدَهْ اَسْتِ كَهْ زَنْدَاْنِ دَرِ شَهْرِ نَبُوْدِ. «تَزْرَعُوْنَ» خَبْرِ اَسْتِ دَرِ مَعْنَايِ اَمْرِ، مَثَلِ: تُوْمُنُوْنَ بِاللّٰهِ وَ رَسُوْلِهِ وَ تَجَاهِدُوْنَ»: «بَهْ خُدا اِيْمَانِ بِيَاوَرِيْدِ وَ جِهَادِ كَنِيْدِ» (صَف / ۱۱) شَاهِدِ بَرِ اَيْنِ مَعْنَا، اَيْنِ جَمْلَهْ اَزْ آيَهْ اَسْتِ: فَذَرُوْهُ فِیْ سِئْلِهِ: (اَنْ رَاْ دَرِ هَمَانِ خُوْشَهْ اَشْ بَكْذَارِيْدِ).

دأباً با سکون و حرکت همزه، هر دو قرائت شده، و هر دو مصدر «دأب فی العمل» «۱» و حال برای مأمورین و به معنای «دائین» است و تقدیر آن، یا «تدأبون دأباً» «۲» یا به معنای: «ذوی دأب» «۳» می‌باشد.

فَذَرُوْهُ فِیْ سِئْلِهِ دَرِ هَمَانِ خُوْشَهْ باقی بگذارید تا کرم زده نشود.

يَأْكُلْنَ اسنَادِ مَجَاْزِيْ اَسْتِ: دَرِ حَقِيْقَتِ مَرْدَمِ اَنْچَهْ رَاْ اَنْدُوْخْتَهْ اَنْدِ مِيْ خُوْرَنْدِ و لِيْ اَيْنْجَاْ خُوْرْدَنْ بَهْ سَالِهَائِ هَفْتَكَاْنَهْ قَحْطِيْ نَسْبَتِ دَاْدَهْ شَدِ. «تَحْصَنُوْنَ» دَرِ حَفْظِ وَ حَصَارِ قَرَارِ مِيْ دِهِيْدِ.

۱- در آن کار جدیت و کوشش کرد.

۲- مفعول مطلق نوعی. [.....]

۳- مضاف حذف شده و کلمه «دأباً» منصوب به نزع خافض شده - م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۱۶

يُغَاثُ النَّاسُ اَزْ غُوْثِ يَاْ اَزْ غِيْثِ، دَرِ مَجْهُوْلِ كَفْتَهْ مِيْ شُوْدِ: «غِيْثِ الْبَلَاْدِ» مَوْقِعِيْ كَهْ سَرَزْمِيْنَهَاْ رَاْ بَارَانِ فَرَاْ بَكْغِيْرَدِ، اَزْ هَمِيْنِ قَبِيْلِ اَسْتِ كَفْتَارِ زَنْ اَعْرَابِيْ: غَنَّاْ مَا شَنَّاْ.

يَعْرِوْنَ انگور و کشمش را می‌فشارند و از آن شراب می‌سازند. «يعصرون»:
مجهول نیز خوانده شده، از عصره: (متعدي): آن را نجات داد، بعضی گفته‌اند:
معنايش «يمطرون» است: بر آنها باران می‌بارد.

حضرت یوسف در تعبیر خود از خوابهای عزیز مصر، ماده گاوهای چاق و خوشه‌های سبز را، به سالهای فراوانی، و گاوهای لاغر و خوشه‌های خشک را به سالهای قحطی تعبیر کرد، و پس از تعبیر خواب به آنها بشارت داد که سال هشتم با برکت و فراوانی و بسیاری نعمت، فرا می‌رسد، و آنچه یوسف بیان داشت علمی بود که از ناحیه خداوند به او وحی شده بود.

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۵۰ تا ۵۲] ص: ۲۱۶

اشاره

وَقَالَ الْمَلِكُ ائتوني به فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ اِلَى رَبِّكَ فَسِئْلُهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ اللّٰتِي قَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّ اِنَّ رَبِّيْ بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ (۵۰)
قَالَ مَا خَطْبُكُمْ اِذْ رَاوَدْتُنَّ يُوسُفَ عَن نَّفْسِهٖ قُلْنَ حَاشَ لِلّٰهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوْءٍ قَالَتْ اَمْرَاةُ الْعَزِيْزِ اَلَا نَحْصِيْ حَصَّ الْحَقُّ اَنَا رَاوَدْتُهُ عَن نَّفْسِهٖ وَاِنَّهٗ لَمِنَ الصّٰدِقِيْنَ (۵۱) ذَلِكَ لِيَعْلَمَ اَنِّيْ لَمْ اُخْنَهُ بِالْغَيْبِ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْخٰثِيْنَ (۵۲)

ترجمه: ص: ۲۱۶

عزیز مصر گفت: او را نزد من بیاورید، اما وقتی که فرستاده او پیش یوسف آمد، گفت: بسوی اربابت برگرد و از او پرس: ماجرای زنانی که دستهای خود را بریدند چه بود، زیرا پروردگار من به نیرنگ آنها آگاه است. (۵۰)
عزیز به زنها گفت: جریان کار شما وقتی که یوسف را به خویش دعوت کردید، چه بود؟ گفتند: منزّه است خدا، هیچ عیبی در او نیافتیم، همسر عزیز گفت: هم اکنون حقیقت آشکار شد: من بودم که او را بسوی خود خواندم، و او از راستگویان است. (۵۱)
ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۱۷
این سخن را بخاطر آن گفتم که بدانند من در نهان به او خیانت نکردم، و خداوند نیرنگ خائنان را هدایت نمی‌کند.
(۵۲)

تفسیر: ص: ۲۱۷

یوسف علیه السلام در پاسخ پرسش عزیز، حوصله به خرج داد، و قبل از همه، خود سؤالی در مورد آن زنان مطرح کرد تا ثابت کند تهمتی که به او زده و به سبب آن زندانی‌اش کرده‌اند، بناحق و نارواست، و از بزرگواری و ادب نیکوی وی بود که در خصوص زن عزیز که او را به مجازات و زندان گرفتار ساخته بود چیزی نگفت، بلکه به ذکر «زنانی که دستهایشان را بریده بودند» قناعت کرد.
ما خَطْبُكُمْ چه شده بود شما را که یوسف را به خود دعوت کردید، آیا تصور کردید که او به شما علاقه دارد؟ «قُلْنَ: حَاشَ لِلّٰهِ»: زنان این عبارت را به منظور تعجب از پاکدامنی یوسف و دوری او از هر گونه شایبه ناپاکی اظهار کردند.

الآن حَصَّ الْحَقُّ اکنون حق ثابت شد و استقرار یافت حصص البعير: شتر محلّ ثفنه‌ها را بر زمین نهاد و مرتّب نشست.
در مقام اثبات پاکدامنی یوسف همین کافی است که زنان به پاکدامنی او، و علیه خودشان گواهی دهند و اعتراف کنند که او هیچ کدام از خلافهایی را که به او نسبت داده‌اند انجام نداده، زیرا آنها خصم او بودند و معمولاً همین که خصم اعتراف کند که طرف

مقابلش بر حق و خود بر باطل است، جای سخن برای کسی نمی‌ماند.

ذَلِكَ این اقرار بدان سبب بود که عزیز بدانند من در نهان به حرم او خیانتی نکرده‌ام.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۱۸

بِالْغَيْبِ در محل نصب و حال است از فاعل یا از مفعول: در حالی که من از او غایب باشم، یا او از من غایب باشد، و نیز به این جهت بود که بدانند «خداوند، کید و مکر خیانتکاران را به هدف نمی‌رساند».

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۱۹

جزء سیزدهم از سوره یوسف آیه ۵۳ تا سوره ابراهیم آیه ۵۲

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۲۱

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۵۳ تا ۵۷] ص: ۲۲۱

اشاره

وَمَا أُبْرِيْ نَفْسِيْ إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوْءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّيْ إِنَّ رَبِّيْ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ (۵۳) وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُوْنِيْ بِهِ اَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسِيْ فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِيْنٌ اٰمِيْنٌ (۵۴) قَالَ اجْعَلْنِيْ عَلٰى خَزَائِنِ الْاَرْضِ اِنِّيْ حَفِيْظٌ عَلِيْمٌ (۵۵) وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوْسُفَ فِي الْاَرْضِ يَتَّبِعُوْا مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَاءُ وَلَا نُضِيعُ اٰجْرَ الْمُحْسِنِيْنَ (۵۶) وَلَا نُجْزِ الْاٰخِرَةَ خَيْرًا لِّلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَكَانُوْا يَتَّقُوْنَ (۵۷)

ترجمه: ص: ۲۲۱

من هرگز نفس خود را تبرئه نمی‌کنم که قوه نفسانی، بسیار دستور به بدیها می‌دهد، مگر آنچه را که پروردگارم رحم کند، چرا که پروردگارم بسیار بخشنده و مهربان است. (۵۳)

عزیز گفت: او را نزد من آورید تا وی را برای خود برگزینم، و چون با او تکلم کرد گفت امروز تو در پیش ما دارای منزلت و امین هستی. (۵۴)

یوسف گفت مرا به خزینه‌های این سرزمین منصوب کن که من نگهبان و دانایم. (۵۵)

و این چنین ما یوسف را در آن سرزمین قدرت دادیم تا به هر گونه خواهد در کارها تصرف کند، و ما هر که را بخواهیم به رحمت خویش مخصوص داریم و پاداش نیکوکاران را تباہ نکنیم. (۵۶)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۲۲

و همانا که پاداش آخرت بهتر است برای آنها که ایمان آوردند و تقوی پیشه می‌کنند. (۵۷)

تفسیر: ص: ۲۲۲

وَمَا أُبْرِيْ نَفْسِيْ سرانجام یوسف فروتنی خود را در پیشگاه خدا اظهار می‌دارد و بیان می‌کند که آنچه از امانت داری در وجود اوست از توفیق و کمک خداوندی می‌باشد: من نفس خویش را از لغزش و خطا تبرئه نمی‌کنم زیرا اصولاً نفس بسیار به بدی امر می‌کند، مگر بعضی از نفوس را که خداوند به خاطر عصمتی که به او بخشیده او را مورد رحمت خود قرار می‌دهد. بنا بر این مراد از «نفس» جنس و مراد از «ما» بعض می‌باشد. می‌توان گفت: مراد از «ما» زمان است: مگر در موقع رحمت پروردگارم، بعضی

گفته‌اند این سخن نیز از همسر عزیز است: آنچه گفتم برای این بود که یوسف بداند که من در پنهانی به او دروغ نگفتم و درباره آنچه از او سؤال شدم راست گفتم، امّا در عین حال خودم را از خیانت به او تبرئه نمی‌کنم زیرا هنگامی که به او نسبت زنا دادم و زندانی‌اش کردم به او خیانت کردم، و منظورش معذرت خواهی از کارهایی است که انجام داده بود.

استخلصه و استخصه به یک معناست: این که او را مخصوص خود قرار دهد و در تدبیر امور خود به او مراجعه کند.

فَلَمَّا كَلَّمَهُ وَوَقْتِي بَا وَوَسَخْنُ كَفْتِ وَبِه فَضَائِلِ وَامَانَتِ دَارِي وَوِ بِي بَرْدِ، زیرا از سخنان او به دانایی‌اش و از پاکدامنی او به امانت‌داری‌اش پی برد. قَالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ كَفْتِ: تو ای کسی که بسیار راستگویی هم اکنون در نزد ما، صاحب قدرت و مقامی و تو را در تمام امور، امین می‌دانیم، و سپس گفت من دوست دارم که خوابم را از زبان تو بشنوم. یوسف گفت: بسیار خوب. تو در خواب هفت گاو ماده را با این اوصاف دیدی و اوصاف آنها و خوشه‌هایی را که دیده بود هم چنان بیان کرد، و سپس گفت: با این خوابی که دیده‌ای باید غلات فراوان جمع کنی و در این سالهای

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۲۳

فراوانی کشت و زرع را گسترش دهی و انبارها بسازی تا مردم از اطراف به سوی تو آیند و از تو قوت و غذایشان را بگیرند، و از راه خریدن آذوقه، در نزد تو ثروتهایی گرد خواهد آمد که تا کنون برای هیچ پادشاهی جمع نشده است، عزیز گفت در این کار چه کسی به من کمک می‌کند؟ یوسف گفت: «اجْعَلْنِي»...: انبارها و تمام مخازن که در روی زمین داری به من واگذار کن، «إِنِّي حَفِيظٌ» زیرا هر چه را در اختیار من می‌گذاری- از دستبرد خیانت محافظت می‌کنم، و به جهات نگهداری آن کمال آگاهی را دارم. یوسف با بیانات خود، برای عزیز، خود را به دو صفت: امانت و کفایت که هر پادشاهی از والیان خود آنها را می‌خواهد، توصیف کرد.

یوسف از عزیز خواست که او را صاحب اختیار در این امور قرار دهد، تا از این طریق بتواند به اجرای احکام الهی و گسترش عدل دست یابد و حقوق را به اهلش برساند و دستوراتی را که خداوند به عنوان پیامبر و پیشوا به او محوّل فرموده به مرحله اجرا در آورد، و نیز می‌دانست که غیر او نمی‌تواند در این امر جای او را بگیرد.

این که یوسف پیامبر، مقام وزارت عزیز مصر را می‌پذیرد، نشان دهنده آن است که هر گاه انسان بداند که می‌تواند احکام دین را اجرا کند و حق را برقرار سازد، بدست گرفتن منصب قضاوت از سوی سلطان ستمگر جایز است، بعضی گفته‌اند:

پادشاه مصر در تمام احکام و فرمانهایش از یوسف تبعیت می‌کرد و هر گونه رأیی که وی می‌داد، هیچ اعتراضی بر او نمی‌کرد.

«وَكَذَلِكَ» این چنین به یوسف در سرزمین مصر قدرت دادیم تا این که «يَتَّبِعُونَ مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ» هر جایی را که می‌خواست منزل و مأوا بگیرد مانعی وجود نداشت زیرا بر تمام جهات تسلط و دسترسی داشت. «يَشَاءُ» نشاء با نون، نیز خوانده شده است.

نَصِيْبٌ بِرَحْمَتِنَا مَا هَر كِه رَا بَخَوَاهِيم بَا بَخَشْشَاهِي دِينِي وَ دِنْيَايِي مُورِد تَرْحَمَقَرَار مِي دِهِيْم وَ پاداش نیکوکاران را در دنیا ضایع نمی‌کنیم، همانا پاداش سرای دیگر برای آنها نیکوتر است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۲۴

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۵۸ تا ۶۲] ص: ۲۲۴

اشاره

وَ جَاءَ إِخْوَهُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَ هُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ (۵۸) وَ لَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ قَالَ ائْتُونِي بِأَخٍ لَكُمْ مِنْ أَبِيكُمْ أَلَا تَرَوْنَ أَنِّي أَوْفِي الْكَيْلِ وَ أَنَا خَيْرُ الْمُتَزَلِّينَ (۵۹) فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي وَ لَا تَقْرَبُونِ (۶۰) قَالُوا سَنُرَاوِدُ عَنْهُ أَبَاهُ وَ إِنَّا لَفَاعِلُونَ (۶۱) وَ

هست، «فعله» جمع قَلَّتْ، و «فعالان» جمع کثرت است، یعنی لغمانه الکیالین: به پیمانہ گران و ترازو دارانش گفت: اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ آنچه به عنوان قیمت کالا و بهای خرید غلات آورده‌اند، در میان ظرفهایشان بگذارید، منظور از «رحال» ظرفهاست از قبیل جعبه و کیسه و جز، اینها، به ظرف، و نیز جای چیزی، «رحل» گفته می‌شود، و در اصل به معنای چیزی است که آماده جابجا شدن است.

لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَا شاید بفهمند و پی به بزرگواری ما ببرند که هم به آنها کالا داده‌ایم و هم پولشان را به ایشان برگردانیم. «إِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ»: این را وقتی متوجه خواهند شد که به شهر و دیار خود برسند و ظرفهایشان را خالی کنند. لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ به امید این که وقتی قدر این بخشندگی را شناختند، حق شناسی و ادارشان کند که باز بسوی ما برگردند، بعضی گفته‌اند: یوسف از بزرگواری، صلاح نمی‌دانست که از پدر و برادرانش قیمت و بهای کالا و طعام بگیرد.

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۶۳ تا ۶۶] ص: ۲۲۶

اشاره

فَلَمَّا رَجَعُوا إِلَىٰ أَبِيهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ فَأَرْسِلْ مَعَنَا آخَانَ نَكْتَلْ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ (۶۳) قَالَ هَلْ آمَنُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَا أَمَنُكُمْ عَلَىٰ أَخِيهِ مِنْ قَبْلُ فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (۶۴) وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَحَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مَا نَبْغِي هَذِهِ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ إِلَيْنَا وَنَمِيرُ أَهْلَنَا وَنَحْفَظُ أَخَانَ وَنَزِدُكَ كَيْلًا بَعِيرٍ ذَلِكَ كَيْلٌ يَسِّرٌ (۶۵) قَالَ لَنْ أُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتَّىٰ تُؤْتُونِ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ لَتَأْتُنَّنِي بِهِ إِلَّا أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ فَلَمَّا آتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ اللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ (۶۶)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۲۷

ترجمه: ص: ۲۲۷

وقتی که به سوی پدرشان برگشتند، گفتند: ای پدر به ما آذوقه ندادند، برادرمان را با ما بفرست تا پیمانہ (غله) دریافت کنیم، و ما او را نگهداری می‌کنیم. (۶۳)

– گفت آیا امین قرار دادن من شما را بر «بنیامین» جز به همان مقدار است که قبلا شما را بر برادرش امین قرار دادم؟ اما خداوند بهترین نگهدار، و او، رحم کننده‌ترین رحم کنندگان است. (۶۴)

موقعی که بارهای خود را گشودند دیدند سرمایه‌هاشان به خودشان بازگردانده شده، گفتند: پدر! ما دیگر، چه می‌خواهیم؟ این سرمایه ماست که به ما بازگردانده شده (و بار دیگر که آنجا برویم) برای خانواده خویش مواد غذایی می‌آوریم و برادرمان را حفظ می‌کنیم و پیمانہ بزرگتری (بار شتر دیگری) دریافت خواهیم کرد، و این پیمانہ اندکی است. (۶۵)

پدر گفت: هرگز او را با شما نمی‌فرستم، تا این که پیمان مؤکده الهی بدهید که به طور حتم او را پیش من بیاورید، مگر آن که قدرت از شما سلب گردد، هنگامی که پیمان موثق خود را در اختیار او گذاردند، گفت: خداوند بر آنچه ما می‌گوییم وکیل است. (۶۶)

تفسیر: ص: ۲۲۷

مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ منظور از این که از پیمانہ ممنوع شدیم، قول یوسف است که گفته بود: اگر برادرتان را نیاوردید، نزد من پیمانہ‌ای

ندارید، چون وقتی که منع کیل را به آنها خبر داد خود به خود آنها را از آن منع کرده است.

فَأَرْسِلْ مَعَنَا پَسِ برادرمان «بنیامین» را با ما بفرست تا با رفع مانع، پیمانۀ طعامی که نیاز داریم بدست آوریم: «نکتل» به «یا» نیز قرائت شده: «یکتل»: تا این که بنیامین

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۲۸

نیز پیمانۀ ای بگیرد و آن را با پیمانۀ های خودمان ضمیمه نمایم، یا این که او سبب پیمانۀ گرفتن مجدد ما باشد.

قَالَ هَلْ آمَنُكُمْ شما را در بردن بنیامین، بر او امین نمی دانم، مگر چنان که شما را بر برادرش یوسف امین قرار دادم، یعنی همان طور که این جا، می گویند: ما او را نگهداریم آنجا هم همین حرف را گفتید و بعد به قول خود وفا نکردید.

فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا توکل به خدا کرد و بنیامین را به آنها داد. «حافظا» تمییز و منصوب است مثل «لله دره فارسا» و می تواند حال باشد، و «حفظا» نیز خوانده شده است. «۱»

وَهُيَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ خداوند ارحم الراحمین است به ناتوانی و پیری من ترحم می کند، و فرزندم را حفظ و به سوی من بر می گرداند، و مرا یک جا به دو مصیبت «۲» مبتلا نمی سازد.

وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ مراد از «متاع» ظرفهایی است که برای آذوقه برده بودند.

وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ یحیی بن وثاب «ردت» به کسر (راء) خوانده بنا بر این که کسر دال ادغام شده و به «راء» نقل یافته (زیرا در اصل «رددت» بوده است). «ما نَبَغِي»: «ما» برای نفی است: در گفتارمان ستم نمی کنیم، یا چیزی جز این همه احسان و اکرام

که نسبت به ما شده نمی خواهیم، بعضی گفته اند معنایش این است: ما جز بنیامین سرمایه دیگری از تو نمی خواهیم.

هَذِهِ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ إِلَيْنَا جمله مستأنفه توضیح دهنده فعل: «ما نَبَغِي» است، و جمله های بعد، عطف بر آن است: سرمایه ما به ما پس داده شده و به وسیله آن قدرت به دست می آوریم، و هنگامی که پیش عزیز مصر رفتیم برای خانواده مان

۱- زجاج گفته است: حافظا، حال و حفظا تمییز است مجمع البیان.

۲- فراق دو فرزند: یوسف و بنیامین - م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۲۹

قوت و غذا تهیه می کنیم و برادرمان را از هر بلایی که تو تصوّر می کنی محافظت و با حاضر ساختن او در پیش عزیز، یک بار شتر «۱» اضافه بر بارهای خودمان دریافت می نمایم. دیگر پس از این همه دستاوردها که می توانیم تمام کارهایمان را اصلاح کنیم، چه

می خواهیم؟

ذَلِكَ كَيْلٌ يَسِيرٌ این که اکنون به ما داده شده چیز اندکی است ما را کفایت نمی کند. منظورشان این بود که به واسطه برادرشان هم چیزی بگیرند. یا این که «ذَلِكَ»، اشاره به کیل بعیر است «۲» یعنی آن بار اضافی هم، برای پادشاه مصر چیز مهمتی نیست، بر او

آسان است و از ما مضایقه نخواهد کرد.

حَتَّى تُؤْتُونِ تا این که چیزی از سوی خدا به من بدهید که به آن اطمینان کنم:

عهد شرعی کنید یا سوگند بخورید.

لَتَأْتَنِي بِهِ جَوَابٌ قسم است: تا سوگند به خدا یاد کنید که حتما او را به من باز گردانید.

إِلَّا أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ مگر این که گرفتار شوید و توان آوردن او را نداشته باشید و یا این که مرگ شما فرارسد.

فَلَمَّا آتَوْهُ مَوْتَهُمْ وقتی که با او پیمانهای مورد اطمینان بستند و سوگندها یاد کردند، یعقوب گفت خداوند بر آنچه می گوئیم ناظر و آگاه است: اگر بر خلاف پیمانتان رفتار کردید حق مرا از شما خواهد گرفت.

اشاره

وَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ آوَى إِلَيْهِ أَخَاهُ قَالَ إِنِّي أَنَا أَخُوكَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۶۹) فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ جَعَلَ السَّقَايَةَ فِي رِجْلِ أَخِيهِ ثُمَّ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ أَتَيْتُهَا الْعَيْرِ إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ (۷۰) قَالُوا وَأَقْبَلُوا عَلَيْهِمْ مَاذَا تَفْقَدُونَ (۷۱) قَالُوا نَفَقْدُ صَوَاعَ الْمَلِكِ وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ (۷۲) قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ (۷۳) قَالُوا فَمَا جَزَاؤُهُ إِنْ كُنْتُمْ كَاذِبِينَ (۷۴) قَالُوا جَزَاؤُهُ مِنْ وُجْدِ فِي رَحْلِهِ فَهُوَ جَزَاؤُهُ كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ (۷۵) فَبَدَأَ بِأَوْعِيَّتِهِمْ قَبْلَ وِعَاءِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَاءِ أَخِيهِ كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ (۷۶)

ترجمه: ص: ۲۳۱

هنگامی که بر یوسف وارد شد، برادرش را نزد خود خواند و گفت: من برادر تو هستم، از آنچه (در گذشته برادران) انجام می دادند ناراحت مباش. (۶۹)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۳۲

پس چون بارهای آنها را بست، ظرف آبخوری شاه را در میان بار برادرش قرار داد، و سپس کسی صدا زد: ای اهل قافله شما سارق هستید. (۷۰)

آنها، رو به او کردند و گفتند: چه چیز گم کرده اید؟ (۷۱)

گفتند: پیمانہ ملک را و هر کس آن را بیاورد یک شتر غله به او داده می شود و (منادی گفت: من ضامن هستم. (۷۲)

گفتند به خدا سوگند شما می دانید که ما نیامده ایم که در این سرزمین فساد کنیم و هرگز ما دزد نبوده ایم. (۷۳)

آنها گفتند: اگر دروغ گو باشید کیفر شما چیست؟ (۷۴)

برادران گفتند: هر کس پیمانہ در، بارش یافت شود خود جزای آن باشد، ما این گونه، ستمگران را کیفر می کنیم. (۷۵)

در این هنگام یوسف، پیش از بار برادرش به کاوش بارهای آنان پرداخت، سپس آن را از بار برادرش به کاوش بارهای آنان پرداخت، سپس آن را از بار برادرش بیرون آورد، این چنین، ما راه چاره را به یوسف یاد دادیم، او هرگز نمی توانست برادرش را مطابق آئین پادشاهی مؤاخذه کند مگر آن که خدا بخواهد، ما درجات هر کس را بخواهیم بالا می بریم، و بالاتر از هر صاحب علمی عالمی است. (۷۶)

تفسیر: ص: ۲۳۲

آوی إِلَيْهِ برادرش «بنیامین» را به خود چسبانید، روایت شده است که برادران به یوسف گفتند این است برادرمان و او را آورديم. یوسف گفت: خوب کاری کردید، آنها را فرود آورد احترامشان کرد و هر دو تا از آنها را بر سر یک سفره نشانید، بنیامین، تنها ماند، او را هم بر سر سفره و به همراه خودش نشانید و به وی گفت: آیا دوست داری که من عوض برادر از دست داده ات باشم؟ گفت: البته برادری مثل شما افتخار است، اما تو فرزند یعقوب و راحیل «۱» نیستی، یوسف را گریه فرا گرفته و بلند شد دست به گردن او افکند و گفت: من برادر تو هستم غم مخور و از آنچه

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۳۳

برادران در قبل در حق ما انجام داده‌اند اندوهناک مباش که خدای تعالی به ما نیکی کرد و اکنون ما را به هم دیگر رسانید، اما این مطلب را به آنها اظهار مکن.

«السَّقَايَةُ» ظرفی است که به آن آب می‌نوشند، و به تعبیری «صواع» گفته می‌شود.

بعضی گفته‌اند: ظرفی بود که عزیز مصر از آن آب می‌خورد و بعد به عنوان پیمانانه طعام و غلات از آن استفاده می‌شد، جنس آن نقره بود که روکش طلا به آن داده بودند، و نیز گفته‌اند طلای مرصع به جواهرات بود.

ثُمَّ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ مُنَادِيًّا نَادَا كَرْدَ «أَذَّنَ»: اعلام کرد، «أَذَّنَ»: بسیار اعلام کرد. «العیر»:

شتری که بر آن، بار می‌نهند، به مناسبت این که «تعیر»: می‌آید و می‌رود. و بعضی گفته‌اند: در اصل به معنای قافله خران است، و به علت کثرت استعمال به هر قافله‌ای «عیر» گفته می‌شود «اصحاب العیر»: اهل قافله، اصطلاحی است، مثل: یا خیل الله اربکی: (ای لشکر خدا، سوار شوید).

وَ أَنَا بِهِ زَعِيمٌ منادی گفت: هر کس پیمانانه را بیاورد یک بار شتر از طعام به او می‌دهیم و من خود ضامنم، این جایزه را به او می‌دهم. تَاللَّهِ: فرزندان یعقوب این قسم را به این سبب ذکر کردند که از آنچه به آنها نسبت داده شد در شگفت شده بودند، و با عبارت: «لَقَدْ عَلِمْتُمْ» از آگاهی اطرافیان عزیز نسبت به صداقت و امانت خودشان گواهی گرفتند، زیرا با داد و ستدهای مکرری که تا کنون داشتند دیانت و خوش رفتاری خویش را به دربار عزیز نشان داده بودند، علاوه بر آن، وقتی سرمایه‌های خود را در میان بارهایشان دیدند، به این حساب که شاید بدون اجازه عزیز در آن میان نهاده شده باشد، به سوی عزیز برگردانند و این، نشانه‌ای بود که بر نشانه‌های دیانت و حسن رفتار خود افزودند. «وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ» و ما هرگز دزد نبوده‌ایم.

قَالُوا فَمَا جَزَاؤُهُ ضَمِيرٌ: «هاء» برای «صواع» است: اگر در ادعای برائت از دزدی پیمانانه دروغگو باشید، کیفر دزدی آن چیست؟ گفتند: در میان بار شتر هر کس

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۳۴

یافت شود، خود او را باید بگیرند، توضیح این که در بنی اسرائیل قانونش این بود که دزد برای یک سال تمام به بردگی گرفته می‌شد، از این رو برادران یوسف چنین گفتند.

فَهُوَ جَزَاؤُهُ مجازاتش همین است نه غیر آن، مثل: حق فلان ان یکرّم و ینعم علیه فذلک حقه: سزای او همین است. می‌توان گفت: «جَزَاؤُهُ» مبتدا، و جمله شرطیه خبر، و اصلش چنین بوده: جزاؤه من وجد فی رحله فهو هو بنا بر این «جَزَاؤُهُ» در جای «هو» قرار گرفته، قرار گرفتن ظاهر به جای مضمّر.

«فَیَدَأُ» یوسف برای پیدا کردن پیمانانه که خودش آن را در میان بار برادرش بنیامین پنهان کرده بود به بازرسی پرداخت و به منظور رفع تهمت یا راه گم کردن اوّل از برادران دیگر آغاز کرد و چون در آن جاها پیدا نشد، آن را از میان ظرف بنیامین در آورد.

کلمه «صواع» مذکر و مؤنث به کار می‌رود و هر دو وجه در آن، صحیح است.

«کذلک» مثل این حيله و مکر بزرگ، ما برای یوسف مکر کردیم یعنی به سوی او، وحی کردیم و او را آموختیم: ما کَانَ لِیُأْخَذَ أَخَاهُ فِی دِیْنِ الْمَلِکِ این جمله، تفسیر برای «کید» و توضیح آن است، زیرا قانون مملکت مصر درباره دزد این بود که حدّ بر او جاری شود و دو برابر آنچه سرقت کرده غرامت بدهد، نه این که به بردگی گرفته شود چنان که دین یعقوب بود.

إِلَّا أَنْ یَشَاءَ اللَّهُ حضرت یوسف خلافکار را مؤاخذه نمی‌کرد مگر به اذن خدا و خواسته او.

نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مِّنْ نَّشَاءٍ درجات علمی هر کس را بخواهیم بالا- می‌بریم چنان که درباره یوسف چنین کردیم. «یرفع» با «ی» و «درجات» با تئوین نیز خوانده شده است.

وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ بِالْأَلْبَانِ - تر از هر عالمی عالمتری وجود دارد تا برسد به خدای تعالی که علمش ذاتی است و به معلوم خاصی منحصر نمی‌شود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۳۵

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۷۷ تا ۸۰] ص: ۲۳۵

اشاره

قَالُوا إِنَّ يَسْرِقَ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَّهُ مِنْ قَبْلُ فَأَسْرَهَا يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ قَالَ أَنْتُمْ شَرُّ مَكَانًا وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ (۷۷) قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ (۷۸) قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ إِنَّا إِذًا لَظَالِمُونَ (۷۹) فَلَمَّا اسْتَيْسَأَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا قَالَ كَبِيرُهُمْ أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ أَبَاكُمْ قَدْ أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ وَمَنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ حَتَّى يَأْذَنَ لِي أَبِي أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِي وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ (۸۰)

ترجمه: ص: ۲۳۵

برادران گفتند: اگر بنیامین دزدی کرده (تعجبی نیست) زیرا برادر او نیز، پیش از این دزدی کرده بود، یوسف، مطلب را در دل نهان داشت و برای آنها آشکار نساخت، و گفت: موقعیت شما، بدتر است، و خداوند به آنچه شما بیان می‌کنید آگاهتر است. (۷۷) گفتند: ای عزیز، او پدر پیری دارد، یکی از ما را به جای بنیامین بگیر، که ما، تو را از نیکوکاران می‌بینیم. (۷۸) یوسف گفت پناه بر خدا، که ما غیر از کسی که کالایمان را نزد او یافته‌ایم بگیریم که در آن صورت از ستمکاران خواهیم بود. (۷۹)

همین که از یوسف مایوس شدند در خلوت با هم مشورت کردند، بزرگشان به آنها گفت: مگر نمی‌دانید که پدرتان از شما پیمانی الهی گرفته، و پیش از این هم درباره یوسف، کوتاهی کردید، بنا بر این من از این سرزمین حرکت نمی‌کنم، مگر این که پدرم به من اجازه دهد یا خدا درباره من فرمانی صادر کند، و او بهترین حاکمان است. (۸۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۳۶

تفسیر: ص: ۲۳۶

أَخٌ لَهُ مراد از برادر بنیامین، یوسف است. و در نوع سرقتی که برادران به یوسف نسبت داده و گفتند: او نیز قبلاً دزدی کرده بود، اختلاف شده است. درست‌ترین اقوال آن است که یوسف در دوران کودکی بعد از این که مادرش از دنیا رفت تحت حضانت عمه‌اش قرار گرفت، عمه‌اش او را بشدت دوست می‌داشت چنان که نمی‌خواست او را از خود جدا سازد، اما وقتی که یک مقدار رشد کرده بود یعقوب می‌خواست او را پیش خود ببرد، عمه که از این امر ناراحت بود به بهانه‌ای متوسل شد: کمربندی را که از اسحاق به او ارث رسیده بود- زیرا او بزرگترین فرزند پدرش بود- به کمر یوسف در زیر لباسهایش محکم بست و بعد گفت: یوسف کمر بند را دزدیده و باید اینجا زندانی شود، و او را پیش خود نگاه داشت. «۱»

فَأَسْرَهَا يُوسُفُ اضممار قبل از ذکر است، و جمله بعد: أَنْتُمْ شَرُّ مَكَانًا آن را تفسیر می‌کند، و گویی چنین گفته است: فَأَسْرَ الْجَمْلَةَ أَوْ الْكَلِمَةَ، یوسف، کلمه یا جمله «أَنْتُمْ شَرُّ مَكَانًا» را در دل خود پنهان داشت، مراد این است که در دل خود گفت، زیرا این جمله بدل

از فعل: «اسرّها» می‌باشد یعنی: موضع شما در سرقت از او بدتر است، زیرا شما برادران را از پیش پدرتان ربودید.

وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا تَصِفُوْنَ خدا بهتر می‌داند که قضیه آن طور که شما می‌گویید، نیست و نسبت سرقت نه به من صحیح است و نه، به برادرم.

وقتی که دیدند این حرف را یوسف پذیرفت و ردّ کرد لحن سخن را عوض کرده، به التماس پرداختند و برای تحریک عواطف او، سخن از پدرشان یعقوب به

۱- چند جهت دیگر نیز برای تهمت این دزدی ذکر کرده‌اند که می‌توان به تفاسیر دیگر از جمله مجمع البیان و نمونه و غیره رجوع کرد- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۳۷

میان آوردند، بدین ترتیب که او مردی سالخورده و محترم است و این فرزندش:

بنیامین مورد علاقه اوست. «فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ» پس یکی از ما را بعنوان وثیقه یا بردگی به جای او بگیر. «إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» تو که این همه به ما احسان کردی اکنون آن را به کمال برسان. معنای دیگر: تو که عادت و خویت نیکی است اکنون نیز به عادت خود نیکی را ادامه ده.

قَالَ مَعَاذَ اللّٰهِ این عبارت یک ظاهر و یک باطن دارد: معنای ظاهرش این است که:

بر طبق فتوای خود شما باید همان کسی گرفته شود که «صواع ملک» در میان رحلش یافت شده و اگر غیر او را بگیریم به عقیده شما ظلم است. پس شما چیزی که می‌دانید ظلم است، از من طلب نکنید، امّا معنای باطنش این است که خدای تعالی بر طبق مصالحی که خود می‌داند مرا فرمان داده است که بنیامین را بگیرم و نزد خود نگهدارم، پس اگر غیر او را بگیرم ستمکار خواهم بود، زیرا در این صورت بر خلاف مأموریت خود عمل کرده‌ام، و معنای «مَعَاذَ اللّٰهِ أَنْ نَأْخُذَ» این است: پناه می‌بریم به خدا پناه بردنی، از این که دیگری را بگیریم... و «اذا» جواب آنها و جزای شرط است، زیرا معنایش این است: ان نأخذ بدله ظلمنا فلما استیتأشوا چون ناامید شدند، «خَلَصُوا» کنار رفتند، از مردم جدا شدند، تنها خودشان بودند و هیچ بیگانه‌ای در میانشان نبود. «نَجِيًّا» در حالی که با هم به نجوا پرداختند، بنا بر این، نجی مصدر و به معنای «تجاجی» (۱) است، مثل: «وَأِذْ هُمْ نَجْوَى» (۲): مصدر نازل منزله صفت شده. ممکن است در تقدیر: «قوما نجیًا» باشد: مناجی یعنی راز گوینده چون هر کدام با دیگری یواش حرف می‌زدند، مثل «عشیر و سمیر» که به

۱- بر وزن تفاعل.

۲- اسراء / ۴۷.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۳۸

معنای «معاشر و مسامر» (۱) می‌باشد و از همین قبیل است قول خداوند: «وَقَرَّبْنَا نَجِيًّا» (۲) رازگویی در کارشان این بود که برگردند یا بمانند و اگر برگردند، درباره برادر به پدرشان چه بگویند؟

قَالَ كَبِيرُهُمْ «بزرگ آنها گفت» در این که مراد از کبیر کدام یک از آنهاست اقوالی است به قرار ذیل ۱- مقصود بزرگ سنّی آنهاست که روییل نام داشت.

۲- منظور رئیس و سرپرست آنهاست و او شمعون بود.

۳- آن که عقل و درکش از بقیه بیشتر بود و او، یا یهودا، و یا، لاوی بود.

أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ آبَاكُمْ قَدْ أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْتِقًا مِّنَ اللَّهِ؟ برادر بزرگ آنها را به یاد پیمان محکمی انداخت که یعقوب از آنها گرفته بود. وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ فِي تَفْسِيرِ هَذَا فَرَّطْتُمْ فِي فِرَازِ چَند وَجِهَ زَیْرَا رَا ذَکْرَ کَرْدَه‌اَنَد.

۱- «ما» زایده است: «و من قبل هذا فرطتم» (پیش از این، در شان یوسف کوتاهی کردید، و پیمان پدر را رعایت نمودید).

۲- «ما» مصدریه، و با این وجه در اعراب آن، دو قول است:

الف: مبتدا و در محل رفع، و «مِنْ قَبْلُ» خبر آن باشد: وقع من قبل تفریطکم فی یوسف: کوتاهی شما درباره یوسف، پیش از این واقع شد.

ب: در محل نصب و عطف بر مفعول فعل: «أَلَمْ تَعْلَمُوا» باشد: الم تعلموا أخذ ایکم موثقا ...

۳- «ما» موصوله باشد: «و من قبل هذا ما فرطتموه ...»، این جا نیز دو قولی که در اعراب وجه دوم ذکر کردیم محتمل است: رفع بنا بر ابتدائیت، و نصب بنا بر مفعولیت.

۱- گروه‌ها، شب زنده‌دار.

۲- مریم / ۵۲.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۳۹

فَلَنْ أُبْرَحَ الْأَرْضَ مِنْ مِصْرَ جَدَا نَمِي شُوم، مگر پدرم به من اجازه دهد که به سوی او، باز گردم، «أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِي» یا خدا برای من حکمی صادر کند، که از مصر خارج شوم، یا حق مرا از کسی که برادرم را گرفته بستاند، و یا برادرم را از دست او، رهایی بخشد.

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۸۱ تا ۸۷] ص: ۲۳۹

اشاره

ارْجِعُوا إِلَىٰ آبَائِكُمْ فَقُولُوا يَا أَبَانَا إِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ وَمَا شَهِدْنَا إِلَّا بِمَا عَلَّمْنَا وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظِينَ (۸۱) وَ سَمِلَ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعَيْرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا وَإِنَّا لَصَادِقُونَ (۸۲) قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً فَصَبْرٌ جَمِيلٌ عَسَىٰ اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعاً إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (۸۳) وَ تَوَلَّىٰ عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسِيفِي عَلَىٰ يُوسُفَ وَ ابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ (۸۴) قَالُوا تَاللَّهِ تَفْتُنُوا تَذَكَّرُ يُوسُفَ حَتَّىٰ تَكُونَ حَرَضاً أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ (۸۵)

قَالَ إِنَّمَا أَشْكُوا بَثِّي وَ حُزْنِي إِلَى اللَّهِ وَ أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۸۶) يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَ أَخِيهِ وَ لَا تَيَاسُوا مِنْ رُوحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَيَاسُ مِنْ رُوحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ (۸۷)

ترجمه: ص: ۲۳۹

به نزد پدرتان بازگردید و بگوئید: ای پدر، پسرت دزدی کرد، و ما، جز بر آنچه که دانستیم گواهی ندادیم، و ما از غیب خبر نداشتیم. (۸۱)

و از مردم شهری که، ما، در آن بودیم و از کاروانی که همراهشان آمدیم سؤال کنی و ما حتماً راست گوئیم. (۸۲)

یعقوب گفت: بلکه هواهای نفسانی‌تان، چیزی را برای شما آراست، پس صبری نیکو، باید، امید است خدا همه‌شان را به من

بازگرداند که او، بسیار دانا و با حکمت است. (۸۳)

و روی از آنها بگردانید و گفت: ای دریغا از یوسف! و دیدگانش از اندوه سفید شد، و خشم خود را می‌خورد. (۸۴)
ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۴۰
فرزندان گفتند: به خدا سوگند آن قدر به یاد یوسف هستی تا این که مشرف به مرگ شوی و یا از دنیا بروی. (۸۵)
گفت:

شکایت در دل و اندوهم را به خدا می‌گویم، و از خدا چیزهایی می‌دانم که شما نمی‌دانید. (۸۶)
ای پسران من! بروید و از یوسف و برادرش جستجو کنید، و از رحمت خدا ناامید نشوید که جز مردمان کافر هیچ کس از رحمت خدا نومید نمی‌شود. (۸۷)

تفسیر: ص: ۲۴۰

وَمَا شَهِدْنَا إِلَّا بِمَا عَلَّمْنَا مَا فَقَطْ از ظاهر خبر داریم که پیمانۀ عزیز مصر از میان بار و بنه او بیرون آورده شد.
وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظِينَ از باطن امر آگاه نیستیم که آیا [بنیامین] در واقع آن را دزدیده، یا این که کسی آن را در میان رحل او گذاشته بوده است.

وَسَيَسْأَلُ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا مَنْظُورٍ مِصْرَ اسْت: کسی را بفرست به سوی اهل مصر، و از آنها درباره اصل داستان جو یا شو. «وَالْغَيْرِ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا» و نیز از اصحاب قافله، خلاصه این که فرزندان یعقوب به نزد پدر بازگشتند و این مطالب را از قول برادر بزرگ که همانجا باقی مانده بود پیش پدر گفتند، اما یعقوب در جواب آنها گفت: «بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً» این امر از اراده شما برخاسته و اگر شما چیزی به او [یعنی عزیز مصر] نمی‌گفتید وی از کجا می‌دانست که باید دزد را به بردگی بگیرد؟

عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعاً مراد، یوسف، برادرش: بنیامین، و روبین یا غیر اوست. ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۴۱
إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ او از غم و اندوه و درد دل من آگاه است، «الْحَكِيمُ» آنچه بر سر من آورد از روی حکمت و مصلحت است. «وَتَوَلَّى» از ناراحتی درباره خبرهای تأسف آوری که آورده بودند، رو از آنها برگرداند، و گفت: «يَا أَسَفِي»: «الف»، بدل از «یاء» متکلم است، و «اسف» را که عبارت از شدت اندوه و حسرت است به خودش نسبت داده، و اظهار تأسف برای یوسف و نه برای دیگران دلیل بر آن است که در نزد یعقوب چیزی جای او را نگرفته و غم او با گذشت زمان طولانی، تر و تازه است.

وَأَيُّضْتُ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ چشمانش از غم و گریه بر یوسف سفید شد و نزدیک بود که بکلی نابینا شود، خیلی ضعیف و کم سو می‌دید، بعضی گفته‌اند اصلاً بینایی را از دست داده بود. «فَهُوَ كَظِيمٌ» دلش از کافر فرزندانش پر از خشم و غضب بود، ولی برای آنها آشکار نمی‌کرد. «نَفْتُوا» در تقدیر: «لا تفتأ»، حرف نفی بدلیل عدم اشتباه حذف شده، زیرا اگر به معنای اثبات باشد باید با لام قسم و نون تأکید آورده می‌شد: (لَتَفْتُونَ).

از همین قبیل است قول شاعر:

فقلت يمين الله أبرح قاعدا

: پس گفتم به خدا سوگند که پیوسته نشسته‌ام. «۱»

حَتَّى تَكُونَ حَرَضاً «حرض» «۲» نزدیک به هلاکت، «احرضه المرض» (بیماری او

۱- «ابرح» به معنای: «لا ابرح» می‌باشد، و مصراع بعدش این است:

و لو قطعوا رأسي لديك و اوصالي

: (اگر چه نزد تو سر و تمام اعضايم را جدا کنند- م.

۲- حرض، بر وزن مرض: چیز فاسد و ناراحت کننده، و در این جا به معنای بیماری و لاغر، و مشرف به مرگ است، پاورقی تفسیر نمونه.

حرض: مشرف بر هلاکت، «رجل حرض و حارض»: فاسدا الجسم و العقل، «احرضه»: او را فاسد کرد، ترجمه مجمع البیان- م. ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۴۲

را نزدیک به هلاکت ساخت) مصدر است و مفرد و جمع، مذکر و مؤنث آن یکسان است. و صفت آن، «حرض» می باشد مثل: دنف، و دنف. «بث» سخت ترین اندوه که صاحبش طاقت صبر بر آن ندارد، و آن را میان مردم پخش می کند. مَا أَشْكُوا

به هیچ کس جز به خدا شکوه نمی کنم، و از کار خدا و رحمت او، چیزی می دانم که شما نمی دانید و خوب می دانم که او از جایی که هیچ گمان ندارم برایم گشایش می آورد، روایت شده است که حضرت یعقوب ملک الموت را دید و از او پرسید که آیا روح یوسف را قبض کرده‌ای؟ گفت: نه، و از این جا که فهمید یوسف از دنیا نرفته، به برادرانش گفت: اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ «تحسس» باب تفاعل، از ماده «احساس». به معنای معرفت و شناسایی: بروید یوسف و برادرش را شناسایی کنید.

مِنْ رُوحِ اللَّهِ فَرَجَ و بر طرف کردن اندوه، یا به معنای حرمت خداست.

إِنَّهُ لَا يَنفَعُكَ مِنْ رُوحِ اللَّهِ فَرَجَ و رحمت خدا، جز مردمان کافر هیچ کس ناامید نمی شود، زیرا شخص مؤمن پیوسته از خدا خیر و خوبی می بیند و هنگام گرفتاری و بلا امید فرج از او دارد و موقع گشایش و رفاه او را سپاس می گوید.

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۸۸ تا ۹۳] ص: ۲۴۲

اشاره

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسْنَا وَأَهْلُنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعٍ مُرْجَاهٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ (۸۸) قَالَ هَيْلَ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَأَخِيهِ إِذْ أَنْتُمْ جَاهِلُونَ (۸۹) قَالُوا أَيْنَ لَكَ بِئْسَ مَا قُلْنَا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسْنَا وَأَهْلُنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعٍ مُرْجَاهٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ (۹۰) قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ آتَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ (۹۱) قَالَ لَا تَثْرِبَ عَلَيْنَا يَوْمَ يُبَدِّلُ اللَّهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (۹۲)

اذْهَبُوا بِقَمِيصِي هَذَا فَأَلْقُوهُ عَلَى وَجْهِ أَبِي يَأْتِ بَصِيرًا وَأْتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ (۹۳)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۴۳

ترجمه: ص: ۲۴۳

وقتی که بر یوسف وارد شدند، گفتند: ای عزیز، ما و خاندانمان را، ناراحتی فرا گرفته و سرمایه اندکی با خود آورده‌ایم، پیمان ما را به طور کامل وفا کن، و بر ما تصدق کن، که خداوند تصدق کنندگان را پاداش می دهد. (۸۸) گفت: آیا به خاطر تان هست که با یوسف و برادرش چه کردید، وقتی که نادان بودید؟ (۸۹) گفتند:

آیا تو یوسفی؟ گفت: آری من یوسفم و این برادر من است، خدا به ما منت گذاشته است، هر کس که تقوا و صبر پیشه کند، حتما خدا پاداش نیکو کاران را ضایع نمی کند. (۹۰)

گفتند به خدا سوگند، خدا تو را بر ما مقدم داشته، و ما خطا کار بودیم. (۹۱)
 یوسف گفت: امروز بر شما سرزنشی نیست، خدا شما را می‌آمرد، و او، ارحم الراحمین است. (۹۲)
 این پیراهنم را ببرید و بر چهره پدرم بیندازید تا بینا شود و همه خانواده‌تان را نزد من آورید. (۹۳)

تفسیر: ص: ۲۴۳

الضُّرُّ ضَعْفٌ وَ لَـغْرَى از اثر گرسنگی و سختی. برادران یوسف بر اثر سختی و قحطی و از بین رفتن حیوانات و مواشی خود به یوسف شکایت و از او طلب کمک کردند.

بِضَاعِيَةٍ مُزْجَاهٍ مال التجاره یا کالای کم ارزشی که معمولاً فروشنده و بازرگان به دلیل بی‌اهمیت بودنش آن را دور می‌ریزد و از «ازجیته» گرفته شده: آن را دور انداختم. بعضی گفته‌اند: متاع آنها پشم و روغن کالای معمول اعراب بود، و گفته

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۴۴

شده: دراهم مغشوش و تقلبی بی‌ارزش بود که به عنوان بهای غلات و طعام پذیرفته نمی‌شد.

فَأَوْفٍ لَنَا الْكَيْلَ پیمانمان را کافی بده هم چنان که در سالهای گذشته انجام دادی.

«وَوَصَدَّقْ عَلَيْنَا» ما را به کرم خود ببخش و سهم ما را افزون فرما.

إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصِدِّقِينَ خداوند به صدقه دهندگان مزدی بالاتر از صدقاتشان می‌دهد، یوسف دلش به حال آنها سوخت و بی‌اختیار خود را به آنها معرفی کرد و گفت:

قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَأَخِيهِ مطلبی را که هر دو طرف از آن خبر دارند به طور سؤال و پرسش با آنها در میان گذاشت تا آنان به زشتی عمل خود توجه کنند و به توبه پناه ببرند، یعنی آیا حال متوجه شدید که در هنگام نادانی چه خلافکارها درباره یوسف و برادرش انجام دادید، اکنون که متوجه شدید، توبه کنید. باید توجه کرد که این سخنان پرخاشگرایانه یوسف به برادرانش از روی دلسوزی و خیرخواهی بود، نه سرزنش و عتاب. او حق خدا را که توجه به توبه و دیانت است بر نفس خود مقدم داشت با این که وی در مقامی بود که می‌توانست آنچه در سینه دارد ابراز کند و از برادرانش انتقام بگیرد.

بعضی گفته‌اند معنای «إِذْ أَنْتُمْ جَاهِلُونَ» این است که شما در آن وقت کودک یا جوان بودید زیرا در این دوران است که جهل و نادانی بر انسان چیره می‌شود.

«أَنْكُ» به صیغه استفهام، و بعضی به طور ایجاب «انك» خوانده‌اند. داستان این است که یوسف در حالی که با برادران سخن می‌گفت لبخند زد، دندانهایش که همانند رشته‌ای مروارید منظوم بود نمایان شد، و آنها او را شناختند، و بعضی گفته‌اند: تاج شاهی از سر برداشت و او را شناختند.

إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ كَسَانِي که از کیفر الهی بیم و هراس داشته باشند، و بر ترک گناه و انجام عبادات صبر کنند خداوند پاداش آنان را که نیکوکارند تباه نمی‌سازد، در این

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۴۵

آیه، اسم ظاهر: «محسنین» به جای ضمیر: «هم» قرار گرفته تا فراگیر متقین و صابرين نیز باشد.

لَقَدْ آتَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا خداوند تو را به سبب تقوا و صبر و داشتن روش نیکوکاران بر ما برتری داده، و امرا وضع ما که عاصی و گنهکاریم آن است که ذلیل و خوار شدیم.

لَا تَثْرِيْبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ یوسف به آنها گفت: حال دیگر، من شما را به آنچه در گذشته انجام داده‌اید سرزنش نمی‌کنم، خدای شما را بیامزد.

أَذْهَبُوا بِقَمِيصِي هَذَا این پیراهن مرا ببرید، برخی گفته‌اند: پیراهن بهشتی بود که به وراثت از پدرانش به یوسف رسیده و یعقوب در میان بازوبند او قرار داده بود.

«يَأْتِ بِصَبْرًا» بینایی‌اش برمی‌گردد، یا این که به سوی من خواهد آمد در حالی که بینا باشد، دلیل بر این معنای اخیر، دنباله سخن اوست که می‌گوید: «و اتونی باهلكم اجمعين»: تا پدرم و تمام خانواده‌اش بیایند.

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۹۴ تا ۹۸] ص: ۲۴۵

اشاره

وَلَمَّا فَصَّيَلَتِ الْعِيرُ قَالَ أَبُوهُمْ إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ لَوْلَا أَنْ تُفَنِّدُونِ (۹۴) قَالُوا تَاللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ (۹۵) فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ أَلْقَاهُ عَلَى وَجْهِهِ فَارْتَدَّ بَصِيرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۹۶) قَالُوا يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ (۹۷) قَالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (۹۸)

ترجمه: ص: ۲۴۵

هنگامی که کاروان (از مصر) جدا شد، پدر آنها گفت: من بوی یوسف را درمی‌یابم، اگر مرا به نادانی و کم عقلی نسبت ندهید. (۹۴)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۴۶

گفتند: به خدا قسم که تو در همان گمراهی قدیم هستی. (۹۵)

آیا، وقتی که بشارت دهنده آمد آن پیراهن را به صورت او افکند، و بینا شد، و گفت: آیا به شما نگفتم: من از خدا چیزهایی می‌دانم که شما از آن بی‌خبرید. (۹۶)

فرزندان یعقوب گفتند: ای پدر از خدا آمرزش گناهان ما را بخواه که ما خطا کار بودیم. (۹۷)

پدر گفت: به زودی برای شما از پروردگرم طلب آمرزش می‌کنم که اوست بسیار آمرزنده و بخشنده. (۹۸)

تفسیر: ص: ۲۴۶

وقتی که کاروان از مصر بیرون رفت و دور شد، پدر اهل کاروان به اطرافیان و نوادگان خود گفت: من هم اکنون بوی یوسف را احساس می‌کنم: پیراهن که همراه کاروان بود به سوی کنعان می‌آمد، خدای تعالی بودی آن را از فاصله هشت یا ده فرسنگ به او رسانید. «لَوْلَا أَنْ تُفَنِّدُونِ» «فند» به معنای خرافه، و کم خردی است:

اگر مرا نسبت به کم عقلی نمی‌دادید گفته مرا می‌پذیرفتید.

«إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ» هم چنان که در گذشته راجع به دوستی یوسف و امیدواری به دیدار او افراط می‌کردی هم اکنون نیز بیرون از حد اعتدال سخن می‌گویی، نظر اطرافیان یعقوب بر این بود که یوسف از دنیا رفته است.

فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ أَلْقَاهُ هَمِينَ که بشیر رسید، پیراهن را بر صورت یعقوب انداخت، یا خود یعقوب آن را بر صورت افکند، با حالت بینایی رو به اطرافیان کرد و گفت:

أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ يَا هَذَا بِشِيرٍ أَلْقَاهُ هَمِينَ که قبلاً گفته بود: «از رحمت خدا نومید نشوید» «۱» و «إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

ابتدای کلام است و مقول، قول نیست، گرچه این هم جایز است.

۱- آیه ۸۷. [.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۴۷

سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي گویند طلب آمرزش را به تأخیر انداخت تا سحر فرا رسد که نزدیکتر به اجابت دعاست، و نیز گفته شده برای فرارسیدن سحر شب جمعه تأخیر انداخت.

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۹۹ تا ۱۰۲] ص: ۲۴۷

اشاره

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ آوَى إِلَيْهِ أَبْوَيْهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مَصْرَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ (۹۹) وَرَفَعَ أَبْوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا وَقَالَ يَا أَبَتِ هَذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا وَقَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ وَجَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ لِمَا يَشَاءُ إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (۱۰۰) رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّ فِى الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ (۱۰۱) ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ (۱۰۲)

ترجمه: ص: ۲۴۷

هنگامی که بر یوسف وارد شدند، او پدر و مادرش را در آغوش گرفت، و گفت: همگی داخل مصر شوید که اگر خدا بخواهد، در امن و امان خواهید بود. (۹۹)

و پدر و مادرش را بر تخت نشانند، و همگی برای او به سجده افتادند و یوسف گفت: ای پدر این است تأویل خوابی که قبلاً دیدم که پروردگرم آن را تحقق بخشید و به من نیکی کرد آن گاه که مرا از زندان خارج ساخت و شما را از آن بیابان آورد، پس از آن که شیطان میان من و برادرانم فساد بپا کرد، آری پروردگرم نسبت به آنچه می‌خواهد، لطف می‌کند، زیرا او بسیار دانا و با حکمت است. (۱۰۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۴۸

پروردگارا تو به من حکومت بخشیده و مرا از علم تعبیر خواب آگاه ساخته‌ای، ای آفریننده آسمانها و زمین، تو در دنیا و آخرت سرپرست من هستی، مرا مسلمان بمیران و ملحق به صالحانم گردان. (۱۰۱)

این از خبرهای غیب است که ما به تو، وحی می‌کنیم، و تو، نزد آنها بودی، وقتی که تصمیم گرفتند و نقشه فریبکارانه می‌کشیدند. (۱۰۲)

تفسیر: ص: ۲۴۸

این که قبل از دخول در مصر، خداوند می‌فرماید: (خانواده یعقوب) داخل بر یوسف شدند، معنایش این است که وقتی یوسف به استقبال آنها آمده بود گویا در میان خانه یا خیمه‌ای که آنجا زده بودند به انتظار آنها نشسته بود و آنها بر او، وارد شدند، برخاست

پدر و مادرش را در بغل گرفت و سپس گفت: با حالت امن داخل مصر شوید، اگر خدا بخواهد.

در این آیه دخول با امتیّت را مقید به مشیّت خدا فرموده و تقدیر آیه این است:

ادخلوا مصر آمین، ان شاء الله دخلتموه آمین و «دخلتموه آمین» که جزاست به علت معلوم بودنش حذف شده، و جمله شرط میان حال و ذو الحال فاصله شده است.

آوی إِلَیْهِ أَبَوَیْهِ پدر و مادرش را در بر گرفت و با آنها معانقه و روبوسی کرد، و همین که داخل مصر شد و در جایگاه خود بر تخت نشست و آنها که وارد شده بودند دورش را گرفتند والدینش را گرمی داشت و آنها را بر تخت نشانید، یازده برادرش پیش روی او به سجده در آمدند، در آن زمان سجده کردن به عنوان احترام برای بزرگان معمول بود.

بعضی گفته‌اند: پدر و مادر یوسف و برادرانش به خاطر او و به عنوان شکر خدا سجده کردند، این معنا را تأیید می‌کند آنچه از امام

صادق علیه السلام نقل شده است که آیه ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۴۹

را چنین قرائت کرده‌اند: «

وَ خَرَّوْا لِلَّهِ سَاجِدِينَ

«برای خدا، به سجده افتادند.»

وَ قَدْ أَحْسَنَ بِي بِه مِنْ نِيكِي كَرْد، «احسن به» و الیه، به یک معناست. اساء به و الیه:

به او بدی کرد. شاعر گفته است:

اسیئی بنا او احسنی، لا ملومه لدینا و لا مقلیة ان تقلت «۱»

«الیدو» به معنای بیابان است. خانواده یعقوب، بیابان نشین و دامدار بودند، برای به دست آوردن آب و چراگاهها از جایی به جای دیگر منتقل می‌شدند.

نَزَعَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَ بَيْنَ إِخْوَتِي شيطان میان ما، اختلاف و تباهی به وجود آورد.

إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ پُروردگارم در تدبیر و اداره امور بندگانش دارای لطف است: امور دشوار را بر آنان آسان می‌نماید، و ما به لطف و عنایت او امروز به هم پیوستیم.

روایت شده است که حضرت یعقوب مدت بیست و چهار سال در مصر با یوسف زندگی کرد. و پس از آن که از دنیا رحلت کرد بر طبق وصیّتش در شام مدفون شد، و بعضی گفته‌اند: دو سال زنده بود و یوسف بعد از پدرش بیست و سه سال زندگی کرد، و چون مأموریتش تمام شد و دانست که حکومتش باقی نمی‌ماند، از خدا برای خود درخواست جاودان و فنا ناپذیر کرد و آرزوی مرگ نمود، و حال آن که نه، پیش از او، و نه بعد از او هیچ پیامبری آرزوی مرگ نکرد، و سرانجام خداوند او را با پاکی و طهارت از دنیا برد.

حرف «من» در عبارات «مِنَ الْمَلِكِ» و «مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ» برای تبعیض است، زیرا به حضرت یوسف بخشی از حکومت دنیا، یا مصر، و قسمتی از علم تأویل و تعبیر خواب عطا شده بود.

۱- با ما دوستی کنی یا دشمنی، ما را بر تو ملامتی نیست، و اگر دشمنی هم کنی، کسی دشمن تو نخواهد بود، شاهد مطلب این که «اساء»، و احسن، به «باء» متعدی شده است. در پاورقی استاد گرجی ذیل آیه «طَوْعاً أَوْ كَرْهاً» سوره توبه، و قول کثیر شاعر، تشریح شده است- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۵۰

أَنْتَ وَ لِيّی تویی آن که به نعمت دنیا به من کمک می‌کنی و حکومت جهان فانی را به نعمت جاوید آخرت متصل می‌سازی.

فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ اِیْنَ عبارت صفت برای «رب» یا منصوب است به عنوان ندا.

«وَأَلْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ» مرا به نیکوکاران: پدرانم، یا به طور عموم، ملحق فرما. «ذلک» اِیْنَ کلمه اشاره به خبر یوسف است که در قبل بیان شده، ذلک مبتدأست، و دو عبارت: «مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ، نُوحِيهِ إِلَيْكَ» خبر بعد از خبر می‌باشند، و معنای آیه این است: اِیْنَ خبر غیبی است که تنها از راه وحی، برای تو حاصل شد زیرا تو خود حضور نداشتی که ببینی فرزندان یعقوب را آن گاه که در تصمیم خود یکپارچه شدند و درباره یوسف به حيله و نیرنگ متوسط شدند و دامهای فریب برای او گسترند تا سرانجام وی را در میان چاه تاریک انداختند.

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۱۰۳ تا ۱۰۹] ص: ۲۵۰

اشاره

وَمَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ (۱۰۳) وَمَا تَسْتَأْذِنُ لَهُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ (۱۰۴) وَكَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ (۱۰۵) وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ (۱۰۶) أَفَأَمِنُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (۱۰۷)

قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۰۸) وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى أَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَمَّا آخَرَهُ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ اتَّقَوْا أَفَلَا تَعْقِلُونَ (۱۰۹)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۵۱

ترجمه: ص: ۲۵۱

و بیشتر مردم ایمان نمی‌آورند هر چند که تو، بر آن اصرار داشته باشی. (۱۰۳)

و تو از مردم هیچ گونه مزدی را درخواست نمی‌کنی و آن، نیست مگر یادآوری برای جهانیان. (۱۰۴)

و چه بسا، نشانه‌ای در آسمانها و زمین وجود دارد که مردم بر آن می‌گذرند و از آن روگردانند. (۱۰۵)

و اکثر آنها که مدعی ایمان به خدا هستند مشرکند. (۱۰۶)

آیا از این ایمن هستند که عذاب فراگیری از سوی خداوند به سراغشان آید، یا رستخیز فرا رسد، در حالی که هیچ توجهی ندارند؟ (۱۰۷)

بگو: این راه من است که من و پیروانم از روی آگاهی کامل، به سوی خدا دعوت می‌کنم، پاک و منزّه است خدا، و من از مشرکان نیستم. (۱۰۸)

و ما پیش از تو نفرستادیم، جز مردانی از سرزمینها را که به آنها وحی می‌کردیم، آیا آنها در زمین سیر نکردند تا ببینند، عاقبت کسانی که پیش از آنها بودند چه شد و سرای آخرت برای پرهیزکاران بهتر است، آیا عقلمندان را به کار نمی‌گیرید. (۱۰۹)

تفسیر: ص: ۲۵۱

وَمَا أَكْثَرُ النَّاسِ مَرَادِ تَعْمِيمٍ اِست: [ای پیامبر] اگر تو بخواهی که همه مردم ایمان بیاورند این امر میسر نمی‌شود، ابن عباس گفته

است: مراد اهل مکه است، یعنی اهل مکه ایمان نمی‌آورند هر چند که برای ایمان آوردن آنها حریص باشی، چرا که آنها عناد دارند و مصمم بر کفراند. تو که برای تبلیغ رسالت از آنها مزدی مطالبه نمی‌کنی تا این امر آنها را از ایمان آوردن باز دارد. **إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ** قرآن تنها نصیحت و خیراندیشی و پند و موعظه‌ای است برای عموم جوامع از طرف خداوند. **وَكَأَيُّنَ مِنْ آيَةٍ** چه بسیار دلیلهای و نشانه‌هایی از توحید و یکتایی خداوند که وجود دارد، ولی این مردم بر آنها می‌گذرند و به آن اعتنایی ندارند.

و ما يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ اکثر کسانی که به خدا اقرار دارند و او را خالق خودشان و آفریننده آسمانها و زمین می‌دانند، به او ایمان ندارند، بلکه مشرکند، زیرا بتها را عبادت می‌کنند. منظور از این مردم، مشرکان قریش‌اند. بعضی گفته‌اند، مقصود مشبه‌اند که خدای را به آفریدگانش همانند می‌دانند، و برخی دیگر گویند: منظور اهل کتابند که شرک و ایمان را داریند، امام باقر علیه السلام می‌فرماید:

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۵۲

أَنَّ شُرَكَاءَ الطَّاعَةِ لَا شُرَكَاءَ الْعِبَادَةِ، اطاعوا الشَّيْطَانَ فِي ارْتِكَابِ الْمَعَاصِي
[ادامه حدیث از مجمع البیان:

مَمَا أَوْجَبَ اللَّهُ عَلَيْهَا النَّارَ، فَاشْرِكُوا بِاللَّهِ فِي طَاعَتِهِ، وَ لَمْ يَشْرِكُوا بِاللَّهِ شُرَكَاءَ عِبَادَةٍ فَيَعْبُدُونَ مَعَهُ غَيْرَهُ]

: منظور شرک در پیروی و اطاعت است نه شرک در عبادت زیرا آنها در انجام دادن گناهی که موجب دخول در آتش است از شیطان پیروی کردند اما غیر خدا را نپرستیدند که شرک در عبادت داشته باشند.

أَفَأَمِنُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ أَمَّا فِي أَمَانَتِهِمْ غَاشِيَةٌ آیا در امانند و می‌دانند که بلایی فراگیرنده بر آنها فرود نمی‌آید و کیفری دردناک آنان را فرو نمی‌گیرد؟ قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي این راه که دعوت به سوی ایمان و توحید است راه من می‌باشد، و در جملات بعد آن را تفسیر کرده، می‌فرماید: با دلیلهای روشن به سوی خدا و دین او، دعوت می‌کنم، «انا» تأکید است برای ضمیر مستتر در «ادعو» و «مَنْ اتَّبَعَنِي» هم عطف بر آن است: من، و کسانی که پیرو من هستند به سوی دیانت و بصیرت دعوت می‌کنیم، و ممکن است که «عَلَى بَصِيرَةٍ» حال از «ادعو» باشد، که عامل رفع «أَنَا وَمَنْ اتَّبَعَنِي» است. «سُبْحَانَ اللَّهِ» خدای را منزّه از شریک می‌دانم «إِلَّا رِجَالًا»: پیامبران گذشته ما، فقط مردان بودند، نه فرشتگان.

«نُوحِي إِلَيْهِمْ» با «نون» متکلم مع الغیر. «مِنْ أَهْلِ الْقُرَى»: اهالی شهرها، آبادیها، که داناتر و بردبارتراند، نه بیابان نشینان که جفاکار و سنگ دلند.

وَلَدَارُ الْآخِرَةِ سَاعَتِ يَأْتِيهِمْ فِي الْحَالِ آخرت، بهتر است برای آنان که تقوا دارند: از خدا بیم دارند، و به او شرک نمی‌آورند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۵۳

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۱۱۰ تا ۱۱۱] ص: ۲۵۳

اشاره

حَتَّى إِذَا اسْتَيْسَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصِيرُنَا فَجِئَ مِنْ نَشَأٍ وَلَا يُرَدُّ بِأَسِينَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ (۱۱۰) لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۱۱۱)

ترجمه: ص: ۲۵۳

تا وقتی که رسولان مایوس شدند و گمان کردند که تکذیب شده‌اند، در این وقت یاری ما به سوی آنان آمد، پس هر کس را می‌خواستیم نجات می‌دادیم، و عذاب ما از قوم زیانکار بازگردانده نمی‌شود. (۱۱۰)

براستی که در سرگذشتهای آنها، درس عبرتی برای صاحبان اندیشه است، و این سخنی که درهم یافته باشند نیست بلکه تصدیقی است برای کتابهای جلو روی او، و میان هر چیزی است، و هدایت و رحمتی است برای مردمی که ایمان می‌آورند. (۱۱۱)

تفسیر: ص: ۲۵۳

در این آیه جمله‌ای مقدر است که به دلیل قرینه حذف شده و گویا چنین بوده است: ما پیش از تو هر پیامبری را که برای امری می‌فرستادیم در یاری کردنشان تأخیر می‌کردیم مانند آنچه با تو و امت انجام می‌دهیم، تا آن جا که پیامبران از یاری ناامید می‌شدند و گمان می‌کردند که قومشان آنها را- در تهدید به عذاب و مژده یاری الهی- تکذیب می‌کنند.

بعضی «کذبوا» به تخفیف خوانده‌اند و این، قرائت ائمه هدی نیز هست، و معنایش این است: قومشان گمان می‌کردند که پیامبران در آنچه از یاری خداوند به آنها وعده داده‌اند دروغگویند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۵۴

جاءَهُمْ نَصْرُنَا در این مواقع بود که ما با فرستادن عذاب بر کفار پیامبران را یاری می‌کردیم.

فَنَجَّيْ مَنْ نَشَأُ پس هنگام نزول عذاب، کسانی را که می‌خواستیم از آن نجات می‌دادیم. بعضی «فنجی» با تشدید به لفظ ماضی مجهول خوانده‌اند، و مراد از «من نشاء» مؤمنان‌اند و بیان کننده این معنا جمله بعد است: «وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ»: عذاب ما از قوم گناهکار برگردانده نمی‌شود.

ضمیر در «قصصهم»: راجع به یوسف و برادران اوست.

«عبره»: درس عبرتی است برای خردمندان، زیرا پیامبر ما صلی الله علیه و آله، نه کتابی خوانده و نه حدیثی شنیده، و نه با اهل کتاب و حدیث معاشرت داشته بود، اما در عین حال، با مردم چنان سخن می‌گفت که هیچ کس از اهل کتاب و حدیث نتوانستند از جهت نظام لفظی و معنوی بر آن خرده بگیرد. و این روشنترین و محکمترین برهان بر درستی نبوت و پیامبری اوست.

ما كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى قرآن گفته‌های ساختگی و دروغین نیست، بلکه تصدیق گفته‌های کتابهای آسمانی گذشته است. و هر چه در امور دینی مورد نیاز و حاجت است در آن به تفصیل بیان شده، و خود هدایت و رحمت و نعمت است که اهل ایمان در جهت علم و عمل از آن، بهره‌مند می‌شوند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۵۵

سوره رعد ص: ۲۵۵

اشاره

در شماره آیات این سوره اختلاف است: به عقیده بصریان چهل و پنج و به نظر کوفیان چهل و سه آیه است، زیرا غیر کوفیان هر یک از دو عبارت «لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ» و «الظُّلُمَاتُ وَ النُّورُ» را پایان آیه‌ای دانسته‌اند.

[فضیلت قرائت این سوره]: ص: ۲۵۵

ابی «۱» از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل کرده است: هر کس سوره رعد را بخواند به عدد هر ابری که در گذشته پدیدار شده

و تا قیامت ظاهر خواهد شد، ده حسنه به او عطا می‌شود و در روز قیامت از وفا کنندگان به عهد الهی به حساب می‌آید. «۲»
از امام صادق علیه السلام روایت شده است که هر کس این سوره را زیاد بخواند، هرگز

۱- این مرد از انصار است و کنیه‌اش ابو منذر، از نویسندگان دوران جاهلیت است و در زمان پیامبر، جزء کتاب وحی بوده، او دارای قامتی کوتاه و شکمی بزرگ و سر و ریشی سفید بود و هرگز محاسنش را به خضاب رنگ نمی‌کرد و در تاریخ فوتش اختلاف است، بعضی گفته‌اند در خلافت عمر، سال بیست و دو، و برخی گفته‌اند در خلافت عثمان سال سی‌ام فوت شده است، از تصحیح استاد گرجی به نقل از المعارف، ص ۲۶۱ ط دار الکتب.

۲- من قرأ سورة الرعد اعطى من الأجر، عشر حسنات بعدد كل سحاب مضى و كل سحاب يكون الى يوم القيامة و كان يوم القيامة من الموفين بعهد الله.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۵۶

خداوند او را به بلای صاعقه دچار نخواهد کرد و بدون حساب وارد بهشت می‌شود. «۱»

[سوره الرعد (۱۳): آیات ۱ تا ۳] ص: ۲۵۶

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
المر تلمك آيات الكتاب و الذي أنزل إليك من ربك الحق و لكن أكثر الناس لا- يؤمنون (۱) الله الذي رفع السماوات بغير عمد ترونها ثم استوى على العرش و سخر الشمس و القمر كل يجري لأجل مسمى يدبر الأمر يفصل الآيات لعلكم بقاء ربكم توقنون (۲) و هو الذي مد الأرض و جعل فيها رواسي و أنهاراً و من كل الثمرات جعل فيها زوجين اثنين يغشى الليل النهار إن في ذلك لآيات لقوم يتفكرون (۳)

ترجمه: ص: ۲۵۶

الف، لام، میم، راء، این آیه‌های کتاب آسمانی است و آنچه از جانب پروردگارت بر تو نازل شده، حق است، اما بیشتر مردم ایمان نمی‌آورند. (۱)

خدا همان کسی است که آسمانها را بدون ستونی که آن را ببینند آفرید، سپس بر عرش استیلا یافت (و زمام تدبیر جهان را به دست گرفت) و خورشید و ماه را مسخر ساخت که هر کدام تا زمان معینی در حرکتند، او کارها را تدبیر می‌کند، آیات را روشن می‌سازد، باشد که شما به لقای پروردگارتان یقین حاصل کنید. (۲)

او کسی است که زمین را گسترده و در آن کوه‌ها و نه‌هایی قرار داد و از تمام میوه‌ها در آن دو جفت آفرید، (پرده سیاه) شب را بر روز می‌پوشاند، در اینها نشانه‌هایی است برای آنان که عقل خویش را به کار برند. (۳)

تفسیر: ص: ۲۵۷

«تلك» اسم اشاره، مبتدا و آیات الكتاب خبر آن است.

وَالَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَتَمَامِ آنچه از قرآن که بر تو، نازل شده، حَقِّي است که بالاتر از آن وجود ندارد.

«اللَّهُ» مبتدا، و «الَّذِي رَفَعَ» خبر آن است چنان که در آیه بعد: وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ نيز مبتدا و خبر است و جایز است که صفت برای «اللَّهُ» باشد.

یدبر الامر یفصل الآيات: این جمله می‌تواند خبر بعد از خبر باشد (بنا بر این که الَّذِي رفع نیز خبر باشد) در فعل «تَرَوْنَهَا» دو وجه ذکر شده است:

۱- جمله استینافیه است، یعنی شما آسمانها را چنان می‌بینید که نه در پایین ستونی دارد و نه از بالا به جایی متصل است.

۲- بعضی گفته‌اند: صفت برای «عمد» است که به صورت «عمد» با دو ضمه (به صیغه جمع) نیز خوانده شده، و به معنای به غیر عمد مرئیة می‌باشد یعنی بدون ستونهایی که دیده شود، و تنها قدرت خداست که آنها را نگهداری می‌کند.

يُدَبِّرُ الْأُمْرَ ... خداوند دستگاه ملکوتی و امور مخلوقات خود را آن گونه که حکمت اقتضا دارد اداره می‌کند و آیات خود را در کتابهایش که بر پیامبرانش نازل کرده به تفصیل بیان می‌دارد.

لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ تا شاید، شما به مسأله جزا و پاداش یقین پیدا کنید و بدانید که این اداره کننده تفصیل دهنده، قادر است که شما را پس از مرگ زنده کند و شما ناگزیر بسوی او بازگشت خواهید کرد. «مَدَّ الْأَرْضَ» زمین را از جهت طول و عرض گسترد و در آن کوه‌های استوار قرار داد.

وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا رَوْحِينَ اثْنينِ و از تمام میوه‌ها نیز در زمین، دو جفت (و دو نوع متقابل): سیاه و سفید، ترش و شیرین، تر و خشک (و نر و ماده) و نظیر اینها از انواع مختلف به وجود آورد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۵۸

يُغِشِّي اللَّيْلَ النَّهَارَ خداوند پرده تاریک شب را بر چهره روشن روز می‌افکند و در نتیجه (جهان) بعد از آن که روشن بود، تاریک می‌شود.

[سوره الرعد (۱۳): آیات ۴ تا ۵] ص: ۲۵۸

اشاره

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَنُفَّضَلُ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأُكُلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۴) وَإِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ إِذَا كُنَّا تُرَابًا أَوْ إِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۵)

ترجمه: ص: ۲۵۸

در زمین قطعاتی کنار هم قرار دارد که با یکدیگر متفاوتند، و باغهایی از انگور و زراعت و نخلهایی که از یک ریشه یا ریشه‌های مختلف می‌رویند، همه آنها از یک آب سیراب می‌شوند، و ما بعضی از آنها را از حیث خوردنیهایش بر دیگری برتری می‌دهیم، در اینها نشانه‌هایی است برای آنان که خردهای خود را به کار می‌برند. (۴)

و اگر تو از این امر تعجب می‌کنی، شگفتی در گفتار آنها است که می‌گویند: آیا وقتی که ما خاک شدیم، به آفرینشی نو خواهیم رسید؟
 آنها کسانی هستند که به پروردگار خود کفر ورزیدند، و همانهایی که غلها به گردن دارند و آنها اهل آتش و همانها در آن جاویداند. (۵)

تفسیر: ص: ۲۵۸

قَطْعُ مُتَّجَوِرَاتٍ در زمین قطعه‌های گوناگونی است که به هم چسبیده و در مجاورت یکدیگر قرار دارند، قسمتی، زمین حاصلخیز و پاک و قسمت دیگر

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۵۹

شوره‌زار، بعضی سخت و سفت و دیگری سست و نرم، زمین شایسته زراعت و درختکاری و دیگری بر خلاف آن، با این همه دگرگونی و اختلاف، از نظر جنس زمین بودن، یکی هستند و همچنین درختهای انگور و زراعتها و درختهای خرما که در این زمینها به اختلاف اجناس و انواع.

يُسْقَى بِمَاءٍ وَّاحِدٍ با این که از یک آب استفاده می‌برند، اما می‌بینی که میوه‌هایشان از نظر شکل و هیأت و طعم و بو، متفاوتند و بعضی بر دیگری برتری دارند.

«إِنَّ فِي ذَٰلِكَ...» اختلافهای یاد شده نشانه‌ای است از آفریدگار توانا و دانایی که کارهای خود را به طریقی معین و صورتی حکمت آمیز انجام می‌دهد. کلمات:

«زرع، نخیل، صنوان و غیر صنوان» به حالت جزّ نیز که عطف بر «اعناب» باشد خوانده شده‌اند و «صنوان» جمع صنو، درخت خرمایی است که دو، سر دارد و ریشه هر دو یکی است و این کلمه به دو طریق: ضمّ و کسر صاد خوانده شده. و فعل «یسقی» با حرف «ت» نیز خوانده شده، و فعل «نفضّل» را با «ی» نیز قرائت کرده‌اند «فِي الْأَكْلِ» با ضمّ و سکون کاف هر دو قرائت شده است.

وَإِنْ تَعْجَبْ... ای محمد صلی الله علیه و آله اگر از گفتار آنان درباره انکار رستاخیز به شگفت در آیی سزاوار است. زیرا خدایی که بر ایجاد آن همه صنایع عجیب و آفریده‌های بدیع که بر تو شمرده شد قدرت و توانایی داشته باشد، دوباره به وجود آوردن آنها برایش آسانتر خواهد بود.

أِذَا كُنَّا... این جمله تا آخر گفتار منکران، می‌تواند در محل رفع، بدل از «قولهم» و یا، در محل نصب مفعول قول باشد. و عامل نصب «اذا» فعلی است که جمله أِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ بر آن دلالت می‌کند، گویی چنین گفته شده است: انبعث اذا متنا و کنا ترابا؟ آیا وقتی که مردیم و خاک شدیم برانگیخته می‌شویم؟

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا اینها هستند که به کفر خود ادامه می‌دهند و در آن کاملند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۶۰

وَ أُولَٰئِكَ الْأَغْلَالُ فِي أَغْنَاقِهِمْ این جمله می‌تواند، بیان پافشاری کفار در کفرشان باشد. مثل: إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَغْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا «ما بر گردنهایشان زنجیرهایی قرار دادیم» (یس ۸) و مثل: این شعر:

ضلوا و ان سبیل الغی مقصدهم لهم عن الرشد اغلال و اقیاد

(آنها گمراه شدند و راه ضلالت را در پیش گرفتند) و در مسیر هدایت زنجیر به گردن و بند به پا دارند. و نیز می‌تواند تهدیدی برای عقوبت آینده کافران باشد.

[سوره الرعد (۱۳): آیات ۶ تا ۱۱] ص: ۲۶۰

اشاره

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثَلَاتُ وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ وَإِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ (۶) وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ (۷) اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ وَمَا تَغِيصُ الْأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ (۸) عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ (۹) سَوَاءٌ مِنْكُمْ مَنْ أَسْرَ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهِ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ (۱۰) لَهُ مُعَقَّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُعَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُعَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ (۱۱)

ترجمه: ص: ۲۶۰

آنها، پیش از نیکی، از تو تقاضای بدی و کیفر آن را می‌کنند، تا این که پیش از آنها، بلاهای عبرت انگیز نازل شده؟ و پروردگار تو، نسبت به مردم- با این که ظلم می‌کنند- صاحب مغفرت است و نیز پروردگار تو، دارای کیفری سخت است. (۶)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۶۱

و آنها که کافر شدند، می‌گویند: چرا نشانی از پروردگارش بر او نازل نشده؟ تو تنها بیم دهنده‌ای و برای هر گروهی هدایت کننده‌ای است. (۷)

خداوند از جنین‌هایی که هر انسان یا حیوانی حمل دارد آگاه است، و نیز از آنچه رحمها، ناقص و یا به کمال می‌زایند، و هر چیز نزد او مقدار معینی دارد. (۸)

او از غیب و شهود آگاه است و بزرگ و متعالی است. (۹)

برای او تفاوت نمی‌کند، کسانی که پنهانی سخنی بگویند، و یا آشکارا و آنها که شبانگاه مخفیانه و یا در روشنایی روز حرکت می‌کنند. (۱۰)

برای انسان مأمورانی است که پی در پی، از پیش رو، و از پشت سرش، او را از حوادث حفظ می‌کنند. البته، خداوند سرنوشت هیچ ملتی را تغییر نمی‌دهد مگر آن که آنها خود را تغییر دهند، و هنگامی که خدا برای قومی اراده بدی کند هیچ چیز مانع آن نخواهد شد، و جز خدا سرپرستی نخواهند داشت. (۱۱)

تفسیر: ص: ۲۶۱

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ ... منظور از «سیئه پیش از حسنه» عقوبت پیش از رحمتی است که خداوند با تأخیر عذاب گناهکاران به آنها احسان کرده آنان را مشمول عافیت و رحمت خویش قرار می‌دهد. یعنی ای پیامبر، کافران از تو درخواست تعجیل در عذاب می‌کنند. منظور این که آنها از پیغمبر می‌خواستند که در همین عالم عذاب بر آنها فرود آید.

وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثَلَاتُ و حال آن که تکذیب کنندگانی مانند اینها در گذشته (در همین دنیا) به کیفر گناهان خود، رسیدند.

در این آیه، از عقوبت به «مثله» تعبیر شده و علتش آن است که میان کیفر و گناه، نوعی همانندی وجود دارد «و جزاء سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا»: مجازات بدی، بدی همانند آن است و «مثال» به معنای قصاص مثل: امثلت الرجل من صاحبه، یعنی قصاص آن مرد را، از

طرفش گرفتیم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۶۲

وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَعْفَرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ یعنی پروردگارت نسبت به مردم دارای مغفرت است با این که به وسیله گناهان بر خودشان ظلم می‌کنند «عَلَى ظُلْمِهِمْ»، حال و در محل نصب است یعنی ظالمین لانفسهم.

از سعید بن مسیب نقل شده است که وقتی این آیه نازل شد، رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: اگر عفو و گذشت خداوند نمی‌بود زندگی بر هیچ کس گوارا نمی‌شد، و اگر وعده عقاب و کیفر الهی نبود هر کس تکیه به رحمت او می‌کرد و هر چه می‌خواست انجام می‌داد. (۱)

لَوْلَا - أَنْزَلَ عَلَيْهِ آيَةَ الْكَافِرَانِ (که گفتند) چرا بر این پیامبر آیه‌ای نازل نشده چون با پیامبر عناد داشتند نسبت به آیاتی که بر آن حضرت نازل شده بود بی‌اعتنا بودند، از این رو از وی آیاتی مثل معجزات حضرت موسی و عیسی از قبیل اژدها شدن عصا و زنده کردن مردگان، پیشنهاد می‌کردند. این بود که خداوند در برابر گفتار آنان به پیامبرش خطاب کرد که: ای محمد صلی الله علیه و آله کار تو فقط انذار است که آنان را از بدی عاقبتشان بترسانی و چیزی بر تو نیست مگر آوردن دلایل صحیحی بر این که فرستاده‌ای بی‌م‌دهنده می‌باشی، و در اثبات صحت این ادعا همه آیات همصدا هستند.

وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ اصولاً برای هر جامعه‌ای راهنما و هدایت کننده‌ای است که آنان را به دینشان رهبری و به سوی خدا دعوت می‌کند و در این راه هر کسی را روشی و آیت و معجزه‌ای مخصوص می‌باشد و چنان نیست که همه پیامبران یک نوع معجزه و نشانه نبوت داشته باشند.

اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَى كَلِمَةً «ما» در جمله‌های: ما تحمل و ما تغيض و ما

-۱-

لولا عفو الله و تجاوزه ما هنا أحدا العيش، و لولا وعيد الله و عقابه لا تكل كل واحد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۶۳

تزداد، یا موصوله است و یا مصدریه. اگر موصوله باشد معنایش آن است که خداوند می‌داند بچه‌ای که در رحم مادر قرار دارد، در چه حالتی است: دختر است یا پسر، کامل است یا ناقص العضو، زیباست یا زشت، و خلاصه هر صفتی در او را می‌داند.

وَ مَا تَغِيضُ الْأَرْحَامُ وَ مَا تَزْدَادُ وَ می‌داند آنچه را که رحم در آن نقص ایجاد کرده و آنچه را که بر آن افزوده، عاض الماء و عضته انا: آب کم شد و من آن را کم کردم. از جمله مصادیق «زیاد و نقص» شماره اولاد می‌باشد، چرا که در رحم ممکن است یکی یا دو تا و یا سه فرزند و یا بیشتر پرورش یابد، و شامل کمال و نقص اعضا نیز می‌شود همچنین شامل کم و زیادی زمان ولادت هم می‌شود.

اما اگر کلمه «ما» مصدریه باشد مقصود آن است که خداوند نسبت به بارداری زن و نقصان و افزایش رحمها آگاهی دارد و هیچ یک از این امور بر او پوشیده نیست.

ممکن است نقصان و افزایش آنچه در رحمهاست اراده شود، و در این صورت فعلهای «تغیض و تزداد» که در حقیقت منسوب به «ما فی الارحام» است و (مجازاً) به خود ارحام نسبت داده شده لازم به کار رفته نه متعدی. این قول را گفتار حسن بصری تأیید می‌کند که می‌گوید: نقصان، این است که مادر، هشت ماهه یا کمتر وضع حمل کند، و «ازدیاد» آن است که مدت حملش از نه ماه بیشتر شود، و نیز از او نقل شده است که نقصان، سقط شدن بچه به طور غیر کامل «و ازدیاد» متولد شدن آن به طور کامل است.

وَ كُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ هر چیزی در نزد خداوند حدّ و اندازه معینی دارد، و کمتر و یا بیشتر نمی‌شود.

«الْكَبِيرُ»: عظیم الشان و بزرگواری که همه چیز پایین تر از او است.

«الْمُتَعَالِ»: آن که با قدرت کامله خود بر همه چیز استعلا و برتری دارد، یا کسی که منزّه از صفات آفریده‌ها است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۶۴

«سَارِبٌ»: به راه و روش خود می‌رود، گفته می‌شود: سرب فی الارض سروبا:

آشکارا در زمین گردش کرد.

معنای آیه این است: آن که در تاریکی شب مخفیگاهی را برگزیند و در آن جا پنهان شود، و کسی که به هنگام روز به هر طرف در حرکت و اضطراب چنان آشکارا بسر برد که همه کس او را ببیند. این هر دو در نزد خداوند متعال مساوی و یکسان می‌باشد.

لَهُ مُعَقَّبَاتٌ ضَمِير «له» به «من» در آیه قبل بر می‌گردد و معنایش این است: برای هر کس چه آن که گفته‌های خود را پنهان دارد یا آشکار کند و چه آن که در تاریکی شب مخفی شود و یا در روشنائی روز آشکار شود گروه‌هایی از فرشتگان هستند که برای حفظ و حراست او پشت سر هم می‌آیند. «مُعَقَّبَاتٌ» در اصل معتقات بوده، و تا، در قاف ادغام شده است، و ممکن است آن را مشتق از «عقبه» گرفت که پشت سر او می‌آیند چنان که می‌گویند: «قفاه»: او را تعقیب کرد، زیرا این فرشتگان به دنبال یکدیگر می‌آیند، یا به این جهت که آنچه این انسان می‌گوید دنبال می‌کنند و آن را می‌نویسند.

يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ این دو عبارت: «لَهُ مُعَقَّبَاتٌ» و «يَحْفَظُونَهُ»، دو صفت برای «من» هستند و در عبارت «مِنْ أَمْرِ اللَّهِ» هم دو احتمال وجود دارد، اول این که به دنبال معقبات آورده و گفته شود: «له معقبات من امر الله» یعنی: برای او فرشتگانی است که در تعقیب امر خداوند او را محافظت می‌کنند.

در این صورت من امر الله صله برای حفظ نیست (بلکه صفت «معقبات» است) دوم این که اگر متعلق به «يَحْفَظُونَهُ» گرفته شود باید تقدیر من اجل امر الله باشد یعنی فرشتگان تعقیب کننده، او را حفاظت می‌کنند، چون خداوند آنها را به حفظ او امر کرده است. دلیل بر این معنا قرائت امام علی علیه السلام و ابن عباس و امام صادق علیه السلام می‌باشد که خوانده‌اند: له رقيب من بين يديه و معقبات من خلفه يحفظونه بامر الله.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۶۵

إِنَّ اللَّهَ لَا يُعَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ خِطَابًا وَلَا يَكْفُلُ الْغَافِلِينَ خدا سلامت و نعمت امتی را تغییر نمی‌دهد، مگر این که آنان خود را تغییر دهند یعنی به دلیل گناهان زیاد، از حالت زیبای اطاعت به صورت زشت گناهکاری در آیند.

وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ برای آنها غیر از خداوند سرپرستی نیست که به امورشان رسیدگی و از آنها دفاع کند.

[سوره الرعد (۱۳): آیات ۱۲ تا ۱۵] ص: ۲۶۵

اشاره

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنشِئُ السَّحَابَ الثَّقَالَ (۱۲) وَيَسْبِغُ الرِّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ (۱۳) لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطٍ كَفَيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ (۱۴) وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ (۱۵)

ترجمه: ص: ۲۶۵

او کسی است که برق را به شما نشان می‌دهد که هم مایه ترس است و هم امید، و ابرهای سنگین بار، ایجاد می‌کند. (۱۲) و رعد، تسبیح و حمد او می‌گوید، و فرشتگان نیز، از خوف او، و او، صاعقه‌ها را می‌فرستد و هر کس را بخواهد گرفتار آن می‌سازد، در حالی که کافران درباره خدا به مجادله مشغولند و او، دارای قدرتی بی‌انتهای می‌باشد. (۱۳)

دعوت حق، از اوست، و آنها که شریکانی بجز خدا می‌خوانند هیچ‌گونه درخواستشان را اجابت نمی‌کنند، جز این که آنان، به کسی مانند، که کفهای خود را بسوی آب می‌گشاید تا به دهانش برسد و هرگز نخواهد رسید، و دعای کافران غیر از گمراهی نیست. (۱۴) ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۶۶

همه آنها که در آسمانها و زمین هستند، از روی میل و رغبت یا اکراه و عدم رضایت، و سایه‌های آنان، در هر صبح و عصر، برای خدا سجده می‌کنند. (۱۵)

تفسیر: ص: ۲۶۶

خَوْفًا وَ طَمَعًا نَصَبَ اَيْنَ دُو كَلِمَه بِنَا بَر «مفعول له» نیست، زیرا اینها علت انجام فعل فاعل نیستند، مگر این که مضافی در تقدیر گرفته شود، یعنی «اراده خوف و طمع» و یا این که آنها را به معنای «اخافه» و «اطماعا»: ترساندن و به طمع انداختن بگیریم (که در این صورت علت و سبب فعل فاعل خواهند بود).

ممکن است نصب آنها را به این دلیل بگیریم که حال، از «برق» باشد گویا برق خود، خوف و طمع است یا به تقدیر «ذا خوف و طمع» باشد و نیز ممکن است حال برای ضمیر مخاطب «کم» و به معنای «خائفین و طامعین» باشند. معنای خوف و طمع این است که هنگام جستن برق، بیم وقوع صاعقه و طمع نزول باران وجود دارد. و بعضی گفته‌اند هنگام جهش برق، کسی که باران برایش ضرر دارد از نزول باران می‌ترسد از قبیل مسافر یا صاحب خانه‌ای که بیم خرابی برود، اما کسی که باران برایش سود داشته باشد در انتظار و طمع آن است.

و يُنْشِئُ السَّحَابَ الثَّقَالَ ابرهائی را که از آب تشکیل یافته و سنگین شده، از زمین بلند می‌کند و در هوا سیر می‌دهد. و يُسَبِّحُ الرَّعْدُ وَ بِنْدَ گَانِی که صدای رعد را می‌شنوند، در حالی که خدا را می‌ستایند می‌گویند: سبحان الله، و الحمد لله. بعضی گفته‌اند: رعد، نام فرشته‌ای است موکل برابر که با صدایش ابر را بر می‌انگیزاند و ابر هم خدای را تسبیح و حمد می‌گوید. وَ الْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ فرشتگان از هیبت و شکوه و جلال حق تعالی او را تسبیح می‌کنند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۶۷

وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ پس از آن که خداوند سبحان آنچه را دلیل بر دانش و توانایی او نسبت به همه چیز است متذکر شد، فرمود: کفّاری که منکر آیات الهی هستند درباره خدا مجادله می‌کنند، زیرا که آنان، گفتار پیامبر را درباره توصیف خداوند، مبنی بر این که خداوند قادر است مردگان را برانگیزد و آنها را به زندگی برگرداند، مورد انکار قرار می‌دهند و برای خدا شریکهای متعدد و مانندها می‌گیرند، این است معنای جدال آنان درباره خدا.

وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ منظور از «محال» حيله به کار بردن و فریفتن می‌باشد و از این قبیل است «تحمّل بكذا» موقعی که به زحمت در کاری چاره‌اندیشی کرده و برای آن تلاش کند و «محل بفلان» یعنی از فلانی در پیش حاکم بدگویی کرد و از همین مورد است این حدیث: و لا- تجعله لنا حلا- مصدقا، خدایا قرآن را که مورد تصدیق تو است دشمن ما قرار مده. معنای آیه این است که خداوند نسبت به دشمنانش حيله شدید به کار می‌برد و از جایی که هیچ‌به فکرشان نمی‌رسد هلاکت را بر آنها فرود می‌آورد.

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ در معنای دعوه الحق سه قول است:

۱- فرا خوانده می‌شود و ندای درخواست کننده را پاسخ می‌دهد. اضافه «دعوت» به «حق» به این دلیل است که مخصوص به حق و

از باطل دور است.

۲- فراخوانی فراخوانده شده به حق که می‌شنود و پاسخ می‌دهد و او خدای سبحان است.

۳- از حسن بصری نقل شده است که مقصود از کلمه «حق» خدای تعالی است و هر دعایی به سوی او، دعوت حق است. وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ خدایانی غیر از خدا، که کافران، می‌خوانند هیچ یک از خواسته‌های آنان را بر آورده نمی‌کنند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۶۸

إِلَّا كَبَاسِطٍ كَفَيْهِ إِلَى الْمَاءِ مگر مانند پاسخ آب، به کسی که دست خود را به سوی آن دراز می‌کند و از آن درخواست می‌کند که خودش را به دهان او برساند با این که آب جمادی بیش نیست، نه آگاهی از آن دارد که شخصی دست خود را بطرف او باز کرده و اظهار نیاز می‌کند، و نه توانایی دارد که درخواست او را پاسخ مثبت دهد و خود را به دهان وی برساند.

بعضی گفته‌اند معنای جمله آن است که کفار، در این درخواست از خدایان خود، مانند کسی می‌باشند که می‌خواهد با دستهای خود، آب بیاشامد، اما در ضمن این که دستهایش را می‌گشاید، لای انگشتانش را هم، باز گذاشته است، بنا بر این هیچ بهره‌ای از آن نمی‌برند.

إِلَّا فِي ضَلَالٍ منظوری از گمراهی (که میدان دعای کافران است) نابودی و فایده نداشتن است.

وَلِلَّهِ يَسْجُدُ اهل آسمانها و زمین خواسته یا نخواسته تسلیم امور و کارهایی هستند که خداوند اجرای آن را درباره ایشان اراده کرده است.

وَظِلَالُهُمْ و سایه‌های وجود آنها نیز تابع اراده خداست، زیرا برآمدن آن (در بامداد) و کوتاهی (قبل از ظهر) و بلندی آن (هنگام عصر) و از میان رفتنش (در شب) همگی وابسته به مشیت الهی است.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۶] ص: ۲۶۸

اشاره

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ قُلْ أَفَاتَخَذْتُمْ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهُ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (۱۶)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۶۹

ترجمه: ص: ۲۶۹

بگو: پروردگار آسمانها و زمین کیست؟ بگو: الله است، بگو:

پس آیا جز از او برای خود اولیائی گرفتید که برای خود مالک سود و زیانی نیستند؟ بگو: آری، کور و بینا، یکسانند؟ و آیا تاریکیها و روشنی مساویند؟ یا برای خدا شریکانی قرار دادند که مانند او خلق می‌کنند و خلقتهای آنها بر ایشان مشتبه شده است؟ بگو: خداوند آفریننده همه چیز است و او یگانه و پیروز است. (۱۶)

تفسیر: ص: ۲۶۹

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ اى محمّد صلی الله علیه و آله به این کافران بگو: آفریدگار آسمانها و زمین و اداره کننده آنها کیست؟ و آن گاه که از پاسخ گفتن عاجز ماندند و نتوانستند بگویند: بتها این عمل را انجام داده‌اند، به آنها تلقین کن و بگو: خداوند، زیرا، او را نمی‌توانند منکر شوند. «قُلْ أَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ...» به آنها بگو: آیا پس از آن که او را پروردگار آسمانها و زمین دانستید، بجز او، اولیایی برای خود گرفتید و بجای آن که این علم و اقرارتان باعث توحیدتان شود، آن را سبب شرک قرار دادید؟ لا يَمْلِكُونَ لَأَنْفُسِهِمْ اى شرکا، حتی برای خودشان قدرت بر نفع و ضرر ندارند، پس چگونه برای غیر خود چنین توانی داشته باشند، و شما که دیگران را بر خدای خالق رازق، ترجیح داده‌اید چه بسیار در گمراهی آشکاری قرار دارید.

أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ تَقْدِيرِ آن: بل اجعلوا و همزه، استفهام انکاری است و جمله «خلقوا» صفت برای «شرکاء» می‌باشد و منظور این است که کافران شرکایی برای خدا نیافتند که آفریده‌هایی مانند مخلوقات خدا داشته باشند تا امر بر آنها مشتبه شود و بگویند چنان که خدای یکتا قادر بر آفرینش می‌باشد اینها نیز توان آفریدن را دارند. بنا بر این سزاوار پرستش می‌باشند، و به این دلیل آنها را شریک خدا می‌دانیم و چنان که خدا را عبادت می‌کنیم اینها را نیز عبادت می‌کنیم. بلکه این مشرکان شرکای عاجزی را برای خدا گرفته‌اند که بر هیچ چیز قدرت و توانی ندارند. «قُلِ اللَّهُ خَالِقُ».

پس بگو، الله است که آفریدگار تمام چیزهاست و آفریننده‌ای سواى او نیست پس

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۷۰

برای او شریکی در عبادت هم نیست و تنها او یکتای در الوهیت، و غالبی است که هرگز مغلوب نمی‌شود و آنچه غیر از اوست همه مربوب و مغلوب اویند.

[سوره الرعد (۱۳): آیات ۱۷ تا ۱۸] ص: ۲۷۰

اشاره

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَهُ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلَهُ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ (۱۷) لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ الْخَيْرُ وَالَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ أُولَئِكَ لَهُمْ سُوءُ الْحِسَابِ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ (۱۸)

ترجمه: ص: ۲۷۰

(خداوند) از آسمان، آبی فرو فرستاد و رودها به اندازه ظرفیت خود به جریان در آمد و سیلاب بر روی خود کفی ظاهر ساخت، و از آنچه به منظور بدست آوردن زینت یا وسایل زندگی، آتش روی آن، روشن می‌کنند نیز، کفی مثل کف آب ظاهر می‌شود، این چنین خداوند حق و باطل را مثل می‌زند، امّا کف به بیرون پرتاب می‌شود، و لکن آنچه به مردم سود می‌رساند در روی زمین می‌ماند خداوند این طور مثالها را می‌آورد. (۱۷)

برای کسانی که دعوت خدا را اجابت کنند نیکی است، و آنان که دعوت او را اجابت نکنند، اگر برای آنها همه آنچه روی زمین و مثل آن باشد، همگی را برای رهایی از عذاب می‌دهند. برای آنها حسابی بد است و جایگاهشان دوزخ می‌باشد، و چه بد جایگاهی است. (۱۸)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۷۱

السلام روایت شده که فرمود: منظور این است که کار نیکی از آنان پذیرفته نمی‌گردد و گناهی بخشوده نمی‌شود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۷۳

[سوره الرعد (۱۳): آیات ۱۹ تا ۲۴] ص: ۲۷۳

اشاره

أَفَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمَىٰ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ (۱۹) الَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَلَا يَنْقُضُونَ الْمِيثَاقَ (۲۰) وَالَّذِينَ يَصْتَلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ (۲۱) وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةِ أُولَئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ (۲۲) جَنَّاتٌ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ (۲۳) سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ (۲۴)

ترجمه: ص: ۲۷۳

آیا کسی که می‌داند: آنچه از پروردگارت بر تو نازل شده، حق است، مانند شخص نابیناست؟ تنها، صاحبان اندیشه به یاد می‌افتند. (۱۹)

آنها که به عهد الهی وفا دارند و پیمان شکنی نمی‌کنند. (۲۰)

و آنها که آنچه را خدا به پیوستن آن فرمان داده، پیوسته دارند، و از پروردگارشان بترسند و از سختی حساب بیم دارند. (۲۱) و آنها که به خاطر رضای پروردگارشان صبر می‌کنند، و نماز را بپا می‌دارند، و از آنچه به آنان روزی داده‌ایم، در نهان و آشکار انفاق می‌کنند. و با انجام کارهای نیک بدیها را از میان می‌برند، اینها هستند که پایان نیک سرای دیگر از آن ایشان است. (۲۲) باغهای جاودان بهشت که خودشان با هر که شایسته باشد، از پدران و فرزندان و همسرانشان وارد شوند، و فرشتگان از هر دری بر آنان داخل می‌شوند. (۲۳)

درود بر شما، به خاطر شکیبایی و پایداریتان، و چه نیکوست سرانجام آن سرای. (۲۴)

تفسیر: ص: ۲۷۳

أَفَمَنْ يَعْلَمُ ... همزه استفهام انکاری، بر فاء داخل شده است تا خاطر نشان کند که ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۷۴ پس از مثال ذکر شده، تردیدی باقی نمی‌ماند که حالت مردمی که می‌دانند آنچه از پروردگار بر تو نازل شده، حق است و آن را پذیرفته‌اند، بر خلاف شخص نادانی است که بصیرت پیدا نکرده، تا حق را اجابت کند، و تفاوت میان این دو گروه همانند اختلاف میان آب و کف، و زر ناب و غیر ناب است.

إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ تنها خردمندان هستند که به مقتضای عقلشان عمل می‌کنند، می‌اندیشند و بصیرت پیدا می‌کنند.

الَّذِينَ يُوفُونَ مَبْتَدَاً وَخَبْرَ آن، اولئك لهم عقبی الدار می‌باشد و جایز است که صفت برای اولو الالباب باشد اما وجه اول بهتر است. ما أمر الله به أن یوصل آنچه خدا دستور پیوند آن را داده: مراد خویشان و نزدیکان هستند و این امر شامل نزدیکان رسول خدا و خویشان هر مؤمنی می‌شود که قرابتشان به سبب ایمان ثابت شده است و پیوند خویشاوندی به این طریق است که انسان به اندازه

وسع و طاقت خود به خویشاوندان احسان و آنها را یاری و از آنها دفاع و نسبت به ایشان نصیحت و خیر خواهی کند و از بیمارانشان عیادت کند و برای تشییع جنازه مردگان آنها حاضر شود. رعایت حق خدمتگزاران و همسایگان و رفیقان همسفر نیز از اموری است که مشمول این آیه می‌شود.

وَيَحْشَوْنَ رَبَّهُمْ از تمام تهدیدهای خداوند می‌ترسند، بویژه از دقت محاسبه قیامت بیم دارند و به این دلیل پیش از آن که در معرض محاسبه قرار گیرند، به حساب خود می‌رسند.

وَالَّذِينَ صَبَرُوا... آنان که بر اجرای فرمانهای الهی صبر پیشه کنند و زحمت تکالیف را بر خود هموار سازند و در برابر ناگواریها که بر نفوس و اموالشان وارد می‌شود مقاوم باشند و از ارتکاب گناهان خودداری کنند.

اِيْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ در این امور و مراحل هدفشان، خواست رضای خدا باشد نه، اغراض دنیوی مثل این که مردم بگویند: چقدر فلانی صابر و بزرگوار است و یا

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۷۵

برای این که مورد شماتت دشمنان قرار نگیرد، چنان که شاعر می‌گوید: صبر من برای شماتت کنندگان است که به آنها بنمایانم که در برابر حوادث روزگار متزلزل نمی‌شوم و از پا در نمی‌آیم. (۱)

وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ... از آنچه آنها را روزی کرده‌ایم انفاق می‌کنند که منظور روزی حلال است، زیرا حرام، رزق به حساب نمی‌آید و به خدا هم نسبت داده نمی‌شود. «سِرًّا وَعَلَانِيَةً» نهان و آشکارا، تقدیم قید اول ناظر به انفاق مستحب است که فضیلت در پنهان بودن آن است اما انفاقهای واجب بهتر است که آشکار باشد تا گمان به ترک واجب منتفی شود.

وَيَذَرُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ با انجام دادن کارهای نیک بدیها را می‌زدایند، چنان که در حدیث وارد شده است: بعد از هر گناه حسنه‌ای انجام ده تا آن را محو سازد. (۲) ابن عباس می‌گوید معنای آیه این است: با سخنان نیکو حرفهای بد دیگران را رد می‌کنند. از حسن بصری نقل شده است که وقتی دیگران آنان را محروم کنند آنها عطا کنند و اگر مورد ستم واقع شوند عفو و گذشت کنند و اگر با آنها قطع رابطه شود به پیوندند.

أُولَئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ پاداش آنان بهشت است زیرا بهشت سرایی است که خدا اراده کرده تا فرجام دنیا و محل بازگشت اهلش باشد «جَنَاتٌ عِدْنٍ» بدل از «عُقْبَى الدَّارِ» است. «آباء» جمع آب است و مقصود پدر و مادر هر یک از آنها، و گویا چنین گفته «من آبائهم و امهاتهم». خداوند سبحان بخشی از پاداش بنده مطیعش را، خوشحالی او، به دیدن بستگان و خانواده و ذریه‌اش و ملحق ساختن آنها را به وی در بهشت قرار داده است.

۱- و تجلدى للشامتين أريهم أنى لريب الدهر لا أتضعضع.

۲- أتبع السيئة الحسنة تمحها.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۷۶

وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ فرشتگان از هر یک از درهای قصورشان بر آنها وارد می‌شوند.

«سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» در موضع حال است، یعنی قائلین سلام علیکم، یا مسلمین، در حالی که می‌گویند سلام بر شما. یا در حالی که سلام می‌کنند.

بِمَا صَبَرْتُمْ متعلق به محذوف است، و تقدیرش: «هذا بما صبرتم» یعنی این ثواب به سبب صبر شماست یا عوض سختیهای صبری است که تحمّل کرده‌اید.

مراد آن است که اگر در دنیا سختی کشیدید، اکنون در آسایش می‌باشید، و جایز است که متعلق به «سلام» باشد، یعنی به خاطر

صبرتان بر شما سلام می‌کنیم و شما را گرامی می‌داریم.

[سوره الرعد (۱۳): آیات ۲۵ تا ۳۰] ص: ۲۷۶

اشاره

و الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَ لَهُمْ سُوءُ الدَّارِ
(۲۵) اللَّهُ يَسْطُرُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَ فَرِحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ مَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ (۲۶) وَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ لَا
أَنْزَلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنْ اللَّهُ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَ يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنْابَ (۲۷) الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا- بِذِكْرِ اللَّهِ
تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ (۲۸) الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَى لَهُمْ وَ حُسْنُ مَا بَ (۲۹)
كَذَلِكَ أَرْسَلْنَاكَ فِي أُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَا أُمَمٌ لِيَتْلُوا عَلَيْهِمُ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَ هُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمَنِ قُلْ هُوَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ
تَوَكَّلْتُ وَ إِلَيْهِ مَتَابِ (۳۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۷۷

ترجمه: ص: ۲۷۷

و آنها که پیمان الهی را پس از محکم ساختن می‌شکنند، و آنچه را که خداوند به پیوستن آن امر کرده است می‌گسلند و در روی زمین فساد می‌کنند، بر ایشان لعنت و بدی سرای آخرت می‌باشد. (۲۵)
خداوند، روزی را برای هر کس که بخواهد گشایش می‌دهد، و برای هر کس که بخواهد تنگ می‌گیرد و کافران، به زندگی دنیا، شاد شدند، در حالی که زندگی دنیا، در برابر آخرت متاعی بیش نیست. (۲۶)
و آنها که کافر شدند، می‌گویند: چرا آیتی از پروردگارش بر وی نازل نشده است. بگو: خداوند هر کس را بخواهد گمراه و هر که را به سوی او بازگشت کند هدایت می‌نماید. (۲۷)
آنان کسانی هستند که ایمان آورده‌اند و دل‌هایشان به یاد خدا آرامش یافته است آگاه باشید که با یاد خدا، دل‌ها آرامش می‌یابد. (۲۸)

آنها که ایمان آورده و عمل نیک انجام داده‌اند، پاکیزه‌ترین بهره و بهترین سرانجام برای ایشان است. (۲۹)
همان گونه (که پیامبران قبل را فرستادیم) تو را نیز به میان امتی می‌فرستیم که پیش از آنها امت‌های دیگری بوده‌اند. تا آنچه به تو وحی کردیم بر ایشان بخوانی، در حالی که به «رحمان» کفر می‌ورزند، بگو:
او پروردگار من است، خدایی جز او نیست، بر او توکل کردم، و بازگشتم به سوی اوست. (۳۰)

تفسیر: ص: ۲۷۷

مَنْ بَعْدَ مِيثَاقِهِ پس از پیمان‌هایی که بسته‌اند و عبودیتی را که پذیرفته‌اند.
و يُفْسِدُونَ و با معصیت خدا و ستم کردن نسبت به بندگانش و خراب کردن سرزمین‌های او در زمین فساد پیا می‌کنند و مورد لعنت هستند «و لَهُمْ سُوءُ الدَّارِ»: و عذاب آتش برای آنهاست.
اللَّهُ يَسْطُرُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَ يَقْدِرُ تنها خدا، نه غیر او، روزی را نسبت به هر کس بخواهد توسعه داده (و بر هر کس بخواهد) تنگ

می‌گیرد و همان خداست که روزی قریش را توسعه داده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۷۸

وَفَرِحُوا و از این که خداوند نعمتهای خود را بر ایشان توسعه داد شادمان شدند، اما نه چنان شادمانی و سروری که مناسب فضل و انعام الهی باشد، بلکه دچار سرمستی و غرور گردیدند. حال آن که این زندگانی دنیا در مقایسه با نعمتهای بی‌پایان سرای آخرت، جز متاعی اندک و امری زودگذر نیست که از آن رفع حاجت می‌شود، مانند غذای ساده و حاضری که شخص سوارکار در حالی که سوار بر مرکب است (با عجله) از آن استفاده می‌کند، اما چون این امر بر این مردم پوشیده مانده آن را بر نعیم بی‌پایان آخرت ترجیح داده‌اند.

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ در این قسمت از آیه، گویی خداوند از گفتار کافران اظهار تعجب فرموده است، که با فراوانی نشانه‌های آشکار که به هیچ کدام از پیامبران پیشین داده نشده و تنها قرآن که یکی از آنهاست بعنوان معجزه کامل کافی است. پس اگر به این نشانه‌ها توجه نکنند جای بسی تعجب است. در نتیجه گویی به آنها چنین گفته شده: چه بسیار شدید است دشمنی شما، خدا، هر قومی را که مثل شما، تصمیم به کفر گرفته باشد، گمراه می‌کند، پس راهی برای هدایت یافتن آنان باقی نمی‌ماند، اگر چه آیات بسیاری نازل شود. و یهدی الیه ... و کسانی را که ویژگیهای شما را ندارند به سوی خود هدایت می‌کند. معنای «انابت»، رو آوردن به حق و داخل شدن در طریق بازگشت به خیر است.

الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ این جمله بدل (یا تفسیر) «۱» برای «مَنْ أَنْابَ» است یعنی رو آوردندگان به حق، کسانی هستند که ایمان آورده و دل‌هایشان با یاد رحمت و مغفرت خداوند آرامش یابد. در آیه بعد، «الَّذِينَ آمَنُوا» مبتدا و «طُوبَى لَهُمْ» خبر آن است «طوبی» بر وزن بشری و زلفی مصدر «طاب» است «و طوبی لک» یعنی به خیر و نیکی برسی و حرف لام برای بیان است، چنان که در عبارت «سقیاء»

۱- تفسیر نمونه، ج ۱، ص ۲۰۹.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۷۹

لک» (سیر آب شوی) آمده است و او در «طوبی» منقلب از «یاء» است که چون ما قبلش مضموم بوده تبدیل به واو شده است مثل واو موقن و موسر. پیامبر اکرم فرمود: طوبی درختی است در بهشت که اصلش در خانه من و شاخ و برگ‌هایش بر روی سایر اهل بهشت قرار دارد در روایت دیگر فرمود اصل آن، در خانه علی است و چون علت را پرسیدند فرمود: خانه من و علی در بهشت در یک جاست.

«كذلك» چنان که پیامبران پیش را به سوی امت‌هایشان فرستادیم تو را نیز به سوی امت فرستادیم با یک نوع رسالتی که بر گذشتگان برتری و فضیلت دارد: رسالت تو در میان امتی است که پیش از آن امت‌های بسیاری بوده‌اند، پس این امت آخرین امتها و تو آخرین پیامبر می‌باشی، لتتلوا علیهم تو را فرستادیم تا بر آنها تلاوت کنی کتابی را که به سوی تو، وحی کرده‌ایم.

وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمَنِ و این مردم به خدایی که رحمتی گسترده دارد کفر می‌ورزند و از این رو نسبت به این نعمت بزرگ نیز که شخصی مانند تو را برای آنها فرستاده و معجزه‌ای چون قرآن نازل کرده کفر ورزیدند.

قُلْ هُوَ رَبِّي بگو او یعنی همان «رحمان» پروردگار و آفریننده من است خدایی جز او نیست، و او برتر از آن است که شریک و همانندی داشته باشد.

عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ در پیروزی بر شما، بر او توکل دارم و به او رجوع می‌کنم و بر صبر و تحمل و کوشش و جهاد در برابر شما، خدا به من ثواب و پاداش می‌دهد.

[سوره الرعد (۱۳): آیات ۳۱ تا ۳۴] ص: ۲۷۹

اشاره

وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كُلُّمٌ بِهِ الْمَوْتَى بَلْ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا أَلَمْ يَأْسِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهَوَدَى النَّاسَ جَمِيعًا وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصَِّبُهُمْ بِمَا صَدَّعُوا قَارِعَةً أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ (۳۱) وَلَقَدْ اسْتَهْزَأُ بَرُسُ مِنْ قَبْلِكَ فَأَمَلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ (۳۲) أَلَمَْنْ هِيَ قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ قُلُوبًا سَمُّوهُمْ أَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي الْأَرْضِ أَمْ بَيَّاهِرُ مِنَ الْقَوْلِ بَلْ زَيْنٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ وَصُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ وَمَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ (۳۳) لَهُمْ عَذَابٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَقُّ وَمَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ (۳۴)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۸۰

ترجمه: ص: ۲۸۰

اگر به وسیله قرآن کوه‌ها به حرکت در آیند، یا زمین قطعه قطعه شود، یا با مردگان سخن گفته شود (باز هم ایمان نمی‌آورند) بلکه همه امور بدست خدا است، آیا آنها که ایمان آورده‌اند نمی‌دانند که اگر خدا بخواهد همه مردم را هدایت می‌کند، و پیوسته بر کافران، به دلیل کارهای زشتشان، مصائب کوبنده‌ای وارد می‌شود و یا به نزدیک خانه آنها فرود می‌آید، تا وعده الهی فرا رسد، آری خداوند وعده خلافی نمی‌کند. (۳۱)

پیامبران پیش از تو نیز استهزاء شدند، و من به کافران مهلت دادم و سپس آنها را مؤاخذه کردم، چه کیفری بود! (۳۲) آیا کسی که بالای سر همه ایستاده و اعمال همه را می‌بیند (مثل کسی است که چنین نیست؟) آنان برای خدا شریکانی قرار دادند، بگو: آنها را نام ببرید آیا به او چیزی را خبر می‌دهید که از وجود آن در روی زمین بی‌خبر است یا سخن ظاهری می‌گویید؟ بلکه در نظر کافران، مکرشان زینت داده شده و از راه حق بازداشته شده‌اند و هر کس را خدا گمراه سازد، راهنمایی نخواهد داشت. (۳۳)

برای آنها در زندگانی دنیا کیفری سخت است و کیفر آخرت از آن، سختتر، و هیچ کس نمی‌تواند آنان را از کیفر الهی نگهدارد. (۳۴)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۸۱

تفسیر: ص: ۲۸۱

وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا ... جواب حرف «لو» محذوف است و معنای آیه این است اگر قرآنی باشد که کوه‌ها به وسیله آن از قرارگاههای خود به حرکت در آیند و از جایگاههای خود ریشه کن شوند (آن، همین قرآن است).
أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْأَرْضُ در معنای این جمله دو قول است:

۱- یا این که زمین به سبب آن شکافته و پاره پاره شود ۲- یا زمین شکافته شود و از آن، جویها و چشمه‌ها به وجود آید.
أَوْ كُلُّمٌ بِهِ الْمَوْتَى و یا به وسیله آن، مردگان به سخن در آیند و بشنوند و پاسخ دهند، او همین قرآن است که بسی پر ارج و شکوهمند می‌باشد. بنا بر این، جواب شرط، لکان هذا القرآن می‌باشد که به قرینه حذف شده و بعضی گفته‌اند جوابی که حذف شده «لما آمنوا به» است، یعنی به آن ایمان نمی‌آورند، مثل آیه وَلَوْ أَنَّا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةَ ... «اگر فرشتگان را بر آنها نازل کنیم و

لم یوحّدوه (خبر) و جعلوا له شرکاء ...

بنا بر این، معنای آیه چنین می‌شود: آیا کسی را که دارای این همه ویژگیها است، یگانه‌اش نمی‌دانند و برای او که تنها خدای سزاوار پرستش است شریک‌هایی قرار می‌دهند؟

قُلْ سَمُّوهُمْ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي الْأَرْضِ حَرْفِ «ام» منقطعه و معنای آیه این است: بلکه آیا از وجود شریک‌هایی برای او خبر می‌دهید، که

خود او، با این که بر تمام موجودات آسمانها و زمین آگاه است، از وجود این شرکا خبر ندارد، زیرا اینها چیزی نیستند که علم خداوند به آن تعلق گیرد. مقصود، نفی شریک برای خداست و به همین معناست آیه: قُلْ أَتُبْتُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ «بگو آیا خدا را از چیزی خبر می‌دهید که از وجود آن آگاهی ندارد، نه در آسمانها و نه در زمین» (یونس / ۱۸).

أَمْ بِظَاهِرٍ مِّنَ الْقَوْلِ يَأْتُونَكَ بِهَا بِمَا لَا يَخْفَىٰ عَلَىٰ عَالَمِينَ لَّا يَشْعُرُونَ «و اما بظاهر من القول یا تنها با یک گفته ظاهری و بدون حقیقت آنها را شریک خدا می‌خوانید (و به گفته خود ایمان ندارید).

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۸۴

این روشهای شگفت انگیز در احتجاج با کفار، با زبان فصیح اعلان می‌کند که قرآن سخن بشر نیست.

وَصُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ فَعَلِ «صدوا»، با فتح و ضم صاد قرائت شده است.

«وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهَ» کسی را که خداوند، به دلیل این که می‌داند هدایت نمی‌شود، به خود واگذارش کند، هیچ کس برای او پیدا نمی‌شود که بتواند وی را هدایت کند.

لَهُمْ عَذَابٌ

برای آنها کیفر دنیاست: کشته می‌شوند و به اسارت و دربدری و بلاهای دیگر گرفتار می‌شوند و این چنین، عقوبت دنیوی کفر خود را می‌چشند. و مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ و هیچ دفاع کننده‌ای برای آنها نیست که عذاب الهی را از آنها بردارد.

[سوره الرعد (۱۳): آیات ۳۵ تا ۳۷] ص: ۲۸۴

اشاره

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ أُكُلُهَا دَائِمٌ وَظِلُّهَا تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ (۳۵) وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمِنَ الْأَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ قُلْ إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا أُشْرِكَ بِهِ إِلَيْهِ أَدْعُوا وَإِلَيْهِ مَأْبٍ (۳۶) وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا وَلَئِنَّ اتَّبَعْتُمْ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ مَا جَاءَكُمْ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ (۳۷)

ترجمه: ص: ۲۸۴

بهشتی که به پرهیزگاران وعده داده شده‌اند، نهرها از زیر درختانش روان است میوه‌های آن همیشگی و سایه‌هایش دائمی است، این سرانجام کسانی است که پرهیزگاری پیشه کردند و سرانجام کافران آتش است. (۳۵)

و آنان که کتاب را به آنها دادیم به آنچه بر تو نازل شده، شادمانند، و بعضی از گروه‌ها و احزاب قسمتی از آن را انکار می‌کنند، بگو- من مأمورم که خدای یکتا را پرستم و برای او شریکی قرار ندهم بسوی او دعوت می‌کنم و به جانب وی باز می‌گردم. (۳۶)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۸۵

همانند پیامبران پیشین، بر تو نیز فرمان روشن و صریحی نازل کردیم و اگر، پس از آن که آگاهی برای تو آمده، از هوسهای آنها

پیروی کنی، هیچکس از تو، در برابر خداوند جانبداری نخواهد کرد. (۳۷)

تفسیر: ص: ۲۸۵

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ منظور از این عبارت، بیان صفت بهشت است به وصفی در نهایت شگفتی و بالاتر از تصوّر. (۱) این کلمه، نزد سیبویه مبتداست و خبرش محذوف، و تقدیر آن چنین است فیما نقص علیکم مثل الجنة ویزگی بهشت در اموری است که هم اکنون برای شما بازگو می‌کنم.

و به اعتقاد دیگران تجرّی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خبر است، چنان که می‌گویی «صفة زید أَسْمَر» رنگ زید گندمگون است. زحّاج عبارت را چنین معنا کرده است: «مثل الجنة تجرّی من تحتها الانهار» مثل این بهشت، بهشتی است که از زیر آن، نهرها جاری است موصوف که «جنة» بوده حذف شده از باب تشبیه آنچه از دیده‌ها پنهان است به چیزی که آن را مشاهده می‌کنیم. أَكْلُهَا دَائِمٌ خوردنیهایش همیشگی است، مثل آیه لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ «میوه‌های بهشتی قطع و منع نمی‌شود» (واقعه / ۳۳). وَظِلُّهَا سایه‌اش همیشگی است و از بین نمی‌رود، مثل سایه‌های دنیا نیست که

۱- چون حقیقت بهشت با این شگفتیهایش در وصف نمی‌گنجد، لذا از ویژگیهای آن در قرآن تعبیر به مثل فرموده است. خلاصه‌ای از تفسیر نمونه، ۱۰ / ۲۳۰.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۸۶

به وسیله خورشید از بین می‌رود.

وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ منظور از اهل کتاب عبد الله سلام، کعب و یارانشان و کسانی از نصاری هستند که مسلمان شدند و هشتاد نفر بودند، چهل نفر در نجران و سی و دو نفر در سرزمین حبشه و هشت نفرشان در یمن بودند، آنها به آنچه بر تو، نازل شده شادمان می‌شوند.

وَمِنَ الْأَخْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ... برخی از گروه‌های کفار که بر دشمنی پیامبر اجتماع کرده‌اند قسمتی از آیات قرآن را که مخالف احکام آنهاست منکر می‌شوند و غیر آن از احکامی را که تحریف کرده و تغییر داده‌اند.

قُلْ إِنَّمَا أُمرْتُ بَکُو: در آنچه که بر من نازل شده مأموریت یافته‌ام که خدای را عبادت کنم و برای او شرک نیاورم. پس این که شما آنچه را بر من نازل شده انکار می‌کنید در حقیقت، عبادت خدا و توحید او را منکر شده‌اید.

إِلَيْهِ أَدْعُوا تنها به سوی او دعوت می‌کنم نه به سوی غیرش و باز گشتم به جانب اوست نه غیر او. پس معنایی برای انکار شما نیست، در صورتی که شما هم مانند این را می‌گویید.

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ و مانند آنچه که بر انبیای پیشین فرستادیم که در آن، امر به عبادت خدا و یکتایی او، و دعوت به سوی خدا و دین او بود، این کتاب را هم بر تو نازل کردیم.

حُكْمًا عَرَبِيًّا پند و حکمتی که با زبان عربی ترجمه شده. نصب «حکما» بنا بر حالیت است.

وَلَئِنْ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ... اموری که کافران تو را دعوت می‌کنند که با آنها موافقت کنی، جز هوا و هوسها و شبهات چیزی نیست، یعنی پس از آن که با دلیلهای روشن برایت علم و آگاهی پیدا شد اگر از خواسته‌های آنان پیروی کنی خدا تو را یاری نمی‌کند بلکه بخود واگذارت می‌کند و هیچ نگهدارنده‌ای برای تو نخواهد بود. این

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۸۷

بیان به منظور آن است که شنونده را برانگیزد تا در امر دین پایدار باشد، و با وجود دلیل روشن بر حقانیت دین، منحرف نشود و

پایش در امور مشتبه نلغزد و به باطل میل نکند.

[سوره الرعد (۱۳): آیات ۳۸ تا ۴۰] ص: ۲۸۷

اشاره

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ (۳۸) يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ (۳۹) وَإِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ (۴۰)

ترجمه: ص: ۲۸۷

و ما، پیش از تو، پیامبرانمان را فرستادیم و برای آنها همسران و فرزندانمانی قرار دادیم، و هیچ رسولی را نسزد که آیتی بیاورد مگر به اذن خداوند، برای هر مدتی کتابی است. (۳۸)

خداوند هر چه را بخواهد محو، و هر چه را بخواهد اثبات می‌کند و نزد او است امّ الکتاب. (۳۹)
و اگر پاره‌ای از مجازاتها که به آنان وعده داده‌ایم به تو نشان دهیم، یا این که تو را بمیرانیم، همانا بر تو ابلاغ و بر ما، کيفر و حساب است. (۴۰)

تفسیر: ص: ۲۸۷

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ دُشْمَانًا، پیامبر اکرم را به داشتن همسران متعدد سرزنش می‌کردند. از این رو خداوند فرمود پیامبران پیشین هم مثل او، دارای همسران و فرزندان متعددی بوده‌اند و نیز هیچ یک حق آن را نداشتند که از طرف خود آیات و معجزاتی را که به آنها پیشنهاد می‌شد، بیاورند و احکام دینی دایر مدار مصلحتهاست که با اختلاف زمانها و احوال فرق می‌کند پس برای هر زمان دستوری ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۸۸
است که به مقتضای آنچه صلاح بندگان باشد بر آنان واجب می‌شود. «۱»

يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ خداوند نسخ می‌کند آنچه را نسخش را درست می‌داند و به جای آن آنچه مصلحت در اثباتش می‌بیند برقرار می‌کند یا آن را بدون نسخ باقی می‌گذارد. برخی در معنای این آیه گفته‌اند خداوند از باب فضل و رحمتش آنچه را صلاح می‌داند از گناهان بندگان از نامه عملشان محو می‌کند و عذاب را از آنان برمی‌دارد و گناه کسی را که بخواهد از روی عدالت کيفر کند باقی می‌گذارد. قول دیگر در معنای آیه این است که خداوند برخی از موجودات را محو می‌کند و برخی را از قبیل انسانها و دیگر حیوانات و گیاهان و درختان و ویژگیها و حالات آنها را باقی می‌گذارد و در نتیجه بر روزی و عمر آنها می‌افزاید یا از آنها می‌کاهد و محو و اثبات سعادت و شقاوت نیز به دست اوست.

وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ اصل هر کتاب، یعنی لوح محفوظ در نزد اوست، زیرا همه چیز در آن، نوشته شده است.

وَ إِنْ مَا نُرِيَنَّكَ به هر حال، یا چنان است که ما بعضی از آنچه را به کافران وعده بودیم، از قبیل غلبه مؤمنان بر کفار، و توانایی تو بر کشتن، اسیر کردن، و به غنیمت گرفتن داراییهای آنان، به تو نشان داده‌ایم، و یا پیش از آن که این امور را نشان دهیم تو را به سوی خود می‌آوریم (می‌میرانیم) در هر صورت تکلیف تو فقط تبلیغ رسالت است و حساب آنان با ماست نه با تو. و ما، دیر یا زود آنها را مجازات و کيفر خواهیم کرد، و از آنان انتقام خواهیم گرفت.

۱- اگر چه ظاهر بیان مرحوم طبرسی و دیگران از قبیل کشاف نشان می‌دهد که این پاسخی به کسانی است که به تعدد همسران پیامبر ایراد می‌گرفتند، اما این شأن نزول درست به نظر نمی‌آید، چون سوره رعد ظاهراً مکی است و در مکه تعدد همسر مطرح نبوده است. تفسیر نمونه، ۱۰ / ۲۳۹.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۸۹

[سوره الرعد (۱۳): آیات ۴۱ تا ۴۳] ص: ۲۸۹

اشاره

أَ وَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُضُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا وَاللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقَّبَ لِحُكْمِهِ وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (۴۱) وَقَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ (۴۲) وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسِلًا قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ (۴۳)

ترجمه: ص: ۲۸۹

آیا ندیدند که ما از جوانب زمین می‌کاهیم؟ و خداوند حکم می‌کند و هیچ کس را نرسد که حکم او را رد کند و حسابرسی او سریع است. (۴۱)
کسانی که پیش از اینها بودند فریب و نیرنگ به کار بردند، ولی تمام طرحها و نقشه‌ها از آن خداست از کار هر کس آگاه است، و به زودی کفار خواهند دانست که سرانجام در سرای دیگر به سود کیست (۴۲)
آنها که کافر شدند می‌گویند: تو پیامبر نیستی. بگو: کافی است که خداوند و کسی که علم کتاب نزد او است میان من و شما گواه باشد. (۴۳)

تفسیر: ص: ۲۸۹

أَنَا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُضُهَا ... مراد سرزمین کفر است که خداوند می‌فرماید: ما آن را بر روی مسلمانان می‌گشاییم و در نتیجه از سرزمینهای کفار می‌کاهیم و سرزمینهای اسلامی را افزایش می‌دهیم و این از نشانه‌های پیروزی است. حاصل معنا این که وظیفه تو ابلاغ رسالت است و به جهات دیگر کاری نداشته باش و اندوهی به خود راه مده زیرا ما تو را حفظ می‌کنیم و آنچه را از پیروزی و اعتلای کلمه اسلام که به تو وعده داده‌ایم به انجام می‌رسانیم. قول دیگر در تفسیر فعل «نقص» آن است که به سبب از بین بردن علما و برگزیدگان کفار، سرزمینشان را دچار نقص می‌کنیم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۹۰

لَا مُعَقَّبَ لِحُكْمِهِ رَدِّ كُنْدَةِهَايَ لِأَنَّ حُكْمَ خَدَاوَنَدِ نَيْسَتِ، «مُعَقَّبَ» (تَعْقِيبَ كُنْدَةِ) كَسِي اسْتِ كِه بَر شَيْئِي حَمَلَه مِي كُنْد تَا آن رَا بَاطِل سَازد و از بين ببرد، و جمله در محلّ حال است گویا عبارت چنین است «وَاللَّهُ يَحْكُمُ نَافِذًا حَكْمَهُ» خدَا حَكْم مِي كُنْد دَر حَالِي كِه حَكْم و فَرْمَانَش نَافِذ و جَارِي اسْتِ.

وَقَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ دَر اَيْن آيَه خَدَاوَنَد كَافِرَان رَا مَتَّصِف بَه مَكْر و فَرِيب كَرْدَه و سَبَس مَكْر آنَهَا رَا دَر قَبَال طَرَحَهَاي خُود

بی‌اثر دانسته و فرموده است: طرح و نقشه کامل از خداست و با جمله بعد، آن را تفسیر کرده است که هر کس آنچه انجام می‌دهد خدا پیش از آن می‌داند و بزودی کافران خواهند دانست که عاقبت نیک در سرای آخرت بهره چه کسی است، زیرا کسی که از اعمال همه (از پیش) آگاه است و برای آن کیفر یا پاداش مناسب آماده کرده، چنین عملی کاملترین چاره‌اندیشی است به این دلیل که مکر خداوند از جایی که نمی‌دانند بر آنها وارد می‌شود.

کلمه «کفار» کافر نیز قرائت شده و مراد از آن، جنس کافر است.

قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَٰكُو شَهَادَتِ خَدَاوَنَد دَر بَارَه صَدَق اَدْعَاى نَبُوْت مَن بَه وَ سِيْلَه اَنچَه از معجزات آشکار ساخته کافی است. وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ در تفسیر این جمله اقوالی است.

۱- مقصود کسی است که از قرآن و نظم و هماهنگی اعجاز گونه آن آگاهی دارد.

۲- مراد علمای اهل کتاب‌اند که اسلام آورده‌اند زیرا آنها به ویژگی‌های پیامبر در کتابهایشان گواهی می‌دهند.

۳- مراد از «مَنْ عِنْدَهُ...» خدای سبحان و منظور از «کتاب» لوح محفوظ است.

۴- مقصود امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۹۱

از امام صادق علیه السلام نقل شده است که مقصود از کسی که علم کتاب نزد او است ما هستیم و علی علیه السلام نخستین کسی و برگزیده‌ترین و بهترین ما بعد از پیامبر صلی الله علیه و آله می‌باشد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۹۲

سوره ابراهیم علیه السلام ص: ۲۹۲

اشاره

این سوره مکی است غیر از دو آیه (۲۸ و ۲۹، از اَلَمْ تَرَ تَا وَ بَشَسَ الْقَرَارُ که درباره کشتگان بدر است، مجمع البیان) اهل بصره شماره آیات را ۵۱ و اهل کوفه ۵۲ دانسته‌اند زیرا آنها «يَخْلُقُ جَدِيدًا» را یک آیه شمرده‌اند (اما اهل بصره «بعزیز» را آخر آیه، به حساب آورده‌اند).

[فضیلت ثواب قرائت این سوره]: ص: ۲۹۲

در حدیث ابی نقل شده است: کسی که سوره ابراهیم را بخواند، خداوند ده حسنه به عدد هر فردی از بت پرستان و به عدد آنها که بت را نپرستیده‌اند، به او پاداش می‌دهد. «۱»

امام صادق علیه السلام فرمود هر کس سوره‌های ابراهیم و حجر را به طور کامل در دو رکعت نماز در هر جمعه بخواند او را فقر و دیوانگی و هیچ بلای دیگری نرسد. «۲»

۱-

من قرأ سورة ابراهیم أعطی من الأجر عشر حسنات بعدد من عبد الأصنام و من لم یعبدھا.

۲-

من قرأ سورة ابراهیم و الحجر فی رکعتین جمیعاً، لم یصبه فقر و لا جنون و لا بلوی.

[.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۹۳

[سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۱ تا ۴] ص: ۲۹۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الرَّكِبَاتِ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ (۱) اللَّهُ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَوَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ (۲) الَّذِينَ يَشْتَرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ (۳) وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۴)

ترجمه: ص: ۲۹۳

الف، لام، راء، کتابی است که بر تو نازل کردیم، تا مردم را به اذن پروردگارشان، از تاریکیها به سوی نور، و به راه خداوند ارجمند و ستوده، راهنمایی کنی. (۱)

خداوندی که هر چه در آسمانها و آنچه در زمین است از اوست، و، وای بر کافران از کیفر سخت. (۲)
آنان که زندگی دنیا را بر آخرت ترجیح می دهند، و از راه خدا باز می دارند و مسیر کج را طلب می کنند، آنان در گمراهی دوری قرار دارند. (۳)

هیچ پیامبری را نفرستادیم، جز با زبان قومش تا بر ایشان حقایق را آشکار سازد. پس خدا هر کس را بخواهد گمراه و هر که را بخواهد هدایت می کند و او توانا و درستکار است. (۴)

تفسیر: ص: ۲۹۳

مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ تا مردم را از گمراهی به هدایت و از کفر به ایمان وارد سازد.

بِإِذْنِ رَبِّهِمْ به آسان کردن و میسر ساختن خداوند «اذن» کنایه از آسان ساختن کار

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۹۴

و برداشتن موانع است و مراد موفقیتها و الطافی است که خدا به آنها عطا می کند.

إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ بَدَلِ «إِلَى النُّورِ» است با تکرار عامل (الی) «اللَّهُ» به جَزَّ عَطْفِ بَيَانِ برای «عزیز الحمید» است زیرا به دلیل اختصاص داشتن آن به معبودی که شایسته عبادت است جاری مجرای علم می باشد چنان که نجم برای ثریا علم بالغلبه شده است. کلمه «اللَّهُ» به رفع نیز خوانده شده و تقدیر آن هو اللَّهُ می باشد.

«ویل نقیض» و «وال» است که به معنای نجات می باشد و اسم معنی است مثل هلاک جز این که از آن، فعلی مشتق نمی شود. گاهی می گویند: «ویلا له»: به نصب از باب این که مصدر مفعول مطلق برای فعل محذوف باشد، و زمانی هم رفعش می دهند تا مبتدا و خیر باشد و معنای ثبات (و دوام) بدهد و می گویند: ویل له مثل «سلام علیک» و معنای آیه این است کافران از عذاب شدید می نالند

و ضجّه و فریاد بر می آورند و می گویند: یا ویلاه چنان که در آیه دیگر می فرماید دَعَوْا هُنَالِكَ تَبُوراً «اهل دوزخ آرزوی مرگ می کنند» (فرقان / ۱۳).

الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ: در اعراب این جمله چهار قول است:

۱- مبتدا، مرفوع، و خبرش أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ است.

۲- مجرور و صفت برای «کافرین» باشد.

۳- منصوب بنا بر ذمّ به تقدیر اعنی ...

۴- مرفوع، خبر برای مبتدای محذوف و تقدیرش. هم الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ می باشد.

استحباب، استفعال از محبت و به معنای ترجیح دادن است.

وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا در راه خدا به دنبال یافتن کژیها هستند، و غرضشان این است که به مردم چنین وانمود کنند که این راه ناهموار است و از حقیقت و راستی منحرف است. در اصل بیغون لها بوده، حرف جرّ حذف و ضمیر به فعل متصل شده است.

فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ کافران از راه حق منحرف شدند و در مسیری غیر از راه حق

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۹۵

افتادند. متّصف ساختن ضلال به بعید از باب مجاز است، زیرا دوری حقیقی برای گمراه است نه برای گمراهی، چون اوست که از طریقه حق دور می شود. این تعبیر مثل قول عربهاست که می گویند: جد جده. (کوشش او، کوشش و تلاش را به عمل نسبت داده در حالی که عامل می کوشد).

إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ هر پیامبری را با لغت قوم خودش فرستادیم، تا آنچه را مردم به آن دعوت می شوند بفهمند.

فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ و خداوند هر که را بخواهد گمراه و هر که را بخواهد هدایت می کند. مقصود از «اضلال» خداوند این است که شخص را به خودش وامی گذارد و الطافش را از او باز می دارد و مراد از هدایت کردن، توفیق و لطف او است و خداوند کسی را گمراه نمی کند مگر این که بداند هرگز ایمان نمی آورد، و هدایت نمی کند مگر کسی را که بداند ایمان می آورد، پس آنچه در این آیه است کنایه از کفر و ایمان است، مثل: فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ «پس بعضی از شما کافر شدید و بعضی ایمان آوردید» (تغابن / ۲).

[سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۵ تا ۸] ص: ۲۹۵

اشاره

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَى بِآيَاتِنَا أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَذَكَّرْهُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ (۵) وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ ادْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ أَنْجَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ وَيَدَّبُّونَ أَئْتَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكَ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ (۶) وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ (۷) وَقَالَ مُوسَى إِنَّ تَكْفُرًا أَنْتُمْ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ حَمِيدٌ (۸)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۹۶

ترجمه: ص: ۲۹۶

ما، موسی را با نشانه‌های خودمان فرستادیم و دستور دادیم که قوم خود را از تاریکها به سوی نور در آور و روزهای خدا را به آنان

متذکر شو، که در آن نشانه‌هایی برای مردم شکیبا و سپاسگزار وجود دارد. (۵)

به خاطر آور هنگامی را که موسی به قومش گفت: نعمت خدا را بر خود بیاد داشته باشید، موقعی که شما را از آل فرعون رهایی بخشید که شما را عذاب می‌کردند و فرزندانان را سر می‌بریدند و زنانان را زنده می‌گذاشتند، و در این، آزمایش بزرگی از طرف پروردگارتان بود. (۶)

و یاد آورید هنگامی را که پروردگارتان اعلام داشت که اگر سپاسگزاری کنید بر نعمتهای شما خواهیم افزود و اگر کفران کنید عذاب من شدید است. (۷)

موسی گفت اگر شما و همه مردم روی زمین کافر شوید، خداوند بی نیاز و ستوده است. (۸)

تفسیر: ص: ۲۹۶

أَنْ أُخْرِجَ أَنْ، مفسره است زیرا در «ارسال» معنای قول نهفته است، گویا چنین فرموده: او را فرستادیم و به او گفتیم که قومت را از تاریکیها بیرون آور ... و می‌توان «أَنْ» را ناصب فعل دانست که در تقدیر «بأن أُخْرِجَ قَوْمَكَ» باشد و جایز است که آن مصدریه را بر سر فعل امر در آورند، زیرا غرض آن است که فعل را تبدیل به مصدر کند، امر باشد یا غیر آن، فرقی نمی‌کند.

وَذَكَرَهُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ از رویدادهایی که از طرف خداوند بر امتهای پیشین واقع شده آنان را بیم ده، و از آن جمله است روزهایی که اعراب در آن می‌جنگیدند و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۹۷

پیشامدهای مهم در آن به وقوع پیوست مثل روز بعثت «۱» و روز نسا «۲» و روز فجار «۳» و جز اینها. از ابن عباس نقل شده است که مراد از آیات نعمتهای خدا و آزمایشهای اوست. «لِكُلِّ صَيْبٍ شَكُورٍ»: برای هر کسی که بر بلاى خدا صبر کند و نعمتهای خدا را سپاس گزارد.

«إِذْ أَنْجَاكُمْ» این عبارت، ظرف برای نعمت است که به معنای انعام می‌باشد، یعنی به یاد آورید وقتی را که خداوند در آن وقت شما را از نعمت برخوردار کرد. و نیز می‌توان گفت بدل (اشتمال) از «نِعْمَةً لِلَّهِ» می‌باشد.

یعنی یاد آورید موقعی را که خدا شما را در آن وقت نجات داد.

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ این جمله از گفته‌های موسی علیه السلام است به قومش یعنی به یاد آورید، موقعی را که پروردگارتان اعلان کرد. فعل «تأذن و آذن» به یک معناست که همان اعلام می‌باشد، مانند توعید و اوعده و تفضل و افضل با توجه به این که آن زیادی معنایی که در باب تفاعل وجود دارد در باب افعال نیست. بنا بر این گویی چنین فرموده است: به یاد آور وقتی را که پروردگارتان با بیانی رسا، که تمام شکها را برطرف می‌سازد اعلان کرد و به شما خبر داد، که:

لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ اگر در برابر نعمت نجات از دشمن و دیگر نعمتهایی که به شما بخشوده شده شکر کنید، بدون تردید نعمتم را بر شما می‌افزایم.

وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ ... و اگر ناسپاسی کنید و نعمتهایم را که به شما داده‌ام کوچک

۱- به فتح یا ضم «ب» با حرف عین بی نقطه یا با نقطه: روزی که جنگ میان اوس و خزرج واقع شد لسان العرب ماده «بعث».

۲- نسا به کسر نون نام مکانی است و بعضی گفته‌اند چشمه آبی است از بنی عامر و یوم النسا روزی است که بنی اسد و ذبیان در مقابل چشم بن معاویه بودند. لسان ماده نسا.

۳- ایام الفجار، روزهایی است میان بنی قیس و قریش جنگ بود. در حدیث است: روزهای جنگ فجار عموهایم را برای تیر اندازی

کمک می‌کردم. استاد گرجی.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۹۸

شمارید، عذاب من بر آنان که کفر ورزند سخت و شدید است.

إِنْ تَكْفُرُوا أَنتُمْ أَكْرَمُ شَمَا وَ هَمِه مَرْدَم كَفْرَان وَرَزِيد، زيان اين ناسپاسی به شما برمی‌گردد. «و الله غنی حمید» و خداوند احتیاجی به سپاسگزاری شما ندارد و او خود به دلیل نعمتهای فراوانش شایسته حمد و ثناست، اگر چه ستایشگری او را نستاید.

[سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۹ تا ۱۰] ص: ۲۹۸

اشاره

أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبُؤُا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَ عَادٍ وَ ثَمُودَ وَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ جَاءَهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ وَ قَالُوا إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ وَ إِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ (۹) قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَ يُؤَخِّرَكُمْ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى قَالُوا إِنْ أَنتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ (۱۰)

ترجمه: ص: ۲۹۸

آیا خبر آنان که پیش از شما بودند به شما نرسیده است: قوم نوح، و عاد و ثمود و آنها که پس از ایشان بودند، که جز خداوند، کسی از آنان آگاه نیست، پیامبرانشان با دلایل روشن به سوی آنها آمدند پس ایشان دستها را در دهانه‌های خویش قرار دادند و گفتند: ما به رسالت شما کافریم و نسبت به آنچه ما را به آن می‌خوانید شک و تردید داریم. (۹) پیامبرانشان گفتند: آیا درباره‌ی خدایی که آفریننده آسمانها و زمین است شکّی وجود دارد؟ او، که شما را دعوت می‌کند تا گناهانتان را بپارزد و تا موقع مقرّری، شما را باقی گذارد، گفتند شما نیز بشری مثل ما هستید و می‌خواهید ما را از آنچه پدرانمان می‌پرستیدند، باز دارید. پس دلیل روشنی برای ما بیاورید. (۱۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۲۹۹

تفسیر: ص: ۲۹۹

وَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مَبْتَدَأ، و خبر آن، جمله: لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ و تمام جمله، معترضه است. و می‌توان گفت: «الذین» در محلّ جرّ، عطف بر «قوم نوح» است و جمله «لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ» معترضه و معنای آیه این است: این گروه که بعد از قوم نوح و عاد و ثمود آمدند به اندازه‌ای زیادند که جز خدا کسی از عدد آنها آگاه نیست. ابن مسعود هر گاه این آیه را تلاوت می‌کرد و می‌گفت: آنان که ادّعی علم انساب می‌کنند، دروغ می‌گویند. گفته شده است: میان عدنان و اسماعیل سی نفر از اجداد پیامبر بوده‌اند که شناسایی نشده‌اند.

فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ ... از شدت خشم و نفرت به سبب آنچه پیامبران آورده بودند. انگشتان دستهایشان را می‌گزیدند چنان که در جای دیگر می‌فرماید: عَضُّوا عَلَيْكُمْ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ «از خشم بر شما انگشت به دندان گزند» (آل عمران / ۱۱۹) و ممکن است معنای آیه چنین باشد که آنها با زبان، سخن نمی‌گفتند بلکه با دستهایشان به زبان اشاره می‌کردند.

إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُمْ مَقْصُودِ ابْنِ اسْتِ كِه جَوَابِ مَا دَر پَاسِخِ شَمَا تَنهَا ابْنِ اسْتِ كِه مَا نَسَبْتِ بَه رَسَالَتِ وَ مَأْمُورِيَتِ شَمَا كَافِرِيَمِ، وَ ابْنِ مَطْلَبِ رَا اَظْهَارِ مِي دَاشْتَنْد تَا پِيَامْبِرَانِ رَا اَز ابْمَانِ آوَرْدَنْ خُودِ وَ تَصْدِيقِشَانِ نَا مِيَدِ كَنْدَنْد.

مَعْنَايِ دِيْگَرِ آيَهِ ابْنِ اسْتِ كِه ابْنِ كَافِرَانِ رُو دَر رُويِ پِيَامْبِرَانِ، دَسْتِ بَر دِهَانِ مِي كُذَاشْتَنْد وَ مَنْظُورِشَانِ ابْنِ بُوَدِ كِه سَاكْتِ شُويَدِ وَ حَرْفِ نَزِيْدِ.

بَعْضِي كُفْتَه‌اَنْد «اِيْدِي» جَمْعِ يَدِ بَه مَعْنَايِ اِيَادِي وَ نَعْمَتِهَا مِي بَاشَد. مَقْصُودِ ابْنِ

تَرْجَمَه جَوَامِعِ الْجَامِعِ، ج ۳، ص: ۳۰۰

اَسْتِ كِه اَنهَا پَنْدِهَايِ پِيَامْبِرَانِ وَ اَحْكَامِي رَا كِه بَه اَنهَا وَحِي شُدِه وَ اَز بَزْرگَتَرِيْنِ نَعْمَتِهَا سْتِ بَا دِهْنَهَايِشَانِ رَدِّ مِي كَرْدَنْد. زِيْرَا وَقْتِي پِيَامْبِرَانِ رَا تَكْذِيْبِ مِي كَرْدَنْد وَ كُفْتَه‌هَايِ اَنهَا رَا قَبُولِ نَمِي كَرْدَنْد كُويِي اَن رَا بَه دِهَانِهَا رَدِّ مِي كَرْدَنْد وَ بَه اَنجَا كِه صَادِرِ شُدِه بُوَدِ بَر مِي كَرْدَانْدَنْد، وَ ابْنِ بَه طَرِيْقِ مِثَالِ بِيَانِ شُدِه اَسْتِ. «شَكُّ ... مُرِيْبٌ»:

شَكِي اَسْتِ كِه آدَمِي رَا بَه تَهْمَتِ وَا مِي دَارَد.

أَفِي اللّهِ شَكُّ هَمْزَه اِنْكَارِ بَر ظَرْفِ دَاخِلِ شُدِه زِيْرَا بَحْثِ دَر ابْنِ اسْتِ كِه دَر وَجُودِ خُودِ شَكِي نِيَسْتِ، وَ ابْنِ شَكِّ مَوْرِدِ اِنْكَارِ اَسْتِ، وَ كَرْنَه دَر وَجُودِ خُودِ شَكِّ بَحْثِي نِيَسْتِ.

يَدْعُوْكُمْ لِيُغْفِرَ لَكُمْ خُداوَنْد بَه آمْرُزْشِ، دَعُوْتَانِ مِي كَنْد چنان كِه مِي كُويِي دَعُوْتَه لِيَأْكُلِ مَعِي او رَا دَعُوْتِ كَرْدَمِ تَا بَا مَنْ غُذَا بَخُورَدِ وَ مَمْكَنِ اَسْتِ مَعْنَايِ آيَهِ ابْنِ بَاشَد:

شَمَا رَا بَه ابْمَانِ آوَرْدَنْ دَعُوْتِ مِي كَنْد تَا بِيَا مَرْزِدَتَانِ.

وَ يُؤَخِّرْكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى اِگر ابْمَانِ بِيَاوَرِيَدِ خُداوَنْد شَمَا رَا تَا زَمَانِي كِه مَعِيْنِ كَرْدِه مَهْلَتِ مِي دِهَدِ وَ اِگر ابْمَانِ بِيَاوَرْدِيَدِ، قَبْلِ اَز رَسِيْدَنْ بَه اَن شَمَا رَا بَه هَلَاكْتِ مِي رَسَانَد.

إِن أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا شَمَا نِيَسْتِيَدِ مَگَرِ بَشَرِي هَمَانْدِ مَا، وَ فَضِيْلَتِي بَر مَا نِدَارِيَدِ، پَسِ چَرَا وَ بَه چِه دَلِيْلِ بَه پِيَا مَبْرِي اِخْتِصَاَصِ يَافْتَه‌اِيَدِ، وَ اِگر ابْنِ اَدْعَايَتَانِ دَرَسْتِ اَسْتِ دَلِيْلِ رُوشْنِي بَرَايِ مَا بِيَاوَرِيَدِ.

مَنْظُورِ كَفَّارِ اَز دَلِيْلِ رُوشْنِ آيَاتِ وَ مَعْجَزَاتِي اَسْتِ كِه اَز رُويِ عِنَادِ وَ لَجَاجِ بَه پِيَا مَبْرَانِ پِيَشْنَهَادِ مِي كَرْدَنْد.

[سوره ابراهيم (۱۴): آيات ۱۱ تا ۱۲] ص: ۳۰۰

اشاره

قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَ لَكِنَّ اللّٰهَ يَمُنُّ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ مَا كَانَ لَنَا أَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللّٰهِ وَ عَلَىٰ اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (۱۱) وَ مَا لَنَا أَلَّا نَتَّوَكَّلَ عَلَىٰ اللّٰهِ وَ قَدْ هَدَانَا رَبُّنَا وَ لَنْصَبِرَنَّ عَلَىٰ مَا آذَيْتُمُونَا وَ عَلَىٰ اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ (۱۲)

تَرْجَمَه جَوَامِعِ الْجَامِعِ، ج ۳، ص: ۳۰۱

تَرْجَمَه: ص: ۳۰۱

پِيَا مَبْرَانِشَانِ بَه اَنهَا كُفْتَنْد: مَا، اِنْسانِهَايِي مَانْدِ شَمَا بِيَمِ اَمَّا خُداوَنْد بَه هَر كَسِ اَز بَنْدِ گَانِشِ بَخُوا هَدِ، نَعْمَتِ (رَسَالَتِ) رَا مِي بَخُشَدِ، وَ مَا رَا هَر گَزِ تُوَانِ اَن نِيَسْتِ كِه مَعْجَزَه‌يِ بِيَاوَرِيَمِ، مَگَرِ بَه فَرْمَانِ خُودِ، وَ اِفْرَادِ بَا ابْمَانِ بَايَدِ تَنهَا بَر خُداوَنْد تَوَكَّلِ كَنْدَنْد. (۱۱)

وَ مَا، چَرَا بَر خُداوَنْد تَوَكَّلِ نَكْنِيَمِ، وَ حَالِ اَن كِه مَا رَا بَه رَاهْمَانِ رَهْبَرِي كَرْدِه اَسْتِ، وَ مَا بَه طُورِ مَسَلَّمِ دَر بَرَابَرِ آزارِهَايِ شَمَا، صَبْرِ

خواهیم کرد. و توکل کنندگان فقط باید بر خدا توکل کنند. (۱۲)

تفسیر: ص: ۳۰۱

إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ پیامبران با این بیان گفته کافران را که: «شما پیامبران هم، مثل ما میاید» تصدیق می کنند. اما تنها در بشریت مانند شما نیستیم نه در پیامبری و مانند آن، که در این جهت میان ما و شما، فرق است. وَلَكِنَّ اللَّهَ يَمُنُّ بِمَا خَدَّاهُمْ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ عَنْ آلِهَتِهِمْ كَاذِبُونَ اما خداوند به هر یک از بندگانش که بخواهد، نعمت پیامبری را عطا می فرماید، و این کرامت که به آنان می بخشد بی دلیل نیست، بلکه به خاطر خصلتهای ویژه‌ای است که در آنها وجود دارد و در دیگر انسانها نیست. وَمَا كَانَ لَنَا أَنْ نَأْتِيَكُمْ وَبَرٍّ مَا نَسْتُكُمْ وَبَرٍّ مَا نَسْتُكُمْ که هر معجزه‌ای را شما پیشنهاد می کنید برایتان بیاوریم، مگر آنچه خدا خواهد. وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ پیامبران در ضمن این که تمام ایمان آورندگان را امر به توکل می کنند خودشان را نیز در نظر دارند: که ما هم باید توکل بر خدا داشته باشیم و در مقابل دشمنی و ستیزه جویی شما صبر کنیم. یعنی ما چه عذری داریم اگر تمام امورمان را به خدا واگذار نکنیم و حال آن که او موجبات توکل را برایمان فراهم کرده و به ما توفیق هدایت داده و هر یک از ما را به آن راهی که پیمودنش در دین لازم است هدایت فرموده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۰۲

[سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۱۳ تا ۱۸] ص: ۳۰۲

اشاره

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهَلِكَنَّ الظَّالِمِينَ (۱۳) وَلَنَسْكَنَنَّكُمْ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذَلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ (۱۴) وَأَسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ (۱۵) مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ وَيُشَقُّقِي مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ (۱۶) يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ (۱۷) مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَى شَيْءٍ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ (۱۸)

ترجمه: ص: ۳۰۲

کافران به پیامبرانشان گفتند: ما شما را از سرزمین خود بیرون می کنیم مگر این که به کیش ما بازگردید، پس پروردگارشان به آنها وحی کرد که البته من ستمکاران را به هلاکت می رسانم. (۱۳) و شما را در زمین، بعد از آنان سکونت خواهم بخشید، این است پاداش کسی که از موقعیت والای من بیم داشته باشد و از کیفر من بترسد. (۱۴)

و آنها از خدا درخواست فتح کردند، و هر گردنکش منحرفی نومید و نابود است. (۱۵)

از پس او دوزخی است و او از آب بد بوی گندیده‌ای نوشانده می شود. (۱۶)

با زحمت و نفرت جرعه جرعه آن را سر می کشد، گرچه هرگز نمی خواهد آن را بنوشد، و مرگ از هر طرف بسراغ او می آید، ولی با این همه نمی میرد، و به دنبال آن عذاب سختی است. (۱۷)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۰۳

اعمال آنان که به پروردگارشان کافر شدند شبیه خاکستری است، در برابر تندباد، در یک روز طوفانی، آنها توانایی ندارند که کمترین چیزی از آنچه را انجام داده‌اند به دست آورند، این است گمراهی دور و دراز. (۱۸)

تفسیر: ص: ۳۰۳

لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا كَافِرَانِ كَفْتُنْد: ما شما پیامبران را از سرزمین خودمان بیرون می‌کنیم، مگر این که به کیش و آیین ما برگردید. لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ این جمله نقل قول است که یا باید ماده قول در تقدیر باشد و یا فعل «او حینا» جاری مجرای قول شود یعنی خدا به پیامبران فرمود: به طور تحقیق ما ظالمان را هلاک می‌سازیم و منظور از «ارض» زمین ستمکاران و دیار آنان می‌باشد.

در حدیث است: کسی که همسایه‌اش را بیازارد خداوند همسایه را وارث خانه آزار دهند خواهد کرد. «۱»
«ذلک» این کلمه اشاره به نابودی ستمکاران و جایگزین ساختن مؤمنان در سرزمین آنهاست که خداوند حکم کرده است، و منظور این است که این حکم خداوند، حق است.

لِمَنْ خَافَ مَقَامِيْ لِأَيِّ كَسِيْ كَهْ مِنْ تَرَسْ دَاشْتَهْ بَاشَد، وَ أَنْ، مَوْقِفْ حَسَابْ اسْتْ زِيْرَا أَنْ جَا مَقَامِيْ اسْتْ كَهْ خَدَاوَنْدْ بِنْدِگَانَشْ رَا دَرِ أَنْ، بَرَايْ حَسَابْ نِگَاهْ مِيْ دَارَدْ يَا أَنْانْ رَا بَهْ وَرُودْ دَرِ أَنْ مَقَامْ وَامِيْ دَارَدْ. «وَ اَسِيْ تَفْتَحُوا» این جمله عطف بر «فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ» است یعنی پیامبران، خدا را بر ضد دشمنانشان به یاری طلبیدند. یا خدا را داور قرار دادند و از او خواستند که میان آنها و امتهایشان حکم کند، از ماده «فتاحه» به معنای حکومت است و به همین معناست جمله افْتَحْ بَيْنَنَا وَ بَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ

-۱-

من أذی جاره، ورثه الله داره.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۰۴

«در میان ما و قوممان به حق حکم کن». (اعراف / ۸۹).

وَ خَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ پس پیامبران یاری شدند و به پیروزی رسیدند و همه ستمگران معاند که قوم آنها بودند به هلاکت رسیدند و نابود شدند.

مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ ... پیش روی این ستمگران آتش دوزخ قرار دارد که در آن افکنده می‌شوند.

وَ يُشِيقِيْ مِنْ مَاءٍ صَدِيْدٍ کلمه «صدید» عطف بیان از «ماء» است گویا چنین گفته است. از آب به آنها نوشانیده می‌شود و چون آب ابهام دارد آن را به وسیله «صدید» بیان کرده و آن، خون و چرکی است که از جراحات پوست اهل آتش جاری می‌شود. «یتجرعه» با زحمت جرعه‌ای از آن سر می‌کشد.

وَ لَا يَكَادُ يُسِيْغُهُ فَعْلُ «کاد» به منظور مبالغه داخل شده است یعنی به نوشیدن آن نزدیک نیست تا چه رسد که آن را بنوشد، مثل لم یکد یربها «به دیدن آن نزدیک نشد تا چه رسد که آن را ببیند» (نور، / ۴۰).

وَ يَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ گویی از تمام جهات، اسباب مرگ او را احاطه کرده اما او نمی‌میرد که راحت شود.

وَ مِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيْظٌ در پیش روی او عذابی سخت‌تر از عذاب پیشین خواهد بود. «۱»

مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا ... بنا بر عقیده سیبویه مبتدایی است که خبرش حذف شده است و تقدیر آن فیما نقص علیکم، مثل الذین کفروا (خبر مقدم حذف شده است).

۱- وراء و خلف به يك معنا و مراد ناحیه ضدّ قدام است، اما زجاج می گوید: منظور چیزی است که مخفی و پوشیده باشد نه این که از اضداد باشد یعنی «وراء» از جهات ششگانه نیست. مجمع البیان.

«وراء» گرچه به معنای پشت سر است ولی در این گونه موارد به معنای نتیجه و عاقبت کار می آید (خلاصه از تفسیر نمونه).

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۰۵

أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ این جمله مستأنفه و پاسخ سؤال کننده‌ای است که می گوید: وضع و حال کفار چگونه است؟ پاسخ داده شده اعمال آنها مانند خاکستر است، و نیز می توان آن را بدل از «مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا» دانست که معنایش چنین باشد: مثل کارهای آنان که کافر شده‌اند شبیه خاکستری است که باد با شدت بر آن بوزد و آن را در فضا به صورت ذرات غیر محسوس پراکنده کند.

«فِي يَوْمٍ عَصِيفٍ» طوفانی بودن را مجازاً صفت برای روز آورده به این اعتبار که باد، و طوفانهای سخت در آن، واقع می شود مثل این که می گویند «یوم فاطر» روز بارنده و حال آن که باران می بارد نه روز، ولی چون این کار در روز واقع می شود بارندگی را به روز نسبت می دهند.

منظور از «اعمالهم» کارهای خوبی است که انجام داده از قبیل صله ارحام و آزاد کردن بندگان و یاری ستمدیدگان و پذیرایی از مهمان و غیر اینها اما چون اصل و پایه اش خراب بوده و بر اساس معرفت خدا و ایمان به او نبوده آنها را در بی ارزشی و باطل بودن تشبیه به خاکستری کرده است که باد سخت و طوفانی شدید آن را در فضا پراکنده کند به طوری که چیزی از آن محسوس نباشد و صاحبان این گونه اعمال در قیامت هیچ سودی نمی برند همان طور که هیچ چیز از خاکستری که باد شدید آن را در فضا پراکنده ساخته به دست نمی آید. منظور این است که در برابر اعمال خود هیچ گونه پاداشی نخواهند دید.

[سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۱۹ تا ۲۱] ص: ۳۰۵

اشاره

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ إِنَّ يَئُوسَ يُدْهِبُكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ (۱۹) وَمَا ذَلِكُمْ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ (۲۰) وَبَرَزُوا لِلَّهِ جَمِيعًا فَقَالَ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ قَالُوا لَوْ هَدَانَا اللَّهُ لَهَدَيْنَاكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَجْرُنَا أَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ (۲۱)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۰۶

ترجمه: ص: ۳۰۶

آیا ندیدی که خداوند آسمانها و زمین را به حق آفریده؟

و اگر خواست او قرار بگیرد، شما را از جهان می برد، و مخلوق جدیدی می آورد. (۱۹)

و این کار بر خدا، سخت نیست. (۲۰)

و همه آنها در قیامت برای خداوند آشکار می شوند، پس ضعیفان به مستکبران گویند: ما پیروان شما بودیم، آیا چیزی از عذاب خدا را از ما دفع می کنید؟ گویند اگر خداوند ما را هدایت کرده بود، ما نیز شما را هدایت می کردیم، چه بیتابی کنیم و چه، شکیبایی، راه فراری نداریم. (۲۱)

تفسیر: ص: ۳۰۶

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ يَا نَمِي دَانِي كِه خدَاوند آسمانها و زمین را از روی حکمت و هدفی صحیح آفرید، نه بیهوده و به خواهش هوای نفسانی. «خالق السماوات و الارض» نیز قرائت شده است.

إِنْ يَشَاءُ يُدْهِبْكُمْ إِنْ خدَاوند بخواهد شما را معدوم می‌سازد و به جای شما خلق دیگری می‌آفریند، و این امر بر خدَاوند دشوار نیست بلکه بسیار سهل و آسان است، چون قدرت او ذاتی است نه این که اختصاص به بعضی از امور داشته باشد.

وَبَرَزُوا لِلَّهِ مَرْدَمٌ رُوز قیامت از پیشگاه خدَاوند ظاهر می‌شوند یعنی برای حساب و حکم الهی از قبرهایشان بیرون می‌آیند.

فَقَالَ الضُّعَفَاءُ ... مراد از ضعفاء، پیروان و گروه عوام، و مقصود از مستکبران، سردمداران و رهبرانشان می‌باشد که پیروان خود را اغوا کرده و از متابعت پیامبران و شنیدن سخن آنها بازشان داشتند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۰۷

«تبع جمع تابع است چنان که خدم و غیب جمع خادم و غایب می‌باشد.

قَالُوا لَوْ هَدَانَا اللَّهُ سَرْدَمْدَارَان کفر به پیروانشان می‌گویند: اگر خدَاوند ما را به راه‌هایی از عقاب هدایت می‌کرد، ما نیز شما را به همان راه هدایت می‌کردیم.

«سواء...» اکنون برای ما، بیتابی و شکیبایی یکسان است، و هیچ راهی برای نجات و جایی برای گریز نیست.

[سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۲۲ تا ۲۳] ص: ۳۰۷

اشاره

وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعَدَ الْحَقُّ وَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُومُونِي وَتَلُومُوا أَنْفُسَكُمْ مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۲۲) وَأَدْخِلِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ (۲۳)

ترجمه: ص: ۳۰۷

شیطان، هنگامی که کار تمام می‌شود می‌گوید: خدَاوند به شما وعده حق داد، و من هم وعده دادم، سپس تخلف کردم. و مرا بر شما تسلطی نبود، جز این که شما را فرا خواندم و پذیرفتید، بنا بر این مرا سرزنش نکنید، و خود را ملامت کنید، نه من فریادرس شمایم و نه شما فریادرس من می‌باشید، من اکنون نسبت به این که شما در قبل، مرا شریک خدا دانستید کافر. بطور مسلم برای ستمکاران کیفری دردناک وجود دارد. (۲۲)

و آنها که ایمان آوردند و کارهای نیک انجام دادند، به باغهایی از بهشت داخل می‌شوند که نهرها از زیر درختانش روان است، جاودانه به اذن پروردگارش در آن می‌مانند، تحیت آنها در آنجا سلام می‌باشد. (۲۳)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۰۸

تفسیر: ص: ۳۰۸

ترجمه: ص: ۳۱۰

آیا ندیدی که خداوند چگونه مثل زده است؟ سخن پاکیزه همانند درخت پاکیزه‌ای است که ریشه آن، پا بر جا و ثابت و شاخه آن در آسمان است. (۲۴)

در هر زمان میوه‌های خود را به اذن پروردگارش می‌دهد، و خداوند برای مردم مثلها می‌زند که شاید متذکر شوند. (۲۵)

و مثل سخن پلید همانند درختی پلید است که ریشه آن از روی زمین بر آمده و ثبات و استحکامی ندارد. (۲۶)
خداوند مردم با ایمان را به گفتار محکم، در زندگانی دنیا و در آخرت استوار می‌دارد، و ستمکاران را گمراه می‌سازد و آنچه بخواهد انجام می‌دهد. (۲۷)

آیا نگاه نکردی به آنان که نعمت خدا را به کفران تبدیل کردند و قوم خود را به سرای هلاکت کشاندند. (۲۸)

جهنم است که داخل آن می‌شوند و چه بد قرارگاهی است. (۲۹)

و آنها برای خدا شبیهانی قرار دادند تا مردم را از راه او گمراه سازند، بگو: لذت ببرید که سرانجام راه شما به سوی آتش است. (۳۰)

تفسیر: ص: ۳۱۰

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا خَدَاوَنَد (در این مورد) به مثل تکیه کرده و آن را نمونه قرار داده است.

نصب کلمه به فعل مقدر است یعنی جعل کلمه، طَیْبَةُ كَشَجَرَةٍ طَیْبَةٍ، و این جمله تفسیر ضرب الله مثلا است، چنان که می‌گویی اکرم الامیر زیدا، امیر زید را گرامی داشت، و او را توضیح می‌دهی، یعنی امیر او را جامه نو پوشانید، و بر اسبی سوارش کرد. و جایز است که نصب مثلا و «کلمه» به فعل «ضرب» به معنای «جعل» باشد.

یعنی: خداوند کلمه طَیْبَةَ را مثل قرار داد، و «كَشَجَرَةٍ» خبر برای مبتدای محذوف:

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۱۱

«هی كَشَجَرَةٍ طَیْبَةٍ» می‌باشد.

أَضِلُّهَا ثَابِتٌ رِيشَه‌هايش در زمین پا بر جاست، و فرعها فی السماء: شاخه‌های آن به طرف بالاست، «فرع» اسم جنس و مراد جمع است.

منظور از کلمه «طَیْبَةُ» سخن توحید است. برخی گفته‌اند شامل هر سخن خوبی می‌شود از قبیل: تسبیح و تحمید و توبه و استغفار، و مراد از «شجره» هر درختی است که میوه‌های گوارا داشته باشد مثل درخت خرما و انجیر و انار و غیر آنها. از ابن عباس نقل شده است که شجره درختی است در بهشت. از امام باقر علیه السلام نقل شده است که مقصود از شجره، رسول خدا صلی الله علیه و آله و فرع و شاخه آن علی علیه السلام و اصل آن فاطمه علیها السلام و میوه‌ها، اولاد آن حضرت و شاخه‌های کوچک و برگ‌هایش شیعیان ما می‌باشند. (۱)

از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمود: من خود آن درخت و فاطمه علیها السلام شاخه‌های آن، و علی علیه السلام لقاح و پیوند آن است و حسن و حسین علیهما السلام میوه آن. و شیعیان ما هم برگ‌های آن می‌باشند. (۲)

تُوْتِي أَكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا این درختهای با ثمر میوه‌های خود را در زمانهایی که خداوند برای میوه دادن آنها مقرر کرده در اختیار می‌گذارند و این امر با اجازه تکوینی آفریدگار و میسر ساختن او می‌باشد.

كَشَجَرَةٍ حَبِيبَةٍ صَفْت و خصوصیات سخن پلید مانند خصوصیات درخت پلید است و منظور از کلمه «حَبِيبَةٍ» سخنی شرک آمیز، و به

قولی، هر سخن زشت است.

درخت پلید، هر درختی است که میوه آن خوب و گوارا نباشد، مثل درخت

۱-

الشجرة رسول الله صلى الله عليه وآله و فرعها على عليه السلام و عنصر الشجرة فاطمة عليها السلام و ثمرها اولادها و اغصانها و ورقها شيعتنا.

۲-

انا شجرة و فاطمة فرعها و على لقاحها، و الحسن و الحسين ثمرها، و شيعتنا اوراقها.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۱۲

حنظل، و کشوث. (۱)

امام باقر علیه السلام فرمود: مراد از شجره خبیثه بنی امیه است.

اجْتَنَّتْ مَتْنٌ فَوْقَ الْمَأْرُضِ رِيشه آن از روی زمین بر آمده است و (ریشه‌اش به زمین فرو نمی‌رود بلکه در بالای زمین می‌روید) این عبارت، نقطه مقابل: «أَصْلُهَا ثَابِتٌ» می‌باشد (که صفت شجره طیبه است). «مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ» این درخت (گیاه) ناپاک، ثباتی ندارد، قر قرارا مثل ثبت ثباتا می‌باشد.

در این آیه، گفتار بی دلیل که مردود و بی ثبات است و بزودی فرسوده و تباه می‌شود، به این درخت و گیاه پلید و بی ثبات تشبیه شده است، چنان که درباره باطل گفته‌اند الباطل لجلج. (۲)

يُتَّبَتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ قول ثابت گفتاری است که با دلیل و برهان در قلب صاحبش جایگزین شود و به آن وسیله روحش آرامش یابد.

معنای این که خداوند مؤمنان را به قول ثابت استوار می‌دارد این است که در دنیا هر چه مورد آزمایش قرار گیرند از دین و آیین خود، دست بر نمی‌دارند، و در آخرت، وقتی در قبر از عقیده و دین و پیامبرشان سؤال شود هر یک از آنها می‌گویند: خدا پروردگار من و اسلام دین و محمد صلی الله علیه و آله پیامبر من می‌باشد، آن گاه دو فرشته موکل به هر یک از آنان می‌گویند: با خیال راحت بخواب مانند جوان شاداب (۳) و با طراوت.

۱- پیچک یا به تعبیر کتاب کشوث، گیاهی است زرد رنگ با ساقه‌های باریک و بی‌برگ، به گیاهان و اشیای مجاور خود می‌پیچد، گل‌های ریز، تخم‌های آن مثل تخم ترب، در فارسی، جنگو هم گفته می‌شود، فرهنگ عمید حرف ک.

۲- الحق ابلج و الباطل لجلج: حق روشن و آشکار و باطل مورد تردید و بی‌فایده است. پانوش تفسیر کشاف ۵۵۴/۲.

۳- نم قریر العین، نوم الشباب الناعم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۱۳

وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ این ستمکاران کسانی هستند که در عقاید دینی خود به دلیل و برهانی تمسک نجسته‌اند و به تقلید کورکورانه از بزرگان‌شان در دنیا اکتفاء کرده‌اند و به این دلیل در مقابل پیشامدها و هنگام ابتلاآت بر دینشان ثابت نمی‌مانند و قدم‌هایشان می‌لغزد و از مسیر حق منحرف می‌شوند، و در آخرت گمراهتر و خوارتر می‌باشند.

وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ خدا آنچه بخواهد انجام می‌دهد، اما او نمی‌خواهد مگر آنچه را که حکمت و مصلحت وی ایجاب کند که عبارت است از تثبیت موقعیت مؤمنان و کمک کردن به آنان و خوار ساختن ستمکاران.

قُلْ لِعِبَادِيْ مَقُولٌ (مفعول) به قرینه جوابش حذف شده و تقدیر آن چنین است، قل لعبادی اقیموا الصلاة و انفقوا. یقیموا الصلاة و ینفقوا، یعنی به بندگانم بگو نماز را بپا دارید و انفاق کنید تا نماز را بپا دارند و انفاق کنند، بعضی گفته‌اند مقول قول همان است که ذکر شده و به معنای لیقیموا و لینفقوا است، لام امر غایب حذف و بجایش (امر حاضر) «قل» آمده است و اگر در آغاز جمله می‌فرمود: یُقیموا الصَّلَاةَ وَ یُنْفِقُوا جایز نبود.

سِرًّا وَ عَلَانِيَةً: در نصب این دو کلمه چند قول است:

۱- حال باشند، یعنی در حالت پنهانی و آشکارا.

۲- ظرف باشند (مفعول فیه): هنگام پنهانی و موقع آشکار.

۳- مصدر و مفعول مطلق نوعی باشند: انفاق پنهانی و آشکار.

«خلال» دوستی میان دو طرف.

«اللَّهُ» مبتدا، و «الَّذِي خَلَقَ»، خبر، و «مِنَ الثَّمَرَاتِ» بیان برای رزق است یعنی خداوند به سبب آبی که از آسمان فرستاده رزقی را که همان میوه‌هاست ظاهر ساخته و جایز است من الثمرات مفعول «أخرج» باشد و «در این صورت در نصب رزقا دو وجه خواهد بود:

۱- حال از مفعول باشد.

۲- مفعول مطلق برای «أخرج» است که به معنای رزق می‌باشد.

لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ منظور از امر پروردگار فعل امر: «کن» هست که به آن وسیله همه چیزها از جمله حرکت کشتی در دریا انجام می‌شود.

«دائین»: آفتاب و ماه در سیر خود برای سود رسانی به خلق خدا و اصلاح زمین و اجساد و گیاهان پیوسته در تلاش هستند و هیچ گونه سستی ندارند.

وَ سَخَّرَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَ النَّهَارَ خدا برای شما شب و روز را مسخر ساخت که به

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۱۶

منظور معاش زندگی و آرامش شما، پشت سر هم در جریان می‌باشند.

وَ آتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ در معنای این عبارت دو قول ذکر شده است.

۱- از تمام آنچه از خدا می‌خواهید برخی را که به صلاح شماست به شما می‌دهد، در این صورت «من» برای تبعیض است.

۲- بعضی گفته‌اند، یعنی از هر چه خواسته و نخواستید به شما داده است، با توجه به این معنا، ما نکره و موصوف به جمله سألتموه است و جمله «ما لم تسألوه» که بعد از آن بوده به قرینه حذف شده است چنان که در جمله «سِرَائِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ»، کلمه «و البرد» به قرینه حذف شده (نحل / ۸۱).

امام باقر و امام صادق علیهما السلام «من کل» با تنوین خوانده‌اند و بنا بر این قرائت جمله:

«ما سَأَلْتُمُوهُ» منفی، در محل نصب و حال خواهد بود، یعنی از تمام چیزها به شما می‌دهد در حالی که شما سؤال و درخواست نکرده‌اید، و یا این که «ما» موصوله و معنای جمله این است: از همه اینها آنچه را بدان نیازمندید به شما می‌دهد چنان که گویا به زبان حال آن را از خدا درخواست کرده‌اید.

لَا تُخْصُوا قدرت شمردن و توان احاطه بر آن را ندارید.

«لَظُلُومٌ كَفَّارٌ» برای هر یک از این دو کلمه دو معنا گفته شده است:

«ظلوم»: بعضی مردم درباره نعمت الهی بسیار ستم می‌کنند، یعنی سپاسگزاری نمی‌کنند، یا در حال سختی به خود ستم می‌کنند، یعنی شکایت و بی‌صبری می‌کنند.

كَفَّارٌ نِعْمَتَهَا رَا كَفْرَانِ مِي كَنْد، يَا دَر حَالِ نِعْمَتِ دَاشْتَنِ كَفْرِ مِي وَرَزَنْد، يَعْني مَالِ رَا جَمْعِ مِي كَنْد، وَ اَز اِنْفَاقِ كَرْدَنِ خُوددَارِي مِي كَنْد.

[سوره ابراهيم (۱۴): آيات ۳۵ تا ۴۱] ص: ۳۱۶

اشاره

وَ اِذْ قَالَ اِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ اَمِنًا وَ اجْنُبْنِي وَ بَنِيَّ اَنْ نَعْبُدَ الْاَصْنَامَ (۳۵) رَبِّ اِنَّهُمْ اَضَلُّنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعْنِي فَاِنَّهُ مِنِّي وَ مَنْ عَصَانِي فَمَا لَنْكُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (۳۶) رَبَّنَا اِنِّي اَسْـَٔكْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ اَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي اِلَيْهِمْ وَ ارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ (۳۷) رَبَّنَا اِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَ مَا نُعَلِّنُ وَ مَا يَخْفَى عَلَيَّ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ فِي الْاَرْضِ وَ لَا فِي السَّمَاءِ (۳۸) الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَيَّ الْكِبَرَ اِسْمَاعِيلَ وَ اِسْحٰقَ اِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ (۳۹) رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَ تَقَبَّلْ دُعَاءِ (۴۰) رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ (۴۱)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۱۷

ترجمه: ص: ۳۱۷

زمانی را به یاد آور که ابراهیم گفت: پروردگارا این شهر را محیط امن قرار ده، و من و فرزندانم را از پرستش بتها، دور نگاهدار. (۳۵)

پروردگارا، اینها (بتها) بسیاری از مردم را به گمراهی می کشانند، هر کس از من پیروی کند از من است و هر کس مرا نافرمانی کند، تو آمرزنده و بخشایشگری. (۳۶)

پروردگارا، من بعضی از ذریه‌ام را در سرزمین بی کشت و زرع کنار خانه‌ای که حرم تو است ساکن ساختم، پروردگارا، تا نماز را بپای دارند. بنا بر این دل‌های گروهی از مردم را متوجه آنها ساز، و از ثمرات، آنان را روزی ده، امید است که سپاسگزار باشند. (۳۷)

پروردگارا، تو می دانی آنچه را که ما پنهان یا آشکار سازیم، و چیزی در زمین و آسمان بر خدا پوشیده نیست. (۳۸)

حمد خدای را که در پیری، اسماعیل و اسحاق را به من بخشید، همانا پروردگار من شنونده دعا است. (۳۹)

پروردگارا من و ذریه‌ام را بپا دارنده نماز قرار ده، پروردگارا دعای مرا بپذیر. (۴۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۱۸

پروردگارا من و پدر و مادرم و همه ایمان آورندگان را در روز حساب بیامرز. (۴۱)

تفسیر: ص: ۳۱۸

رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ اَمِنًا منظور حضرت ابراهیم از این شهر که از خدا می خواهد آن را محل امن قرار دهد مکه است.

وَ اجْنُبْنِي وَ بَنِيَّ یعنی مرا و فرزندانم را بر دوری کردن از پرستش بتان ثابت قدم بدار منظور از فرزندان، همه کسانی است که در آینده از صلب او به وجود می آیند، جَنَبَهُ وَ جَنَبَهُ وَ اجْنَبَهُ، همه به یک معناست.

اِنَّهُمْ اَضَلُّنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ این بتها، بسیاری از مردم را گمراه کردند، پس به تو پناه می برم تا من و فرزندانم را از این گمراهی محافظت فرمایی.

معنای گمراه ساختن بتها، این است که مردم به سبب آنها به گمراهی کشیده شدند پس گویی بتها آنها را گمراه ساختند چنان که می‌گویند: فلانی را دنیا گول زده، یعنی او به دنیا چسبیده و فریفته آن شده است.

فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي هَر كَسٍ مَرَا دَرِ آيِينِ مَن پيروى كَنَدَ از مَن است، يعنى جزئى از مَن است زيرا اختصاص به مَن دارد و وابسته به مَن است، چنان كه پيامبر صلى الله عليه و آله فرمود: هر كس به ما نيرنگ زند از ما نيست «۱»، يعنى جزء مؤمنان نيست، زيرا فريبكارى كار مؤمنان نيست.

وَمِنْ عَصَائِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ و هر كس مرا نافرمانى كرد (اگر قابل بخشش است او را ببخش) چرا كه تو گناه بندگان را مى‌پوشانى و نسبت به آنان رحيم مى‌باشى.

-۱

من غشنا فليس منا.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۱۹

إِنِّي أَسِيَكْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بَوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ مَن برخى از فرزندانم را كه: اسماعيل و اولاد او هستند در بيابان مَكّه كه هر گز گياهى در آن نمى‌رويد، مسكن دادم.

عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ در معنای كلمه محرم چند قول است.

۱- نزد خانه تو كه همواره عزيز و داراى حرمت بوده است به طورى كه هر ستمگرى از آن بيمناك است همان طور كه از هر شىء حرامى بايد پرهيز شود.

۲- يا خانه‌اى كه از گزند و آسيب طوفان نوح در امان، ماند، هم چنان كه به همين دليل آن را بيت العتيق نيز ناميده‌اند، زيرا از احاطه آب بر آن آزاد و در امان ماند.

۳- يا به اين معنا كه حرمتش لازم و بى احترامى به آن نارواست و به احترام خانه خدا، اطرافش نيز حرم و محترم است.

رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ لَامٍ مَتَعَلِقٍ بِه «اسكنت» است يعنى آنان را در اين وادى جاى ندادم مگر براى اين كه نزد خانه محترم تو نماز اقامه كنند و آن را با ذكر و عبادت تو آباد سازند.

فَاجْعَلْ أَفْتِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوَى إِلَيْهِمْ «من» براى تبعيض است، بعضى از دلها را چنان قرار ده كه به سوى آنان بشتابند و به آنها پناه برند. بعضى «تهوى» خوانده‌اند، از «هوى يهوى» كه به معنای دوستى است، و چون متضمن معنای تنزع است همانند آن به الی متعدی شده: يعنى مشتاقانه به سوى آنها بيابند و اين قرائت اهل بيت عليهم السلام مى‌باشد.

وَ أَرْزُقُهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ با مسكن دادن آنها در زمينى كه هيچ گونه ميوه‌اى در آن نيست، از همه نوع ميوه‌جات به آنها روزى فرما، به اين صورت كه از ديگر سرزمينها برايشان آورده شود.

لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ شايد شكر نعمتى را كه در بيابان ويران، از انواع ميوه‌هاى آماده، روزيشان شده است بجای آورند.

إِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَ مَا نُغْلِنُ تو به امور پنهانى همانند چيزهاى آشكار، بى هيچ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۲۰

تفاوتى، آگاهى بنا بر اين نيازى به دعا و درخواست نيست و تنها به منظور اظهار بندگى و نيازمندى به آنچه نزد تو است و شتاب در بخششهايت، تو را مى‌خوانيم.

وَ مَا يَخْفَى عَلَى اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ ... بر خدايى كه داناي همه پنهانيهاست هيچ چيز در هيچ جاى از زمين و آسمان، پوشيده و نهان نيست. حرف «من» براى استغراق است.

وَهَبَ لِي عَلِيَّ الْكَبِيرِ «علی» به معنای مع است، یعنی با وجود پیری، چنان که شاعر به همین معنا آورده است:

انی علی ما ترین من کبری اعلم من این یوکل الکتف «۱»

در این جا علی به معنای مع به کار رفته است.

علی الکبر در محلّ حال است، یعنی خداوند در حالت پیری به من اسماعیل و اسحق را عطا فرمود.

إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ پروردگار من دعا را پاسخ می گوید و آن را می پذیرد، اضافه صفت به مفعول است و اصل آن لسمیع الدعاء بوده است.

وَمِنْ ذُرِّيَّتِي عطف بر ضمیر بارز و منصوب در اجعلنی است: پروردگارا من و برخی از فرزندانم را بر پا دارنده نماز قرار ده.

وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ و عبادت مرا بپذیر، یا دعای مرا پاسخ ده، زیرا پذیرفتن دعا به اجابت و پذیرفتن عمل، به پاداش دادن است.

رَبَّنَا اغْنُ لِي وَلِوَالِدَيَّ پروردگارا من و پدر و مادرم را بیامرز. دعای حضرت ابراهیم دلیل بر این است که والدین او، کافر نبوده‌اند و آذر که کافر بوده، به اختلاف

۱- با سن پیری که در من می بینی می دانم که گوشت استخوان شانه از کجایش خورده می شود. این ضرب المثل عربی است که برای شخص آگاه و با تجربه آورده می شود. بعضی گفته‌اند گوشت شانه را از طرف پایین آن می خورند و خوردنش از طرف بالا مشقت دارد. تفسیر کشاف ج ۲، پانویس ص ۵۶۱ و خلاصه‌ای از پا نوشت تفسیر جوامع به تصحیح استاد گرجی، ص ۲۵۲.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۲۱

مورخان، عمو، یا جدّ مادری او بوده است. در قرائت اهل بیت علیهم السّلام و لولدی خوانده شده است، که مراد اسماعیل و اسحاق می باشند.

يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ مقصود روز قیامت است، یعنی در قیامت امر حساب به ثبوت می رسد، و این معنا کنایه از ایستادن شخص بر روی پای خود است چنان که عربها می گویند: قامت الحرب علی ساق، جنگ بیا خاست، و ممکن است از باب مجاز در اسناد باشد که منظور از قیام حساب، قیام اهل حساب باشد یا مثل «وَسئِلِ الْقَرْيَةَ» که اهل القریة بوده و حذف شده است.

[سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۴۲ تا ۴۵] ص: ۳۲۱

اشاره

وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخَّرُهُمْ لِيَوْمَ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ (۴۲) مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُؤْسِهِمْ لَا يَزِدُّهُمْ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَأَنْفَدَتْهُمْ هَوَاءً (۴۳) وَأَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا رَبَّنَا أَخْرِنا إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ نَجِبْ دَعْوَتَكَ وَتَتَّبِعِ الرُّسُلَ أَوْ لَمْ تُكُونُوا أَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلُ مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ (۴۴) وَسَيَكُونُ فِي مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ وَضَرَبْنَا لَكُمْ الْأَمْثَالَ (۴۵)

ترجمه: ص: ۳۲۱

گمان مبر که خداوند از کردار ستمکاران غافل است. البته آنها را برای روزی که چشمها از ترس خیره می شود به تأخیر می اندازد. (۴۲)

در حالی که شتابانند، سرها را بلند کرده چنان که پلک چشمانشان به هم نمی خورد و دلهايشان در هوا بی قرار و آرام است. (۴۳)

و مردم را بترسان از آن روزی که عذاب بر ایشان فرا رسد

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۲۲

و ستمکاران گویند: پروردگارا ما را تا مدتی نزدیک مهلت ده، تا دعوت را اجابت و پیامبران را پیروی کنیم، آیا شما در قبل سوگند یاد نمی کردید که نیستی و زوالی برایتان نیست. (۴۴)

و در دیار کسانی ساکن شدید که به خود ستم کردند، و برای شما آشکار شد که ما با آنها چه کردیم و برای شما مثلها زدیم. (۴۵)

تفسیر: ص: ۳۲۲

این آیات تهدیدی برای ستمکار و دلداری و تسلیتی برای ستمدیده است.

فیه الأَبْصَارُ از ترس آنچه در آن روز می بینند، چشمانشان در جای خود آرام و قرار نمی گیرد.

مُهْطِعِينَ شتابان به سوی دعوت کننده می روند، بعضی گفته اند: اهداء، آن است که چشمت را به آنچه می بینی بدوزی و بدون پلک زدن نگاهت را ادامه دهی «مُقْنِعِي رُؤْسِهِمْ» سرهایشان را بالا گرفته اند.

لَا يَزِيدُ إِلَيْهِمْ طَوْفُهُمْ چشمهایشان به هم نمی خورد و آنها را بر هم نمی نهند، بلکه بدون حرکت پلکها باز و خیره باقی می ماند.

وَ أَفْتَدَتْهُمْ هَوَاءٌ دلهای آنها از عقل تهی است. افنده را موقعی متّصف به «هوا» می کنند که صاحب آن قوت قلب و جرأتی نداشته باشد، چنان که حسان شاعر می گوید:

فانت مجوف نخب هواء (۱)

ابن جریح می گوید: معنای أَفْتَدَتْهُمْ هَوَاءٌ این است که دلهای آنان از هر گونه خیر و خوبی تهی و خالی است.

وَ أَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ مردم را از روز قیامت که عذاب الهی بر آنها وارد می شود بترسان. «یوم» و ما بعدش مفعول دوم برای فعل «انذر» می باشد.

-۱

الا ابليغ ابا سفیان عنی / فانت مجوف نخب هواء

، بقیه قصیده در کشف ج ۲ پانوش ص ۵۶۳ مضبوط است (از من به ابو سفیان بگو: تو، تو خالی، ترسو، و بی خرد هستی). [.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۲۳

أَخْرُنَا إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ گنهکاران در آن روز می گویند: پروردگارا ما را به دنیا برگردان و اندکی مهلت ده تا آنچه کوتاهی کردیم جبران کنیم دعوت تو را پاسخ مثبت گوئیم و از پیامبرانت اطاعت کنیم. ممکن است مقصود از «أَجَلٍ قَرِيبٍ» روز هلاکت آنها به عذاب دنیایی باشد یا روز مرگشان که با عذاب می میرند و درخواست می کنند که خداوند عذابشان را برای مدتی به تأخیر بنیدازد.

مثل: لو لا اخرتنی الی اجل قریب فاصدق «کاش مرا، تا مدتی اندک مهلت می دادی تا تصدق کنم و از شایستگان باشم». (منافقون ۱۰) أَوْ لَمْ تَكُونُوا أَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلِ مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ در تفسیر این آیه دو قول است:

۱- در دنیا با زبانهای خود سوگند یاد می کردند و می گفتند: ما از این دنیا به سرای دیگر منتقل نمی شویم (نخواهیم مرد).

۲- به لفظ نمی گفتند ولی زبان حالشان این بود، زیرا در دنیا بناهای محکم می ساختند و آرزوهای دراز داشتند و عبارت: ما لکم، اگر چه به صورت مخاطب است ولی جواب قسم و به معنای متکلم است، یعنی برای ما مرگی نیست.

وَسَيَكُنُّمْ فِي مَسَاكِنٍ ... سکن الدار و سکن فیها، از مصدر سکنی یا سکون می آید و به معنای «اطمانتم» است، یعنی با خوشحالی و آرامش در جایگاههای ستمکاران قبل سکونت گزیدید در حالی که از روش آنها در ظلم و ستم پیروی کردید.

وَ تَبَيَّنَ لَكُمْ وَ حَالِ آن که با خبرهای گذشتگان و مشاهده عینی بر شما معلوم شد که ما چگونه آنها را به هلاکت رسانیدیم. «وَ ضَرَبْنَا لَكُمْ الْأَمْثَالَ» و برای شما مثالها آوردیم اما پند و عبرت نگرفتید.

[سوره ابراهیم (۱۴): آیات ۴۶ تا ۵۲] ص: ۳۲۳

اشاره

وَ قَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَ عِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ وَ إِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتُرُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ (۴۶) فَلَا تَحْسِبَنَّ اللَّهَ مُخْلَفًا وَ عِدَّةَ رُسُلِهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ (۴۷) يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَ السَّمَاوَاتُ وَ بَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ (۴۸) وَ تَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُّقْرَنِينَ فِي الْأَصْفَادِ (۴۹) سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطْرَانٍ وَ تَغْشَى وُجُوهُهُمُ النَّارُ (۵۰) لِيَجْزِيَ اللَّهُ كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (۵۱) هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَ لِيُنذَرُوا بِهِ وَ لِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَ لِيَذْكُرَ أُولَئِكَ الْأَلْبَابِ (۵۲)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۲۴

ترجمه: ص: ۳۲۴

آنها، مکر خود را بکار انداختند، و پاداش مکر آنان، پیش خدا است اگر چه با مکرشان، کوه‌ها از جا برداشته شود. (۴۶) پس گمان مبر که خدا وعده خود به پیامبرانش را تخلف کند، چرا که خداوند عزیز و منتقم است. (۴۷) روزی که زمین به زمین دیگر تبدیل می‌شود و همچنین آسمانها، و در پیشگاه خداوند یکتای قهار ظاهر می‌شوند. (۴۸) و می‌بینی مجرمان را که در آن روز به زنجیرها کشیده شده‌اند. (۴۹) لباسهایشان از ماده سیاه و بدبو است و آتش، چهره‌های آنها را می‌پوشاند. (۵۰) تا خداوند به هر کس جزای کردارش را بدهد که خدا سریع الحساب است. (۵۱) این برای مردم کافی است، تا به آن سبب انداز شوند، و بدانند که خداوند، معبودی یگانه است و صاحبان اندیشه پند گیرند. (۵۲)

تفسیر: ص: ۳۲۴

وَ قَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ مَخَالَفَانِ نِيرِنَكَ بزرگ خود را به کار بردند. وَ عِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ در کلمه مکر دو احتمال وجود دارد.

۱- مضاف الیه را فاعل آن قرار دهیم، یعنی نیرنگی که فریبکاران به کار می‌برند نزد خدا محفوظ است و با همان، آنان را مجازات می‌کند.

۲- مضاف الیه مکر را مفعول قرار دهیم، در این صورت مکر به معنای عذاب

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۲۵

خواهد بود، یعنی عذابی که خداوند به آن وسیله آنان را مجازات می‌کند نزد اوست، و از جایی که گمان ندارند بر آنها وارد می‌شود.

وَ إِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتُرُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ همانا فریبکاری آنان به دلیل شدت و عظمتی که دارد نزدیک است که کوه‌ها را از جا بکند. با

توجه به این معنا: «ان» مخففه از ثقیله است و لام در فعل «لتزول» هم قرینه همین معناست. بعضی، «ان» را نافیه و «لام» را مؤکد آن گرفته‌اند، مثل قول خدای تعالی: «وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ» خداوند هرگز ایمان شما را ضایع نمی‌کند» (بقره/ ۱۴۲) بنا بر این معنای آیه چنین است: حيله و نیرنگ آنان نمی‌تواند معجزات و دستورات پیامبر را که همانند کوه پایدار و استوار است از بین ببرد، امام علی علیه السلام و عمر، و ابن مسعود «و ان کاد مکرهم» قرائت کرده‌اند.

فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهُ مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ پس هرگز مپندار که خداوند وعده‌ای را که به پیامبرانش داده است خلف کند. در این آیه، خدا وعده را مقدم داشته، تا روشن سازد که هرگز خلف وعده نمی‌کند و رسل را بعد از آن آورده تا بیان کند: در صورتی که با هیچ کس خلف وعده نمی‌کند، چگونه با پیامبرانش که بهترین بندگان برگزیده او هستند خلف وعده کند؟ در دو آیه زیر نیز معنای این آیه به تأکید ذکر شده است:

۱- إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا ... «ما حتما پیامبرانمان را یاری می‌کنیم» (مؤمن / ۵۰).

۲- كَتَبَ اللَّهُ لَأَعْلَبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي «خداوند چنین مقرر ساخته که من و پیامبرانم حتما پیروز خواهیم شد.» (مجادله / ۲۱) يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ در محل اعراب این جمله دو وجه ذکر شده است:

۱- بدل از «یوم یا تیهم» باشد.

۲- ظرف برای «انتقام» باشد معنای آیه چنین است: روزی که این زمین به زمین دیگری که شما با آشنایی ندارید، تبدیل شود. (و السَّمَاوَاتُ) و آسمانها نیز چنین خواهد شد. تبدیل به دو صورت تحقق می‌یابد:

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۲۶

الف: گاهی ذات شیء تغییر پیدا می‌کند و بکلی عوض می‌شود مثل بدلت الدرهم دانیر (درهما را با دینار عوض کردم) و از این قبیل است. بَدَلْنَاَهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا «پوستهای دیگر بجای آن قرار دهیم» (نساء / ۵۵)، وَ بَدَلْنَاَهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ «دو باغ آنها را تبدیل به دو باغ دیگر کردیم» (سبا / ۱۵) ب: و گاهی، صفت شیء دگرگون و متغیر می‌شد، مثل بدلت الحلقة خاتما، وقتی که حلقه را ذوب کنیم و از آن انگشتری بسازیم که از شکلی به شکل دیگر در آوریم.

از این رو در نحوه تبدیل زمین و آسمانها به دو صورت اختلاف شده است:

الف: بعضی گفته‌اند اوصاف آنها تغییر می‌کند کوهها در زمین از هم می‌پاشد و دریاها شکافته می‌گردد و زمین یکسره هموار می‌شود چنان که در آن تپه و گودالی دیده نمی‌شود.

ب: برخی هم گفته‌اند زمین و آسمانهای دیگری آفریده می‌شود.

«مُقَرَّنِينَ» در آن روز گنهکاران با یکدیگر و نیز با شیاطین در یک جا جمع و با هم بسته می‌شوند، یا این که در زنجیرها، دست و پاهایشان به همدیگر بسته می‌شود.

«فِي الْأَصْفَادِ» در غل و زنجیرها.

سَرَابِلُهُمْ مَتْنٌ قَطِرَانٍ پیراهن اهل دوزخ از قطران است و قطران دارویی است که بر بدن شتر گر، می‌مالند، پوست و گریش را می‌سوزاند. بعضی این کلمه را قطر، آن (دو کلمه) خوانده‌اند و قطر به معنای مس یا برنجی گداخته شده و «آن» (آنی) به معنای چیز داغی که در آخرین درجه حرارتش باشد.

وَتَعْشَى وَجُوهَهُمُ النَّارُ و آتش چهره‌های آنها را می‌پوشاند، دلیل اختصاص صورت به ذکر این است که این قسمت از ظاهر بدن، عزیزترین و شریفترین جاست، مانند قلب در باطن بدن، که خداوند می‌فرماید: تَطَّلَعُ عَلَى الْأُفُقِ «آتش دوزخ از درون دلها شعله می‌کشد» (حطمه / ۶).

لِيَجْزِيَ اللَّهُ این عبارت، دنباله «و تری المجرمین» است، یعنی مجازاتهایی که

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۲۷

گفته شد، نسبت به کافران انجام می‌شود، تا خداوند آنان را که مرتکب گناه شده‌اند کیفر دهد.

هذا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ دَرَبَارَهٗ مِشَارَ اِلَيْهِ هَذَا دُو قَوْلِ اسْت:

۱- بعضی گفته‌اند، اموری است که در آیات قبل، از و لا تحسبن الله، تا سریع الحساب، بیان شده است، یعنی این امور برای موعظه و تذکر مردم کافی است «وَلَيُنذِرُوا بِهِ» عطف بر فعل محذوف یعنی: «لینصحوها و لینذروا به» و معنایش این است تا از این گفته‌ها پند بگیرند و بترسند و بی‌علموانی ... و بدانند که خداوند تنها معبود یگانه است، چرا که خوف آدمی را به اندیشه‌ای وامی‌دارد که منجر به توحید و یکتاپرستی می‌شود.

۲- بعضی گفته‌اند: «هذا» اشاره به قرآن است یعنی این قرآن، برای مردم پندی بلیغ و کفایت کننده است و نازل شده است تا مردم پند گیرند و از تهدیدهایش بیمناک شوند و با نگرستن در دلائل قرآنی که آنان را به توحید رهبری می‌کند، بدانند که او خدای یکتاست.

وَلَيُنذِرُوا أَوْلُوا الْأَلْبَابِ و خردمندان و صاحبان اندیشه توجه کنند، و پند و اندرز گیرند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۲۹

جزء چهاردهم از سوره حجر آیه ۱ تا سوره نحل آیه ۱۲۸

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۳۱

سوره حجر ص: ۳۳۱

اشاره

این سوره مکی است و بدون اختلاف دارای نود و نه آیه است.

[فضیلت قرائت این سوره]: ص: ۳۳۱

از ابی حدیثی نقل شده است که هر کس این سوره را بخواند به عدد هر یک از مهاجرین و انصار و استهزاء کنندگان به پیامبر اکرم ده حسنه به او داده خواهد شد. (۱)

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۱ تا ۸] ص: ۳۳۱

اشاره

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْآنٍ مُّبِينٍ (۱) رَبَّمَا يُودُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ (۲) ذَرَهُمْ يَا كُلُّوا و يَتَمَتَّعُوا و يُلْهِمُهُمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (۳) و مَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرِينَةٍ إِلَّا و لَهَا كِتَابٌ مَّعْلُومٌ (۴)
مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجْلَهَا و مَا يَسْتَأْخِرُونَ (۵) و قَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ (۶) لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَائِكَةِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۷) مَا نُنزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ و مَا كَانُوا إِذًا مُنظَرِينَ (۸)

من قرأها أعطى من الاجر عشر حسنات بعدد المهاجرين و الانصار و المستهزئين بمحمد صلى الله عليه و آله.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۳۲

ترجمه: ص: ۳۳۲

- الف، لام، راء، اینها آیات کتاب، و قرآن بیان کننده است. (۱)
 آنان که کافر بودند چه بسیار آرزو می کنند که کاش مسلمان بودند. (۲)
 آنها را بگذار به حال خود تا بخورند و بهره گیرند و آرزوها آنان را غافل سازد، ولی به زودی خواهند فهمید. (۳)
 ما اهل هیچ شهر و دیاری را هلاک نکردیم مگر این که برایشان سر آمدی معلوم بود. (۴)
 هیچ گروهی از اجل خود پیشی نمی گیرد و نیز از آن عقب نخواهد افتاد. (۵)
 و گفتند: ای کسی که قرآن بر او، نازل شده است، همانا، تو دیوانه‌ای. (۶)
 اگر راست می گویی، چرا فرشتگان را نزد ما نمی آوری؟ (۷)
 ما فرشتگان را جز به حق نازل نمی کنیم، و در این هنگام آنها مهلت داده نخواهند شد. (۸)

تفسیر: ص: ۳۳۲

رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا «ربما» به تشدید و تخفیف خوانده شده است. معمولاً این کلمه بر اول فعل ماضی در می آید و این جا که بر مضارع داخل شده، به این سبب است که دلالت بر ماضی می کند، زیرا آنچه خداوند از آینده خبر دهد، به دلیل این که تحقق آن حتمی است به منزله ماضی و گذشته است و گویا خداوند فرموده است:

ربما و د، و معنای آیه این است: روز رستاخیر موقعی که کفار، وضع و حال خود، و حالت مسلمانان را مشاهده کنند آرزو می کنند که کاش مسلمان بودند. به قول دیگر، این آرزوی آنان هنگامی است که می بینند مسلمانان از آتش خارج می شود. لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ: این جمله در بیان آرزوی آنها و حکایت از مطلب دوست داشتنی آنان است.

ذَرُّهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا ای پیامبر از هدایت آنها قطع امید کن و از این بگذر که

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۳۳

آنان را از کارهای خلافشان بازدار، بگذار بخورند و از دنیا و لذتهایش بهره مند شوند، و آرزوهای نابجایشان آنان را از پیروی تو باز می دارد.

فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ آنها بزودی به کردارهای زشت خود پی خواهند برد. این عبارت اشاره به این است که موعظه و نصیحت برای آنان سودی ندارد و پند و اندرز در آنان اثر نمی گذارد، و نیز برای اتمام حجت و مبالغه در انذار است.

إِلَّا وَ لَهَا كِتَابٌ جمله استثناء صفت برای قریه است و بر طبق قاعده نحوی میان «الها» و «لها» فاصله به «واو» جایز نیست. مثل: وَ مَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ «ما اهل هیچ آبادی را هلاک نکردیم مگر این که برای آنها بیم دهند گانی بود». (الشعرا/ ۲۰۸) ولی این فاصله به منظور تأکید در اتصال صفت به موصوف است، چنان که در جمله حالیه می گویند: جاءنی زید علیه ثوب، و جاءنی و علیه ثوب. «کتاب» به معنای مکتوب و چیزی است که نوشته شده و مقصود از کتاب معلوم مدت معینی است که در لوح محفوظ، برای هر ملتی تعیین شده چنان که در آیه بعد، «اجل» به جای کتاب آمده است.

ما تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَ مَا يَسْتَأْخِرُونَ هیچ امتی بر اجلی که برایش معین شده پیشی نمی گیرد، و از آن تخلف هم نمی کند.

«امت» در این آیه، نخست به اعتبار لفظ، مؤنث آمده (به دلیل فعل تسبیح) و سپس به اعتبار معنا مذکر گرفته شده (به دلیل، و ما یَسْتَأْخِرُونَ) و از فعل دوم، عنه حذف شده است.

یا أَيُّهَا الَّذِي نَزَّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرَ این ندای کافران به پیامبر از روی استهزا و مسخره بود، چنان که فرعون به خدا پرستان گفت: إِنَّ رَسُولَكُمْ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ «همانا پیامبری که برای شما فرستاده شده دیوانه است» (شعرا/ ۲۶) مقصود از آیه مورد نظر این است: ای محمد صلی الله علیه و آله تو حرف دیوانگان را می‌گویی زیرا ادعا می‌کنی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۳۴

که خدا ذکر را بر تو نازل کرده است.

لَوْ مَا تَأْتِينَا ... حرف «لو» گاهی با «ما» و گاهی با «لا» ترکیب می‌شود و به دو معنا می‌آید، یکی برای امتناع امری به دلیل وجود دیگری، و معنای دیگر تشویق و دعوت است، اما، «هل» جز با «لا» ترکیب نمی‌شود و فقط به معنای تحضیض و تشویق می‌آید. در شعر ابی مقبل «لوما» به معنای امتناع به کار رفته:

لوما الحیاء و لوما الدین عبتکما ببعض ما فیکما، اذ عبتما عوری

(اگر حیا و دین مانع نبود، من هم از شما عیبجویی می‌کردم زیرا شما بی حس بودن یک چشم مرا عیب گرفتید). اما در معنای آیه دو احتمال است:

الف: چرا فرشتگان به سوی ما نمی‌آیند که بر صداقت تو گواهی دهند.

ب: چرا ملائکه برای کیفر ما که تو را تکذیب می‌کنیم نمی‌آیند؟

«ما تنزل الملائکه» در اصل «ما تنزل» بوده، یعنی ملائکه فرود نمی‌آیند، قرائت دیگر چنان که در متن آیه است نزل، با دو نون و نصب ملائکه است بعضی هم «تنزل الملائکه» مجهول خوانده‌اند.

«إِلَّا بِالْحَقِّ» (ما فرشتگان را نازل نمی‌کنیم) مگر نزولی همراه با حکمت و مصلحت، بعضی گفته‌اند منظور از حق، وحی یا عذاب است. و ما کأنوا إِذَا مُنْظَرِينَ «اذا» جواب و جزاست و تقدیر آن چنین است: و لو نزلنا الملائکه ما کأنوا منظرین «اگر فرشتگان را نازل کنیم به کافران یک لحظه هم مهلت نمی‌دهیم».

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۹ تا ۱۸] ص: ۳۳۴

اشاره

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ (۹) وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي شِعْبِ الْأَوَّلِينَ (۱۰) وَ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (۱۱) كَذَلِكَ نَسْلُكُهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ (۱۲) لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَ قَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ (۱۳)

وَ لَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَاباً مِنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ (۱۴) لَقَالُوا إِنَّمَا سُبُكْرُتُ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ (۱۵) وَ لَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجاً وَ زَيَّنَّاها لِلنَّاظِرِينَ (۱۶) وَ حَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ (۱۷) إِلَّا مَنْ اشْتَرَقَ السَّمْعَ فَاتَّبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ (۱۸)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۳۵

ترجمه: ص: ۳۳۵

ما قرآن را نازل کردیم، و ما خود آن را پاسداریم. (۹)

ما، پیش از تو پیامبرانی در میان امت‌های نخستین فرستادیم. (۱۰)

و هیچ پیامبری به سراغ آنها نمی‌آمد مگر این که او را استهزاء می‌کردند. (۱۱)
 این چنین، قرآن را در دل‌های مجرمان وارد می‌سازیم. (۱۲)
 در حالی که به آن ایمان نمی‌آورند، و روش اقوام پیشین نیز چنین بود. (۱۳)
 و اگر دری از آسمان بر آنان می‌گشادیم که در آن بالا روند (۱۴)
 می‌گفتند ما را چشم‌بندی کرده‌اند، بلکه ما سحر و افسون شده‌ایم. (۱۵)
 ما، در آسمان، برجها قرار دادیم و آن را برای بینندگان زینت دادیم. (۱۶)
 و نیز آن را از شرّ هر شیطان مطرودی حفظ کردیم. (۱۷)
 مگر آن که استراق سمع کرد که شهابی آشکار او را دنبال کرد. (۱۸)

تفسیر: ص: ۳۳۵

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ این آیات درباره رد انکار کافران است که پیامبر را به باد استهزا گرفته و با تمسخر می‌گفتند: «ای کسی که ذکر بر تو نازل شده، تو مجنون و دیوانه‌ای (آیه ۶) و به این دلیل خداوند با تأکید و قاطعیت بیان داشته است که خودش قرآن را فرستاده و هم خود، آن را از هر گونه زیادی و نقصان و تغییر و تحریف محافظت می‌فرماید. بر خلاف کتابهای گذشته که خداوند نگهداری آنها را تعهد نفرموده است بلکه دانشمندانشان در صدد حفظ آن بودند اما، حفظ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۳۶

قرآن را به کسی دیگری غیر از خود واگذار نکرده است. فَرَّاءٌ می‌گوید: جایز است که مراد از ضمیر «له» رسول خدا باشد یعنی ما پیامبر را نگهداریم مثل: وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ «خداوند تو را از شرّ مردم نگهداری می‌فرماید: (مائده/ ۶۷).
 فِي شِيعَةِ الْأَوَّلِينَ گروه‌های نخستین و فرقه‌های پیشین. شیعه به گروهی اطلاق می‌شود که در یک طریقه و مذهب باشند، یعنی در میان امت‌های پیش از تو نیز رسولانی فرستادیم.

وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ جَمَلٍ أَمْ يَمُنُّونَ بِهِمْ وَهُمْ كَمَا مُنَّوْا بِآيَاتِنَا كَذِبًا این جمله حکایت حال گذشته است. زیرا که «ما» بر فعل مضارع داخل نمی‌شود مگر این که مضارع به معنای حال باشد، و بر فعل ماضی هم داخل نمی‌شود مگر این که آن ماضی به زمان حال نزدیک باشد.

كَذَلِكَ نَسْلُكُهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ مرجع ضمیر «ذکر» است: سَلَكْتُ الْخَيْطَ فِي الْإِبْرَةِ و اسلکته: نخ را در سوزن داخل کردم و آن را مرتب ساختم، یعنی ما، ذکر (قرآن) را این گونه در دل گنهکاران القا می‌کنیم اما آنها آن را رد می‌کنند و نمی‌پذیرند. این بیان مثل آن است که وقتی حاجتی را پیش فرومایه‌ای ببری و تو را پاسخ مثبت ندهد می‌گویی: این چنین حاجتها را پیش فرومایگان می‌برم یعنی پیش آنها حاجتی برآورده نمی‌شود.

لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ كَافِرَانِ به کافران به قرآن ایمان نمی‌آورند. در اعراب این جمله دو احتمال وجود دارد:

۱- در محل نصب، و حال است.

۲- بیان است برای کَذَلِكَ نَسْلُكُهُ.

وَقَدْ خَلَّتْ سُنَّتُهُ الْأَوَّلِينَ روشی که درباره ملت‌های پیشین اعمال می‌شد همین بود که چون پیامبران را تکذیب می‌کردند خداوند آنها را هلاک می‌ساخت. و منظور خداوند از این جمله تهدید و انذار است. «يعرجون» با ضمّه و کسره «راء» قرائت شده است. «شُكْرَتْ أَبْصَارُنَا» با تشدید و تخفیف «ك» خوانده شده، یعنی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۳۷

چشم‌هایمان از دیدن فرو مانده، چنان که رود از جریان باز می‌ماند، از ماده سکر و سکر می‌باشد. منظور آن است که عداوت و عناد

این مشرکان به جایی رسیده است که اگر دری از درهای آسمان برویشان باز شود و نردبانی برایشان گذاشته شود که به آن وسیله به سوی آسمان بالا- روند، خواهند گفت این تصویری خیالی است و حقیقت ندارد، بلکه محمد صلی الله علیه و آله ما را به آن وسیله سحر کرده است. بعضی گفته‌اند مرجع ضمیر (علیهم) ملائکه است یعنی اگر به کافران بنمایانیم تا با چشمهای خود فرشتگان را ببینند که به آسمان بالا- روند باز هم این حرفها را خواهند گفت. آوردن فعل «ظلوا» اشاره به عروج آنها در روز است تا آنچه می‌بینند برایشان روش باشد.

«انما» این کلمه دلالت دارد بر این که کافران یقین دارند که چشمهایشان از دیدن باز مانده است.

إِلَّا مِنْ اشْتَرَقَ جَمَلَهُ مُسْتَنًا، در محل نصب است. ابن عباس می‌گوید شیاطین قبلا از رفتن به آسمانها ممنوع نبودند، اما وقتی که حضرت عیسی علیه السلام متولد شد از سه آسمان ممنوع شدند، و هنگامی که پیامبر اسلام ولادت یافت از تمام آسمانها منع شدند. «شَهَابٌ مُبِينٌ» شهابی که شیاطین را تعقیب می‌کرد بر بینندگان روشن و آشکار بود.

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۱۹ تا ۲۵] ص: ۳۳۷

اشاره

وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ (۱۹) وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ (۲۰) وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ (۲۱) وَأَرْسَلْنَا الرِّيَّاحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ (۲۲) وَإِنَّا لَنَخُنُّ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ (۲۳) وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ (۲۴) وَإِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (۲۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۳۸

ترجمه: ص: ۳۳۸

و زمین را گسترده کردیم، و در آن کوه‌های ثابتی افکندیم، و از هر گیاه به اندازه معین، در آن رویانیدیم. (۱۹) و برای شما انواع وسایل زندگی در آن قرار دادیم. و نیز برای کسانی که شما نمی‌توانید به آنها، روزی دهید. (۲۰) خزاین همه چیز نزد ما است ولی ما جز به اندازه معین آن را نازل نمی‌کنیم. (۲۱) و ما بادها را برای آبستنی ابرها فرستادیم و از آسمان آبی نازل کردیم، پس شما را با آن سیراب ساختیم در حالی که خود حافظ و نگهدار آن نیستید. (۲۲) ما، زنده می‌کنیم و می‌میرانیم و مائیم وارثان. (۲۳) ما به آنان که پیش از شما بودند و آنان که پس از شما باشند علم و آگاهی داریم. (۲۴) و پروردگار تو آنها را محشور می‌کند که او حکیم و داناست. (۲۵)

تفسیر: ص: ۳۳۸

وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ زَمِينَ را از جهات طول و عرض گسترده کردیم و در آن، کوه‌های ثابتی قرار دادیم. وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ در معنای کلمه موزون چند احتمال وجود دارد:

۱- اندازه معلومی که با میزان حکمت سنجیده شده است.

۲- چیزی که از لحاظ سود آوری وزن و ارزش داشته باشد.

۳- چیزی که با وزن کردن سنجیده می‌شود، مثل طلا و نقره و جز اینها.

معایش به تصریح «یاء» تلفظ می‌شود بر خلاف کلمه «شمائل» و نظائرش که با همزه و یا چیزی بین یاء و همزه تلفظ می‌شوند، و تصریح به یاء در آنها خطاست.

وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ این جمله عطف بر «معایش» یا بر محلّ «لکم» می‌باشد که گویا چنین فرموده است: وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۳۹

«ما در زمین برای شما اسباب روزی قرار دادیم و کسانی را هم که شما روزی دهنده آنها نیستید برای شما آفریدیم» منظور از این کسان، خانواده و یا غلامان و کنیزان است که انسان خیال می‌کند خودش آنان را روزی می‌دهد و حال آن که خدا، او، و آنها را روزی می‌دهد. جایز نیست جمله بالا را در محلّ جرّ و عطف بر ضمیر مجرور در لکم بگیریم.

وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ هَرَّ بَصُورٌ شُودَ که برای بندگان سودی در آن است، ما قدرت بر ایجاد آن داریم و کلمه «خزائن» مثلی است برای قدرت و توانایی خداوند بر هر چه مقدور و ممکن است.

وَمَا نُنزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ و ما آن را جز به اندازه معینی که می‌دانیم مصلحت بندگان است عطا نمی‌کنیم. وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاقِحٍ در معنای «لواقح» دو قول است:

الف) به معنای «ملاقح» جمع ملقحه (باردار، آبستن) است مثل:

«و مختبَط مِمَّا تَطِيحُ الطَّوَائِحُ» (۱)

که شاعر طوائح را به معنای «مطواح» جمع «مطیحه» به معنای پرتگاه و جای خطرناک گرفته است.

ب) «ریح لاقح» یعنی باد بارآور که خیر و برکت دارد و ضدّ آن ریح عقیم است.

مثل «سحاب ماطر»: ابر بارنده و مفید. معنای آیه این است: ما بادها را برای تلقیح (ابرها) فرستادیم. «فَأَنزَلْنَا مَنِيئَهُنَّ» پس شما را (به وسیله آبی که از آسمان فرستادیم) سیراب ساختیم.

وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ خداوند با ذکر این جمله، از مردم نفی کرده است چیزی را

۱- این شعر از ضرار بن نهشل است که در رثای برادرش یزید سروده و اولش این است:

ليبيك يزید ضارع لخصومة

: باید بر یزید گریست که به خاطر دشمنی ناتوان شد، و با افتادن در محلهای خطرناک مصدوم گردید. (و مختبَط ...، تفسیر کشاف، ج ۳ / ۵۷۵).

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۴۰

که در آیه قبل برای خودش ثابت کرده و فرموده بود: «هیچ چیز نیست مگر این که خزینه‌هایش نزد ماست» یعنی، تنها ما خزانه‌دار آب هستیم و قدرت داریم که آن را در آسمان به وجود آوریم و از آنجا به زمین بیاوریم، اما شما قدرت آن را ندرید.

وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ ما بعد از نابودی تمام آفریده‌ها، باقی هستیم. کلمه «وارث» استفاده از وارث میت است که پس از مرگ وی باقی می‌ماند، در دعایی از پیامبر نقل شده است: اللهم متعنا ببصارنا و اسماعنا و اجعله الوارث منا «خدایا ما را از چشم و گوشمان بهره‌مند گردان و آنها را برایمان باقی بدار».

وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُتَّقِدِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ ... ما آگاهییم از حال آنان که در روزگاران پیش متولد شده و زندگی کرده و سپس مرده‌اند و همچنین کسانی را که بعدها به وجود می‌آیند، یا کسانی که از پشت پدران بیرون آمده و کسانی که هنوز بیرون نیامده‌اند، یا کسانی که در اسلام تقدّم دارند و آنان که تقدّم نداشته‌اند، و یا آنان که در صف نماز جماعت مقدّمند و آنان که متأخّرند. هُوَ يَحْشُرُهُمْ او به تنهایی قادر است که آنان را محشور سازد و با کثرت و افزونی افراد، تعداد آنها را می‌داند. إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ حکمت او آشکار و دانشش گسترده و بر هر چیز احاطه علمی و آگاهی کامل دارد.

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۲۶ تا ۴۰] ص: ۳۴۰

اشاره

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ (۲۶) وَالْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ (۲۷) وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ (۲۸) فَبَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ (۲۹) فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ (۳۰)

إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى أَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ (۳۱) قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا لَكَ أَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ (۳۲) قَالَ لَمْ أَكُنْ لِأَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ (۳۳) قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ (۳۴) وَإِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ (۳۵) قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ (۳۶) قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ (۳۷) إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ (۳۸) قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ (۳۹) إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ (۴۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۴۱

ترجمه: ص: ۳۴۱

ما، انسان را از گل خشکیده‌ای که از خاک تیره بدبو گرفته شده بود آفریدیم. (۲۶)
و جنّ را، پیش از آن از آتش گرم و سوزان، خلق کردیم. (۲۷)
به خاطر آور، هنگامی را که پروردگارت به فرشتگان گفت:
من بشری را از خاک خشکیده‌ای که از گل تیره بدبو گرفته شده خلق می‌کنم. (۲۸)
همین که او را، آفریدم و در او از روح خود دمیدم در برابرش سجده کنید. (۲۹)
پس فرشتگان همگی سجده کردند. (۳۰)
جز ابلیس که خودداری کرد که از سجده کنندگان باشد. (۳۱)
خدا فرمود: ای ابلیس چرا با سجده کنندگان نیستی؟ (۳۲)
گفت: من چنین نیستم که برای بشری که از خاک خشک و تیره بدبو آفریده‌ای سجده کنم. (۳۳)
گفت: پس از آن صف بیرون شو که تو رانده در گاه مایی. (۳۴)
و تا روز قیامت بر تو لعنت خواهد بود. (۳۵)
گفت پروردگرم مرا تا روز رستخیز مهلت ده. (۳۶)
فرمود: تو از مهلت یافتگانی. (۳۷)
تا روز وقت معین. (۳۸)

گفت: پروردگارا به این سبب که مرا گمراه ساختی در زمین برای آنان به آرایشگری می‌پردازم و همه‌شان را گمراه می‌کنم. (۳۹)
مگر بندگان با اخلاصت را. (۴۰)
ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۴۲

تفسیر: ص: ۳۴۲

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ «صلصال» گل خشک پخته است که وقتی بهم می‌خورد صدا می‌کند، اما آن گاه که پخته شد، آن را فُخَّار یعنی سفال گویند «حماً» گل سیاه تغییر یافته است. «مسنون»: صورت یافته و شکل گرفته سنه الوجه، گردی صورت.
بعضی گفته «صلصال» به معنای آب شده و قالب یافته است، که گویا آن خاک از قالب ریخته شده تا به شکلی در آید.
حق آن است که «مسنون» به معنای مصور صفت برای «صلصال» باشد. گویی آن گل سیاه در قالب ریخته شده و از آن، پیکر میان تهی انسان تشکیل یافته، و سپس خشک شده چنان که هر گاه در آن دمیده می‌شد به صدا در می‌آمد و سپس این حالت تغییر یافت و آدم شد.

«جان» اسم علم برای نوع جن است مثل «آدم» برای نوع انسان.

مِنْ نَارِ السَّمُومِ از آتش بسیار داغ که در سوراخهای ریز بدن نفوذ می‌کند.

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ وَبِهِ ياد آور زمانی را که پروردگارت به ملائکه گفت: فَإِذَا سَوَّيْتُهُ پس وقتی که خلقت آدم را متناسب و کامل کردم و برای نفخ روح آماده‌اش ساختم و از روح خود، در آن دمیدم، یعنی زنده‌اش کردم. در این مورد، دمیدن و دمیده شدن مادی وجود ندارد بلکه تمثیلی است برای بیان چیزی که آدم بدان زندگی یافته است. «۱»

مَا لَكُمْ أَلَّا تَكُونُونَ در این عبارت حرف جرّ «فی» و «ان» حذف شده، تقدیرش این است: مالک فی ان لا تكون مع الساجدين، «چه هدفی باعث شد که از سجده کردن امتناع کردی و چه چیز تو را به این امر وادار ساخت»؟

۱- آنچه وسیله حیات آدم است که یک امر معنوی است تشبیه به چیزی مادی شده که دمیده می‌شود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۴۳

قَالَ لَمْ أَكُنْ لِأَسْجِدَ لَمْ برای تأکید نفی است، یعنی اصلاً برای من صحیح نیست که سجده کنم و محال است که از من چنین کاری سر بزند. «رجیم»: ملعون، رجم شده، دور از رحمت. «منها»: مرجع ضمیر، جنت، یا آسمان و یا ملائکه است (مانع الجمع نیست) «يَوْمِ الدِّينِ» و «يَوْمِ يُبْعَثُونَ» و «يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ» همگی به یک معناست (همان روز رستاخیز) اختلاف در عبارات، به خاطر بلاغت در سخن است. بعضی گفته‌اند: ابلیس که از خداوند تقاضای مهلت تا روز رستاخیز کرد منظورش این بود که هرگز نمیرد، زیرا در روز بعث کسی نمی‌میرد، اما خداوند آن را نپذیرفت بلکه وی را تا (یوم وقت معلوم) که آخرین ایام تکلیف است، مهلت داد.

بِمَا أَعْوَيْتَنِي «با» برای قسم، و «ما» مصدریه، و «لأنزین» جواب قسم، و معنای جمله این است: خدایا، به سبب آن که مرا گمراه کردی، سوگند می‌خورم که باطل را در روی زمین برای بنی آدم زینت خواهم داد. منظور از گمراه کردن این است که خدا، سبب گمراهی شیطان را فراهم کرد، زیرا وی را امر به سجده بر آدم نمود سرانجام، این امر به سجده، موجب گمراهی او شد. (از این رو شیطان خطاب به خداوند گفت: تو مرا اغوا کردی) در صورتی که امر خداوند به سجده، امری بجا و نیکو بود، زیرا اگر اطاعت می‌کرد، و در مقابل فرمان خدا فروتنی و تواضع می‌نمود اجر و پاداشی فراوان نصیبش می‌شد، اما آن ملعون تکبر ورزید پس به اختیار خود، هلاک و گمراه شد.

جایز است «بِمَا أَعْوَيْتَنِي» را قسم نگیریم، بلکه قسم در تقدیر و محذوف باشد، یعنی خدایا، چون تو، سبب گمراهی و اغوای مرا

فراهم ساختی، من نیز سوگند می‌خورم که با بنی آدم چنین کنم و سبب اغوای آنها شوم، به این طریق که گناهان را برایشان زینت دهم و به اموری و ادارشان کنم که سبب گمراهی آنها شود.

فِي الْأَرْضِ فِي دُنْيَايِي كَمَا سَرَايِ غُرُورٍ وَفَرِيبٍ اسْتِ چنان که جای دیگر می‌فرماید: أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ «به دنیا میل کرد و پیرو هوای خود شد»

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۴۴

(اعراف / ۱۷۵). ممکن است شیطان چنین اراده کرده باشد که زمین را در نظر آنان می‌آرایم تا آن را بر آخرت ترجیح دهند، و به آن اطمینان خاطر پیدا کنند.

إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ شَيْطَانٍ پس از این تهدید، بندگان با اخلاص خدا را استشنا کرد زیرا می‌دانست که اینها حرف او را نمی‌پذیرند.

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۴۱ تا ۵۰] ص: ۳۴۴

اشاره

قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ (۴۱) إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنْ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ (۴۲) وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ (۴۳) لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ (۴۴) إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ (۴۵) اَدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ آمِنِينَ (۴۶) وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ إِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ (۴۷) لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ (۴۸) تَبِيُّ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (۴۹) وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ (۵۰)

ترجمه: ص: ۳۴۴

خداوند فرمود این راه مستقیم من است (و سنت پا بر جایم). (۴۱)

که بر بندگان تسلط نخواهی یافت، مگر بر گمراهانی که از تو پیروی می‌کنند. (۴۲)

و دوزخ وعده گاه همه آنها است. (۴۳)

جهنم را هفت، در است برای هر دری گروهی از دوزخیان معین شده‌اند. (۴۴)

پرهیزکاران در باغهای جنان و کنار چشمه‌های آن هستند. (۴۵)

(به آنها گفته می‌شود) با سلامت و امنیت داخل شوید. (۴۶)

و ما، کینه را از سینه‌های آنان برداشته‌ایم، آنها برادرانه بر تختها روبروی همدیگر قرار دارند. (۴۷)

نه به آنها در آن رنجی می‌رسد و نه از آن اخراج می‌شوند. (۴۸)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۴۵

بندگان را آگاه ساز که من بسیار آمرزنده و رحیم. (۴۹)

و عذاب من عذابی دردناک است. (۵۰)

تفسیر: ص: ۳۴۵

هذا صراطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ این است راه حق که بر من رعایت آن لازم است، مقصود این که ای شیطان تو را بر بندگان من هیچ گونه سلطه‌ای نیست مگر کسی از آنها که به سبب گمراهی از تو پیروی کند. صراط علی نیز خوانده‌اند که از علو گرفته شده و دلالت بر بلندی شرافت و برتری فضیلت راه خدا می‌کند.

وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ ضمیر به «غاوین» بر می‌گردد یعنی وعده گاه گمراهان دوزخ است. لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مراد از ابواب طبقات دوزخ است که روی یکدیگر قرار دارند. «۱» یعنی برای دوزخ هفت طبقه است و برای هر یک از آنها بهره‌ای معین است.

«إِنَّ الْمُتَّقِينَ...» پرهیزکاران کسانی هستند که از آنچه نهی شده‌اند و اجتناب از آن واجب است، دوری می‌کنند. ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ آمِنِينَ به آنها گفته می‌شود: داخل بهشت شوید در حالی که از آفات در سلامت و از بیرون شدن از آن در امان می‌باشید. «غل» کینه نهفته در دل را گویند، معنای آیه این است: هر چه از سببهای عداوت و دشمنی را که در دنیا در دل آنان وجود داشت، از بین بردیم. بعضی گفته‌اند یعنی دلهای آنان را از حسد ورزیدن نسبت به اختلاف درجات در بهشت، پاک ساختیم. «اخوانا» منصوب و حال است یعنی اهل بهشت دوستانه زندگی می‌کنند همچنین «عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ» یعنی در حالی که در مجالس سرور روبروی یکدیگر بر کرسیها نشسته هر کدام بر روی

۱- این تفسیر از امیر مؤمنان علیه السلام است ترجمه مجمع ج ۱۳، ص ۱۹۱.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۴۶

یکدیگر نظاره می‌کنند «لَا يَمَسُّهُمْ...» به آنان هیچ گونه رنج و زحمتی نمی‌رسد.

نَبِيِّ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ خداوند متعال آنچه را که (از پیش به پرهیزکاران) وعده داده و در جانهایشان تقویت بخشیده بود اینجا به بیان آن پرداخته و فرموده است: به بندگانم خبر ده که تنها من آمرزنده گناهان و دارای رحمت فراوان می‌باشم و فقط عذاب من شایسته است که الیم و دردناک نامیده شود پس به رحمت من امیدوار باشید و از کیفر و عذاب من بترسید.

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۵۱ تا ۶۰] ص: ۳۴۶

اشاره

وَبَشِّرْهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ (۵۱) إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجَلُونَ (۵۲) قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ (۵۳) قَالَ أَبَشَّرْتُمُونِي عَلَى أَنْ مَسَّنِيَ الْكِبَرُ فِيمَ بَشَّرْتُمُونِ (۵۴) قَالُوا بَشِّرْنَاكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ (۵۵) قَالَ وَمَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ (۵۶) قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ (۵۷) قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ مُجْرِمِينَ (۵۸) إِلَّا آلَ لُوطٍ إِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ أَجْمَعِينَ (۵۹) إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَرْنَا إِنَّهَا لَمِنَ الْغَابِرِينَ (۶۰)

ترجمه: ص: ۳۴۶

و امتت را از مهمانهای ابراهیم آگاه کن. (۵۱)

هنگامی که بر او داخل شدند و سلام گفتند، او گفت: ما از شما بیمناکیم. (۵۲)

گفتند نترس که ما تو را به پسری دانا مژده می‌دهیم. (۵۳)

گفت: آیا به من بشارت می‌دهید، با این که پیر شده‌ام، به چه چیز مرا بشارت می‌دهید؟ (۵۴)

گفتند ما به حق تو را بشارت می‌دهیم، از ناامیدان مباش. (۵۵)

گفت چه کسی جز گمراهان از رحمت پروردگارش ناامید می‌شود؟ (۵۶)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۴۷

گفت: پس مأموریت شما چیست ای سفیران؟ (۵۷)

گفتند ما بسوی قومی گنهکار فرستاده شدیم. (۵۸)

مگر خاندان لوط که همگی آنها را نجات خواهیم داد. (۵۹)

بجز همسرش که مقدر ساختیم از هلاک شوندگان باشد. (۶۰)

تفسیر: ص: ۳۴۷

وَنَبَّهْتُهُمْ عَطْفَ بَرِّ نَبِيِّ عِبَادِي است، یعنی و بندگان مرا از مهمانان ابراهیم با خبر ساز تا از عذابی که بر قوم لوط وارد شده و از خشم خدا و کیفر او نسبت به گنهکاران عبرت گیرند و آن گاه برایشان ثابت شود که عذاب خداوند بسیار دردناک است. فَقَالُوا سَلَامًا در تقدیر این جمله دو احتمال ذکر شده:

۱- نَسَلَمَ عَلَيْكَ سَلَامًا (بر تو سلام می‌کنیم).

۲- سَلَمْتَ سَلَامًا: تو در امان هستی.

قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ ابراهیم علیه السلام گفت: ما از شما می‌ترسیم. ترس ابراهیم به یکی از دو علت ذیل بوده است:

الف) چون آنها، بی موقع و بدون خبر و اجازه وارد شده بودند.

ب) چون از غذا خوردن خودداری می‌کردند.

إِنَّا نَبَشِّرُكَ جمله استینافی و در معنا عِلَّتْ، برای نهی از ترس است: تو در امان و مورد بشارتی (بشارت به فرزند) پس ترسی به خودت راه مده.

قَالَ: أُبَشِّرُ تُمُونِي آیا با این که پیری من فرا رسیده مرا بشارت به فرزند می‌دهید، یعنی با این سن زیاد که من دارم ولادت فرزند برای من خیلی عجیب است.

فَبِمِ بُشْرُونَ «ما» استفهامیه است که در معنای تعجب به کار رفته. گویا گفته است: مرا به چه امر شگفتی بشارت می‌دهید؟ «بشرون» با فتح نون جمع و حذف نون وقایه و به کسر آن، با حذف نون جمع که در اصل بشرونن بوده است و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۴۸

بشروننی با اثبات «یاء» نیز خوانده شده و همچنین بشرونّ به ادغام نون جمع در نون وقایه قرائت شده.

قَالُوا بَشْرُنَاكَ بِالْحَقِّ فرشتگان گفتند ما تو را به حقّ مژده می‌دهیم یعنی امر متیقنی که هیچ شک و شبهه‌ای در آن نیست.

فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ پس، از ناامیدان مباش.

قَالَ وَمَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ يَقْنَطُ به کسر و فتح نون قرائت شده است. ابراهیم گفت چه کسی از رحمت پروردگارش ناامید می‌شود بجز آنان که از راه راست منحرف شده‌اند، یعنی من این امر را به دلیل ناامیدی از رحمت حق انکار نمی‌کنم بلکه به مقتضای عادتی که میان مردم جریان دارد آن را بعید می‌شمارم.

فَمَا حَطْبُكُمْ پس، به چه کاری برانگیخته شده‌اید؟

إِلَّا آلَ لُوطٍ این استثنا اگر از قوم باشد منقطع است، زیرا آنها مجرمند و با آل لوط یکی نیستند (تا استثنای حقیقی باشد). و اگر استثنا از ضمیر در مجرمین باشد، متصل خواهد بود و مثل این است که گفته است: ما به سوی قومی فرستاده شده‌ایم که تمامشان

گنهکارند بجز خانواده لوط که چنین نیستند.

إِلَّا امْرَأَتَهُ این کلمه استثنا از ضمیر مجرور در «لمنجوهم» است، نه استثنای از استثنا (إِلَّا آلَ لُوطٍ ... إِلَّا امْرَأَتَهُ).

قَدَرْنَا إِنَّهَا لَمِنَ الْغَابِرِينَ در این عبارت تعلیق «۱» به عمل آمده و علتش آن است که تقدیر، معنای علم را در بردارد و به همین دلیل، دانشمندان اسلامی، تقدیر الهی

۱- تعلیق از اصطلاحات نحوی است که گاهی افعال قلوب به دلیل مانعی لفظاً از عمل باز می‌مانند و در این آیه «قدرنا» عمل نکرده و الا باید آنها به فتح همزه باشد نه با کسر آن، این جا سؤال می‌شود که چرا قدر تعلیق شده با آن که از افعال قلوب نیست؟ پاسخ داده‌اند به این دلیل که متضمن معنای علم می‌باشد که از افعال قلوب است. کشاف ج ۲، ص ۵۸۲ ذیل همین آیه.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۴۹

نسبت به اعمال بندگان را، به معنای «علم» تفسیر می‌کنند. دلیل این که ملائکه، عمل تقدیر را که فعل خداوند است، به خودشان نسبت داده‌اند، این است که ملائکه نزدیکی خاصی با خداوند دارند چنان که خاصان پادشاه می‌گویند، ما چنین و چنان مقرر کردیم با این که تدبیر کننده امور و فرمان دهنده، سلطان است نه آنها. «و قدرنا»:

بدون تشدید هم، خوانده شده است، چنان که در سوره «نمل» نیز به دو وجه خوانده شده است. «۱»

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۶۱ تا ۷۷] ص: ۳۴۹

اشاره

فَلَمَّا جَاءَ آلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ (۶۱) قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ (۶۲) قَالُوا بَلْ جِنَّاتِكُمْ بِمَا كَانُوا فِيهِ يَمْتَرُونَ (۶۳) وَ أَتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ وَ إِنَّا لَصَادِقُونَ (۶۴) فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَ اتَّبِعْ أَدْبَارَهُمْ وَ لَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ وَ امْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ (۶۵) وَ قَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هُوْلَاءِ مَقْطُوعٌ مُّصْبِحِينَ (۶۶) وَ جَاءَ أَهْلَ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ (۶۷) قَالَ إِنَّ هُوْلَاءِ ضَافِرُونَ فَلَا تَفْضَحُونِ (۶۸) وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ لَا تُخْزَوْنَ (۶۹) قَالُوا أَوْ لَمْ نَنْهَكَ عَنِ الْعَالَمِينَ (۷۰) قَالَ هُوْلَاءِ بَنَاتِي إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ (۷۱) لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ (۷۲) فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ (۷۳) فَجَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَ آمَطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ (۷۴) إِنْ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ (۷۵) وَ إِنَّا لَبَسِيلٌ مُّقِيمٌ (۷۶) إِنْ فِي ذَلِكَ لَآيَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ (۷۷)

۱- نمل / ۵۶: فانجیناه و اهله الا- امرأته قدرناها من الغابرين (پس لوط و خانواده‌اش را نجات دادیم مگر همسرش را که دانستیم از هلاک شوندگان است) قدرنا به تخفیف نیز خوانده شده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۵۰

ترجمه: ص: ۳۵۰

پس هنگامی که فرستادگان خدا به سراغ خاندان لوط آمدند. (۶۱)

لوط گفت: شما گروهی ناشناخته‌اید. (۶۲)

آنها گفتند:

بلکه ما چیزی را برای تو آورده‌ایم که کافران در آن، تردید داشتند. (۶۳)

ما واقعیت مسلمی را برای تو آورده‌ایم و راست می‌گوییم. (۶۴)

بنا بر این، خانواده‌ات را در اواخر شب با خود بردار و از این جا ببر، و تو به دنبال سر آنها حرکت کن و هیچ یک از شما، پشت سر خویش ننگرد و همانجا که مأمورید بروید. (۶۵)

و این امر را به لوط اعلام کردیم که: بامدادان ریشه تمام آنها کنده خواهد شد. (۶۶)

اهل شهر در حالی که یکدیگر را نوید می‌دادند آمدند. (۶۷)

لوط گفت: اینها مهمانان منند، آبروی مرا نریزید. (۶۸)

و از خدا بترسید و مرا شرمنده نسازید. (۶۹)

گفتند مگر ما تو را از پناه دادن مردم منع نکردیم؟ (۷۰)

گفت: این دختران من حاضرند، اگر کاری دارید. (۷۱)

سوگند به جان تو که اینها در مستی خود سرگردانند. (۷۲)

پس به هنگام طلوع آفتاب صیحه‌ای آنها را فرو گرفت. (۷۳)

و ما شهر را زیر و زبر کردیم. و بارانی از سنگ بر آنان فرو ریختیم. (۷۴)

در این سرگذشت نشانه‌هایی است برای هوشیاران. (۷۵)

ویرانه‌های آن در سر راهی ثابت و استوار است. (۷۶)

در این امر نشانه‌ای است برای مؤمنان. (۷۷)

تفسیر: ص: ۳۵۰

إِنَّكُمْ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ شما مردمی هستید که روح من از شما بی‌خبر است و شما را دوست نمی‌دارد، از این رو می‌ترسم شری از شما به من برسد. این معنا از جمله بعد معلوم می‌شود که گفتند: بَلْ جِنَّاتِكُمْ بِمَا كَانُوا فِيهِ يَمْتَرُونَ امری که مایه ناراحتی و ترس از ما باشد برای تو نیاورده‌ایم بلکه چیزی آورده‌ایم که باعث خوشحالی و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۵۱

سرور تو می‌باشد و آن، عذابی است که دشمنان را از آن بر حذر می‌داشتی و آنان را به نزول آن تهدید می‌کردی، ولی آنها در آن شک می‌کردند.

وَ أَتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ خبر قطعی درباره عذاب آنها را برای تو آوردیم، و ما در این خبر از راستگویان هستیم.

فَأَسْرِرْ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَ اتَّبِعْ أَدْبَارَهُمْ «فأسر» به همزه وصل و قطع هر دو خوانده شده- از- سری و اسری- یعنی در اواخر شب، پس از سپری شدن قسمت بیشتری از آن از دنبال آنها برو، و پشت سر آنها باش، تا بر آنها ناظر باشی، که تخلف نکنند.

وَ لَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ و کسی، از شما به آنچه در شهر جا گذاشته توجه نکند، ممکن است این دستور کنایه از پیوسته بودن حرکت و توقف نکردن باشد، چرا که هر کس به پشت سرش توجه کند ناگزیر است که اندک توقفی داشته باشد.

وَ امضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ به آنجا که امر شده‌اید، یعنی سرزمین شام، بروید. فعل «امضوا» در «حیث» که این جا ظرف مبهم مکانی است، عمل کرده و همچنین است ضمیر در «تؤمرون» (که تقدیرش تومرونه است و به حیث برمی‌گردد و ظرف زمان مبهم است).

وَ قَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَلِكَ الْأَمْرَ فعل «قضینا» چون به معنای «اوچینا» است، به «الی» متعدی شده است.

أَنَّ دَابِرَ هَؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ این عبارت تفسیر برای «امر» در جمله قبل است، و تفسیر آن، پس از مبهم آوردنش نشانه اهمیت

دادن به آن است. برخی، بنا بر استیناف، «ان» به کسر همزه خوانده‌اند، که گویی کسی گفته است: ما را از آن امر آگاه ساز، در پاسخ چنین آمده است این گروه تا آخرین فردشان آن گاه که داخل صبح می‌شوند ریشه کن می‌شوند (از بین می‌روند) چنان که حتی یک نفر از آنان باقی نماند. «دابره‌م»: آخرین آنها، «مصبحین»: در حالی که داخل صبح می‌شوند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۵۲

وَجَاءَ أَهْلَ الْمَدِينَةِ نام این شهر «سدوم» بود که قاضی آن شهر در جور و ستمکاری ضرب المثل است. اهل شهر به سوی خانه لوط رو آوردند در حالی که از وجود فرشتگان اظهار خوشوقتی می‌کردند.

فَلَا تَفْضَحُونِ با بی‌آبرو ساختن مهمانانم، مرا رسوا نکنید، زیرا اگر نسبت به مهمان یا همسایه کسی بدی شود به خود او بدی شده است.

وَلَا تُخْزُونِ با خوار ساختن مهمانانم مرا ذلیل و خوار نگردانید، این معنا در صورتی است که از ماده «خزی» گرفته شود، و اگر آن را از «خزایه» که به معنای حیاست بگیریم یعنی مرا شرم‌منده نکنید.

أَوَلَمْ تَنْهَيْكُمْ عَنِ الْعَالَمِينَ آیا پیش از این تو را از پناه دادن یا دفاع یا وساطت از مردم نهی نکردیم؟ توضیح این که قوم، قبلا، لوط را تهدید کرده و گفته بودند: لَيْسَ لَكَ تَنْتَهٍ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ «ای لوط اگر (از گفته‌هایت) دست برداری بیرون خواهیم کرد». (شعر/۱۶۷). بعضی گفته‌اند آنچه قوم لوط، او را از آن نهی کرده بودند ضیافت از مردم و پذیرفتن آنها بود.

هُؤُلَاءِ بَنَاتِي اشاره به همه زنان است زیرا هر اقامتی فرزندان پیامبرش به حساب می‌آید، منظور آن است که اینها دختران منند، از طریق شرعی با آنان ازدواج کنید و از پسرانم دست بردارید و متعرض آنها نشوید.

إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ چنین معلوم می‌شود که جناب لوط در قبول پیشنهادش از سوی قومش تردید داشته و گویی چنین گفته: اگر آنچه به شما می‌گویم می‌پذیرید این دختران حاضرانم ولی گمان نمی‌کنم این کار را انجام دهید، بعضی گفته‌اند: اگر قصد ازدواج دارید این دختران من حاضرند.

لَعَمْرُكَ ای محمّد صلی الله علیه و آله به جان و عمر تو، سوگند یاد می‌کنم، می‌بُرد می‌گوید این کلمه دعایی است، یعنی از خدا برای تو عمر طولانی می‌خواهم. اگر به معنای قسم گرفته شود تقدیرش این است: لعمرک مما اقسام به: حیات تو از اموری است که باید ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۵۳

به آن سوگند یاد کرد. عمر (به فتح) و عمر (به ضم) به یک معناست اما چون فتحه اخف حرکات است، آن را به سوگند اختصاص داده‌اند. «۱»

إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ آنها در گمراهیشان که عقل را از آنان برده است حیران و سرگردانند.

فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ فِرْيَادَ ترس آور جبرئیل آنان را فرا گرفته در حالی که به هنگام طلوع خورشید نزدیک می‌شدند.

وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ سنگهایی از گل خشک که بر روی آن مطالبی نوشته بود، بر سر آنها باریدیم.

إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ در این امور نشانه‌هایی است برای مردم آگاه.

«متوسّم»: شخص باهوشی است که در عقیده‌اش ثابت و در امور به دقت می‌اندیشد تا آن جا که به حقیقت امور پی ببرد. امام صادق می‌فرماید: مائیم اندیشمندان با فراست. «۲» در حدیث دیگر نقل شده است: خداوند را بندگانی است که مردم را با فراست و دقت نظر می‌شناسند. «۳»

وَإِنَّهَا لَبَسِيلٌ مُقِيمٌ آثار مخروبه آن بلاها در رهگذری ثابت و برقرار باقی است، مردم بر آنها گام می‌نهند و هنوز، محو نشده و همه آنها را مشاهده می‌کنند. این آیه تنبیه و یادآوری است برای قبیله قریش مثل وَإِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ

«و شما، بامدادان از ویرانه‌های شهرهایشان می‌گذرید» (صافات/۱۳۷).

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۷۸ تا ۸۶] ص: ۳۵۳

اشاره

وَإِنْ كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ لظَالِمِينَ (۷۸) فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُّبِينٍ (۷۹) وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ (۸۰) وَآتَيْنَاهُمْ آيَاتِنَا فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ (۸۱) وَكَانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا آمِنِينَ (۸۲) فَأَخَذْتَهُمُ الصَّيْحَةَ مُضِيحِينَ (۸۳) فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۸۴) وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَإِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ (۸۵) إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ (۸۶)

۱- زیرا، قسم خوردن زیاد بر زبانها جاری می‌شود. کشاف، ج ۲، ص ۵۸۶.

۲-

نحن المتوسّمون.

۳-

ان لله عبادا يعرفون الناس بالتوسم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۵۴

ترجمه: ص: ۳۵۴

و اصحاب «ایکه» «۱» قوم ستمگری بودند. (۷۸)
 ما از آنان انتقام گرفتیم، و شهرهای این دو گروه (قوم لوط و قوم شعیب) بر سر راه آشکار است. (۷۹)
 اصحاب «حجر» (قوم ثمود) پیامبران را تکذیب کردند. (۸۰)
 ما آیات خود را برای آنان فرستادیم اما آنها از آن اعراض کردند. (۸۱)
 آنها از کوه‌ها خانه‌های امن، می‌تراشیدند. (۸۲)
 بامدادان، آنان را صیحه آسمانی فرا گرفت. (۸۳)
 و آنچه بدست آورده بودند ایشان را سودمند نیفتاد. (۸۴)
 و ما آسمانها و زمین و آنچه را میان آنها است، جز به حق نیافریدیم، و قیامت قطعاً خواهد آمد، بنا بر این آنها را مورد عفو پسندیده خود قرار ده. (۸۵)
 پروردگار تو آفریدگار دانا است. (۸۶)

تفسیر: ص: ۳۵۴

وَإِنْ كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ لظَالِمِينَ مراد از اصحاب «ایکه» قوم حضرت شعیب می‌باشند، تقدیر جمله «و انه كان ...» مطلب مهم این است که اصحاب ایکه ستمکار بودند.

۱- صاحبان زمینهای پر درخت (قوم شعیب) تفسیر نمونه، ج ۱۱، ص ۱۱۹.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۵۵

وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُّبِينٍ شهرهای قوم لوط و شعیب در سر راهی روشن قرار دارند، راهی که مردم از آن راه می‌روند و به آن وسیله به مقصد می‌رسند.

أَصْحَابُ الْحِجْرِ منظور قوم ثمودند و «حجر» نام سرزمینی است که در آن قرار داشتند و بین مدینه و شام واقع است. یَبُوتَا آمِنِينَ در معنای این عبارت دو احتمال است:

۱- چون خانه‌های خود را (در میان کوه‌ها) مستحکم ساخته بودند، از خرابی و راه یافتن دزدان در امان بودند.

۲- خود را از عذاب خدا در امان می‌دانستند، زیرا گمان داشتند، کوه‌ها آنان را محافظت می‌کنند.

فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ أَمَا آنچه از بناهای محکم و ثروت‌های فراوان و نیروهای انسانی که به دست آورده بودند، برای آنها هیچ سودی نداشت و عذاب را از آنها برطرف نکرد.

إِلَّا بِالْحَقِّ (آسمانها و زمین و آنچه را میان آنها است نیافریدیم) جز همراه با حق و حکمت که اهلش را با عبادت‌هایی که انجام می‌دهند پاداش دهیم، و باطل و بیهوده نیافریدیم، و یا به این دلیل آفریدیم که روز پاداش اعمال، کمال عدل و انصاف را به کار بریم.

وَإِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَةٌ بِي شَكِّ قِيَامَتِ، فرا می‌رسد و خداوند در آن وقت برای تو، از دشمنانت انتقام می‌گیرد و تو، و همه آفریدگان را به نتیجه اعمالشان می‌رساند.

فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ پس، از مجازات مشرکان و گنهکاران، بخوبی، اعراض کن، و آنچه از آنها می‌بینی، با بردباری و چشم پوشی، تحمل نمای.

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ پروردگار تو کسی است که هم تو و هم آنها را آفریده است، و از حال تو و آنها آگاه است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۵۶

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۸۷ تا ۹۶] ص: ۳۵۶

اشاره

وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ (۸۷) لَا تَمِدَّنْ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَخَفَضْنَا جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ (۸۸) وَقُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ (۸۹) كَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ (۹۰) الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ (۹۱) فَوَرَبِّكَ لَنَسْتَلَنَّهِنَّ أجمعِينَ (۹۲) عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۹۳) فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ (۹۴) إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ (۹۵) الَّذِينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (۹۶)

ترجمه: ص: ۳۵۶

ما به تو سوره «حمد» و قرآن بزرگ را دادیم. (۸۷)

چشمانت را به نعمتهایی که به گروه‌هایی از آنها دادیم متوجه مساز، و غم آنها را مخور، و برای مؤمنان تواضع کن. (۸۸)

و بگو: من ترساننده آشکارم. (۸۹)

مثل آنچه که بر تجزیه کنندگان نازل کردیم. (۹۰)

همانهایی که قرآن را جزء جزء کردند. (۹۱)

به پروردگارت سوگند که از همه آنها پرسش خواهیم کرد. (۹۲)

از آنچه در دنیا انجام می‌دادند. (۹۳)

پس آنچه را مأمور هستی بیان کن و از مشرکان روی بگردان. (۹۴)

ما، شرّ استهزا کنندگان را از تو، دفع خواهیم کرد. (۹۵)

همانهایی که با خداوند، معبود دیگری قرار می‌دهند، و به زودی خواهند دانست. (۹۶)

تفسیر: ص: ۳۵۶

سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي منظور از «سبع» هفت آیه سوره فاتحه یا هفت سوره طولانی (سبع طوال) است که سوره هفتم انفال و براهه است، زیرا هر دو در حکم یک سوره‌اند و به این دلیل بین آنها با آیه: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ فاصله نشده است. اما ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۵۷

قول اول که مراد سوره فاتحه باشد صحیح‌تر است. «مثنایی»: از تشبیه و به معنای تکرار است، چون سوره حمد در هر نماز دو بار خوانده می‌شود، و ممکن است این کلمه را از ماده «ثناء» بگیریم که به معنای ستودن است، زیرا این هفت آیه مشتمل بر ستایش خداست. به هر حال کلمه مثنایی جمع «مثناء»، برون «مفعلة» به معنای مکان ثنا گفتن یا مکان تکرار کردن می‌باشد، و «من» برای بیان یا تبعیض است.

لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا ... به آنچه از نعمتها که به گروه‌هایی از مشرکان داده‌ایم چشم مدوز مانند چشم دوختن انسان به چیزی که میل فراوانی به آن دارد و آرزوی آن را در خود می‌پروراند، و با نعمتی که بر تو عطا شده از هر نعمت دیگر هر چند بزرگ باشد خود را بی‌نیاز دان، زیرا هر نعمتی نسبت به آنچه به تو داده‌ایم، یعنی قرآن عظیم، ناچیز و بی‌ارزش است. وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ بر حال کافران غم مخور اگر ایمان نمی‌آورند، که اسلام و اهل آن تقویت شود. «و اخفض ...» برای مؤمنان که با تو هستند تواضع و فروتنی کنی و از ایمان آوردن ثروتمندان و زورمداران خشنود مباش و به آنها بگو: من با دلیل و برهان به شما هشدار می‌دهم که عذاب الهی بر شما نازل می‌شود، و آنچه را مورد نیاز شماست و من به منظور آن، به سوی شما فرستاده شده‌ام، برایتان بیان می‌کنم.

کَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ در اعراب و معنای این عبارت دو احتمال وجود دارد:

۱- این که متعلق به جمله و لَقَدْ آتَيْنَاكَ بِهَا یعنی، ما بر تو نازل کردیم مثل آنچه بر یهود و نصارا نازل کردیم و آنها تجزیه گران (التقاطیها) هستند. الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ همانها که میان اجزاء قرآن فرق گذاشتند و از روی عناد گفتند پاره‌ای از آن که موافق توره و انجیل است قبول داریم و برخی دیگر که مخالف با آنهاست قبول نداریم پس قرآن را به حق و باطل تقسیم کردند.

۲- متعلق به وَقُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ باشد یعنی شما را از عذابی می‌ترسانم مثل عذابی که بر تجزیه گران فرود آوردیم آنان که در ایام حج راههای ورود به مکه

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۵۸

را جزء جزء کرده بودند، تا کسی ایمان به پیامبر نیابد و عدد آنها ۱۶ نفر بود که ولید بن مغیره مأمورشان ساخته بود که هر کدام در یکی از دروازه‌ها و سر یکی از راهها را بگیرند و مردم را از ایمان آوردن به رسول خدا باز دارند. بعضی از آنها می‌گفتند: به این مردی که از میان ما برخاسته و ادعای نبوت می‌کند فریفته نشوید زیرا او ساحر است، و دیگری می‌گفت: کذاب است و آن دیگری اظهار می‌داشت که شاعر و خیالباف است پس خداوند آنها را در روز جنگ بدر و پیش از آن به آفتابی هلاک ساخت. «عضین»: جمع عضه و به معنای اجزاء می‌باشد، و در اصل «عضوه» بر وزن فعله بوده است از ماده «عضی الشاة» است یعنی گوسفند

را قطعه قطعه کرد.

لَنْشِئَنَّهُمْ این جمله تهدید، و وعده عذاب برای مشرکان است و بعضی گفته‌اند معنای عبارت این است که آنها را از روی توبیخ و سرکوبی و سرزنش مورد سؤال قرار می‌دهیم که چرا گناه و معصیت مرتکب شدید.

فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ مأموریت خود را اظهار و آشکار ساز «صدع بالحجه» دلیل خود را روشن و آشکار بیان کرد، از ماده «صدیع» که به معنای صبح است و در اصل بما تؤمر به من الشرائع بوده: آنچه از احکامی را که مأمور شده‌ای اظهار کنی بنا بر این حرف جرّ حذف شده است مثل قول شاعر:

أمرتك الخير فافعل ما أمرت به.

(تو را امر به خیر کردم پس آنچه را بدان مأمور شده‌ای انجام ده) و بعد از حذف حرف جرّ، ضمیر مفعول هم حذف شده است و می‌توان گفت که «ما» مصدریه است.

مصدر مبنی للمفعول (مجهول) و تقدیر آن «بأمرک» یعنی به مأموریت خود اقدام کن.

إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ استهزاء کنندگان پنج نفر بودند از سالخوردگان و بزرگان به این قرار: ولید بن مغیره، عاص بن وائل، اسود بن عبد یغوث، و «اسود» پسر عبد المطلب بن عبد مناف و حارث بن طلاله، همه آنها، پیش از جنگ بدر، مردند، روزی جبرئیل خدمت پیامبر عرض کرد: من مأمورم که شرا اینها را از سر تو، کم کنم، پس به ساق پای ولید اشاره کرد در حالی که می‌گذشت و لباس بلند خود را

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۵۹

می‌کشید خاری به لباسش فرو رفت و او از تکبر و خود بزرگ بینی حاضر نشد سرش را پایین آورد و آن را بیرون آورد خار به پایش خلید آن را مجروح ساخت و از این درد مرد و به کف پای عاص بن وائل اشاره کرد پایش را روی بوته خاری گذاشت خار در پایش فرو رفت، گفت چیزی مرا گزید پیوسته آن را می‌خاراند تا به همان درد از دنیا رفت و به چشمان اسود بن عبد یغوث اشاره کرد کور شد و از شدت درد سرش را بر دیوار می‌کوبید تا هلاک شد. و به بینی حرث (حارث) اشاره کرد، چرک زیادی از آن آمد تا مرد و به اسود بن مطلب اشاره کرد، بیماری تشنگی وی را فرا گرفت تا مرد. «فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ» بزودی خواهید دانست. این جمله در مقام وعید و تهدید بیان شده است.

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۹۷ تا ۹۹] ص: ۳۵۹

اشاره

وَلَقَدْ نَعَلْنَاكَ أَنْتَكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ (۹۷) فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ (۹۸) وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ (۹۹)

ترجمه: ص: ۳۵۹

و ما می‌دانیم که تو از گفتار آنها دلتنگ می‌شوی. (۹۷)

پس با ستایش پروردگارت خدا را تسبیح کن و از سجده کنندگان باش. (۹۸)

و خدای را پرستش کن تا هنگامی که مرگت فرا رسد. (۹۹)

تفسیر: ص: ۳۵۹

ما می‌دانیم که تو از آنچه استهزاء کنندگان می‌گویند: تو را تکذیب می‌کنند و درباره تو و قرآن طعنه می‌زنند، دلتنگ و ناراحت می‌شوی. «فسیح»: درباره آنچه برای تو، رخ می‌دهد، به خدا پناه ببر، که غم را از تو می‌زداید و مهمات تو را کفایت می‌کند، و از کسانی باش که برای خدا سجده می‌کنند. از این رو هر گاه بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله غم و اندوهی وارد می‌شد به نماز پناه می‌برد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۶۰

وَاعْبُدْ رَبَّكَ بِعِبَادَتِ الْغَائِبِ وَاسْتَشِرْ بِرَبِّكَ مَا يَكُونُ لَكَ بِهِ حَسْبٌ (مرگ) فرا رسد.

مقصود این است که تمام عمر و زندگانی دنیایت را به عبادت پروردگارت بگذران.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۶۱

سوره نحل ص: ۳۶۱

اشاره

نام دیگر این سوره «نعم» می‌باشد: این سوره اکثرش مکی است، «۱» و بدون اختلاف ۱۲۸ آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره]: ص: ۳۶۱

از ابی ابن کعب روایت شده است که هر کس این سوره را بخواند، خداوند نعمتهایی را که در دنیا به او عطا کرده به حسابش نمی‌آورد، و اگر در آن روز یا شبی که این سوره را خوانده است بمیرد، به او پاداش کسی داده می‌شود که با وصیت نیکو از دنیا رفته باشد. «۲»

از امام باقر علیه السلام نقل شده است: هر کس در هر ماه این سوره را قرائت کند، در دنیا زیان نیند و هفتاد نوع بلا، که آسانترینش دیوانگی و جذام و پسی است از او دور خواهد شد و در آخرت جایش در بهشت عدن است که در وسط بهشتهای دیگر قرار دارد. «۳»

۱- مجمع البیان، از ابن عباس: قسمتی از این سوره مکی و قسمتی دیگر مدنی است.

۲-

و من قرأها لم يحاسبه الله تعالى على النعم التي انعمها عليه في دار الدنيا، وان مات في يوم تلاها او ليلة، اعطى من الاجر، كالمذی مات فاحسن الوصية

، مجمع البیان روایت را به پیامبر اکرم نسبت داده است.

۳-

من قرأها في كل شهر كفى المغرم في الدنيا و سبعين نوعا من انواع البلاء أهونه الجنون و الجذام و البرص، و كان مسكنا في جنة عدن و هي وسط الجنان.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۶۲

[سوره النحل (۱۶): آیات ۱ تا ۷] ص: ۳۶۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ (۱) يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ (۲) خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ (۳) خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ (۴) وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دَفْعٌ وَمَنْفَعٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ (۵) وَلكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسِيرُونَ (۶) وَتَحْمِلُ أَنْثَالَكُمْ إِلَى بَلَدٍ لَمْ تَكُونُوا بِالْغَيْهِ إِلَّا لِيُقِيسَ الْإِنْسَانُ لِرَبِّكُم لِرُؤْفِ رَحِيمٍ (۷)

ترجمه: ص: ۳۶۲

فرمان خدا فرا رسیده، پس برای آن شتاب مکنید، خداوند منزّه از آن است که برایش شریک قرار دهند. (۱)
 خداوند فرشتگان را با وحی به امر خود بر هر کس از بندگانش که بخواهد نازل می‌کند که: مردم را انذار کنید (و بگویید) که معبودی جز من نیست، بنا بر این از مخالفت با من بپرهیزید. (۲)
 خداوند آسمانها و زمین را به حق آفرید، و از آنچه شریک او، می‌سازند بالاتر است. (۳)
 آدمی را از نطفه آفرید، و سرانجام مدافعی آشکار از خود، (یا دشمن پروردگارش شد). (۴)
 و چهار پایان را آفرید در حالی که برای شما در آنها، وسیله گرمی و سودهای دیگری است و از گوشت آنها می‌خورید. (۵)
 و برای شما در آنها زیبایی و شکوه است، چه در بامدادان که آنها را به چرا می‌برید و چه در شامگاهان که آنها را برمی‌گردانید. (۶)

و بارهای شما را به سرزمینی که جز، با مشقت زیاد

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۶۳

به آن نمی‌رسید حمل می‌کنند، همانا پروردگار شما، مهربان و رحیم است. (۷)

تفسیر: ص: ۳۶۳

أَمْرُ اللَّهِ دستور خدا به عذاب این کافران نزدیک شد، یا امر قیامت فرا رسید، گر چه قیامت در آینده است و انتظار آن می‌رود ولی چون محقق الوقوع است به منزله امر واقع شده و تحقق یافته حساب شده و با فعل ماضی بیان شده است. «فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ» کافران برای آمدن قیامت عجله می‌کردند، دیرشان می‌شد، می‌گفتند:

چرا نمی‌آید کی می‌آید؟ چنان که در جای دیگر خداوند از قول آنها حکایت می‌کند:

فَأُطِرُوا عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ «پس از آسمان بر ما سنگ بیار» (انفال / ۳۲).

سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ «تشرکون» با تاء نیز خوانده شده است در تفسیر این آیه دو احتمال ذکر شده است:

۱- خداوند متعال از این که او را شریکی باشد و معبودهای مشرکان شرکای او باشند تبری جسته با این معنا ما موصوله است.

۲- خداوند از شرک و وزیدن مشرکان، بیزاری جسته، با توجه به این معنا، ما مصدریه خواهد بود.

يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ این عبارت به چند طریق قرائت شده: با تشدید و تخفیف زاء و نصب ملائکه و نیز با حذف «تاء» اول برای تخفیف از باب تفعل: و رفع ملائکه که در اصل تنزّل بالروح من امره بوده است. یعنی: خداوند به امر خود، فرشتگان را با وحی فرو می‌فرستد، و مقصود از روح در این جا، وحی است، به دو دلیل.

الف: چون وحی دل‌هایی را که بر اثر جهل مرده‌اند، زنده می‌کند.

ب: چون وحی، در دین به منزله روح در کالبد است «أَنْ أُنْدِرُوا» این عبارت بدل از روح است که گفتیم به معنای وحی است یعنی: خداوند فرشتگان را می‌فرستد و به آنها وحی می‌کند که انذار کنید و تقدیر آن: بآنه و ضمیر به معنای شأن است، یعنی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۶۴

مطلب چنین است که به شما بگویم: انذار کنید و می‌توان «أَنْ» را مفسیره گرفت، زیرا فرود آوردن ملائکه وحی را متضمن معنای قول است. معنای «انذروا» این است:

مردم را آگاه کنید که خدایی جز من نیست، مثل «نذرت بکذا» علم به آن پیدا کردم، بنا بر این معنای آیه این می‌شود: خداوند به فرشتگان می‌گوید: مردم را از گفتار من که «خدایی غیر از من نیست، پس از عذاب من بترسید» آگاه سازید.

خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ خدای متعال، پس از بیان وحدانیت خود، و نفی شرک، در این آیه، به منظور استدلال بر مطلب، از اموری یاد می‌کند که فقط از قدرت خدا ساخته است و آن آفرینش آسمانها و زمین و آفرینش انسان و آنچه از حیوانات که به صلاح اوست و به آن نیازمند است از قبیل: استفاده‌های خوراکی و سواری و باربری و جز اینها، همچنین آفرینش بسیاری از چیزها و مخلوقات که مردم از آن آگاهی ندارند. با توجه به این امور، خداوند، بالاتر و بزرگتر از آن است که شریکی برایش آورده شود. فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ و سرانجام پس از آن که نطفه‌ای بی‌ارزش و بی‌روح بود، موجودی عاقل، مدافع و بیانگر درون خویش و جدال‌کننده با دشمن گردید، (این معنا اشاره به مراحل تکامل انسان است).

معنای دیگری که برای این آیه گفته‌اند این است: سرانجام دشمن پروردگارش شد، و منکر آفریننده خود گردید. (اشاره به انحطاط و پستی انسانهای گنهکار است).

و الْأَنْعَامَ چهار پایان و مقصود اصناف هشتگانه حیوانات یا ازواج ثمانیه است «۱» که بیشتر اوقات بر شتر اطلاق می‌شود و منصوب به فعل مقدری است که «خلقها»

۱- انعام در لغت شامل گوسفند، و آهو، گاو و شتر می‌شود، لکن بر اسب و قاطر و یابو، و الاغ نیز اطلاق شده است. تفسیر اثنی عشری، ج ۷، ص ۱۶۴. [.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۶۵

مفسر آن است.

«دفع»، مثل بله لباسی که به وسیله آن، گرما، حاصل می‌شود، لباس گرم منظور از آن، پوششهای گرمی است که از پشم یا کرک یا مو، ساخته می‌شود. منافع: منظور بچه‌های چهارپایان و شیر آنها و فواید دیگر از قبیل باربری و سواری و شخم کردن زمین می‌باشد و خداوند در این آیه از دو جهت بر انسان مَنّت گذاشته است: یکی از جهت سود و بهره‌ای که از این امور به دست می‌آورد، و دیگری تجمل و موقعیتی است که از این اموال برای صاحبانشان حاصل می‌شود و به دست آوردن چنین موقعیتی از جمله غرضها و اهداف حشم داران می‌باشد، زیرا موقعی که شامگاهان آنها را به محلّ استراحت باز می‌گردانند و بامدادان به چراگاههایشان می‌برند، آستانه خانه‌ها جلوه خاصی به خود می‌گیرد، آواز میش و بز و صدای پای چهارپایان که به گوش می‌رسد، دارندگان آنها لذّت می‌برند و چون دیگر مردمان این منظره را می‌بینند در نظرشان جلوه می‌کند و باعث آبرو و حرمت و کسب موقعیت صاحبان آنها می‌شود. و این که در آیه برگشت از چراگاه را بر رفتن برای چرا، مقدم داشته به این دلیل است که موقع برگشتن چاق و چله‌اند، شکمها پر و پستانها از شیر برآمده است، و از هنگام صبح که با شکم و پستانهای خالی برای چرا بیرون می‌روند، زیبایی و جلوه بیشتری دارند.

إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ بِا ف ت ح و کسر «شین» هر دو خوانده شده است و از مشقّت می‌آید. فرق میان دو صورت آن است که مفتوح مصدر و از «شق الامر علیه» است یعنی کار بر او دشوار شد، صورت دوم: «شق» به معنای نصف می‌باشد که گویا به علت زحمت‌هایی که متحمل می‌شود، نیمی از قوّت و نیرویش از بین می‌رود.

وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بِالْغَيْهِ (چهار پایان) بارهای سنگین شما را به سرزمین‌هایی آن چنان دور می‌برند که اگر خداوند شتر را نمی‌آفرید نمی‌توانستید به آن برسید مگر با تحمل زحمت‌های فراوان و می‌توان چنین معنا کرد: به آن، سرزمینها ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۶۶

نمی‌رسیدید مگر در صورتی که نیمه جان شوید. برخی گفته‌اند: مراد از «بلد» شهر مکه است. إِنَّ رَبَّكُمْ لَرُؤُفٌ رَحِيمٌ به درستی که پروردگار شما با آفرینش این وسایل باربری و میسر ساختن این منافع شما را مورد رحمت و مهربانی خود قرار داده است.

[سوره النحل (۱۶): آیات ۸ تا ۱۳] ص: ۳۶۶

اشاره

وَالْخَيْلِ وَالْبِغَالِ وَالْحَمِيرِ لَتَرْكَبوها وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۸) وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِزٌ وَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ (۹) هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجْرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ (۱۰) يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (۱۱) وَسَخَّرَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۱۲) وَمَا ذَرَأْنَا لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانَهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ (۱۳)

ترجمه: ص: ۳۶۶

و اسبها و استرها و الاغها را آفرید تا بر آنها سوار شوید، و هم مایه زینت شما باشد، و چیزهایی را می‌آفریند که شما نمی‌دانید. (۸) و بر خدا است که راه راست را بیان کند، و برخی از راه‌ها بی‌راهه است، و اگر خدا می‌خواست همه شما را هدایت می‌کرد. (۹) او است که از آسمان آبی نازل کرد که آشامیدنی شما از آن است، و گیاهان و درختان، که حیوانات خود را در آن به چرا می‌برید نیز از آن است. (۱۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۶۷

به وسیله آن باران، برای شما کشتزارها و درختان زیتون و خرما و انگور و دیگر میوه‌ها را می‌رویاند. در این کار برای مردم اندیشمند نشانه‌ای است. (۱۱)

و او شب و روز و خورشید و ماه را مسخّر شما ساخت، و ستارگان در تسخیر امر اویند، در این امور نشانه‌هایی برای گروهی است که خرد خود را بکار می‌گیرند. (۱۲)

و مخلوقاتی را که در زمین آفریده نیز مسخّر شما ساخت، آفریده‌هایی با رنگهای مختلف. در این نشانه روشنی است برای گروهی که متذکر می‌شوند. (۱۳)

تفسیر: ص: ۳۶۷

وَالْخَيْلِ عَطْفٌ بِرِ «انعام» و «زینة» عطف بر محل «لِتَرْكَبوها» است، و علت این که در جمله دوم معطوف و معطوف علیه را به یک روش نیاورده این است که «رکوب» عمل مخاطبها و «زینت» فعل زینت دهنده است که همان آفریدگار متعال می‌باشد، معنای آیه این است: خداوند این امور را به منظور سواری و زینت شما آفریده است.

وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ و خداوند برای منافع شما، از میان انواع حیوانات و نباتات و گیاهان چیزهایی را که نمی‌دانید، می‌آفریند. وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ «قصد»، مصدر و به معنای فاعل است، سبیل قصد و قاصد: راه مستقیم و راست، گویی این راه به جایی منتهی می‌شود که رونده آن را اراده کرده و هرگز از آن منحرف نمی‌شود و چون مراد از «سبیل»، جنس راه است کلمه «قصد» را هم به آن اضافه کرده تا مشخص شود و مقصود از آیه این است که راهنمایی کردن به راهی که سالک را به حق برساند، بر خداوند واجب است و از این قبیل است آیه ان علینا للهدی «بر ماست که هدایت کنیم» (لیل / ۱۱). «وَمِنْهَا جَائِرٌ»:

بعضی از راهها انحرافی و بر خلاف راستی است. با این بیان، خدای سبحان اعلان فرموده است که راه منحرف از حق منسوب به او نیست و اگر چنان که جبری

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۶۸

مسلكان می‌گویند: منسوب به خدا می‌بود، می‌فرمود: و علیه جائرها، یا، و علیه الجائر. «۱»

وَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ اگر خدا می‌خواست همه شما را به اجبار به راه مستقیم و معتدل سوق می‌داد. أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ خدا از آسمان آبی نازل ساخته است که برای شما، نوشیدنی است. منظور آب باران است و «منه» به معنای هو می‌باشد مثل قول شاعر:

يَأْبَى الظَّالِمَةُ مِنْهُ النُّوْفَلُ الزَّفَرُ

(انسان آقا و بسیار بخشنده از ستمگری امتناع دارد) که در این مصراع «منه» به معنای «هو» آمده است. «شراب» ماده نوشیدنی و شجر گیاهی است که حیوانها از آن می‌چرند. بعضی گفته‌اند معنای آیه این است که قسمتی از آن آب، نوشیدنی شماسست و قسمتی از آن برای درختان است و در اصل (شرب شجر، أو سقى شجر) بوده و مضاف حذف شده است، و یا چنین بوده است: «لَكُمْ مِنْ أَنْبَاتِهِ شَجَرٌ» و «من سقيه شجر» «۲» که مضاف حذف شده و حرف «من» به ضمیر (ه) متصل شده است. چنان که زهیر سروده است.

أَمِنْ أَوْفَى، دَمْنَةُ لَمْ تَكَلِّمْ؟

(آیا آثار باقیمانده از بناها به خاطر «ام اوفی» است که سخن نمی‌گویند؟) در اصل «من ناحیه ام اوفی» بوده و مضاف که «ناحیه» بوده حذف شده است. فیه تسمیون «سامت الماشیه»: چهار پایان به چراگاه رفتند، و اُسْمَتِهَا انا: آن را برای چریدن بردم و به این جهت حیوان را سائمه گویند. ینب: با «یاء» (بصورت غایب) و با «نون»

۱- رفتن از راه انحرافی نیز از طرف خداست.

۲- مقصود آن است که درخت از برکت رویندگی باران و آبیاری، به وجود می‌آید و رشد می‌کند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۶۹

(متکلم) قرائت شده است.

وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ «من» برای تبعیض است، زیرا تمام ثمرات تنها در بهشت است، و در زمین بعضی از آنها رویده است. لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ برای مردمی که با دقت می‌نگرند و از این امور به قدرت و کمال حکمت حق تعالی پی می‌برند.

بعضی مفسران از «لیل» تا «مسخرات» همه را منسوب خوانده‌اند. بنا بر این «نجوم» و «مسخرات» هم مفعول برای «جعل» خواهد بود

یعنی و جعل النجوم مسخرات بوده زیرا درست نیست که گفته شود: و سخر النجوم مسخرات. و می‌توان گفت: معنای عبارت این است که خداوند این چیزها را به گونه‌های مختلف مسخر ساخت، و کلمه «مسخرات» که جمع است به معنای تسخیر می‌باشد مثل سخره الله مسخرا که مفعول مطلق و به معنای تسخیر (مصدر) است، گویا چنین فرموده است: و سخرها لکم تسخیرات بامرہ بعضی هم تنها «لیل و نهار» را نصب داده و ما بعد آنها را بنا بر مبتدا و خبر، رفع داده‌اند. برخی هم «نجوم» و «مسخرات» را رفع داده و تمام قبلیها را به نصب خوانده‌اند.

إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ جمع آوری «آیات» در این قسمت به این دلیل است که نشانه‌های آسمانی برای خردمندان، روشنترین دلیل بر عظمت خداوند و قدرت روشن اوست.

وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ مَعُطُوفٍ بر «لیل و نهار» است، یعنی آنچه آفریده است از حیوان و گیاهان و انواع مختلف نعمتها، که از جهت اشکال و صور، هیچ کدام به دیگری شباهت ندارد.

[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۴ تا ۱۸] ص: ۳۶۹

اشاره

وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لَيْتًا كَلُّوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاحِرَ فِيهِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۱۴) وَ أَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَارًا وَسُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (۱۵) وَ عَلامَاتٍ وَ بِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ (۱۶) أَمْ مَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ أَفَلَا تَدَّكَّرُونَ (۱۷) وَ إِن تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۸)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۷۰

ترجمه: ص: ۳۷۰

و او کسی است که دریا را، مسخر ساخت، تا شما از آن، گوشت تازه بخورید، و زیوری که خود را بدان می‌پوشید از آن، استخراج نمایید، و کشتی را می‌بینی که دریا را می‌شکافد، تا شما از فضل خداوند بهره‌گیرید به امید این که سپاسگزار باشید (۱۴) و در زمین کوه‌هایی استوار قرار داد تا شما را تکان ندهد و رودها جاری کرد و راهها کشید، تا هدایت شوید، (۱۵) و علامتها قرار داد، و آنان به وسیله ستارگان راهنمایی می‌شوند (۱۶) و آیا آن که می‌آفریند مانند کسی است که نمی‌آفریند، آیا متذکر نمی‌شوید؟ (۱۷) اگر نعمتهای خدای را بشمارید نتوانید احصا کنید، به طور مسلم خداوند بسیار آمرزنده و رحیم است. (۱۸)

تفسیر: ص: ۳۷۰

سَخَّرَ الْبَحْرَ دریا را برای شما رام کرد، و راه دریا پیمایی و استخراج منابعی را که در آن است برایتان سهل و آسان ساخت. لَحْمًا طَرِيًّا گوشت تازه، مقصود، ماهی است و چون زود فاسد می‌شود و باید برای جلوگیری از فساد زود خورده شود، از آن به گوشت تازه تعبیر شده است.

«حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا» مراد لؤلؤ و مرجان است یعنی از آنها زینت می‌گیرید و زنانان آن را می‌پوشند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۷۱

و تَرَى الْفُلْكَ مَوَاجِرَ (۱) کشتیها را می‌بینی که با سینه‌های خود، آب دریا را می‌شکافند. فَرَّاءٌ می‌گوید: «مخر» صدایی است که از حرکت کشتی به وسیله باد، به وجود می‌آید.

و لِيَتَّبِعُوا مِنْ فَضْلِهِ تَا از فضل خداوند در مسیر تجارت خود از کشتیها استفاده کنید. «أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ» که مبادا زمین شما را مضطرب و آسایش شما را سلب کند.

و أَنَهَاراً در زمین رودها قرار داد. توضیح این که در فعل «أَلْقَى» معنای «جعل» می‌باشد چنان که می‌فرماید: أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَاداً وَالْجِبَالَ أَوْتَاداً «آیا زمین را گهواره و کوهها را میخ قرار ندادیم؟» (نبا/ ۵ و ۶).

و سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ راههایی که با ورود در آن به هر جا که بخواهید، راهیابی می‌شود.

و عَلامَاتٍ علامتهایی که برای نشان دادن راهها و راهنمایی عابران قرار دارد از قبیل کوه، یا درّه و دشت و غیر اینها.

و بِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ مقصود از «نجم» جنس ستاره است مثل: كثر الدرهم فی أیدی الناس درهم در دستهای مردم فراوان شده منظور جنس درهم است نه یک دانه از آن. سَدَى: گفته است: مراد از نجم ستاره ثریا (پروین) و فرقدان (دو برادر) و بنات النعش (هفت

اورنگ) و ستاره جدی می‌باشد گویی خداوند سبحان با مقدم داشتن نجم و آوردن ضمیر (قبل از فعل) و تغییر آن از خطاب به غیبت، این را اراده کرده است که: قریش به طور خاص بویژه در سفرهایشان به وسیله ستارگان راه را پیدا می‌کردند، و چون این امر

اختصاص به آنها داشت و کس دیگری از آن آگاه

۱- جمع ماخره از ماده مخر بر وزن فخر، به معنای شکافتن آب از چپ و راست است، و به صدای وزش بادهای شدید نیز گفته می‌شود، و از آنجا که کشتیها به هنگام حرکت آبها را با سینه خود می‌شکافند، به آنها ماخر یا ماخره می‌گویند. تفسیر نمونه، ج ۱۱، ص ۱۸۱ تا ۲.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۷۲

نبود، آنها به شکر خداوند در مقابل نعمتهایش از دیگران سزاوارترند، لذا آنان را اختصاص به ذکر داده و فرموده است: هُمْ يَهْتَدُونَ. امام صادق علیه السلام فرموده است:

علامات ماییم و نجم، رسول اکرم صلی الله علیه و آله (۱).

كَمْ لَّا يَخْلُقُ مراد از این جمله بتها هستند که قدرت آفرینش ندارند اما این که به جای «ما» «من» آورده به این دلیل است که بحث در خالقیت و آفرینندگی است. (۲)

أَفَلَا تَذَكَّرُونَ آیا متذکر نمی‌شوید که عبرت بگیرید؟

لَا تُحْصُوا نمی‌توانید نعمتهای خدا را بشمارید چه رسد به این که شکر آنها را بجای آورید.

إِنَّ اللَّهَ لَعَفُورٌ رَحِيمٌ خداوند بسیار آمرزنده و رحیم است، بنا بر این از کوتاهی شما در سپاسگزاری، در می‌گذرد و نعمتش را از شما قطع نمی‌کند.

[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۹ تا ۲۳] ص: ۳۷۲

اشاره

وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَ مَا تُعْلِنُونَ (۱۹) وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئاً وَ هُمْ يُخْلَقُونَ (۲۰) أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ وَ مَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ (۲۱) إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ وَ هُمْ مُسْتَكْبِرُونَ (۲۲) لَا جَزَمَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَ مَا

يُغْلِنُونَ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ (۲۳)

ترجمه: ص: ۳۷۲

خداوند آنچه را پنهان می‌دارید و آنچه را آشکار می‌سازید می‌داند. (۱۹)
معبودهایی غیر از خدا که می‌خوانید چیزی را

۱-

نحن العلامات و النجم رسول الله صلى الله عليه و آله.

۲- آفرینندگی سزاوار «کس» است و او خداست نه در خور «چیز» یعنی بتان.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۷۳

نمی‌آفرینند، و خود آنها مخلوقند. (۲۰)

اینها مردگان بیجانی هستند و نمی‌دانند که چه وقت برانگیخته می‌شوند. (۲۱)

معبود شما خدای یکتا است. و، آنان که ایمان به آخرت ندارند دل‌هایشان انکار کننده حق است و مستکبرند. (۲۲)

قطعا و بطور تحقیق، خداوند به آنچه این مردم پنهان می‌دارند و به آنچه آشکار می‌سازند آگاه است، و او مستکبران را دوست نمی‌دارد. (۲۳)

تفسیر: ص: ۳۷۳

وَالَّذِينَ يَدْعُونَ ... فعل «یدعون» به دو صورت (غایب و مخاطب) خوانده شده است. در این آیه خداوند متعال از بتها و معبودهای باطل، و ویژگی‌های خدایی را نفی کرده است، به این دلیل که صفت آفرینندگی ندارند و موجودات زنده‌ای که مرگ نداشته باشند نیستند و آگاهی از هنگامه قیامت برایشان نیست، بلکه آفریده و دارای صفات مخلوقند، مرده‌اند و نسبت به امور پنهانی جاهلند. اگر براستی خدا بودند زنده‌هایی نمردنی بودند و کارشان بر عکس آنچه هستند می‌بود.

وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ضمیر جمع برای مردمی است که بتها را می‌خوانند و می‌پرستند مقصود این که این بتها نمی‌دانند که پرستندگان‌شان چه وقت در قیامت برانگیخته می‌شوند. خداوند با این بیانات مشرکان را مورد استهزاء قرار داده است که خدایانشان، زمان بعث را نمی‌دانند پس چگونه این مردم زمانی را انتظار می‌کشند که در آن هنگام پاداش عبادت خود را از این خدایان بگیرند.

لَا جَرَمَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُغْلِنُونَ ... محققا خداوند از سرّ و نهان آنها آگاه است و آنها را مجازات خواهد کرد. این جمله برای وعید و تهدید آنها بیان شده است.

[سوره النحل (۱۶): آیات ۲۴ تا ۲۹] ص: ۳۷۳

اشاره

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ (۲۴) لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ أَلَا

سَاءَ مَا يَزِرُونَ (۲۵) قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَآتَى اللَّهُ بُيُوتَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ فَحَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَأَتَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ (۲۶) ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ وَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تُشَاقِقُونَ فِيهِمْ قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ (۲۷) الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ فَأَلْقَوْا السَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُوءٍ بَلَى إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۲۸) فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ (۲۹)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۷۴

ترجمه: ص: ۳۷۴

و هنگامی که به آنها گفته شود: پروردگار شما چه چیز نازل کرده است، گویند: اینها همان افسانه‌های دروغین پیشینیان است. (۲۴) آنها باید روز قیامت، بار گناهان خود را به طور کامل و هم سهمی از گناهان کسانی را که به سبب نادانی گمراهشان ساختند بر دوش کشند.

بدانید که آنها، بد بار سنگینی، را بر دوش می‌کشند. «۱» (۲۵)

کسانی که پیش از ایشان بودند نیز از این توطئه‌ها داشتند، پس خداوند بسراغ پایه‌های ساختمان زندگی آنها رفت و از اساس، آن را ویران ساخت و سقف آن را از بالا بر سرشان فرو ریخت و از جایی که نمی‌دانستند عذاب بر آنها نازل شد. (۲۶) سپس روز قیامت خدا آنها را رسوا

۱- ترجمه بالا از تفسیر نمونه است اما ترجمه مجمع البیان ج ۱۳ ص ۲۴۴ چنین است: تا بارهای گناه خود، و قسمتی از بارهای گناه کسانی را که بدون دانش از گمراهی آنها متأثر شده‌اند بطور کامل بر دوش گیرند، هان که چه بد باری بر دوش می‌کشند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۷۵

می‌کند و می‌گوید کجایند شریکانی که شما برای من ساختید و بخاطر آنها با دیگران دشمنی می‌کردید؟، آنان که اهل علم‌اند می‌گویند:

امروز، رسوایی و بدبختی بهره‌کافران است. (۲۷)

آنان که فرشتگان، قبض روحشان کنند، در حالی که بر خود ستم کرده‌اند، و سر تسلیم فرود آورده‌اند، می‌گویند: ما، کار ناروایی انجام نداده‌ایم: آری خداوند به آنچه انجام می‌دادید آگاه است. (۲۸)

پس، از درهای جهنم داخل شوید در حالی که جاودانه در آن خواهید بود، چه بد است جایگاه متکبران. (۲۹)

تفسیر: ص: ۳۷۵

ما ذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ کلمه «ما ذَا»، یا در محلّ نصب و مفعول أنزل است یعنی پروردگار شما چه چیز را نازل کرده است؟ و یا در محلّ رفع به ابتدا است یعنی آنچه پروردگار شما نازل کرده، چیست؟ بنا بر وجه اول، معنای عبارت بعد چنین است: آنچه ادعای نزولش را دارید اساطیر الاولین است، و بنا بر وجه دوم این است: آنچه نازل شده اساطیر الاولین است. أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ، یعنی احادیث پیشینیان و ساخته‌های دروغین آنان.

لِيُخْضِلُوا أَوْزَارَهُمْ مُسْتَكْبِرِينَ این حرفها را گفتند تا مردم را گمراه سازند و از توجه به پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله بازشان دارند. پس بارهای سنگین گمراهی خود را بطور کامل و مقداری از بارهای دیگران را هم که گمراه ساخته‌اند بر دوش خود نهاده‌اند، زیرا

گمراه کننده با گمراه شده شریکند یعنی، یکی گمراه می‌سازد و دیگری از او در این امر اطاعت می‌کند. حرف «لام» که بر فعل داخل شده برای افاده غرض نیست که مقصود مستکبران این بوده باشد. چنان که اگر گفته شود: «بخاطر ترس از شری از شهر خارج شدم» مفید غرض است، (بلکه خود بخود سرانجام کارشان چنین می‌شود).

بَغَيْرِ عِلْمٍ حال از مفعول است و معنای یضلونهم بغیر علم این است کسی را ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۷۶

گمراه می‌کنند که او نمی‌داند آنها خود گمراهند و دلیل این که شخص ناآگاه هم مثل گمراه کننده آگاه متّصف به گمراهی و گناه شده این است که باید عقل خود را بکار می‌انداخت و تحقیق می‌کرد تا حق را از باطل تشخیص دهد. فَآتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ قواعد پایه‌های ساختمان یا اساس و بنیان آن می‌باشد و این تشبیهی است که حکایت از بدبختی و بیچارگی مستکبران دارد، یعنی آنها حیل‌هایی را به کار بردند تا به خدا نیرنگ زنند، اما خداوند هلاک آنها را در همین نیرنگهایشان قرار داد مثل حالت مردمی که ساختمانی بنا کنند و برایش پایه‌هایی استوار سازند. پس ساختمان از پایه بر آید یعنی بکلی خراب شود، و سقف آن بر روی ساکنانش فرود آید و تمامشان هلاک شوند زیرا در ضرب المثل عربی آمده است: من حفر لأخيه جبا، وقع فيه منكبًا: هر کس برای برادرش چاهی بکند خودش به رو، در آن افتد. مقصود آیه این است که امر خداوند بر ساختمان آنها فرود آمد و آن را از پایه خراب کرد. اختلاف قرائت: امام صادق علیه السلام فاتى الله بيتهم قرائت کرده‌اند. ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ سپس خداوند آنها را در قیامت خوار می‌سازد، یعنی این است عذاب دنیای آنها، تا کیفر اخروی آنها نیز فرا رسد.

أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تُشَاقِقُونَ فِيهِمْ در این آیه خدای متعال به منظور استهزا و تویخ مشرکان شرکا را به خودش نسبت داده و فرموده است: کجایند شریکان من که شما درباره آنها با مؤمنان دشمنی و مخاصمه داشتید. فعل «تَشَاقِقُونَ» به کسر «نون» نیز قرائت شده، تخفیف یافته تشاققونی است یعنی با من دشمنی می‌کردید، زیرا دشمنی با مؤمنان مثل دشمنی با خداست. قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مقصود پیامبران و دانشمندان از اُمتهای آنان می‌باشند، برخی گفته‌اند: مراد، فرشتگان هستند: این گروه می‌گویند: قیامت روز رسوایی و بدبختی بر کافران است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۷۷

الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ این فعل، با یاء و تاء و ادغام «تاء» در «تاء» یعنی (الذین توفاهم) نیز خوانده شده است. فَالْقَوْمَ السَّلَمَ تسلیم می‌شوند اظهار ذلت می‌کنند و بر خلاف نفاق و تکبری که در دنیا داشتند به صحنه قیامت می‌آیند و می‌گویند: ما هیچ عمل بدی انجام نمی‌دادیم و با این حرفها آنچه از کفر و عدوان که در دنیا داشتند منکر می‌شوند اما صاحبان علم حرف آنها را رد می‌کنند.

إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ خدا می‌داند که شما (در دنیا) چه کارهایی انجام می‌دادید و به خاطر اعمالتان مجازاتتان می‌کند. این عبارت در شماتت گناهکاران ذکر شده و همچنین است جمله بعدی: فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ پس از درهای دوزخ، وارد شوید ...

[سوره النحل (۱۶): آیات ۳۰ تا ۳۴] ص: ۳۷۷

وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَلِمَنْ دَارَ الْآخِرَةُ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ (۳۰) جَنَّاتٍ عِدْنٍ يَدْخُلُونَهَا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ كَذَلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ (۳۱) الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۳۲) هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ أَمْرٌ رَبِّكَ كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۳۳) فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتٌ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (۳۴)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۷۸

ترجمه: ص: ۳۷۸

و هنگامی که به پرهیزکاران گفته شد: پروردگارتان چه نازل فرموده است؟ گفتند: خیر و خوبی، برای کسانی که نیکی کنند در این دنیا نیکی است، و سرای آخرت از این هم بهتر است و چه نیکو است، خانه پرهیزکاران. (۳۰)

باغهایی از بهشت جاویدان است که همگی وارد آن می‌شوند، نهرها از زیر آن جریان دارد، و هر چه را بخواهند در آنجا هست، این چنین خداوند اهل تقوا را پاداش می‌دهد. (۳۱)

همانها که فرشتگان قبض روحشان می‌کنند در حالی که پاک و پاکیزه‌اند، به آنها می‌گویند: سلام بر شما باد، داخل بهشت شوید، بخاطر کارهایی که انجام می‌دادید. (۳۲)

آیا آنها، جز، این انتظار را دارند که فرشتگان بسراغشان آیند، یا فرمان پروردگارت فرا رسد، پیش از آنها نیز مردمی چنین کردند، و خداوند به آنان ستم نکرد بلکه خودشان بر خود ظلم کردند. (۳۳)

پس کیفرهای زشت کردارشان به آنها رسید، و جزای مسخرگیهای خود را دیدند. (۳۴)

تفسیر: ص: ۳۷۸

قَالُوا خَيْرًا... در این آیه که جواب از ناحیه مؤمنان است کلمه «خیر» منصوب شده، یعنی انزل خیرا بر خلاف آیه قبل (۲۴) که قول منکران بود و «اساطیر» رفع داده شد، تا میان پاسخ مؤمنان و منکران فرق باشد. بنا بر این مؤمنان جواب را به عنوان مفعول برای انزال (مقدّر) هماهنگ با سؤال آوردند و گفتند: «خیرا» خدا برای ما مؤمنان، خیر نازل کرده است، اما منکران از سؤال عدول کردند و گفتند: اینها داستانهای دروغین پیشینیان است و چیزی نازل نشده است.

لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ نیکوکاران به پاداش کارهای نیکی که انجام داده‌اند در دنیا احسان می‌بینند و در آخرت چیزهایی بهتر از آن، دریافت می‌دارند. در اعراب این عبارت و ما بعد آن دو احتمال وجود دارد:

۱- بدل از «خیرا» و بیان گفتار اهل تقواست، یعنی آنها چنین گفتند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۷۹

۲- آغاز سخن و وعده‌ای برای پرهیزکاران است.

وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ مخصوص به مدح که دار الآخرة بوده، به دلیل قرینه قبلی حذف شده است. «جَنَّاتٍ عِدْنٍ» خبر از مبتدای محذوف است، و می‌توان آن را مخصوص به مدح دانست. طیبین: در حالی که اهل تقوا چون آلوده به کفر و معصیت نیستند از ظلم به نفس، پاکند، این کلمه در مقابل «ظالمی انفسهم» آمده است.

يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ملائکه به اهل تقوا می‌گویند: از هر بدی و آفتی سالم باشید.

تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ ...

تا هنگامی که فرشتگان برای قبض ارواح بیایند یا فرمان پروردگارت به عذاب سخت فرود آید، و یا قیامت فرارسد.

لَكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ...

کافران پیشین نیز مثل اینان پیامبران را تکذیب کردند و منکر توحید شدند و خداوند هم که هلاکشان ساخت به آنها ستم نفرمود، بلکه خودشان به خود ستم کردند، زیرا کارهایی انجام دادند که مستوجب هلاکت شدند.

[سوره النحل (۱۶): آیات ۳۵ تا ۳۷] ص: ۳۷۹

اشاره

وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ (۳۵) وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ (۳۶) إِنْ تَحَرَّضَ عَلَى هُدَاهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ (۳۷)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۸۰

ترجمه: ص: ۳۸۰

آنان که شرک آوردند، گفتند اگر خدا می‌خواست، ما و پدرانمان چیزی غیر او را عبادت نمی‌کردیم و هیچ چیز را بدون اذن او، تحریم نمی‌نمودیم، کسانی که پیش از آنها بودند نیز همین کارها را انجام دادند، آیا بر پیامبران وظیفه‌ای جز، ابلاغ آشکار هست؟ (۳۵)

ما در میان هر امتی رسولی فرستادیم که خدا را پرستید و از طاغوت اجتناب کنید، پس گروهی را خدا هدایت فرمود و گروهی بر ضلالت ثابت ماندند، بنا بر این در روی زمین سیر کنید و ببینید سرانجام تکذیب کنندگان چیست. (۳۶) هر قدر تو بر هدایت آنها حریص باشی، خداوند، آنان را که محکوم به گمراهی کرده، هدایت نمی‌کند و بر ایشان یابوری نیست. (۳۷)

تفسیر: ص: ۳۸۰

كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ گمراهان و کفار و مشرکین در روزگاران پیشین نیز، شرک به خدا آوردند و آنچه را خدا حلال کرده بود حرام دانستند و آنچه را حرام کرده بود مرتکب شدند، و پس از آن که به آنها گفته شد چرا این خلافها را مرتکب شده‌اید، کارهای ناشایست خود را به خدا نسبت دادند و گفتند اگر خدا نمی‌خواست، ما این خلافها را انجام نمی‌دادیم. فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ آیا وظیفه پیامبران غیر از این است که حق را به مردم ابلاغ کنند، و با بیانات مستدل توضیح دهند که خداوند اعتقاد بر شرک و انجام دادن گناهان را دوست ندارد؟

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ هَيْجَ امْتِي نیست، مگر این که ما در میان آنها پیامبری فرستاده‌ایم که آنها را به بهترین عمل که عبادت و پرستش خداوند یکتاست امر کند، و از بدترین چیزها که شرک به خدا و پیروی از طاغوت است نهی کند.

فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللَّهُ بعضی را که خداوند شایسته لطف و عنایت خود دید، با توفیقات خویش دست آنان را گرفت و نگذاشت به

چاه گمراهی و ضلالت بلغزند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۸۱

وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ وَبِرْخِي دِيْغَرِ كِه تَعْمِدُ بَرِ كَفَرِ دَاشْتَنْدِ مَشْمُولِ خَذْلَانِ گَرْدِيدَنْدِ وَ اَز لَطْفِ خَدَاوَنْدِ دُورِ شَدَنْدِ وَ بَرِ گَمْرَاهِي ثَابِتِ مَانْدَنْدِ.

فَسَيَرُوْا فِي الْأَرْضِ فَأَنْظُرُوا فِي رُويِ زَمِينِ گَرْدَشِ كَنِيدِ وَ اَنْچِه بَا تَكْذِيبِ كَنْدِگَانِ وَ تَهْمَتِ زَنْدِگَانِ اَنْجَامِ دَادهَامِ بِيْنِيدِ، تَا شَكِي بَرَايتَانِ بَاقِي نَمَانْدِ كِه مَن اَز اَنْچِه دَر بَارِه گَنْهَكَارَانِ اَنْجَامِ مِي دَهْمِ اَرَادِه بَدِي نَدَارْمِ.

إِنْ تَحْرِصْ عَلَيَّ اَنْ گَاهِ خَدَاوَنْدِ، بَا تَوْجِه بِه اَصْرَارِ پِيَامْبِرِ بَرَا اِيْمَانِ اَوْرْدَنْ قَرِيْشِ، اَز عِنَادِ وَ لَجَاجَتِ اَنْاَنْ يَادِ كَرْدِه وَ اَنْ حَضْرَتِ رَا اَگَاهِ سَاخْتِه اَسْتِ كِه اِيْنِهَا دَر ضَلَالَتِ فَرُو رَفْتِه اَنْدِ، (وَ بَا يَدِ كَيْفَرِ گَمْرَاهِي خُودِ رَا بِيْنِيدِ).

لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ هَر كِه رَا خَدَاوَنْدِ بِه خُودِشِ وَ اَگْذَارِ كَنْدِ مُورِدِ لَطْفِ وَ عِنَايَتِ خُودِ قَرَارِ نَمِي دَهْدِ. بَعْضِي اَز مَفْسِرَانِ دَر مَعْنَايِ اِيْنِ عِبَارَتِ گَفْتِه اَنْدِ: هَر كَسِ رَا خَدَا مُورِدِ لَطْفِ خُودِ قَرَارِ نَدَهْدِ هِدَايَتِ نَمِي شُودِ چَنَانِ كِه عَرَبِهَا مِي گُويَنْدِ: هِدَاةِ اللّٰهِ فَهْدِي: فَعْلٌ مَجْرَدٌ، هَمِ مَتَعَدِي وَ هَمِ لَازِمِ بِه كَارِ رَفْتِه اَسْتِ، لَا- يَهْدِي مَجْهُولِ هَمِ قَرَاةَتِ شَدِه اَسْتِ، دَر فَعْلِ دُومِ ضَمِيْرِ عَائِدِ كِه بِه مَن مَوْصُولِ بَرْمِي گَرْدَدِ مَحْذُوفِ اَسْتِ، يَعْني: مَن يَضِلُّه.

[سوره النحل (۱۶): آيات ۳۸ تا ۴۰] ص: ۳۸۱

اشاره

وَ اَفْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اِيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللّٰهُ مَنْ يَمُوتُ بَلِي وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَ لَكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۳۸) لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي يُخْتَلِفُونَ فِيهِ وَ لِيَعْلَمَ الَّذِيْنَ كَفَرُوا اَنْهُمْ كَانُوا كَاذِبِيْنَ (۳۹) اِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ اِذَا اَرَدْنَاهُ اَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (۴۰)

ترجمه: ص: ۳۸۱

اَنهَا بِه خَدَا، سُو گَنْدِهَايِ سَخْتِ وَ مُؤَكِّدِ يَادِ كَرْدَنْدِ كِه خَدَاوَنْدِ مَرْدِگَانِ رَا مَبْعُوثِ نَمِي فَرْمَايِدِ. اَرِي (زَنْدِه كَرْدَنْ مَرْدِگَانِ) وَعْدِه حَتْمِي خَدَاوَنْدِ اَسْتِ، وَ لِي، بِيْشْتَرِ مَرْدَمِ نَمِي دَاَنْدِ. (۳۸) تَرْجَمِه جُوامِعِ الْجَامِعِ، ج ۳، ص: ۳۸۲

هَدَفِ اِيْنِ اَسْتِ كِه اَنْچِه رَا دَر اَنْ اَخْتِلَافِ دَاشْتَنْدِ بَر اِيْشَانِ رُوشَنِ سَازْدِ، وَ اَنْاَنْ كِه كَاْفَرِ شَدَنْدِ بَدَاَنْدِ كِه دَر وِغْوَگُو بُوْدَنْدِ. (۳۹)

مَا هَنْگَامِي چِه چِيْزِي رَا اَرَادِه مِي كَنِيمِ، فَقَطِ بِه اُو مِي گُويِيْمِ: هَسْتِ شُو، پَسِ هَسْتِي مِي يَابْدِ. (۴۰)

تفسير: ص: ۳۸۲

«بلي» حَرْفِ جُوابِ، وَ بَرَا اِثْبَاتِ بَعْدِ اَز نَفِي مِي اَيِدِ، يَعْني بَلِي خَدَاوَنْدِ اَنهَا رَا مَبْعُوثِ مِي فَرْمَايِدِ. «وَعْدًا» مَفْعُولِ مَطْلُوقِ، چِيْزِي رَا تَاكِيْدِ مِي كَنْدِ كِه «بلي» بَر اَنْ دَلَالَتِ مِي كَنْدِ، يَعْني زَنْدِه كَرْدَنْ مَرْدِگَانِ، وَعْدِه اِي اَسْتِ اَز خَدَاوَنْدِ، وَ سَبَسِ بِيَانِ كَرْدِه اَسْتِ كِه وَفَايِ بِه اِيْنِ وَعْدِه حَقِّي اَسْتِ كِه بِه مَقْتَضَايِ حَكْمَتِ بَرِ خَدَا وَاجِبِ اَسْتِ.

وَ لَكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ ... اَمَّا اَكْثَرِيْتِ مَرْدَمِ نَمِي دَاَنْدِ كِه زَنْدِه مِي شُونْدِ، يَا نَمِي دَاَنْدِ كِه وَفَايِ بِه اِيْنِ وَعْدِه بَرِ خَدَا وَاجِبِ اَسْتِ، زِيْرَا اَنهَا مَعْتَقَدَنْدِ كِه اَنْچِه عَقْلِ وَ حَكْمَتِ اِيْجَابِ مِي كَنْدِ بَرِ خَدَا وَاجِبِ نَمِي شُودِ. «۱»

لِيُبَيِّنَ لَهُمُ ضَمِيْرِ (هَمِ) بِه مَرْدِگَانِ بَرِ مِي گَرْدَدِ وَ كَاْفَرِ وَ مُؤْمِنِ رَا شَامِلِ مِي شُودِ:

خدا آنها را مبعوث می‌کند تا آنچه را که در آن اختلاف دارند بر ایشان بیان کند، و آنچه در آن اختلاف دارند حقیقت است. وَ لِيُعَلِّمَ الَّذِينَ كَفَرُوا و تا کافران بدانند آنچه می‌گفتند: که خدا مردگان را زنده نمی‌کند، دروغ بوده است. «إِنَّمَا قَوْلُنَا»: این کلمه مبتدأست، و «أَنْ نَقُولَ» خبر، و «كُنْ فَيَكُونُ»، مشتق از کان تامه است، یعنی هر گاه هستی شیئی را اراده کنیم، جز این نیست که بگوییم: به وجود آی، و فوراً موجود می‌شود. این مطلب را خداوند به

۱- در کشف پس از بیان این تفسیر، محشی چنین می‌گوید: مصنف با این سخن با توجه به عقیده معتزله که مصلحت را بر خدا واجب می‌دانند به اهل سنت کنایه گفته و آنها را نظیر کافران دانسته است. کشف ج ۲، ص ۶۰۶ پانویس.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۸۳

عنوان مثال آورده، و معنایش این است: هر چه خدا اراده کند تحقق می‌یابد، و هستی آن، بسته به اراده و خواست اوست، همانند فرماندهی که امرش نافذ است، هر وقت انجام امری را از مأمورش بخواهد، فوراً بدون چون و چرا امر را اجرا می‌کند، ولی این جا سخنی در میان نیست. «فیکون» به نصب هم خوانده شده تا عطف بر «أَنْ نَقُولَ» باشد.

[سوره النحل (۱۶): آیات ۴۱ تا ۴۴] ص: ۳۸۳

اشاره

وَ الَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا لَيَبُوئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسِبَهُمْ وَ لَأَجْرُ الْأَخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (۴۱) الَّذِينَ صَبَرُوا وَ عَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (۴۲) وَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَسِئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (۴۳) بِالْبَيِّنَاتِ وَ الزُّبُرِ وَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِيُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ (۴۴)

ترجمه: ص: ۳۸۳

و آنان که پس از ستم دیدن در راه خدا، هجرت کردند، در دنیا، به آنها (مقامی) نیکو عطا می‌کنیم، و پاداش آخرت اگر بدانند، از آن هم بزرگتر است. (۴۱)

آنها کسانی‌اند که صبر و استقامت پیشه کردند و تنها به پروردگارشان توکل می‌کنند. (۴۲)

و ما، پیش از تو نفرستادیم مگر مردانی را که به آنها، وحی می‌کردیم، و اگر نمی‌دانید از اهل اطلاع پرسید. (۴۳)

آن مردان را با دلیلهای روشن و کتابها فرستادیم، و قرآن را بر تو نازل کردیم تا آنچه بسوی مردم نازل شده، برایشان بیان کنی، شاید که بیندیشند. (۴۴)

تفسیر: ص: ۳۸۳

وَ الَّذِينَ هَاجَرُوا کسانی که هجرت کردند رسول خدا و یارانش بودند که مورد

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۸۴

ظلم و ستم اهل مکه واقع شدند و برای حفظ دین و آیین خود به سوی خدا گریختند، بعضی به حبشه، و از آن جا بعدها به مدینه

رفتند. بعضی گفته‌اند آنها کسانی هستند که پس از هجرت پیامبر صلی الله علیه و آله در مکه زندانی بودند و هر وقت بیرون می‌رفتند کفار آنها را تعقیب و مجبور به بازگشت می‌کردند از جمله آنها بلال، صهیب، عمار و خباب بودند. «فی الله»: در راه حق، خدا، و به خاطر او. «حسنه»:

صفت برای مصدر محذوف است یعنی «لنبؤئنه‌م تبوءه حسنه». ولی در قرائت امیر المؤمنین علیه السلام «لنؤئنه‌م» آمده، یعنی: «إثواءه حسنه» و معنای جمله این می‌شود:

ما مهاجران را در دنیا در موقعیت نیکویی قرار می‌دهیم که غلبه بر اهل مکه است همان مردمی که بر او و اصحابش ستم کردند، و نیز غلبه بر تمام عرب، و بلکه بر اهل مشرق و مغرب، بعضی گفته‌اند: «لنبؤنه‌م مباءه حسنه» مکان نیکی برایشان آماده می‌کنیم یعنی شهر مدینه، که انصار آنان را پناه دادند و یاریشان کردند.

لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ اگر کفار می‌دانستند که خداوند برای مهاجران دنیا و آخرت را جمع می‌کند به دین آنها متمایل می‌شدند، می‌توان گفت ضمیر «يعلمون» برای مهاجران است نه کفار، یعنی اگر مهاجران به این (خیر دنیا و آخرت) آگاهی داشتند صبر و استقامتشان در راه دین بیشتر می‌شد.

الَّذِينَ صَبَرُوا در محل اعراب این جمله دو وجه است.

۱- (مرفوع) خبر برای مبتدای محذوف باشد: «هم الذين صبروا».

۲- (منصوب) مفعول برای فعل محذوف باشد: اعنی الذين صبروا، هر دو، وجه برای مدح است زیرا آنان در برابر عذاب و شکنجه کفار و دوری از وطن و جنگ و جهاد در راه خدا صبر پیشه کردند.

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ يَبِينُ از تو نیز جز مردانی را که به توسط فرشتگان به آنها وحی کردیم برای رسالت به سوی انسانها نفرستادیم. این آیه متوجه کفار قریش است که گفتند: سزاوار نیست خداوند رسالت بر ما را به

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۸۵

انسانی مثل خودمان واگذار کند. (لذا خداوند این جا خاطر نشان ساخته است که پیامبر باید از جنس خود مردم باشد، و این سنت پیشینه ماست، تا مردم او را ببینند و با او گفتگو کنند).

فَسَيُلْوَ أَهْلَ الذُّكْرِ اگر نمی‌دانید، از اهل کتاب و مردم ادیان قبل پرسید تا شما را آگاه سازند و بگویند که پیامبران اتمهای گذشته نیز بشر بوده‌اند. بعضی گفته‌اند: اهل ذکر، اهل قرآن هستند و مراد از ذکر قرآن است، و برخی دیگر گفته‌اند منظور اهل علم و دانش‌اند. از امام باقر علیه السلام روایت شده است، که فرمود: اهل ذکر، ما ییم، «۱» «بالبینات»: (جائز و مجرور) متعلق به: «وَمَا أَرْسَلْنَا»، و داخل در استثناست یعنی ما به پیامبری نفرستادیم مگر مردانی را با دلیلهای آشکار، مثل: ما ضربت الا زیدا بالسوط که در اصل: ضربت زیدا بالسوط بوده است، و می‌توان گفت جائز و مجرور متعلق به رجالا و صفت آن است، یعنی رجالا ملتبسین بالبینات: مردانی همراه با دلایل روشن، و نیز جایز است متعلق به فعل «نوحی» باشد، یعنی با دلایل روشن به سوی آنها وحی می‌کنیم. جمله «فاسئلوا» تا آخر آیه معترضه است.

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذُّكْرَ مقصود از ذکر قرآن است، و به این دلیل قرآن را ذکر گفته‌اند که پند و موعظه و آگاه کننده اهل غفلت است. لِيُبَيِّنَ لِلنَّاسِ تا برای مردم، آنچه از امر و نهی در قرآن است بیان کنی، به امید این که آنها بیندیشند و بیدار شوند.

[سوره النحل (۱۶): آیات ۴۵ تا ۵۰] ص: ۳۸۵

أَفَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ (۴۵) أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقْلِبِهِمْ فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ (۴۶) أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُوفٌ رَحِيمٌ (۴۷) أَوْ لَمْ يَرَوْا إِلَى مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ يَتَفَتَّحُونَ ظِلَالَهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالْشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ (۴۸) وَاللَّهُ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ دَابَّةٍ وَالْمَلَائِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ (۴۹) يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ (۵۰)

-۱

نحن اهل الذکر.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۸۶

ترجمه: ص: ۳۸۶

آیا آنها که توطئه کردند، ایمن هستند از این که ممکن است زمین ایشان را فرو برد، یا از آن جا گمانش را ندارند، عذابی بر آنان وارد شود؟ (۴۵)

یا هنگامی که در رفت و آمدند آنها را فرا گیرد، که آنان قادر به فرار نیستند. (۴۶)

یا در حال ترس آنها را گرفتار سازد.

همانا پروردگار شما مهربان و رحیم است. (۴۷)

آیا به اشیا بی که خدا آفریده است (موجودات جسمانی) نگاه نمی کنند، که سایه های آن از راست و چپ حرکت دارند و خاضعانه برای خدا سجده می کنند. (۴۸)

تمام آنچه در آسمانها و زمین از جنبندگان وجود دارد و همچنین فرشتگان، برای خدا سجده می کنند و هیچ گونه تکبری ندارند. (۴۹)

آنها از مخالفت پروردگارشان که حاکم بر آنها است می ترسند و آنچه را مأموریت دارند انجام می دهند. (۵۰)

تفسیر: ص: ۳۸۶

مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ نیرنگهای بدی را انجام دادند. منظور اهل مکه و توطئه‌هایی است که آنها علیه پیامبر صلی الله علیه و آله به کار می بردند.

أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقْلِبِهِمْ این جمله حالیه و معنایش این است: یا در حالی آنها را عذاب الهی فرا بگیرد که در سفرها و تجارتهایشان در رفت و آمد باشند.

أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ یا آن گاه که در حال خوف و ترس بسر می برند، یعنی وقتی که ببینند اقوامی پیش از آنها به هلاکت رسیده اند بیم آن دارند که عذاب، آنها را

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۸۷

هم فرو بگیرد و هر لحظه منتظر عذاب می باشند.

این معنا غیر از آن است که در آخر آیه، پیشین فرمود: یا از جایی که نمی دانند عذاب بر آنها فرود آید.

بعضی گفته اند معنای تَخَوُّفٍ، تنقص است: یعنی از ترس عذاب، دمام و بتدریج در وجودشان کاستی ایجاد می شود و از اموالشان

کم می‌شود تا بالاخره به هلاکت رسند.

فَإِنَّ رَبُّكُمْ لَرَوْفٌ رَحِيمٌ پروردگار شما بسیار مهربان و با رحمت است آن گاه که نسبت به شما بردباری کرده و بزودی شما را کیفر و عقوبت نمی‌کند. «أَوْ لَمْ يَرَوْا» و «يَتَفَيَّؤا»: هر یک از این دو فعل، با «یاء» و «تاء» هر دو، قرائت شده است.

ما خَلَقَ اللَّهُ «ما» موصوله و مبهم است، و جمله: مِنْ شَيْءٍ يَتَفَيَّؤا ظِلَالُهُ، آن را توضیح می‌دهد که مراد از آنچه خدا آفریده، در این جا چیزی است که سایه‌هایش به طرف راست و چپ حرکت می‌کند و از مادیات است. «یمین» (مفرد) و به معنای ایمان (جمع) می‌باشد. «و سجدا» حال از «ظلال»، و «هُم دَاخِرُونَ» حال از ضمیر در «ظلاله» است که مفرد و به معنای جمع است زیرا همه اشیا مادی که خداوند آفریده دارای سایه می‌باشند. «داخرون»، جمع به واو نون آمده است، زیرا دخور (اظهار کوچکی کردن) از اوصاف عقلاست و یا این که چون بعضی از مخلوقات عاقل هستند آن را غلبه داده است معنای جمله این است: آیا نمی‌نگرید به آنچه خداوند آفرید، از اجرامی که سایه‌های آن از نقطه‌های راست و چپ در حرکتند، این عبارت استعاره از راست و چپ انسان است یعنی به علت اطاعت از فرمان خداوند سایه‌های اشیا از طرفی به طرف دیگری حرکت می‌کنند و در مأموریت خود از فرمان خدا کوتاهی ندارند، و نیز این اجسام به خودی خود، مطیع، رام و تسلیم فرمان خدا هستند و آنچه او درباره آنها انجام داده می‌پذیرند.

مِنْ دَابَّةٍ «من» بیانیه است، و در این که مقصود از «دابه» چیست دو احتمال وجود دارد:

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۸۸

۱- مقصود تمام «ما فی السَّمَاوَاتِ وَ ما فی الْأَرْضِ» است به این اعتبار که در آسمانها نیز خداوند موجوداتی خلق کرده است که می‌جنبند.

۲- فقط بیان برای «ما فی الْأَرْضِ» است و مقصود از «ما فی السَّمَاوَاتِ» ملائکه هستند و اما ذکر ملائکه به طور خصوص با این که معنای آن با توجه به «ما فی السَّمَاوَاتِ» بیان شده این است که چون فرشتگان از میان همه سجده کنندگان مطیع‌ترند امتیاز خاصی را دارا می‌باشند. «۱» و نیز می‌توان گفت مراد از ملائکه فرشتگان زمینی از قبیل حفظه و غیر آنها می‌باشند. (در این صورت ذکر ملائکه تکرار نخواهد بود). منظور از سجده موجودات مکلف، اطاعت و عبادت آنها و سجده غیر اهل تکلیف، آن است که در مقابل اراده خداوند تسلیم محض هستند و هرگز از این امر خودداری نمی‌کنند. «یخافون»: حال است از ضمیر در «لَا يَسْتَكْبِرُونَ» یعنی آنها در حالی که از پروردگارشان می‌ترسند، عبادت او را ترک نمی‌کنند، یا استینافیه است و بیان می‌کند نفی استکبار آنها را در عبادت و بر آن تأکید می‌کند، زیرا کسی که خوف خدا داشته باشد، از عبادت او سرپیچی نمی‌کند.

مِنْ فَوْقِهِمْ اگر متعلق به «یخافون» باشد معنایش این است: از خدا می‌ترسند که عذابی از آسمان بر بالای سرشان نازل فرماید، و اگر آن را متعلق به «ربهم» بگیریم حال از آن خواهد بود و چنین معنا می‌شود: از پروردگارشان می‌ترسند در حالی که بر آنها قهر و غلبه دارد، چنان که می‌فرماید: وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ «ما بر آنها کاملاً تسلط داریم» (اعراف / ۱۲۷).

۱- یا این که چون معمولاً دابه به جنبندگان مادی و جسمانی اطلاق می‌شود و اگر فرشتگان رفت و آمد و حضور و غیابی دارند به معنای جسمانی و مادی نیست تا در مفهوم دابه داخل شود، تفسیر نمونه، ج ۱۱، ص ۲۵۵-۶.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۸۹

[سوره النحل (۱۶): آیات ۵۱ تا ۵۵] ص: ۳۸۹

وَقَالَ اللَّهُ لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ (۵۱) وَلَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَهُ الدِّينُ وَاصِبًا أَفَعَيَّرَ اللَّهُ تَتَّقُونَ (۵۲) وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْتَرُونَ (۵۳) ثُمَّ إِذَا كُشِفَ الضُّرُّ عَنْكُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ (۵۴) لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (۵۵)

ترجمه: ص: ۳۸۹

خداوند فرمود: دو معبود انتخاب نکنید معبود واقعی یکی است، بنا بر این از من بیم داشته باشید. (۵۱)
آنچه در آسمانها و زمین است از آن او و اطاعت واجب برای او است، پس آیا از غیر خدا پروا می‌کنید. (۵۲)
هر نعمتی که دارید از خداست. سپس هر گاه زبانی به شما رسد به درگاه او استغاثه می‌کنید. (۵۳)
و هنگامی که او رنج و ضرر را از شما برطرف ساخت، گروهی از شما به پروردگارشان شرک می‌ورزند. (۵۴)
تا این که نسبت به نعمتهایی که به آنها داده‌ایم کفران ورزند، بنا بر این بهره خود را از دنیا بگیرید، که بزودی خواهید دانست. (۵۵)

تفسیر: ص: ۳۸۹

لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ تأکید به عدد (اثین و واحد) دلالت بر اهمیت مطلب دارد زیرا وقتی گفته شود: انما هو اله، و به «واحد» تأکید نشود، مطلب خوب ادا نشده است و چنین تصوّر می‌شود که الهیت را ثابت کرده‌اند نه وحدانیت را.
فَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ در این جمله با رعایت التفات از غیبت به متکلم رفته، زیرا (از یک سو) غایب و متکلم در این جا یکی است و او همان خداست، (و از سوی دیگر)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۹۰

این تعبیر، از این که (دوم را هم غایب بیاورد و) بگوید: فایاه فارهبوه، و نیز از این که ما قبلش را متکلم (انما انا اله واحد) بیاورد برای ایجاد ترس رساتر است. «دین» به معنای اطاعت، و «واصب» حال برای «لَهُ الدِّينُ» است که ظرف و جار و مجرور و عامل در آن می‌باشد.

«واصب» در لغت به معنای واجب و ثابت است، چون همه نعمتها از اوست، پس اطاعت او بر هر صاحب نعمتی واجب است، و می‌توان آن را از «وصب» به معنای زحمت و مشقت گرفت، یعنی دین از آن خداست در حالی که توأم با زحمت و رنج است، از این رو دین را تکلیف نامیده‌اند و می‌توان دین را به معنای جزا گرفت، یعنی ثواب و عقاب بطور دائم و همیشه، از خداست و این امر هیچ گاه قطع شدنی نیست.

وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ آنچه از نعمتهای بدنی و مالی که به شما می‌رسد از خداست.

فَإِلَيْهِ تَجْتَرُونَ (و در هنگام شداید) تنها بسوی او زاری می‌کنید. «جوار» به معنای بلند کردن صدا برای دعاست. «تجرون» با حذف همزه و گذاردن حرکت آن، روی جیم، نیز قرائت شده است.

إِذَا فَرِيقٌ مِنْكُمْ در تفسیر این آیه دو احتمال وجود دارد:

۱- این که ضمیر در و مَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ عام و شامل تمام انسانها باشد و از «فریق» گروه کافر آنها اراده شود.

۲- می‌توان گفت مورد خطاب کافراند و «منکم» برای بیان است نه، تبعیض و معنای عبارت این است: در این هنگام گروه کافری که خود شما باشید شرک می‌آورید، زیرا در گروه کفار هم ممکن است کسی باشد که عبرت بگیرد، چنان که می‌فرماید: فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ «اما هنگامی که آنها را به خشکی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۹۱

نجات داد بعضی راه اعتدال را پیش می‌گیرند. «۱» (لقمان / ۳۲).

لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ تَا بِه نعمتی که به آنها عطا کردیم و ناراحتی‌شان را بر طرف ساختیم کفر ورزند. گویی هدف کافران از شرک ورزیدن به خدا کفران و ناسپاسی نسبت به نعمتهای او بوده است.

فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ پس آنچه می‌خواهید لذت ببرید که بزودی خواهید دانست در این جمله خداوند کفار را به حال خودشان واگذاشته و تهدیدشان فرموده است. ممکن است دو فعل «لیکفروا» و «فتمتعوا»، فعل امر و به معنای خذلان و بخود واگذاردن و لام نیز برای امر غایب باشد.

[سوره النحل (۱۶): آیات ۵۶ تا ۶۰] ص: ۳۹۱

اشاره

وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا مِّمَّا رَزَقْنَاهُمْ تَاللَّهِ لَشَسْلَنَ عَمَّا كُنْتُمْ تَفْتَرُونَ (۵۶) وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ (۵۷) وَ إِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَ هُوَ كَظِيمٌ (۵۸) يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيْ يُمَسِّكُهُ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ (۵۹) لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السُّوءِ وَ لِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۶۰)

ترجمه: ص: ۳۹۱

و آنها برای بتهایی که هیچ سود و زبانی از آنها سراغ ندارند، سهمی از آنچه، ما به آنها روزی داده‌ایم، می‌دهند، به خدا سوگند که از این دروغ و تهمت‌ها سؤال خواهید شد. (۵۶)

و برای خداوند سبحان، دختران و برای خودشان آنچه را می‌خواهند قائل می‌شوند. (۵۷)

و

۱- مثل عکرمه بن ابی جهل، تفسیر نمونه، ج ۱۷، ص ۸۸.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۹۲

هر گاه یکی از آنها به دختری مژده داده می‌شد چهره‌اش سیاه و غمگین و خشمناک می‌گردید. (۵۸)

از قوم و قبیله خود به خاطر بشارت بدی که به او داده شده، پنهان می‌شد و می‌اندیشید که طفل را به مشقت نگهدارد یا، در خاک پنهانش کند؟ هان! چه بد، حکمی می‌کردند. (۵۹)

برای آنها که ایمان به آخرت ندارند صفات زشت، و برای خداوند صفات عالی است و او عزیز و حکیم است. (۶۰)

تفسیر: ص: ۳۹۲

لِما لَا يَعْلَمُونَ مقصود این است که مشرکان از موقعیت بت‌هایشان آگاهی ندارند، زیرا آنها معتقد بودند که بتها دارای سود و زیان هستند و از آنان شفاعت می‌کنند، در صورتی که آنها جمادی بیش نیستند. بنا بر این نسبت به بت‌های خود جاهل و نادانند.

بعضی گفته‌اند: ضمیر فاعل در «لا يعلمون» برای بت‌هاست، یعنی بت پرستان به موجوداتی که متّصف به علم نیستند تقرّب می‌جویند

و از چهار پایان و زراعت‌های خود برای آنها بهره‌ای قرار می‌دهند در حالی که خود بتها از آن ناآگاهند.

تَاللّٰهِ كَتَبْنَا لَكُمْ مَقَادِرَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ وَ تَقَرَّبُوا إِلَىٰ خَدَائِدِهَا فَذَرُوا فِيهَا مَنَاسِكَتًا وَ تَقَرَّبُوا إِلَىٰ خَدَائِدِهَا فَذَرُوا فِيهَا مَنَاسِكَتًا وَ تَقَرَّبُوا إِلَىٰ خَدَائِدِهَا فَذَرُوا فِيهَا مَنَاسِكَتًا
را خدا، و سزاوار تقرب می‌دانید، مورد محاکمه و سؤال واقع خواهید شد.

سُبْحَانَهُ بت پرستان عقیده داشتند که فرشتگان دختران خداوند. حق تعالی با این کلمه ذات یکتای خود را از نسبت فرزند داشتن منزّه و پاک دانست و بعضی گفته‌اند این کلمه اظهار تعجب و شگفتی از گفته آنان است.

و لَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ در محل اعراب این جمله دو نظریه است:

۱- نصب، عطف بر «البنات» یعنی پسران را که دوست می‌داشتند برای خود قرار می‌دادند.

۲- رفع بنا بر ابتدا یعنی: و برای آنها چیزی است که خود می‌پسندند، یعنی پسران. ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۹۳

«ضَلَّ» به معنای صرار است، چنان که فعل‌های: اصبح، امسى و بات نیز به همین معنا به کار می‌روند. معنای آیه این است: چهره‌اش از شدت خشم، سرخ و سیاه می‌شد.

فَهُوَ كَظِيمٌ قلبش پر از کینه نسبت به همسرش می‌شد و به خاطر خبر بدی که به او داده شده بود از مردم دوری می‌کرد و حدیث نفس می‌نمود و با خود می‌اندیشید که چه کند آیا با تحمل ذلت و خواری، فرزند خود را نگهدارد، یا در خاک پنهانش کند.

أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ هان! چه بد می‌اندیشیدند: دختر را، که این چنین مایه ننگ می‌دانستند به خدا نسبت می‌دادند، و بر عکس، پسر را که نیکو می‌دانستند، برای خود قرار می‌دادند.

مَثَلُ السَّوْءِ مراد صفت ناروا مانند نیاز به فرزند که ویژه مخلوق است و سزاوار خدا نیست، و یا صفتهای دلیل بر نقص، از قبیل جهل و عجز، و غیر اینها می‌باشد.

این ویژگیها سزاوار مردمی است که به آخرت ایمان ندارند.

وَلِلّٰهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ منظور صفات خدایی است، از قبیل بی‌نیازی از داشتن همسر و فرزند، و منزّه بودن از صفتهای نقص که ویژه مخلوقات است زیرا صفتهای عالی شایسته مقام الهی است.

[سوره النحل (۱۶): آیات ۶۱ تا ۶۵] ص: ۳۹۳

اشاره

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ وَ لَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فِإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْذِنُونَ سَاعَةً وَ لَا يَسْتَقْدِمُونَ (۶۱) وَ يَجْعَلُونَ لِلّٰهِ مَا يَكْرَهُونَ وَ تَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنَىٰ لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَ أَنََّّهُمْ مُّفْرَطُونَ (۶۲) تَاللّٰهِ لَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَهُوَ وَ يُؤَيِّدُهُمُ الْيَوْمَ وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۶۳) وَ مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ وَ هُدًى وَ رَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۶۴) وَ اللَّهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ (۶۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۹۴

ترجمه: ص: ۳۹۴

اگر خداوند بخواهد مردم را به دلیل ستمشان مجازات کند، هیچ جنبنده‌ای را بر روی زمین باقی نمی‌گذارد ولی آنها را تا زمان معینی مهلت می‌دهد و هنگامی که زمانشان فرا رسد، نه یک ساعت تأخیر می‌کنند و نه یک ساعت پیشی می‌گیرند. (۶۱)

آنها برای خدا چیزهایی قرار می‌دهند که خود از آن کراهت دارند و با این حال زبانشان به دروغ می‌گوید: نیکی برای آنان است، تردیدی نیست که آتش برای آنها است و شتابان بسوی آن رهسپارند. (۶۲)

به خدا سوگند، پیامبرانی به سوی اُمتهای پیش از تو فرستادیم، امّا شیطان کارهایشان را بر ایشان آراست، و او امروز، ولی و سرپرست آنان است.

و مجازات دردناک برای آنها است. (۶۳)

ما، قرآن را بر تو، نازل نکردیم مگر برای این که آنچه در آن اختلاف دارند بر ایشان بیان کنی.

و برای گروهی که ایمان می‌آورند مایه هدایت و رحمت است. (۶۴)

خداوند از آسمان آبی فرستاد، و زمین را پس از آن که مرده بود، حیات بخشید، در این کار نشانه‌ای است برای مردمی که شنوا باشند. (۶۵)

تفسیر: ص: ۳۹۴

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ اِذَا رَأَوْا كِسْفًا مِمَّنْ يَأْتِيهِمْ لَوِىَ غَدَاةٍ كَأَنَّ السَّمَاوَاتِ سُيُوفًا يَتَوَضَّعُونَ لَهَا وَإِنَّ السَّمَاوَاتِ لَفِي شِقَاقِ بَعْتٍ

مؤاخذة قرار دهد همه جنبندگان روی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۹۵

زمین را به شومی ظلم ستمکاران از بین می‌برد و یا هیچ جنبنده ستمکاری را بر روی زمین نمی‌گذاشت. ابن عباس گفته است: هیچ مشرکی را باقی نمی‌گذاشت.

وَيَجْعَلُونَ لِّهِ مَا يُكْرَهُونَ آنچه را برای خودشان نمی‌پسندیدند- از قبیل داشتن دختر و شریک در ریاست و توهین نسبت به فرستادگان خود- برای خدا روا می‌داشتند و بی‌ارزشتین اموالشان را به خدا و بهترینش را به بت‌هایشان اختصاص می‌دادند.

وَتَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْكُذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسَيْنِ و با این حال زبان‌هایشان به دروغ خبر می‌داد که سرانجام نیکی برای آنهاست. جمله اخیر بدل از «کذب» است و مقصود از آن، یا این گفتار قریش است که: پسران از آن ماست (و دختران از خدا) و یا گفتار دیگرشان که: اگر آنچه محمد صلی الله علیه و آله می‌گوید حق باشد، بهشت برای ماست.

«مفرتون»: این کلمه به طرق مختلف قرائت شده: به فتح و کسر راء، و تخفیف و تشدید آن. اگر به فتح خوانده شود (مخفف یا مشدد) به این معناست که آنها شتابان و پیش از همه به سوی آتش برده می‌شوند از افرطت فلانا و فرطته فی طلب الماء.

در طلب آب بر فلانی سبقت گرفتم و بعضی گفته‌اند در این صورت به معنای فراموش شدگان و واگذار شدگان می‌باشد. از افرطت فلانا خلفی: او را پشت سر گذاشتم و فراموشش کردم. و مفرتون به کسر را و تخفیف از افراط به معنای زیاده‌روی در معاصی می‌آید، و مفرتون مشدد از تفریط کوتاهی در طاعات است.

فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ مراد از «یوم»، زمان دنیاست: شیطان، در دنیا، قرین کافران است.

می‌توان گفت ضمیر «هم» برای مشرکان قریش است، یعنی شیطان برای کافران پیشین کردارهایشان را در نظرشان بیاراست و امروز هم با کفار قریش قرین است، زیرا اینها هم نظیر آنها می‌باشند.

وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ مَنظور از آنچه در آن اختلاف دارند، رستاخیز است چون بعضی از آنها به قیامت و به بعضی از امور

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۹۶

حلال و حرام، ایمان داشتند و بعضی ایمان نداشتند.

و هُدًى وَ رَحْمَةً این دو کلمه عطف بر محلّ «لتین» می‌باشد، یعنی ما قرآن را بر تو نازل نکردیم مگر به منظور این که آنچه را در آن اختلاف دارند بر ایشان بیان کنی، و این هدایت و رحمت است برای آنها که ایمان بیاورند.
لِقَوْمٍ يَشْمَعُونَ برای گروهی که از روی انصاف و تدبّر می‌شنوند زیرا کسی که با گوش جان نشنود گویی کر و ناشنوا است.

[سوره النحل (۱۶): آیات ۶۶ تا ۷۰] ص: ۳۹۶

اشاره

وَ إِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نَسِيْتُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَ دَمٍ لَبِنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ (۶۶) وَ مِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَ الْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَ رِزْقًا حَسَنًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۶۷) وَ أَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنْ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَ مِنَ الشَّجَرِ وَ مِمَّا يَعْرِشُونَ (۶۸) ثُمَّ كُلِي مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (۶۹) وَ اللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْدَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ (۷۰)

ترجمه: ص: ۳۹۶

و در وجود چهار پایان، برای شما پند و عبرت است. از آنچه در شکمهای آنها است، از میان غذاهای هضم شده، و خون، شیر خالصی که برای آشامندگان، گواراست، به شما می‌نوشانیم. (۶۶)
و شما از میوه‌های درختان خرما و انگور موادّ مست کننده و روزی خوب و پاکیزه می‌گیرید بدرستی که در این امر، نشانه‌هایی است برای مردمی که می‌اندیشند. (۶۷)

پروردگار تو به زنبور عسل الهام کرد که از کوه‌ها و درختان و داربست‌هایی که مردم می‌سازند، خانه‌هایی برگزین. (۶۸)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۹۷

پس، از تمام ثمرات تناول کن و راه‌هایی را که پروردگارت معین کرده به راحت به پیمای، از شکم زنبور نوشابه‌ای با رنگهای مختلف خارج می‌شود که در آن برای مردم شفا است، همانا در این کار برای گروهی که می‌اندیشند، دلیلی روشن است. (۶۹)
خدا شما را آفرید و سپس می‌میراند، و برخی از شما به پست‌ترین دوره‌های عمر می‌رسند، تا پس از علم، چیزی ندانند، آری خداوند دانا و تواناست. (۷۰)

تفسیر: ص: ۳۹۷

نَسِيْتُمْ این فعل در این سوره و در سوره مؤمنون، با فتح و ضمّ نون قرائت شده است، و آغاز سخن است، گویا کسی می‌پرسد که پند و عبرت (در چهار پایان) چیست؟ در پاسخ می‌فرماید: از آنچه در بطون آنهاست به شما می‌نوشانیم.
کلمه «أنعام» که (با توجه به ضمیر فی بطونه) مذکر حساب شده، به عنوان اسم مفرد به معنای جمع به کار رفته است، مثل کلمه «نعم» که در قول شاعر چنین است.

فی کل عام نعم تحونه يلحقه قوم و تنتجونه «۱»

و آن جا که ضمیر انعام مؤنث آورده شده «۲» به این دلیل است که آن را جمع مکسر نعم گرفته شده است. معنای آیه این است:

خداوند سبحان، شیر را در فاصله‌ای میان غذاهای هضم شده و خون محفوظ قرار داده است و این فاصله از هر طرف به قدرت خدا، چنان ایجاد شده است که نه با آنها آمیخته می‌شود و نه رنگ و طعم و

۱- در هر سال شما دزدان و غارتگران چارپایانی را به دست می‌آورید که دیگران آنها را آبستن ساخته‌اند و شما (در قبيله خود) از آنها استفاده می‌برید. شاعر، نعم را بکار برده و ضمیر آن را مفرد آورده است.

۲- مؤمنون / ۲۱: نُسْقِیْكُمْ مِمَّا فِی بُطُونِهَا.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۹۸

بوی آنها را به خود می‌گیرد، بلکه شیر خالص و مطلوب به دست می‌آید. «سائغ» نرم و لطیف است و به آسانی از گلو می‌گذرد. «مَمَّا»: «من» برای تبعیض است، چون شیر بعضی از ما فی بطون است: «من» در «من بین» برای ابتدای غایت، زیرا در بین کثافت و خون، جایگاهی است که از آنجا، آبیاری آغاز می‌شود.

وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ در متعلق جارّ و مجرور دو قول است:

۱- متعلق به محذوف و تقدیرش چنین است: و نسقیکم من ثمرات النخيل، و مقصود از ثمرات نخيل و اعناب: شیره خرما و انگور است و جمله «تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكْرًا». چگونگی استفاده از خرما و انگور را بیان می‌کند.

۲- ممکن است متعلق به «تتخذون»، و تکرار «منه» که ظرف است، برای تأکید باشد.

در مرجع ضمیر «منه» نیز دو احتمال وجود دارد:

الف: به کلمه «ثمرات» برگردد زیرا «ثمرات» به معنای ثمر است.

ب: به موصوف محذوف (ما) برگردد که «تتخذون» صفت آن باشد و تقدیرش چنین است ما تتخذون منه سکر ما نکره موصوفه است یعنی چیزی که از آن، ماده سکر آور می‌گیرید و ممکن است تقدیر جمله این باشد: ثمر تتخذون منه سکر و رزقا حسنة: (ثمری که از آن خمر و نیز روزی نیکو می‌گیرید)، زیرا مردم بعضی از میوه‌ها را می‌خوردند و از بعضی دیگر شراب می‌گرفتند. منظور از «سکر» خمر و هر چیز مسکری است. مصدر، به جای اسم بکار رفته از سکر سکر و سکر، چنان که شاعر گفته است:

فجاءونا بهم سکر علینا فاجلی الیوم و السکران صاحی

«دشمنان پیش ما آمدند در حالی که مست و بر ما خشمگین بودند، اما وقتی که بر ما حمله کردند و ما بر آنان غلبه کردیم، تاریکی جنگ از چهره روز بر طرف شد و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۳۹۹

خشم و مستی نیز از سر آنان رفت» (سکر: مصدر به جای اسم فاعل به معنای خشمگین به کار رفته است). «رزق حسن» روزی حلالی است که از این دو میوه (خرما و انگور) گرفته می‌شود، از قبیل سرکه، شیره و کشمش و غیر اینها.

وَ أَوْحِیْ رَبُّكَ إِلَى النَّخْلِ وَحِیْ پروردگار به زنبور عسل آن است که به او الهام کرد و نیروی غریزی در او قرار داد که دیگر موجودات از آن بی‌اطلاعتند، زیبایی ساخته‌هایش و دقتی که در خانه‌سازی او به چشم می‌خورد و شگفتیهایی که در طبایعش وجود دارد، همگی، نشانه‌های روشنی است بر این که حق تعالی چنین ویژگی خاص در درون وی به ودیعت نهاده است.

آن اتَّخِذِیْ حَرْفِ «ان» تفسیری است، چون در کلمه وحی، معنای گفتن نهفته است.

بُیُوتًا این کلمه در همه جای قرآن، به مناسبت «یاء» که حرف دوّم آن است به کسر «ب» یعنی بیوت، هم تلفظ شده است. «یعرشون» با ضم راء و کسر آن خوانده شده است و ضمیر در «یعرشون» به «النّاس» برمی‌گردد یعنی از بوته انگوری که مردم از آن سایبان و جفت و داربست می‌سازند. «من» در تمام آیه برای تبعیض است، زیرا زنبور عسل، خانه‌هایش را نه در همه کوه‌ها و نه از همه

درختان، و نه از همه داربستهای انگور، می‌سازد بلکه در همه جا، از قسمتی از آنها استفاده می‌کند.

ثُمَّ كَلِيَ مِنِّ كُلِّ الثَّمَرَاتِ سپس به زنبور عسل دستور دادیم: از هر میوه‌ای که میل داری بخور، و هنگامی که آن را خوردی، راههایی را که خدایت به تو فهمانیده و برای تهیه عسل به تو الهام فرموده است بپیمای، و یا، هر گاه میوه‌ها را خوردی، از همان راههایی که خدایت معین ساخته به لانه‌ات برگرد تا منحرف نشوی و راحت را گم نکنی. «ذللاً» جمع ذلول و حال از «سِبْطَل رَبِّكَ» است زیرا خداوند آن راهها را برای زنبور عسل هموار کرده و در اختیار او گذاشته است، و یا حال برای ضمیر «اسلکی» است، یعنی در حالی که تو، رام و منقاد در برابر چیزی هستی که امر به آن شده‌ای.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۰۰

يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ مَقْصُودٌ مِنْ نَوْشِدِنِي عَسَلٍ است و رنگهای مختلفش، سفید، سرخ و زرد می‌باشد. «فیه شفاء»: در آن برای مردم شفاست، عسل از جمله درمانها و داروهای مشهور و شناخته شده است، دلیل نکره آوردن «شفاء» یا به خاطر اهمیت و عظمت درمانی است که در این دارو، وجود دارد، و یا به این سبب است که بعضی از شفا، در آن قرار دارد، و با این که زنبور، عسل را مانند بزاق از دهانش بیرون می‌دهد، خدا فرموده است: از شکم او خارج می‌شود، تا کسی گمان نبرد که فقط از دهانش می‌باشد و از شکمش نیست.

إِلَى أَرْدَلِ الْعُمُرِ پست‌ترین و پایین‌ترین مرحله عمر، به قول امام علی علیه السلام هفتاد و پنج و به گفته قتاده نود سال می‌باشد، زیرا روزگاری برای انسان بدتر از ایام پیری نیست.

لَكِنِّي لَا يَعْلَمُ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا تا هنگامی که حالتی شبیه به دوران کودکی پیدا کند، فراموشکار می‌شود، هر چه یاد بگیرد فراموش می‌کند، اگر از او سؤالی شود نمی‌داند. بعضی گفته‌اند: تا به مرحله‌ای رسد که نتواند بر علم خود بیفزاید (استعداد از کار افتاده چیزی یاد نمی‌گیرد).

[سوره النحل (۱۶): آیات ۷۱ تا ۷۴] ص: ۴۰۰

اشاره

وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِي رِزْقِهِمْ عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ أَلْفِينَعْمَ بِهِ اللَّهُ يَجْحَدُونَ (۷۱) وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَيْنًا وَحَصَدَةً وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ أَلْبَابِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ (۷۲) وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ شَيْئًا وَلَا يَسْتَطِيعُونَ (۷۳) فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (۷۴)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۰۱

ترجمه: ص: ۴۰۱

خداوند برخی از شما را بر بعضی دیگر از جهت روزی برتری داد اما آنان که برتری داده شده‌اند، حاضر نیستند از روزی خود به بردگانشان بدهند و همگی مساوی شوند، آیا نعمت خدا را انکار می‌کنند؟ (۷۱)

و خداوند برای شما از جنس خودتان همسرانی قرار داد و از همسرانتان فرزندان و یارانی، و از چیزهای پاک شما را روزی داد آیا به باطل ایمان می‌آوردید و به نعمت خدا کفر می‌ورزید؟ (۷۲)

و غیر از خدا موجوداتی را می‌پرستند که مالک روزی آنان از آسمانها و زمین نیستند و هیچ توانایی ندارند. (۷۳)

پس برای خداوند همانندها قرار ندهید، چرا که خداوند می‌داند و شما آگاهی ندارید. (۷۴)

تفسیر: ص: ۴۰۱

وَ اللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ خدایوند شما مردم را از جهت رزق و روزی متفاوت قرار داده به شما نسبت به بردگانتان برتری در روزی کرامت کرده است با این که آنها هم مثل شما بشراند.

فَمَا الَّذِينَ فَضَّلُوا بِرِأْدَى رِزْقِهِمْ عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ در معنای این عبارت سه احتمال است:

۱- شما میان خود و بردگانتان در آنچه خداوند به شما داده تساوی قائل نیستید و آنان را در این امر شریک قرار نمی‌دهید و این را بر خود نمی‌پسندید که با آنها یکسان شوید پس چگونه راضی می‌شوید بندگان خدا را شریک او قرار دهید و در پرستش و تقرب به آنها رجوع کنید؟

۲- روزی دهنده همه بردگان و صاحبان آنها خداوند است. پس همه در روزی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۰۲

خدایوند یکسان هستند، بنا بر این برده‌داران نپندارند که آنها روزی بردگان را می‌دهند.

تنها مطلبی که هست، خداوند، روزی بردگان را به دست آنها قرار داده است.

۳- معنای دیگر آن است که موالی ما زاد روزی خود را به بردگان نمی‌دهند تا در خوراک و لباس با هم مساوی شوند. در این باره از ابو ذر روایت شده که پیامبر می‌فرمود: «بردگان برادران شما نیستند پس، از آنچه خود می‌پوشید به آنها بپوشانید و از آنچه خود می‌خورید به آنها هم بخورانید». (۱) و از آن به بعد دیده نشد که لباسهای برده ابو ذر با لباس خودش تفاوت داشته باشد.

أَفَبِئْسَ مَا اللَّهُ يَجْعَلُ دُونََ در این قسمت خداوند رعایت نکردن مالکان برابری با بردگان را انکار و کفران نعمت به حساب آورده است: این فعل به دو صورت: غایب و مخاطب قرائت شده است. «مِنْ أَنْفُسِكُمْ» از جنس خودتان «حفده» یعنی یاران و خدمتگزاران، امام صادق علیه السلام فرمود: «حفده»: دامادهای شخص هستند که فقط به شوهران دخترانش گفته می‌شود، بعضی گفته‌اند: منظور نوادگان هستند، «حفده» جمع حافد است، حفد الرجل: در خدمت کردن و اطاعت شتاب کرد، در دعا گفته می‌شود: و الیک نسعی و نحفد: به سوی تو می‌شتایم و برای تو می‌کوشیم. «مِنَ الطَّيِّبَاتِ» بعضی از پاکیزه‌ها را روزی شما ساخت.

أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ آیا معتقدند که بتها به حالشان سودی دارد و از آنها شفاعت خواهند کرد؟

وَ بِنِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ و به نعمتهای آشکار خدا که هیچ شبهه‌ای در آن نیست کفر می‌ورزند؟ و گفته شده است که منظور از نعمت خدا پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و قرآن و اسلام می‌باشد که کفار منکر اینها بودند.

وَ يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا «رزقا»: مصدر و شیئا مفعول آن است

-۱

أَنَا هُمْ اخوانکم فاکسوهم مما تلبسون و اطعموهم مما تطعمون.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۰۳

مثل آیه او اطعام ... یتیم ... او مسکینا ... «یا در روز قحطی، یتیمی خویشاوند یا مسکینی خاکنشین را طعام دهند» (البلد/ ۱۴، ۱۵ و ۱۶). بنا بر این، معنای آیه این می‌شود: مشرکان بتهایی را عبادت می‌کنند که قادر نیستند چیزی را روزی دهند و جایز است که «رزقا» به معنای «ما یرزق» و «شیئا» بدل از آن و به معنای «قلیلا» باشد.

حال در صورتی که «رزقا» را مصدر بدانیم «مِنَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ» متعلق به آن خواهد بود یعنی این بتها از آسمان بارانی و از

زمین گیاهی را روزی کسی نمی‌نماید. و اگر اسم و به معنای «ما یرزق» باشد، «مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» صفت آن خواهد بود. «وَلَا يَسْتَبِيحُونَ» مرجع ضمیر فاعلی «ما» در «مَا لَا يَمْلِكُ» است که چون به معنای خدایان است به اعتبار معنا، آن را جمع مذکر آورده، بعد از آن که در خود «مَا لَا يَمْلِكُ» رعایت لفظ کرده است و می‌توان مرجع آن را کفار گرفت، یعنی کفار با آن که موجودات زنده‌ای هستند قدرت هیچ چیز از اینها را ندارند تا چه رسد به جماد یعنی بتها.

فَلَا تَصْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ در این جمله شرک آوردن به خدا را به عنوان شبیه و نظیر آوردن برای او ذکر کرده، زیرا کسی که در امری مثل می‌زند، حالی را بحالی و داستانی را به داستانی تشبیه می‌کند. إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ خدایا می‌داند که شما چه می‌کنید و شما را بر این کارهایتان کیفر خواهد کرد ولی شما از آن خبر ندارید. (او، می‌داند چگونه مثال بزند اما شما نمی‌دانید، کشاف، ج ۲، ص ۶۲۲).

[سوره النحل (۱۶): آیات ۷۵ تا ۷۷] ص: ۴۰۳

اشاره

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا هَلْ يَسْتَوُونَ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۷۵) وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ أَحَدُهُمَا أَبْكَمٌ لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلَى مَوْلَاهُ أَيْنَمَا يُوَجِّهُهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوِي هُوَ وَمَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۷۶) وَاللَّهُ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۷۷)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۰۴

ترجمه: ص: ۴۰۴

خداوند مثالی زده است: بنده مملوکی را که قادر بر هیچ چیز نیست، و کسی که ما از خود او را روزی نیکو، داده‌ایم، و او در آشکار و نهان انفاق می‌کند آیا با هم برابرند؟ حمد ویژه خداوندی است، بلکه بیشتر آنان نمی‌دانند. (۷۵) و نیز خداوند درباره دو مرد مثالی زده است که یکی از آنها، گنگ مادرزاد است، و قادر بر هیچ کاری نیست، و سربار سرپرست خویش است، به هر طرف او را بفرستد خیری برایش نمی‌آورد، آیا او، با کسی که امر به عدالت می‌کند و بر راه راست قدم برمی‌دارد یکسان است؟ (۷۶) غیب آسمانها و زمین از آن خدا است و امر قیامت جز مانند یک چشم بهم زدن یا کمتر از آن، نیست، خدا بر همه چیز توانا است. (۷۷)

تفسیر: ص: ۴۰۴

عَبْدًا مَمْلُوكًا صفت مملوک به خاطر فرق میان برده و آزاد است، زیرا هر دو بنده خدایند. وَمَنْ رَزَقْنَاهُ صله و موصول یا صفت و موصوفند و معنایش: حرا رزقناه، است، تا مطابق شود با «عبدا» که در قبل ذکر شده: و شخص آزادی که او را روزی نیکو داده‌ایم. هَلْ يَسْتَوُونَ آیا آزادگان و بردگان مساوی‌اند؟ و هر گاه توانا و ناتوان همانند نباشند پس چگونه، میان سنگ ریزه (بتها) و

خداوندی که به هر چه بخواهد قادر

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۰۵

است و تمام آفریده‌هایش را روزی می‌دهد، همانندی وجود دارد؟ «الأبکم» گنگ مادرزاد که نه خود می‌فهمد و نه، می‌تواند مطلب خود را به دیگران تفهیم کند.

وَهُوَ كَلٌّ عَلَى مَوْلَاهُ بَارِ سَنَكِينٍ وَ سَرَبَارِ كَسِيٍّ اسْتِ كِهْ اَوْ رَا سِرْپَرَسْتِي مِي كِنْدِ وَا دَا رِهْ زَنْدِ كِي اَش رَا بِهْ عَهْدِهْ دَا رِدْ. اَيْنَمَا يُوجَّهُهُ مَوْلَايْشِ هِرْ جَا اَوْ رَا بَرَايِ حَاجْتِي بَفْرَسْتِدْ يَا اَوْ رَا بِهْ كَارِ مَهْمِي بَكَمَارِدْ، سُوْدِي نَدَا رِدْ، پِي رُوْزِ بَرْنَمِي كَرْدِدْ وَا بِهْ مَنْفَعْتِي رَا پِي دَا نَمِي كِنْدِ. اَيَا اَوْ، بَا كَسِي كِهْ حَوَاسْشِ دَرَسْتِ كَارِ مِي كِنْدِ، سُوْدِ اَوْرِ وَا بَا كَفَايْتِ اسْتِ، وَا دَا رَايِ رَشْدِ وَا دِيَا نْتِ مِي بَاشْدِ، وَا مَرْدَمِ رَا بِهْ رِعَايْتِ عَدْلِ وَا نِي كِي اَمْرِ مِي كِنْدِ، يَكِي هَسْتِنْدِ؟

وَهُوَ عَلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ اَوْ خُوْدَشِ بَرِ دِيْنِي پَايِدَا رِ وَا رُوْشِي صِلَا حِيْتِدَا رِ قَرَا رِ دَا رِدْ. اَيْنِ دُو مِثَالِ رَا خُدَاوَنْدِ اَوْرِدِهْ وَا زِ مَرْدَمِ اَقْرَا رِ كَرْفْتِهْ اسْتِ كِهْ هَمِهْ مِي دَا نِيْدِ هِرْ يَكِ اَزِ اَيْنِ دُو كِرُوْهْ بَا هَمِ يَكْسَا نِ نِيْسْتِنْدِ يَعْنِي هَمِيْنِ طُوْرِ كِهْ دُو طَرَفِ هِرْ يَكِ اَزِ اَيْنِ دُو مِثَالِ رَا نَمِي تُوَا نِ مَسَاوِي يَكْدِي كَرِ دَا نَسْتِ، حَقِّ تَعَالِي رَا هَمِ بَا اَيْنِ هَمِهْ الطَّافِ وَا نَعْمَتَايِ دِيْنِي وَا دِيَايِي كِهْ بِهْ بِنْدِ كَا نَشِ مَرْحَمْتِ فَرْمُوْدِهْ اسْتِ، نَمِي تُوَا نِ، بَا بْتِهَايِ بِي جَا نِ كِهْ اَزِ ضَرَرِ زَدْنِ وَا سُوْدِ رَسَا نْدِنِ نَا تُوَا نِنْدِ، هَمَا نِنْدِ وَا يَكْسَا نِ دَا نَسْتِ. بَعْضِي كَفْتِهْ اَنْدِ اَيْنِ مِثَالِ رَا خُدَاوَنْدِ دَر بَا رِهْ كَا فَرِ وَا مَوْ مَنِ زَدِهْ اسْتِ.

وَاللَّهُ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ اَنْچِهْ اَزِ اَكَا هِي هَا كِهْ دَرِ زَمِيْنِ وَا اَسْمَا نَهَا بَرِ اَهْلَشِ پُوْشِيْدِهْ اسْتِ بَرَايِ خُدَاوَنْدِ رُوْشِنِ اسْتِ وَا اَيْنِ عِلْمِ وِيْزِهْ ذَا تِ اَقْدَسِ خُدَاوَنْدِ مِي بَاشْدِ.

وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ اَمْرِ قِيَا مْتِ نَزْدِ خُدَا بَسِيَا رِ سَرِيْعِ فَرَا مِي رَسْدِ اَكْرِ چِهْ بِهْ تَا خِيْرِ اَفْتِدْ، اَيْنِ مِثْلِي مَعْرُوْفِ اسْتِ دَر بَا رِهْ اَمْرِي كِهْ مِي خُوَا هِنْدِ سَرْعْتِ، وَا نَزْدِي كِي اَنْ رَا نِشَا نِ دِهِنْدِ وَا دَرِ اَيْنِ اَمْرِ مَبَا لَغِهْ كِنْنِدِ مِي كُوِيْنِدِ دَرِ يَكِ چِشْمِ بَهْمِ زَدْنِ يَا نَزْدِي كْتَرِ اَزِ اَنْ، چِنَا نِ كِهْ دَرِ اَيِهْ دِي كَرِ مِي فَرْمَا يْدِ: وَا نِ يُوْمَا عِنْدِ رِي كِ كَا لْفِ سَنَهْ مِمَا تَعْدُوْنِ: «طُوْلِ يَكِ رُوْزِ نَزْدِ خُدَاوَنْدِ بِهْ اَنْدَا زِهْ هَزَا رِ سَا لِ شَمَاسْتِ» (حج ۲۲ / ۴۷)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۰۶

منظور آن است که قیامت در پیشگاه خداوند نزدیک و نزد شما دور است. بعضی گفته‌اند یعنی بر پا داشتن قیامت و زنده کردن همه مردگان در نزدیکترین هنگام و سریعترین مدت انجام می‌شود.

إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ چُونِ اَوْ بِهْ هِرْ كَارِي تُوَا نَايِي دَا رِدِ پَسِ بَرَايِ بَرَقَرَا رِ كَرْدِنِ رَسْتَا خِيْزِ هَمِ قَدْرْتِ دَا رِدِ.

[سوره النحل (۱۶): آیات ۷۸ تا ۸۰] ص: ۴۰۶

اشاره

وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَ جَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ وَ الْأَبْصَارَ وَ الْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۷۸) أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوْ السَّمَاءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۷۹) وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَ يَوْمَ إِقَامَتِكُمْ وَ مِنْ أَصْوَابِهَا وَ أَوْبَارِهَا وَ أَشْعَارِهَا أَثَا ثًا وَ مَتَاعًا إِلَى حِينٍ (۸۰)

ترجمه: ص: ۴۰۶

خداوند شما را در حالی از شکمهای مادرانتان بیرون آورد که هیچ چیز نمی‌دانستید، و برای شما گوش و دیدگان، و دلها قرار داد،

تا سپاس نعمت او را به جای آورید. (۷۸)

آیا به پرندگان که بر فراز آسمان مسخرند نمی‌نگرند که هیچ کس جز خدا، آنها را نگاه نمی‌دارد، همانا در این امر نشانه‌هایی برای مردم با ایمان وجود دارد. (۷۹)

و خدا برای شما از خانه‌هایتان جای آرامش برقرار کرد، و برای شما از پوست چهارپایان خانه‌ها قرار داد که هنگام کوچ کردن و روز اقامت برایتان سبک باشد، و نیز از پشم و کرک و موی آنها برای شما تا زمان معینی کالا و ابزار زندگی مقرر ساخت. (۸۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۰۷

تفسیر: ص: ۴۰۷

أَمْهَاتِكُمْ این کلمه در تمام قرآن با ضَمّ و کسر همزه خوانده شده است.

لا- تَعْلَمُونَ شَيْئًا جمله در محلّ حال است، یعنی در حالی که هیچ چیز از حقوق منعمی که شما را در شکمها آفرید نمی‌دانستید، ممکن است: «شیئا» مصدر و به معنای علم باشد یعنی لا تعلمون علما.

«وَجَعَلَ لَكُمْ» این اعضا و قوای آن را در شما به وجود آورد تا نادانی شما را که بر آن زاده‌اید بر طرف سازد، و کسب علم و عمل به آن، سپاسگزاری از نعمتهای منعم و اطاعت و پرستش او می‌باشد. «أَلَمْ يَرَوْا» این فعل به دو صورت غایب و مخاطب خوانده شده است «مسخرات»: با بالها و وسایل ممکنه که خداوند برای پرندگان آفریده است، آماده برای پروازاند. «جو» هوایی که دور از زمین به طرف آسمان و نزدیک ابرها قرار دارد، و به جای بالاتر و دورتر از این فاصله «سکاک» و «لوح» گفته می‌شود.

«ما یمسکهن» در قبض و بسط و حرکت و توقّف هیچ نیرویی آنها را نگه نمی‌دارد، جز، خداوند متعال.

«مِنْ بَيْوتِكُمْ» از خانه‌های سنگی و کلوخی و خیمه‌هایی که از کرک و پشم می‌سازید و در آن ساکن می‌شوید.

«سکنا» وزن فعل به معنای مفعول است، آنچه که به آن پناه برده می‌شود، خانه باشد یا همدم و یاور.

مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بَيْوتاً خیمه‌ها و گنبدهایی که از چرم و پوست می‌سازند.

«تستخفونها» برداشتن و حمل و نقل خیمه‌ها را آسان و سبک می‌بینید.

«يَوْمَ ظَعْنِكُمْ» روزی که از جایی به جایی کوچ می‌کنید، با فتح و سکون «عین» هر دو قرائت شده است یعنی هم در مواقع سفر و هم به هنگام حضور در وطن احساس سبکی می‌کنید.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۰۸

أَثَانًا وَ مَتَاعًا إِلَى حِينٍ (از پشم و کرک و موی آنها) تا هنگام از کار افتادگی و مرگ برای شما اسباب و وسایلی ساخت که در کارهایتان از آن سود می‌برید.

[سوره النحل (۱۶): آیات ۸۱ تا ۸۵] ص: ۴۰۸

اشاره

وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا وَ جَعَلَ لَكُمْ سِرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَ سِرَابِيلَ تَقِيكُمُ بَأْسَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ لَكُمْ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۸۱) فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبِينُ (۸۲) يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَ أَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ (۸۳) وَ يَوْمَ نَبَعْتُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَ لَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ (۸۴) وَ إِذَا رَأَى الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ وَ لَا هُمْ يُنظَرُونَ (۸۵)

ترجمه: ص: ۴۰۸

خداوند از آنچه آفرید، برای شما سایه‌ها قرار داد، و از کوه‌ها پناهگاهها ساخت، و برای شما پیراهنهایی فراهم کرد که از گرما، حفظتان کند، و پوششهایی که از خطر نگاهتان می‌دارد، این چنین، نعمتهایش را بر شما تمام می‌کند تا تسلیم فرمان او شوید. (۸۱)

پس اگر ناسپاسان روی برتابند، وظیفه تو تنها ابلاغ روشن است. (۸۲)

آنها نعمت خدا را می‌شناسند و سپس منکر می‌شوند و بیشترشان کافرند. (۸۳)

روزی که از هر امتی، گواهی برانگیزیم، پس به آنان که کافر شده‌اند اجازه عذر خواهی داده نمی‌شود، و برای اصلاح خود مورد عتاب قرار نمی‌گیرند. (۸۴)

و آن گاه که ستمکاران کافر الهی را مشاهده کردند تخفیفی برایشان نیست و به آنها مهلت داده نمی‌شوند. (۸۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۰۹

تفسیر: ص: ۴۰۹

وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ خَدَاوَنَدَ بِرَایِ شَمَا از درختان و ساختمانها چیزهایی آفرید که در سایه‌های آنها از گرما و سرما در امان باشید. اکنان جمع کن: غارها و خانه‌های سنگی که در کوه‌ها تراشیده می‌شوند و به آنها پناه می‌برید. «سراییل»:

پیراهنهای متقال و پنبه‌ای و پشمی و جز اینها.

تَقِیْکُمُ الْحَرَّ شَمَا را از گرما حفظ می‌کند، سرما را ذکر نکرده، زیرا در میان عربها نگهداری از گرما مهمتر از سرما است و ذکر گرما بر سرما هم دلالت دارد.

وَسِرَّایِیلَ تَقِیْکُمُ بِأَسَیْکُمُ شامل زره و کلاه خود و تمام لباسهای جنگی می‌شود ولی «سربال» عام است پوشاکهای آهنی و غیر آن را شامل می‌شود.

لَعَلَّکُمْ تُسَلِّمُونَ باشد که به نعمتهای فراگیر خداوند توجه کنید و به او ایمان بیاورید و مطیع فرمان او شوید.

فَإِنْ تَوَلَّوْا پس اگر اعراض کنند و گفته تو را نپذیرند تو معذوری و تکلیف تبلیغی خود را انجام داده‌ای.

یَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ این نعمتها را که برشمردیم می‌شناسند و به آن اعتراف دارند و می‌دانند که از طرف خداست اما با پرستش غیر خدا آن را انکار می‌کنند و بیشترشان اهل جحود و انکارند.

بعضی گفته‌اند منظور از نعمت خدا نبوت و پیامبری حضرت محمد صلی الله علیه و آله است که آن را می‌شناختند سپس از روی عناد انکار می‌کردند، و بیشترشان در دل کافر بودند «شهیدا» مقصود، پیامبر هر امت و پیشوای آنهاست که قائم مقام پیامبر است، در قیامت به نفع مؤمنان شهادت می‌دهد که به خدا ایمان داشته و پیامبر را تصدیق کردند و علیه مخالفان که کفر ورزیدند و او را تکذیب کردند، گواهی می‌دهد. ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۱۰

ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا پس به کافران اجازه دفاع از خود و پوزش خواستن داده نمی‌شود، همین اجازه ندادن خدا دلیل بر این است که آنها هیچ گونه دلیل و برهان و عذر و بهانه‌ای ندارند.

وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ از آنها خواسته نمی‌شود که خدای را از خود راضی کنند یعنی به آنها گفته نمی‌شود که رضایت پروردگارتان را جلب کنید زیرا سرای آخرت جای تکلیف نیست. وَیَوْمَ نَبْعُثُ این جمله منصوب به فعل محذوف است و تقدیر آن «و اذکر یوم نبعث» یا «یوم نبعث وقعوا فیما وقعوا فیه» یعنی: و به یاد آور روزی را که از هر امتی گواهی را برمی‌انگیزانیم، یا روزی که آنها را در قیامت برمی‌انگیزیم در چنین وضعیتی قرار می‌گیرند.

وَ إِذَا رَأَى الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ مُتَعَلِّقًا بِهِ مَحْذُوفٌ اسْتِ و تقدیر آن ثقل علیهم است یعنی وقتی که این مردم کیفر الهی را ببینند بر آنها سنگین می‌نماید و تخفیفی بر ایشان نیست.

[سوره النحل (۱۶): آیات ۸۶ تا ۹۰] ص: ۴۱۰

اشاره

وَ إِذَا رَأَى الَّذِينَ أَشْرَكُوا شُرَكَاءَهُمْ قَالُوا رَبَّنَا هَؤُلَاءِ شُرَكَائُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِكَ فَأَلْقُوا إِلَيْهِمُ الْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَ (۸۶) وَ أَلْقُوا إِلَى اللَّهِ يَوْمَئِذٍ السَّلْمَ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (۸۷) الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ (۸۸) وَ يَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَ جِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَى هَؤُلَاءِ وَ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَ هُدًى وَ رَحْمَةً وَ بُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ (۸۹) إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ الْإِحْسَانِ وَ إِيْتَاءِ ذِي الْقُرْبَى وَ يَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَ الْمُنْكَرِ وَ الْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (۹۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۱۱

ترجمه: ص: ۴۱۱

و هنگامی که مشرکان، معبودهایی را که شریک خدا قرار داده بودند، می‌بینند، گویند: پروردگارا اینها را شریکانی که ما بجای تو آنها را خواندیم، در این هنگام شریکان گویند: شما دروغ‌گویید. (۸۶)
و در آن روز همگی در پیشگاه خداوند سر تسلیم فرود می‌آورند، و تمام آنچه را که دروغ می‌بستند، گم و نابود می‌شود. (۸۷)
کسانی که کفر ورزیدند، و مانع راه خدا شدند، بر عذابهایشان خواهیم افزود، به سبب فسادهایی که انجام می‌دادند. (۸۸)
و روزی که در میان هر امتی گواهی بر ضد آنان از خودشان برانگیزیم و تو را نیز بر آنها گواه سازیم. و ما قرآن را بر تو نازل کردیم که در آن بیان هر چیز و هدایت و رحمت و بشارت برای مسلمانان است. (۸۹)
خداوند، به عدل و احسان و بخشش به نزدیکان امر می‌کند، و از فحشا و منکرات، و ستمکاری نهی می‌کند، و شما را اندرز می‌دهد، شاید متذکر شوید. (۹۰)

تفسیر: ص: ۴۱۱

هَؤُلَاءِ شُرَكَائُنَا (در قیامت بت پرستان می‌گویند) اینها معبودهای ما هستند که آنها را شریک (تو) می‌دانستیم.
فَأَلْقُوا إِلَيْهِمُ الْقَوْلَ خداوند همان معبودهایشان را به سخن در می‌آورد و آنها خطاب به مشرکان می‌گویند: «إِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَ»: شما دروغ‌گویید، در این که ما شما را به عبادت خودمان امر کرده‌ایم، یا در این که ما را خدا می‌دانید «و القوا السلم» پس از آن همه گردنکشی و استکبار که در دنیا داشتند و از فرمان خداوند سرپیچی می‌کردند (در قیامت) اظهار پذیرش و تسلیم می‌کنند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۱۲

وَ ضَلَّ عَنْهُمْ افتراهایی که در دنیا می‌بستند و اظهار می‌داشتند، که خدا شریکانی دارد و از آنها شفاعت خواهند کرد، بطلا نش ظاهر می‌شود.

الَّذِينَ كَفَرُوا آنها که کفر ورزیدند و دیگران را وادار به کفر می‌کردند، خداوند بر عذابشان می‌افزاید همان طور که آنها بر کفر

خود می‌افزودند.

بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ خودشان تبهکار و اهل فساد بودند و مردم را با منع از راه خدا به تباهی و فساد سوق می‌دادند. شَهِيداً عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ مراد از گواه، پیامبری است که به سوی آنان فرستاده شده، یا امام زمان و پیشوای عصر آنهاست که حجت خدا می‌باشد «و جئنا بک» و تو را ای محمد صلی الله علیه و آله بر امتت شاهد و گواه می‌آوریم. «تبیانا»: این کتاب (قرآن) را بیانی روشن و رسا، برای تمام امور دینی فرستادیم هیچ مطلبی مربوط به امور دینی نیست مگر آن که قرآن پرده از آن برمی‌دارد، یا بطور صریح در آن بیان شده و یا این که انسان را به سرچشمه علم و آگاهی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و جانشینان بر حق او هستند، و یا به اجماع امت راهنمایی می‌کند. بنا بر این تمام دستورات دینی مستفاد از قرآن است.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ امر خداوند به رعایت عدل و انصاف میان خلق، فرمانی الزام آور و امری است واجب، اما امر به احسان و نیکی که جزء فضائل است از باب ندب و استجاب است، و واژه «احسان» جامع تمام نیکیها و شامل جمیع خیرات می‌باشد. وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ با تمام خویشاوندان رابطه محبت برقرار کنند و کلیه حقوق آنها را به آنان بدهند. برخی گفته‌اند مقصود خویشاوندان پیامبر صلی الله علیه و آله می‌باشد.

وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ فَاحِشَةٌ عمل خلافی است که از حدود قانون الهی تجاوز کند، و منکر چیزی است که عقل آن را زشت بداند، و «بغی» تعدی و افزون طلبی از روی ظلم و ستم می‌باشد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۱۳

[سوره النحل (۱۶): آیات ۹۱ تا ۹۴] ص: ۴۱۳

اشاره

وَ أَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ (۹۱) وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَفَقَتْ غُرْلُهُمْ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (۹۲) وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَكَتَشَاءُ لَنْ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۹۳) وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ فَتَرِلَ قَدَمٌ بَعِيدٌ ثُبُوتُهَا وَتَذُوقُوا السُّوءَ بِمَا صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَلَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۹۴)

ترجمه: ص: ۴۱۳

هر گاه با خدا عهده بستید به آن وفا کنید، و سوگندها را پس از محکم ساختن نشکنید، و حال آن که خدا را بر خود کفیل قرار داده‌اید، خداوند می‌داند آنچه را که انجام می‌دهید. (۹۱)

و مانند آن زنی نباشید که رشته خود را پس از تاییدن قطعه قطعه می‌کرد، که سوگندهایتان را میان خودتان وسیله خیانت و فساد قرار دهید، به دلیل این که گروهی از گروه دیگر بیشترند، خداوند شما را به این وسیله می‌آزماید و در روز قیامت مطالبی را که درباره آن اختلاف داشته‌اید، برایتان روشن می‌سازد. (۹۲)

اگر خدا می‌خواست، همه شما را امت واحدی قرار می‌داد، ولی خدا هر کس را بخواهد گمراه و هر که را بخواهد هدایت می‌کند و شما از آنچه انجام می‌دادید بازخواست خواهید شد. (۹۳)

سوگندهای خود را، وسیله فساد و خیانت در میان خود قرار ندهید، مبدا گامهای ثابت متزلزل شود، و بخاطر منع از راه خدا آثار

سوء آن را بچشید و برایتان کیفری بزرگ باشد. (۹۴)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۱۴

تفسیر: ص: ۴۱۴

وَ أَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ مَنظُورٌ از عهد خدا بیعتی است که با رسول خدا درباره اسلام و ایمان بسته‌اند، چنان که در آیه دیگر می‌فرماید: إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ «آنان که با تو بیعت می‌کنند، با خدا بیعت می‌کنند» (فتح/۹).
و لَا تَنْفُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا «پیمان بیعت را پس از آن که با نام خدا محکم و موکد ساختید، نقض نکنید» اُكِّدْ، و، و كُدْ هر دو یکی است که واو تبدیل به همزه شده است.

وَقَدْ جَعَلْتُمْ و حال آن که خدای را بر خود ناظر و گواه گرفته‌اید، و کفیل، حال کفیل کننده خود را رعایت می‌کند. و در جهت پیمان شکنی مانند آن زنی نباشید که از پنبه نخ می‌ساخت و بعد آنچه را که رشته بود دوباره به حالت اول برمی‌گردانید.
«أنكاث» جمع نکث قطعه‌هایی که از ریش ریش شدن فتیله و نخ به وجود می‌آید، کسی که این عمل را انجام می‌داد زنی بود بنام «ریطه» دختر سعد بن تیم بن مرّه، از قبیله قریش، این زن هر روز از اول بامداد تا هنگام ظهر با عده‌ای از کنیزان خود پنبه‌ها را رشته می‌کرد و سپس به آنها دستور می‌داد همه را ریش ریش کنند و به حالت نخست بر گردانند.
أَنْ تَكُونَ أُمَّةً هِيَ أَرْبَى مِنْ أُمَّةٍ (شما نباید) به دلیل این که گروهی از قریش فرزند و مالشان از دیگران بیشتر است (پیمان و سوگندهای خود را بشکنید و آن را وسیله خیانت و فساد قرار دهید).

إِنَّمَا يَبُوءُكُمْ اللَّهُ بِهٍ مرجع ضمیر، جمله «ان تکون امه» که به معنای مصدر است می‌باشد، یعنی خداوند شما را می‌آزماید به این که قریش و دشمنان شما از نظر افراد و ثروت و سرمایه بیشتر از شما هستند، تا ببیند که آیا بر عهد و پیمان او، و بیعت با ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۱۵

پیامبرش وفادار خواهید بود یا این که به سبب نیرومندی آنان و کمی تعداد و ناتوانی و فقر مسلمانان فریب می‌خورید و نقض عهد و پیمان می‌کنید.

وَلِكَيْ يَنْتَظِرَ نَتِيجَةَ مخالفت‌هایشان در قیامت برای شما روشن می‌شود این جمله برای تهدید مردم در مخالفت با رسول خدا بیان شده است.

وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ ... اگر خدا می‌خواست همه شما را اجباراً یک جامعه مسلمان و مؤمن قرار می‌داد که هیچ کس نتواند به راه دیگر منحرف شود.

وَلَكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ اما خداوند هر که را بخواهد گمراه می‌کند گمراه کردن خدا این است کسی را که می‌داند به اختیار خود گمراهی و کفر را برمی‌گزیند به خودش وامی‌گذارد.

وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ و هر که را بخواهد هدایت می‌کند، یعنی به کسی که راه صحیح را برگزیند، لطف و عنایت خاصی می‌نماید، زیرا خداوند بنای کار را بر اختیار قرار داده است نه، بر اجبار، و دلیل این اختیار جمله بعد است که می‌فرماید: شما بطور حتم در برابر اعمالی که انجام می‌دادید مورد بازپرسی قرار خواهید گرفت.

وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا مَبَادَا سوگندهایتان را در میان خود وسیله تَقَلُّب و نفاق قرار دهید. تکرار نهی از این عمل به منظور تأکید است. «دخل» به این معناست که باطن بر خلاف ظاهر باشد: درون قلب قصد خلاف داشته باشد و صورت ظاهرش حکایت از وفاداری کند.

فَتَرَى قَدَمَ بَعْدَ ثُبُوتِهَا تا گام‌هایتان که در مسیر اسلام قرار گرفته از راه صحیح منحرف نشود.

این که قدم را مفرد و نکره آورده‌اند به این منظور است که لغزش یک گام از راه حق بعد از ثبات بر آن، گناه بزرگی است چه رسد به گامهای زیادتری.

وَتَدْوُقُوا السُّوءَ دُجَارَ عَذَابِ اَیْنِ جِهَانِی مِی شوید.

بِمَا صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ بِه اَیْنِ سَبَبِ کِه اَز رَاه خدَا اعْرَاضِ کَرْدِیدِ یَا بِه اَیْنِ دَلِیلِ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۱۶

که دیگران را از راه حق منحرف ساختید زیرا وقتی آنها سوگندها و پیمانهای بیعت را نقض کردند و از مسیر حق منحرف شدند، این عمل ناپسند آنها سرمشقی برای دیگران می شود که آنها نیز از گام نهادن در مسیر حق، سرباز می زنند.

وَلَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ و برای شما در آخرت عذاب بزرگی است. این جمله اشاره به کیفر دردناک سرای آخرت آنهاست. امام صادق علیه السلام فرمود: این آیه در مورد ولایت امیر المؤمنین علیه السلام و بیعت با آن حضرت است و هنگامی نازل شد که پیامبر صلی الله علیه و آله خطاب به مردم فرمود: بر علی علیه السلام به عنوان فرمانروای مؤمنان سلام کنید. (۱)

[سوره النحل (۱۶): آیات ۹۵ تا ۱۰۰] ص: ۴۱۶

اشاره

وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلِيلًا اِنَّمَا عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۹۵) مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَا مَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ وَّلَنَجْزِيَنَّ الَّذِیْنَ صَبَرُوا اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ مَا كَانُوْا یَعْمَلُوْنَ (۹۶) مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثَى وَّ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَیٰهٗ طَیِّبَةً وَّلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ مَا كَانُوْا یَعْمَلُوْنَ (۹۷) فَاِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّیْطَانِ الرَّجِیْمِ (۹۸) اِنَّهٗ لَیْسَ لَهٗ سُلْطٰنٌ عَلٰی الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا وَا عَلٰی رَبِّهِمْ یَتَوَكَّلُوْنَ (۹۹)

اِنَّمَا سُلْطٰنُهٗ عَلٰی الَّذِیْنَ یَتَوَلَّوْنَهٗ وَا الَّذِیْنَ هُمْ بِهٖ مُشْرِكُوْنَ (۱۰۰)

-۱

نزلت هذه الآیة فی ولایة علی علیه السلام و البیعة له، حین قال النبی صلی الله علیه و آله: سلموا علی علی یامره المؤمنین.

[.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۱۷

ترجمه: ص: ۴۱۷

عهد خدا را به بهای اندک نفروشید، آنچه پیش خداست، اگر بدانید، برای شما بهتر است. (۹۵)

آنچه نزد شماست، از بین می رود، و آنچه نزد خداست جاویدان است، و ما به آنان که صبر کردند، در برابر نیکوترین اعمالشان پاداش می دهیم. (۹۶)

ما به هر زن و مرد با ایمانی که عمل شایسته انجام دهد زندگانی خوش عطا می کنیم، و در برابر کارهای نیکوترشان به آنها پاداش می دهیم. (۹۷)

پس هر گاه که قرآن می خوانی از شیطان رجیم به خدا پناه ببر. (۹۸)

به طور تحقیق، برای او، بر مردمی که ایمان آورند و به پروردگار خود توکل کنند، تسلطی نیست. (۹۹)

او، تنها بر کسانی تسلط دارد که او را دوست دارند و به خداوند شرک می‌ورزند. (۱۰۰)

تفسیر: ص: ۴۱۷

وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ عَهْدَ خِطِّهِمْ وَبِيعَتِ رَسُولِهِمْ بِأَسْوَاقٍ قَلِيلٍ، وَعَوَضِي أَنْدَكِ مِنْ دُنْيَا مَعَامَلَهُ نَكِيدُ. انما عند الله: زیرا، آنچه از اجر و پاداش، که در برابر وفای به عهد در پیشگاه خداوند وجود دارد، برای شما برتر و بالاتر است إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ اگر فرق میان خیر و شر را بدانید.

مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ أَلْفًا مِنْ دُنْيَا نَزْدَ شِمَا وَجُودِ دَارِهِ، نَابُودُ مِیْ شُودُ «لَنْجِزِينَ» این فعل به دو صورت: نون و یاء (متکلم و غایب) قرائت شده است. و چنان که از فعل «وَلَنْجِزِيَهُمْ» در آیه بعد ظاهر می‌شود، مراد از حیات طیبه، زندگانی خوش دنیاست، که بدین صورت خداوند وعده ثواب دنیا و آخرت را برای نیکوکاران تمام کرده است. از ابن عباس نقل شده است که حیات طیبه، روزی حلال است. از حسن (بصری) نقل شده است که مراد قناعت است. برخی گفته‌اند منظور حیات خوش در بهشت است، زیرا برای مؤمن هیچ زندگی طیب نخواهد بود مگر در بهشت.

فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنْهُ فَسَوْفَ يَخَافُكَ اللَّهُ بِمَا كَفَرْتَ بِهِ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْخَائِبِينَ. به ذکر استعاذه پرداخته است تا توجه دهد که پناه بردن به خدا از

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۱۸

شیطان، از جمله کارهای نیک است یعنی هر گاه اراده خواندن قرآن کردی به استعاذه پرداز. چنان که می‌فرماید: إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْبِطُوا وُجُوهَكُمْ: «هر گاه بخواهید به نماز برخیزید، صورت‌هایتان را بشوید» (مائده/ ۶) و چنان که می‌گویی: إِذَا أَكَلْتُمْ مِنْ ثَمَرِهِ فَلَا حَتْمَ عَلَيْهِ يَوْمَئِذٍ كَالَّذِي أَكَلْتُمْ مِنْ ثَمَرِهِ يَوْمَئِذٍ. زیرا به مجرد قصد و اراده، فعل بدون فاصله تحقق می‌یابد.

لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى شَيْءٍ مِنَ الشَّيْءِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ. یعنی آنچه از آنها می‌خواهد، از او نمی‌پذیرند، إِنَّمَا سُلْطَانُهُ ... هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ بلکه تسلط او تنها بر کسانی است که او را دوست می‌دارند و از او پیروی می‌کنند و به پروردگار خود مشرکند. و می‌توانیم ضمیر «به» را به شیطان برگردانیم، یعنی آنها به وسیله شیطان مشرک می‌شوند.

[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۰۱ تا ۱۰۵] ص: ۴۱۸

اشاره

وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزَّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۱۰۱) قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ (۱۰۲) وَلَقَدْ عَلَّمَهُمْ أَنْ يَقُولُوا إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ (۱۰۳) إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ لَا يَهْدِيهِمُ اللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۱۰۴) إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَاذِبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ (۱۰۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۱۹

ترجمه: ص: ۴۱۹

و هر گاه آیه‌ای را به آیه دیگری تبدیل کنیم- با این که خدا بهتر می‌داند که چه حکمی نازل می‌کند- گویند: تو دروغگو هستی، ولی بیشتر آنها نمی‌دانند. (۱۰۱)

بگو: آن را روح القدس، از جانب پروردگارت به حق نازل کرده است، تا مردم با ایمان را ثابت قدم سازد و بشارتی برای عموم مسلمانان باشد. (۱۰۲)

ما، می‌دانیم که آنها می‌گویند: بشری او را تعلیم می‌دهد، در حالی که زبان کسی که چنین نسبتی به او می‌دهند، غیر فصیح است، و این قرآن زبان عربی آشکاری است. (۱۰۳)

آنان که به آیات خدا ایمان نمی‌آورند، خداوند هدایتشان نمی‌کند و بر ایشان عذابی دردناک است. (۱۰۴)
تنها کسانی نسبت دروغ می‌دهند که به آیات الهی ایمان ندارند و خود دروغگویانند. (۱۰۵)

تفسیر: ص: ۴۱۹

وَ إِذَا بَدَلْنَا تَبْدِيلَ كَرْدَنِ آیه‌ای به آیه دیگر، همان نسخ است، و خداوند به آنچه باید نازل کند داناتر است و بدین طریق در هر زمان امری را که مصلحت باشد نازل می‌فرماید و چه بسا مطلبی که دیروز صلاح بوده است ولی امروز مفسده دارد و مصلحت در خلاف آن است و تنها خداست که بر تمام مصالح آگاه است.

قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ تَوَدُّعُ كَرْدَنِ: دیروز چنان گفتمی و امروز بر خلاف آن می‌گویی.

بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ غَالِبِ آن‌ها از مصلحت نسخ، آگاهی ندارند، زیرا جاهلند و نمی‌دانند که نسخ هم از جانب خداست.

قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مَنْظُورِ از «روح» جبرئیل است و اضافه بر «قدس» شده که به معنای «پاکی» است، مثل: حاتم الجود، و، زید الخیر و مراد، روح مقدس، حاتم بخشنده، و، زید نیکوکار است و مقدس یعنی پاک از گناهان. در دو فعل: «ینزل و نزل» (که از باب تفعیل است) معنای تدریج نهفته است یعنی هر قسمت از قرآن را

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۲۰

بعد از قسمت دیگر بر طبق مصلحت نازل می‌فرماید، و نیز در این تعبیر اشاره به این است که تبدیل هم مثل تنزیل به خاطر مصلحت است. و بِالْحَقِّ جَارِ و مَجْرُورِ در محلّ حال از ضمیر، «نزل» است، یعنی جبرئیل قرآن را با اتّصاف به حکمت، از جانب پروردگارت، بتدریج نازل کرده و مقصود این است که نسخ هم نوعی از حقّ است.

لَيُبَيِّنَ الَّذِينَ آمَنُوا تا با دلایل روشن که در قرآن وجود دارد، مردم با ایمان را ثابت قدم سازد که بر تصدیق آنان بیافزاید و بگویند: قرآن، بحق از جانب پروردگاران است.

وَ هُدًى وَ بَشْرَى این دو کلمه عطف بر محلّ «لیثبت» است، به تقدیر: تثبیتا لهم و هدایه و تبشیرا یعنی نزول قرآن به منظور راهنمایی و بشارت و استحکام عقیده مؤمنان انجام شده است.

إِنَّمَا يَعْلَمُهُ بَشَرٌ مَّنْكَرَانَ می‌گفتند: محمد صلی الله علیه و آله قرآن را از بشری می‌آموزد، که غلامی رومی متعلق به حویطب پسر عبد العزی بنان «عائش» یا «یعیش» بود و برای خود کتابی داشت و بعد که اسلام آورد مسلمان خوبی شد.

بعضی گفته‌اند: مراد سلمان فارسی است که کفّار می‌گفتند: پیامبر داستانها را از او یاد می‌گیرد.

لِسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ زَبَانَ كَسِيٍّ كَمَا تَعْلِمُ بِبَابِ رَا بَهْ او نسبت می‌دهند و از گفته‌هایشان او را اراده می‌کنند فصیح و بی‌عیب نیست. «۱» «یلحدون» الحد القبر، لحده، اسم مفعول آن ملحد و ملحدود «۲» است: در موردی گفته می‌شود که وقتی قبر را

۱- اعجمی منسوب به اعجم، کسی است که زبان فصیح ندارد، چه عرب باشد و چه غیر آن، اما اعجمی منسوب به اعجم کسی است

که عرب نباشد مثلاً سیبویه فارسی، عجمی است اگر چه زبانش لغت عرب است، به این دلیل قرآن اعجمی گفته است. با استفاده از ترجمه مجمع البیان.

۲- اول از باب افعال و دوم ثلاثی مجزّد است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۲۱

می‌کنند از حالت عمودی، به اطراف متمایل شود، و بعدها برای هر انحراف از حالت اعتدال و راستی به کار برده شده است مثلاً می‌گویند: الحد فلان فی قوله و الحد فی دینه (فلانی در گفتارش دروغ گفت و در دینش منحرف شد) یلحدون را به فتح یا و حا (ثلاثی مجزّد نیز) خوانده‌اند.

«و هذا»، و حال آن که قرآنی که پیامبر آورده دارای نعتی فصیح و معنایی روشن است.

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ كَسَانِي رَا كِه خدَا مِي دَانْد اِيْمَان نَمِي آوْرَنْد، هِدَايْتَشَان نَمِي كَنْد، يَعْْنِي لَطْف خُود رَا شَامِل آنْهَا نَمِي نَمَايْد بَلْكَه بِحَال خُود وَا كْذَارَشَان مِي كَنْد.

إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ اِيْن جَمْلَه رَدِّ قَوْل كَافِرَان اَسْت كِه مِي كَفْتَنْد: تُو دَرْوْغ مِي كُوِيِي، خدَا مِي فَرْمَايْد دَرْوْغ كُوِيِي لَاق كَسَانِي اَسْت كِه اِيْمَان بَه خدَا نَمِي آوْرَنْد زِيْرَا اِيْمَان، آدْمِي رَا اَز دَرْوْغ كَفْتَنْ بَاز مِي دَارْد.

[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۰۶ تا ۱۱۰] ص: ۴۲۱

اشاره

مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ اِيْمَانِهِ اِلَّا- مَنْ اُكْرِهَ وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْاِيْمَانِ وَ لَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صِيْدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِّنَ اللّٰهِ وَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيْمٌ (۱۰۶) ذَلِكْ بِاَنْهُمْ اسْتَحْبُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلٰى الْاٰخِرَةِ وَ اَنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكٰفِرِيْنَ (۱۰۷) اَوْلٰئِكَ الَّذِيْنَ طَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوْبِهِمْ وَ سَمِعِهِمْ وَ اَبْصَارِهِمْ وَ اَوْلٰئِكَ هُمُ الْغٰفِلُوْنَ (۱۰۸) لَا جْرَمَ اَنْهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ هُمُ الْخٰسِرُوْنَ (۱۰۹) ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِيْنَ هَاجَرُوْا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوْا ثُمَّ جَآهَدُوْا وَ صَبَرُوْا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ (۱۱۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۲۲

ترجمه: ص: ۴۲۲

آنان که پس از ایمان به خدا کافر شدند به جز آنها که مجبور شدند اما دلشان به ایمان آرامش دارد، آری آنها که سینه خود را برای پذیرش کفر گشوده‌اند، خشم خدا بر آنها و عذاب عظیمی در انتظارشان است. (۱۰۶)

این بدان جهت است که زندگانی دنیا بر آخرت ترجیح دادند، و خداوند مردم کفر پیشه را هدایت نمی‌کند. (۱۰۷)

آنها کسانی هستند که خداوند بر قلب و گوش و چشمانشان مهر نهاده و غافلان واقعی آنهایند. (۱۰۸)

بطور قطع آنها در آخرت، زیانکارند. (۱۰۹)

سرانجام، پروردگار تو، یاور کسانی است که بعد از گرفتار شدن، مهاجرت و جهاد و صبر کردند. همانا پروردگار تو، بعد از این

امور آمرزنده و رحیم است. (۱۱۰)

تفسیر: ص: ۴۲۲

«مَنْ كَفَرَ»، بدل از جمله الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ (در آیه قبل) می‌باشد، یعنی آنان که پس از ایمان آوردن کفر ورزند به خدا و پیامبر افترا و دروغ می‌بندند. و از این حکم کسانی را که در اظهار کردن کفر، مجبور بوده‌اند استثنا فرموده است و نیز می‌توان «مَنْ كَفَرَ» را منصوب به ذم و تقدیر اذم و یا (مرفوع) مبتدا و شرطی دانست که جوابش حذف شده و جواب «مَنْ شَرَحَ» دلیل بر حذف آن باشد. گویا چنین گفته شده است: من کفر با الله فعليهم غضب ... تا آخر: یعنی کسانی که به خداوند کفر ورزند مورد خشم او واقع می‌شوند، مگر آنان که به اظهار کفر اکراه شده باشند.

نقل شده است که: جمعی از اهل مکه، مرتد شدند و از دین اسلام برگشتند و در میان آنها کسانی بودند که به این کار مجبور شده بودند. پس به زبان کافر شدند در حالی که به ایمان معتقد بودند از جمله آنهاست: عمار، و پدر و مادرش، یاسر و سمیه، و دیگران، صهیب، بلال و خباب. پدر و مادر عمار کشته شدند ولی عمار

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۲۳

خود، آنچه کفار خواستند بر زبان جاری کرد و نجات یافت، در پی این امر، بعضی از مسلمانان گفتند عمار کافر شده است، اما پیامبر فرمود چنین نیست، عمار، ایمان سرتاپایش را فرا گرفته است عقیده ایمانی او با گوشت و خونس ممزوج شده است و عمار گریه کنان به خدمت پیامبر آمد، حضرت به او فرمودند: چه کاری انجام دادی؟ عرض کرد یا رسول الله، بسیار بد شد، مرا رها نکردند مگر این که تو را ناسزا گفتم و خدایان آنها را بخوبی یاد کردم. پیامبر در حالی که اشک او را پاک می‌کرد فرمود: گناهی بر تو نیست اگر باز هم مجبوریت کردند این حرفها را بگو.

«ذلک» اشاره به این است که تهدید مذکور در آیه قبل به این دلیل است که کافران دنیا را برگزیدند و آن را بر آخرت ترجیح دادند و به خاطر کفرشان مستحقّ خذلان خداوند شدند.

«وَأُولَئِكَ» و اینها هستند که در غفلت کامل فرو رفته‌اند و غافلت از ایشان نیست زیرا از تفکر در سرانجام حال خود در آخرت غافلند و این کمال بی خبری انسان است.

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ این جمله و ما بعد آن، دلالت دارد بر تفاوتی که میان اینها که به دنیا دل بسته‌اند و میان آنان که دل‌هایشان مملو از ایمان است، یعنی عمار و همفکرانش، وجود دارد.

معنای این که خدا برای مؤمنان است این است که به نفع آنهاست نه به ضررشان، یعنی، خدا ولی و یاور آنان است نه دشمن و خوار کننده آنها و برخی گفته‌اند خبر «ان» «لَعَفُورٌ رَحِيمٌ» است که در آخر آیه آمده است، و این مطلب در قرآن سابقه دارد که حرف «ان» مکرر شده، مثل: ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ تا آخر آیه ۱۱۹.

مَنْ بَعْدَ مَا فُتِنُوا پس از آن که در راه خدا شکنجه شدند و دشمنان آنان را به اکراه وادار به برگشتن از دین کردند آنها هم از روی اکراه و اجبار برخی از خواسته‌های کافران را بر زبان جاری ساختند تا از شر آنان نجات یابند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۲۴

[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۱۱ تا ۱۱۵] ص: ۴۲۴

اشاره

يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا وَتُوْفَىٰ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ (۱۱۱) وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَوْمًا كَانَتْ أَمْنَهُمْ مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ (۱۱۲) وَ لَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ وَ هُمْ ظَالِمُونَ (۱۱۳) فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَ اشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ إِنَّ كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ (۱۱۴)

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخَنزِيرِ وَ مَا أَهْلَ لَغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَ لَا عَادٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۱۵)

ترجمه: ص: ۴۲۴

روزی که هر کس به دفاع از خود بر می‌خیزد، و آنچه عمل کرده است بی، کم و کاست به او داده می‌شود، و به آنان ستم نخواهد شد. (۱۱۱)

خداوند مثلی زده است، منطقه آبادی را، که امن و آرام و مطمئن بوده، و رزق و روزی از هر طرف بطور وافر بسویش می‌آمد، پس مردم آن سرزمین نسبت به نعمتها ناسپاسی کردند، و خداوند به سبب کردارشان لباس گرسنگی و ترس را بر اندامشان پوشانید. (۱۱۲)

پیامبری از خودشان بسراغشان آمد، او را تکذیب کردند، پس در حالی که ستمکار بودند الهی آنان را فرو گرفت. (۱۱۳)
بنا بر این از آنچه خدا روزیتان ساخته، حلال و پاکیزه بخورید، و سپاس نعمت خدا را انجام دهید، اگر او را می‌پرستید. (۱۱۴)
ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۲۵

خداوند، مردار و خون و گوشت خوک و آنچه را با نام غیر خدا سر بریده شده بر شما حرام کرده است، اما کسی که ناچار شود، در حالی که ستمکاری و تجاوز از حد نکند، خداوند آمرزنده و رحیم است. (۱۱۵)

تفسیر: ص: ۴۲۵

يَوْمَ تَأْتِي «يوم» منصوب و متعلق است به «رحيم» یا به فعل مقدر «اذکر». معنای آیه این است: هنگامی که در قیامت هر یک از انسانها حاضر می‌شوند و از خود دفاع می‌کنند هیچ کس به دیگری توجه ندارد همه می‌گویند: نفسی نفسی (خودم، خودم) و مجادله از نفس یعنی دفاع از خود و بهانه‌تراشی به سود خود مثل این که منحرفین از حق، روز قیامت می‌گویند: خدایا، این سردمداران و اکابر قوم، ما را گمراه ساختند، و از این قبیل بهانه‌جوییهای دیگر.

وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً خَدَاوند سرزمین آبادی را که چنین موقعیتی داشت، نمونه قرار داده برای هر جامعه‌ای که آنان را نعمتها عنایت فرماید و آنها در عوض شکر نعمت خدا، کفران کنند، به گناه و خوشگذرانی پردازند و از خدا و دین رو بگردانند، در نتیجه، حق تعالی عذاب و خشم خود را بر آنان فرود آورد «مطمئنئ» با آرامش و ساکن، ترس یا شدتی او را آشفته حال نمی‌سازد «رغدا» گسترده و فراوان.

لِبَاسِ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ خداوند در این آیه از آثار گرسنگی و ترس، تعبیر به لباس فرموده است، زیرا اثر گرسنگی و ترس بر انسان آشکار می‌شود چنان که لباس پیدا و آشکار است. بعضی گفته‌اند: زیرا گرسنگی و ترس سراسر وجود آنها را فرا می‌گیرد همان طور که لباس تمام بدن انسان را فرا می‌گیرد پس گویا چنین فرموده است: خداوند از گرسنگی و ترس چیزی را به آنها چشانید که سراسر وجودشان را فرا گرفت.

بعضی گفته‌اند منظور از این قریه شهر مکه است که مدت هفت سال خداوند

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۲۶

مردم آن جا را با گرسنگی عذاب کرد آن چنان که از گوشتهای خشکیده و طعامی که از خون و پشم شتر و جانورهای بدن حیوانات بدست می‌آوردند می‌خوردند، و از پیامبر و یارانش می‌ترسیدند و از فقر و گرسنگی به کاروانهایشان شیخون می‌زدند، و زمانی به این وضع دچار شدند که حضرت علیه السلام آنان نفرین کرد و گفت: خدایا قبیله مضر را به تنگدستی مبتلا ساز و

سالهایی مثل سالهای زمان یوسف برای آنان قرار ده. «۱» «وَهُمْ ظَالِمُونَ» در محل حال است. در آخر اهل ایمان را مورد خطاب قرار داده و فرموده است «فكلوا» از غنیمتهایی که خدا به شما عطا کرده و برایتان حلال ساخته بخورید و استفاده کنید، بقیه آیات مورد نظر را در سوره بقره تفسیر کرده‌ایم.

[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۱۶ تا ۱۱۹] ص: ۴۲۶

اشاره

وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَ هَذَا حَرَامٌ لِيَتَفَتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ (۱۱۶) مَتَاعٌ قَلِيلٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۱۱۷) وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسِهِمْ يَظْلِمُونَ (۱۱۸) ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۱۹)

ترجمه: ص: ۴۲۶

به خاطر دروغی که زبانهایتان توصیف می‌کند، نگویید: این حلال است و این حرام، تا بر خدا افترا ببندید، آری آنان که به خدا دروغ می‌بندند رستگار نخواهند شد. (۱۱۶)
بهره‌ای ناچیز است و

۱-

الهم اشدد وطأتك على مضر واجعل عليهم سنين كسنى يوسف عليه السلام.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۲۷

برایشان عذابی دردناک. (۱۱۷)

و بر یهود آنچه را از پیش برای تو شرح دادیم، حرام کردیم، و ما به آنها ظلم نکردیم اما خودشان در حق خود ستم کردند. (۱۱۸)
آن‌گاه پروردگار تو، طرفدار کسانی است که کارهای بد را از روی نادانی انجام داده و سپس، بعد از این اعمال توبه و بازگشت کردند، آری پروردگار تو، پس از توبه و عمل از روی نادانی، بسیار آمرزنده و رحیم است. (۱۱۹)

تفسیر: ص: ۴۲۷

وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ در معنای ما دو احتمال است:

۱- «ما» موصوله و نصب «کذب» به لا- تقولوا باشد. یعنی آنچه از حیوانات را که زبان شما (بر خلاف حق) به حرمت یا حلیت توصیف می‌کند، نگویید: این حلال است و این حرام، مثل: ما فی بطن هذه الأنعام خالیةٌ لئلا تذکرونا و محرمٌ علی أزوجنا آنها می‌گفتند: «آنچه در شکم این چهارپایان است، بر مردانمان حلال و بر زنانمان حرام است. (انعام/ ۱۳۹) حرف «لام» در «لما تصف» مثل قول کسی است که می‌گوید: و لا تقولوا لما احل الله، هو حرام، چیزی را که خدا حلال کرده است، نگویید: حرام است، با این توجیه جمله «هذا حلال و هذا حرام» بدل از «کذب» خواهد بود.

۲- احتمال دیگر آن است که «ما» مصدریه، و نصب «کذب» به فعل «تصف» باشد به این تقدیر: و لا تقولوا: هذا حلال و هذا حرام

لوصف الستکم الکذب. یعنی با گفتار دروغی که بدون دلیل، زبانه‌ایان بر آن، جاری می‌شود، حکم حلال و حرام را صادر نکنید. لَتَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ زَيْراً این موضوع موجب می‌شود که بر خدا افترا بسته و حکمی را بدون دلیل به ذات اقدس وی نسبت دهید. «لام» برای تعلیلی است که معلول و نتیجه آن مورد قصد و غرض انجام دهنده نیست. «مَتَاعٌ قَلِيلٌ» خبر مبتدای محذوف است، یعنی سود اهل افترا، از این کارها که انجام می‌دهند، اندک، اما عقاب و کیفرشان بسیار است. ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۲۸

مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ آنچه پیش از این در سوره انعام «۱» برای تو شرح دادیم (بر یهودیان حرام کردیم). عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ در محل حال است یعنی از روی نادانی و بدون فکر و اندیشه در عاقبت امور، اعمال بد را انجام می‌دهند (و سپس توبه می‌کنند). «من بعدها» ضمیر «هاء» به توبه برمی‌گردد: پس از توبه کردن.

پروردگار تو غفور و رحیم است.

[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۲۰ تا ۱۲۴] ص: ۴۲۸

اشاره

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۲۰) شَاكِرًا لِّأَنْعَمِهِ اجْتَبَاهُ وَهَدَاهُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۱۲۱) وَآتَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ (۱۲۲) ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۲۳) إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۱۲۴)

ترجمه: ص: ۴۲۸

حضرت ابراهیم، خود، امتی مطیع فرمان خداوند و بر حق و در راه راست بود، و از مشرکان و منحرفان نبود. (۱۲۰) او، سپاسگزار نعمتهای خدا بود خدا او را برگزید و به راه راستش هدایت فرمود. (۱۲۱) ما در دنیا به او، نیکی دادیم، و در آخرت از صالحان است. (۱۲۲) آن گاه به تو وحی کردیم که از آیین ابراهیم که

۱- انعام ۱۴۶/۶: وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفْرٍ ... بر یهودیان تمام حیوانات ناخن دار را حرام کردیم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۲۹

خالی از هر گونه انحراف است و از مشرکان نبود، پیروی کن. (۱۲۳)

(مجازات) شنبه بر کسانی قرار داده شد، که در آن اختلاف کردند، و پروردگارت روز قیامت در میان آنها، در آنچه اختلاف می‌کردند داوری می‌کند. (۱۲۴)

تفسیر: ص: ۴۲۹

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً در معنای «امه» چند قول است:

۱- ابراهیم خود به تنهایی ملتی از ملتها بود.

۲- مجاهد می‌گوید: یعنی تنها مؤمنی که در زمان خودش یکتاپرستی یگانه بود، در حالی که تمام مردم کافر بودند.

۳- قتاده گوید: پیشوای هدایت‌گری که دیگران به او اقتدا می‌کردند.

قَانِتًا لِلَّهِ مَطِيعٌ وَ پيوسته در حال عبادت خدا بود. حَنِيفًا در اطاعت از خدا با استقامت و به اسلام پایبند بود و هیچ گونه انحرافی از حق در او وجود نداشت.

وَ لَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ و او از مشرکان نبود. این جمله تکذیب برای کفار قریش است که با بت پرستی و کفرشان خود را از ملت ابراهیم می‌دانستند.

شَاكِرًا لِلْأَنْعَمِ سپاسگزار نعمتهای خداوند و اعتراف کننده به آنها بود. روایت شده است که حضرت ابراهیم علیه السلام هیچ وقت بدون مهمان غذا نمی‌خورد. «اجتبا» خداوند او را برای نبوت برگزید و به این امر اختصاصش داد و «هَدَاةً إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» و او را به راه راست که آیین اسلام است هدایت کرد.

وَ آتَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً مَا در دنیا به ابراهیم نیکی دادیم. قتاده می‌گوید منظور آن است که خداوند نامش را بلند کرد و پر آوازه‌اش ساخت تا آن جا که اهل هر دینی او را دوست می‌دارند، بعضی گفته‌اند مراد نبوت است، و برخی دیگر گفته‌اند، منظور این است که در هنگام درود فرستادن می‌گوییم: کما صلیت علی ابراهیم و آل ابراهیم. ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۳۰

لَمِنَ الصَّالِحِينَ او اهل بهشت است، همین که خداوند ابراهیم را از جمله صالحان قرار داده بهترین تشویق برای صالح شدن است. ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ كَلِمَةَ «ثم» قبل از دلالت بر این که پیروی پیامبر اسلام از آیین حضرت ابراهیم علیه السلام بهترین فضیلت برای اوست، دلالت بر تعظیم مقام رسول خدا دارد همچنین به این مطلب اشاره می‌کند که بهترین کرامتی که خداوند به ابراهیم علیه السلام داده تبعیت پیامبر ما از آیین او می‌باشد. «۱»

إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَقُوبَتٌ وَ كَيْفَرٌ (روز) شنبه- که همان مسخ و دگرگونی صورت ظاهر است- درباره کسانی قرار داده شده که در امر آن روز اختلاف کردند: یک وقت صید در آن روز را حلال کردند و وقت دیگر آن را حرام ساختند، در صورتی که لازم بود یک جا و قاطعانه آن را حرام بدانند.

[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۲۵ تا ۱۲۸] ص: ۴۳۰

اشاره

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَ الْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ جَادِلْهُمْ بِالتَّيِّبِ هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالمُهْتَدِينَ (۱۲۵) وَ إِنَّ عَاقِبَتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوذْتُمْ بِهِ وَ لَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ (۱۲۶) وَ اصْبِرْ وَ مَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَ لَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَ لَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ (۱۲۷) إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ الَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ (۱۲۸)

۱- هر چند که این آیه دلالت بر فضیلت هر دو پیامبر می‌کند اما فضیلت پیامبر اسلام را بیشتر می‌فهماند زیرا افتخار ابراهیم این است که پیامبر اسلام مأمور به اطاعت از او شده است. با اندک تغییر از پاورقی کشف.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۳۱

ترجمه: ص: ۴۳۱

با حکمت و اندرز نیکو، به سوی پروردگارت دعوت کن، و با آنها به طریقی که نیکوتر است به گفتگو پرداز، همانا پروردگار تو از هر کسی بهتر می‌داند که چه کسانی از طریق او گمراه شده‌اند و چه کسانی هدایت یافته‌اند (۱۲۵)

اگر بخواهید مجازات کنید، تنها به همان مقدار که به شما تعدی شده است کیفر دهید، و اگر شکیبایی پیشه کنید، این کار برای شکیبایان بهتر است. (۱۲۶)

صبر کن، و صبر تو جز به توفیق خداوند نیست، و بر آنها غمگین مباش، و از نیرنگ آنان دل‌تنگ مشو. (۱۲۷)
خداوند با کسانی است که تقوا پیشه می‌کنند و نیکوکار باشند. (۱۲۸)

تفسیر: ص: ۴۳۱

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ (مردم را) با گفته‌های درست و استوار و اندر زهای نیکو به سوی دین پروردگارت که راه دستیابی به خشنودی اوست، دعوت کن. مراد از حکمت: گفتار صحیح و درست و دلیل روشن کننده حقیقت می‌باشد و به قولی منظور از آن، قرآن است موعظه حسنه: پندهایی است که دشمنان بوضوح می‌دانند که تو آنها را نصیحت می‌کنی و با این سخنان به آنها سود می‌رسانی.

وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ با روشی که از جهت نرمی و ملایمت و مدارا و حسن معاشرت بهترین طریقه بحث و مناظره است، بدون هر گونه درشتی و ناراحتی، با آنها به مناظره و بحث پرداز تا زودتر دعوت تو را اجابت کنند.

وَإِنْ عَاقَبْتُمْ إِنْ عَاقَبْتُمْ إِنْ عَاقَبْتُمْ اگر اراده کردید به عنوان مجازات، دیگران را کیفر کنید، به همان اندازه که مورد تعدی واقع شده‌اید، طرف را مجازات کنید، نه بیش از آن. این که خداوند از تعدی و مجازات هر دو به عنوان عقوبت یاد کرده به این دلیل است که موازنه میان آن دو را بیان دارد.

هنگامی که مشرکان شهدای احد را مثله کرده بودند: هند جگر حمزه بن عبد المطلب را در آورد و جوید و مشرکان بینی و گوش او را بریدند. در مقابل

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۳۲

مسلمانان گفتند: اگر دستان برسد زنده‌های این کفار را مثله خواهیم کرد تا چه رسد به مردگان آنها. در این مورد بود که (این) آیه نازل شد و خداوند آنان را از عقوبت بیش از حد منع کرد.

وَلَكِنْ صَبْرُكُمْ لَهٗوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ ضمیر به صبر برمی‌گردد که مصدر صبرتم می‌باشد و مقصود از کلمه صابرين مخاطبها هستند و معنای آیه این است: اگر صبر کنید، صبر شما برایتان بهتر است، خداوند به منظور مدح و ثنای آنها که صبر کننده‌اند اسم ظاهر (صابرين) را به جای ضمیر آورده است می‌توان گفت: مراد از صابرين، جنس صبر کنندگان است (نه خصوص مخاطبان).

وَاصْبِرْ اِي مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ در برابر آزاری که به تو می‌رسد صبر پیشه کن.

وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَشَكِيْبِي تُوْجُزُ از راه توفیق خداوند و ثابت قدم داشتن او، نیست.

وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَبِرْ مَشْرِكَانِ که به حرف تو گوش نمی‌دهند و اعراض می‌کنند، اندوهگین مباش، یا بر کشتگان احد غم مخور، زیرا خداوند آنها را به جوار، رحمت و بخشش خود برده است.

وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ «ضيق» با کسر و فتح ضاد قرائت شده است: سینه‌ات از نیرنگ آنها تنگی نکند.

مَعَ الدِّينِ اتَّقُوا خدا سرپرست آنان است که از شرک و کبائر پرهیز می‌کنند، و ولی کسانی است که در اعمالشان نیکوکارند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۳۳

جزء پانزدهم از سوره اسراء آیه ۱ تا سوره كهف آیه ۷۴

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۳۵

سوره اسراء ص: ۴۳۵

اشاره

این سوره در مکه نازل شده و تعداد آیات آن، به نظر کوفیان صد و یازده و به نظر دیگران صد و ده آیه است، زیرا کوفیان لِلأَذْقَانِ سُجَّداً را که جزء آیه ۱۰۷ است، (آخر) آیه شمرده‌اند.

[فضیلت قرائت این سوره]: ص: ۴۳۵

- ۱- ابی بن کعب از پیامبر نقل کرده است که هر کس سوره بنی اسرائیل را بخواند و موقع خواندن آیاتی که درباره پدر و مادر است، دچار رقت قلب شود در بهشت به اندازه دو قنطار، اجر و ثواب به او داده می‌شود. «۱»
- ۲- امام صادق علیه السلام فرمود: کسی که این سوره را در هر شب جمعه قرائت کند نخواهد مرد مگر این که حضرت قائم علیه السلام را درک کند و از یاران او باشد. «۲»

-۱

من قرأ سورة بنی اسرائیل، فرق قلبه عند ذکر الوالدین، اعطی فی الجنة قنطارین من الاجر.
قنطار مال فراوان.

-۲

من قرأها فی کل لیلۃ جمعه لم یمت حتی یدرک القائم علیه السلام و یكون من أصحابه.

[سوره اسراء (۱۷): آیات ۱ تا ۳] ص: ۴۳۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (۱) وَ
آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنِي إِسْرَائِيلَ أَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكَيْلًا (۲) ذُرِّيَّتَهُ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا (۳)
ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۳۶

ترجمه: ص: ۴۳۶

منزه است کسی که بنده خود را در یک شب، از مسجد الحرام به مسجد اقصی - که گرداگردش را پر برکت ساختیم - برد (ما این عمل را انجام دادیم) تا آیات خود را به او نشان دهیم، همانا او (خدا) به حق شنوا و بیناست. (۱)
ما به موسی کتاب دادیم و آن را وسیله هدایت بنی اسرائیل قرار دادیم که غیر ما را تکیه گاه خود قرار ندهید. (۲)
ای فرزندان کسانی که با نوح، سوارشان کردیم، همانا، او (نوح) بنده بسیار سپاسگزار بود. (۳)

تفسیر: ص: ۴۳۶

سُبْحَانَ این کلمه علم است برای تسبیح و عامل نصبش فعل مضمری است که چون مطلب روشن بوده ذکر نشده و تقدیر آن چنین است «اسبح الله سبحان» و سپس مصدر نازل منزله فعل قرار گرفته و جانشین آن شده و این عبارت حکایت از تنزیه بلیغ و کامل می‌کند یعنی ذات مقدس حق تعالی از تمام زشتیها پاک و منزّه است «سری و آسری» (ثلاثی مجرّد و باب افعالش)، به یک معناست، و «لیلا» نکره آورده شده تا بر قلت و اندک بودن مدّت سیر دلالت کند: خداوند بنده خود محمّد صلی الله علیه و آله را در یک شب از مکه به شام برد، مسافتی که بطور عادی در مدت چهل شب طی می‌شود، و در همان شب او را از بیت المقدس به آسمان بالا برد، و به بیت المعمور و سدره المنتهی رسید. گفته‌اند این معراج یک سال پیش از هجرت بوده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۳۷

مقصود از مسجد الاقصی (دورترین مسجد) بیت المقدس است، چرا که در آن زمان مسجدی بعد از آن وجود نداشت «بَارَكْنَا حَوْلَهُ» اطراف آن را برکات و نعمتهای مادی و معنوی دنیوی و دینی فرا گرفته بود، زیرا آن جا محل عبادت پیامبران عظیم الشان و جایگاه نزول وحی بوده و آن مرکز مقدس با نه‌های جاری و درختهای پر ثمر احاطه شده بود. «۱»

لُنْرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا هدف ما از این کار این بود که نشانه‌های قدرت و شگفتیهای آفرینش خود را به او بنمایانم سیر دادن او را یک شبه از مکه تا مسجد الاقصی و بالا بردنش به آسمان و دیدن او پیامبران را و رسیدن به بیت المعمور و سدره المنتهی (و امور دیگر) همه از نشانه‌های قدرت خداوند است.

روایت شده است که وقتی پیامبر صلی الله علیه و آله از معراج برگشت و داستان آن را به قریش گفت او را تکذیب کردند در میان آنها شخصی بود که (قبلا) به بیت المقدس رفته (و از آن جا خبر داشت) در پیش او از پیامبر خواستند که بیت المقدس را توصیف کند او که گفته‌های پیامبر را مطابق واقع می‌دید محو نظر در آن حضرت شد و آن حضرت تمام اوصاف آن را برای آنها بیان کرد. سپس قبیله قریش گفتند از کاروان قبیله ما که آن را در میان راه دیده بودی ما را خبر کن. حضرت تعداد شتران و محموله‌های آن را بیان کرد و فرمود در جلو کاروان شتری خاکستری رنگ حرکت می‌کرد و این کاروان موقع طلوع خورشید به این جا می‌رسد. پس مردم از شهر خارج شدند و بسرعت به طرف راهی که از گردنه عبور می‌کرد رفتند یکی گفت به خدا قسم خورشید بر آمد دیگری گفت به خدا

۱- افسوس که امروز بر اثر جنایتهای اسرائیل و آمریکا و جمله ابر ستمکاران و مزدوران خیانتکارشان و خرابیهایی که دشمنان اسلام، در اطراف آن جایگاه مقدس انجام داده و هر روز با سلاحهای مرگ آور و آتشزای خود، هزاران جنایت بار می‌آورند، منظره‌های زیبای طبیعی آن را به خرابه‌های نیم سوخته و تلهایی از اجساد انسانهای ستمدیده به خاک و خون کشیده مبدل ساخته‌اند. م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۳۸

سوگند این کاروان است که می‌آید و پیشاپیش آن چنان که محمّد صلی الله علیه و آله گفته است شتری خاکستری رنگ گام برمی‌دارد، اما باز هم ایمان نیاوردند و گفتند آنچه محمّد می‌گوید سحر است.

أَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكَيْلًا أَيْنَ فَعَلَ بِهِ دُوْهُ كَوْنَهُ قِرَائَتٌ شَدِيدَةٌ:

۱- غایب، به تقدیر «لئلا» «یتخذوا».

۲- مخاطب: به تقدیر «لا تتخذوا»، مثل کتبت الیه ان افعل کذا به او نوشتم که این کار را انجام بده.

وکیلا: شخص مورد اعتمادی که کارهایتان را به او محول می‌کنید.

«ذُرِّيَّةٌ مِّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ»، نصب «ذُرِّيَّة» از باب اختصاص و بعضی گفته‌اند نصب آن از باب نداء است و این در صورتی است که أَلَّا

تَتَّخِذُوا مَخَاطِبَ وَ نَهَى بِأَنَّ بِنَا بَرِّينَ دَر تَقْدِيرِ جَمَلَهٗ دُو اِحْتِمَالِ وَجُودِ دَارِد:

الف: قلنا لهم لا تتخذوا من دوني وكيلا يا ذرية من حملنا مع نوح.

ب: لا تتخذوا ذرية من حملنا مع نوح وكيلا «۱». بنا به هر دو تعبیر واژه «وکیل» که شخص مورد اعتماد است مفرد و به معنای جمع است، مثل کلمه «رفیق» در آیه: وَحَسَنَ أَوْلِيَّكَ رَفِيقًا «نیکو رفیقانند آنها» (نساء/ ۶۹) یعنی غیر من را وکیل و پروردگار برای خود نگیرید. از جمله کسانی که ذریه نجات یافتگان با نوح بودند عزیز و عیسی هستند که، خداوند حمل آنها را در کشتی با نوح و نجات دادن ایشان را از غرق شدن، بعنوان نعمت به یاد آنان آورده، و به منظور این که از سپاسگزاری غفلت نکنند، حضرت نوح را به این صفت ستوده و فرموده است «إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا» نوح بنده‌ای بسیار سپاسگزار بود.

۱- به هر یک از دو تقدیر، نصب «ذریه» هم می‌تواند از باب اختصاص باشد و هم از باب ندا و در معنای جمله چندان اختلافی یافت نمی‌شود و حاصل معنای آن چنین می‌شود: منظورم شما است ای فرزندان کسانی که با نوح سوار کشتی‌شان کردیم، غیر از من برای خود و کیلی نگیرید.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۳۹

از حضرت باقر و صادق علیه السلام نقل شده است که حضرت نوح هر صبح و شام این چنین دعا می‌کرد: «خدایا تو را گواه می‌گیرم که هر گونه نعمت دنیایی و دینی در هر صبح و شام به من می‌رسد از ناحیه تو است که یکتای بی‌همتایی و به این نعمتها که به من ارزانی فرموده‌ای تو را حمد و سپاس می‌گزارم تا از من راضی و خشنود شوی و پس از آن هم تو را می‌ستایم». «۱» آری این بود سپاسگزاری نوح علیه السلام.

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۴ تا ۸] ص: ۴۳۹

اشاره

وَقَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوقًا كَبِيرًا (۴) فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ أُولَاهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولَىٰ بِأُسِّ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ وَكَانَ وَعْدًا مَّفْعُولًا (۵) ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَأَمْدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَيْنَ وَجَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا (۶) إِنَّ أَحْسَنَ شَيْءٍ أَحْسَنَ نَفْسِكُمْ وَأَنَّ أَسَاطِمَ فَلَهَا فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسُوءُوا وُجُوهَكُمْ وَيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ لِيُبَيِّنُوا مَا عَلَّمُوا تَتَّبِيرًا (۷) عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ وَإِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا (۸)

ترجمه: ص: ۴۳۹

ما به بنی اسرائیل در تورات اعلام کردیم که شما دو بار در زمین تباهی بیار می‌آورید و برتری جویی بزرگی در پیش خواهید گرفت. (۴)

و همین که تباهکاری شما تحقق یابد بندگانی از

اللهم انی اشهدک ان ما اصبح او امسى بی من نعمه فی دین او دنیا فمنک وحدک لا شریک لک، لک الحمد و لک الشکر بها علی حتی ترضی و بعد الرضا.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۴۰

خودمان، صاحب شوکت و نیرویی سخت بر شما گسیل می‌داریم پس در میان خانه‌های شما به جستجو می‌پردازند، و این، وعده حتمی است. (۵)

و بعد شما را بر آنها چیره ساختیم و شما را به مالها و فرزندان مدد کردیم و جمعیتان را بیشتر نمودیم. (۶)
اگر نیکی کنید برای خود کرده‌اید و اگر بدی کنید باز هم به خود کرده‌اید، و هنگامی که وعده دوم فرا رسد، تا دشمنان غم و اندوه را بر چهره‌های شما آشکار سازند و مانند دفعه اول داخل مسجد شوند و هر چه را زیر سلطه خود یافتند نابود سازند. (۷)
امید است پروردگارتان به شما رحم کند، و هر گاه شما برگردید، ما نیز برگردیم و جهنم را زندان کافران قرار می‌دهیم. (۸)

تفسیر: ص: ۴۴۰

وَقَضَّيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِه بَنِي إِسْرَائِيلَ وَحَىٰ قَطْعَىٰ وَ حَتْمَىٰ كَرَدِيمِ كَه دَر رُوى زَمِينِ تَبَاهَىٰ بِه وَ جُودِ مِى آوَرَنَد وَ ظَلَمِ وَ تَكْبَرِ خَوَاهَنَد كَرَد. مَنظُورِ از كِتَابِ توراتِ اسْت.

لَتَنْفَسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ این جمله یا جواب برای قسم محذوف است، و یا، چون وحی قطعی است به منزله قسم بوده و این جمله، پاسخ آن است. گویی خداوند فرموده است: سوگند یاد می‌کنم که شما دو بار فساد پیا خواهید کرد که اولش به شهادت رساندن «زکریا» و زندانی ساختن «ارمیا» بود موقعی که آنها را از کیفر الهی بیم می‌داد، و دومش قتل یحیی بن زکریا و تصمیم بر کشتن حضرت عیسی علیه السلام بود.

فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ أُولَاهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا در قرائت امیر مؤمنان علیه السلام عیبدا ذکر شده است منظور از این بندگان، سخاریب (پادشاه بابل) و لشگریان اوست، و برخی گفته‌اند: بخت نصر بود که دانشمندان را کشتند و تورات را سوزاندند و مسجد الاقصا را خراب کردند هفتاد هزار نفر را به قتل رساندند و هفتاد هزار اسیر گرفتند.

بعثنا علیکم منظور این است که این ستمکاران را به کار خودشان واگذاشتیم و از

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۴۱

آنچه بر سر شما آوردند مانعشان نشدیم، این معنا مثل این قول خداوند است: وَ كَذَلِكَ نُؤَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ «این چنین بعضی از ستمکاران را بر بعضی دیگرشان مسلط می‌سازیم به خاطر اعمالی که انجام می‌دادند» (انعام / ۱۲۹).

«فجاسوا» «جوس» که عبارت از آمد و رفت به قصد افساد در میان خانه‌ها است به آنان نسبت داده شده و تخریب مسجد و سوزاندن تورات هم از آن جمله است.

ستمکاران به منظور ایجاد فساد بدون خبر و اجازه به درون خانه‌های آنها وارد می‌شدند.

وعد اولیها این همان وعده عذاب نخستین است که واقع شد و حتما باید واقع می‌شد.

ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكُرَّةَ دولت و پیروزی بر دشمنان را به شما برگردانیدیم و شما را بر آنها غلبه داده‌ایم و ثروتهای شما را افزایش دادیم و فرزندانان را زیاد کردیم.

وَ جَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا و افراد شما را از دشمنان بیشتر قرار دادیم. «نفیر» جمع نفر است یعنی عدد مثل مغیر و عبید (جمع مغر و عبد) بعضی گفته‌اند قوم و قبیله انسان که با او کوچ می‌کنند.

إِنْ أَحْسَبْتُمْ اگر نیکی کنید به خودتان کرده‌اید و اگر بدی کنید آن هم به خودتان برمی‌گردد و سود و زیانش به دیگران نمی‌رسد. به این دلیل امام علی علیه السلام فرمود: ما احسنت الی احد و ما اسأت الیه: «من به هیچ کس نه نیکی انجام دادم و نه بدی کردم» و آن گاه این آیه را تلاوت فرمود.

فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ بَعْدَ مِنْ هَذِهِ عِبَارَتِ، فعل «بعثناهم» به قرینه بالا حذف شده یعنی هنگامی که وعده دومین طغیان شما فرا رسد دشمنانتان را می‌فرستیم تا چنان کنند که آثار نکبت و کدورت و اندوه از چهره‌های شما آشکار شود. «لَيْسُوا وَجُوهَكُمْ» این فعل را بعضی «لیسوء» به صورت مفرد خوانده که فاعلش الله، یا

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۴۲

«وعد»، و یا «بعث» باشد، و برخی «لنساء» به صورت متکلم مع الغیر خوانده‌اند.

«ما علوا»: در محل نصب، مفعول برای «لیتبروا» معنای جمله: تا دشمنان هر چه را که بر آن دست یابند از بین ببرند و ممکن است به معنای مدت غلبه دشمنان باشد.

عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ پس از مرتبه دوم اگر توبه کنید امید است پروردگار، شما را مورد رحمت قرار دهد. وَإِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا و اگر برای سومین بار به گناه و معصیت برگردید ما نیز به عقوبت شما باز خواهیم گشت. و چنین هم شد: وقتی که آنها به طغیان باز گشتند خداوند نیز آنان را کیفر داد: پادشاهان ظالم را بر آنها مسلط کرد.

بعضی گفته‌اند با مبعوث کردن حضرت محمد صلی الله علیه و آله عقوبتشان فرمود، زیرا مؤمنان تا قیامت از آنها جزیه می‌گیرند. حصیر: زندان.

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۹ تا ۱۲] ص: ۴۴۲

اشاره

إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا (۹) وَأَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (۱۰) وَيَدْعُ الْإِنْسَانَ بِالْشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا (۱۱) وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتَيْنِ فَمَحْوَنًا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِيَتَّبِعُوا فُضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ وَلِيَتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ وَكُلَّ شَيْءٍ فَضَّلْنَاهُ تَفْصِيلًا (۱۲)

ترجمه: ص: ۴۴۲

این قرآن، به سوی راست‌ترین راهها هدایت می‌کند، و مؤمنان را نوید می‌دهد که برای نیکوکاران پاداشی بزرگ است. (۹)

و آنان که به جهان دیگر ایمان ندارند، برایشان عذابی دردناک مهیا کرده‌ایم. (۱۰)

انسان همان طور که دعای خیر می‌کند، دعای شرّ هم می‌کند، انسان پیوسته موجودی شتاب زده است. (۱۱)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۴۳

ما شب و روز را دو آیت قرار دادیم، سپس نشانه شب را محو کرده و علامت روز را روشنی بخش ساختیم، تا از فضل پروردگارتان

طلب روزی کنید، و شماره سالها و حساب را بدانید و ما همه چیز را مفصل بیان داشتیم. (۱۲)

تفسیر: ص: ۴۴۳

إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي إِلَىٰ هَذِهِ عِبَارَتِ، کیش و آیین یا راه و روش و یا حالتی که استوارترین و راست‌ترین آنها است هدایت می‌کند.

وَأَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ این جمله عطف بر عبارت: أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا می‌باشد به این معنا، که خداوند دو بشارت به اهل ایمان

داده است: یکی مژده ثواب و پاداش، و دوم عقاب و کیفر دشمنان.

وَيَدْعُ الْإِنْسَانُ أَدْمَىٰ هِنْكَامٍ خَشْمٍ وَعَصْبَانِيَةٍ مِنْ بَرْدِ غَارِ شَرِّ رَا دِرْخَوَاسْتِ مِي كَنْد چنان که (در وقت دیگر) دعای خیر می‌نماید.

وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا انسان شتاب زده است همیشه هر چه به دلش خطور می‌کند و به فکرش می‌رسد، بدون تأمل و اندیشیدن، بسرعت مورد قضاوت قرار می‌دهد و آن را درخواست می‌کند.

وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتَيْنِ رُوز و شب را به علّت فوایدی که دارند دو نشانه (توحید) قرار دادیم و چون هر یک از شب و روز به خودی خود، نشانه و آیت می‌باشند، پس اضافه آیه به لیل و نهار در «آیه اللیل و آیه النهار» اضافه بیائیه است، مانند اضافه عدد به معدودش و معنای آیه اللیل و آیه النهار همان شب و روز است.

بعضی گفته‌اند مراد از آیتین دو نور دهنده شب و روز یعنی خورشید و ماه می‌باشند، و در این صورت معنای «فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَ جَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ» چنین است: ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۴۴

شب را محو کننده روشنایی و تاریک کننده عالم ساختیم، و روز را روشنی بخش قرار دادیم که اشیا در آن دیده می‌شود، یا علامت شب را که ماه است محو کردیم، به این معنا که شعاعی مثل شعاع خورشید برایش خلق نکردیم، ولی خورشید را دارای شعله‌ای قرار دادیم که در شعاع آن، هر چیزی دیده می‌شود.

لِيَتَّبِعُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ تا در روشنایی روز، به تصرف در امور معاش و جستجو برای روزی خود برسید.

وَلِتَعْلَمُوا عَیْدَ السَّيْنِ و از اختلاف شب و روز و شماره سالها و ماهها آگاهی پیدا کنید و حساب زمانها و مدت‌هایی را که برای سر رسید قرض و طلب و غیر آن قرار می‌دهید بدانید و اگر شب و روز نمی‌بود تمام امور و کارها معطل می‌ماند.

وَ كُلُّ شَيْءٍ فَضْلَنَا تَفْصِيلاً به طور مشروح و چنان که هیچ گونه اشتباهی در آن نباشد، همه چیز را در قرآن برای تو بیان کردیم بدون این که خفایی در آن باشد.

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۱۳ تا ۱۵] ص: ۴۴۴

اشاره

وَ كُلِّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَ نُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا (۱۳) أَقْرَأَ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا (۱۴) مَنْ أَهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَ مَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا (۱۵)

ترجمه: ص: ۴۴۴

عمل هر کس را به گردنش افکنیم و روز قیامت برایش کتابی بیرون می‌آوریم که آن را در برابر خود، گشوده می‌بیند. (۱۳)

(به او می‌گوییم) بخوان کتابت را، امروز خودت برای حسابرسی به اعمالت کافی هستی. (۱۴)

هر کس هدایت شود فایده هدایت برای خود او، و هر کس گمراهی گزیند به زیان او است، هیچ کس بار دیگری را بدوش نمی‌کشد، و ما، کسی را عقوبت نمی‌کنیم مگر این که پیامبری را بفرستیم. (۱۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۴۵

تفسیر: ص: ۴۴۵

وَ كَلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ مَقْصُودَ أَعْمَالِهِ. بعضی گفته‌اند از این جمله گرفته شده است: طائر له سهم (تیری به سوی او خارج شد)، معنای آیه این است: اعمالی را که از او سرزده همراهش قرار داده‌ایم مانند قلابه و یا غل و زنجیری بر گردش که هرگز از او جدا نمی‌شود، و چنان که در مثل گفته‌اند: تقلدها طوق الحمامة: آن را مانند طوق کبوتر به گردن انداخته است. وَ نُخْرِجُ لَهُ بِه صَوْرَتِ مَتَكَلِّمٍ (ن) و غایب (ی) هر دو قرائت شده و در هر دو صورت فاعل آن خداست، و در صورت غایب، بعضی یخرج با فعل مجهول، و بعضی یخرج با فعل معلوم خوانده‌اند و مرجع ضمیرش هم طائر است، یعنی «یخرج الطائر کتاباً» و نصب «کتاباً» بنا بر حالت است (روز قیامت عمل انسان به صورت نوشته برای او ظاهر می‌شود). يَلْقَاهُ مَنشُورًا بِأَشَدِّ قَافٍ بِه صَوْرَتِ مَجْهُولٍ، نیز خوانده شده است. هر دو کلمه، صفت برای کتابند، و جایز است «یلقیه» صفت و «منشوراً» حال باشد.

أَقْرَأَ كِتَابَكَ بِه او گفته می‌شود: کتابت را بخوان. قتاده می‌گوید در آن روز، کسی هم که در دنیا سواد نداشته، خواندن را یاد دارد «بنفسک» این کلمه در محل رفع و فاعل برای فعل «کفی» است، و «حسیبا» تمیز و به معنای حساب کننده است، مثل ضریب القداح: زننده تیرها، و «علیک» متعلق به آن است مثل حسب علیه کذا و ممکن است (حسیبا) به معنای «کافی» باشد که به جای واژه «شهید گواه» آمده و از این رو به «علی» متعدی شده، زیرا شاهد، آنچه را برای مدعی مهم است کفایت می‌کند. ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۴۶

مذکر آوردن کلمه «حسیب» (با این که تمیز نفس می‌باشد) به این علت است که به جای شاهد و قاضی است و غالباً این دو امر را مردان عهده‌دار می‌شوند، نه زنان، گویی در قیامت چنین گفته می‌شود: «خودت به عنوان شخصی حسابگر کافر هستی» و می‌توان گفت علت مذکر آوردن «حسیب» آن است که نفس را به معنای شخص گرفته‌اند، چنان که می‌گویند ثلاثة أنفس که بر طبق قاعده اولیه باید ثلاث أنفس گفته شود.

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ هَر كَسِي بَار خُود رَا بَر دُوش مِي كِيرِد نِه بَار دِيكِرِي رَا.

وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ دَر كَارِهَائِ كَحِكِمَانِه مَا سَزَاوَار نِيَسْت كِه جَامِعِهَائِ رَا كِيْفِر دِهِيْم وَ عَقُوبَت كْنِيْم مَكْرَ آن كِه بَرَاءِ آنِهَا پِيَامِبِرِي بَفْرَسْتِيْم تَا حَجَّت رَا بَر آنِهَا تَمَام كْنِيْم.

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۱۶ تا ۲۲] ص: ۴۴۶

اشاره

وَ إِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَوْمًا أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسِدُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْنَا الْقَوْلُ فَمَدْمَرْنَاهَا تَدْمِيرًا (۱۶) وَ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ وَ كَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا (۱۷) مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصِيحُ فِيهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا (۱۸) وَ مَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا (۱۹) كَلَّا نَبَدُّ هَؤُلَاءِ وَ هَؤُلَاءِ مِنْ عَطَاءِ رَبِّكَ وَ مَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا (۲۰)

انظُر كَيْفَ فَضَلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ وَ لِلآخِرَةِ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَ أَكْبَرُ تَفْضِيلًا (۲۱) لَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتَقَعُدَ مَذْمُومًا مَحْدُولًا (۲۲)

ترجمه: ص: ۴۴۶

هر گاه بخواهیم شهر و دیاری را خراب کنیم نخست

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۴۷

ثروتمندان خوشگذرانان را امر به اطاعت می‌کنیم، سپس هنگامی که به مخالفت برخاستند و استحقاق کیفر الهی یافتند، شدیداً آنها را در هم می‌کوبیم. (۱۶)

چه بسیار مردمی که در قرون بعد از نوح بودند و ما آنان را هلاک ساختیم، همین بس که پروردگارت به گناهان بندگانش آگاه و بیناست. (۱۷)

هر کس جهان زودگذر را خواهد، ما در این جهان هر چه خواهیم به هر که اراده کنیم، زود بدهیم و سپس دوزخ را بهره‌اش قرار دهیم که با سرزنش و دوری از رحمت حق وارد آن شود. (۱۸)

و هر کس آخرت را بخواهد و برای آن کوشش کند و اهل ایمان باشد، پس کوشش آنها مورد سپاسگزاری است. (۱۹)

همه را: این گروه و آن گروه را از عطای پروردگارت کمک دهیم و بخشش پروردگارت منع شدنی، نیست. (۲۰)

بین چگونه بعضی را بر بعض دیگر برتری دادیم، و درجات آخرت از حیث مرتبه و فضیلت از این هم بالاتر است. (۲۱)

و با خداوند یکتا خدایی دیگر قرار مده که نکوهیده و سر شکسته خواهی شد. (۲۲)

تفسیر: ص: ۴۴۷

وَ إِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَوْمًا أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا مَنْظُورًا مِنْ قَرِيْبِهِ، اهل آن است یعنی هر گاه، اهل شهر و آبادی را که برایشان پیامبر فرستادیم و حجت را بر آنها تمام کردیم، بخواهیم به هلاکت برسانیم، به منظور اتمام حجت بیشتر، ثروتمندان و رفاه طلبان آنها را، امر می‌کنیم، که ایمان بیاورند و اطاعت کنند. «فَفَسَّقُوا فِيهَا

« و ایشان هم در مقابل، به فسق و فجور و گناهان می‌پردازند «فَحَقَّقَ عَلَيْهَا الْقَوْلُ

« و پس مستوجب آن می‌شوند که وعده عذاب الهی درباره آنان تحقق یابد، آن وقت همه آنها را به هلاکت و نابودی می‌کشانیم.

به این دلیل تنها از سردمداران نام برده است که دیگران از آنها پیروی می‌کنند و مثل آنان مستحق کیفر و مجازات می‌شوند.

بعضی گفته‌اند معنای «أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا

« آن است که مترفانشان را زیاد می‌کنیم از

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۴۸

باب «امرته فأمر» یعنی: «کثرته فكثر» مثل «بشرته فبشر» و در حدیث آمده است:

خير المال سكة مأبورة و مهرة مأبورة: (بهترین مال نخلستانی است که اصلاح شده باشد و کوزه اسب ماده‌ای است که فراوان بزاید).

(۱)

«امرنا» از باب افعال بر وزن افعلا از فعل: أمر و امره غیره و از (باب تفعیل) امرنا به همین معنا قرائت شده و نیز جایز است که از امر

امارة (ثلاثی مجرد) یا از امره الله (باب تفعیل) باشد یعنی ما سرمایه دارانشان را بر آنها فرمانروا و مسلط می‌سازیم.

وَ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ كَمْ، مفعول «اهلکنا» و «من القرون» بیان و تمیز برای «کم» می‌باشد، یعنی چه بسیار ملت‌ها را که ما به هلاکت

رسانیدیم، از قبیل اقوام عاد و ثمود، و همچنین جوامعی را که در فاصله میان آنها بودند.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ «عاجله» نعمتهای دنیا است (که فوری و زودگذر است) کسی که همتش دنیا است و غیر آن را اراده ندارد، هر

اندازه از نعمت خود را که بخواهیم در همین جهان به او خواهیم داد. لمن نريد: خداوند در این آیه بخشندگی خود را مقید به دو

قید ساخته: معجل را که نعمت است به مشیت و معجل له را که شخص مورد نعمت است به اراده مقید فرموده است (هر چه را

بخواهیم به هر کس اراده کنیم).

«لِمَنْ نريد»، این عبارت بدل بعض از کل برای «له» است زیرا ضمیر «له» به «من» برمی‌گردد و افاده کثرت می‌کند بعضی گفته‌اند:

پروردگارت دستور فرموده است که جز خودش را نپرستید، و با پدر و مادر نیکی کنید، هر گاه یکی از آنها یا، هر دوشان، نزد تو به سنّ پیری رسیدند، کمترین اهانتی بر آنها، روا مدار و آنها را از خود، مران، و گفتار لطیف، سنجیده و بزرگوارانه به آنها بگو. (۲۳)

بالحای تواضع خویش را در برابرشان با محبت و مهربانی فرود آور و بگو:

پروردگارا چنان که آن دو، مرا در کوچکی پروراندند مشمول رحمتشان گردان. (۲۴)

پروردگار شما، نسبت به آنچه در درون شما است، داناتر است، اگر شما شایسته باشید، او توبه کاران را می‌بخشد. (۲۵)

تفسیر: ص: ۴۵۰

وَقَضَى «۱» رَبُّكَ پروردگار شما امری قطعی صادر فرموده است که غیر از او کسی را پرستش نکنید، «ان» تفسیری و به معنای «ای» و «لا تعبدوا» فعل نهی است، و جایز است تقدیر آن «بأن لا تعبدوا» باشد که نهی نباشد بلکه مضارع منصوب به «أن» باشد.

۱- انبیاء ۲۱/۶۷ احقاف ۴۶/۱۷. [.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۵۱

و بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا و نسبت به پدر و مادر نیکی کنید «إِمَّا يَبْلُغَنَّ» «ان» شرطیه است، و «ما» برای تأکید بر آن افزوده شده است، و به همین دلیل نون تأکید بر فعل آن داخل شده است. «احدهما» این کلمه فاعل «یبلغن» است و این فعل «یبلغان» نیز قرائت شده، و بنا بر این «احدهما» بدل از الف، ضمیر است. «کلاهما» عطف بر احدهما می‌باشد. «اف» صوتی است که دلالت بر دلتنگی و ناراحتی می‌کند و هم چنان که با تنوین کسره خوانده می‌شود، با فتحه بدون تنوین هم قرائت شده است و این امر در سوره‌های انبیا و احقاف هم جاری است، و «ابو السّمّاك» «اف» با ضم خوانده است، قرائت کسره بنا بر اصل در بنا، و قرائت فتحه از باب تخفیف به جهت ضمّه و تشدید است مثل ثم، و ضمّه برای متابعت از حرکت ما قبل، مثل «منذ» می‌باشد.

إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا یعنی موقعی که پدر و مادر پیر شوند و یا به جهات دیگر سربار فرزند باشند و کسی دیگر جز او نباشد و در خانه او تحت حمایت وی باشند و این حالت بر خود فرزند مشقت‌بارتر است تا پدر و مادر، زیرا گاهی فرزند باید همان طور که آنها وی را در حال کودکی سرپرستی می‌کردند او نیز برای آنها همان کارها را انجام دهد، به این جهت خداوند به فرزند دستور داده است که نسبت به آنها نرمی و ملاحظت کند و آنها را زیر بال خود قرار دهد و با کمال تواضع، سنگینی بار آنها را بدوش کشد، حتی موقع خستگی از نظافت کردن آنها و هنگام بدوش کشیدن بار آنان، لفظ «اف» که کمترین توهین است از فرزند سر نزند تا چه رسد به آنچه از این بالاتر باشد.

خداوند در این آیه بر احسان نسبت به پدر و مادر در حد کامل تأکید فرموده، زیرا نخست احسان آنها را مقارن توحید خود قرار داده و سپس کار را در نیکی نسبت به آنها چنان سخت گرفته است که حتی فرزند را از کوچکترین کلمه‌ای که دلالت بر اظهار دلتنگی کند منع کرده اگر چه احیانا وجود آنها و تحمّل کفالت آنان

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۵۲

باعث بی‌قراری و ناراحتی وی باشد. از امام صادق علیه السلام نقل شده است که کمترین ظلم نسبت به پدر و مادر کلمه «اف» است و اگر خداوند چیزی پایین‌تر از این کلمه سراغ می‌داشت، از آن نهی می‌فرمود. «۱»

وَلَا تَنْهَرُهُمَا در مقابل کاری که از آنها، سر می‌زند ناراحتشان مکن و آنچه از تو می‌خواهند، از آنان دریغ مکن. وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا به جای منع کردن و گفتن حرفهای زجر آور سخنانی بزرگوارانه و نیکو به آنها بگو. چنان که مقتضای حسن ادب است.

بعضی گفته‌اند به آنها بگویند: پدرجان! مادرجان! چنان که حضرت ابراهیم به پدرش «۲» با این که کافر بود گفت: پدرجان، و نباید انسان پدر و مادرش را به اسم صدا بزند، زیرا این امر، جفا و بی ادبی به آنهاست.

در اضافه «جَنَاحُ الذُّلِّ» دو وجه محتمل است:

الف: اضافه معنوی باشد، مثل حاتم الجود. در این صورت معنایش این است:

بال نرمخویی و فروتنیت را بر آنها فرود آور.

ب: این که از باب استعاره، برای تواضع، بال فرود آمده‌ای قرار دهی چنان که لید در شعر خود برای شمال، دست قرار داده و برای سرما، زمام:

و عداة ریح قد کشف وقرة قد اصیحت بید الشمال زمامها «۳»

در این آیه مبالغه در فروتنی و اظهار کوچکی در برابر پدر و مادر اراده شده است، زیرا اول می گویند این عمل حاکی از تحریک عاطفه ترحم تو در مقابل

-۱-

ادنی العقوق «اف» و لو علم الله شیئا هون من اف لنهی عنه.

۲- بطور مسلم آذر که کافر بود پدر ابراهیم نبوده و بین والد و اب فرق است زیرا والد فقط به پدر گفته می شود در حالی اب به عمو بویژه وقتی که بعد از پدر متکفل امور انسان باشد نیز اطلاق می شود.

مهر تابان از بیانات علامه طباطبائی، ص ۳۷.

۳- چه بسیار باد بامدادی را که از زبان رساندن به قوم خودم بازداشتم و بسا سرمایی که افسارش به دست باد شمال سپرده شده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۵۳

کهولت سنّ و پیری آنها باشد، و سپس بالاتر از این می فرماید به این تواضع و تذلل که حکایت از عاطفه ترحم می کند و بقا ندارد اکتفاء مکن بلکه برای آنها دعا کن و از خدا بخواه که آنها را مورد رحمت همیشگی خود نیز قرار دهد، و این امور را پاداش آن قرار ده که تو را در کودکی پروریدند و مورد شفقت و رحمت خودشان قرار دادند. در حدیث صحیح است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سه مرتبه فرمود: بینی اش به خاک مالیده شود! گفتند: چه کسی یا رسول الله؟ فرمود: کسی که پدر و مادر یا یکی از آنها را در حال پیری شان درک کند و کاری نکند که داخل بهشت شود. «۱» حذیفه از حضرت رسول اجازه خواست که پدر خود را که در صف مشرکان بود به قتل رساند، حضرت فرمود: این کار را نکن بگذار کسی غیر از تو آن را انجام دهد (

دعه یله غیرک

.) بما فی نفوسکم پروردگارا شما راجع به آنچه در ضمیر و باطن شما از نیکی و بدی نسبت به پدر و مادر وجود دارد از خود شما آگاهتر است. اگر شما قصد صلاح و نیکی داشته باشید، او نسبت به توبه کنندگان و آنان که به سویس باز می گردند بسیار آمرزنده است.

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۲۶ تا ۳۰] ص: ۴۵۳

وَآتَ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تَبْذُرْ تَبْذِيرًا (۲۶) إِنَّ الْمُبْذِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا (۲۷) وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمْ ائْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا (۲۸) وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا (۲۹) إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا (۳۰)

-۱

رغم آنکه (ثلاث مرات) من آدرک ابویه عند الکبر احدهما او کلاهما و لم یدخل الجنة.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۵۴

ترجمه: ص: ۴۵۴

حق خویشان و مستمندان، و درماندگان را بده و هرگز اسرافکاری مکن. (۲۶)

اسراف کنندگان برادران شیطانند، و شیطان نسبت به پروردگارش بسیار ناسپاس است. (۲۷)

اگر به انتظار رحمت پروردگارت از آنها اعراض می کنی با آنان سخنی نرم بگو. (۲۸)

دست را بر گردنت زنجیر مکن و بیش از حد نیز آن را مگشای که مورد سرزنش قرار گیری و از کار فرومانی. (۲۹)

پروردگارت برای هر کس بخواهد روزیش را گشایش می دهد و یا تنگ می گیرد، او به حال بندگان خود آگاه و بیناست. (۳۰)

تفسیر: ص: ۴۵۴

وَآتَ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ خداوند پس از سفارش نسبت به والدین، در این آیه از ادا کردن حق خویشاوندان دیگر سخن می گوید.

بعضی گفته اند مراد از ذی القربی خویشاوندان پیامبر صلی الله علیه و آله می باشند. ابو سعید حدری می گوید: وقتی که این آیه

نازل شد رسول خدا صلی الله علیه و آله فدک را به حضرت فاطمه علیها السلام داد.

وَالْمِسْكِينَ حق مسکین را که خدا سهمی از زکات برایش قرار داده است و نیز حق ابن السبیل را ادا کنید. ابن السبیل کسی که در

راه مانده و از همسفرانش جدا افتاده است. «تبذیر» یعنی صرف کردن مال در راهی که سزاوار نیست و خرج کردن آن بیش از حد

معمول، مجاهد می گوید: اگر کسی یک مد در راه باطل خرج کند تبذیر کرده ولی اگر تمام مالش را در راه حق به مصرف برساند

مبذّر نیست. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دیدند که سعد وضو می گیرد و آب زیاد مصرف می کند، به او فرمودند: چرا اسراف

می کنی؟ سعد عرض کرد آیا در وضو هم اسراف است؟ فرمود آری اسراف

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۵۵

است، اگر چه در کنار نهر جاری باشی. «۱»

إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ آنها که همانند شیاطین اند و راه و روش آنها را طی می کنند، این کمال مذمت و بدگویی از اهل تبذیر و اسراف

می باشد.

وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا و شیطان نسبت به پروردگارش کفر ورزید پس سزاوار نیست که مورد اطاعت و پیروی قرار گیرد زیرا

او، تنها به کارهای بدی مثل کارهای خودش دعوت می کند.

وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ اگر این گروه که گفتیم: باید حقوقشان را بدهی، به تو رو آوردند و تو چیزی نداشتی و از شرم این که جواب ردّ به

آنها بدهی رویت را از آنها برگرداندی تا از خداوند طلب فضل کنی که امکان بذل و بخشش به دست آوری، فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا

و به مال یتیم نزدیک نشوید جز به روشی نیکوتر، تا وقتی که او به سر حد بلوغ رسد، وفای به عهد کنید که عهد مورد سؤال است. (۳۴)

وقتی پیمان‌ها می‌کنید حق آن را ادا نمایند و با ترازوی درست وزن کنید، این، برای شما بهتر و سرانجامش نیکوتر است. (۳۵)

تفسیر: ص: ۴۵۷

وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ عَرَبًا بِعِلْتِ بَيْمٍ مِنْ فِقْرِ وَگرسنگی دختران خود را زنده به گور می‌کردند، و این است معنای فرزندکشی آنها، لذا خداوند از این کار نهی کرده و روزی آنها را ضمانت فرموده است. «خطأ» می‌گویند: خطأ خطأ مثل أثم اثما، خط و خطأ مثل حذر و حذر، و خطاء با کسر و مدّ به این وجوه خوانده شده، و به معنای گناه (و ضد صواب) است. «فاحشهُ» کاری که بیش از حد، زشت باشد.

وَسَاءَ سَبِيلًا رُوش زنا، رُوش بسیار بدی است که همسر یا خواهر یا دختر دیگری را غاصبانه و بدون سبب شرعی به تصرف خود درآوردی با این که به طریق مشروع که عقد نکاح است می‌توان به این کار دست زد.

إِلَّا بِالْحَقِّ سه مورد است که قتل غیر، به حق انجام می‌شود:

۱- این که یک مؤمن کافر شود.

۲- زناى محصنه انجام دهد.

۳- مؤمنی را عمدا بکشد.

وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا كَسَى که بدون ارتکاب یکی از این سه امر مذکور کشته شود ما، ولیش را که خویشاوند نزدیک و اختیاردار مطالبه خون اوست بر قاتلش تسلط دادیم که از او قصاص کند. «فلا یسرف» این فعل به دو صورت غایب و مخاطب قرائت شده است، بنا بر این که غایب باشد فاعل آن ولی است یعنی ولی، غیر قاتل را نکشد و نیز اگر قاتل، یکی است دو تا را- چنان که عادت جاهلیت بود- به قتل

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۵۸

نرساند و یا قاتل را مثله نکند. بعضی گفته‌اند مراد همان قاتل اول است (که چون حق کشتن نداشته این عملش اسراف است). «۱» و اگر به صورت خطاب باشد مخاطب یا ولی مقتول است که نباید کسانی را که مرتکب قتل نشده‌اند بکشد، و یا مراد همان قاتل اول است که نباید کسی را به ستم بکشد زیرا از او قصاص می‌کنند.

إِنَّهُ كَانَ مَنصُورًا در مرجع ضمیر دو قول است:

الف: مرجع آن ولی است: ولی مقتول را خدا یاری می‌کند به این طریق که زمینه قصاص را برایش فراهم ساخته است.

ب: مرجع آن خود مقتول است یعنی خداوند مقتول را یاری کرده زیرا قصاص به سبب قتل او را واجب فرموده و در آخرت هم به او پاداش می‌دهد.

إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ طریقه نیکوتر (برای نزدیک شدن به مال یتیم) آن است که مال او را حفظ کنند.

إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا از عهد کننده خواسته می‌شود که به عهدش وفا کند و ممکن است تعبیر مجازی (استعاره تخیلیه) باشد، گویی از عهد سؤال می‌شود که چرا شکسته شدی تا توبیخی برای عهد شکن باشد، چنان که از دختر زنده به گور پرسیده می‌شود که با چه گناهی کشته شدی؟ «بالقسطاس» این کلمه با کسر و ضم «قاف» هر دو قرائت شده است و به معنای میزان و وسیله سنجش است چه کوچک باشد و چه بزرگ. «وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا» و این سرانجامی نیکوتر است. «تأویل» مصدر باب تفعیل، از «آل» می‌آید که به معنای «رجع» است و چیزی است که امور، به آن بازگشت می‌کند.

۱- داخل پراگماتیک از ترجمه تفسیر مجمع، ج ۱۴، ص ۱۳۰ خلاصه شده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۵۹

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۳۶ تا ۴۰] ص: ۴۵۹

اشاره

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا (۳۶) وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا (۳۷) كُلُّ ذَلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا (۳۸) ذَلِكَ مِمَّا أَوْحَى إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتُنْفَلِي فِي جَهَنَّمَ مَلُومًا مِدْحُورًا (۳۹) أَفَأَصْبَحْتُمْ كُفْرًا بِمَا كُنْتُمْ بِآيَاتِنَا لَا تَحْكُمُونَ (۴۰)

ترجمه: ص: ۴۵۹

از آنچه نمی‌دانی پیروی مکن که گوش و چشم و دل، همه اینها مسئولند. (۳۶)
در روی زمین با تکبر راه مرو، تو هرگز نمی‌توانی زمین را بشکافی، و طول قامتت هم به کوه‌ها نخواهد رسید. (۳۷)
گناه تمام اینها نزد پروردگارت مورد نفرت است. (۳۸)
اینها از حکمت‌هایی است که پروردگارت به تو، وحی کرده، و هرگز با «الله» معبودی دیگر قرار مده، که در جهنم می‌افتی، در حالی که مورد سرزنش و رانده شده خواهی بود. (۳۹)
آیا پروردگارتان پسران را ویژه شما ساخت، و فرشتگان را دختران خویش گرفت؟ براستی که سخنی هول‌انگیز می‌گویند! (۴۰)

تفسیر: ص: ۴۵۹

وَلَا- تَقْفُ قفا اثره، قافه، و افتاه: او را پیروی کرد، و از این قبیل است «قافه» (جمع «قائف» به معنای پیروان) و معنای آیه این است که گفتار یا عملی را که علم به درستی آن نداری تبعیت مکن مثل بعضی که مرام و مسلکی را پیروی می‌کنند و حال آن که نمی‌دانند آنها را به مقصودشان می‌رساند یا نه، یعنی، انسان نباید مطلبی را که بدرستی نمی‌داند بگوید و کاری را که درست وارد نیست انجام دهد و این

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۶۰

دستور شامل نهی از پیروی گمان و تقلیدهای کورکورانه هم می‌شود.

حسن بصری در معنای آیه می‌گوید: پشت سر برادرت که از تو می‌گذرد حرف مزین (غیبت مکن) و مگو: او چنین می‌کند یا او را دیدم که فلان عمل را انجام داد یا شنیدم که چنین کاری کرده است، در حالی که خود ندیده و نشنیده‌ای «اولئک» این کلمه اشاره به سمع و بصر و فؤاد می‌باشد و «عنه» در موضع رفع و فاعل است یعنی هر کدام از این اعضا مورد پرسش و سؤال واقع می‌شوند، بنا بر این «مسئولا» خبر و جارّ و معرور اسناد داده می‌شود، یعنی در قیامت به انسان می‌گویند: چرا صداهایی را شنیدی که بر تو حرام بود و به چیزهایی نگاه کردی که نباید نگاه کنی و چرا کارهایی را انجام دادی که جایز نبود؟ «مرحا» حال است یعنی در حال

تکبر و فخر فروشی و خوشحالی به امور ناپسند و باطل.

لَنْ تَحْرِقَ الْأَرْضَ هَرگز نمی‌توانی با گامهای محکم که بر زمین می‌زنی آن را درهم بشکافی و هر چه قامت خود را بکشی به بلندی کوه‌ها نمی‌رسد. در حقیقت خداوند متعال با این تعبیر، انسان خود خواه و متکبر را به باد استهزاء و مسخره گرفته است. «سینئه» این واژه «سینئه» (بدون ضمیر) نیز خوانده شده است در قرائت اول مرجع ضمیر مضاف الیه، کلمه «کل» می‌باشد. «سینئه» (بدون ضمیر) در حکم اسماء و به منزله اثم، و ذنب است و به این دلیل با مکروه‌ها آمده و اعتنایی به مذکر و مؤنث نشده است. و معنای آیه این است: تمام این امور مذکور که مورد نهی الهی واقع شده گناهی مکروه و ناپسند است. «ذلک» اشاره به مطالب گذشته است که اول آن با، وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ «۱» آغاز و با همین جمله در این آیه ختم شده، علّت این که این دستورات را حکمت نامیده‌اند آن است که مطالبی درست و استوار می‌باشند که کمترین فسادى در آن وجود ندارد. از ابن عباس نقل شده است که این آیات

۱- آیه ۲۲ همین سوره.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۶۱

هجده گانه در الواح موسی هم به همین ترتیب بوده است که خداوند این مطالب را با نهی از شرک شروع کرد. و به همان دستور به پایان رسانده است، چرا که توحید سرآمد تمام حکمتها می‌باشد.

أَفَأَصْبَحْتُمْ مَعَهُ أَمْ لَا تَعْلَمُونَ؟ آیا خداوند پسران را که فرزندان برترند به شما اختصاص داده و برای خود در آنها نصیبی قرار نداده و فرزندان پست‌تر را که دخترانند بهره خود ساخته و حال آن که این امر بر خلاف حکمت می‌باشد؟ این آیه خطاب به کسانی است که می‌گفتند: فرشتگان دختران خدایند، و بعد می‌فرماید: بهوش باشید که این گفته شما گناه بسیار بزرگی است، زیرا اولاً به خداوند نسبت فرزند داشتن داده‌اند که خداوند منزّه از آن است و ثانیاً خود را از او، برتر دانستند که پسران را از آن خود دانسته و دختران را به خدا نسبت می‌دادند.

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۴۱ تا ۴۴] ص: ۴۶۱

اشاره

وَلَقَدْ صَبَّرْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِيَذْكُرُوا وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا (۴۱) قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذَا لَابْتَغَوْا إِلَى ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا (۴۲) سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا (۴۳) تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا (۴۴)

ترجمه: ص: ۴۶۱

ما در این قرآن مطالب آموزنده گوناگونی را آورديم تا پند بگیرند، اما جز بر دوری آنان نمی‌افزاید. (۴۱)

بگو اگر با او خدایان دیگر - چنان که این کافران می‌گویند - بود، آنان نیز راهی به سوی صاحب عرش می‌جستند. (۴۲)

او از آنچه آنها می‌گویند پاک و منزّه و بسیار برتر و والاتر است. (۴۳)

آسمانهای هفتگانه و زمین و کسانی که در آنهایند همه او را تسبیح می‌گویند، و هیچ موجودی نیست مگر این که تسبیح و حمد او می‌گوید اما شما تسبیح آنها را نمی‌فهمید، او دارای صفت حلم و بسیار آمرزنده است. (۴۴)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۶۲

تفسیر: ص: ۴۶۲

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ فِي مَعْنَىٰ هَذِهِ عِبَارَاتٍ دُوَّاحْتِمَالٍ ذَكَرَ شَدِيدٌ:

۱- ما در این قرآن دلایل را به طور مکرر و پندها را به تفصیل آورده‌ایم.

۲- در قرآن عبارتهای گوناگون و مطالب مکرر بیان کرده‌ایم.

لَيْذٌ كَرُوا تَا فِي آن بِنَدِيشَنَد، پند بگیرند و به حق بودنش یقین پیدا کنند. این فعل لیدکروا بدون تشدید نیز قرائت شده است.

وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا فِي هَذَا الْقُرْآنِ كَمَا هَمَّاشِ نُوْرٍ وَ مَائِه قَرَبٌ بِه خَدَاسْت، هر لحظه کافران را از حق دور می‌کند.

سفیان (ثوری) هر گاه این آیه را می‌خواند می‌گفت (خدایا) آنچه نفرت دشمنان را می‌افزاید تواضع مرا زیاد می‌کند.

إِذَا لَمَّا بَتَّغُوا «اذن» دلیل بر این است که فعل لا تبغوا، پاسخ گفتار مشرکان و جزا برای لو شرطیه است و معنای آیه این است (اگر با

خدای یکتا خدایان دیگری بود چنان که مشرکان می‌گویند) آنها نیز در جستجوی راهی بودند که بر خدایی که مالک جهان و

شایسته عبادت است غلبه کنند، چنان که برخی سلاطین نسبت به برخی دیگر چنین برخورد می‌کنند.

این تعبیر اشاره به دلیل تمناع «۱» است مثل آیه: لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا

۱- تمناع یعنی جهان دو خدایی که صحنه جنگ و مزاحمت خدایان و کانون آشوب و فساد خواهد بود. ترجمه مجمع البیان، ج ۱۴،

ص ۱۴۲. اگر دو یا چند اراده در عالم حاکم باشند، هر کدام می‌تواند اثر دیگری را خنثی کند و سرانجام جهان به فساد می‌گراید.

نمونه، ج ۱۳ سوره انبیاء آیه ۲۲ لَوْ كَانَ فِيهِمَا ...

برای تفصیل بیشتر به کتب کلامی و تفسیر مراجعه شود از جمله ترجمه مجمع، ج ۱۶، ص ۱۱۱ و نمونه جلد و صفحه ذکر شده

مراجعه شود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۶۳

«اگر در زمین و آسمان خدایانی جز «الله» می‌بود آسمان و زمین به تباهی کشیده می‌شد» (انبیاء / ۲۲). «عُلُوًّا كَبِيرًا» این عبارت تأکید

در معنای تعالی و بلندی مقام الوهیت است و مقصود برائت و دوری ذات باری تعالی از شریک داشتن می‌باشد و توصیف علو به

صفت کبیر از باب مبالغه در معنای برائت خداوند از صفات ناپسندی است که کفار خدا را به آن توصیف می‌کردند.

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ تَسْبِيحَ آسْمَانِهَا خَدَاوَنَد رَا، به زبان حال است، زیرا وجود خود اینها دلالت بر صانع تعالی و صفات کمال او دارد،

چنان که گویا آسمانها و زمین چنین سخن می‌گویند، او را می‌ستایند و از شریک داشتن منزهش می‌دارند.

بطور کلی هیچ موجودی نیست مگر این که همین گونه او را ستایشگر و تسبیح گوشت، چرا که همه اینها مصنوع و محتاج به صانع

غیر مصنوع می‌باشند و این امر دلالت بر اثبات ذات قدیمی دارد که به هیچ چیز نیاز ندارد و از تمام ویژگیهای محدثات دور

می‌باشد.

وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ أَمَا شَمَا حَقِيقَتِ تَسْبِيحِ هَذِهِ مَوْجُودَاتٍ رَا نَمِی دَانِید زِیْرَا دَرِ آنْهَا تَدْبِرُ نَمِی کَنِید کِه بِنِید چگونگی دلالت بر

توحید و یکتایی ذات اقدس الهی دارد.

إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا خَدَاوَنَد بَسِیْرَا بَرْدَبَارٍ وَ آمْرَزَنَدِه است و به این دلیل در مجازات عجله ندارد و در کیفر دادن شما به خاطر عقاید

بد و مشرک بودنشان شتاب نمی‌کند.

اشاره

وَ إِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَ بَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا (۴۵) وَ جَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَ إِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحِيدَهُ وَلَوْ أَعْلَمَ عَلَى أَدْبَارِهِمْ نُفُورًا (۴۶) نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَ إِذْ هُمْ نَجْوَى إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا (۴۷) انظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَمِعُونَ سَبِيلًا (۴۸) وَ قَالُوا أَ إِذَا كُنَّا عِظَامًا وَ زُرْفَاتًا أ إنا لَمُبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا (۴۹)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۶۴

ترجمه: ص: ۴۶۴

هنگامی که قرآن می‌خوانی، میان تو و آنها که به آخرت ایمان ندارند پرده‌ای ناپیدا قرار می‌دهیم. (۴۵)

و بر دل‌هایشان پوششهایی افکنیم، تا آن را نفهمند، و در گوش‌هایشان سنگینی قرار می‌دهیم، و آن گاه که پروردگارت را در قرآن به یکتایی یاد کنی رو گردان شده بگریزند. (۴۶)

ما داناییم که آنها به چه منظوری به سخنان تو گوش می‌دهند، و هنگامی که با هم نجوا می‌کنند، وقتی که ستمگران می‌گویند: شما جز، از انسانی که سحر شده است پیروی نمی‌کنید. (۴۷)

بنگر که چگونه برای تو مثلها زدند، و از همین رو گمراه شدند و راهی نتوانستند یافت. (۴۸)

و گفتند آیا موقعی که ما استخوانهای پوسیده و پراکنده‌ای شدیم دگر بار آفرینش تازه‌ای خواهیم داشت؟ (۴۹)

تفسیر: ص: ۴۶۴

حِجَابًا مَسْتُورًا حجاب مستور یا پرده پنهان (از باب تأکید است) مثل «سیل مفعم» سیل پر آب که لبریز می‌شود و بعضی گفته‌اند یعنی پرده‌ای که به قدرت حق تعالی از چشمها پوشیده است و دیده نمی‌شود خداوند آن را از دیده دشمنانش و مشرکان می‌پوشاند، چنان که از جلو حضرت رسول عبور می‌کردند ولی او را نمی‌دیدند. «وحده» این کلمه مصدری است که جای حال را گرفته است، مثل «رجع عوده علی بدئه» «۱» و گفته می‌شود: وحد یحد و وحده و این عبارت در اصل:

۱- برگشت در حالی که برگشتنش به همان راه اولش بود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۶۵

یحد وحده بوده است «نفورا» این کلمه مصدر به معنای اعراض کردن، و یا جمع نافر مثل «شهود» جمع «شاهد» است، یعنی کافران و مشرکان دوست دارند که تو، همراه نام خدای یکتا خدایان آنها را هم ذکر کنی و چون چنین نمی‌کنی از اطراف تو دور می‌شوند.

نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ ما بهتر می‌دانیم که مشرکان آن گاه که سخنان تو را استماع می‌کنند به منظور باطل ساختن و مسخره کردن قرآن به سخنان تو گوش می‌دهند.

«به» در محل حال است یعنی می‌شنوند در حالی که مسخره می‌کنند. «إِذْ يَسْتَمِعُونَ» منصوب به «اعلم» می‌باشد یعنی وقتی که سخنان تو را استماع می‌کنند می‌دانیم که منظورشان چیست. «وَ إِذْ هُمْ نَجْوَى» و آن گاه که با یکدیگر راز می‌گویند ما بهتر از آن آگاهیم.

إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا اذ يقول بدل از «إذ هم» می‌باشد یعنی: هنگامی که ستمکاران به مؤمنان می‌گویند: شما پیروی نمی‌کنید، مگر مردی را که سحر شده و گرفتار جنون است و در خردش اختلال به وجود آمده است. این را می‌گفتند تا

مردم را از دور و برش فرار دهند.

انظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ بَيْنَ چگونه برای تو مثلها زدند و تو را به ساحر و دیوانه تشبیه کردند و در نتیجه این حرفها به گمراهی دچار شدند، مثل کسی که در کار خود حیران و سرگردان بماند و نداند که به کدام طرف رو آورد. «رفاتا» خاک و غبار: و گفتند: هنگامی که جز استخوانی از ما باقی نماند و گوشتهای بدنمان خاک و غبار و پراکنده شود آیا به صورت آفرینش جدید زنده و برانگیخته می شویم؟

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۵۰ تا ۵۵] ص: ۴۶۵

اشاره

قُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حديدًا (۵۰) أَوْ خَلْقًا مِمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعِيدُنَا قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُؤُسَهُمْ وَ يَقُولُونَ مَتَى هُوَ قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا (۵۱) يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ وَ تَظُنُّونَ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا (۵۲) وَ قُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ إِنْ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عِدُوًّا مُبِينًا (۵۳) رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ إِنْ يَشَأْ يُرْحَمَكُمُ أَوْ إِنْ يَشَأْ يُعَذِّبُكُمْ وَ مَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا (۵۴) وَ رَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ لَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَى بَعْضٍ وَ آتَيْنَا دَاوُدَ زُبُورًا (۵۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۶۶

ترجمه: ص: ۴۶۶

بگو: سنگ یا آهن باشید. (۵۰)

یا مخلوقی دیگر که در نظرتان بزرگ است، خواهند گفت: چه کسی ما را به زندگی برمی گرداند؟ بگو: همان که بار اول شما را آفریده است، پس آنها سرهای خود را تکان داده و به سوی تو، خم می کنند و می گویند: کی خواهد بود؟ بگو امید است که نزدیک باشد. (۵۱)

روزی که شما را فرا می خواند و شما با ستایش او، وی را اجابت می کنید و تصور می کنید که مدت کوتاهی درنگ داشته‌اید. (۵۲) و به بندگانم بگو، سخنی بگویند که بهترین سخن باشد، چرا که شیطان میان آنها فتنه و فساد به پا می کند، همیشه شیطان دشمن آشکاری برای انسان بوده است. (۵۳)

پروردگار شما به حال شما داناتر است، اگر بخواهد به شما رحم می کند و اگر بخواهد عذابتان می کند، و ما تو را وکیل آنها نساخته‌ایم. (۵۴)

پروردگار تو به حال کسانی که در آسمانها و زمینند داناتر است، و ما برخی از پیامبران را بر بعضی دیگر برتری بخشیدیم و به «داوود» زبور را دادیم. (۵۵)

تفسیر: ص: ۴۶۶

قُلْ كُونُوا حِجَارَةً در مقابل ادعای مشرکان که می گفتند: چگونه در قیامت زنده و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۶۷

مبعوث خواهیم شد، در صورتی که مشتی استخوان و خاک و غبار خواهیم بود؟

خداوند در این قسمت جواب می‌دهد که ای محمد صلی الله علیه و آله به آنان بگو: استخوان که نه، سنگ و آهن هم که باشید خداوند می‌تواند شما را زنده کند و طراوت و شادابی حیات را به شما برگرداند. «أَوْ خَلْقًا مِّمَّا يَكْبُرُ» از این هم بالاتر: اگر فرض کنید مخلوق دیگری شده‌اید که نمی‌توانید زنده شدنش را بپذیرید و به نظرتان غیر ممکن می‌آید که خدا آن را زنده کند باز هم از حیطة قدرت ما خارج نیست.

قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ كَسَىٰ شَمَا رَا زَنده می‌کند که نخستین بار شما را آفریده و بدیهی است آن که بتواند نبوده را موجود کند بر زنده کردن مرده توانا تر است. این پاسخ خداوند ناظر به این مطلب است که این گروه به آفرینش اول اقرار و اعتراف داشتند.

فَسَيُغْفَوْنَ إِلَيْكَ رُؤُسُهُمْ ای پیامبر هنگامی که تو این حرفها را به آنان بگویی، آنها از روی تعجب و با استهزاء و مسخرگی سرشان را بطرف تو، به حرکت در می‌آورند ...

يَوْمَ يَدْعُوكُمْ دَعْوَتِ وَ اسْتِجَابَتِ به معنای مجازی خود به کار رفته است، یعنی خداوند در روز قیامت شما را مبعوث می‌فرماید و شما هم بدون این که از این امر خودداری کنید، با تسلیم و انقیاد برانگیخته می‌شوید، در حالی که ستایش کننده و توحید گوی او هستید. سعید بن جبیر گوید: مردگان از قبرهایشان برمی‌خیزند در حالی که زبانشان به این ذکر گویاست: سبحانک اللهم و بحمدک «خدا یا تو منزهی و حمد و ستایش ویژه تو است».

وَ تَطُّونَ إِنْ لَبِثْتُمْ وَ گمان می‌کنید که توفقتان در دنیا اندک بوده است، زیرا تبدیل شدن دنیا به آخرت سریع انجام شده، و یا به این دلیل که می‌بینید توفقتان در آخرت طولانی است. در این آیه نفی، نازل منزله استفهام و فعل «تظنون» عمل تعلیق شده یعنی لفظاً از عمل بازمانده نه معنا.

وَ قُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ به بندگان مؤمن من بگو: با مشرکان با

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۶۸

گفتاری نیکوتر سخن بگویند. در تفسیر سخن نیکوتر دو احتمال وجود دارد.

۱- منظور آیه بعد است رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ یعنی پروردگار شما به حال شما آگاهتر است، اگر بخواهد شما را مورد رحمت قرار می‌دهد و اگر بخواهد عذابتان می‌کند، و چیزی نگویند که مشرکان را به خشم و غضب در آورید.

۲- بعضی گفته‌اند سخن نیکوتر، کلمه شهادتین و سایر کلماتی است که امر به آن شده است.

إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ شَيْطَانِ در میان آنها فساد پیا می‌کند و هر کدام را به دیگری فریب می‌دهد تا بین آنان بغض و عداوت رواج دهد. «رَبُّكُمْ أَعْلَمُ» پروردگار شما به احوال و تدبیر امورتان از خودتان داناتر است و هرگز شما را به اسلام آوردن مجبور نمی‌کند. اگر بخواهد با فضل خود شما را مورد مرحمت قرار می‌دهد و اگر هم بخواهد با عدلش شما را کیفر می‌دهد.

وَ مَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكَلِيمًا وَ ما تو را موکل بر امور آنها قرار ندادیم که آنها را مجبور به اسلام آوردن نمایی بلکه تو را به عنوان مژده دهنده و بیم دهنده فرستادیم.

بنا بر این با آنها مدارا کن و رنج آنها را تحمل نمای.

وَ رَبُّكَ أَعْلَمُ این عبارت ردّ بر کفار قریش است که منکر نبوت پیامبر اسلام بودند و می‌گفتند: او چه امتیازی دارد که پیامبر باشد؟ خدا می‌فرماید: پروردگار تو از همه کس نسبت به اهل آسمانها و زمین آگاهتر است و ارزش آنها را بیشتر می‌داند، پس هر که را از میان فرشتگان و انبیاء برای امری برمی‌گزیند بدون دلیل نیست که فقط میلش به آن قرار گیرد بلکه چون به ارزش باطنی آنان آگاهی دارد و آنها را شایسته می‌داند انتخاب می‌فرماید.

وَ لَقَدْ فَضَّلْنَا إِيْنِ آیه اشاره به فضیلت و برتری رسول خدا بر دیگر انبیاست.

وَ آتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا أَيْنَ جَمَلُهُ نِيزَ اِشَارَةُ بِهِ هَمِينَ اَسْتِ، زِيَرَا پِيَامِيرِ اَسْلَامِ اَآخِرِينَ پِيَامِيرِ اَسْتِ وَ دَرِ كِتَابِ زَبُورِ دَاوُدِ هَمِ نُوِشْتَه اَسْتِ كِه حَكُومَتِ زَمِينِ رَا بِنْدِگَانِ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۶۹

صالح من بدست خواهند گرفت، (۱) و آنها حضرت محمد صلی الله علیه و آله و خاندان پاکش می‌باشند.

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۵۶ تا ۶۰] ص: ۴۶۹

اشاره

قُلْ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا (۵۶) أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَزِيدُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا (۵۷) وَإِنْ مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا (۵۸) وَمَا مَنَعْنَا أَنْ نُزِيلَ بِالآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ وَ آتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُزِّلُ بِالآيَاتِ إِلَّا تَحْوِيلًا (۵۹) وَإِذْ قُلْنَا لِسُكَّ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ وَ نَخَوْفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا (۶۰)

ترجمه: ص: ۴۶۹

بگو: کسانی غیر از حق تعالی را که خدا می‌پندارید بخوانید آنها نمی‌توانند زبانی از شما برطرف سازند و نه تغییری در آن ایجاد کنند. (۵۶)

آنها را که کافران به خدایی می‌خوانند، خودشان وسیله تقرب به خدا می‌جویند و هر کدام که مقرب‌ترند بیشتر به رحمت او امیدوار و از کيفرش بیمناکند، چرا که عذاب پروردگارت ترس آور است. (۵۷)
هیچ آبادی نیست مگر این که پیش از فرا رسیدن قیامت

۱- ان الارض يرثها عبادي الصالحون، انبیا/ ۱۰۵.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۷۰

نابودش می‌کنیم، یا به عذابی سخت گرفتار می‌سازیم، این، در کتاب الهی نوشته شده است. (۵۸)

ما را از فرستادن معجزات هیچ چیز منع نمی‌کند، جز تکذیب پیشینان، و ما برای قوم ثمود آن شتر را که معجزه‌ای آشکار بود فرستادیم اما بر آن، ستم کردند، ما، این آیات را جز برای بیم دادن نمی‌فرستیم. (۵۹)
به یاد آور زمانی را که به تو گفتیم:

پروردگارت به مردم احاطه دارد، و رؤیایی را که به تو نشان دادیم، فقط برای آزمایش مردم بود، و نیز، درختی که در قرآن ملعون شمرده شده است، و ما این کافران را می‌ترسانیم اما جز بر گردنکشی و طغیان بزرگ آنان چیزی نمی‌افزاید. (۶۰)

تفسیر: ص: ۴۷۰

قُلْ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ مراد فرشتگان، یا حضرت عیسی و عزیز می‌باشند، و بعضی گفته‌اند منظور گروهی از جنیان هستند

که جمعی از عرب آنها را می‌پرستیدند، و سپس این جنیان مسلمان شدند. خدا می‌فرماید اینها را که خدا می‌دانید بخوانید، اما بدانید که نمی‌توانند ضرری را از شما بردارند و نه قادرند آن را از شما به دیگران منتقل کنند. «اولئک» مبتدأست و خبر آن، فعل «یبتغون» می‌باشد و معنای آیه چنین است: اینها «فرشتگان، یا عیسی و عزیر» را که شما خدا می‌دانید، خودشان (به وسیله عبادت خدا) خواستار تقرب به سوی او هستند. و «ایهم» بدل از واو «یبتغون» و «ای» اسم موصول است و معنی جمله این است: وقتی این خدایان که از شما به خدا نزدیکترند در جستجوی وسیله‌ای به سوی خدا باشند پس شما خود که به خدا نزدیکتر نیستید چرا چنین نباشید؟

می‌توان گفت: در فعل «یبتغون» معنای «یحرصون» تضمین شده، یعنی هر کدام از آنها سعی می‌کنند که به خدا نزدیکتر باشند، و به این منظور در عبادت خدا و انجام اعمال خیر بیشتر می‌کوشند، و در عین حال (به لطف خدا) امیدوار و (از عذاب او) بیمناک هستند، پس چگونه شما آنها را می‌پرستید و خدا می‌دانید؟

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۷۱

إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا مگر این که پیش از فرا رسیدن قیامت عده‌ای را با مرگ و عده دیگری از آنها را با کشتن و عذابهای دیگر از بین می‌بریم بعضی گفته‌اند هلاکت قبل از قیامت برای صالحان و عذاب آخرت برای تبهکاران است. منظور از کتاب لوح محفوظ است.

وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأُولُونَ پروردگار متعال در این آیه واژه منع را، در مورد ترک فرستادن معجزات و آیاتی (که کافران درخواست می‌کردند) استعاره آورده تا بیان دارد که انگیزه نیاوردن معجزه، وجود حکمت و مصلحت است، و «ان» اول در محل نصب است و دوم در محل رفع، یعنی هیچ چیز ما را از فرستادن معجزات منع نمی‌کند جز تکذیب پیشینیان و منظور از این معجزات چیزهایی است که کفار پیشنهاد می‌کردند، از قبیل: زنده کردن مردگان و طلا کردن کوه صفا و جز اینها. چرا که، خداوند در اتمهای گذشته چنین مقرر کرده بود که هر کس معجزه‌ای را از پیامبر بخواهد و پس از دیدن آن، تکذیب کند به عذاب سخت دنیوی دچار می‌شود و (به او مهلت داده نمی‌شود) این جا نیز خداوند سبحان می‌دانست که اینها اگر آیاتی را که درخواست می‌کنند ببینند تکذیب می‌کنند و مستوجب عذاب سریع و خانمان برانداز او می‌شوند ولی رحمت و حکمت خداوند اقتضا داشت که بخاطر شرافت و عظمت پیامبر اسلام آنها را به عذاب بنیان کن (دنیوی) گرفتار نسازد بلکه تا روز قیامت به آنان مهلت دهد. سپس به عنوان نمونه داستان قوم ثمود و پی کردن ناقه صالح و هلاکت آنها را بیان فرمود تا درس عبرتی برای آنان باشد، زیرا خرابه‌های باقیمانده سرزمینهای آنها، در بلاد اعراب و نزدیک به آنها بود. «مبصره» آشکار، واضح. «فَطَلَّمُوا بِهَا»: نسبت به معجزه کفر ورزیدند. «و ما نرسل» اصولاً برنامه ما این است معجزاتی را که برای پیامبران اظهار می‌کنیم به منظور آن است که بر مردم اتمام حجت کنیم و آنها را از عذاب آخرت بیم دهیم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۷۲

وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ اى پیامبر به یاد آور زمانی را که از طریق وحی به تو گفتیم: پروردگارت بر کفار قریش احاطه دارد. از آینده محقق الوقوع به ماضی تعبیر شده و مقصود آن است که تو را بشارت به جنگ بدر و پیروزی بر قریش دادیم چنان که در دو آیه ذیل فرموده است:

۱- سیهزم الجمع و یولون الدبر «بزودی همه آنان شکست خواهند خورد و به عقب برمی‌گردند» (القمر/۴۴).

۲- قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَ تُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ ... «به کافران بگو بزودی سرکوب گشته و به سوی جهنم فرستاده می‌شوید». (آل عمران/۱۱).

بعضی گفته‌اند معنای آیه این است: خداوند به احوال مردم و کارها و آنچه از ثواب و عقاب که شایسته آن هستند احاطه علمی

دارد و او می‌تواند این کارها را درباره آنها انجام دهد و می‌داند چه چیز به صلاح آنان می‌باشد. خداوند با این بیان پیامبر را وعده می‌دهد که از آزار قومش او را حفظ می‌کند.

وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً دَرَبَارَه مَعْنَى رُؤْيَايِی كِه خدَاوند به پیامبرش نمود اختلاف شده است بعضی گفته‌اند دیدن با چشم است و منظور همان نمایاندن آیات الهی است که در اول سوره درباره معراج فرموده است، و مراد از «فتنه» امتحان الهی و سخت بودن تکلیف است تا کسی که از عهده بر آید مستحق ثوابی بزرگ باشد و آن که خوب امتحان ندهد و آیات خدا را تکذیب کند مستوجب کیفر دردناک شود. بعضی گفته‌اند مقصود از «رؤیا» خوابی است که در آیه زیر اشاره به آن شده است: لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ «خداوند در خواب به پیامبر خود راست گفت.» (فتح / ۲۷).

داستان چنین است که پیامبر شبی در مدینه خواب دید که بزودی داخل مکه خواهد شد، اما مشرکان در روز حدیبیه او را از این عمل بازداشتند، و چون در این سال (حج) انجام نشد بعضی افراد در صدق گفتار حضرت به شک و شبهه افتادند و ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۷۳

به این دلیل خداوند این رؤیا را فتنه و امتحان نامیده است. مخالفان آمدند پیش آن حضرت و گفتند چه شد؟ تو ما را وعده دادی که با امتیت داخل مکه خواهیم شد ولی تحقق نیافت؟ فرمود: من که نگفتم امسال داخل می‌شوید، انشاء الله هر گاه خدا بخواهد داخل می‌شوید. پس در آن سال برگشتند اما سال بعد مکه را فتح کردند و وارد آن جا شدند.

بعضی گفته‌اند منظور خوابی است که پیامبر صلی الله علیه و آله دید: بوزینه‌های بر منبرش بالا می‌روند و پایین می‌آیند، و به همین تأویل گفته شده است: شجره ملعونه در قرآن هم بنی امیه‌اند که خدا به پیامبر صلی الله علیه و آله خبر داده است که غاصبانه جای او را خواهند گرفت و فرزندانش را به قتل خواهند رسانید.

برخی گفته‌اند: «شجره ملعونه» درخت زقوم است و چون کفاری که در جهنم از زقوم چشانده می‌شوند ملعونند، از روی مجاز شجره ملعونه گفته شده است.

وَنُحَوِّفُهُمْ مَا كَافِرَان رَا به کیفرهای دنیایی و آخرتی می‌ترسانیم امیا این تهدیدها طغیان بسیار، و گردنکشی و کفر آنها را زیاد می‌کند و آنها از گناه و معصیت و کفر و الحاد برنمی‌گردند.

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۶۱ تا ۶۵] ص: ۴۷۳

اشاره

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ قَالَ أَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا (۶۱) قَالَ أَرَأَيْتَكَ هَذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَأَخْتَبِكَ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا (۶۲) قَالَ أَذْهَبَ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَاؤُكُمْ جَزَاءً مَوْفُورًا (۶۳) وَاسْتَفْزَزَ مِنْهُمُ الشَّيْطَانُ إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَكَفَى بِرَبِّكَ وَكِيلًا (۶۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۷۴

ترجمه: ص: ۴۷۴

و چون به فرشتگان گفتیم: برای آدم سجده کنید همگی سجده کردند، بجز ابلیس که گفت: آیا برای کسی سجده کنم که از خاک آفریده‌ای؟ (۶۱)

(سپس) گفت: آیا همین است کسی که او را بر من ترجیح داده‌ای؟ اگر مرا تا روز قیامت مهلت دهی همه فرزندانم را جز اندکی، ریشه کن خواهم کرد. (۶۲)

خداوند فرمود: برو، که هر کس از آنان تو را پیروی کند، سزای همه‌تان جهنم است که کیفری فراوان است. (۶۳)
و تو هر کدام را که توانستی با صدای خود منحرف ساز و لشکر سواره و پیاده‌ات را بر آنها گسیل دار. و در ثروتها و فرزندانشان شرکت جوی و با وعده‌ها سرگرمشان ساز که شیطان جز فریب و دروغ وعده نمی‌دهد. (۶۴)
بر بندگان من هرگز تو را تسلطی نیست، و همین بس که پروردگارت حافظ و نگهبان است. (۶۵)

تفسیر: ص: ۴۷۴

قَالَ أَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا «طینا» حال است اما در ذو الحال آن دو وجه است:

الف: موصول: «من» در «من خلقت». یعنی: آیا برای او سجده کنم و حال آن که ماده اصلی او خاک است؟
ب: ضمیر محذوف از صله یعنی: أَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا «طینا» آیا برای کسی سجده کنم که وقت آفریده شدنش خاک بوده است؟ أَرَأَيْتَكَ هَذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ «کاف» برای خطاب و «هذا» مفعول به است و چند جمله به منظور اختصار حذف شده که معنایش چنین است: از این موجودی که او را بر من برتری داده‌ای مرا آگاه کن که به چه دلیل به او چنین اعتباری داده‌ای و حال آن که من از او بهترم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۷۵

لَيْسَ أَخْرَجْتَنِي ... ذُرِّيَّتُهُ لَمْ يَمُوتْ قَبْلَ أَنْ يُولَدْ وَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا «طینا» یعنی شیطان گفت:

اگر مرگ مرا به تأخیر اندازی بچه‌های آدم را با اغوا و فریب بیچاره می‌کنم و آنها را تحت فرمان خود در می‌آورم. «احتنک الجراد الارض» «ملخ آنچه محصول در زمین بود خورد و اصل آن را حنک (نرم کردن و جویدن) است.
علت این که ابلیس طمع در گمراهی اولاد آدم کرد، این بود که خداوند (در ضمن گفتگو) به فرشتگان خبر داده بود، که در روی زمین کسی را قرار خواهد داد که فساد و تباهی به وجود خواهد آورد و خونریزی خواهد کرد.
قَالَ اذْهَبْ خَدَاوْنِدْ بِهٖ شَيْطَانٌ فَرَمُوْدْ: برو دنبال کاری که برای خود برگزیده‌ای.

فعل امر «اذهَبْ» به معنای رفتن، ضد آمدن نیست بلکه به خاطر خواری شیطان بیان شده مثل گفتار حضرت موسی به سامری: فَادْهَبْ فَاِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُوْلَ: لَا مِسَاسَ «دور شو، بهره تو در زندگی این است که هر کس به تو نزدیک شود بگویی: با من تماس نگیرید (نتوانی با کسی تماس بگیری)». (طه/ ۹۷).

فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَاِنَّ جَهَنَّمَ جَزَاؤُكُمْ تَقْدِيْرٌ اِنْ جَمَعْتُمْ جَزَاؤُهُمْ وَجَزَاؤُكُمْ وَمَخَاطَبٌ بِرِغَابٍ غَلْبَةٍ يَافَتْهٖ وَجَزَاؤُكُمْ كَمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ «جزاء مؤفوراً» مصدر مفعول مطلق است که عاملش یا «تجاوزن» مقدر است یا معنای «فَاِنَّ جَهَنَّمَ جَزَاؤُكُمْ» می‌باشد که خود به معنای «تجاوزن» است. «موفور و موفر» به معنای فراوان، زیاد شده و کامل.

وَاسْتَفْرَزُوْا مِّنْ اِسْطِطْعَتِ هَر كِدَامٍ اَز فَرَزْدَانِ اَدَمٍ رَا كِه مِي تَوَانِي سَبَكُ وَ خَوَار شَمَار وَ بَا وَسُوسَه‌هَي خُود اَنهَآ رَا بَلْغَزَانِ «فَرَّ»: خفیف.

وَ اَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَ رَجْلِكَ «أجلب» از ماده «جلبه» به معنای صیحه و فریاد است، یعنی سواره و پیاده‌های خود را فراخوان و بر فرزندان آدم بتازان «رجل» اسم جمع برای راجل (پیاده) است مثل ركب و صحب و قرائت مشهور «و رجليك»

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۷۶

بنا بر این است که فعل به معنای فاعل است. رجل رجل بمعنی راجل معنای آیه این است: «گروه پیاده‌ات را بر آنها بشوران».

و شَارِكُهُمْ فِي الْمَالِ وَالْأَوْلَادِ مراد از شرکت شیطان در اموال و اولاد مردم تمام گناهانی است که شیطان آنها را به آن، وادار می‌کند، در باب اموال مثل ربا و مصرف آن، در راه فسق و فجور و ندادن زکات و جز اینها و در باب اولاد، مثل ایجاد فرزند از راههای نامشروع از قبیل زنا و غیر آن و فرزند خواندگی بدون رابطه (پدری).

و عِدَّهُمْ به آنها وعده بده، منظور نویدهای دروغینی است که شیطان به پیروان خود می‌دهد که از جمله آنها شفاعت بتها و خدایان و بقای جاودانه در دنیا و آرزوهای دراز و جز اینها می‌باشد.

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ نسبت به بندگان صالح من سلطه و اقتداری نداری و نمی‌توانی آنها را اغوا و گمراه سازی زیرا آنها زیر بار فریبهای تو نمی‌روند.

و كَفَىٰ بَرَبِكْ وَكِيلًا و همین کافی است که پروردگار تو وکیل آنهاست هر گاه از شرّ تو به او پناه برند ایشان را پناه می‌دهد و محافظتشان می‌فرماید.

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۶۶ تا ۶۹] ص: ۴۷۶

اشاره

رَبُّكُمْ الَّذِي يُرْجِي لَكُمْ الْفُلْكَ فِي الْبَحْرِ لَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا (۶۶) وَإِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِلَهُهُ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ وَكَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا (۶۷) أَفَأَمِنْتُمْ أَنْ يُخَسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا (۶۸) أَمْ أَمِنْتُمْ أَنْ يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَىٰ فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِنَ الرِّيحِ فَيَغْرِقَكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا (۶۹)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۷۷

ترجمه: ص: ۴۷۷

پروردگارتان همان است که کشتی را در دریا برای شما به حرکت در می‌آورد تا از نعمت او بهره‌مند شوید، چرا که او نسبت به شما مهربان است. (۶۶)

و هنگامی که در دریا به شما ناراحتی برسد، همه آنهاپی را که جز خدای یکتا می‌خوانید فراموش شوند، اما چون شما را نجات دهد و به خشکی برساند، روی می‌گردانید، آری انسان بسیار ناسپاس است. (۶۷)

آیا از این ایمن هستید از این که در خشکی شما را به زمین فرو برد، یا طوفانی از سنگریزه بر شما بفرستد و سپس هیچ یآوری برای خود نیابید؟ (۶۸)

یا ایمن هستید از این که بار دیگر شما را به دریا باز گرداند و تندباد کوبنده‌ای بر شما بفرستد و به سبب کفرتان شما را غرق سازد، و کسی را نیابید که در مقابل ما خونتان را پی جویی کنید؟ (۶۹)

تفسیر: ص: ۴۷۷

يُرْجِي لَكُمْ الْفُلْكَ پروردگار شما کسی است که کشتیها را برای شما در دریا به سیر و حرکت درمی‌آورد. وَإِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ را که همیشه می‌خوانید در آن روز از خاطر

شما می‌رود، جز خدای یکتا که برای شما در قیامت امید نجاتی جز او نیست و هیچ امیدی ندارید که غیر از او کسی بتواند شما را از مهلکه برهاند. فَلَمَّا نَجَّكُمْ ... اما موقعی که شما را از دریا نجات داد و به خشکی رسانید و از خطر امان یافتید این امتیت شما را بر آن داشت که عقب گرد کنید و به حالت کفر و عصیان اولی برگردید. «جَانِبَ الْبَرِّ» منصوب است، مفعول به، برای فعل «یخسف» مانند کلمه «ارض» در آیه: فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ «پس او و خانه‌اش را به زمین فرو بردیم» (قصص / ۸۰). «بکم» در محل نصب و حال می‌باشد و معنایش این است: «آیا ایمن هستید» از این که خداوند زمین را بشکافد در حالی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۷۸

که شما در آن قرار دارید؟» أَوْ يُزِيلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا حاصب، بادی است که ریگها و سنگریزه‌ها را پرتاب می‌کند. معنای آیه این است: اگر شما را با بلاهای زمینی از قبیل: زلزله و خسف از بین نبرد با بلای آسمانی هلاکتان می‌کند و بادها می‌فرستد که سنگریزه‌ها را بسوی شما پرتاب کند و یآوری پیدا نکنید که این بلا را از شما دفع کند. أم أمئتم یا از این امین هستید که خداوند شما را محتاج کند که بر کشتی سوار شوید و به همان دریایی برگردید که شما را از غرقاب در آن نجات داد و سپس از خدا اعراض کردید، آن گاه او با فرستادن بادی سخت و کشتی شکن از شما انتقام بگیرد و شما را غرق کند؟

فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِبًا فَمَا مِنَ الرِّيحِ قَاصِفٌ بادی است که صدای شدیدی دارد، چنان که گویی اشیا را در هم می‌شکند. بعضی گفته‌اند به هیچ چیز برخورد نمی‌کند، مگر این که آن را بشکند.

فَيَغْرِقْكُمْ این فعل با (تاء) هم که فاعلش «ریح» باشد و با نون متکلم مع الغیر خوانده شده، و نیز فعلهای «یخسف، یرسل، و یعیدکم» به دو صورت: (یاء و نون) قرائت شده‌اند.

بِمَا كَفَرْتُمْ چون نسبت به نعمت خداوند که شما را از غرق شدن نجات داد، ناسپاسی کردید. «ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا» آن گاه کسی را نخواهید یافت که مطالبه خون شما را از ما بکند. «تبیع» مدعی، مطالبه کننده از این آیه گرفته شده است.

«فَاتَّبَاعَ بِالْمَعْرُوفِ» پس در مطالبه خون نیکی کند» چنان که شَمَاح سروده است:

[یلوذ تعال الشریقین منها] کمالا ذا الغریم من التبیع (۱)

۱- روبهای آن مکان از آن (عقاب) می‌گریزند/ چنان که مدیون از طلبکار می‌گریزد. کشاف، ج ۲، ص ۶۸۰ پاورقی.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۷۹

خلاصه معنای آیه این است: ما با این ناسپاسان چنین می‌کنیم و کسی را نمی‌یابند که یاریشان کند و از ما مطالبه حق آنها را بنماید.

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۷۰ تا ۷۲] ص: ۴۷۹

اشاره

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبُرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا (۷۰) يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمامِهِمْ فَمَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا (۷۱) وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَأَضَلُّ سَبِيلًا (۷۲)

ترجمه: ص: ۴۷۹

ما، بنی آدم را گرامی داشتیم، و آنها را در خشکی و دریا سوار کردیم و از انواع روزیهای پاکیزه به آنها روزی دادیم و بر بسیاری از آفریده‌های خود برتریشان بخشیدیم. (۷۰)

به یاد آورید روزی را که هر گروهی را با پیشوایشان بخوانیم، آنها که نامه عملشان به دست راستشان داده شود آن را می‌خوانند و به اندازه نخ نازک میان شکاف هسته خرما ستم نمی‌شود. (۷۱)

و کسی که در این جهان کوردل باشد در آخرت نیز نابینا و گمراه است. (۷۲)

تفسیر: ص: ۴۷۹

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ آثَارَ گرامی داشتن خداوند بنی آدم را این است که به آنان عقل و خرد داده تا بیندیشند و نیروی تشخیص خوب از بد را عنایت فرموده، و به صورت زیبا و اندام موزون آنها را خلق کرده و تدبیر امر معاش و معاد به آنان ارزانی فرموده، و ایشان را بر تمام آنچه در زمین قرار دارد تسلط داده و همه موجودات زنده را مسخرشان ساخته است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۸۰

وَحَمَلْنَاهُمْ در خشکی بر چهار پایان روی زمین و در دریا بر کشتیها سوارشان کردیم، «وَفَضَّلْنَاهُمْ» و بر بسیاری از آفریده‌های خود برتریشان دادیم. منظور از آفریده‌های بسیاری که خداوند بنی آدم را بر آنها برتری داده غیر فرشتگان می‌باشد، زیرا فضیلت فرشتگان شامل همه آنها می‌شود، ولی در بنی آدم به گروه خاصی تعلق دارد (که بندگان نیکوکار خدا هستند).

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ روزی که هر گروهی را با امامشان بخوانیم. مراد از امام، پیشوا و مقتداست، از قبیل امام معصوم، پیامبر، و کتاب. امام صادق علیه السلام فرمود: «۱» آیا خدای را ستایش نمی‌کنید که چون قیامت فرا رسد هر قومی را به سوی آن که دوست می‌داشته‌اند فرا می‌خوانند، ما به سوی پیامبر صلی الله علیه و آله می‌رویم و شما به جانب ما استغاثه می‌کنید. در این هنگام فکر می‌کنید که به کجا برده خواهید شد؟ سوگند به خدا که به بهشت خواهید رفت. راوی می‌گوید سه مرتبه حضرت این جمله را ذکر فرمود.

فَمَنْ أُوتِيَ پس آنان که نامه عملشان به دست راستشان داده شود آن را می‌خوانند و از خواندن آن خودداری نمی‌کنند زیرا علامتهای خوشحالی را در آن مشاهده می‌کنند، اولئك، اشاره به «من» است که در معنای جمع به کار رفته است.

وَلَا يُظَلَّمُونَ فِتِيلًا فِتِيلًا نخعی است که در درون شکاف هسته خرما قرار دارد، «۲» منظور این است که کمترین چیزی از اجر و ثواب آنها کم نشده است.

وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى کسی که در دنیا راهی برای نجات نداشته و هدایت نیافته باشد در آخرت نیز راهی به سوی بهشت نخواهد یافت. می‌توانیم «أعمى» ی دوم را به معنای افعال تفضیل - یعنی نابینا تر - بگیریم، به همین دلیل ابو عمرو، اولی را

-۱

الا تحمدون الله؟ اذا كان يوم القيمة فدعى كل قوم الى من يتولونه وفرعنا الى رسول الله صلى الله عليه وآله وفرعتم الينا، فالى اين ترون يذهب بكم؟ الى الجنة و رب الكعبة.

۲- حسن گفته است: فیتیل در شکم هسته، نقیر در پشت هسته و قطمیر، پوست هسته خرماست.

ترجمه مجمع، ج ۱۴. [.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۸۱

با اماله تلفظ کرده و دومی را با تفخیم و چون افعال تفضیل به «من» تمام می‌شود و آن هم در تقدیر است، پس گویا الف در وسط

قرار گرفته و از این جهت درشت تلفظ می شود مثل «اعمالکم».

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۷۳ تا ۷۷] ص: ۴۸۱

اشاره

وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ وَإِذًا لَاتَّخَذُوكَ خَلِيلًا (۷۳) وَلَوْ لَا أَنْ تَبْتِنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تُوَكَّنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا (۷۴) إِذَا لَادَّ قَنَاكَ ضِعْفَ الْحَيَاءِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا (۷۵) وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ مِنَ الْأَرْضِ لَيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَإِذَا لَا يَلْبُثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا (۷۶) سِنَّةٌ مِنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا (۷۷)

ترجمه: ص: ۴۸۱

نزدیک بود که مشرکان تو را از آنچه به تو وحی کرده بودیم منحرف سازند، تا غیر آن را به دروغ به ما نسبت دهی و در این هنگام تو را به دوستی بگیرند. (۷۳)

اگر ما تو را ثابت قدم نگه نمی داشتیم نزدیک بود که اندکی به آنها تمایل پیدا کنی. (۷۴)

در این هنگام دو چندان عذاب در دنیا و دو چندان عذاب بعد از مرگ را به تو می چشانندیم، پس در برابر ما یاوری برای خود نمی یافتی. (۷۵)

و نزدیک بود که تو را از این سرزمین با نیرنگ ریشه کن و بیرون سازند، و اگر چنین کرده بودند، بعد از تو، جز مدت اندکی باقی نمی ماندند. (۷۶)

سنت ما نسبت به پیامبرانی که پیش از تو فرستاده بودیم همین بود و هرگز در سنت ما دگرگونی نخواهی یافت. (۷۷)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۸۲

تفسیر: ص: ۴۸۲

وَإِنْ كَادُوا «ان» مخفف از ثقیله است و «لام» در لیفتنونک برای فرق آن با نافیه است یعنی نزدیک بود کفار تو را از قرآنی که به تو وحی کردیم به سخنانی منصرف کنند که ما آنها را نازل نکرده ایم.

وَإِذَا لَاتَّخَذُوكَ اگر تو از هدف آنها پیروی می کردی آن وقت دوستی با تو را اظهار می کردند.

نقل شده است که گروهی از قریش به پیغمبر گفتند نمی گذاریم استلام حجر کنی مگر این که نزد خدایان ما فرود آیی حضرت پیش خود فکر کرد که خدا می داند که من این بتها را دوست نمی دارم ولی چه کنم که استلام حجر، مرا به این امر وامی دارد. این جا بود که این آیه نازل شد. وجوه دیگری هم درباره شأن نزول این آیه ذکر شده است.

وَلَوْ لَا- أَنْ تَبْتِنَاكَ اگر چنین نبود که ما با عطا کردن نیروی عصمت و لطف خود تو را محافظت کردیم، نزدیک بود کمی به سوی آنها تمایل نشان دهی و بعضی از خواسته های آنان را عملی سازی و در این صورت ما دو برابر عذاب دنیا و آخرت را به تو می چشانندیم، یعنی هر چه عذاب دنیا برای گنهکاران و هر چه برای آخرت و پس از مرگ برای آنها آماده کرده ایم درباره تو دو برابر می ساختیم و این مطلب دلیل بر آن است که زشتی و بزرگی معصیت بستگی به مقام فاعلش دارد که هر چه مقام وی بالاتر باشد گناهش هم بزرگتر و کیفرش سخت تر است. از ابن عباس روایت شده که رسول خدا دارای مرتبه عصمت بوده و از گناه

مصون است، امّا این آیه که خطاب به پیامبر است برای این است که مؤمنان را از تمایل به مشرکان در حکمی از احکام خدا بر حذر دارد.

وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَٰ نَاقِدًا قَرِيبًا يُّدْعُواكُم إِلَىٰ خُرُوبِهِمْ لِيَسْأَلُواكُم بِالْحَمِيَّةِ فَعَلَيْكُمْ لَعْنَةُ اللَّهِ الْمَشْرُوكِينَ ﴿٤٨٣﴾
این سرزمین، خودشان باقی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۸۳

نخواهند ماند مگر مدّتی اندک زیرا خداوند آنان را به هلاکت می‌رساند. و این امر تحقّق یافت زیرا مدّت کمی پس از آن در جنگ بدر بسیاری از آنها کشته شدند.

بعضی گفته‌اند منظور از عبارت: «إِلَّا قَلِيلًا» مدت اندک نیست، بلکه افرادی اندک می‌باشد یعنی تنها همانهایی که توانستند فرار کنند یا ایمان آوردند نجات پیدا کردند و برخی گفته‌اند مراد از «ارض» شهر مدینه است، چرا که یهود به حضرت پیشنهاد کردند و گفتند همه پیغمبران خدا در شام مبعوث شدند و حضرت ابراهیم هم به آن سرزمین هجرت کرد، بنا بر این اگر تو به شام بروی ما به تو ایمان می‌آوریم لذا حضرت تصمیم گرفت که به آن سوی برود و در این حال این آیه نازل شد «خلافک» خلفک نیز قرائت شده و هر دو به یک معناست، در قول شاعر آمده است:

عفت الدير خلافهم فكانما بسط الشواطئ بينهن حصيرا ﴿١﴾

خلافهم: بعدهم.

سَنَّهُ مَنْ قَدَّ أَرْسَلْنَا رُوشَ مَعْمُولٍ خَدَاوَنَدُ و سَنَّتْ هَمِيشْكَى اَو بَرِ اَن اَسْتِ هَر جَامِعَه اى كِه پيامبر خود را از محيطشان بيرون نمايند، آنها را به هلاکت می‌رساند.

کلمه «سنه» منصوب است زیرا مفعول مطلق و مصدر تأکیدی است، یعنی سَنَّ اللَّهُ ذَلِكَ سَنَهُ.

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۷۸ تا ۸۲] ص: ۴۸۳

اشاره

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَىٰ عَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا ﴿٧٨﴾ وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا ﴿٧٩﴾ وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَّصِيرًا ﴿٨٠﴾ وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴿٨١﴾ وَنُنزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا ﴿٨٢﴾

۱- پس از نابودی ساکنان آن زمین آبادیهایشان چنان خراب و کثیف شد که گویا زنان حصیر باف، بساط حصیر بافی خود را در آن جا پهن کرده‌اند منظور این است که سرزمین آنها پس از نابودی‌شان پر از کثافت و آشغال شده بود. کشفاف، ج ۲، ص ۶۸۶ پاورقی.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۸۴

ترجمه: ص: ۴۸۴

نماز را از زوال خورشید، تا نهایت تاریکی شب بر پا دار و نیز نماز خواندن هنگام صبح را، چرا که نماز بامدادان مورد مشاهده

است. (۷۸)

و پاسی از شب را به نماز و عبادت بیدار باش، این یک غنیمتی برای تو است، امید است پروردگارت تو را به مقامی در خور ستایش برانگیزد. (۷۹)

و بگو: پروردگارا مرا در امور، صادقانه وارد و صادقانه از آن خارج ساز و از سوی خود دلیلی یاری دهنده برای من قرار ده. (۸۰)

و بگو: حق فرا رسید و باطل نابود شد، آری باطل نابود شدنی است. (۸۱)

ما از این قرآن آیه‌هایی نازل می‌کنیم که برای مؤمنان درمان و رحمت است، و ستمکاران را جز زیانکاری نیفزاید. (۸۲)

تفسیر: ص: ۴۸۴

لِدُلُوكِ زَوَالِ شَمْسٍ وَ بِهٖ قَوْلِي غُرُوبِ اَنْ اَسْتِ وَلِي قَوْلِ اَوَّلِ صَحِيْحَتِ اَسْتِ.

برای این که آیه تمام نمازهای پنجگانه را شامل باشد، بنا بر این، دو نماز هنگام زوال خورشید ظهر و عصر و دو نماز وقت تاریکی شب مغرب و عشا، و قرآن فجر هم نماز صبح است، و مراد از «عَسَقِ اللَّيْلِ» آغاز ظهور شب و شروع تاریکی آن می‌باشد.

مَشْهُوداً نِمَاز صَبِيْح رَا فَرَشْتِگَانِ شَبِ و رُوْز مَشَاهِدَه مِي كَنَنْد مَأْمُورَانِ شَبِ دَر اِيْن

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۸۵

هنگام در حال بالا-رفتن و مأموران صبح هم در حال فرود آمدنند، بنا بر این نماز صبحدم در آخر دفتر شب و اول دفتر روز ثبت می‌شود، و می‌توان گفت: عبارت «قُرْآنُ الْفَجْرِ» اشاره به آن است که نماز صبح را باید طولانی کرد تا مردم بسیاری آن را مشاهده کنند و آیات قرآن را بشنوند و ثواب فراوانی بگیرند.

وَ مِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ مَقْدَارِي اِزْ شَبِ رَا بِهٖ تَهَجُّدِ پَرْدَا. «تَهَجُّد» عبارت است از ترك خواب شب به منظور عبادت مثل تأتم و تحرج که به معنای ترك گناه است و به معنای خود خواب هم آمده است. «نَافِلَةٌ لَكَ» نماز شب عبادتی است که علاوه بر نمازهای پنجگانه بر تو لازم است و چون «تَهَجُّد» عبادت زایدی است و با نافله به یک معناست خداوند نافله را جانشین «تهجد» قرار داده است. خلاصه معنا این است که علاوه بر نمازهایی که بر همه واجب است تهجد هم بخصوص بر تو واجب ولی برای دیگران مستحب است. بعضی گفته‌اند معنای آیه این است که نماز شب بر پیامبر و دیگران مستحب است اما به این دلیل که او مردم را به این سنت دعوت و تشویق می‌کند خداوند تنها او را مورد خطاب قرار داده است.

مَقَاماً مَحْمُوداً مَنصُوبٌ بِهٖ ظَرْفِيْتِ اَسْتِ، يَعْنِي: «عَسَى اَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ فَيَقِيْمُكَ مَقَاماً مَحْمُوداً» امید است خداوند تو را مبعوث کند و به جایگاهی پسندیده تو را بشناسد و ممکن است «یبعثك» را به معنای یقیمك بگیریم، و نیز می‌توان «مَقَاماً مَحْمُوداً» را حال گرفت به معنای صاحب مقام محمود و معنای مقام محمود موقعیتی است که پیشینیان و پسینیان او را به آن می‌ستایند، یعنی مقام شفاعت. منظور این که هر چه پیامبر بخواهد به او داده می‌شود و هر چه شفاعت کند پذیرفته است و در این امر بر همه خلائیق شرافت و برتری دارد، بر دستش لوای حمد گرفته و در زیر آن، پیامبران و فرشتگان گرد می‌آیند.

رَبِّ اَدْخِلْنِيْ مُدْخَلَ صِدْقٍ «مدخل و مخرج» هر دو مصدراند، یعنی در تمام اموری که مرا به رسالت فرستاده‌ای بطور پسندیده وارد کن و از تمام آنها آن چنان مرا

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۸۶

خارج کن که سرانجامش مورد رضایت تو باشد. بعضی گفته‌اند مراد آن است که با غلبه و پیروزی داخل مکه شود و با سلامت و تندرستی از آن خارج گردد بعضی دیگر گفته‌اند شامل تمام امور می‌شود. «سلطانا» به من حجت و دلیلی عنایت کن که مرا بر مخالفانم پیروز سازد، یا قدرت و عزتی که اسلام را در مقابل کفر، یاری کند.

البته این دعای حضرت مستجاب شد و خداوند پیروزی او را تعهد کرد و فرمود:

لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ «... تا او را بر همه دینها غلبه دهد» (توبه/ ۳۳) و جای دیگر فرمود: فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ «آگاه باشید که حزب خدا پیروز است» (مائده/ ۵۶) «۱» وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ: در اطراف کعبه سیصد و شصت بت از قبایل مختلف عرب وجود داشت که به دور آنها طواف می کردند، و در روز فتح مکه این آیه نازل شد. جبرئیل به رسول خدا گفت: عصایت را بگیر و بتها را بینداز. حضرت با عصای خود به چشم هر یک از بتها فرو می کرد و می گفت: جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ (حق آمد و باطل مغلوب شد) و آنها را به رو بر زمین می انداخت سرانجام همگی افتادند و تنها بت قبیله خزاعه که از بلور و شیشه زرد رنگ بود بر بالای کعبه باقی مانده بود که حضرت به امیر المؤمنین فرمود: یا علی آن را هم بینداز. پس وی را بلند کرد او بالا- رفت و بت را بیفکند و آن را شکست، مردم مکه به شگفت در آمدند و می گفتند:

هرگز مردی سحرتر از محمد صلی الله علیه و آله ندیده ایم! وَزَهَقَ الْبَاطِلُ بَاطِلٌ هَلَاكٌ شَدِيدٌ وَازْ بَيْنَ رَفْتٍ، زَهَقَتْ نَفْسُهُ: جانش بر آمد، حق، اسلام و باطل شرک است. كَانَ زُهوقاً بَاطِلٌ نَابُودٌ شَدِيدٌ وَبِي ثَبَاتٍ اسْت. «مَنْ الْقُرْآنِ» «من» بیائیه یا تبعیض است، یعنی هر بخشی از قرآن که نازل شود شفا و درمان برای مؤمنان است و هر لحظه به سبب آن ایمانشان افزوده می شود و شفای معنوی می گیرند، هم چنان که انسان از بیماریهای جسمانی به وسیله دارو، درمان

۱- این آیه در سوره مائده آیه ۵۶ حرف (الا) را ندارد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۸۷

می شود، از پیامبر اکرم نقل شده است که فرمود: هر کس از قرآن طلب شفا نکند خدا او را شفا نمی دهد. «۱»
وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَاراً أَمَا كَفَّاراً مِنْ قُرْآنٍ جَزْ خَسَارَتٍ وَنَقْصَانٍ نَمِي بِيْنِنْدِ.
زیرا قرآن را تکذیب می کنند و به آن کفر می ورزند.

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۸۳ تا ۸۷] ص: ۴۸۷

اشاره

وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَى بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يُوسِئاً (۸۳) قُلْ كُلُّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ فَرُبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدِي سَبِيلًا (۸۴) وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا (۸۵) وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنَا وَكِيلًا (۸۶) إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ إِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا (۸۷)

ترجمه: ص: ۴۸۷

و هر گاه به انسان نعمت بخشیم، روی بگرداند، و خود را دور سازد، و چون دچار سختی شود، نومید گردد. (۸۳)
بگو: هر کس بر طبق خلق و خوی خود عمل می کند، پس پروردگار شما آنها را که راهشان بهتر است می شناسد. (۸۴)
از تو، درباره روح می پرسند، بگو:

روح از امر پروردگار من است و به شما جز اندکی از دانش داده نشده است. (۸۵)

اگر بخواهیم، آنچه را که به تو وحی فرستاده ایم، می گیریم، پس تو کسی را نمی یابی که از تو دفاع کند. (۸۶)

مگر رحمت پروردگار است که فضل او بر تو بزرگ بوده است. (۸۷)

-۱

من لم یستشف بالقرآن فلا شفاء الله.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۸۸

تفسیر: ص: ۴۸۸

وَ إِذَا أَنْعَمْنَا هِرْ گاه ما به انسان نعمت تندرستی و ثروت و غنا عطا کنیم از یاد و توجه ما، دوری و غفلت می کند چنان که گویا از خدا و نعمتهای او مستغنی و بی نیاز است.

وَ نَأَى بِجَانِبِهِ این جمله تأکید برای اعراض است زیرا معنای اعراض از چیزی آن است که کنار صورتش را از آن برگرداند، و «نَأَى بِجَانِبِهِ» یعنی پشت از آن کرد، یا کنایه از تجبر و استکبار است، زیرا خوی و عادت شخص متکبر و خود خواه و خود پسند همین است.

وَ إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ چنین آدمی، هر گاه که مبتلا به محنت و سختی یا بیماری و تنگدستی می شود سخت ناامید گشته و هیچ گونه امید گشایش و فرج برایش باقی نمی ماند. در جمله بالا «نَأَى بِجَانِبِهِ» نیز خوانده اند که لام الفعل را بر عین الفعل مقدم داشته اند به همان معنا، چنان که فعل «رَأَى» را «راء» خوانده اند، یا این که فعل «ناء» به معنای «نهض» (حرکت کرد) می باشد.

قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ هر کسی در زندگی، روشی را انتخاب و به آن عمل می کند که از جهت هدایت و ضلالت مناسب حال اوست، چنان که قسمت دیگر آیه بر همین معنا دلالت می کند.

فَرُبُّكُمْ أَغْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَى سَبِيلًا خداوند بهتر می داند که چه کسی راهی درست تر و روشی مطمئن تر برمی گزیند.

وَ يَسْتَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ روحی که مورد پرسش واقع شده و از پیامبر راجع به آن سؤال می کردند همان روحی است که در موجود زنده می باشد. از حضرت تعریف حقیقی آن را پرسیدند. او هم خبر داد که از فرمان خداست، یعنی خدا آن را به خود اختصاص داده است. قول دیگر این است که یهود می گفتند: اگر محمد صلی الله علیه و آله به پرسش درباره روح پاسخ مثبت دهد پیامبر نیست و اگر جواب ندهد پیامبر است،

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۸۹

زیرا در کتابهای آسمانی ما چنین گفته شده است.

و قول دیگر آن است که مراد از روح، جبرئیل، یا فرشته‌ای از فرشتگان است که او در یک صف و سایر فرشتگان در صف دیگر قرار می گیرند. و نیز گفته اند منظور قرآن است و «مِنْ أَمْرِ رَبِّي» یعنی قرآن از وحی و کلام اوست نه از سخن بشر.

وَ مَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا سپس خطاب به همه کرده و فرموده است: به شما از دانش جز اندک چیزی داده نشده است، زیرا علم خدا بی نهایت است و هر علمی در برابر دانش نامتناهی او اندک و ناچیز است.

لَنْذُهَبَنَّ این کلمه جواب قسم محذوف و جانشین جواب شرط است، یعنی اگر بخواهیم قرآن را می بریم و از سینه‌ها و افکار محو و نابودش می سازیم، چنان که اثری از آن باقی نماند و دیگر، کسی را نخواهی یافت که آن را به سوی تو برگرداند و در حافظه‌ات بسپارد. «إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ» مگر رحمت خدا که به آن توکل کنی تا آن را به سوی تو برگرداند. ممکن است این جمله را مستثنای منقطع دانست یعنی رحمت خدا بود که قرآن را از بین نبرد، خداوند با این بیان به پیامبر صلی الله علیه و آله مَّت گذاشته است که بعد از نازل کردن قرآن، آن را پیوسته در جامعه محفوظ نگاهداشته است.

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۸۸ تا ۹۳] ص: ۴۸۹

اشاره

قُلْ لِّئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيراً (۸۸) وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَىٰ أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُوراً (۸۹) وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَبُوعاً (۹۰) أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةً مِنْ نَخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجَّرَ الْأَنْهَارُ خِلَالَهَا تَفْجِيراً (۹۱) أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسْفًا أَوْ تَأْتِيَنَا بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلاً (۹۲) أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرَفٍ أَوْ تَرْقَىٰ فِي السَّمَاءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرَبِّكَ حَتَّىٰ تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُؤُهُ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولاً (۹۳)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۹۰

ترجمه: ص: ۴۹۰

بگو: اگر انسانها و پریان اتفاق نظر کنند، که همانند این قرآن را بیاورند، نخواهند آورد. اگر چه بعضی از آنها پشتیبان برخی دیگر شوند. (۸۸)

ما در این قرآن برای مردم از هر چیز نمونه‌ای آورده‌ایم ولی بیشتر مردم، جز انکار و مخالفت کاری نکردند. (۸۹)

و گفتند: ما هرگز به تو ایمان نمی‌آوریم، تا از این زمین برای ما چشمه‌ای ظاهر سازی. (۹۰)

یا این که دارای باغی از درختان خرما و انگور باشی که در میان آنها نهرها جاری سازی. (۹۱)

یا آسمان را- چنان که پنداشته‌ای- قطعه قطعه بر سر ما فرود آوری و یا خداوند و فرشتگان را در مقابل ما آوری. (۹۲)

یا خانه‌ای از طلا داشته باشی، یا به آسمان بالا روی، و ما هرگز نسبت به بالا رفتن تو ایمان نمی‌آوریم مگر این که بر ما کتابی نازل

کنی تا آن را بخوانیم، بگو: پروردگار من منزّه است: آیا من غیر از یک بشری هستم که پیام آورم؟! (۹۳)

تفسیر: ص: ۴۹۰

قُلْ لِّئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ اگر جن و انس پشتیبان همدیگر باشند که مطالبی مانند این قرآن در فصاحت و بلاغت و زیبایی نظم و

تألیف بیاورند همه آنها از آوردن چنین کتابی عاجز و ناتوانند.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ ما در این قرآن حقایق را برای مردم بیان کردیم، و هر نوع مثل و نمونه‌ای که مورد احتیاج دین و دنیای مردم

باشد، مکرر ذکر نمودیم اما آنها کفر و انکار را پیش گرفتند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۹۱

وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِسِوَاكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ عَلِيهِ وَآلِهِ مَعْجَزُهُ بَدُوْدِ الْقُرْآنِ رَا بِيَانِ فَرْمُودِ وَ مَعْجَزَاتِي غَيْرِ از قرآن هم بر آن افزود و

حجت بر مردم تمام شد، آنها گفتند هرگز به تو ایمان نمی‌آوریم، تا این که برای ما از سرزمین مکه چشمه‌ای ظاهر سازی که

پیوسته آب از آن بجوشد، ینوع بر وزن یفعول، مثل یعوب از فعل «عب». «تفجر» را با تخفیف: «تفجر» نیز خوانده‌اند. (کَمَا زَعَمْتَ)

کفار گفتند: چنان که می‌پنداری، مرادشان این آیه بود: إِنْ نَشَأْ نُخَسِّفْ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ نُسْقِطُ عَلَيْهِمْ كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ «اگر خواهیم

آنها را در زمین فرو بریم، یا بر آنان پاره‌هایی از آسمان افکنیم» (سبأ/ ۸) «کسفا»: این کلمه با فتح و سکون سین هر دو قرائت شده و

جمع کسفه است.

أَوْ تَأْتِي بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا در معنای این عبارت چند احتمال وجود دارد:

۱- قبیل به معنای شاهد و ضامن یعنی خدا و ملائکه را، پیش روی ما حاضر کنی، تا شاهد و ضامن گفته‌های تو باشند، چنان که شاعر می‌گوید:

رمانی بامر کنت منه و والدی برینا و من جول الطوی رمانی «۱»

۲- قبیل به معنای مقابل است یعنی خداوند و ملائکه را در مقابل بیاوری که ما آنها را مشاهده کنیم.

۳- «قبیلا» جمع «قبیله» و حال از «ملائکه» است، یعنی فرشتگان را گروه گروه پیش ما بیاوری، زخرف طلا.

أَوْ تَرْقِي فِي السَّمَاءِ یا این که بر پله‌های آسمان بالا روی. در اصل معارج السماء بوده است.

وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُؤْيَاكَ حَتَّى و تازه اگر به آسمان هم بالا بروی هرگز به آسمان بالا رفتنت را باور نمی‌کنیم مگر این که از آسمان کتابی را نازل کنی که تصدیق تو کند و

۱- مرا به کاری متهم ساخت که من و پدرم از آن دوریم، و این تهمت مثل آن است که کسی از ته چاه به طرف بالا- سنگی بیاندازد، که به خودش برمی‌گردد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۹۲

گواهی به راستی‌ات دهد.

البته منظور اعراب از این پیشنهادها لجاج و عناد بود نه واقعیت و حقیقت طلبی.

قُلْ سُبْحَانَ رَبِّيَ «قال» نیز قرائت شده است: پیشنهادهای نابجای آنها موجب تعجب می‌شود.

هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا مِنْ هَمَّ مَانِدٍ بَقِيَّةٍ يَغْمِرُ بَنِيَّ بَشَرًا هَسْتُمْ وَأَنْهَا بَرَاءٌ لَكُمْ مِنْ عِبَادَةِ خَيْرًا بَصِيرًا (۹۶) وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ
این مطلب مربوط به من نیست که هر چه بخواهم بیاورم، به دست خداست و تنها او، عالم به مصالح امور است بنا بر این دلیلی ندارد که شما این مطالب را از من درخواست می‌کنید.

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۹۴ تا ۱۰۰] ص: ۴۹۲

اشاره

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَلَمْ يَأْتِ الْبَشَرُ بِاللَّهِ بَشَرًا رَسُولًا (۹۴) قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةٌ يَمْسُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَسُولًا (۹۵) قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا (۹۶) وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ
وَمَنْ يَضِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِهِ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمِيَ وَبُكْمًا وَصِيمًا مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمَ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا (۹۷) ذَلِكَ جَزَاؤُهُمْ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا وَقَالُوا أَإِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أِذَا إِنَّا لَمُبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا (۹۸)

أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ قَادِرٌ عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلْ لَهُمْ أَجَلًا - لا- رَبِّبَ فِيهِ فَأَبَى الظَّالِمُونَ إِلَّا كُفُورًا (۹۹) قُلْ لَوْ أَنَّكُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا (۱۰۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۹۳

ترجمه: ص: ۴۹۳

تنها چیزی که مانع شد، مردم، پس از آمدن هدایت ایمان آورند، این بود که گفتند: آیا خداوند، بشری را به عنوان رسول فرستاده

است؟ (۹۴)

بگو: اگر در روی زمین فرشتگانی بودند که با آرامش گام برمی‌داشتند، یا از آسمان فرشته‌ای را به عنوان رسول بر آنها می‌فرستادیم. (۹۵)

بگو: همین بس که خدای یکتا، میان من و شما گواه است زیرا او به بندگان خود، آگاه و بینا است. (۹۶)

هر که را خداوند هدایت کند، او هدایت یافته واقعی است، و آنان را که او گمراه سازد، برایشان جز خدا، دوستانی نخواهی یافت، و آنها را روز قیامت به صورتهایشان محشور می‌کنیم، در حالی که، نابینا و گنگ و کورند، جایگاهشان دوزخ است که هر گاه آتش آن فرو نشیند بر ایشان آتشی، افروخته بیفزاییم. (۹۷)

این جزای آنها است، زیرا به آیات ما کفر ورزیدند و گفتند: آیا وقتی که استخوان و خاک شدیم، با آفرینش تازه، زنده خواهیم شد؟ (۹۸)

مگر نمی‌دانند، خدایی که آفریدگار آسمانها و زمین است، قادر است مانند آنها را خلق کند، و برای آنان مدتی قرار دهد که در آن تردیدی نیست. اما ستمکاران از هر چه، جز کافر شدن، امتناع می‌ورزند. (۹۹)

بگو: اگر شما گنجینه‌های نعمت پروردگار را مالک بودید، از ترس انفاق بخل می‌ورزیدید و انسان، بخیل و فرومایه است. (۱۰۰)

تفسیر: ص: ۴۹۳

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ تَنَاهَا شَيْءٌ أَن يَرْكَبُوا السَّمَاءَ فِئْتَمَانٍ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ إِذْ يُبْعَثُونَ قُلْ إِنَّمَا السَّمَاءُ سَاقِبَاتُ الْمَدَانِ حُدُودُ الْبَارِئِ قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُفْرَقُ الْبَيْنَ لَكُمْ أَن تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ عُشْرَةَ الْجِبَالِ وَقُلْ عَسَىٰ أَنتُمْ كَائِمُونَ

«آن» اولی مفعول دوّم «منع» و دومی فاعل آن است و همزه در «أبعث» استفهام ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۹۴ انکاری است، با توجه به بهانه جویبهای منکران حق سبحانه و تعالی بیان کرده است که آنچه را آنها ناروا می‌دانند ناروا نیست بلکه نزد خداوند خلاف آن، نارواست، زیرا حکمت بالغه الهی اقتضا می‌کند که فرشته را برای ارسال وحی بر کسی، نازل نکند مگر بر یکی از پیامبران یا فرشتگان که مثل خود او هستند و در جمله بعد آن را چنین توضیح می‌دهد:

قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ إِلَّا رِجَالٌ مِّنكُمْ لَغَارَ فِيهَا السَّمَاوَاتُ بِمَا كَفَرُوا قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُفْرَقُ الْبَيْنَ لَكُمْ أَن تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ عُشْرَةَ الْجِبَالِ وَقُلْ عَسَىٰ أَنتُمْ كَائِمُونَ

وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَبُحْبُوحٍ وَإِن يَمُرْ بِكُم مِّن جُنُودٍ فَإِن يُهَاجِرْ فَنُجَاتٍ وَلَا يُنَالُ

انها در حالی که بر روی زمین کشیده می‌شوند به سوی آتش برده می‌شوند، چنان که در دنیا با کسی که بخواهند بیشتر مورد اهانت قرار دهند چنین می‌کنند. آنها کورند و از دیدن چیزهایی که خوشحالشان کند محرومند و از گفتن سخنی که به آنها سود رساند لالند و از شنیدن صدایی که شادشان کند بی‌بهره‌اند. چنان که (در دنیا) حق را

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۹۵

که تو آنچه را می‌دانی انکار کرده‌ای و عناد می‌ورزی.

فَارَادَ أَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ پس فرعون تصمیم گرفت که موسی و قومش را با خفت و خواری از مصر خارج کند یا با کشتن، آنها را از روی زمین بردارد، لیکن ما، فرعون و قومش را غرق کردیم و به این طریق همه آنها را از روی زمین برداشتیم و به بنی اسرائیل گفتیم: در سرزمین مصر ساکن شوید. «فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ» پس هر گاه قیامت پیا شود همه شما را بطور اجتماع و بهم آمیخته حاضر می‌سازیم و سپس میانتان حکم می‌کنیم. «لَفِيفٌ» گروه‌هایی از قبیله‌های مختلف.

و بِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَ بِالْحَقِّ نَزَّلَ مَا قَرَأَ نَا نازل نساختم مگر به حق و حکمت، و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۴۹۹

نازل نشد مگر به حکمت. چرا که قرآن شامل هدایت به کارهای خیر می‌باشد و تو را هم نفرستادیم جز برای این که مردم را بشارت دهی و از کیفر ما بترسانی.

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۱۰۶ تا ۱۱۱] ص: ۴۹۹

اشاره

وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَ نَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا (۱۰۶) قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا (۱۰۷) وَ يَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا (۱۰۸) وَ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَ يَزِيدُهُمْ خُشوعًا (۱۰۹) قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى وَ لَا تَجْهَرُوا بِصَلَاتِكُمْ وَ لَا تُخَافُوا بِهَا وَ ابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا (۱۱۰) وَ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَ كَبْرُهُ تَكْبِيرًا (۱۱۱)

ترجمه: ص: ۴۹۹

ما، قرآن را به صورت آیات از هم جدا ساختیم تا آن را بتدریج و با آرامش بر مردم بخوانی و آن را بتدریج نازل کردیم. (۱۰۶) بگو: چه ایمان آورید و چه نیاورید، آنهایی که پیش از این، علم و دانش به آنان داده شده، هر گاه قرآن بر آنان خوانده شود، به منظور سجده کردن به رو بر زمین می‌افتند. (۱۰۷)

و می‌گویند پاک و منزّه است پروردگاران که وعده‌هایش قطعا انجام شدنی است. (۱۰۸)

و آنها بی اختیار به رو می‌افتند، می‌گیرند و هر لحظه خشوعشان بیشتر می‌شود. (۱۰۹)

بگو: الله را بخوانید یا رحمان را، هر کدام را بخوانید برای خدا نامهای نیک است، و نمازت را زیاد آهسته یا بلند بخوان، و در میان این دو راهی معتدل انتخاب کن. (۱۱۰)

و بگو: ستایش سزای خداوندی است که نه فرزندی برگزیده، و نه شریکی در حکومت دارد و نه یآوری به خاطر ضعف و زبونی، و او را بسیار بزرگ شمار و تعظیم کن. (۱۱۱)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۰۰

تفسیر: ص: ۵۰۰

«و قرآنا» منصوب به فعل مضمری است که فعل فرقناه آن را تفسیر می‌کند و این فعل را به دو صورت: تشدید «راء» و تخفیف آن،

خوانده‌اند، قرائت اول از حضرت علی علیه السلام و ابن عباس و ابی و غیر آنها روایت شده است. بنا بر این قرائت، معنایش این است که ما قرآن را بتدریج و قسمت قسمت نازل کردیم تا تو آنها را با تائی و شمرده شمرده بر مردم بخوانی که بهتر در دلها جایگزین شود، و در موارد لزوم بر حسب حاجت و نیاز و مناسبت وقایع آن را فرو فرستادیم. ابن عباس می گوید اگر سوره بقره را با درنگ و تأمل و آرامش بخوانم در نزد من محبوبتر از آن است که تمام قرآن را تند بخوانم. «۱»

قُلْ آمَنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا فِيهِ خدانده پیامبرش را امر فرموده است که به این مردمی که اهل شرک و جاهلیت هستند زیاد اعتنا نکند، داخل ایمان بشوند یا نشوند، زیرا بهتر از اینها یعنی کسانی که عالمند و کتابهای آسمانی را خوانده و به شریعتهای الهی عمل کرده‌اند به او ایمان می آورند و تصدیق می کنند که او پیامبری است که در کتابهای دینی آنها وعده داده شده است. و هر گاه آیات خدا بر آنها خوانده شود در مقابل عظمت امر پروردگار و به منظور برآوردن آنچه در کتابهای آسمانی اش وعده داده است که حضرت محمد صلی الله علیه و آله را برمی‌انگیزاند و کتاب بر او نازل می کند، بر خاک افتاده و سجده می کنند. این است مراد به وعده‌ای که فرمود:

إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا یعنی وعده پروردگار ما، حق و انجام شدنی است.

۱- لان اقرأ سورة البقرة وارتلها احب الي من أن اقرأ القرآن هذا، از عبد الله مسعود نقل شده است: در کمتر از سه روز ختم قرآن نکنید، بلکه آن را در هفت روز بخوانید. مجمع البيان.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۰۱

يَخْرُونَ لِلذَّقَانِ این که فرموده است به ذقنها و چانه‌های خود به سجده می افتند به این دلیل است که نزدیکترین عضو سجده کننده، به زمین، چانه اش می باشد.

حرف «لام» برای اختصاص است که صورتها و ذقنهايشان را اختصاص به تواضع و سجده قرار داده بودند، و تکرار جمله به این دلیل است که دو حالت مختلف است یکی به خاک افتادنشان در حال سجده و دیگری در حال گریه.

وَيَزِيدُهُمْ حُشُوعًا و حقایق قرآن، بر نرمی دل و فروتنی آنها می افزاید.

قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ دعا در این جا به معنای نامگذاری است، نه صدا زدن، و به دو مفعول متعدی می شود مثل دعوت زیدا (نام او را زید گذاشتم) و گاهی به دلیل بی‌نیازی از یک مفعول آن را حذف می کنند و می گویند: دعوت زیدا که به همان معناست. مقصود از الله و رحمان اسم است نه مسمی، حرف «او» برای تخییر است، یعنی خدا را به این اسم بنامید یا به آن اسم، تنوین «اینا» عوض از مضاف الیه و «ما» زایده و تأکید کننده شرط است.

فعل «تدعوا» مجزوم به «ای» است که مفید شرط می باشد و معنای عبارت این است: خدا را به هر کدام از این دو اسم بنامید و یا یاد کنید، برای او نامهای بسیار نیکوست. مرجع ضمیر «له» مسمای این دو اسم است، یعنی ذات مقدس او، زیرا نامگذاری برای ذات است و مقصود این است که به هر نامش بخوانید خوب است و این معنا را با جمله «فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» بیان کرده، زیرا وقتی همه نامهایش نیکو باشد این دو هم که از جمله آنهاست نیکو خواهد بود و معنای این که اسماء خداوند نیکوترین اسماء می باشند این است که این نامها هر کدام به طور مستقل دلالت بر عظمت و پاکی و بزرگی خداوند دارند.

وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ بقرائت صلاتک بوده، مضاف حذف شده چون نیازی به آن نبوده زیرا معلوم است که جهر و اخفات صفت برای صوت و خواندن است نه غیر آن. نماز عبارت از همان افعال و ذکرهای مخصوص است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۰۲

وَأَبْغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا بین جهر و اخفات راهی معتدل و متوسط برگزین. بعضی گفته‌اند: نماز شبانه را بلند و روزانه را آهسته بخوان

و بعضی گفته‌اند منظور از «صلات» مطلق دعاست.

وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ خِدا ناتوان نیست تا بخواهد یآوری داشته باشد که از او ناتوانی را بر دارد و مایه عزّتش شود یا این که دوستی او با دیگران به خاطر نفع بردن از دوستی آنان نیست.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۰۳

سوره کهف ص: ۵۰۳

اشاره

این سوره مکی است. شماره آیاتش به نظر اهل بصره ۱۱۱ و به نظر اهل کوفه ۱۱۰. اهل بصره «عِنْدَهَا قَوْمًا» را یک آیه گرفته‌اند.

[فضیلت قرائت این سوره]: ص: ۵۰۳

ابن کعب از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل کرده که هر کس آن را بخواند تا هشت روز از هر فتنه‌ای محفوظ است و هر کس آیه آخر آن را هنگامی که به بستر خواب می‌رود بخواند، از جایگاهش نوری به طرف کعبه می‌درخشد و در کنار آن نور فرشتگانی بر او، درود می‌فرستند تا از خواب برخیزد.

امام صادق علیه السلام فرمود کسی که هر شب جمعه آن را بخواند نخواهد مرد جز به شهادت و خداوند او را با شهدا محشور می‌فرماید. (۲)

[سوره کهف (۱۸): آیات ۱ تا ۵] ص: ۵۰۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَىٰ عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا (۱) قَيِّمًا لِيُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِّنْ لَّدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا (۲) مَا كُنْتُمْ فِيهِ أَبَدًا (۳) وَيُنذِرَ الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا (۴)
 مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِآبَائِهِمْ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا (۵)

-۱-

من قراها فهو معصوم ثمانية ايام من كل فتنه. و من قرأ الآية التي في آخرها، حين يأخذ مضجعه، كان له في مضجعه نورا يتلأأ الى الكعبة حشو ذلك النور ملائكته يصلون عليه حتى يقوم.

-۲-

من قراها في كل ليلة جمعة لم يمّت الا شهيدا و بعثه الله مع الشهداء.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۰۴

ترجمه: ص: ۵۰۴

اشاره

فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا (۶) إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا (۷)
وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا (۸)

ترجمه: ص: ۵۰۶

گویا به خاطر اعمال آنها، می‌خواهی خود را از غم و اندوه هلاک کنی، اگر به این گفتار ایمان نیاورند. (۶)
ما آنچه را روی زمین است زینت آن قرار دادیم تا آنها را بیازماییم: کدامین آنان بهتر عمل می‌کنند. (۷)
و ما، قشر روی زمین را خاک بی‌گیاه قرار می‌دهیم. (۸)

تفسیر: ص: ۵۰۶

فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ ... أَسَفًا «باخع» به معنای قاتل است: شاید تو از خشم و تأسف می‌خواهی خودت را بکشی. اگر این مردم ایمان به قرآن نیاورند. در این جا خداوند پیامبر را تشبیه به انسانی کرده است که در اثر از دست دادن عزیزانش بر آثار و کارهایشان اظهار ناراحتی می‌کند و خود را از اندوه بر فراق و دوری آنها به هلاکت می‌رساند. «اسفا» حال یا مفعول له است و به معنای مبالغه در اندوه و خشم است:

رجل اسف و اسيف: مرد اندوهگین.

ما عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً مقصود چیزهایی است که صلاحیت دارد آرایش و زینت برای زمین و اهلش باشد از قبیل زرق و برقهای دنیا و خوبیهای آن.

لِنَبْلُوهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا تا آنها را بیازماییم که کدام یک عملشان بهتر است، منظور کسی است که دلبستگی او به دنیا کمتر باشد، و در آیه بعد خداوند متعال به ترک این علاقه تأکید کرده و فرموده است:

وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ ... جُرُزًا ما آنچه از زینتها و زخارف دنیا را که در روی زمین است کویری خشک و بی حاصل قرار می‌دهیم، یعنی به سبب از بین رفتن طراوت و رونق

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۰۷

و درخندگیش مثل زمینی می‌شود که پس از سبز و پر حاصل بودن، خشک و بی‌گیاه شده و به سبب گچهای صاف کویری سفید می‌نماید (سراب یا آب نما).

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۹ تا ۱۲] ص: ۵۰۷

اشاره

أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا (۹) إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا (۱۰) فَضَرْبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا (۱۱) ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَى لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا (۱۲)

ترجمه: ص: ۵۰۷

آیا گمان کردی [تنها] اصحاب کهف و رقیم، از آیات و معجزات شگفت انگیز ما بودند؟ (۹)
وقتی که گروه جوانان به غار پناه بردند و گفتند: پروردگارا ما را از سوی خودت رحمتی عطا کن و راه نجاتی برای ما فراهم ساز.
(۱۰)

پس برای چندین سال در میان غار پرده خواب را بر گوشه‌های آنها افکندیم. (۱۱)
سپس آنان را برانگیختیم تا معلوم شود کدام یک از آن دو گروه (بهرتر) «۱» مدّت خواب خود را حساب کرده‌اند. (۱۲)

تفسیر: ص: ۵۰۷

«کهف» غاری است پهناور در میان کوه و در معنای «رقیم» اختلاف است. بعضی گفته‌اند لوح سربی است که نامهای اصحاب کهف را در آن نوشته و بر در غار

۱- داخل پراتر بر طبق ترجمه‌های معمول از قبیل: مجمع و نمونه و قمشه‌ای است اما به عقیده مؤلف در این جا و در مجمع، احصی فعل ماضی است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۰۸

گذاشته بودند و برخی گفته‌اند نام درّه کوهی است که غار در آن قرار داشت. بعضی دیگر بیان داشته‌اند که اصحاب رقیم سه نفری بودند که داخل غاری شدند و راه خروج بر آنها بسته شد و بعد هر کدام از آنها عملی را که در طول زندگی خالص برای خدا انجام داده بودند در نظر آوردند و از خدا خواستند که به خاطر آن عمل گشایشی برایشان حاصل شود، خدا هم دعایشان را مستجاب فرمود و در غار بر رویشان گشوده شد.

کأنوا من آیاتنا عَجَباً اینها از آیات شگفت ما بودند و «عجبا» می‌تواند صفت برای آیات باشد و چون مصدر است مؤنث و مذکرش یکسان است و ممکن است در تقدیر ذات عجب باشد.

آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً اصحاب کهف گفتند: پروردگارا رحمتی از گنجهای رحمت که آمرزش و روزی و در امان بودن از شر دشمنان، می‌باشد، به ما مرحمت فرما.

وَهَيَّيْ لَنَا از گرفتاری که در آن قرار داریم ما را رهایی بخش تا این که راه خود را بیابیم یا این که خدایا تمام سرنوشت ما را به رشد و هدایت برسان.

فَضَرَبْنَا عَلَىٰ آذَانِهِمْ بر گوشه‌های آنان پرده‌ای از ناشنوایی افکندیم و آنها را به خوابی طولانی و سنگین فرو بردیم که هیچ صدایی نمی‌توانست آنها را بیدار کند، بنا بر این مفعول صریح «ضربنا» یعنی «حجابا» حذف شده است، چنان که می‌گویند:

بنی علی امرأته یعنی بنی علیها القبة: برای همسرش خیمه نصب کرد. سِتِّينَ عَدَدًا چندین سال: سالهای بسیار. ثم بعثناهم: سپس از خواب بیدارشان کردیم.

أَيُّ الْجَزَيْنِ به معنای استفهام است و به این دلیل فعل «لنعلم» در آن عمل نکرده است، و احصی، فعل ماضی (از باب افعال است) و معنای جمله این است: کدام یک از دو گروه مؤمن و کافر از قوم اصحاب کهف مدّت توقف در آنجا را ضبط کرده‌اند.

«احصی» افعال تفضیل نیست زیرا تفضیل بر این وزن، مخصوص ثلاثی مجرّد

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۰۹

است. «۱» بدیهی است که خداوند خودش از مدّت درنگ آنها در غار آگاه بود، اما این که فرمود: تا بدانیم، منظور این بود که امر

بر مردم روشن شود تا ایمانشان افزایش یابد و بعضی گفته‌اند مراد از دو گروه، خود اصحاب کهف هستند که وقتی از خواب بیدار شدند در تعیین مدت خواب خود اختلاف کردند (دو گروه شدند).

[سوره کهف (۱۸): آیات ۱۳ تا ۱۶] ص: ۵۰۹

اشاره

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُمْ بِالْحَقِّ إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَ زِدْنَا لَهُمُ هُدًى (۱۳) وَ رَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَنْ نَدْعُوا مِنْ دُونِهِ إِلَهًا لَقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا (۱۴) هَؤُلَاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَوْ لَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمُ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا (۱۵) وَ إِذِ اعْتَرَلْتُمُوهُمْ وَ مَا يُعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأَوْوُوا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَ يَهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِرْفَقًا (۱۶)

ترجمه: ص: ۵۰۹

ما، داستان آنها را به حق برای تو، بازگو می‌کنیم: آنها جوانانی بودند که به پروردگارشان ایمان آوردند، و ما، بر هدایتشان افزودیم. (۱۳)

و دل‌های آنها را محکم ساختیم، در آن هنگام که قیام کردند و گفتند: پروردگار ما، پروردگار آسمانها و زمین است هرگز

۱- کسانی که گفته‌اند فعل ماضی است بعضی از دلیل‌هایشان این است:

الف: در سوره مجادله آیه ۶ اَحْصَاءُ اللَّهُ به عنوان فعل به کار رفته است.

ب: هر گاه بعد از فعل تفضیل، تمیز آورده شود در حقیقت فاعل آن است (مثل انا اکثر منك مالا).

ایشان از کی طعاما) اما در این آیه امدا فاعل نیست (بلکه مفعول است). ترجمه مجمع البیان.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۱۰

غیر او معبودی را نمی‌پرستیم، که اگر چنین کنیم سخنی به گزاف گفته‌ایم. (۱۴)

این قوم، معبودهایی جز خدا برگزیده‌اند، چرا دلیل آشکاری بر این معبودها نمی‌آورند؟ پس چه کسی ظالمتر است از آن کس که بر خدا دروغ می‌بندد. (۱۵)

و هنگامی که شما از آنها و از آنچه آنها جز خدا می‌پرستند کناره‌گیری کنید، پس به غار پناه ببرید تا پروردگارتان رحمتش را بر شما بگستراند و راه آسایش و نجات برویتان بگشاید. (۱۶)

تفسیر: ص: ۵۱۰

وَ زِدْنَا لَهُمُ هُدًى با توفیق و الطافی که انگیزه‌هایشان را تقویت می‌کند بر هدایت آنان افزودیم.

وَ رَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ به آنها نیرو بخشیدیم و دل‌هایشان را محکم ساختیم تا توانستند بر دوری از وطن و خانواده صبر کنند و برای حفظ دینشان به یکی از غارها پناه بردند و در برابر پادشاه ستمکار «دقیانوس» بی‌محابا قیام کردند و گفتند:

پروردگاری که ما عبادتش می‌کنیم پروردگار آسمانها و زمین است. «شططا» افراط و زیاده روی در ستمگری. منظور گفتاری بسیار

ظالمانه است، شَطَّ بعد. «هؤلاء» مبتدا و «قومنا» عطف بیان، و «اتخذوا»، خبر آن است. در صورت ظاهر خبر و در معنا انکار است، یعنی این قوم ما خدایانی غیر از خدای یکتا انتخاب کرده‌اند.

لَوْلَا- يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ چرا برای این عبادتشان که خدایان ساختگی را پرستش می‌کنند دلیلی آشکار نمی‌آورند؟ این سخن، نوعی سرزنش به مشرکان است زیرا دلیل آوردن برای این مورد امری ناممکن و محال است. ضمناً این آیه دلیل بر فساد تقلید (در اصول دین) نیز می‌باشد. «افترى عَلَى اللَّهِ كَذِباً» مصداق افترا و دروغ بستن بر خدا، این است که نسبت شریک داشتن به او می‌دهند. وَإِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ تَمْلِيحاً که رهبر و بزرگ اصحاب کهف بود به یارانش گفت حال که از کفار و خدایان دروغین آنها کناره گرفتید، پس پناه به غار ببرید. «و ما

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۱۱

يعبدون» این جمله در محلّ نصب عطف بر ضمیر «هم» می‌باشد، یعنی و اذ اعتزلتموهم و اعتزلتم معبودیهم. هر گاه از آنها و معبودهایشان کناره گرفتید. «الا لله» ممکن است استثنای متصل باشد، یعنی در عین حالی که به وجود خدای یکتا اعتراف دارند، برای او شریک هم قائلند، و جایز است استثنای منقطع باشد. بعضی گفته‌اند جمله معترضه است که خداوند از حال یاران غار خبر داده و می‌گوید: اینها غیر از خدای را عبادت نمی‌کردند. «مرفق» به کسر و به فتح «میم» خوانده شده یعنی چیزی که وسیله سود بردن است.

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۱۷ تا ۲۰] ص: ۵۱۱

اشاره

و تَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَتَرَاوَرُّ عَنِ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشَّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضَلِّلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْسِدًا (۱۷) وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشَّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَ لَلَّيْتَ مِنْهُمْ رُعبًا (۱۸) وَكَذَلِكَ بَعَثْنَا لَهُمْ نُورًا أَتَاهُمْ قَائِلًا مِنْهُمْ كَمِ لَيْسَ لَكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَ لِيَتَلَطَّفَ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا (۱۹) إِنَّهُمْ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا (۲۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۱۲

ترجمه: ص: ۵۱۲

و خورشید را می‌دیدى که به هنگام طلوع به طرف راست غار آنها، و موقع غروب به طرف چپ آنان متمایل می‌شود، و آنها در جایگاه وسیعی از غار قرار داشتند، این از آیات خدا است، هر کس را خدا هدایت کند، هدایت یافته و هر که را او گمراه سازد هرگز ولّی و راهنمایی برایش نخواهد بود. (۱۷)

گمان می‌کردى که آنها بیدارند و حال آن که خوابیده بودند، و ما آنان را به سمت راست و چپ می‌گردانیم، و سگ آنها دستهای خود را بر دهانه غار گشوده بود، اگر به ایشان نظر می‌افکندی فرار می‌کردى و سر تا پای تو از ترس و وحشت پر می‌شد. (۱۸)

این چنین آنها را از خواب بلند کردیم تا از یکدیگر سؤال کنند، یکی از آنها گفت: چه مدت خوابیدید؟ آنها گفتند یک روز یا

بخشی از آن، گفتند: پروردگارتان از مدّت خوابتان آگاهتر است، پس اکنون یک نفر را با این سگ‌ها که دارید به شهر بفرستید تا متوجه شود چه کس غذای پاکتری دارد و با آن، قدری برای استفاده شما بیاورد اما باید نهایت دقت را داشته باشد و هیچکس را از وضع شما آگاه نسازد. (۱۹)

زیرا اگر آگاه شوند سنگسارتان می‌کنند یا شما را به آیین خودشان برمی‌گردانند، و در آن وقت هرگز روی رستگاری نخواهید دید. (۲۰)

تفسیر: ص: ۵۱۲

تَتَرَاوُزُ این فعل با تخفیف و تشدید «زاء» هر دو خوانده شده به قرائت اول اصل آن «تتراور» بوده، «تاء» حذف شده و با قرائت دوم تا در «زا» ادغام «تتراور» شده است، و «تزوّر» بر وزن تحمّر نیز خوانده‌اند از، زور به معنای میل می‌باشد.

ذات الیمین طرف راست و سمتی که یمین نامیده می‌شود. «تفرضهم» خورشید به آنها نمی‌تابید و شعاع مستقیم خود را از آنها قطع می‌کرد.

وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ در حالی که آنها در جای پهناوری از غار قرار داشتند. معنای آیه این است: با این که اصحاب کهف در وسط پهناور غار که راه ورود نسیم

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۱۳

روح پرور و وزش هوای لطیف نور قرار داشتند، نور خورشید هنگام طلوع و غروب به آنها نمی‌رسید، بلکه شعاع مستقیم آفتاب به دیوار غار می‌افتاد و انعکاسش به اجساد آنان می‌رسید و از نور ملایم و نسیم هوای نشاط آور برخوردار بودند.

ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ این کار که خدا در حق آنها انجام داد: شعاع خورشید را در هم شکست که مستقیم بر آنها نتابد و هنگام طلوع و غروب تابش آن را بر بدنهای آنها قطع می‌کرد از نشانه‌های عظمت خداوند است.

مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ خداوند با این عبارت اصحاب کهف را مدح کرده است که چون آنها در راه خدا مبارزه و جهاد کردند خدا هم به ایشان لطف فرمود و برای وصول به این مقام شامخ آماده‌شان ساخت «و تحسبهم» «ایقاز»، جمع یقظ و خطاب برای همه است، یعنی اصحاب غار در خواب بودند ولی چشمهایشان باز بود از این رو هر کس به آنها می‌نگریست بیدارشان می‌پنداشت. بعضی گفته‌اند علت این پندار این بود که زیاد از این پهلو به آن پهلو می‌شدند. «و کلبهم» امام صادق علیه السلام کالبهم خوانده‌اند، یعنی صاحب سگ آنها. (چوپان). «بَاسِطُ ذِرَاعَيْهِ» حکایت حال گذشته است، زیرا اسم فاعل وقتی عمل می‌کند که به معنای مضارع باشد نه ماضی. «و صید» عتبه، آستانه در و کفشکن. «رعب» ترسی است که سینه آدمی را پر می‌کند، و در سبب پیدایش این ترس برای بیننده اجساد اصحاب کهف چند دلیل ذکر شده است.

۱- عظمت و هیبتی که خداوند در آنها قرار داده بود.

۲- به علت بلندی ناخنها و موهایشان.

۳- به سبب وحشتناک بودن جا و مکان آنها.

وَ كَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ هم چنان که آنها را به خواب فرو بردیم روزی هم از خواب بیدارشان ساختیم تا سرانجام هر کدام از دیگری پرسش کنند و از

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۱۴

وضع و حال یکدیگر آگاه شوند و آنچه را خداوند درباره آنها انجام داده درک کنند، پند و عبرت بگیرند و بر شناخت پروردگارتان استدلال کنند و بر یقینشان افزوده شود.

قَالُوا لَبِئْسَ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ چون بامدادان وارد غار شده بودند و پس از زوال، از خواب بیدار شدند، گمان کردند که در همان روز قرار دارند و گفتند: یک روز یا بخشی از آن را در خواب بوده‌ایم اما چون ناخنها و موهای بلند خود را دیدند گفتند: خدا می‌داند که چه قدر خوابیده بوده‌ایم.

قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ خدا این امر را بهتر می‌داند و شما راهی به سوی علم خدا ندارید، بنا بر این به کاری پردازید که برایتان مهم است. «بورقکم» به کسر، و سکون «را» هر دو قرائت شده و به معنای سگه نقره است. «اینها از کی طعما» در اصل ای اهلها بوده است، مثل و اسئل القریه که اهل القریه بوده است: پس ببیند هر کدام از اهل آبادی که طعماش حلالتر و پاکتر، یا بیشتر و ارزانتر باشد خوراکی را از او بگیرد و بیاورد «و لیتلطف» و باید هر کس می‌رود در امر معامله و خرید و فروش برخورداری مهربانانه داشته باشد، یا این که در پنهانکاری بکوشد تا شناخته نشود.

وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا و هیچ کس از اهل شهر را از جا و مکان شما با خبر نسازد.

«انهم» زیرا اگر از جا و مکان شما آگاه شوند به وسیله سنگسار که بدترین نوع کشتن است شما را خواهند کشت، و یا با جبر و زور شما را به دین و ملت خود در می‌آورند و اگر به دین آنها در آید هرگز به رستگاری نخواهید رسید.

[سوره الکف (۱۸): آیات ۲۱ تا ۲۴] ص: ۵۱۴

اشاره

وَكَذَلِكَ أَغْتَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيُغْلَبُوا أَنْ وَعِدَ اللَّهُ حَقًّا وَأَنَّ السَّاعِيَةَ لَا رَيْبَ فِيهَا إِذْ يَتَنَزَّعُونَ بَيْنَهُمْ أَمْرَهُمْ فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِم بُنْيَانًا رَبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِم مَسْجِدًا (۲۱) سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسِيُّهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعَدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا (۲۲) وَلَا تَقُولَنَّ لِيْشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكِ غَدًا (۲۳) إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَادْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَىٰ أَنْ يَهْدِيَنِّي رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا رَشَدًا (۲۴)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۱۵

ترجمه: ص: ۵۱۵

و این چنین مردم را بر حال یاران غار آگاه ساختیم، تا بدانند که وعده خدا، حق بوده و رستاخیز بی شک خواهد آمد، در آن هنگام که میان خود راجع به کار آنها منازعه می‌کردند، بعضی گفتند بر گرد آنان بنایی بسازید. پروردگار آنان به احوالشان آگاهتر است، و کسانی که بر حقیقت احوال آنها ظفر یافتند (خدا پرستان و صالحان) گفتند باید بر ایشان مسجدی بسازیم. (۲۱) برخی در آینده خواهند گفت:

عده آنها سه نفر و چهارمی سگشان بوده است و بعضی گویند پنج نفر که ششم آنها سگشان بوده و اینها از روی خیالبافی غیب گویی می‌کنند، و دیگران خواهند گفت: هفت نفر بوده و هشتمین آنها سگشان بوده است، بگو: پروردگار من به شماره آنها آگاهتر است، عدد آنها را نمی‌دانند، جز افرادی اندک، پس تو درباره آنها جدال مکن، جز آن که هر چه را به ظاهر وحی دانستی اظهار کن و هرگز از احدی در این باره فتوا مخواه. (۲۲)

و هرگز مگو: من این کار را فردا انجام خواهم داد. (۲۳)

مگر این که بگویی: اگر خدا بخواهد، هر گاه تو را فراموشی دست داد پروردگارت را بیاد آور و بگو: امید است پروردگار مرا به

حقیقی بهتر و علومی برتر از این قصه هدایت فرماید. (۲۴)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۱۶

تفسیر: ص: ۵۱۶

وَ كَذَلِكَ أَعْتَرْنَا هَمَانَ طُورَ كَهْفِ أَصْحَابِ كَهْفٍ رَا بَه دَلِيلِ حَكْمَتِ وَ مَصْلِحَتِي دَر خَوَابِ عَمِيقِ فَرُو بَرْدِيمِ وَ سَبَسِ زَنْدَه شَانِ سَاخْتِيمِ بَه هَمِينِ نَحْوِ مَرْدَمِ رَا هَمِ بَر حَالِ آنَانِ آگَاهِ كَرْدِيمِ تَا بَدَانَنْدِ كِه وَعَدَه خَدَا يَعْنِي بَعَثَ وَ بَرَانْگِيخْتَه شَدْنِ، حَقَّ اسْتِ زِيْرَا حَالِ زَنْدَه شَدْنِ پَسِ از مَرگِ هَمِ مِثْلِ اَيْنِ بِيْدَارِيِ پَسِ از چنينِ خَوَابِيْدِنِيِ اسْتِ.

إِذْ يَتَنَزَّعُونَ اَيْنِ عِبَارَتِ ظَرْفِ وَ مَتَعَلَقِ بَه «اعترنا» مِي بَاشَدِ، يَعْنِي مَوْعِيِ مَرْدَمِ رَا بَر وَضْعِ آنَانِ آگَاهِ سَاخْتِيمِ كِه اَيْنِ مَرْدَمِ دَر اَمْرِ دِيْنِشَانِ نَزَاعِ وَ جِدَالِ مِي كَرْدَنْدِ وَ دَر مَوْرِدِ بَعَثِ وَ قِيَامَتِ بَا هَمِ اِخْتِلَافِ دَاشْتَنْدِ: بَعْضِيِ مِي كَفْتَنْدِ: دَر مَعَادِ تَنْهَآ تَنْهَآ رُوحِ بَرَانْگِيخْتَه مِي شُودِ، نَه، بَدَنِ، وَ بَرخِيِ مِي كَفْتَنْدِ: بَدَنِهَا بَا رُوحِهَا مَبْعُوثِ مِي شُوندِ. وَ مَا اَيْنِ كَارِ رَا اَنْجَامِ دَاْدِيمِ تَا اِخْتِلَافِ رَفْعِ شُودِ وَ آشْكَارِ كَرْدَدِ كِه بَدَنِهَا زَنْدَه مِي شُوندِ وَ رُوحِ دَر آنِهَا دَمِيْدَه مِي شُودِ وَ مِثْلِ پِيْشِ از مَرْدَنِ دَارَايِ حَسِّ وَ حَرَكَتِ مِي شُوندِ.

فَقَالُوا اَبْنُوْا عَلَيْهِمْ بُنْيَانًا پَسِ وَقْتِيِ كِه مَرْدَمِ دِيْدَنْدِ خَدَاوَنْدِ (مَرْتَبَه دَوْمِ) جَانِ اَصْحَابِ كَهْفِ رَا فَرَا كَرَفْتِ، (كَافِرَانِشَانِ) كَفْتَنْدِ: بَر دَر غَارِ اَيْنِهَا، سَاخْتِمَانِيِ مَانَنْدِ مَقْبَرَه هَا بِنَا كَنْيدِ (تَا از نَظَرِ مَرْدَمِ پَنَهَانِ شُوندِ).

قَالَ الَّذِيْنَ غَلَبُوا عَلٰى اَمْرِهِمْ اَمَّا مُسْلِمِيْنَ اَنْهَآ وَ يَادِشَاهِشَانِ كِه بَه حَقِيْقَتِ اَمْرِ اَصْحَابِ كَهْفِ آگَاهِيِ يَافْتَه بُوْدَنْدِ كَفْتَنْدِ: بَايدِ بَر دَر غَارِ اِنْهَآ مَسْجِدِيِ بَسَازِيْمِ كِه مُسْلِمَانَانِ دَر اَنْ نَمَازِ بَخَوَانَنْدِ وَ بَه جَا وَ مَكَانِشَانِ تَبَرُّكِ جُوِيْنِدِ وَ پَرُوْرْدِگَارِ اِنْآنِ بَه اَمْرِشَانِ آگَاهْتَرِ اسْتِ كِه زَنْدَه خَفْتَه يَا (بَكَلِّيِ) مَرْدَه اَنْدِ.

بَعْضِيِ مِي كَفْتَنْدِ: اِنْهَآ مَرْدَه اَنْدِ وَ بَرخِيِ كَفْتَنْدِ كِه تَا قِيَامَتِ نَمِي مِيْرَنْدِ.

سَيَقُولُوْنَ مَقْصُودِ از ضَمِيْرِ، اَهْلِ كِتَابِ وَ مُسْلِمَانَانِيِ هَسْتَنْدِ كِه دَر زَمَانِ رَسُوْلِ اَكْرَمِ دَر بَارَه دَاسْتَانِ اَصْحَابِ كَهْفِ تَحْقِيْقِ وَ بَحْثِ مِي كَرْدَنْدِ وَ «ثَلَاثَةٌ» خَبْرِ مَبْتَدَايِ مَحْذُوْفِ اسْتِ، يَعْنِي: «هَمِ ثَلَاثَةٌ» وَ هَمِچْنِيْنِ اسْتِ: «خَمْسَةٌ وَ سَبْعَةٌ». «رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ»

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۱۷

جمله مبتدا و خير است که صفت برای «ثلاثة» واقع شده و چنین است: سادسهم کلبهم و ثامنهم کلبهم و اما حرف «واو» که در جمله سوم: «جمله آخری» داخل شده بر طبق معمول بر جمله‌ای که صفت برای نکره باشد «واو» داخل می‌شود، چنان که بر جمله‌ای که حال برای معرفه باشد نیز «واو» داخل می‌شود، صفت مثل: جاءني رجل و معه آخر، و حال مثل: جاءني زيد و معه غلامه، فایده واو در این جا، تأکید برای اتصال صفت به موصوف و دلالت کردن بر این امر است که اتصاف موصوف به صفت ثابت و برقرار است و می‌فهماند قول بر این که اصحاب كهف هفت نفر بوده که هشتمشان سگشان بوده است، قولی است آگاهانه نه بر اساس حدس و گمان، مثل گفته‌های دیگران.

رَجْمًا بِالْغَيْبِ دَر مَعْنَايِ اَيْنِ جَمْلَه دُو اِحْتِمَالِ وَجُودِ دَاْرِدِ:

۱- تیر به تاریکی می‌اندازند و ناآگاهانه از غیب خبر می‌دهند مثل وَ يَقْدِفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ «از دور و ناآگاهانه نسبتهایی به پیامبر می‌دادند» (سبا/ ۵۳).

۲- در اصل ظنًا بالغیب بوده «رجم» جای ظن را گرفته است، یعنی اینها متکی به گمان خود هستند و در این باره یقینی ندارند. مثل این شعر زهیر.

[و ما الحرب أَلَا ما علمتم و ذقتموا] و ما هو أَلَا بالحديث المرجم «۱»

ابن عباس می‌گوید آن جا که حرف «واو» قرار گرفته تعداد، قطعی است، یعنی بعد از آن شماره دیگری مورد توجه نیست و به طور

قطع ثابت شده است که تعداد خود آنها هفت است و هشتمین هم سگ آنان بوده است و دلیل بر این مطلب آن است که حق تعالی دو قول اول را با جمله «رَجْمًا بِالْغَيْبِ» تمام کرده و در پایان قول سوم فرموده است: عددشان را نمی‌دانند جز مردمی اندک، و ابن عباس گفت: من از

۱- جنگ همان بود که دانستید و مزه‌اش را چشیدید و گفتگو از آن، جز سخنی از روی گمان نیست. کشاف.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۱۸
این گروه اندک می‌باشم.

فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ پَسْ با اهل کتاب درباره اصحاب کهف جدال مکن، مگر جدالی که حجیت آن آشکار باشد و آنچه خدا بر تو وحی کرده بر ایشان بیان کن و از این قبیل است قول خداوند: وَ جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ «در مقابل کفار با نیکوترین روش به استدلال پرداز» (نحل / ۱۲۵).

وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا از هیچ کس درباره اصحاب کهف سؤال و پرسش مکن.
وَلَا تَقُولَنَّ وَقْتِي تَصْمِيمٌ به انجام دادن کاری می‌گیری هرگز مگو: در آینده این عمل را انجام می‌دهم.
إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ این جمله متعلق به نهی است نه به قولش که انی فاعل باشد، زیرا اگر بگویند: من این کار را انجام می‌دهم مگر این که خدا بخواهد، معنایش این است:

مگر این که مشیت خدا جلو فعل بنده را بگیرد و این سخن مورد نهی خداوند نیست.
تعلق این جمله به نهی دو وجه دارد:

۱- این گفتار را مگو مگر این که خدا بخواهد که بگویی یعنی به تو اجازه دهد.
۲- این سخن را مگو، مگر در حالی که گفته‌ات را همراه با مشیت خدا ادا کنی و ان شاء الله را بگویی بنا بر این وجه، جمله در موضع حال خواهد بود.

وَ اذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ هر گاه فراموش کردی که استثنا را بر زبان جاری کنی و سپس به یادت آمد، مشیت خدا را از زبان خود مینداز و جمله ان شاء الله را بگو.

ابن عباس می‌گوید: اگر چه بعد از یک سال باشد. امام صادق علیه السلام می‌فرماید تا وقتی که کلامت قطع نشده باشد. بعضی گفته‌اند معنایش این است که هر گاه مطلبی را فراموش کردی یاد خدا کن تا آنچه فراموش کرده‌ای به یادت آید.

وَقُلْ عَسَى أَنْ يَهْدِيَنِّي وَ بگو امید است پروردگرم عوض آنچه فراموش کرده‌ام
ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۱۹

مرا به چیز دیگری که از آن به صلاح نزدیکتر و یا خیر و منفعتش زیادتر باشد هدایت کند. بعضی گفته‌اند معنایش این است: شاید پروردگرم به عنوان دلیل بر پیامبری و نبوت چیزهایی به من دهد که از دلیل داستان اصحاب کهف، با عظمت تر باشد، و البته خداوند این کار را کرد که داستانهای انبیاء را برایش بیان داشت و از غیب به او خبرهایی گفت که از این داستان مهمتر بود.

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۲۵ تا ۲۹] ص: ۵۱۹

وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا (۲۵) قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا لَهُ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَبْصَرَ بِهِ وَاسْمَعُ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيِّ وَلَا يَشْرِكُ فِي حُكْمِهِ أَحَدًا (۲۶) وَأَتْلُ مَا أُوْحِيَ إِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحِدًا (۲۷) وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا (۲۸) وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا (۲۹)

ترجمه: ص: ۵۱۹

در میان غار مدت سیصد بعلاوه نه سال درنگ کردند. (۲۵)

بگو: خدا نسبت به زمان اقامت آنها داناتر است، زیرا او، به همه رازهای پنهانی آسمانها و زمین احاطه دارد، چه قدر بینا و شنواست!

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۲۰

هیچ کس جز او نگهبان خلق نیست و احدی را در حکم خود شریک نمی سازد. (۲۶)

آنچه از کتاب خدا بر تو، وحی شده تلاوت کن که کلمات خدا را کسی تغییر نتواند داد و هرگز جز در گاه او پناهی نخواهی یافت.

(۲۷)

و همیشه خویش را با کمال شکیبایی به محبت آنان که صبح و شام خدا را می خوانند و رضای او را می طلبند وادار کن و هرگز از

آنان چشم می پوش که به زینتهای دنیا مایل شوی، و مبادا کسانی را که ما دلهايشان را از یاد خود غافل کرده ایم و تابع هوای نفس

شده اند و به تبهکاری پرداخته اند، پیروی کنی. (۲۸)

و بگو، حق همان است که از جانب پروردگارتان آمده پس هر که می خواهد ایمان آورد و هر که خواهد کافر شود، براستی ما،

برای کافران ستمکار آتشی فراهم ساخته ایم که شعله هایش آنان را احاطه کرده و اگر طلب آب کنند، آبی مانند مس گداخته

سوزان بر آنها فرود آید که رویها را بسوزد چه بد نوشیدنی و چه بد تکیه گاهی است. (۲۹)

تفسیر: ص: ۵۲۰

وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ این آیه شرحی است بر آنچه در آیه (شماره ۱۰) فَضَرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ به اجمال بیان شده. و «سنین» عطف بیان

برای «ثلاثمائه» است و به حالت مضاف: «ثلاثمائه سنین» نیز قرائت شده به این قرار که در تمییز جمع را به جای مفرد قرار داده، مثل

بالأخسرین اعمالا (بجای عملا).

وَازْدَادُوا تِسْعًا مراد، تسع سنین است که از قرینه قبل معلوم می شود.

قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا خدا درباره مدت درنگ اصحاب کهف آگاهتر از کسانی است که در این زمینه اختلاف کرده اند و حق همان

است که خدا به تو خبر داده روایت شده که شخصی یهودی در این مورد از امیر مؤمنان علیه السلام سؤال کرد حضرت به آنچه در

قرآن است (سیصد و نه سال) او را خبر داد. یهودی گفت: در کتاب آسمانی، ما سیصد سال نوشته است چطور شما نه سال اضافه

می کنید، فرمود: آنچه در کتاب

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۲۱

شماست به حساب سالهای شمسی است و آنچه در قرآن بیان شده به سالهای قمری می باشد.

لَهُ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ در این آیه خداوند آگاهی خود را نسبت به غیب آسمانها و زمین بیان می دارد که تنها او دانای به غیب

است، و سپس ادراک خود را نسبت به دیدنیها و شنیدنیها با صیغه تعجب بیان کرده است و فرموده «أَبْصُرْ بِهِ وَ أَسْمَعْ» چه قدر بینا و شنواست تا نشان دهد که ادراک وی از حد معمول هر شنونده و بیننده‌ای خارج است، زیرا که او لطیفترین و کوچکترین چیزها را درک می‌کند.

مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ برای اهل آسمانها و زمین سرپرست و صاحب اختیاری جز خدا وجود ندارد «وَلَا يُشْرِكُ» و در حکم و فرمان خود هیچ یک از آنها را شریک قرار نمی‌دهد. این فعل به صورت خطاب به پیامبر صلی الله علیه و آله مجزوم به عنوان فعل نهی نیز خوانده شده است، یعنی هیچ کس را در فرمان خدا شریک قرار مده.

لَا مُبَدَّلَ لِكَلِمَاتِهِ کسی را قدرت بر آن نیست که احکام و کلمات الهی را متغیر و دگرگون سازد.

وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُتَّحِدًا جز ساحت قدس او جایگاه محکم و راه فرار نمی‌یابی. التحد الی کذا: به سوی آن میل کرد.

وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ خود را با مؤمنان که بامدادان و شامگاهان پیوسته به دعا مشغولند همدم ساز.

بعضی گفته‌اند مراد از صبح و شام نماز صبح و عصر است کلمه «غدا» «غدوة» هم خوانده شده است.

وَلَا تَعُدُّ عَيْنَاكَ مَبَادَاَ جِشْمَاهِيتِ رَا از نگاه و توجه به آنها برداری و به دیگران از اهل دنیا متوجه شوی.

تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا جمله در محل حال است، یعنی در حالتی که در همنشینی با سرمایه‌داران زینت و زرق و برق دنیا را طلب کنی. پیامبر اسلام بسیار

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۲۲

تمایل داشت که سردمداران کفر و شرک ایمان بیاورند و به امید این که زیردستان و پیروانشان با آنها ایمان بیاورند اما خداوند دستور داد که به مؤمنان تنگدست از قبیل خباب و عمار و ابو ذر و جز اینها توجه بسیار کند و چشم خود را از آنان بر ندارد.

وَلَا تُطْعَمَنَّ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ کسی را که به خودش واگذاشته‌ایم و دلش را به غفلت مبتلا ساخته‌ایم، یا او را از یاد خودمان غافل یافتیم، یا، یادی از او نمی‌کنیم و او را از کسانی که ایمان را در دلهایشان ثبت کرده‌ایم، قرار نداده‌ایم، پیروی مکن. اغفل ابله: شترش را بدون علامت گذاشت.

وَ اتَّبِعْ هَوَاهُ در کارها و خواسته‌هایش از هوسهای خویش پیروی کرد. «فرطا» به زیاده روی و تجاوز از حد، حق را پشت سر افکند. «فرس فرطا»: اسبی که از دیگر اسبان جلو می‌افتد.

وَقَلِّ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ «الحق» خبر برای مبتدای محذوف است، یعنی حق آمد و باطل ناپدید شد، و چیزی باقی نماند بجز این که هر چه می‌خواهید برای خود اختیار کنید، خواه راه نجات را بگیرید یا راه هلاکت و نیستی را. «اعتدنا»: برای آنان که با پرستیدن غیر خدا نسبت به خود ستم روا داشتند آتشی مهیا و آماده کردیم، خداوند سبحان آتشی را که از هر طرف کافران را در جهنم احاطه کرده است به چادرهایی تشبیه کرده است که تمام بدن آدمی را می‌پوشاند.

يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ آبی مثل «مهل» بر آنها ریخته می‌شود. در معنای «مهل» سه احتمال وجود دارد.

۱- مس یا روی و هر فلز آب شده.

۲- ته نشین روغن زیتون.

۳- بعضی دیگر بر آنند که مثل قطعه سیاه از روغن است که هر گاه کسی به آن نزدیک شود از داغی آن پوست و موی سرش می‌ریزد.

يَشْوَى الْوُجُوهُ هر گاه انسانی که در جهنم قرار دارد جلو می‌آید که از آن آب

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۲۳

بنوشد از داغی و حرارتش صورت او بریان می‌شود، چه نوشیدنی بدی است آن آب و چه تکیه‌گاه بدی است آن آتش. «مرتفقا» از

مرفق به معنای تکیه گاه و همچنین است آیه بعد: «وَ حَسُنَتْ مُرْتَفَقًا» چه تکیه گاه خوبی است. (۱)

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۳۰ تا ۳۱] ص: ۵۲۳

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا (۳۰) أُولَئِكَ لَهُمْ جَنَّاتٌ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَّكِنِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ نِعْمَ الثَّوَابُ وَ حَسُنَتْ مُرْتَفَقًا (۳۱)

ترجمه: ص: ۵۲۳

آنان که ایمان آورده و کارهای نیک انجام داده‌اند، بطور یقین، ما مزد آنها را که نیکوکاری کرده‌اند ضایع نمی‌کنیم. (۳۰)
برایشان باغهایی است در بهشت که نهرها در آن جاری است در حالی که به زیورهای زرین آراسته شوند، و لباسهای سبز حریر و دیبا پوشند و بر تختها تکیه زنند نیکو اجری و خوش آرامگاهی است. (۳۱)

تفسیر: ص: ۵۲۳

مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا این جمله به جای ضمیر (هم) قرار گرفته است که به اسم آن بر می‌گردد یعنی ما اجر و پاداش آنها را که کار نیک کرده‌اند ضایع نمی‌کنیم.
أُولَئِكَ این کلمه استیناف و آغاز سخن است و می‌توان آن را خبر «إِنَّ» گرفت و جمله «إِنَّا لَا نُضِيعُ» را معترضه دانست.
مِنْ أَسَاوِرَ این جا «من» برای ابتدای غایت، و در «مِنْ ذَهَبٍ» برای تبیین است.

۱- مرتفق از ماده رفق و رفیق است یعنی محل اجتماع دوستان. نمونه، پاورقی.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۲۴

«سندس» دیبای لطیف و نرم، و «استبرق» دیبای زبر و درشت می‌باشد.

مُتَّكِنِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ در میان آن باغها، در اندرون حبله‌ها، بر روی تختها آرمیده و از نعمتها برخوردارند همانند پادشاهان و امثال آنها که بر تختها می‌آرامند.

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۳۲ تا ۳۶] ص: ۵۲۴

اشاره

وَ أَضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ وَ حَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَ جَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زُرْعًا (۳۲) كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكْلَهَا وَ لَمْ تَطْلِمْ مِنْهُ شَيْئًا وَ فَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهْرًا (۳۳) وَ كَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَ هُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَ أَعَزُّ نَفْرًا (۳۴) وَ دَخَلَ جَنَّتَهُ وَ هُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ قَالَ مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ هَذِهِ أَبَدًا (۳۵) وَ مَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَ لَئِنْ رُدِدْتُ إِلَى رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا (۳۶)

ترجمه: ص: ۵۲۴

برای امت مثل دو مردی را ذکر کن که برای یکی از آن دو، دو باغ انگور قرار دادیم و اطراف آنها را به نخل خرما پوشانیدیم و عرصه میان آنها را کشتزاری ویژه ساختیم. (۳۲)

آن دو باغ کاملاً میوه‌های خود را بی هیچ آفت و نقصان بدادند و در وسط آنها جوی آبی نیز روان گردانیدیم. (۳۳)
و آن که در باغ بسیار میوه بود به رفیقش در مقام گفتگو و مفاخرت برآمد و گفت: دارایی من از تو بیشتر و از حیث خدم و حشم نیز محترم و عزیزترم. (۳۴)

و داخل باغش شد در حالی که به خود ستمکار بود، گفت گمان نمی‌کنم که هرگز این باغ و داراییم نابود شود. (۳۵)
و گمان ندارم که رستاخیزی برپا شود، و اگر هم روزی بسوی پروردگرم بازگردم آن جا نیز از این باغ دنیا، منزلی بهتر خواهم یافت. (۳۶)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۲۵

تفسیر: ص: ۵۲۵

وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا در این آیات خداوند سبحان حال اهل ایمان و کفر را به حال دو مردی تشبیه کرده است که همسایه بودند یکی از آنها، دو باغ داشت که درختان انگور آنها را پوشانده بود و اطراف آنها را نخلهای خرما در برگرفته بود و بین این دو باغ کشتزاری قرار داشت.

ابن عباس گفته است این دو مرد، فرزندان پادشاهی از بنی اسرائیل بودند که از ارث پدر مال فراوانی به دست آوردند، اما یکی از آن دو که مؤمن بود سهم خود را در راه خدا خرج و صرف کرد و دیگری حق خود را گرفت و از آن، صاحب دو باغ و زمین و ثروتها شد.

كَلْنَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهَا هر کدام از این دو باغ میوه‌ها و محصولات بسیاری داد.
«آت» که مفرد آمده به اعتبار لفظ «کلتا» می‌باشد.

وَلَمْ تَطْلُمِ مِنْهُ شَيْئًا هیچ نقصی در محصولات این دو باغ وجود نداشت. «و فَجَرْنَا»، در وسط این دو باغ، نهر آبی جاری ساختیم.
وَ كَانَ لَهُ ثَمْرٌ او انواع بسیاری از مال و سرمایه داشت. «ثمر ماله»: ثروتش را زیاد کرد این کلمه ثمر و بثمره با دو ضمه و به سکون میم در هر دو مورد خوانده شده است و می‌توان گفت این کلمه در اصل ثمر جمع ثمره یا جمع ثمار بوده سپس تخفیف یافته، و ثمر (به سکون میم) مثل کتب تلفظ می‌شود و ثمر جمع ثمره چیزی است که از درخت میوه‌دار چیده می‌شود.
وَ اعْزُ نَفْرًا از جهت داشتن یاور و اطرافیان زیاد بر تو برتری دارم. بعضی نفر را به معنای اولاد ذکور گرفته‌اند زیرا که او را در کوچ کردن و سفرها همراهی می‌کنند.

«یحاوره»: و برای بحث و گفتگو به او مراجعه می‌کرد. حار یحور به معنای برگشتن است. «وَ دَخَلَ جَنَّتَهُ» دست برادر مسلمانش را گرفته او را گردش می‌داد و ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۲۶
املاکش را به او می‌نمایاند و به آن وسیله بر او مفاخره می‌کرد.

وَ هُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ و با عجب به ثروتی که به او داده شده بود به خود ستم کرده و نسبت به نعمت پروردگارش ناسپاس بود.
وَ لَئِنْ رُدِدْتُ إِلَى رَبِّي سو گند یاد کرد که- بر فرض چنان که رفیق مسلمانش می‌گوید- اگر بسوی پروردگارش بازگشت داشته باشد در آن سرا نیز بهتر از باغ و بوستان دنیا خواهد یافت. «خَيْرًا مِنْهَا» منهما نیز قرائت شده و بنا بر این ضمیر مَثَلًا به جَنَّتَيْنِ برمی‌گردد. منقلبا منصوب و تمیز است یعنی بازگشت و فرجامی نیکوتر خواهم داشت.

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۳۷ تا ۴۴] ص: ۵۲۶

اشاره

قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّاكَ رَجُلًا (۳۷) لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا (۳۸) وَلَا لَوْلَا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتِكَ قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ إِنَّ تَرَنِّيًا أَنَا أَقَلُّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا (۳۹) فَعَسَىٰ رَبِّي أَن يُوَيِّتِنِ خَيْرًا مِنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِنَ السَّمَاءِ فَتُصْبِحُ صَعِيدًا زَلَقًا (۴۰) أَوْ يُصْبِحُ مَاءً غَوْرًا فَلَنْ تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَبًا (۴۱) وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِ فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلَىٰ مَا أَنْفَقَ فِيهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرْوَتِهَا وَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا (۴۲) وَلَمْ تَكُنْ لَهُ فِتْنَةٌ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مُنتَصِرًا (۴۳) هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقُّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا (۴۴)

ترجمه: ص: ۵۲۶

رفیقش که با او گفتگو می کرد گفت: آیا به خدایی که تو را

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۲۷

نخست از خاک و سپس از نطفه آفرید، و آن گاه مردی کامل و آراسته ساخت کافر شدی؟ (۳۷)

اما من: آن خدای یکتا پروردگارم می باشد و هیچ کس را برای پروردگارم شریک نخواهم گرفت. (۳۸)

و چرا تو، وقتی که داخل باغ شدی نگفتی همه چیز به خواست خداست و بجز نیروی الهی نیرویی نیست؟ اگر تو مرا از خود به مال و فرزند کمتر دانی. (۳۹)

امید است که پروردگارم بهتر از باغ تو، به من بدهد، و بر بوستان تو، آتشی فرستد که چون صبح شود باغت یکسره نابود و با خاک یکسان گردد. (۴۰)

یا بامدادان جوی آبش به زمین فرو رود و دیگر هرگز نتوانی آبی به دست آوری. (۴۱)

و موقعی که ثمرات و میوه هایش در احاطه آفت قرار گرفت و نابود شد، بامدادان از شدت اندوه، بر آنچه در آن باغ خرج کرده بود، دست بردار می نهاد، و در آن حال که باغ و اشجارش منهدم شده بود، می گفت: ای کاش به پروردگارم هیچ گونه شرک نمی آوردم. (۴۲)

و بجز خدا هیچ گروهی نمی توانست او را یاری کند و هرگز یاری نشد. (۴۳)

آن جا حکمفرمایی ویژه خداست، تنها او بهترین ثواب دهنده و بهترین عاقبت دهنده است. (۴۴)

تفسیر: ص: ۵۲۷

بِالَّذِي خَلَقَكَ خدایی که اصل تو را از خاک آفرید، و چون اصلش از خاک است پس گویا خودش را از خاک آفریده است. «ثُمَّ سَوَّاكَ» تو را انسانی معتدل الخلقه که بالغ و مرد شده ای قرار داد.

لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي در اصل لکن انا، بوده و همزه اش حذف و حرکتش به «نون» داده شده و چون دو نون جمع شده، در یکدیگر ادغام گردیده، و «انا» ضمیر شأن است، یعنی الشَّانُ اللَّهُ رَبِّي: حق این است که الله پروردگار من است، و جمله «اللَّهُ رَبِّي» خبر «انا» می باشد و عائد از جمله خبریه به مبتدا، ضمیر «ی» است و در حالت وصل با حذف الف: «لَكِنَّ هُوَ اللَّهُ...» و به اثبات آن در هر دو حالت: وصل و وقف نیز

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۲۸

خوانده شده و این بدان جهت است که الف، عوض از حذف همزه می‌باشد.

معنای جمله این است: مرد مؤمن، به رفیقش می‌گفت: تو، کافر به خدای، اما من، مؤمن و یکتاپرستم.

ما شاءَ اللهُ ما موصوله و در محلّ رفع است بنا بر این که خبر برای مبتدای محذوف باشد و تقدیرش چنین است: الامر ما شاءَ اللهُ. یا «ما» شرطیه و در محل نصب و جزای شرط حذف شده است و تقدیرش این است: «ای شیء شاءَ اللهُ کان» بنا بر این معنای آیه این است: چرا وقتی داخل باغت شدی نگفتی هر چه هست چیزی است که خدا می‌خواهد تا اعتراف کنی به این که این باغ و سرمایه‌ای که برای تو حاصل شده به خواست خدا و فضل او می‌باشد و تمام امورش به دست اوست و اگر بخواهد می‌تواند میان تو و تمام مال و اموات جدایی اندازد و خیر و برکتش را از تو قطع کند.

لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ در ذکر این جمله اقرار به این است که نیروی او بر آباد کردن باغ و ملک از کمک خداست، زیرا هیچ کس در بدن و ما یملک خود احساس قوت و نیرو نمی‌کند مگر به وجود خداوند.

إِنْ تَرِنَ أَنَا أَقَلٌّ ... «انا» ضمیر فصل و «اقل» مفعول دوم فعل «ترن» می‌باشد. کلمه «و ولدا» دلالت می‌کند بر این که مراد از «نفر» در جمله: وَ أَعَزُّ نَفَرًا اولاد و فرزندان است و معنای آیه چنین است: اگر مرا فقیرتر از خودت می‌بینی من هم از لطف خدا امیدوارم که بهتر از باغ تو به من بدهد و از تو نعمتش را سلب کند و باغ تو را ویران سازد چون من مؤمنم و تو کافر. «حسبان» مصدر، به معنای حساب یعنی حدی از عذاب که خداوند برای او مقّر کرده است و آن حکم به خرابی ملک و باغ اوست.

بعضی در معنای حسبان گفته‌اند مراد تیرهای عذاب خداست که به صورت سنگریزه یا تگرگ به سوی او پرتاب کند. «صعیدا»: زمین مسطح و صاف که هیچ گیاه ندارد و از صافی، گامهای انسان بر آن می‌لغزد. «زلقا و غورا» هر دو مصدر و به

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۲۹

عنوان صفت آورده شده.

«وَأَحِيظَ بِثَمَرِهِ» تعبیری است از هلاکت، احاطه به این معناست که دیواری گرد چیزی را فرا گرفته باشد. «يُقَلِّبُ كَفَيْهِ» منظور پشیمانی و افسوس خوردن است، زیرا شخص پشیمان معمولاً بر پشت دستهایش می‌زند. معنای آیه چنین است: مرد کافر شب را صبح کرد در حالی که به خاطر آنچه در ساختن باغ و ملکش صرف و خرج کرده بود پشیمان بود.

وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا چفتهایی که برای درختان انگور ساخته بودند بر زمین سقوط کرده و بوته‌های انگور بر روی آنها افتاده بود و گفته‌اند: خدا آتشی فرستاد که همه را تباہ ساخت و آبش خشکید، و به دنبال آن، مرد کافر آرزو می‌کرد که ای کاش کافر نبودم که خدا باغ مرا چنین نمی‌کرد و ممکن است این جمله عنوان توبه از شرک و دخول در ایمان را داشته باشد.

وَلَمْ تَكُنْ لَهُ فِتْنَةً نیز خوانده شده، زیرا معنای «فته» که لفظ «جمع» و مذکر است در نظر گرفته شده است و همین طور است فعل «يَنْصُرُونَهُ». یعنی هیچ گروهی برای او نبود که بتواند او را یاری کند جز خدا و خدا هم او را یاری نکرد زیرا او مستوجب خذلان بود. «ما كَانَ مُنْتَصِرًا»: و خودش هم نیرویی نداشت که تحت حمایت آن، از کیفر الهی نجات یابد.

هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ با فتح واو به معنای یاری و با کسر آن به معنای سلطنت و پادشاهی اوست در معنای این جمله چند قول ذکر شده است:

۱- در آن مقام و آن حالت، یاری تنها از جانب خداست و جز او کسی قدرت بر آن را ندارد.

۲- اختیار و سلطنت برای خداست و از او جدا شدنی نیست.

۳- در چنان موقعیت سخت، هر مضطربی از خدا یاری طلب می‌کند و به او ایمان می‌آورد. ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۳۰

با توجه به این معنا جمله یا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ سخنی است که اضطرار و بیچارگی باعث گفتن آن شده است.

«الحق» به رفع، صفت برای ولایت و به جرّ صفت برای «الله» است.

هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ عُقْبًا خدا بهترین ثواب است برای اولیائش. و «هم» او بهترین سرانجام است یعنی نتیجه اطاعت او از نتیجه اطاعت دیگران بهتر است.

«عقبا» با ضم و سکون قاف قرائت شده است.

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۴۵ تا ۴۹] ص: ۵۳۰

اشاره

وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَا أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَّاحُ وَ كَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا (۴۵) الْمَالُ وَ النُّبُونُ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ أَمَلًا (۴۶) وَ يَوْمَ نَسِيرُ الْجِبَالِ وَ تَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً وَ حَشَرْنَا هُمْ فَلَمَّ نُعَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا (۴۷) وَ عَرَضُوا عَلَى رَبِّكَ صِدْقًا لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ بَلْ زَعَمْتُمْ أَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا (۴۸) وَ وَضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَ يَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لِهَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صِدْقَةً وَ لَا كَبِيرَةً إِلَّا الْأَخْصَاءُ وَ وَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَ لَا يَظْلُمُ رَبُّكَ أَحَدًا (۴۹)

ترجمه: ص: ۵۳۰

زندگی دنیا را برای مردم به آب باران تشبیه کن که ما آن را از آسمان فرود آوردیم و با آن درختان و گیاهان گوناگون زمین در هم پیچیده و خرم بروید و سپس صبحگاهی همه آنها در هم شکسته و خشک شود و به سبب بادهای و حوادث زیر و زبر گردد، و خدا بر هر چیز اقتدار کامل دارد. (۴۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۳۱

ثروت و فرزندان، آرایش زندگی دنیا است کارهای نیک که جاوید، می‌ماند، نزد پروردگار از حیث ثواب و امیدواری بسیار بهتر است. (۴۶)

بیاد آور روزی را که ما کوه‌ها را به حرکت در آریم و زمین را صاف و هموار به بینی و همه را به محشر در آوریم و هیچ کسی را فروگذار ننمایم. (۴۷)

و خلافت در صفی بر خدا عرضه شوند، آری هم اکنون پیش ما آمده‌اید چنان که نخستین بار شما را آفریدیم، و حال آنکه می‌پنداشتید که هرگز ما برایتان رستاخیز و وعده‌گامی نخواهیم گذاشت. (۴۸)

آن گاه هر کس کتاب اعمال خویش را بنگرد، پس گناهکاران را ببینی که از آنچه در کارنامه‌شان وجود دارد هراسناکند و می‌گویند: ای وای بر ما، این چه نامه‌ای است که هیچ کوچک و بزرگی را فروگذار نکرده جز این که همه را بر شمرده است و کرده‌های خود را عیناً حاضر می‌بینند، و پروردگارت به هیچ کس ستم نمی‌کند. (۴۹)

تفسیر: ص: ۵۳۱

فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ به سبب بارانی که از آسمان فرستادیم آن چنان زمین پر از گیاه شد که بعضی در بعضی دیگر فرو رفته بودند.

فَأَصْبَحَ هَشِيمًا پَس در هم شکسته و خشک شد به طوری که باد آن را از جایی به جایی می‌برد. کلمه «ریاح»، ریح نیز قرائت شده است. در این آیه خداوند حالت دنیا را که (نخست) طراوت و زیبایی دارد و سپس به شکست و تباهی می‌انجامد تشبیه به گیاه و درخت کرده است که اول سبز و خرم است و سپس خشک می‌شود و باد آن را به اطراف پراکنده می‌سازد. وَ الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ منظور عبادتها و حسنات است که پاداش آنها برای همیشه باقی می‌ماند و بعضی گفته‌اند: مراد نمازهای پنجگانه است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۳۲

خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ اَجْرًا وَ مَزْدًا، و آرزویی که متعلق به کارهای نیک است، (از امور دنیا بهتر است) زیرا صاحب این اعمال در دنیا، آرزوی پاداش الهی دارد، و در آخرت به آن می‌رسد.

وَ يَوْمَ نُسَيِّرُهُ اِن فَعَلَ به صورت غایب مؤنث «تسیر» نیز قرائت شده است. سیر دادن و به راه انداختن کوه‌ها (در قیامت) به این طریق است که آنها را از جایشان برکنند و در هوا پودر و پراکنده سازند و یا محو و نابودشان کنند. «بارزه» زمین در حالی است که هیچ گیاهی بر آن باقی نمانده است تا آن را بپوشاند.

وَ حَشَرْنَا هُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ لَهُمْ رَسْمًا فَاذْكُرُوا اَيَّامَ بَدْوِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ. «غادره و اغدره» آن را ترک کرد، غدیر هم به همین معنا مقدار آبی است که سیل آن را به جا گذاشته است.

عُرِضُوا عَلَىٰ رَبِّكَ صَفًّا

در این آیه حالت مردم روز قیامت به وضعیت سربازان تشبیه شده است که چنان ردیف و منظم در جلو فرمانده کل قوا قرار می‌گیرند، به طوری که تمامشان یکپارچه دیده می‌شوند.

دَجِئْتُمُونَا

مقول قول است یعنی به آنها می‌گوییم: اکنون، شما را برانگیختیم هم چنان که نخستین بار شما را به وجود آورده بودیم. بعضی گفته‌اند معنای عبارت، این است: به آنها می‌گوییم اکنون برهنه و دست خالی نزد ما آمده‌ایم. «موعدا» یعنی وقتی که برای تحقق یافتن رستاخیز با زبان پیامبران وعده داده شده بودید.

وَ وُضِعَ الْكِتَابُ مَنْظُورًا مِنَ الْجِبِّ الْمُقَدَّسِ، یعنی نامه‌های اعمال.

يَا وَيْلَتَنَا هَلَاكَتُ مَخْصُوعِي رَا كَه از میان هلاکتها نصیب آنان شده است ندا می‌کنند.

صَغِيرَةً وَ لَا- كَبِيرَةً إِلَّا اَحْصَاهَا مَرَاد احاطه به جمیع کارهاست یعنی این نامه هیچ کوچک و بزرگی را فروگذار نکرده مگر این که تمامش را شمرده و ضبط کرده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۳۳

وَ وَاذْكُرُوا مَا عَمِلْتُمْ اَحْصَاهَا مَرَاد احاطه به جمیع کارهاست یعنی این نامه هیچ کوچک و بزرگی را فروگذار نکرده مگر این که تمامش را شمرده و ضبط کرده است. وَ لَا يَظَلِّمُ رَبُّكَ اَحَدًا: نه از ثواب نیکوکار کم می‌کند و نه بر عقاب بدکار می‌افزاید.

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۵۰ تا ۵۵] ص: ۵۳۳

اشاره

وَ اِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا اِلَّا اِبْلِسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّهِ اَفْتَحَّ ذُنُوبَهُ وَ ذُرِّيَّتُهُ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِي وَ هُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا (۵۰) مَا اَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْاَرْضِ وَ لَا خَلَقَ اَنْفُسَهُمْ وَ مَا كُنْتُ مُتَّخِذًا الْمُضْتَلِّينَ عَضُدًا (۵۱) وَ يَوْمَ

يَقُولُ نَادُوا شُرَكَائِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ مَوْبِقًا (۵۲) وَرَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُهَا وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا (۵۳) وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا (۵۴)
وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةٌ الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا (۵۵)

ترجمه: ص: ۵۳۳

زمانی را یاد بیاور، که به فرشتگان گفتیم: بر آدم سجده کنید، پس همه سجده کردند، غیر از ابلیس که از جنّ بود، پس از فرمان پروردگارش، سرپیچی کرد. پس آیا شما او، و فرزندان او را غیر از من

۱- بر طبق نظریه تجسم اعمال عین کارهایی را که در دنیا انجام داده‌اند، در قیامت می‌بینند- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۳۴

دوست خود می‌گیرید و حال آن که اینها دشمنان شما نیستند؟ ستمکاران که شیاطین را به جای خدا برگزیدند بد مبادله‌ای کردند. (۵۰)

من ابلیس و فرزندان او را به هنگام آفرینش آسمانها و زمین و حتی وقت آفرینش خودشان به گواهی نگرفتم و من هرگز گمراهان را به مددکاری نگرفته‌ام. (۵۱)

و یاد بیاور روزی را که خدا به گنهکاران بگوید: اکنون آنان را که شریک من پنداشتید ندا کنید، پس آنها را بخوانند اما پاسخ ندهند، و میان آنها جایگاه هلاکتی مقرر سازیم. (۵۲)

و آن گاه که مردم بدکار آتش دوزخ را ببینند یقین می‌دانند که در آن خواهند افتاد و مفزی از آن نمی‌یابند. (۵۳)

و ما، در این قرآن از هر گونه مثال بیان کردیم اما آدمی بیشتر از هر چیز با سخن حقّ به جدال برخیزد. (۵۴)

و چون هدایت الهی به مردم رسید، هیچ چیز آنان را از ایمان به خدا و طلب آموزش از پروردگارشان باز نداشت مگر این که منتظر بودند سرنوشت پیشینیان دامنشان را بگیرد یا با مجازات و کیفر الهی روبرو شوند. (۵۵)

تفسیر: ص: ۵۳۴

كَانَ مِنَ الْجِنَّ فَفَسَقَ جَمَلُهُ (اول) استینافیه و «فاء» در جمله دوم برای سببیت، یعنی سبب فاسق شدن ابلیس این بود که در اصل از جنّ بوده است و فاسق شدن به این معناست که از فرمان خداوند که امر به سجده کرده بود خارج شد، یا این که به سبب (ترک) امر خداوند که فرمود سجده کنید، فاسق و کافر شد.

أَفْتَحِدُونَهُ هَمْزَةً لِرَبِّهِمْ لِيُؤْمِنُوا بِهِمْ وَلَئِنْ كَانُوا مِنْكُمْ لَشَرٌّ مُرْسَلًا (اول) یعنی آیا پس از این نافرمانی شیطان، او و فرزندان او را غیر از من دوست خود می‌گیرید و آنها را بدل از من می‌پذیرید؟

کسی که خدا را با شیطان عوض کند مبادله بدی انجام داده است.

مَا أَشْهَدْتُهُمْ مَا أَشْهَدْنَا هَمَّ نَزِيلًا مِّنْ رَبِّكَ يُخَبِّرُ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (اول) در هنگام آفرینش آسمانها و زمین ابلیس و فرزندان او را برای کمک خود حاضر نساختم و نیز بعضی از آنها را

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۳۵

در آفرینش بعضی دیگر به گواهی نگرفتم. این معنا شبیه معنایی است که در این آیه آمده است: وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ... «بعضی از

شما بعض دیگر را نکشید» (نساء / ۲۹).

وَمَا كُنْتُمْ تُتَّخَذُ الْمُضَلِّينَ عَضُدًا بِه جَای مُضَلِّينَ مَمکن بود که ضمیر جمع غایب آورده شود (هم) ولی چنین ذکر شده است تا آنها را با توجه به گمراه کنندگیشان مذمت کرده باشد، (ذکر صفت مشعر بر علیت است) مقصود آیه این است: شما را چه شده است که شیاطین گمراه را در عبادت شریک من قرار می‌دهید؟

وَيَوْمَ يَقُولُ نَقُولُ هَم قِرَائَتِ شَدَه، «نَادُوا شُرَكَائِي»، خداوند به منظور سرزنش کافران، شرکاء را به خودش نسبت داده است، زیرا مشرکان چنین تصور می‌کردند، و مراد از شرکاء گروهی از جن می‌باشند که مشرکان آنها را شریک خدا می‌دانستند.

وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ مَوْبِقًا «موبق» از وبق یبق: به معنای هلاکت و مصدر (میمی) است و جایز است که اسم مکان باشد، یعنی میان مشرکان و معبودهایشان دره‌ای از دره‌های جهنم قرار می‌دهیم که مکان هلاکت و عذاب شدید است و تمامشان در آن به هلاکت می‌رسند. فَرَّاءَ می‌گوید: «بین» به معنای پیوند است یعنی پیوندی را که در دنیا با یکدیگر داشتند، مایه هلاکتشان در قیامت قرار دادیم و جایز است که مراد از شرکاء، فرشتگان و عزیز و عیسی باشد و از موبق فاصله دور، اراده شود، یعنی در قیامت، میان مشرکان و این معبودهایش فاصله‌ای دور قرار می‌دهیم.

فَظَنُّوا: موقعی که بدکاران آتش جهنم را می‌بینند یقین می‌کنند که در آن قرار خواهند گرفت و به عذابش دچار خواهند شد «مصرفاً» محل برگشت، محل فرار.

أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا اگر اشیا را مورد دقت قرار دهی انسان را بیش از هر چیز اهل جدل خواهی یافت. «جدلا» یعنی خصومت و لجاجت در امر باطل، منصوب و تمیز است.

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا ... «ان» اولی با فعلش که به مصدر تبدیل می‌شود در محل نصب (و مفعول دوم منع می‌باشد) و آن ثانی (با مدخولش در محل) رفع است

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۳۶

و قبل از «أن» دوم یک مضاف بوده و حذف شده است و تقدیر جمله چنین است: و ما منع الناس الايمان والاستغفار الا انتظار ان تأتیهم هیچ چیز مردم را از ایمان آوردن و طلب آموزش باز نداشت مگر این که باید منتظر باشند تا- همان بلای پیشینان، که هلاکت در دنیا است و یا کيفر و عذاب آخرت، آشکارا یا گوناگون بر آنها وارد شود. «قبلا» آشکارا و بالعیان، بعضی قبلا خوانده‌اند، یعنی به انواع گوناگون.

[سوره الکف (۱۸): آیات ۵۶ تا ۵۹] ص: ۵۳۶

اشاره

وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَمَا أُنذِرُوا هُزُوًا (۵۶) وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ إِنَّا جَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَى فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذًا أَبَدًا (۵۷) وَرَبُّكَ الْعَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا لَعَجَلْ لَهُمُ الْعَذَابَ بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلًا (۵۸) وَتِلْكَ الْقُرَى أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا (۵۹)

ترجمه: ص: ۵۳۶

و ما، رسولان را، جز، مژده دهنده و بیم دهنده نفرستادیم، و کسانی که کافر شده‌اند، با سخنان بیهوده و باطل، لجاجت می‌کنند، تا

کلمه «قری» صفت برای «تلك» است که مبتدأست و خبرش «أَهْلَكْنَاهُمْ» می‌باشد، و می‌توانیم «تِلْكَ الْقَرْيَ» را منصوب به فعل مقدر بدانیم که «اهلکنا» آن را تفسیر کند و جمله را چنین معنی کنیم: ما، صاحبان آن آبادیها را هلاک کردیم زیرا ظلم کرده بودند چنان که قریش امروز ظلم می‌کنند.
وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا بِرَأْسِ هَلَاكٍ سَاخِئَةٍ لَهَا وَقْتٌ مَعِيْنٌ قَرَارٌ دَادِيْمٌ. اَيْنَ كَلِمَةُ «مَهْلِكٌ» نِيْز قِرَائَتٌ شَدِيْدَةٌ اِسْت.

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۶۰ تا ۶۴] ص: ۵۳۸

اشاره

وَ اِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا اُبْرُحْ حَتَّىٰ اُبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ اَوْ اَمْضِيَ حُقُبًا (۶۰) فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيْلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا (۶۱) فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا (۶۲) قَالَ اَرَأَيْتَ اِذْ اَوْثِقْنَا اِلَى الصَّخْرَةِ فَاِنِّي نَسِيتُ الْخُوتَ وَ مَا اَنْسَانِيْهِ اِلَّا الشَّيْطَانُ اَنْ اَذْكُرَهُ وَ اتَّخَذَ سَبِيْلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا (۶۳) قَالَ ذَلِكُمْ مَا كُنَّا نَبْغِ فَارْتَدَّا عَلٰى اٰثَارِهِمَا قَصَصًا (۶۴)
ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۳۹

ترجمه: ص: ۵۳۹

و به یاد آور زمانی را که موسی به رفیق جوانش گفت: من دست از طلب بر نمی‌دارم، تا به محل اجتماع دو دریا برسم، یا سالها عمر بگذرانم. (۶۰)
و چون آن دو نفر به آن محل رسیدند، ماهی خود را که طعامشان بود فراموش کردند پس ماهی در دریا راه خود را پیش گرفت و رفت. (۶۱)
و چون، از آنجا بگذشتند موسی به آن جوان گفت: غذای چاشت ما را بیاور که ما در این سفر رنج بسیار دیدیم. (۶۲)
گفت آیا به خاطر داری آنجا که روی سنگی منزل کردیم من ماهی را فراموش کردم و شیطان بود که آن را از یادم برد، و آن ماهی به طرز شگفتی راه خود را در دریا گرفت و رفت. (۶۳)
موسی گفت: آن جا همان مقصدی است که ما در طلب آنیم، پس از همان راهی که آمده بودند برگشتند. (۶۴)

تفسیر: ص: ۵۳۹

وَ اِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ مَنْظُوْرٌ اَز «فَتَى» يُوْشَعِ بْنِ نُوْنٍ اِسْتِ وَ اَيْنَ كِهْ اَوْ رَا بَهْ وَ سَبِيْلَهْ ضَمِيْرٌ نَسْبَتٌ بَهْ مُوسَى دَاوَدَهْ اَز اَيْنِ بَابَتِ اِسْتِ كِهْ بَهْ دِنْبَالِ مُوسَى بُوْدَهْ وَ اَوْ رَا خِدْمَتِ مِيْ كَرْدَهْ تَا اَز عِلْمَشِ اسْتِفَادَهْ كَنْدِ وَ دَر حَدِيْثِ اَمْدَهْ اِسْتِ كِهْ بَهْ شَاكْرَدِ وَ خِدْمَتَكِرَارَتَانِ بَكُوْيِيْدِ «فَتَاىِ» وَ «فَتَاىِ»: پَسْرَمِ، دَخْتَرَمِ وَ نَكُوْيِيْدِ: غِلَاْمَمِ، كَنْيَزِمِ ... «۱»

و به معنای «لا-ازول» که فعل تام باشد نیست و گرنه به معنای اقامت در آن جا می‌بود که این معنا مناسب نیست پس معنای جمله این است: لا ابرح اسیر حتی ابلغ مجمع البحرين هم چنان به رفتن خود ادامه می‌دهم تا به محلّ تلاقی دو دریا برسم و آن مکانی بود که به موسی وعده داده بودند در آن جا خضر را ملاقات کند و آن جا محلّ برخورد دو دریای فارس و روم است. دریای روم از طرف مغرب و دریای فارس از سمت مشرق ادامه دارد.

أَوْ أَمْضِيَ حُقْبًا يَا زَمَانَ طولانی را سیر کنم، حقب مدت هشتاد سال یا هفتاد سال است.

نَسِيًا حُوْتَهُمَا از جستجو درباره ماهی و آنچه از نشانه‌های مورد نظر که مربوط به ماهی بود فراموش کردند. بعضی گفته‌اند یوشع فراموش کرد که ماهی را حاضر کند و موسی فراموش کرد که به یوشع درباره ماهی چیزی بگوید و ماهی نمک زده بود.

بعضی گفته‌اند یوشع ماهی و نان را در زنبیل گذاشته بود و دو نفری شبانه در سرچشمه‌ای به نام چشمه زندگی فرود آمدند و حضرت موسی همان جا خوابید و موقعی که ماهی بوی آب و سردی آن را حس کرد زنده شد و در آب افتاد. بعضی دیگر گفته‌اند یوشع از آن آب وضو گرفت و ترشّحی از آن به ماهی رسید ماهی زنده شد و در آن پرید و راه خود را گرفت و رفت. «سربا» راهی برای رفتن در دریا، که آب مانند سقفی بر رویش قرار گرفته باشد.

مثل مجرای آب در زیر زمین گویی برای ماهی تنگی از آب تشکیل شد.

فَلَمَّا جَاوَزَا و موقعی که از وعده گاه که محلّ صخره بود گذشتند همان جا که موسی از جستجو درباره ماهی فراموش کرده بود و یوشع هم از یادش رفته بود که آنچه از زنده شدن ماهی و افتادنش در آب دیده بود به موسی تذکر دهد موسی را آن چنان خستگی و گرسنگی فرا گرفته که تا آن زمان، چنین حالتی بر او عارض نشده

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۴۱

بود به یاد ماهی افتاد و گفت طعام ما را بیاور.

مِنْ سَيِّفِرِنَا هَذَا اشاره است به مسافتی که از جای صخره پیموده بودند و آن شب و فردایش را تا ظهر، سیر کرده بودند. همین که موسی ماهی را از یوشع مطالبه کرد یوشع قضایای قبلی به خاطرش آمد و از این که تا بحال فراموش کرده بود داستان را به موسی بگوید بهت زده شد و از موسی درباره آن شروع به سؤال کرد و گفت: آیا متوجه شدی چه گرفتاری برایم پیدا شد؟ وقتی که به آن صخره پناه بردیم؟ من در آن جا از ماهی و گفتگو درباره آن بکلی فراموش کردم. بعضی گفته‌اند یعنی از ماهی غافل شدم و آن را گم کردم. جمله «أَنْ أَدُّكُرُهُ» بدل است از ضمیر متّصل در «انسانیه» یعنی تنها شیطان بود که یاد ماهی را از خاطر برد. حمزه در این جا «و ما انسانیه» و در سوره فتح (/ ۱۰) «علیه الله» به ضمّ «هاء» اول خوانده است. «عجبا» مفعول دوّم برای «اتخذ» است، مانند «سربا»، یعنی ماهی راه عجیب خود را که مانند لانه جانور یا مجرای آب زیر زمینی باز شده بود گرفت و رفت. جمله «و ما أنسانیة إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَدُّكُرُهُ» معترضه میان معطوف و معطوف علیه است. «ذلک» اشاره است به ماهی که راه خودش را گرفت، یعنی این همان علامتی است که ما در پی آن بودیم. «فارتدّا» از همان راهی که آمده بودند برگشتند و داستانشان را برای هم بازگو می‌کردند بعضی فعل «نبغ» را در حال اتّصال هم بدون (یاء) خوانده‌اند ولی، اثبات آن: (نبغی) بهتر است.

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۶۵ تا ۷۴] ص: ۵۴۱

اشاره

فَوَجِدَا عَبِيدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا (۶۵) قَالَ لَهُ مُوسَى هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا (۶۶) قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَبِيحَ مَعِيَ صَبْرًا (۶۷) وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا (۶۸) قَالَ سَيَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي

لَكَ أَمْرًا (۶۹)

قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُخْبِدَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا (۷۰) فَأَنْطَلِقَا حَتَّى إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَهَا قَالَ أَخْرِقْتُهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا (۷۱) قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَبِيحَ مَعِيَ صَبْرًا (۷۲) قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُزْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عَشْرًا (۷۳) فَأَنْطَلِقَا حَتَّى إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ أَقْتَلْتَنِي نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا (۷۴)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۴۲

ترجمه: ص: ۵۴۲

پس بنده‌ای از بندگان ما را یافتند که ما او را رحمت و لطف خاص عطا کرده بودیم، و از نزد خود به او علم و دانش آموخته بودیم. (۶۵)

موسی به او گفت: آیا اجازه می‌دهی از تو، پیروی کنم، تا از رشد و هدایتی که خدا به تو آموخته است مرا تعلیم دهی؟ (۶۶)
آن مرد دانا گفت تو هرگز صبر و تحمل آن را نداری که با من صبر پیشه کنی. (۶۷)
چگونه صبر توانی کرد بر چیزی که اصلاً از آن آگاهی نیافته‌ای؟ (۶۸)

موسی گفت با خواست خدا مرا با صبر و تحمل خواهی یافت و در هیچ امری با تو مخالفت نخواهم کرد. (۶۹)
آن مرد گفت پس اگر تابع من شدی، از هر کاری که من انجام دهم سؤال مکن تا وقتی که من خود تو را از آن آگاه سازم. (۷۰)
پس هر دو با هم برفتند تا وقتی که در کشتی سوار شدند آن مرد کشتی را سوراخ کرد، موسی گفت آیا کشتی را سوراخ کردی که اهلش را غرق کنی، بسیار کار زشتی انجام دادی. (۷۱)
آن مرد گفت آیا نگفتم که هرگز نخواهی توانست با من صبر کنی. (۷۲)
موسی گفت بر من مگیر که شرط خود را فراموش کردم و مرا تکلیف سخت طاقت فرسا، مفرما. (۷۳)
باز هم روان شدند تا به انسان بی‌گناهی برخوردند، او را بی‌گفتگو به قتل

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۴۳

رساند، موسی گفت: آیا نفس محترمی که کسی را نکشته است می‌کشی؟ همانا کار بسیار ناپسندی کردی. (۷۴)

تفسیر: ص: ۵۴۳

رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا مَنْظُورٌ وَحَى وَ نَبُوتٌ اسْت. «مِنْ لَدُنَّا»: علمی که ویژه ماست:

خبر دادن از عالم غیب «رشد» رشدی نیز قرائت شده، منظور آگاهی است که با رشد توأم است: و من با آن وسیله به دینم، راه یافته‌ام.

لَنْ تَسْتَبِيحَ این بنده خدا [خضر] با تأکید، توان صبر موسی را با خودش نفی کرده که گویا چنین صبری تحقق نمی‌یابد، و علت آن را هم چنین بیان کرده است که چیزهایی انجام خواهد داد که او به باطن و حقیقت امر آن آگاهی ندارد، لذا برای او امری خلاف، و منکر جلوه می‌کند. منظور از «خبر» علم و آگاهی است و خبرا تمیز می‌باشد یعنی علم تو بر آن احاطه ندارد. «وَلَا أَعْصِي» در محل نصب و عطف بر «صابرا» است، یعنی بزودی مرا صابر و غیر گناهکار خواهی دید، و چون می‌دانسته است که صبرش در این امر سخت خواهد بود، لذا آن را معلق به مشیت خداوند ساخته است. «فَلَا تَسْأَلْنِي» با نون تأکید هم خوانده شده و معنایش این است: اگر می‌خواهی بر کارهای من صبر کنی شرطش آن است که هر کار، من انجام دادم و به نظر تو نادرست بود مرا مورد سؤال قرار

ندهی، چون تو توجّهی به خوبی و حسن آن نداری و حقیقت آن بر تو پوشیده است، تا این که من آن را برای تو تفسیر کنم و این نشانه ادب شاگرد در مقابل استاد و پیرو نسبت به راهنماست.

فَانطَلَقًا به طرف ساحل دریا رفتند تا کشتی را پیدا کردند و همین که بر آن سوار شدند خضر تبری بر گرفت و کشتی را سوراخ کرد، تا این که دو تخته از کف کشتی کند (و آب شروع به فوران کرد) موسی در حالی که با لباسهایش آن را مسدود می کرد می گفت: کشتی را سوراخ کردی تا اهلش را غرق سازی؟ «لتغرق» را بعضی لتغرق: از باب تفعیل خوانده اند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۳، ص: ۵۴۴

لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا عَظِيمًا را مرتکب شدی امر الامر: مطلب بزرگ شد.

بِمَا نَسِيتُ به آنچه که من آن را فراموش کردم یا آنچه مرا فراموش شد، منظور موسی آن است که سفارش خضر را فراموش کرده و بر فراموش کننده مؤاخذه‌ای نیست. ابی گفته است: او فراموش نکرده بلکه این سخن را از روی کنایه و تعریض گفته است، یعنی شنونده را به این توهم انداخته است که فراموش کرده و او را از مؤاخذه در امری که از روی فراموشی سر زده نهی کرده است.

احتمال دیگر آن است که منظور از نسیان، ترک است یعنی به این خاطر که در مرتبه اول وصیت تو را ترک کردم مرا مواخذه مکن. «وَلَا تُزْهِقْنِي»: به خاطر این کار مرا به زحمت و مشقت مینداز، بلکه با من به آسانی رفتار کن. رهقه و أرهقه ایه: او را درگیر کرد، گویا گفته است: مرا از این امر به سختی مؤاخذه مکن منظور از «امری» متابعت و پیروی اش می باشد «عشرا» بضمّ عین و سین نیز قرائت شده است.

فَانطَلَقًا ... پس از دریا خارج شدند و به راه خود ادامه دادند. به نوجوان پسری رسیدند، خضر او را کشت «زکيا» زاکیه و زکیه هم قرائت شده است یعنی (آن غلام) از گناه پاک بود، (بَغَيْرِ نَفْسٍ): کسی را نکشته بود که قصاص شود. نُكْرًا ناراحت کننده و زشت با ضمّ نون و کاف نیز خوانده شده است. بعد از جمله «أَلَمْ أَقُلْ» کلمه «لک» اضافه شده و دلالت می کند بر زیادی عتاب بر ترک وصیت.

درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

بسم الله الرحمن الرحيم

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه ۴۱)

با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیافزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می کنند

بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص ۱۵۹

بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهل بیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می دهند.

مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال ۱۳۸۵ هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

اهداف: دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل بیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیتهای گسترده مرکز:

الف) چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی
 ب) تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن همراه
 ج) تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما، انیمیشن، بازیهای رایانه ای و ... اماکن مذهبی، گردشگری و ...
 د) ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار های تلفن همراه و چندین سایت مذهبی دیگر

ه) تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای

و) راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط ۲۳۵۰۵۲۴)

ز) طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و ...

ح) همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند مسجد جمکران و ...

ط) برگزاری همایش ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه

ی) برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم و دوره های تربیت مربی (حضور و مجازی) در طول سال

دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج رمضان و چهارراه وفائی / مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان

تاریخ تأسیس: ۱۳۸۵ شماره ثبت: ۲۳۷۳ شناسه ملی: ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶

وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com فروشگاه اینترنتی:

www.eslamshop.com

تلفن ۲۵-۲۳۵۷۰۲۳-۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱) فکس ۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱) دفتر تهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱) بازرگانی و فروش ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹ امور

کاربران ۲۳۳۳۰۴۵ (۰۳۱۱)

نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده و لی جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح های توسعه ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت امکان در این امر مهم ما را یاری نمایند انشاءالله.

شماره حساب ۶۲۱۰۶۰۹۵۳، شماره کارت: ۶۲۷۳-۵۳۳۱-۳۰۴۵-۱۹۷۳ و شماره حساب شبا: IR۹۰-۰۱۸۰-۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۶۲۱

۵۳-۰۶۰۹ به نام مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان - خیابان مسجد سید

ارزش کار فکری و عقیدتی

الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام - هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنتِ غیبت ما، او را از ما جدا کرده است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می‌فرماید: «ای بنده بزرگوار شریک کننده برادرش! من در کرم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است، هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت‌ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید».

التفسیر المنسوب إلى الإمام العسکری علیه السلام: امام حسین علیه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست تر می‌داری: مردی اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می‌رهانی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از پیروان ما را دارد، اما تو دریچه‌ای [از علم] را بر او می‌گشایی که آن بینوا، خود را بدان، نگاه می‌دارد و با حجت‌های خدای متعال، خصم خویش را ساکت می‌سازد و او را می‌شکند؟».

[سپس] فرمود: «حتماً رهاندن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی‌گمان، خدای متعال می‌فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد».

مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند آزاد کردن بنده دارد».

مرکز تحقیقات و ترجمه

اصفهان

گام‌ها

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

